MUZEUL DE ARHEOLOGIE CONSTANȚA

PONTICA

4

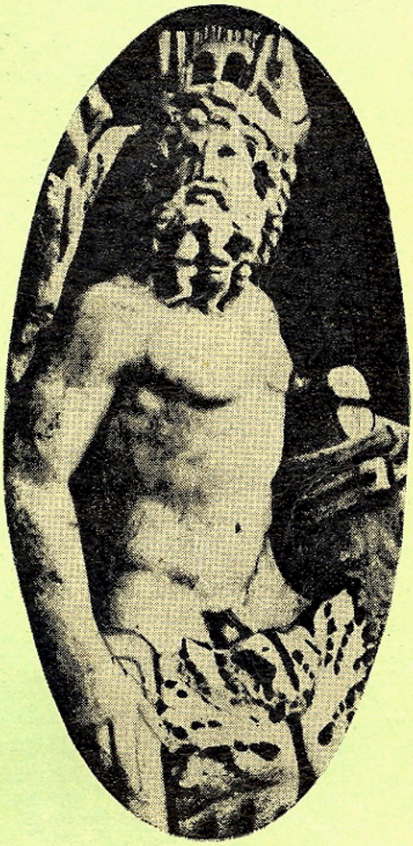

PONTICA

1971

IV

MUZEUL DE ARHEOLOGIE CONSTANȚA

Volum scanat și prelucrat de Răzvan Petcu (*razvan.arheo@gmail.com*)
© Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța

Redactor responsabil :
ADRIAN RĂDULESCU

SUMAR

ION MICU — Constantin Brătescu și cercetarea trecutului Dobrogei 9

STUDII ȘI COMUNICĂRI

MARIN CÎRCIUMARU — Analiza polinică a stratului de locuire musteriană din peștera Cheia 23

GH. LAZAROVICI — Difuziunea unor civilizații neolitice în regiunea Dunării de Jos 31

M. BUCOVALĂ, M, IRIMIA — Cimitirul din sec. VI—V î.e.n. de la Corbu, jud. Constanța 41

VL. ILIESCU — Campania strategului Zopyrion la Dunărea de Jos 57

RADU OCHEȘEANU — Denari romani republicani descoperiți în Dobrogea 75

H. DAICOVICIU — Burebista și Dobrogea 89

AURELIAN PETRE — Cucerirea orașelor pontice de către Burebista 97

AL. SUCEVEANU — În legătură cu data de anexare a Dobrogei de către romani 105

MARIA MUNTEANU — Despre magistraturile sătești din Dobrogea romană (sec. I—III e.n.) 125

C. SCORPAN — Noi descoperiri getice în Dobrogea romană — secolele II—VI e.n. 137

AL. SUCEVEANU-C. SCORPAN — Stratigrafia Histriei romane tîrzii în lumina săpăturilor din 1969 și 1970 în sectorul central 155

EM. CONDURACHI — Problema unor basilici creștine de la Histria și Callatis 173

EMANOIL ZAH — Exploatarea fierului în Dobrogea antică . . 191

OVIDIANA

NICOLAE LASCU — Hic ego qui iaceo... 211

GRIGORE SĂLCEANU — De la „Metamorfoze" la „Triste" și „Pontice" 221

NOTE ȘI DISCUȚII

DOINA GALBENU — Așezarea neolitică de la Costinești . . . 237

N. HARȚUCHE — Contribuții la repertoriul arheologic al Dobrogei 247

BUCUR MITREA — Două probleme de numismatică dobrogeană 263

R. OCHEȘEANU și M. LICULESCU — Denari romani republicani dintr-o colecție particulară, descoperiți în Dobrogea . . . 269

A. RĂDULESCU — Podoabe de bronz ale unui car roman și depozitul de țigle de la Telița (jud. Tulcea) 273

N. ANGHELESCU — Figurine romane din lut ars de la Durostorum 289

ELENA ZAVATIN COMAN — Un nou relief votiv privind cultul cavalerului trac 297

RADU OCHEȘEANU — O gemă gnostică descoperită la Constanța 303

PETRE DIACONU — În căutarea Dafnei 311

GH. POENARU-BORDEA — Monede recent descoperite la Histria și unele probleme de circulație monetară în Dobrogea antică 319

CORNELIU CÎRJAN — Ceramica băștinașă din sec. VI—VII e.n. descoperită la Tomis 339

ANDREI ARICESCU — Noi date despre cetatea de la Hîrșova . . 351

OCTAVIAN ILIESCU — A stăpînit Dobrotici la Gurile Dunării ? . . 371

PANAIT I. PANAIT — Vechimea așezărilor sătești de pe brațul Borcea 379

LISTA PRESCURTĂRILOR FOLOSITE MAI DES ÎN REVISTA 387

SOMMAIRE

IOAN MICU — Constantin Brătescu et les recherches sur le passé de la Dobroudja 9

ÉTUDES ET COMMUNICATIONS SCIENTIFIQUES

MARIN CÎRCIUMARU — L'analyse pollinique de la couche d'habitation moustérienne de la grotte Cheia . . 23

GH. LAZAROVICI — La propagation de quelques civilisations néolithiques dans la région du Bas-Danube 31

M. BUCOVALĂ, M. IRIMIA — Le cimetière du VI — V s. av. notre ère de Corbu, district de Constantza . . . 41

VL. ILIESCU — La compagne du stratège macédonien Zopyrion sur la Bas Danube 57

RADU OCHEȘEANU — Deniers romains républicains trouvés en Dobroudja 75

H. DAICOVICIU — Burebista et la Dobroudja 89

AURELIAN PETRE — La conquête des villes pontiques par Burebista 97

AL. SUCEVEANU — Relativement à l'annexion de la Dobroudja par les Romains 105

MARIA MUNTEANU — Les magistratures rurales dans la Dobroudja romaine — (Ier — IIIe s. de notre ère 125

C. SCORPAN — Nouvelles découvèrtes gètes dans la Dobroudja romaine — II — IV s. de notre ère . 137

AL. SUCEVEANU, C. SCORPAN — La stratigraphie de l'Histria romaine tardive, mise en lumière par les fouilles effectuées en 1969 et 1970, au secteur central 155

EM. CONDURACHE — Le problème de quelques basiliques chrétiennes d'Histria et de Callatis 173

EMANOIL ZAH — L'Exploitation du fer dans la Dobroudja antique 191

L'OVIDIENNE

NICOLAE LASCU — Hic ego qui iaceo... 211

GRIGORE SĂLCEANU — Des „Métamorphoses" aux „Tristes" et aux „Pontiques" 221

NOTES ET DÉBATS

DOINA GALBENU — Le site néolithique de Costineşti 237

N. HARŢUCHE — Contributions au répertoire archéologique de Dobroudja 247

BUCUR MITREA — Deux problèmes de numismatique en Dobroudja 263

R. OCHEŞEANU
M. LICULESCU — Deniers romains républicains d'une collection privée, trouvés en Dobroudja 269

A. RĂDULESCU — Parures en bronze d'un char romain et le dépôt de tuiles de Telița (district de Tulcea) 273

N. ANGHELESCU — Frigurines romaines en terre cuite de Durostorum 289

ELENA ZAVATIN-COMAN — Nouveau relief votif concernant le culte du Chevalier Thrace 297

RADU OCHEŞEANU — Gemme gnostique trouvée à Constantza . . 303

PETRE DIACONU — À la recherche de Dafné 311

GH. POENARU-BORDEA — Monnaies récemment découvertes à Histria et quelques problèmes concernant la circulation monétaire dans la Dobroudja antique 319

CORNELIU CÎRJAN — La céramique autochtone du VIe — VIIe s. de notre ère, trouvée à Tomi 339

ANDREI ARICESCU — Nouvelles données sur la cité de Hîrşova 351

OCTAVIAN ILIESCU — Dobrotici a-t-il été maître des Bouches-du-Danube ? 371

PANAIT I. PANAIT — Quelques sites humains sur le bras de Borcea 379

LISTE DES ABÉVIATIONS LES PLUS UTILISÉES DANS LA REVUE 387

INHALT

IOAN MICU — Constantin Brătescu und die Erforschung der Vergangenheit Dobrudschas 9

STUDIEN UND FORSCHUNGEN

MARIN CÎRCIUMARU — Die polynologische Untersuchung der mousterienzeitlichen Besiedlungsschicht aus der Höhle von Cheia 23

GH. LAZAROVICI — Die Verbreitung neolithischer Kulturen an der Unteren Donau 31

M. BUCOVALĂ, M. IRIMIA — Der Friedhof von Corbu aus dem 6—5 Jh. v. u.Z., Kreis Constanța 41

VL. ILIESCU — Der Felduzg des Makedonischen strategen *Zopyrion an der Unteren Donau* 57

RADU OCHEȘEANU — Römisch-Republikanische Denare in der Dobrudscha 75

H. DAICOVICIU — Burebista und die Dobrudscha 89

AURELIAN PETRE — Die Eroberung der pontischen Städte durch Burebistes 97

AL. SUCEVEANU — In Zusammenhang mit dem Datum der Annexion der Dobrudscha durch die Römer 105

MARIA MUNTEANU — Über die Dorfmagistraturen der Dobrudscha zur römischen Zeit. (1. — 3. Jh. u.Z.) . . 125

C. SCORPAN — Neue getische Funde in der römerzeitlichen Dobrudscha (2. — 6. Jh. u.Z.) 137

AL. SUCEVEANU, C. SCORPAN — Die Stratigraphie von Histria zur spätrömischen Zeit im Lichte der 1969 und 1970 vorgenommenen Ausgrabungen im mittleren Sektor 155

EM. CONDURACHI — Die Frage einiger christlichen Basiliken in Histria und in Callatis 173

EMANOIL ZAH — Der Abbau des Eisenerzes in der Dobroudscha 191

OVIDIANA

NICOLAE LASCU — Hic ego qui iaceo... 215

GRIGORE SĂLCEANU — Von den „Metamorphosae" zu den „Tristia" und „Epistulae ex Ponto" 221

BEMERKUNGEN UND BESPRECHUNGEN

DOINA GALBENU — Die neolithische Siedlung von Costineşti 237

N. HARŢUCHI — Beiträge zum archäologischen Repertorium von Dobrudscha 247

BUCUR MITREA — Zwei numismatische Fragen der Dobrudscha 263

R. OCHEŞEANU şi M. LICULESCU — Römisch-Republikanische Denare aus der Dobrudscha in einer Privatsammlung . . 269

A. RĂDULESCU — Bronzerne Verzierungen eines römischen Wagens und das Flachsiegeldepot in Telița - Kreis Tulcea 273

N. ANGHELESCU — Römische Statuetten aus gebranntem Ton in Durostorum 289

ELENA ZAVATIN-COMAN — Ein neues Weiherelief in Verbindung mit dem Kult des thrakischen Reitergottes . . 297

RADU OCHEŞEANU — Eine Gnostiker — Gemme aus Konstanza 303

PETRE DIACONU — Auf der Suche nach Daphne 311

GH. POENARU BORDEA — Kürzlich in Histria entdeckte Münzen und einige Fragen das Münzumlaufs in der Dobrudscha im Altertum 319

CORNELIU CÎRJAN — Keramik örtlicher Produktion aus dem 6.—7. Jh. in Tomis 339

ANDREI ARICESCU — Neue Angaben über die Festung von Hîrşova 351

OCTAVIAN ILIESCU — Hat sich die politische Macht des Fürsten Dobrotisch bis zur Donaumündung erstreckt ? 371

PANAIT I. PANAIT — Das Alter der Dorfsiedlungen am Borcea-Arm. 379

— DIE LISTE DER ÖFTER GEBRAUCHTEN ABKURZUNGEN IN DER ZEITSCHRIFTEN 387

IOAN MICU

CONSTANTIN BRĂTESCU ŞI CERCETAREA TRECUTULUI DOBROGEI

23 octombrie 1945 — 1970...

Un pătrar de secol de cînd moartea l-a surprins, cum afirma pe drept unul dintre foştii lui studenţi, încă în plină activitate : „A fost într-adevăr un sfîrşit surprinzător, mai ales că toţi aşteptau să înceapă lucrările pentru examene şi cursuri, fiind începutul anului universitar 1945—1946." [1] Cînd mi-amintesc de toamnea acelui an de sfîrşit pentru el, căci l-am văzut în ultimele sale zile, dar fără să mă gîndesc atunci că va porni, nu după mult timp, *ad patres,* mă tulbură şi acum imaginea suferinţei îndurate de el cu stoicism, în trecerea prin grelele încercări ale unei boli care nu iartă, şi totuşi, în acele momente de chin, îşi alina durerile citind, studiind. Aşa a fost cînd l-am văzut ultima oară.

Pe Constantin Brătescu am avut prilejul să-l cunosc acum mai bine de trei decenii şi jumătate, în vara anului 1934, cînd, proaspăt licenţiat în litere, obsedat de clasici latini şi de un Eminescu, inspirat al mării, îi prezentam un eseu fremător de valuri şi răscolitor de adînci înţelesuri. Profesorul Brătescu, — cu a cărui siluetă eram într-un fel familiarizat, întrucît venea an de an, în vacanţe, vara, la mare, şi apoi locuiam pe aceeaşi stradă — reîntors de pe meleagurile Bucovinei, lua mereu legătura, ca mitologul Anteu, cu pămîntul, ce-i rămăsese atît de drag, al Dobrogei. Era timpul pe care şi-l dedica, fiind adeptul odihnei active, muzeului constănţean stabilit pe atunci în aripa stîngă a primăriei municipiului. Un an mai tîrziu aveam să-i fiu mai apropiat, grija de muzeul Constanţei devenind, de atunci şi pînă în 1948, preocuparea anilor mei tineri. Multe mi-a povestit el, în anii aceia de demult, căci, deşi avea, numai în aparenţă, aerul unui om închis, era, în realitate, o fire comunicativă, de o comunicativitate ponderată, care genera încredere şi simpatie. În jurul lui, de cum apărea în Constanţa, foştii săi elevi

[1] Constantin Brătescu, *Opere alese* (Cuvîntul înainte), studiu introductiv de G. Nimigeanu, Ed. şt., Buc. 1967 ; vezi p. 18.

de la „Normală", cei mai mulți învățători în diferite sate din județ, iar unii dintre ei institutori, aveau plăcerea să fie mereu în compania fostului magistru.

De la el am aflat că numele de familie îi venea de la *Brăteşti,* un sat de pe lîngă Roman, unde se născuse tatăl lui, învățătorul *Ioan Brătescu,* om dintr-o bucată și ales patriot [2]. S-a stabilit mai tîrziu la Cîșla, sat moldovenesc din nordul Dobrogei, în apropiere de Tulcea, fapt care a prilejuit înscrierea fiului său Constantin la gimnaziul din acest oraș dunărean, devenit pe urmă liceu clasic. Aici viitorul om de știință îndrăgește studiul limbilor greacă și latină, pasiune care, la terminarea cursului liceal, avea să-l avertizeze către secția clasică a facultății de filozofie și litere din București. Dar audierea unor cursuri, la o altă secție a Facultății, l-au fermecat și i-au schimbat cursul vieții. Au fost cursurile magistrale ținute de Simion Mehedinți. Farmecul lor în determină să părăsească studiile clasice și să îmbrățișeze, cu pasiune de neofit, studiul geografiei [3], dar urmînd paralel și cursurile unor profesori ca Maiorescu, Onciul și Iorga, ultimi doi formîndu-l și pe latura investigărilor istorice și îndrumîndu-l către lumea faptelor trecutului și interpretarea lor, în dorința nepotolită de a stoarce pînă și cea mai măruntă informație care ar fi putut să arunce o lumină favorabilă peste un trecut caracterizat prin carența datelor istorice. După studii de specializare în Germania, C. Brătescu își susține teza de doctorat în 1920, după terminarea primului război mondial, cînd, revenind în țară, desfășoară muncă instructivă la Școala Normală din Constanța, unde, încă de pe cînd eram elev la Școala de aplicație a acestei instituții ce pregătea învățători, l-am văzut eu întîia oară. Atunci înființează el. în 1920, *Societatea culturală dobrogeană,* împreună cu alți iubitori ai Dobrogei, și duce o însuflețită activitate, a cărei expresie plină de viață era revista *Analele Dobrogei,* condusă, de el de la înființare pînă în 1938, cînd apare ultimul număr al valoroasei publicații, într-un întreit volum festiv. Deși, după patru ani, în 1924, devine profesor universitar la Cernăuți, revista, urmîndu-și directorul, continuă să apară în acest oraș, unde el a dus o muncă științifică neobosită, ca și după ce a fost trasferat la Universitatea din București, la catedra ilustrată de Simion Mehedinți, care spunea cu mîndrie despre fostul student, acum urmașul său la catedră : „Putem afirma, fără teamă de eroare, că de la Herodot, părintele istoriei, geografiei și etnografiei, nimeni n-a privit cu mai mult interes și cu mai multă înțelegere ținuturile Dunării de Jos, decît geograful și etnograful Constantin Brătescu." [4]

---

[2] Cf. *An. Dobr.*, XII, 1931, pp. 291—292 : necrologul semnat G. Coatu-Cerna.

[3] „(...) dacă astăzi mă prenumăr printre geografii care activează în această țară, deviarea de la studiile clasice, cărora încă de pe băncile liceale eram hotărît a mă consacra, se datorește aproape numai farmecului personalității sale (= a lui Simion Mehedinți, n.n.) ca profesor și educator." (v. C. Brătescu, *Geograful Simion Mehedinți* — cuvîntarea inaugurală urmată de răspunsul magistrului — extras din *Revista geografică română,* anul II, fasc. II-III, 1939, tipografia ziarului Universul, Buc., p. 5).

[4] V. cuvîntul lui S. Mehedinți ca răspuns la cuvîntarea inaugurală a lui C. Brătescu, în revista citată mai sus (3).

Încă în vremea studenției, C. Brătescu publica în *Anuar de geografie și antropogeografie*, editat de Simion Mehedinți, lucrarea *Dobrogea la Ovidius* [5], în care afirma între altele că „din lunga serie de scriitori eleni și latini ce se perindă de la Homer pînă la căderea Romei — poeți, filozofi, istorici și geografi — abia se pot cita cîțiva care să fi vorbit din văzute despre ținuturile de la nordul și nord-vestul Mării Negre." De aceea, conchide el : „Cînd(...) un Polybius mărturisește că romanii nu știu multe despre ținutul din jurul Bizanțului din pricina depărtării, iar un Cicero afirmă că cel ce ar intra în Pontos s-ar simți ca și cînd ar intra în Ocean — nu e de mirare dacă și Ovidius (..) se socotește alungat la marginile lumii." Datele informative, știrile din scrierile exilatului au pentru noi, după părerea studentului C. Brătescu, cu atît mai mare valoare, cu cît se referă la „un ținut care pe timpul lui era destul de rău cunoscut", iar importanța acestor informații este deosebită, întrucît ele sînt culese „nu din auzite", ci „dintr-o destul de lungă experiență de șapte ani, cît a trăit printre barbarii de la Tomis". Brătescu aprecia, deci, încă de atunci „valoarea obiectivă" a știrilor transmise de sulmonez, făcînd abstracție de partea subiectivă a operei acestuia și rămînînd la „faptele ce se pot spicui aproape din fiecare elegie." Pentru el, Ovidius „apare ca un izvor prețios pentru înfățișarea fizică, dar mai ales etnografică a Dobrogei". Tînărul studios, dublat și de un fin poet, nu omitea să remarce în versurile exilatului tomitan „și stepa tristă a Dobrogei, cîmpiile goale acoperite cu pelin : *Tristia per vacuos horrent absinthia campos,* [6] cîmpii diforme, unde nu zărești nici un arbore care să înveselească priveliștea cu frunzișul său și unde pămîntul ia înfățișarea mării : *...et in terra est altera forma maris.* [7] Amănuntele vieții geților și sarmaților, așa cum le găsim la Ovidius, tînărului cercetător îi par atît de prețioase, pe cît de sărace sînt la alți scriitori ai antichității, încît, mărturisea el, „trebuie să primim cu multă mulțumire cele cîteva informații pe care le găsim în elegiile lui Ovidius, (...) mai ales pentru că prin Ovidius putem împlini oarecare lacune la contemporanul său Strabo, care povestește cele ce le povestește din auzite."

La tolba ovidiană plină de informații pontice revine Brătescu, în mod aluziv, și alteori. Cînd, mai tîrziu, în iarna anului 1928—1929, la Constanța, termometrul coborîse, în cursul unei nopți de februarie, pînă la —26°C., cînd frigul intens făcuse ca apa mării să înghețe în port și chiar în mare pînă la orizont, iar viscolul și furtuna, grămădind sloiurile spre mal, oferea pe țărmul nostru aspecte ca-n mările polare, omul de știință C. Brătescu, în minte, fără îndoială, cu imaginea sciticei ierni ovidiene, nota în *Analele Dobrogei :* „Ne amintim de iarna grea pe care o descrie și poetul Ovidius în timpul exilului său la Tomis." [8] Într-alt loc, vorbind tot despre viscolele ce se abat asupra Dobrogei,

---

[5] *Anuar de geogr. și antropogeogr.*, II, 1910/11.

[6] *Ex Ponto*, III, 1, 23.

[7] *Ibidem*, III, 1, 20.

[8] *An. Dobr.*, XI, 1930, pp. 215—217, în art. *Iarna anului 1928—1929 la Constanța*, semnat *Sals*, prescurtare a pseudonimului său *Salsovia*, după numele cetății romane omonime de pe anticul braț *Peuce* (Sf. Gheorghe) al Dunării.

consemnase anterior : „Atunci bălțile îngheață sticlă : îngheață și Dunărea peste care pot trece care grele, încărcate ; ba chiar îngheață și apa mării pe o întindere de cîteva sute de metri de la mal. Acest fapt a îngreuiat mult în antichitate și în evul mediu sarcina imperiului roman și bizantin în apărarea provinciei de popoarele barbare, care emigrau sau invadau din stepele pontice în dreapta fluviului. Despre sarmații care se scurgeau iarna în imperiu cu carele lor scîrțiitoare peste gheața Dunării, ne vorbește poetul roman Ovidius, exilat la Tomis (...)." [9]

Fără a fi un *scriptor rerum*, C. Brătescu a abordat și probleme de istorie și de arheologie, dar totdeauna cu prudență și numai pe baza unor constatări bine sprijinite pe date riguros controlate, în dorința sa de a cunoaște cît mai multe din secretele trecutului Dobrogei și a înlătura astfel negurile ce-i stăpîneau de mult apusele timpuri. În cele ce urmează vom căuta să cuprindem în expunerea noastră cîteva din investigările trecutului Dobrogei, așa cum apar ele în ceea ce Brătescu a dat publicității, căci oriunde îl duceau preocupările sale geografice, nu nesocotea și latura istorico-arheologică. Astfel, vorbind de lacul Mamaia și de insula Ovidiu, remarcă, pe mal și chiar sub apă, pe o lungime de 150 m., existența unor resturi de zidărie romană, care i se par a fi o conductă de apă, un canal îndreptat spre insula Ovidiu. [10] Tratînd despre pămîntul Dobrogei, semnalează existența unor rămășițe arheologice romane în grindul Caraormanului și stabilește o relație de conjectură cu ceea ce amintea Plinius cel Bătrîn despre un «Conopon diabasis» (Vadul Țînțarilor) și împăratul Constantin Porphyrogenetul despre «Conopa», indentificate de Brătescu cu o așezare umană antică și cu o gîrlă în grindul deja menționat. [11] Studiind procesul de formare a lagunei Razelm, prin sedimentarea în înălțarea grindurilor, C. Brătescu relatează și de „vechea insulă continentală, acoperită de loess, pe care s-a înălțat cetatea antică a Istriei, (care) a devenit peninsulă în urma aceluiași proces de sedimentare." [12] Tumulii dobrogeni i-au atras de asemenea atenția : „Tumulii numeroși se înșiră pe cumpăna apelor sau de-a lungul mării ori se adună grămadă la marginea așezărilor omenești străvechi, cum sînt cele de la Hîrșova, Isaccea, Istria, și mai ales cei de la Mangalia." [13] Sau într-alt studiu : „Valurile romane dintre Cernavoda și Ivrinez sînt năpădite de stufișuri de arbori, arbuști și subarbuști, ceea ce arată că pădurea este posterioară epocii romane." [14]

Luate în ordinea desfășurării faptelor istorice, lucrările — publicate de C. Brătescu în *Arhiva Dobrogei* și în *Analele Dobrogei*, refe-

---

[9] C. Brătescu, *Clima Dobrogei*, în vol. *Dobrogea-cincizeci de ani de viață românească*, pp. 67—79.

[10] *An. Dobr.*, XI, 1930, pp. 110—101.

[11] *Dobrogea — cincizeci de ani de viață românească*, Buc., Cultura Națio- 1928, în studiul *Pămîntul Dobrogei*, p. 40.

[12] *Ibidem*, pp. 40—41.

[13] *Ibid.*, p. 64.

[14] În același volum festiv al Dobrogei, v. studiul *Fitogeografia și solurile Dobrogei*, p. 91.

ritoare la trecutul provinciei noastre de la mare — constituie o familie nu mică la număr de odrasle care s-au distins diferit. Astfel, pentru informațiile pe care le oferă cunoașterii mai amănunțite, în antichitate, a coastelor Dobrogei precum și a întregii Mări Negre, el a publicat, în traducere românească, după originalul grecesc, două periple pontice, și anume :

a. *Periplus Ponti Euxini*, lucrare a lui *Flavius Arrianus*, scriitor care trăiește în sec. al II-lea e.n. și scrie acest înconjur al Mării Negre în anii 130—131 e.n., pe baza unui raport oficial înaintat împăratului Hadrian. Periplul cuprindea, în prima parte, descrierea călătoriei de la Trapezunt la Dioscurias (1—16), în a doua parte, descrierea călătoriei de la Bosphorul tracic pînă la Trapezunt (17—25) și, în ultima parte, descrierea călătoriei de-a lungul litoralului Mării Negre, de la Dioscurias la Bizanț. Traducătorul, *Const. Lăzărescu*, director în acel timp al Liceului Mircea cel Bătrîn, a dat o versiune românească a părții referitoare la țărmul de nord-vest al Pontului Euxin, adică a acelei părți care ne interesează pe noi în mod deosebit.

b. *Periplul anonim al Pontului Euxin* care aparține unui scriitor bizantin de mai tîrziu (sec. al V-lea e.n.) și a cărui traducere o face Brătescu însuși după textul original bizantin (editat de C. Müllerus, *Geographi Graeci minores*, vol. I, Paris 1882). Într-o notă la cele două traduceri, C. Brătescu informează pe cititori că știri despre coastele Mării Negre în antichitate au mai dat o serie întreagă de geografi, vreo 12 îi amintește și el, iar în afară de ei, Herodot, Strabo, Plinius cel Bătrîn etc., apoi Ovidius, Scymnus din Chios, Ptolemaeus, Hippocrates și alții. O remarcă deosebită face el cu privire la *Demetrius din Callatis*, care a lăsat posterității „o descriere foarte îngrijită a M. Negre" și care este „cel dintîi geograf dobrogean, originar din Mangalia." [15]

Pentru Dobrogea în sec. al II-lea, C. Brătescu traduce din *Geografia* lui *Claudius Ptolemaeus*, „cel mai însemnat și cel mai răspîndit izvor de informație (...) pînă în epoca Renașterii științelor, în sec. XVI", cum îl caracterizează el ; fragmentele traduse din textul ptolemeic se referă la *Dacia*, *Moesia superior* și *Moesia inferior* și fac parte din cartea a III-a, capitolele VIII, IX și X. [16])

Despre o perioadă mai tîrzie, sec. al XI-lea, C. Brătescu extrage o serie de informații privind Dobrogea de la *Georgios Kedrenos*, din care a tradus un fragment care cuprinde unele relații deosebit de interesante referitoare la pecenegi și la starea înfloritoare din punct de vedere economic găsită de ei în acest ținut, căci se afirmă într-un loc : „(...) după ce trecură fluviul (Dunărea, n.n.), dădură peste o mare bogăție de vite și de vin și de băuturi cu miere, de care nici nu auziseră mai înainte." [17]

---

[15] Cele două periple și nota explicativă v. în *Arhiva Dobrogei*, vol. II, nr. 3, pp. 261—264.

[16] v. *Dacia și Moesia după Ptolemaeus (sec. II e.n.)*, în *An. Dobr.*, IV, 4, 1924, pp. 49—63.

[17] *An. Dobr.*, anii V și VI, 1924 și 1925, pp. 145—154.

În *Arhiva Dobrogei* [18] C. Brătescu publică studiul *Nume vechi ale Dobrogei : Vlahia lui Asan, Vlahia Albă (1186 — sec XII),* folosind însemnările călugărului minorit *Wlhelm de Rubruquis* care, în anul 1253, întreprinsese o călătorie „ad partes orientales" şi la tătarii din stepele Ucrainei, cu scopul de a-i cunoaşte şi de a transmite apoi apusenilor relaţii asupra lor. El numea ţara de la gurile Dunării spre miazăzi „Valahia care este ţara lui Asan", în deosebire de Bulgaria care venea mai spre apus. Punctul său de vedere, relativ la determinarea teritoriului denumit „Valahia lui Asan", şi-l susţine Brătescu, după 12 ani cu tărie, într-o recenzie a lucrării luiC.C. Giurăscu, *Despre Valahia Asăneştilor,* întrucît vedea că ceea ce susţinea istoricul avea asemănări, în unele aprecieri şi consideraţii, cu ce susţinuse altădată el, geograful. [19] Brătescu adunase date cu privire la Valahia lui Asan şi de la alţi scriitori şi cronicari : francezul Geoffroy de Villehardouin, bizantinii Nicetas Choniates şi Cinnamus, arabul Abulfeda, germanul Ansbertus — de aceea considera că deţine această problemă şi că şi-a exprimat just punctul său de vedere, contestat de Giurăscu.

Tot în *Arhiva Dobrogei* publică studiul *Dobrogea la 1444 — Lupta de la Varna* în care prezintă de asemenea o serie de referiri la trecutul istoric al Dobrogei [20]

Ocupîndu-se de *Leon Diaconus,* din a cărui operă scrisă în greceşte *Războiul bizantino-rus între Ion Tzimisces şi Swiatoslav la Silistra,* [21] a tradus după o ediţie din Bonn (1828), C. Brătescu face o scurtă prezentare a acestui cronicar bizantin din sec. al X-lea, în care precizează că este „unicul şi cel mai preţios izvor" pentru războiul respectiv şi că, deoarece „faptele povestite de el se leagă şi cu istoria Dobrogei noastre", a dat în traducere românească „acele pagini din istoria lui L. D. care în special ne privesc", confirmînd *iterum atque iterum* că oriunde C. Brătescu a găsit, la scriitorii antici sau medievali, ceva referitor la trecutul Dobrogei, a cules cu pasiune de albină meliferă.

Pe Brătescu l-a preocupat şi numele Dobrogei. Într-un studiu *Dobrogea în sec. XII : Bergean, Paristrion* [22]) (însoţit de o hartă a Dobrogei după *Tabula itineraria Edrisiana),* utilizînd informaţiile date de scriitoarea bizantină *Anna Comnena (sec. al XI-lea)* şi pe cele găsite la geograful arab *Edrisi (sec. al XII-lea),* el ajunge la concluzia că Dobrogea, în sec. al XII-lea, nu era nicidecum o ţară pustie, ci o provincie prosperă a imperiului bizantin, cu numeroase tîrguri şi oraşe, active din punct de vedere comercial, cu sate avînd populaţie românească. În acest timp românii din partea din partea locului începuseră să formeze mici voievodate în jurul unor cetăţi ca : — voievodatele lui Tatu

---

[18] *Arh. Dobr.,* vol. II, nr. 1, ian.-apr. 1919, pp. 18—31.

[19] *An. Dobr.,* XII, 1931, pp. 302—304, unde C. B. recenzează lucrarea lui Giurăscu referitoare la Valahia Asăneştilor apărută în lucrările Inst. de geogr. al Universtităţii Cluj, vol. IV, 1928—1929, pp. 109—124.

[20] *Arh. Dobr.,* vol. II, nr. 2, apr.-iunie 1919, pp. 96—115.

[21] *An. Dobr.,* anul I, nr. 2, 1920, pp. 282—309.

[22] *An. Dobr.,* anul I, nr. 1, 1920, pp. 3—38.

şi Sacea ; iar un alt voievod, Seslav, stăpînea parte din ţinutul dintre Dunăre şi mare. Iorga [23], pe care se sprijină C. Brătescu, îi considera „pe aceşti voievozi din cetăţile dunărene ale Dobrogei şi stăpîni peste mici teritorii, asemenea ducatelor bizantine de graniţă, (ca) primii organizatori ai unei vieţi politice româneşti de la Dunărea de Jos". Cele două nume, *Paristrion*, amintit de Anna Comnena, şi *Bergean*, amintit de Edrisi, se referă, după C. Brătescu, la Dobrogea, primul dintre ele părînd a fi în acea vreme (opinia este a lui Iorga şi Brătescu o citează întocmai) nu atît o indicaţie geografică anumită, cît un termen administrativ şi militar.

Pentru o epocă posterioară (sec. al XIV-lea), călătorul *Ibn Batutah* îi furnizează un număr de ştiri pline de valoare despre trecutul Dobrogei, acest călător fiind, după părerea lui Brătescu, „un soi de Herodot al lumii musulmane". El avusese misiunea să însoţească, în călătoria spre Constantinopol şi la întoarcere, o principesă bizantină măritată la tătari şi, în consecinţă, ocazia să străbată, la dus şi întors, Dobrogea noastră [24]. Călătorind iarna prin Dobrogea, el povesteşte lucruri la care traducătorul şi comentatorul român s-a oprit cu un interes lesne de corelat, prin veridicul faptelor, cu lecturile din Ovidius referitoare la gerul dobrogean : „Era atunci, relatează călătorul arab, în miezul iernii. Eu îmbrăcai trei cojoace şi două perechi de pantaloni, dintre care una dublă. Aveam în picioare încălţăminte de lînă şi pe deasupra o altă pereche de pînză de in, dublată şi, în fine, pe deasupra, o a treia pereche de borghâly, adică din piele de cal blănită cu piele de lup. Îmi făceam abluţiunile cu apă caldă lîngă foc, dar nu curgea o picătură care să nu fi îngheţat pe dată. Cînd îmi spălam faţa, apa atingîndu-mi barba, se prăfăcea în gheaţă şi, dacă îmi scuturam barba, cădea promoroacă. Apa ce-mi picura din nas îngheţa pe mustăţi (...)" [25]. Ovidius relata situaţii quasi similare din timpul exilului său, care de mulţi au fost puse la îndoială sub raportul veridicităţii, nu însă şi de C. Brătescu, care i-a acordat încrederea cuvenită.

O vie activitate a desfăşurat Constantin Brătescu şi pe tărîm arheologic, activitate la care era îndreptăţi atît prin pregătirea sa clasică şi preocupările privitoare la istoria Dobrogei, cît şi prin dragostea cu care a lucrat la culegerea, de pe oriunde s-au aflat, a rămăşiţelor trecutului îndepărtat. De altfel, acest îndrăgostit de pămîntul şi trecutul Dobrogei, aşa cum s-a străduit să strîngă ştiri de la fiecare scriitor şi călător trecut prin Dobrogea, de istoria ei. Chiar în cuvîntul *Către cetitori*, apărut în fruntea primului număr al *Analelor Dobrogei*, grupul de intelectuali constănţeni care hotărîse înfiinţarea acelei *Societăţi culturale dobrogene*, avea, între obiectivele sale, şi „fundarea unui muzeu regional dobrogean", cu motivaţia că „trecutul istoric atît de bogat al provinciei noastre, cu toate nepreţuitele lui vestigii" le oferă tuturor cercetătorilor, dar în primul rînd istoricilor şi arheologilor „cîmp vast

[23] N. Iorga, *Cele dintîi cristalizări de stat ale românilor*, în *Rev. istorică*, an. V, nr. 6—7, p. 103 şi urm.

[24] *Ibn Batutah — un călător arab prin Dobrogea în sec. XIV*, în *An. Dobr.*, IV, 2, 1923, pp. 138—156.

[25] *Ibidem*, p. 148.

de rodnică activitate și material prețios de studiu". Societatea culturală dobrogeană relua, trebuie să consemnăm acest lucru, firul tors, cu privire la înființarea unui muzeu, de înaintași. Puțini știu azi că se poate vorbi despre existența unui muzeu la Constanța încă înainte de întîiul război mondial. Vasile Pârvan, în una din lucrările sale [26], comunică o serie de date foarte interesante și, bineînțeles, importante cu privire la originile înființării unui astfel de muzeu. Între dosarele Muzeului Național de Antichități pe anii 1911—1915, — dacă acestea mai există, nu știu, dar Pârvan relatează acest lucru — se află un raport al său (nr. 267 din 17 oct. 1911) și un ordin al Ministerului Cultelor (nr. 73.245 din 27 oct. 1911, seria B) care, după părerea cercetătorului Histriei, sînt „actele de înființare a Muzeului de Antichități din Constanța". Antichitățile constănțene constituiseră într-un timp o secțiune muzeistică locală sub conducerea profesorului *N. Orghidan*, iar după aceea — de la 29 septembrie 1912 — sub conducerea lui *I. Ghibănescu*, pe atunci director al Școlii Normale din Constanța. Astfel, cu antichitățile, mai înainte risipite, de la liceu, din port și de la primăria orașului, se organizase un muzeu local, întîi în clădirea Școlii Normale, apoi într-o clădire din parcul comunal, căruia azi i-ar corespunde grădina din fața Teatrului de Stat. De reținut că primăria Constanței destinase încă de pe atunci, din 1917, un teren pentru construirea unui muzeu. Sprijin deosebit a avut Vasile Pârvan în Virgil Andronescu, primar în acea vreme al orașului, profesor de latină și creatorul, în 1903, al „Institutului Mircea-Vodă" din localitate [27], viitorul liceu de băieți. Prin îngrijirea acordată antichităților locale, Muzeul din Constanța putea servi, după mărturia părintelui arheologiei noastre, ca de exemplu multor orașe din țară. În acest stadiu înfloritor a fost găsit muzeul de primul război mondial. Cînd *post bellum* s-a făcut bilanțul celor rămase, din tot ce fusese adunat pînă atunci cu sacră străduință, nu se mai păstra decît foarte puțin...

Indată după război, prin via activitate culturală din cetatea de centru a Dobrogei, al cărei suflet a fost incontestabil C. Brătescu, s-a militat pentru două obiective majore : o revistă și un muzeu. Amîndouă aveau să fie realizate, în primul rînd revista, apoi, cam într-un deceniu, și muzeul. Torța gîndului luminos trecuse, așadar, mai departe ! Ceea ce gîndise Vasile Pârvan să înfăptuiască și într-un fel înfăptuise, dar numai cu privire la antichitățile din cuprinsul orașului Constanța, avea să ia o amploare deosebită, mult material arheologic fiind adunat cu ocazia sărbătoririi semicentenarului reintegrării Dobrogei (1928). Prin sîrguința societății culturale întemeiate sau, mai adevărat, prin strădania lui Constantin Brătescu, se realizează *Muzeul regional al Dobrogei.* Primăria municipiului Constanța, din îndemnul și ca rezultat al perse-

[26] *Zidul cetății Tomi*, în *Analele Acad. Române*, seria II, tom. XXXVII, *Memoriile secț. istorice*, Buc. 1915.

[27] Cf. broșura cu titlul : *Institutul Mircea-Vodă, liceu real, modern și clasic, curs comercial superior, director Virgil Andronescu*, Constanța, Tipografia „Ovidiu" H. Vurlis, 1903.

verenței în această direcție a lui C. B., ia sub oblăduire opera de susținere nu numai a muzeului, dar și de întreprindere a unor săpături arheologice, prin care să fie îmbogățit materialul muzeistic existent. Profesorii Teofil Sauciuc-Săveanu și Grigore Florescu au dat un sprijin prețios acestei instituții de cultură, prin faptul că mare parte din materialul arheologic transportabil, rezultat din săpături, l-au dăruit muzeului, sporindu-i astfel zestrea documentară. Numărul monumentelor arheologice, descoperite în urma săpăturilor de la Capidava, executate ani în șir de Grigore Florescu, și intrate în muzeul constățean, scotea în evidență simpatia și interesul cu care era îmbrățișată această instituție muzeală de către arheologii noștri. Săpăturile în stațiunea neolitică de la Cernavoda făcută de Nestor I., pe atunci arheolog al Muzeului național de Antichități, cu fondurile puse la dispoziție de Muzeul regional din partea municipiului Constanța, au introdus de asemenea în muzeu un material foarte bogat, îndeosebi ceramic. Muzeul își mai sporea colecția de piese arheologice și prin descoperiri întîmplătoare, cum a fost aceea a sarcofagului cu simboluri, sau prin dăruirea unor colecții sau piese izolate, cum a procedat Pericle Papahagi, profesor de liceu și membru corespondent al Academiei Române, care a oferit o parte din colecția sa de antichități.

După o perioadă înfloritoare și de continuă și progresivă înzestrare, 1928—1938, muzeul avea să fie mutat într-o casă improprie de pe strada Ovidiu, azi demolată, unde și-a petrecut exilul de aproape doi ani, în condițiuni inacceptabile pentru singura instituție de acest fel din Dobrogea și într-un an care, pentru regimul burghez, marca o poziție de vîrf ! Un muzeu, cum era cel al Dobrogei, punea cu precădere problema unui edificiu special, încăpător, în care materialul adunat, ca și cel care urma să fie adus, să aibă spațiul necesar expunerii în bune condiții. Palatul cultural despre care guvernanții cîntaseră pe diferite voci ani de zile, dar se mulțumiseră doar cu punerea unei pietre fundamentale, bătută mai pe urmă de ploi și vînt, trecuse deja în lumea poveștilor. Soluția de moment a fost găsită : în locul unei construcții special afectate muzeului, a fost destinată, ca sediu provizoriu, clădirea din fața cazinoului, unde-i azi *Acvariul.*

Din 1940 pînă în epoca marilor înnoiri revoluționare din țara noastră, muzeul a continuat să-și ducă existența în acel edificiu — anexă, cu totul insuficient, fiind compus dintr-un *lapidarium,* în care, din mijlocul monumentelor epigrafice și sculpturale, atrăgea privirea vizitatorului, prin monumentalitate, Sarcofagul cu simboluri, și o a doua sală, flancată la intrare de doi stîlpi militari, unde se afla expusă în vitrine ceramică neolitică, greacă și romană. Pentru cunoașterea exponatelor, am publicat, la sugestia lui C. Brătescu și Gr. Florescu. «Călăuza vizitatorului în Muzeul regional al Dobrogei», încă în 1937 și un material de popularizare cu titlul „Muzeul regional al Dobrogei".

Privind muzeul de azi al Constanței parcă n-ai crede că, pînă la forma de acum, să fi avut acest muzeu o istorie așa de variată...

Totuși, și în trecutul muzeului regional au fost momente înălțătoare, prilejuite de descoperirile arheologice sau de aducerea la muzeu

a unor piese de renume. Așa, în vara lui 1931 — eram student în anul I la filologie clasică — a făcut mare vîlvă descoperirea măreţului sarcofag de marmură care şi azi, prin contrast cu celelalte, uimeşte şi atrage privirile. Muzeul Regional al Dobrogei se îmbogăţea, cum afirma C. Brătescu [28], şi pe drept cuvînt, „cu o nouă comoară" care scotea din anonimat o instituţie. „Prin proporţiile, calitatea şi valoarea sa, scria Brătescu, întrece cu mult toate celelalte (sarcofage, n.n.) introduse în acest muzeu şi reprezintă una din cele mai frumoase descoperiri arheologice ale anului". Descoperirea, într-adevăr, făcuse, cum am spus, vîlvă ! Presa locală şi cea bucureşteană brodase pe seama descoperirii sarcofagului, senzaţională desigur prin raritatea ei, o serie de ipoteze, una mai îndrăzneaţă decît alta, dar toate suferind, după părerile lui C. Brătescu, de „lipsa de seriozitate a argumentelor ca şi de diletantismul autorilor". În dorinţa de a se lămuri personal cu privire la problemele puse prin descoperirea acestui sarcofag tomitan, C. Brătescu a consultat bibliografia referitoare la astfel de monumente funerare ale antichităţii şi a redactat, el cel dintîi, o lucrare serioasă, bine informată, cu titlul *Sarcofagul cu simboluri din Constanţa* pe care a publicat-o în *Analele Dobrogei,* cu dublu scop : „spre a populariza oarecare cunoştinţe asupra unor asemenea monumente funerare ale antichităţii, iar pe de alta, spre a pune la îndemîna arheologilor toate datele necesare privitoare la descoperirea cea nouă". Constantin Brătescu n-a fost un arheolog, dar a preţuit, ca puţini alţi, atît de mult vestigiile antice ale acestei părţi a ţării, încît n-a pregetat să stăruie în depistarea acestor rămăşiţe ale trecutului îndepărtat şi în ocrotirea lor prin aducerea şi adăpostirea lor în muzeu. În problema sarcofagului, fără să propună o soluţie unică pentru simbolurile de pe faţada acestuia, a dat totuşi, ca nespecialist, importante şi apreciate detalii referitoare la data, locul şi împrejurările descoperirii şi a încercat să încadreze sarcofagul într-un tablou comparativ cules din monumentala operă a lui *C. Robert* [29]. Cele trei ipoteze cu privire la interpretarea simbolurilor făcute de el sînt lipsite de orice pretenţie de soluţionare, cum şi mărturiseşte cu modestie : „(...)nefiind iniţiaţi, nu hazardăm nici o explicare, ci o lăsăm pe seama specialiştilor în materie (...)".

Așa a fost Constantin Brătescu... Maestrul său Simion Mehedinţi vedea în el, şi nu fără dreptate, „un fel de preot al cultului strămoşilor săi de lîngă mare", un alt Herodot, un om care „şi-a închinat ţinutului dintre Dunăre şi Marea Neagră o grijă mai plină de pietate decît a oricărui alt(uia) [30]. Brătescu a fost omul de caracter, dublat de omul de ştiinţă, care a susţinut cu sinceritate şi cu vigoare că „pentru promovarea culturii într-un ţinut, pe lîngă pregătirea ştiinţifică, mai e necesară şi acea dragoste de neam şi de ţară, care să nu te lase pătruns de sentimentul dezrădăcinatului sau exilatului într-o margine de împărăţie, de unde să vezi soarele strălucind numai asupra capitalei şi asupra

[28] *An. Dobr.*, XII, 1931, fasc. 1—12, pp. 209—244.

[29] C. Robert, *Die antiken Sarkophag — Reliefs*, Bd. II, III, Berlin 1890, 1897 (citat de C.B. în lucrarea de la nr. 28).

[30] Din răspunsul lui S.M. la cuvîntarea inaugurală citată sub nr. 3.

munților, în prăpăstiile cărora să-ți afli în cele din urmă un tragic sfîrșit [31]. În orice acțiune el înțelegea că trebuie „să stăpînească acea binefăcătoare lărgime de vederi" pe care însă, afirma cu amărăciune, „din cauza luptelor și sectarismului partidelor politice, n-am reușit a o realiza" [32].

Și a fost Constantin Brătescu un mare nemulțumit, cum s-au dovedit a fi în trecut mulți dintre oamenii de știință, literații și artiștii cu o înaltă conștiință cetățenească, mai ales pentru atitudinea de nerecunoaștere a muncii manifestată de politicienii vremii, cum se poate vedea dintr-o *rectificare* [33] făcută de el cu privire la adevărații editori ai volumului festiv *„Dobrogea, cincizeci de ani de viață românească"*, tipărit la editura Cultura Națională din București [34]. Într-o revistă [35], „inițiativa" tipăririi volumului respectiv, adevărat monument de știință și cultură, era pusă pe seama unor personaje politice, ale căror nume amintite alături de al lui C. Brătescu, ar fi însemnat pentru el o impietate, căci adevărul era altul. „Inițiativa și concepția acestui volum ne aparține, [36], dovadă, între altele, și neplăcerile ce le-am avut într-un moment dat din partea oficialității, de a se arunca asupra noastră cheltuielile de tipar. Și tot așa stau lucrurile și cu inițiativa și concepția în organizarea expoziției jubiliare. Mai multe nu voim a pomeni aici. Atît putem afirma deocamdată că, pe cînd unii munceau fără odihnă pînă la limita de rezistență a sănătății lor, spre a se achita cu cinste, într-un timp atît de scurt, de obligația ce și-au luat-o — alții recoltau laude și osanale nemeritate din partea presei, inducînd în eroare pînă și pe oamenii de bună credință" [37].

Am căutat să prind, în cîteva pagini, un gînd mai mult de evocare, dar și de prezentare, desigur în linii mari, — căci o lucrare de proporții ar fi depășit scopul urmărit de noi — a unor aspecte din activitatea lui C. Brătescu, nu în domeniul de geografie și etnografie, lucru pe care l-a făcut în chip demn de laudă unul dintre studenții săi de altădată [38], ci într-un domeniu în care, deși n-a fost specialist, a adus contribuții ce nu merită să fie date uitării, și anume : investigările făcute de el în trecutul istoric al Dobrogei, perioadele antică și medievală, precum și străduința realizării, la Constanța, cu vestigiile antichității și evului

---

[31] În cuvîntarea inaugurală (p. 4) citată sub nr. 3.

[32] *An. Dobr.*, XI, 1930, p. 218.

[33] *Ibid.*, pp. 218—219.

[34] Vezi și nr. 11.

[35] *Cronica numismatică și arheologică*, an. VIII, nr. 83—88, iulie-decembrie 1928, p. 47 (citată de C.B. în *An. Dobr.*, XI, 1930, pp. 218—219).

[36] C. Brătescu lucrase la întocmirea acestui volum festiv împreună cu I. Georgescu, inspector școlar șef al jud. Constanța. Inițiativa editării le aparține, iar editarea vol. s-a realizat prin îngrijirea lor.

[37] *An. Dobr.*, XI, 1930, pp. 218—219, sub titlul *Rectificare* și semnat cu pseudonimul *Sals(ovia)*.

[38] E vorba de *G. Nimigeanu* care a realizat un lucru plin de merite : volumul de *Opere alese* ale maestrului său, precum și un *cuvînt înainte* și un *studiu introductiv* pentru care profesorul i-ar fi mulțumit cu siguranță.

mediu, culese de pe întinsul ținut dintre Dunăre și Mare, a unui muzeu regional. Am făcut acest lucru, la cei douăzeci și cinci de ani de la moartea lui, ca, după spusa cronicarilor noștri, faptele cele bune și făptuitorii lor să nu se risipească în negura timpului. Iar acum aș vrea să închei această evocare cu o măreață viziune avută de Const. Brătescu într-o poezie a sa, *Reverie antică* [39], fiindcă el a fost și un poet cu deosebite resurse lirice. Tabloul antic din reveria lui este al unei senine nopți de vară la Pontul Euxin..., dar versurile poetului Salsovia, în care viziunea Tomisului antic se îmbină cu aceea a unui viitor de aur înfăptuit aici, pe pământul străvechi al Scythiei minore, sînt mai în măsură să exprime această viziune peste milenii. De aceea să-i scandăm versurile : „Era senină noaptea și apele senine / purtate de zefiruri pe tremurul lor lin / corăbii călătoare cu pînzele latine / treceau tăcut prin umbră pe Pontul Euxin... / Și cum priviea poetul de sus, de lîngă turn, / măreața feerie a nopții înstelate, / el pare dus cu gîndul în veacul lui Saturn ; / ca-n vis ascultă marea cum cîntă sub cetate. / „Frumoasă ești, o ! Tomis, a Scythiei cunună !“ / șoptește — acum, în lacrimi, poetul cel străbun. / E vis sau e aeve ? Dar din argint de lună / el vede cum răsare bătrînul zeu Neptun. / Se-nalță din adîncuri în dreapta cu trident / și algele-i atîrnă din creștet și din barbă ; / el spune-o profeție privind spre occident, / în jur îi sar delfinii, iar marea stă să fiarbă, / „Cetate a durerii pe întristat pămînt ! / Ți-or spulbera barbarii penații tăi din vatră ! / N-o rămînea din tine nici piatră peste piatră ! / Vei ști ce e pierirea și spulberul în vînt ! / *Dar mîndră vei renaște, ca Pheonix din cenușe, / metropolă măreață în Pontul Euxin, / cînd munții revărsa-vor spre-a tale vechi cătușe / o nouă semințe din sîngele latin*“.

[89] Publicată în *Analele Dobrogei*, anul I, nr. 1, 1920, pp. 114—115 și semnată cu inițiala *B.*

STUDII ȘI COMUNICĂRI

MARIN CÎRCIUMARU

ANALIZA POLINICĂ A STRATULUI DE LOCUIRE MUSTERIANĂ DIN PEȘTERA CHEIA (DOBROGEA)

Dobrogea reprezintă regiunea ale cărei depozite sedimentare specifice cuaternarului au atras atenția cercetătorilor mult mai de timpuriu decît cele din alte zone ale țării noastre. Primele observații le datorăm unor cercetători străini [1], iar mai tîrziu studiul depozitelor cuaternare din această provincie a fost reluat de neobositul cercetător al Dobrogii, Constantin Brătescu, care descrie foarte fidel numeroase profile cuprinzînd stratele de loess și soluri fosile din faleza Mării Negre [2,3]. În ultima vreme au apărut o serie de lucrări, unele cuprinzînd interpretarea unor profile izolate [4,5,6], altele cu caracter monografic [7]. De asemenea sînt deosebit de interesante cercetările asupra unor forme caracteristice domeniului periglaciar, adevărate amprete climatice păstrate de-a lungul miilor de ani sub forma franjurilor sau a penelor de loess

[1] F. K. Peters, *Grundlinien zur Geographie und Geologie der Dobrudscha,* 1867, apud A. Conea, *Formațiuni cuaternare în Dobrogea,* București, 1970.

[2] C. Brătescu, *Profile cuaternare în falezele Mării Negre,* Bul. Soc. rom. geogr., t. LII, 1933, p. 24—58.

[3] C. Brătescu, *Falezele Mării Negre între Carmen-Sylva și Schitu-Costinești.* Anal. Dobr., anul XVI, 1935, p. 3—11.

[4] G. Haase, H. Richter, Fossile Böden în Löss an der *Schwarzmeerküste bei Constanța,* Pett. Geogr. Mitteil, fasc. 3, 1957, p. 161—173, apud A. Conea, *Formațiuni cuatrenare în Dobrogea,* București, 1970.

[5] M. Popovăț, A. Conea, I. Munteanu, P. Vasilestcu, *Loeesuri și soluri fosile în Podișul Dobrogei de Sud,* Șt. tehn. și econ., seria C., Pedologie, vol. 12, 1964, p. 11—44.

[6] P. Coteț, *Litoralul Mării Negre între Eforie și Costinești (cu privire specială asupra lacului Techirghiol),* Hidrobiologia, t. 7, 1966, p. 267—281.

[7] A. Conea, *Formațiuni cuatrenare în Dobrogea,* București, 1970.

în benzile de soluri fosile [8,9]. În ceea ce privește analizele polinice asupra depozitelor pleistocene nu s-au făcut cercetări decît în trei soluri îngropate din faleza Mării Negre de către V. Iliescu și G. Cioflică [10].

Toate aceste studii aduc contribuții de o deosebită importanță în descifrarea diferitelor aspecte ale cuaternarului țării noastre în general și al Dobrogei în special și oferă uneori date, alteori puncte de sprijin solide în explicarea problemelor legate de paleoclimatul pleistocenului din această parte a țării.

* * *

Peștera de la Izvor, cunoscută mai mult sub denumirea de Peștera Cheia, după numele satului pe teritoriul căruia se află, este situată pe dreapta văii Ghelengicului, aproape de confluența acesteia cu Casimcea. Peștera a fost săpată în calcar jurasic, la o înălțime de cca. 25 m. altitudine absolută.

Săpăturile arheologice efectuate în perioada 1956—1957 în această peșteră [11,12], au scos la iveală, la baza depunerilor sedimentare, un strat de locuire musterian, gros de 20—60 cm., peste care se suprapune un altul de vîrstă aurignaciană, mai slab dezvoltat. Perioada de timp, relativ îndelungată, care desparte data încheierii săpăturilor arheologice de cea a ridicării probelor pentru analiza polinică (primăvara anului 1970) explică faptul pentru care nu am putut prezenta un profil palinologic cu date climatice și asupra stratelor aurignaciene. Din păcate acestea nu se mai păstrează în nici o parte a peșterii *.

Rezultate investigațiilor arheologice [13] datează musterianul de la Peștera Cheia ca un musterian superior, aparținînd după toate probabilitățile stadiului glaciar Würm$_1$. Fauna acestui nivel nu a fost prea bogată, totuși au fost identificate 140 de resturi fosile și dentiție aparținînd următoarelor animale :

Ursus spelaeus	64,29%
Equus cabalus fossilis	20.72%
Rhinoceros antiquitalis	10,00%
Hyaena spelaea	2,14%
Cervus elaphus	2,14%
Bos sp.	0,17%

* Probele au fost recoltate în prezența arheologului Alexandru Păunescu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[8] V. Mihăilescu, S. Dragomirescu, *„Franjuri" periglaciare într-un sol fosil din faleza Mării Negre, la sud de Constanța*, Com. Acad. R.P.R., t. IX, nr. 4, 1959, p. 383—386.

[9] T. Morariu, M. Popovăț, A. Conea, *Noi contribuții la cunoașterea formelor periglaciare din faleza Mării Negre*, Acad. R.P.R., St. cerc. geol. geof., geogr., seria geogr., t. 11, 1964, p. 15—23.

[10] A. Conea, *op. cit.*, p. 180—184.

[11] C. S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu și Al. Paul-Bolomey, *Raport preliminar asupra cercetărilor paleolitice din anul 1956, Materiale* V, 1959, p. 15—22.

[12] C. S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu și N. Harțuchi, *Cercetări paleolitice în Dobrogea*. Materiale, VI, 1959, p. 43—46.

[13] C. S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu și N. Harțuchi, *op. cit.*

Analiza polinică. Studiul polinologic al sedimentului musterian din Peşterea Cheia reoglindeşte caracterul stepic — slab silvostepic al acestei zone, argumentat în spectrele polinice de raportul procentual dintre ierboase şi arbori. Compoziţia formaţiunilor ierboase pe de o parte, şi a asociaţiilor lemnoase pe de altă parte, sugerează ipoteza existenţei pe teritoriul Dobrogei în această perioadă, a unei silvostepe reci, asemănătoare probabil, din punct de vedere climatic, cu climatul de la limita inferioară a etajului subalpin actual al Carpaţilor noştri.

Dintre arbori, predominante sînt coniferele, reprezentate în principal prin Pinus, care întruneşte valori de peste 60% şi mai puţin Picea, care nu depăşeşte 13%. De asemenea Salix, arbore slab producător de polen, atinge valori de peste 5%, ceea ce demonstrează că vegeta destul de abundent în această perioadă. În cadrul foioaselor termofile, doar Quercus se pare că era mai răspîndit, procentele sale depăşind 10% în spectrul superior. Celelalte genuri de arbori se menţin sub 4%, ceea ce oglindeşte o modestă participare la alcătuirea covorului vegetal.

Speciile ierboase sînt dominante în ambele spectre, înregistrînd peste 80%, fără a include şi chenopodiaceele. Răspîndirea exuberantă a chenopodiaceelor (3562%) plante specific ruderale, a fost condiţionată cu siguranţă de intensa locuire a acestei regiuni în timpul musterianului. Grăuncioarele de polen de Chenopodiaceae nu au fost incluse în suma totală a polenului de ierboase, tocmai pentru a nu deforma spectrul polinic şi ca urmare pentru a nu influenţa negativ reconstituirea imaginii fidele asupra caracterului fitogeografic al acestei regiuni în perioada respectivă. Din această cauză, procentele lor au fost doar estimate la suma totală a polenului celorlalte specii de ierboase. În afară de Chenopodiaceae, bine dezvoltate sînt gramineele (42%) şi compositele, iar între cele din urmă o pondere majoră o deţine Artemisia (peste 20%). Sporii de Filices, prezenţi în număr ridicat în preparatele microscopice, însumează în spectrul polinic superior peste 40% din suma totală de polen şi spori.

Descrierea spectrelor polinice caracteristice musterianului din Peşterea Cheia conferă perioadei de sedimentare a stratului respectiv o nuanţă climatică rece, specifică stadiului glaciar W_1 sau cel puţin unei perioade de tranziţie spre interstadiul W_1—W_2. Nuanţa climatică a unui stadiu glaciar în cadrul regiunii în care este plasat profilul analizat trebuie înţeleasă cu toate particularităţile ce rezidă din aşezarea geografică a acestei zone, la o latitudine sudică, destul de depărtată faţă de centrul glaciaţiunii maxime din această perioadă. Numai aşa se explică persistenţa unor arbori termofili, cum este stejarul, care, chiar în această perioadă, vegeta cu siguranţă pe aceste meleaguri. Procentele de Quercus din profilul musterian de la Peştera Cheia (maximul de 11%) sînt însă mult mai scăzute decît cele semnalate de către Violeta Iliescu şi Gianina Cioflică [14] în solul fosil aparţinînd interstadiului Riss—$Würm_1$ sau cel atribuit la $Würm_1$—$Würm_2$ unde, nu scad

[14] A. Conea, *op. cit.*, p. 180—184.

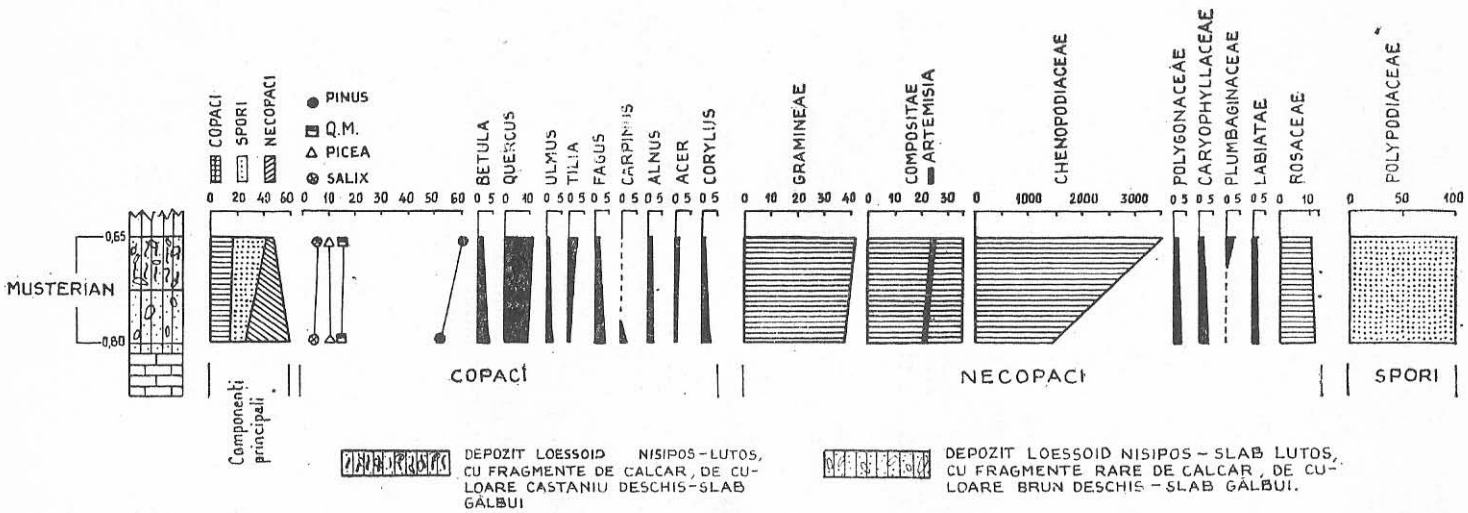
MUSTERIAN
0,65
0,80
COPACI
SPORI
NECOPACI
PINUS
Q.M.
PICEA
SALIX
BETULA
QUERCUS
ULMUS
TILIA
FAGUS
CARPINUS
ALNUS
ACER
CORYLUS
GRAMINEAE
COMPOSITAE ARTEMISIA
CHENOPODIACEAE
POLYGONACEAE
CARYOPHYLLACEAE
PLUMBAGINACEAE
LABIATAE
ROSACEAE
POLYPODIACEAE
Componenti principali
COPACI
NECOPACI
SPORI
DEPOZIT LOESSOID NISIPOS-LUTOS, CU FRAGMENTE DE CALCAR, DE CULOARE CASTANIU DESCHIS-SLAB GĂLBUI
DEPOZIT LOESSOID NISIPOS-SLAB LUTOS, CU FRAGMENTE RARE DE CALCAR, DE CULOARE BRUN DESCHIS-SLAB GĂLBUI.

niciodată sub 24%. De altfel analiza, chiar la prima vedere, a celor două profile, cel musterian din Peștera Cheia, pe de o parte, și cel din solurile fosile din profilul de la Ovidiu, pe de altă parte, evidențiază deosebiri frapante care nu se pot explica decît prin sedimentarea acestora în perioade deosebite, cu nuanțe climatice mult diferite una de cealaltă. Astfel, în timp ce spectrul polinic al solurilor fosile este dominat de valorile de A.P. (cca. 80%), cel musterian de la Peștera Cheia prezintă ca predominante ierboasele (A.P., în medie 16%). Semnificativă este și componeța de A.P. : în solurile fosile cele mai ridicate procente le însumează elementele stejerișului amestecat (peste 50%), reprezentate mai cu seamă prin Quercus și Ulmus ; profilul de la Peștera Cheia prezintă cele mai mari valori pentru conifere și în primul rînd Pinus (peste 50%), iar, în măsură mai mică, Picea (12%). De asemenea, răspîndirea mare a gramineelor în timpul musterianului, alături de Artemisia, conturează nuanța climatică mult mai rece și aridă decît cea din vremea paleopedogenezei solurilor respective.

În concluzie, analiza polinică a musterianului de la Peștera Cheia confirmă, cît se poate de sugestiv, atribuirea acestuia stadiului glaciar W_1, datare bazată pe dovezi arheologice și paleontologice [15].

În ceea ce privește diferitele aspecte ale climatului din această perioadă, evidențiate pe baza studiului depozitelor loessoide [16], cum ar fi ipoteza existenței a două anotimpuri cu verile tot atît de calde ca și azi, în schimb cu iernile mai friguroase, cu zăpezi abundente, cu diferențe mari între temperatura din timpul verii și cele de iarnă care, aveau drept rezultat o denudare activă pluvionivală, analiza polinică atestă ca posibilă această situație prin identificarea unor genuri de arbori și specii de ierboase care nuanțează un climat rece și arid ce s-ar putea să fi caracterizat iernile din această perioadă. Așa sînt Pinus, Salix, Picea, Betula iar, dintre ierboase, Artemisia și Gramineae. Menținerea unor arbori termofili, cum ar fi Quercus, era favorizată probabil tocmai de clima mai caldă din timpul verii.

Oricum, temperatura medie anuală din timpul stadiului Würm $_1$, în Dobrogea, era mai ridicată decît cea dată de V. Ložec [17] (—1 pînă la la 0°C.) pentru Cehoslovacia în regiunile cu media anuală a temperaturii, în zilele noastre, de 8—9 grade C.

În ultima vreme au fost descrise în faleza Mării Negre o serie de fenomene periglaciare, la început semnalate de cercetătorii germani [18] și apoi amănunțit studiate de unii din cei mai de seamă geografi români [19,20]. Formele observate constau din pene și franjuri de loess care

---

[15] C. S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu și N. Harțuchi, *op. cit.*

[16] A. Conea, *op. cit.*, p. 184—192.

[17] L. Lozek, *Quartärmollusken der Tschechoslowakei, Rozpravy* Ustredniho ustavu geologickeho Svazek, 31, 1964 b., Praga, apud, A. Conea, *Formațiuni cuaternare în Dobrogea*, 1970, București.

[18] G. Hasse, R. Hichter, *op. cit.*

[19] V. Mihăilescu, S. Dragomirescu, *op. cit.*

[20] T. Morariu, M. Popovăț, A. Conea, *op. cit.*

traversează unele din benzile de soluri fosile, inclusiv solul aparţinînd interglaciarului Riss-Würm.

Se pune întrebarea dacă aceste franjuri şi pene umplute cu loess sînt de natură periglaciară ?

Îndoiala unor cercetători decurge din distanţa mare ce se presupune că ar fi existat între Dobrogea şi marginea calotei în timpul extensiunei sale maxime şi, ca urmare această regiune nu ar fi fost inclusă în limitele domeniului periglaciar.

Rezultatele analizei palinologice în musterianul de la Peştera Cheia reconstituie climatul unui episod din stadiul Würm $_1$, climat ce ar fi putut constitui un mediu prielnic pentru producerea unor forme caracteristice periferiei domeniului periglaciar, cel puţin pentru stadiul glaciar Würm $_1$.

Prin studiile viitoare ce vor cuprinde analiza polinică a unui profil cuaternar mult mai extins, de la Mamaia Sat, vom încerca să aducem alte contribuţii la lămurirea aspectelor expuse mai sus.

L'ANALYSE POLLINIQUE DE LA COUCHE D'HABITATION MOUSTERIENNE DE LA GROTTE CHEIA

Résumé

La grotte de Izvor, connue sous le nom de grotte de Cheia, selon le nom du village sur le territoire duquel elle se trouve, a été explorée par des fouilles archéologiques effectuées entre 1956—1957.

L'auteur de l'étude présente les principaux résultats des analyses polliniques effectuées sur les couches moustériennes de cette grotte.

L'analyse pollinique du sédiment moustérien reflète le caractère de steppe, ou de faible sylvo-steppe de cette zone, à l'époque mentionnée. La composition des formations herbeuses d'une part, et des associations ligneuses d'autre part, suggèrent l'existence, sur le territoire de la Dobroudja, dans le moustérien supérieur, d'une sylvo-steppe froide.

La description des spectres polliniques de la grotte de Cheia confère à la période de sédimentation moustérienne une nuance de climat spécifique à la période glaciaire W 1 ou, tout au moins, à une période de transition vers intérstadiale W 1 — W 2.

L'analyse pollinique des dépôts moustériens de la grotte de Cheia nous permet, d'une manière suggestive, de situer la grotte dans la période glaciaire W 1, date appuyée par des preuves paléontologiques.

DIE PALYNOLOGISCHE UNTERSUCHUNG DER MOUSTERIENZEITLICHEN BESIEDLUNGSSCHICHT AUS DER HÖHLE VON CHEIA

Zusammenfassung

Die Höhle von Izvor, die unter der Bezeichnung Höhle von Cheia bekannt ist, nach dem Namen des Dorfes, in dessen Weichbild sie sich befindet, wurde in der Zeit 1956—1957 durch archäologische Ausgrabungen erforscht.

Der Verfasser des vorliegenden Studiums bringt die wichtigsten Ergebnisse der polynologischen Analysen, die er an den Mousterienschichten aus dieser Höhle vorgenommen hat. Es ergibt sich dabei, daß diese Zone in der betreffenden Zeit einen Steppen-, bzw. schwachen Waldsteppencharakter besaß. Die Zusammensetzung der Gräsergesellschaften einerseits und derh holzigen Gesellschaften andererseits, suggeriert, daß im oberen Mousterien auf dem Gebiet der Dobrudscha eine kalte Waldsteppe bestanden hat.

Die Beschreibung der Pollenspektren aus der Höhle Cheia, erteilt der mousterienzeitlichen Ablagerung eine klimatische Tönung, die für das erste Wurmstadium oder mindestens für den Übergang zur Zwischeneiszeit W_1—W_2 spezifisch ist.

Die palynologische Analyse der mousterienzeitlichen Ablagerungen aus der Höhle von Cheia bestätigt sowohl archäologisch als auch paläontologische die Zuweisung dieser Schichten in die erste Wurmeiszeit in anschaulicher Weise.

GH LAZAROVICI

DIFUZIUNEA UNOR CIVILIZAȚII NEOLITICE ÎN REGIUNEA DUNĂRII DE JOS

Cercetarea epocii neolitice în sud-estul țării noastre a obținut mari progrese în ultimele două decenii, fiind mai bine cunoscută decît în ale zone ale țării. Au fost caracterizate și identificate noi civilizații — Hamangia [1], Dudești [2] — iar ariile de răspîndire ale altora — Criș [3], ceramica liniară cu note [4] — au fost precizate. S-au emis ipoteze privind originea, cronologia relativă sau absolută a acestor civilizații, legături sau influențe culturale reciproce.

Cea mai veche cultură neolitică de pe teritoriul patriei noastre este cultura Starčevo—Criș. O lucrare recentă a prof. Vl. Dumitrescu este dedicată acestei probleme [5]. Nu trebuie uitate nici opinii mai vechi ale prof. M. Petrescu-Dîmbovița [6] și N. Vlassa [7]. Descoperiri recente de pe tot teritoriul țării arată vechimea mare a acestei civilizații [8].

[1] D. Berciu, în *Nouvelles études d'histoire*, București, 1955, p. 28—46 ; *Cultura Hamangia* I, București, 1966.

[2] E. Comșa, *SCIV*, VII, 1—2, 1956, p. 41—49 ; *Materiale*, V, 1959, p. 91—97 ; *Bericht-Hamburg*, Berlin 1961, p. 195—197 ; *Atti del VI Congresso*, Roma 1962, p. 242—246 ; *SCIV*, 20, 1969, p. 567—573 ; C. Mateescu, *Materiale* ; V, 1959, p. 61—72 ; VI, 1960, p. 107—115 ; VII, 1961, p. 63—70 ; VIII, 1962, p. 187—191, *Bericht-Hamburg*, Berlin, 1961, p. 529—532 ; Al. Păunescu, *Dacia*, VIII, 1964, p. 297—305 ; M. Nica, *Historica*, I, 1970, p. 31—51.

[3] V. Teodorescu, *SCIV*, 14, 2, 1963, p. 251—268.

[4] E. Comșa, *SCIV*, 11, 2, 1960, p. 217—242 ; 20, 4, 1969, p. 567—573 ; V. Teodorescu, *SCIV*, 17, 2, 1966, 17, 2, 1966, p. 223—232.

[5] Vl. Dumitrescu, *SCIV*, 21, 2, 1970, p.

[6] N. Vlassa, *Acta MN*, 111, 1966, p. 10.

[7] M. Petrescu-Dîmbovița, *Acta Arch. Budapesta.*, IX, 1958, p. 53—68.

[8] La *Leț*, Eug. Zaharia semnalează existența unei așezări cu mai multe nivele ; cf. *Dacia*, VII, p. 5—52 ; la *Dubova-Cuina Turcului*, Al. Păunescu sapă o așezare cu trei nivele, stratul de cultură avînd grosimea de trei metri ; cf. D. Tudor și colab., *SCIV*, 16, 2, 1965, p. 395—406 ; C. S. Nicolăescu-Plopșor și colab., *SCIV*, 16, 2, 1965, p. 407—411 ; *Comunicări*, seria arh. IV, Craiova, 1968, p. 16 și urm : N. Vlassa a săpat, recent, în apropiere de Cluj, cea mai veche așezare Starčevo-Criș cu ceramică pictată din România.

Semnalarea unor faze foarte timpurii în Transilvania, Banat și Oltenia [9]; strînsa lor legătură cu grupul Starčevo [10]; evoluția și dăinuirea, în unele regiuni, a unor grupe ale acestui mare complex trebuie avute în vedere în viitoarele cercetări.

Legăturile tipologice și cronologice pentru regiunea Dunării de jos — înțelegem prin aceasta, zona de la est de Porțile de Fier, ale culturii Starčevo-Criș din Oltenia și Muntenia se apropie, în mare măsură, de complexul Starčevo-Criș, mai bine cunoscut decît grupul sudic al acestuia, cultura Kremikovți. Este meritul lui V. Teodorescu de a fi sesizat răspîndirea culturii Criș în Muntenia. Mai mult, caracteristicile tehnice: amestecul pastei cu pietricele [11], ornamentele aplicate [12], apariția canelurilor [13] arată prezența, unei faze tîrzii a culturii Starčevo-Criș. (În Serbia de nord și Banat etapa Starčevo IV, (după Milojčič sau III după Garašanin) se dezvoltă după sosirea purtătorilor culturii Vinča [14], reprezentînd ultima etapă a evoluției culturii Starčevo-Criș în aceste zone. Între cele două civilizații are loc o conviețuire pașnică, etnică și culturală [15]. Cultura Starčevo-Criș, în afara ariei culturii Vinča, își va continua existența în așezări de durată, cum este cazul la Leț și în Moldova la Trestiana [16]. Este posibil ca unele comunități din Muntenia să fie rezultatul răspîndirii spre est a fazei a IV-a a culturii Starčevo Criș, iar nu o evoluție pînă în această vreme a comunităților Starčevo-Criș propriu-zis. Această precizare are o importanță deosebită deoarece explică ce elemente și mai ales momentul cronologic la care se petrec diversele influențe. Este necesară discutarea cîtorva elemente care contribuie la formarea ceramicii neoliticului mijlociu, și pe care le sesizăm începînd cu orizontul cronologic Vinča A — Starčevo IV.

Pliseurile și canelura sînt rezultatul mișcării chalcoliticului balcano-anatolian. În regiunea Serbiei de nord și a Banatului acestea sînt aduse de Vinča A. Apar după orizontul cronologic reprezentat de ceramica pictată Staračevo III (IIb) în așezări cu material *Vinča A* —

---

[9] Într-un articol recent pentru *Banatica I*, revista muzeului din Reșița — *Unele probleme ale neoliticului în Banat*, text și notele 6—31, am expus opinia privind vechimea și denumirea acestei civilizații.

[10] Cf. Gh. Lazarovici, *Acta. MN*, VI, 1969, p. 3—26.

[11] S. Morintz, *Studii și referate*, I, 1954, p. 338 : *Tîrgșor*; cf. V. Teodorescu, *SCIV* ,14, 21, 1963, p. 254.

[12] *Verbița*, cf. D. Berciu, *Materiale*, V, 1969, p. 76 ; la *Sărăcești*, V. Teodorescu, *op. cit.*, p. 268 ; la *Schela Cladovei*, cf. M. Davidescu, *Rev. Muz.*, VI, 1966, p. 547—548.

[13] La *Bonțești*, cf. D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România*, București, 1961, p. 33 ; V. Teodorescu, *op cit.*, p. 266 ; la *Tîrgușorul Vechi*, cf. V. Teodorescu, *op. cit.*, p. 256.

[14] Vl. Milojčič, *Chronologie der Jungeren Steinzeit*, Berlin, 1949, p. 72, 94 ; *BSA*, XLIV, 1949, p. 264 ; *Die Wichtigsten Fragen der Körös-Starčevo-Periode*, Heidelberg, 1967, p. 15 ; M. Garašainin, *Germania*, 39, 1961, p. 144, *NCB*, 1968, p. 36.

[15] D. Srejović, *Arh. Jug.* IV, 1963, p. 8—9 ; Gh. Lazarovici, *Acta.* MN, VII, 1970, p. 477—581.

[16] Vl. Dumitrescu, *Bul. ASE*, 1, 1969, p. 85—86.

Botoš, Aradac, Vinča, Podporanj [17], Gornea [18] ; în *faza a IV-a* a culturii Starčevo-Criș la Bastine [19], Zarkova IV [20], Gura Văii [21] ; în așezări Starčevo-Criș cu locuire îndelungată la Leț [22], Moroslele Pana [23]. La acest orizont timpuriu motivele sînt rigide menținîndu-se așa pînă în faza Vinča B_1 [24]. În faza Vinča B_2 devin curbo-liniare [25] — la Liubcova [26] și Verbicioara I [27] de exemplu — pentru ca în faza Vinča C să atingă maximum evoluției avînd forme curbo-liniare, spirale, grupate etc. — la Dizalica și Iablanița [28], Zarkovo I [29], Vitoševac [30], Naprelje [31], Gomolava [32].

Ornamentele aplicate (brîuri arveolare, spirale, figuri de oameni și animale), sînt frecvente în cultura Vinča A [33], în faza a IV-a a culturii Starčevo-Criș [34] și în unele nivele din așezări tîrzii ale culturii Starčevo-Criș [35], din afara ariei culturii Vinča timpurie, dar care au intrat în contact cu aceasta. Importantă este generalizarea lor în acest moment pentru ca apoi să se răspîndească în cultura Dudești [36], liniar cu note [37] și mai rar în cultura Boian [38].

Microlitele sînt considerate ca elemente locale aparținînd unui tardenoisian întîrziat [39]. Ele apar în cele mai vechi nivele Starcevo-

---

[17] Fr. Holste, *WPZ*, XXVI, 1939, p. 3 ; Vl. Milojčić, *Reinecke Festschrift*, 1950, p. 112.

[18] Gh. Lazarovici — I. Uzum, *Așezarea Vinča A de la Gornea*, comunicare la sesiunea muzeelor din București, 1969 ; Gh. Lazarovici, *Acta* MN, VII, 1970, p. 481.

[19] B. Brukner, *RadvojvMuz.*, 9, 1960, p. 90, fig. 14—14 e.

[20] M. și D. Garašanin, *Starinar*, III—IV, 1954, p. 126, fig. 25/3.

[21] Materialul se află în studiu de Gh. Lazarovici și M. Nica prin bunăvoința d-lui P. Roman.

[22] Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 28, 45 ; N. Vlassa, *Acta MN*, III, 1966, p. 23, fig. 5/3, 5—6, (p. 28).

[23] O. Torgmayer, *Arh. Ért*, 91, 1964, 1, p. 73 și urm., fig. 6/4 ; 7/2, 5 ; 10/1.

[24] B. Jovanovici, *RadVojvMuz.*, 14, 1965, p. 24.

[25] Vl. Milojčić, *Chrologie*, p. 73.

[26] E. Comșa, *SCIV*, 16, 3, 1965, p. 548.

[27] D. Berciu, *SCIV*, III, 1952, p. 149, fig. 7/4.

[28] Vl. Milojčić, *op. cit.*, p. 73.

[29] M. și D. Garašanin, *op. cit.*, p. 125.

[30] D. Krstić, *ZNM*, IV, 1963, p. 63.

[31] B. Stailo, *ZNM*, III, 1962, p. 16.

[32] B. Bruknen, *RadVojvMuz.*, 14, 1965, p. 174, fig. III/1—2 ; IV/1 ; V/3—4.

[33] Gh. Lazarovici, *Acta MN*, VII, 1970, p. 481.

[34] Vl. Mijločić, *Reinecke Festschrift*, 1950, p. 111 ; Gh. Lazarovici ; *Acta MN* ; VI, 1969, p. 11, 14, 18, și notele respective.

[35] Pentru *Ungaria*, cf. O. Trogmayer, *op. cit.*, p. 73, fig. 6/3 ; 6/8 ; 7/1 ; 9/6 ; 10/8 ; pentru *Transilvania*, cf. N. Vlassa, op. cit., p. 21—22 ; pentru *Moldova*, cf. M. Petrescu-Dîmbovița, *Materiale*, III, 1957, p. 69, fig. 3/1—4 ; 4/2 ; 5/1.

[36] La *Dudești*, cf. E. Comșa, *Materiale*, v. 1969 p. 45 ; *SCIV*, 20 4, 1969, p. 567 și urm. fig. 1/6 ; la *Vădastra*, cf. C. Mateescu, *Materiale*, VIII, 1962, p. 188 ; la *Ipotești*, cf. E. Comșa, *Materiale*, VIII, 1962, p. 217 ; la *Fărcașele*, cf. M. Nica, *op. cit.*, p. 33, fig. 2/2,3.

[37] A. Nițu, *SCIV*, 19, 4, 1968, p. 387, fig. 2 ; 3.

[38] E. Comșa, *Materiale*, VIII, 1962, p. 214.

[39] Al. Păunescu, *SCIV*, 15, 3, 1964, p. 332 ; D. Berciu, *Cultura Hamangia I*, București, 1966, p. 81 ; *Zorile civilizației în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 83.

Criș [40], dar și la sfîrșitul acestei culturi, acolo unde sînt prezente cele mai vechi elemente ale culturii Vinča [41], fiind transmise fazelor următoare [42].

Barbotina. Între barbotina culturii Starčevo-Criș și Vinča A — Starčevo IV sînt deosebiri. Ceramica are ca degresant mai mult nisip și pietricele spre deosebire de ceramica Criș tîrzie care are pleavă. Motivele acestora se aseamănă. Important de urmărit este care din cele două categorii stau la baza barbotinei din culturile Dudești, Boian și Hamangia.

La sfîrșitul neoliticului vechi și începutul neoloticului mijlociu, de-a lungul Dunării spre răsărit, constatăm prezența etapei Starčevo IV și nu este exclus ca o serie de așezări din Muntenia să aparțină acestei faze [44]. Tot acestei faze îi pot fi atribuite, cel mai de timpuriu, fragmentele ceramice din aria culturii Hamangia de la Cernavodă [45]. Aceste fragmente ceramice sînt în distonanță cu restul ceramicii de la Cernavodă (D. Berciu, *Cultura Hamangia,* I Buc. 1966, p. 23—24, fig 12/1,3 ; 14 și p. 112) ornamentată cu pliseuri și puncte care au analogii în fazele tîrzii ale culturii Dudești la Crușovu [46] și Vădastra I [47] ceea ce nu pledează pentru vechimea culturii Hamangia așa cum credea D. Berciu.

În sud-estul țării, neoloticul mijlociu trebuie considerat ca începînd o dată cu formarea culturii Dudești. Asupra originii culturii Dudești sînt cîteva puncte de vedere comune : prezența unor elemente venite din sud, înrudite cu Vinča la care se adaugă influența culturii Criș [48]. Credem necesar să stăruim din nou [49] asupra ipotezei lui D. Srejovič privind calea pe care au venit purtătorii culturii Vinča — pe care o vede din Tracia peste cîmpia Sofiei spre bazinul Dunării, iar de aci peste Oltenia spre Banat [50]. Aceasta nu poate fi susținută din motive cronologice. În primul rînd în Oltenia deocamdată nu se cunoaște vreo așezare care să poată fi atribuită, fără discuții, fazei

---

[40] La *Dubova,* cf. Gh. Lazarovici, *op. cit.,* p. 6, nota 22 ; V. Boroneanț, în *Comunicări,* seria arh., VII, Craiova, 1968, p. 15 ; E. Comșa, în *MFME,* 1969, 2, p. 20 ; la *Gura Baciului,* inf. amabilă N. Vlassa.

[41] *La Gornea* și *Moldova Veche* săpături conduse de subsemnatul și I. Uzum — directorul muzeului din Reșița.

[42] Al. Păunescu, *op. cit.,* p. 332.

[43] S. Morintz, în *SCIV,* VI, 1—2, 1955, p. 86, fig. 2/1, 2 ; D. Berciu, *Cultura...* p. 19, fig. 6 ; 8/4, 9 ; 9/2.

[44] Ne referim la cele în care sînt elemente tîrzii — microlite, barbotina specifică, pliseurile, ornamente în relief.

[45] D. Berciu, *op. cit.,* p. 17—22, fig. 6 ; 8/9 ; 9 și p. 112—113.

[46] C. Mateescu, *Materiale,* VII, 1961, p. 106, fig. 3/1.

[47] *Idem, Materiale,* V, 1959, p. 66 ; VI, 1960, p. 111, fig. 2 ; VII, 1961, p. 58.

[48] E. Comșa, *SCIV,* VII, 1—2, 1956, p. 97 ; XI, 2, 1960, p. 218 ; *Materiale,* V, 1959, p. 47 ; *Atti del V Congresso,* Roma, 1962, p. 243 ; *Comunicări,* seria arh., III, Craiova, 1967, p. 21 ; D. Berciu, *op. cit.,* p. 22, 81, 84 ; Al. Păunescu, *Dacia,* VIII, 1964, p. 304 ; M. Nica, *op. cit.,* p. 51.

[49] Gh Lazarovici, *ActaMN,* VII, 1970, p. 473 și urm.

[50] D. Srejovič, Arhjug, IV, 1963, p. 196.

Vinča A [51]. În al doilea rînd S. Morintz vede în sudul Munteniei un nivel *Dudeşti I* contemporan cu Vinča A din Oltenia [52]. Cercetătorii olteni plasează la rîndul lor *Dudeştiul timpuriu* (Fărcaşu de Sus, I A) cu o Vinča A_2 [53]. Mai prevăzător, Al. Păunescu plasează formarea culturii Dudeşti-Drăghiceanu în faţa Vinča A-B [54], iar E. Comşa — cunoscînd mai bine conţinutul culturii Vinča — preferă o cronologie relativă prin legături parţiale cu Verbicioara I [55] a cărei datare ulterioară ar rezolva poate lucrurile. Astfel deci, şi datarea culturii Dudeşti se leagă de cronologia culturii Vinča din vest. Dovezi stratigrafice incontestabile pentru începuturile culturii Dudeşti nu sînt. Prezenţa unor fragmente Criş la baza nivelul de la Dudeşti [56] nu este un argument deoarece acestea nu se ştie cui aparţin : fie unui orizont Starčevo IV — de care vorbeam mai sus — fie unui Criş întîrziat în genul celui din Moldova. Numai rezolvarea problemei evoluţiei culturii Starčevo-Criş în sud-estul României sau situaţii stratigrafice noi pot lămuri această problemă.

De altfel, *Fărcaşu de Sus I B* paralelizat de colegul M. Nica cu Vinča B_1 [57] ridică discuţii. Fragmentele ceramice ornamentate cu bandă în formă de spirală [58] şi caneluri în formă de spirală [58] au analogii în faza Vinča B_2 prin banda punctată în spirală [59] şi prin canelura spiralieră [60].

Analizînd legăturile culturii Dudeşti cu cultura ceramicii liniare se constată relaţii reciproce [61], care însă, raportate la Cultura Vinča, se datează destul de tîrziu coborînd pînă în faza Vinča B_2. Din cele de mai sus rezultă că cea mai timpurie datare a culturii Dudeşti nu poate fi urcată dincolo de Vinča B. Datarea materialelor de la Vădastra I înainte de Vinca B_1 este împiedicată de ornamentele canelate curboliniare [62]. Tot astfel şi ipoteza lui D. Srejović, privind calea prin Bulgaria — Oltenia, a culturii Vinča nu este posibilă, cum nu este posibilă nici datarea culturii Dudeşti în cursul fazei Vinča A. Ca ipoteză de lucru pentru formarea culturii Dudeşti poate fi acceptat un curent vest du-

---

[51] Încercarea lui M. Nica de a formula existenţa unei etape Vinča A_2 rămîne ipotetică deoarece nu ştim să se fi formulat pînă în prezent anumite caracteristici care să o justifice ; cf. Historica, 1, 9170, p. 51, (tabel cronologic).

[52] S. Morintz, *Dacia*, VII, 1963, p. 61, fig. 16 (tabel cronologic).

[53] M. Nica, *op. cit.*, p. 51.

[54] Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 304.

[55] E. Comşa, *SCIV*, VII, 1—2, 1956, p. 45, 49 ; *Bericht-Hamburg*, Berlin. 1961, p. 196.

[56] E. Comşa, *Atti...*, op. cit., p. 242—243.

[57] M. Nica, *op. cit.*, p. 51.

[58] *Ibidem*, fig. 3/9, 12, 13.

[59] Vl. J. Fewkes, *BASPR*, 12, 1936, p. 28 ; I. Banner, *AE*, VII—IX, 1946, p. 31 ; Vl. Milojčić, *Chronologie...*, p. 73.

[60] Supra nota 25.

[61] E. Comşa, *SCIV*, 20, 4, 1969, p. 571—572 ; C. Mateescu, *Materiale*, VII, 1961, p. 58, fig. 1/2.

[62] C. Mateescu, *op. cit.*, p. 58.

nărean care străbate Porțile de Fier și Oltenia și care va da naștere culturilor Dudești, Bolintineanu, și Hamangia prin contribuția și a altor elemente. Această cale nu este ipotetică deoarece săpăturile de la Gornea, Liubcova, Gura Văii, Leu, Padea [63] au arătat prezența unor comunități ce se leagă de cultura Vinča aparținînd diverselor etape ce sosesc sub forma unor repetate impulsuri.

Lăsăm la o parte problemele evoluției culturii Dudești pentru a ne opri asupra momentului *formării culturii Boian*. Ocolind discuțiile privind locul de formare al culturii Boian — faza Bolintineanu — în sud-estul Munteniei, după E. Comșa, sau nord-est, după S. Morintz [64] — constatăm participarea la procesul de formare a unor elemente : *balcano-anatoliene* — ceramica neagră [65], canelurile și pliseurile [66] — preluate după părerea cercetătorilor prin filiere Vinča [67], Dudești [68] sau Hamangia [69] ; și *locale* — barbotina [70], ceramică cu pleavă [71], ornamente liniare [72] — preluate prin intermediul Dudești [73], liniarului cu note [74] și poate Criș [75]. Datele stratigrafice de la Boian — Grădiștea Ulmlior [76] și Cernica [77] precizează poziția secundară a culturii Boian în raport cu Crișul [78] ; mai mult, ele nu sînt în legătură nici măcar cu Dudeștiul cel mai timpuriu [79]. Semnificativ pentru nivelul Vădastra I de la Vădastra [80] și nivelul B de la Cernica [81] sînt pliseurile pe partea superioară a vaselor de forma unor valuri care au analogii în fazele Vinča B_2-C [82]. De altfel pentru faza următoare Boian-Giulești

---

[63] Cercetări și săpături ale colegilor D. Galbenu și M. Nica, cf. M. Nica, *op. cit.*, p. 46.

[64] V. Teodorescu, *SCIV*, 17, 2, 1966, p. 231.

[65] E. Comșa, *SCIV*, V, 1954, 3—4, p. 389 ; XI, 2, 1960, p. 238 ; V. Teodorescu, *op. cit.*, p. 231.

[66] E. Comșa, *SCIV*, V, 1954, 3—4, p. 389.

[67] *Ibidem ; IstRom*, I, 1960, p. 49.

[68] E. Comșa, *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 230.

[69] *IstRom*, I, 1960, p. 49 ; V. Teodorescu, *op. cit.*, p. 231.

[70] E. Comșa, *Materiale*, VIII, 1962, p. 214 ; M. Garašanin, *NCB*, 1968, p. 38 ; Vl. Dumitrescu, *Dacia*, II, 1958, p. 35—58.

[71] E. Comșa, *op. cit.*, p. 214.

[72] E. Comșa, *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 238—239.

[73] *Ibidem*, p. 238.

[74] *Ibidem*, p. 238, 240 ; E. Comșa, *Bericht-Hamburg*, Berlin, 1961, p. 197 ; Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 304 ; IstRom, p. 49 ; V. Teodorescu, *op. cit.*, p. 231.

[75] E. Comșa, *SCIV*, V, 3—4, 1954, p. 391 ; *Materiale*, VIII, 1962, M. Garašanin, în *NCB*, 1968, p. 38 ; Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 44.

[76] E. Comșa, *Atti...*, *op. cit.*, p. 243—244.

[77] E. Comșa, *SCIV*, V, 3—4, 1954, p. 238 ; S. Mornitz, *op. cit.*, p. 31.

[78] La *Tîrgșor*, cf. E. Comșa, *Atti...*, p. 242 ; la *Celopeč*, cf. E. Comșa, *SCIV*, V, 3—4, 1954, p. 385.

[79] S. Morintz, *op. cit.*, p. 51, fig 16.

[80] C. Mateescu, *Materiale*, VII, 1961, p. 58, fig. 2, p. 59.

[81] S. Morintz, *op. cit.*, p. 42, fig. 11/11.

[82] Supra, notele 25—32.

s-au arătat sincronisme cu Vinča C [83] sau Vinča-Pločnik [84]. Legăturile genetice cu liniarul transilvănean [85] sau cronologice cu aspectul Sudiți [86] arată nivelul cronologic coborît pentru formarea culturii Boian.

Urmărind fenomenele spre răsărit constatăm, în *etapa Hamangia I*, după tipologia lui D. Berciu [87], prezența unei ceramici ornamentate cu pliseuri și puncte [88], care pune în discuție datarea timpurie a acestei etape a culturii Hamangia. O ceramică aproape identică este la Crușovu [89] și Vădastra [90] care corespunde unui Dudești evoluat, paralel cu Bolintineanu, cu trecerea de la Vădastra I la II, de la Bolintineanu la Giulești sau de la Fărcașu IB la IIA [91]. Fragmentele de la Cernavodă ornamentate cu așa-zisa *coadă de rîndunică*, considerate de influență liniară [92] arată bune legături cu Bolintineanu I sau II — după Morintz [93].

Fără a mai lungi expunerea cu alte exemple, observăm că dacă nu sînt date stratigrafice care să limiteze cultura Hamangia, cum susține D. Berciu [94], sînt în schimb analogii tipologice foarte apropiate care se bazează pe date stratigrafice noi încît analogiile cu Tesalia, Italia și Orientul [95] pentru o datare mai înaltă nu sînt justificate. Legăturile cu civilizații care au o evoluție îndelungată — Starčevo-Criș de exemplu [96] — fără a fi precizate etapele evolutive, sau referirile la elemente cu dăinuire îndelungată : ca barbotina, inciziile, microlitele [97] etc pot crea confuzii. Legăturile cu liniarul cu note indică de asemenea o datare tîrzie [98]. Nașterea culturii Boian prin contribuția culturii ceramice liniare și a culturii Dudești, legăturile dintre Dudeștiul tîrziu și Hamangia timpurie pun o întrebare : cînd are loc acest fenomen ? Analogiile cu Vinča sînt tîrzii, în cursul fazei B_2. Liniarul sosește în Muntenia în fazele IV—V [99], ulterior deci grupei Zeliz [100]. Grupul Zeliz are

---

[83] E. Comșa, *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 237.

[84] *Ibidem*, p. 237 ; M. Garašanin, *NCB*, 1968, p. 38.

[85] E. Comșa, *op. cit.*, p. 239 ; Vl. Dumitrescu, raport la Congresul de la Atena 1970.

[86] E. Comșa, *op. cit.*, p. 238—239 ; V. Teodorescu, *op. cit.*, p. 224 ; Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 18.

[87] D. Berciu, *Contribuții...*, p. 78 ; *Hamangia...*, p. 113—113, 197.

[88] *Ibidem*, p. 112, fig. 14/1, p. 24.

[89] C. Mateescu, *Bericht-Hamburg*, Berlin, 1961, p. 534.

[90] La Crușovu sînt fragmente ceramice excizate tipice pentru Boian-Giulești și Vădastra II, cf. C. Mateescu, *Materiale*, VII, 1961, p. 106, fig. 3/2.

[91] M. Nica, *op. cit.*, p. 34, fig. 1/11.

[92] D. Berciu, *op. cit.*, p. 74.

[93] S. Morintz, *SCIV*, VI, 2—2, 1955, p. 151.

[94] D. Berciu, *op. cit.*, p. 74.

[95] *Idem*, *SCIV*, IX, 1, 1958, p. 94 ; *Contribuții...*, p. 77—78 ; *Hamanagia...*, p. 53—55, 114—115.

[96] *Ibidem*, p. 17—18.

[97] *Ibidem*.

[98] *Ibidem*, p. 112, 113, fig. 10/1, 3, 4 ; 13/2 ; 15/5.

[99] V. Teodorescu, *SCIV*, 17, 1966, p. 228 ; Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 21.

[100] E. Comșa, *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 223.

legături cu Tisa [101], Bükk [102], Vinča B_2 [103], liniarul tîrziu [104] ceea ce înseamnă că fenomenele din Muntenia sînt ulterioare fazei Vinča B_2 ; revenim astfel la momentul răspîndirii ceramicii plisate cu motive curboliniare și spiraliere din Vinča B_2-C, cum am arătat mai sus.

Prezența elementelor „tisoide" [105] sau a fragmentelor de la Mangalia [106] cu analogii în cultura Bükk [107] nu poate fi rezultatul doar al influențelor liniare. Ele ar putea fi vehiculate și de un orizont Vinča tîrziu, prezent în Oltenia [108].

În încheiere constatăm o vehiculație puternică și o influență culturală din bazinul Dunării Mijlocii spre Dunărea de jos. Căile pot fi multiple. Lăsînd la o parte cultura ceramicii liniare cu note, observăm o cale de-a lungul Dunării prin Forțele de Fier. Alte drumuri sînt trecătorile naturale dinspre Transilvania.

Cele expuse de noi nu exclud total influențele sud-dunărene. O anumită evoluție a formelor Karanovo I-III păstrînd corpul înalt și cilindric se constată și în formele culturii Hamangia. A lega însă Hamagia I de Karanovo înseamnă a nu urca datarea culturii Hamangia, ci a coborî datarea nivelelor de la Karanovo. De altfel o serie de elemente din nivelele de la Karanovo I și II — altarele triunghiulare ornamentate cu incizii [109], banda punctată [110] gîtul cilindric înalt [111], vasul cu picior cu găuri triunghiulare și cu pliseuri pe corp [112], capacul de vas [113], vasul pîntecos cu toarte asimetrice [114], forme și ornamente de la Azmačka Moghila [115] comportă discuții privind o datare prea timpurie a acestora. Grupul Karanovo rămîne un grup local, în sudul Bulgariei care evoluează în timp, dar care nu are importanță ce i se acordă în general și nici influențele ce se susțin în special. Analogiile și cronologia relativă cu regiunea Dunării mijlocii nu exclud posibilitatea legăturilor culturii Hamangia cu cultura ceramicii cu împunsături (Stichbandkeramik) care se dezvoltă în același timp [116] la extrema de apus a ariei culturii ceramicii liniare.

---

[101] *Ibidem*, p. 224 ; N. Vlassa, *SCIV*, X, 2, 1959, p. 244 ; *SCIV*, XII, 1, 1961, p. 21 ; D. Popescu, *Materiale, II*, 1956, p. 107. la *Nagytétény*, E. Comșa, *op. cit.*, p. 235 ; I. Kutzián, *Arch. Austr.* 40, 1966, p. 263, 264, 272 ; la *Tape Lebö*, I. Kutzián, *op. cit.*, p.262, 272 ; D. Popescu, *op cit.*, p. 107 ; la *Bicske*, I. Kutzian, *op cit.*, p. 263.

[102] La *Nagytétény*, cf. I. Kutzián, *op. cit.*, p. 272, 263—264 ; la *Borsod Desckegyháza, Ibidem*, p. 258, 272, 278.

[103] I. Kutzián, *op. cit.*, p. 272 ; E. Comșa, *op. cit.*, p. 235.

[104] La Bicske, I. Kutzián, *op. cit.*, p. 263.

[105] D. Berciu, *Hamangia, op. cit.*, p. 26.

[106] *Ibidem*, p. 28, fig. 17/5.

[107] F. Tompa, *Die Bandkeramik in Ungarn, ArhHung*, V—VI, 1929, pl. II—XX.

[108] D. Berciu, *Contribuții...*, p. 31, fig. 3/3 cu bune analogii în cultura Tisa, cf. H. Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte*, II (Jungsteinzeit — Tafeln) Pl. 184/40, 44.

[109] *Ibidem*, pl. 156 A/5.

[110] *Ibidem*, pl. 156 A/9.

[111] *Ibidem*, pl. 156 B/2—4 ; 155 D/6 ; 154 A/1, 2, 12, 14, etc.

[112] *Ibidem*, pl. 156 B/1.

[113] *Ibidem*, pl. 156 B/4.

[114] *Ibidem*, pl. 156 B/8.

[115] *Ibidem*, pl. 154 A/2, 13.

[116] B. Soudský, în *VII CISPP*, Praga 1966, p. 284.

LA PROPAGATION DE QUELQUES CIVILISATIONS NÉOLITHIQUES DANS LA RÉGION DES BAS DANUBE

Résumé

L'auteur s'est proposé d'analyser quelques problèmes se rapportant au début du néolithique moyen, dans la région du Bas-Danube. On montre les rapports serrés entre les cultures de la région du Bas-Danube et celles de la région du Danube moyen, en partant de la culture Starčevo-Criș. On souligne le fait que l'évolution de cette civilisation en Olténie et en Valachie s'attache plutôt au complexe Starčevo qu'au groupe Kremikovți.

L'auteur présente l'hypothèse selon laquelle le néolithique moyen s'est formé sous une forte influence ouest-danubienne, à commencer par la présence de quelques éléments d'origine balkano-anatolienne, du niveau chronologique Starčevo IV—Vinča A, jusqu'à la phase Vinča B_2. On examine une série d'éléments, comme les plissés et la cannelure, ornements en relief, les microlithes et la barbotine, qui entrent dans la structure du néolithique moyen et qu'on considère comme éléments primitifs pour la datation. En analysant tout cela, l'auteur souligne la longue persistance, ainsi qu'une certaine évolution de tout ceci, et dont en général on ne tient pas compte.

Les datations primitives de la culture Dudești, parallèlement à celle de Vinča A ou bien antérieures à celle-ci, sont fondées sur les rapports avec les phases Vinča A de l'Olténie, où l'on ne connaît pas pour le moment les plus anciennes étapes de cette civilisation, ainsi que sur des analogies avec quelques cultures sud-bulgares Karanovo-Veselinova, ce qui est cependant encore à discuter.

En ce fondant sur les analogies avec la culture Vinča, l'auteur émet l'hypothèse d'une datation tardive — Vinča B_2 — de certaines étapes évoluées de la culture Dudești, ainsi que des débuts de la culture Boian et Hamangia. La participation des produits céramiques linéaires de la Valachie à la formation de la culture Boian plaide, elle aussi, pour faire dater les débuts de la culture Boian au cours de la phase Vinča B_2.

DIE VERBREITUNG NEOLITHISCHER KULTUREN AN DER UNTEREN DONAU

Zusammenfassung

Es werden einige Fragen im Zusammenhang mit dem Beginn des mittleren Neolithikums an der Unteren Donau erörtert. Die engen Verbindungen der Kulturen von der Unteren mit denen der Mittleren Donau, beginnend mit der Starčevo-Criș-Kultur, werden aufgezeigt. Es wird betont, dass die Entwicklung dieser Kultur in Oltenien und Muntenien sich enger an den Starčevo Komplex anschliesst als an die Kremikovci Gruppe.

Für die Entstehung des Mittelneolithikums nimmt der Verfasser starke westdonauländische Einflüsse an, beginnend mit einigen balkanisch-anatolischen Elementen im chronologischen Horizont Starčevo IV — Vinča A bis zu Vinča B_2. Eine Reihe von Elementen wie Rillen und Riefelungen, Verzierungen im Relief, Mikrolithen und Schlickschmuck (*Barbotine*) werden untersucht. Sie bestehen auch im Mittelneolithikum weiter und gelten als Elemente für eine frühe Zeit-

setzung. In der Analyse wird ihre lange Dauer und eine gewisse Entwicklung, die sie durchmachen, hervorgehoben; diese wird für gewöhnlich ausseracht gelassen.

Die frühe, mit Vinča A gleichlaufende oder noch frühere Zeitstellung der Kultur von Dudeşti stützt sich auf Verbindungen mit der Vinča A Phase in Oltenien, wo man bis jetzt die ältesten Stufen dieser Kultur noch nicht kennt. Weiters stützt sie sich auf Entsprechungen mit südbulgarischen Kulturen, Karanovo-Veselinovo, die aber noch umstritten sind.

Aufgrund der Analogien zur Vinča Kultur nimmt der Verfasser eine späte Datierung — in Vinča B_2 — für die entwickelte Dudeşti-Kultur und für die Anfänge der Boian- und Hamangia-Kulturen an. Der Anteil der Notenkopfkeramik aus Muntenien an der Bildung der Boian-Kultur spricht für eine Datierung des Beginns dieser Kultur in die Vinča B_2 Phase.

M. BUCOVALĂ — M. IRIMIA

CIMITIRUL DIN SEC. VI-V î.e.n. DE LA CORBU, JUD. CONSTANȚA

În toamna anului 1969 a fost semnalată Muzeului de arheologie Constanța o importantă descoperire arheologică făcută în comuna Corbu, jud. Constanța. Localitatea amintită este situată la aproximativ 16 km sud de cetatea Histria și la circa 40 km nord de orașul Constanța, la o distanță de aproximativ 5 km de țărmul mării.

Punctul arheologic nou descoperit este situat în partea de sud-vest a localității, pe un platou nu prea înalt, în imediata apropiere a lacului Năvodari, lîngă cimitirul actual al comunei. Locuitorii au scos din această zonă timp de peste patru decenii lut galben necesar lucrărilor lor casnice (lut de bună calitate, care se află la o mică adîncime — 0,70—0,80 m de la suprafața solului).

Cu prilejul unor săpături ocazionale efectuate în același loc și de către elevii școlii generale din comună, au fost descoperite mai multe vase ceramice și oase umane. Vasele au fost donate Muzeului de arheologie Constanța [1], cu care ocazie ne-au fost furnizate și cîteva informații privind aceste descoperiri. Dată fiind importanța descoperirii am efectuat o săpătură de salvare de o mică amploare. Investigațiile noastre au fost întreprinse într-un teren răvășit, în care săpături mai vechi sau mai noi au distrus aproape în întregime zona arheologică. Această situație a împiedecat de altfel și extinderea cercetărilor.

S-a putut determina existența a șapte morminte, dintre care cinci erau distruse sau răvășite în momentul intervenției noastre, reconstituirea relativă a situației făcîndu-se pe baza celor declarate de descoperitori ; numai două au putut fi cercetate mai amănunțit.

MORMÎNTUL Nr. 1. Mormînt de înhumație, distrus. Era situat la o adîncime de aproximativ 0,90 m de la suprafață. După relatările descoperitorilor, scheletul era orientat est-vest (cu capul la vest). După

[1] De către prof. Găvenea Gheorghe, căruia îi mulțumim și cu acest prilej pentru bunăvoința și interesul manifestat pe tot parcursul cercetării noastre.

aceleași informații se pare că în jurul craniului erau dispuse oarecum în cerc mai multe pietre neregulate. Lîngă craniu erau dispuse într-o ordine pe care n-o putem reconstitui, vase ceramice de ofrandă : o cupă, un lekythos pictat și o căniță.

1. *Cupă atică cu picior scund* (fig. 1 a-b). Inv. nr. 19941. Dimensiuni : înălțimea 6,5 cm ; diametrul 17 cm ; diametrul fundului 8,2 cm. Vasul este fragmentar (lipsește circa o treime din corp), dar păstrează profilul complet. Firnisul negru, cu luciu metalic, ceva mai omogen la exterior, acoperă vasul aproape în întregime — cu excepția părții din spre interior a torților și a spațiului dintre capetele aceleiași torți, a marginei tălpii și a fundului interior al piciorului inelar — care sînt roșii.

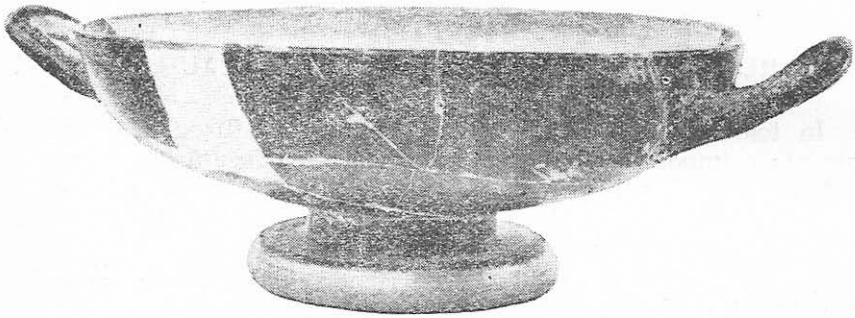

Fig. 1 a

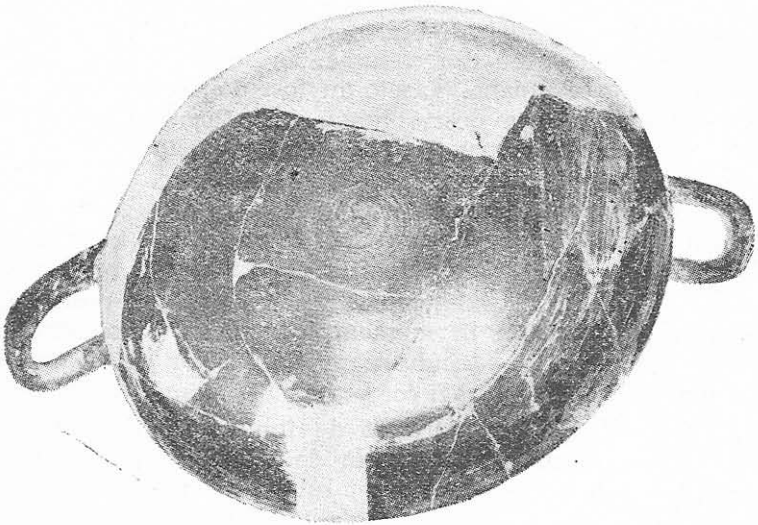

Fig. 1 b

Este asemănător ca formă cu un vas descoperit la Histria într-un mormînt de incinerație în tumul, datat la mijlocul sec. V î.e.n.[2]. Apropieri se pot face de asemenea și de o cupă datată în al doilea sfert al sec. V î.e.n.[3] și mai ales de o alta, joasă, ornamentată însă cu figuri negre, datată către anul 500 î.e.n.[4].

Fig. 2 a

Fig. 2 b

2. *Lekythos atic cu figuri negre* (fig. 2/a-b). Inv. nr. 19937. Dimensiuni : înălțimea 13,2 cm ; diametrul maxim, 7,5 cm. Stare de conservare — foarte bună ; este lovit din vechime doar la talpa piciorului

[2] P. Alexandrescu, *Necropola tumulară*. Săpături 1955—1961, în *Histria* II, București, 1966, Editura Academiei R.S.R., p. 167 ; vasul XXII, 14 ; pl. 73, p. 505 și 87, p. 519.

[3] *Corpus Vasorum Antiquorum*, vol. II, Collection Dr. Georges et Maria Severeanu et collections privées, Édition de l'Academie de la Republiqué Socialiste de Roumanie, Bucarest 2 (Roumanie 2), 1968, p. 26, pl. 32.

[4] *Ibidem*, p. 16, pl. 15.

și la buză. Vasul este lucrat dintr-o argilă de culoare cărămizie-deschisă, uşoară, cu puţini pori şi particule calcaroase. Angobă gălbuie-roşiatică pe întreg corpul vasului ; firnis negru în interiorul gîtului, pe buza exterioară, pe partea exterioară a torţii, pe partea inferioară a corpului (şters în mare parte) şi pe partea superioară a piciorului. Prezintă o dungă roşie-maronie la baza gîtului şi o alta maronie-neagră pe linia umărului.

Pe suprafaţa relativ mare de la baza gîtului, opus torţii, apare un ornament vegetal.

Pe corpul vasului, în cîmpul delimitat de umăr şi de firnisul negru de la partea lui inferioară, opus torţii, apoi trei bărbaţi în picioare, dintre care unul în faţa celorlalţi doi ; personajele sînt despărţite prin cîte o dungă neagră executată cu aceeaşi vopsea ca şi cea cu care au fost pictate personajele. După toate probabilităţile este vorba de trei războinici. Toţi par să poarte căşti scurte ; ţin mîna stîngă în şold, iar cu dreapta ţin scutul — realizat, ca de altfel şi căştile, cu o vopsea ceva mai deschisă, maronie. În lumină se observă că două dintre personaje au pe corp, de la gît pînă la gleznă cîte o dungă subţire ondulată, realizată cu o vopsea uşor albăstruie. Marginea de jos a căştii, gîtul, linia de contact a scutului cu corpul şi glezna, sînt marcate prin cîte o incizie care a scrijelat vopseaua.

Ca formă, vasul se aseamănă mult cu un lekythos din colecţia Dr. George şi Maria Severeanu, ornat încă cu o scenă dionysiacă, încadrat în clasa Atena 581 [5]. Se aseamănă, de asemenea şi cu un lekythos din colecţia Kallinderu (căruia îi lipseşte însă gîtul), ornamentat tot cu o scenă dionysiacă şi aparţinînd probabil aceleiaşi clase Atena 581 [6].

3. *Căniţă cu toarta supraînălţată* (fig. 3). Inv. nr. 19939. Dimensiuni : înălţimea (fără toartă) 8,2 cm ; diametrul maxim 6 cm. Stare bună de conservare ; lipseşte din vechime circa 1/2 din buză. Corpul vasului este bombat spre partea inferioară ; fundul plat.

Căniţa este lucrată dintr-o argilă cărămizie-maronie, cu pori mici şi cu particule rare de nisip fin. Firnis negru, uşor maroniu, cu luciu metalic pe partea inferioară a vasului. La nivelul de prindere al torţii de corp este trasată o bandă îngustă, iar mai jos de ea pînă la fundul vasului, o bandă lată neomogenă. Aceeaşi vopsea acoperă buza interioară şi partea superioară a torţii, pe mijlocul căreia este aplicată şi o picătură de vopsea.

Vasele sînt în totalitate produse superioare, greceşti. S-ar putea ca lekythos-ul şi căniţa să fie chiar ateniene. Vasele au fost importate

---

[5] *Ibidem*, p. 17, pl. 16, 4.

[6] *Corpus Vasorum Antiquorum*, Institut d'Archéologie. Musée National des Antiquités. Éditions de l'Academie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest 1 (Roumanie 1), 1965, p. 32, pl. 27, 9. E. C. H. Haspels, *Attic Black Figured Lekythoi*, Paris 1936, p. 64—65, 199—205, 396 ; D. B. Beazley, *Attic Black Figured Vases Painted*, Oxford 1956, 2, p. 463 : Phanyllis Group, ultimele două decenii ale secolului VI î.e.n.

în Pontul Stîng împreună cu alte produse grecești de bună factură meșteșugărească și artistică.

După relatările aceloraşi descoperitori, se pare că în imediata apropiere a acestui mormînt la numai circa 0,30 m, dar deasupra lui, a fost găsită şi o cană mare, cenușie, cu toartă supraînălțată (ruptă din vechime). Toarta este trasă din buză și prinsă de umărul vasului, dea-

Fig. 3

supra diametrului maxim. (fig. 4). Inv. nr. 19936. Dimensiuni : înălțimea (fără toartă) 25,2 cm ; diametrul maxim 19 cm ; diametrul fundului 10,3 cm.

Vasul are corpul bitronconic, fundul inelar și buza trilobată. A fost lucrat la roată din pastă poroasă cenușie-deschisă. La exterior cana este brun-cenușie, cu o pată gălbuie spre fund. Forma și pasta din care a fost lucrată deosebesc această cană de ceramica cenușie grecească [7]. Vasul este un produs local, getic. Numeroase descoperiri mai vechi sau mai noi au dovedit apariția destul de timpurie a ceramicii cenușii lu-

[7] M. Coja, *Activitatea meșteșugărească de la Histria în sec. VI—I î.e.n.*, în *SCIV*, 1, XIII, 1962, p. 28—30 ; idem, *La céramique grise d'Histria a l'époque grecque*, în Dacia, N.S. XII, 1968, p. 305 și urm.

Fig. 4

crate la roată la geții din Dobrogea [8]. Cana aceasta reprezintă o imitație după *oenochoe*-le grecești cu buza trilobată. Dar prin dimensiunile relativ mari, ca și prin forma generală a corpului, ea se deosebește întrucîtva de cănile cenușii cu buza trilobată lucrate la roată, descoperite la Bugeac [9] și Seuthopolis [10], și se apropie oarecum ca aspect general, (exceptînd forma trilobată a buzei și toarta supraînălțată) de cănile mari, cu gîtul larg, de tipul celor de la Adamclisi [11] și Beilic [12]. Această cană ar putea fi eventual datată către sfîrșitul sec. V î.e.n. [13].

Apartenența acestui vas la inventarul mormîntului 1 este puțin probabilă. Această situație incertă ne împiedică să facem considerații mai largi asupra lui. Totuși apariția unui vas băștinaș lucrat la roată într-un cimitir cu numeroase materiale grecești este semnificativă.

Pe baza inventarului funerar — se pare în exclusivitate grecesc (vasul cenușiu trilobat rămîne deocamdată, pînă la o mai precisă datare a acestei categorii ceramice, în afara lui) — mormîntul se poate data cel mai probabil la sfîrșitul secolului VI — începutul sec. V î.e.n.

MORMÎNTUL 2, răvășit, a fost descoperit la o distanță de aproximativ 15 m de primul, în spre vest. Era tot un mormînt de înhu-

---

[8] D. Berciu, *Descoperirile getice de la Cernavodă (1954) și unele aspecte ale începutului formării culturii La Tene geto-dace la Dunărea de Jos*, în Materiale, IV, 1957, p. 281—318 ; B. Mitrea, C. Preda, N. Anghelescu, *Săpăturile de salvare de la Satu Nou*, în Materiale, VII, 1961, p. 283—290, idem, în Materiale, VIII, 1962, p. 369—372 ; Exspectatus Bujor, *Contribuție la cunoașterea populației geto-dace din nord-estul Dobrogei*, în *SCIV*, VII, 3—4, 1956, p. 243—252 ; idem, О remo дакийской—культуре в муриғноле, în *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 132—141 și rapoartele publicate în Materiale III, 1957, p. 247—254 ; V. 1959, p. 325—330 ; VII, p. 297—300 ; A. Aricescu, *Die bodenständige Bevölkerung der Dobrudscha...*, în Studii Clasice III, 1961, p. 67—82 ; idem, *Noi date cu privire la cimitirele getice din zona Dunării în Dobrogea* (rezumat) în Revista Muzeelor, anul II, 1965, *Nr. special*, p. 425 ; M. Irimia, *Cimitirele de incinerație de la Bugeac-Ostrov*, în Pontice I, 1968, Constanța, p. 193—234 ; idem, *Noi cercetări arheologice în cimitirul II geto-dacic de la Bugeac*, în Pontice II, 1969, p. 23—42 ; Gavrilă Simion, *Cultura traco-getică în lumina săpăturilor de la Enisala*, comunicare prezentată la Sesiunea anuală a Muzeului de arheologie Constanța, 16—18 octombrie 1970 etc.

[9] M. Irimia, *Noi cercetări arheologice în cimitirul II geto dacic de la Bugeac, loc. cit.*, p. 32, 38 și fig. 13.

[10] M. Cicikova, *Développement de la céramique thrace a l'époque clasique et hellenistique*, în Acta Antiqua Philippopolitana, Studia Archaeologica, Serdica, 1963, p. 38 și fig. 3 (dreapta).

[11] A. Aricescu, *Noi date cu privire la cimitirele getice...* ; vasul în Muzeul de arheologie Constanța, inv. nr. 577 ; autorul articolului datează vasul în sec. V î.e.n.

[12] Idem, *Die bodenständige Bevölkerung der Dobrudscha, loc. cit.*, p. 77 și fig. 5. Autorul data atunci complexele de la Beilic în sec. IV—III î.e.n., datare la care a renunțat în prezent, atribuind și el acestui vas o vechime mult mai mare — sfîrșitul sec. V î.e.n.

[13] Cănile cu buza trilobată de la Bugeac și Seuthopolis se datează în sec. IV î.e.n. (vezi notele 8 și 9). Dar forma vasului de la Corbu și apropierea relativă de cănile de dimensiuni mari de la Adamclisi și Beilic par să indice o datare mai timpurie a ei. Pentru o datare timpurie a acestui vas (sec. V î.e.n.) s-a pronunțat și P. Alexandrescu.

mație, orientat, după spusele descoperitorilor, est-vest (capul la vest). Inventarul funerar era reprezentat de două vase ceramice mici. Săpătura efectuată a recuperat doar resturi de oase și a scos la iveală numeroși bolovani mici și mijlocii de șist verde, dar nu s-a mai putut preciza poziția lor inițială.

1. *Căniță cu toarta ușor supraînălțată*, trasă din buză și prinsă de mijlocul vasului (fig. 5). Inv. nr. 19940. Dimensiuni : înălțimea (fără toartă) 7 cm ; diametrul maxim 5 cm. Stare de conservare foarte bună. Cănița are corpul bombat, buza evazată și fundul plat. Este lucrată dintr-o argilă cărămizie-gălbuie, densă, ușoară, bine arsă. Suprafața exterioară a vasului, fundul și partea interioară a gîtului, sub buză,

Fig. 5

sînt acoperite cu vopsea albă, aplicată înainte de ardere, corodată în prezent în unele părți. Partea superioară a vasului — respectiv partea interioară și exterioară a buzei, o parte din gît — ca și partea superioară a torții, sînt acoperite cu vopsea roșie-maronie, aplicată de asemenea înainte de ardere.

2. *Vas coroană „ionian"* (fig. 6/a-b). Inv. nr. 19938. Dimensiuni : înălțimea 0,4 cm ; diametrul 8 cm. Vasul este parțial întregit. Este lovit din vechime la buză și la toartă. Este lucrat din argilă roz-gălbuie, densă, ușoară și bine arsă. La partea superioară a vasului, pe umăr, a fost aplicată neomogen o bandă lată de firnis negru, cu luciu metalic. O a doua bandă, mult mai îngustă, acum parțial corodată, a fost aplicată pe mijlocul vasului, iar o a treia, la fel de îngustă (corodată aproape în întregime) —, a fost trasată în apropierea fundului vasului ; benzile ultime, înguste, au o nuanță ușor cafenie. Pe gît, sub buză (vasului) apare o bandă foarte îngustă, trasată incomplet (pînă la margi-

Fig. 6 a

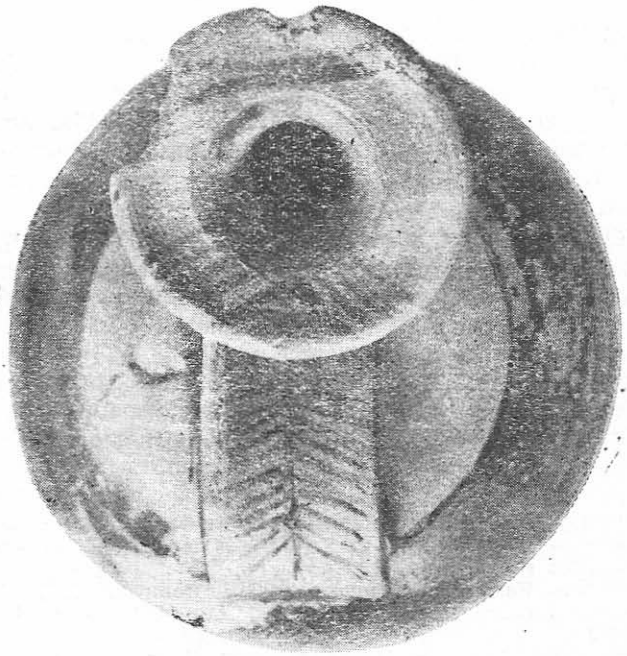

Fig. 6 b

nile torții, late), iar pe buză, lîngă toartă, ca și pe partea superioară a torții, apare un decor „în brăduț", executat cu aceeași vopsea neagră cu nuanță cafenie. Tot pe buză, în partea opusă torții, apar două linii paralele, iar alte șase linii înguste paralele, executate cu aceeași vopsea sînt aplicate pe partea exterioară a torții, la partea ei inferioară, deasupra locului de prindere de corpul vasului.

Din punct de vedere al formei și al aspectului său general, vasul se apropie de un exemplar asemănător (dar deosebit ca ornamentație) descoperit într-un mormînt de înhumație în tumul, de la Histria, datat în sec. V î.e.n. [14].

Exemplarul din discuție este asemănător și unui vas (numit de autori „sing guttus"), aflat într-o colecție în S.U.A. datat în sec. VI î.e.n. [15]. (Diferă numai prin poziția torții și prin distribuția elementelor decorative, care sînt realizate însă tot cu firnis negru). Prezintă însă o identitate aproape perfectă — și în privința ornamentării — cu un exemplar descoperit în U.R.S.S. și datat în sec. V î.e.n. [16].

Destul de răspîndite în lumea grecească, aceste vase își au originea — după opinii unanim acceptate — în partea de est a Greciei (Ionia).

Pe baza celor două vase amintite mai sus, mormîntul se poate data, cu rezervele de rigoare, spre sfîrșitul sec. VI sau, mai degrabă poate începutul sec. V î.e.n.

MORMÎNTUL 3, parțial deranjat, a fost descoperit la o distanță de 6 m de mormîntul 2, la adîncimea de 0,88 m de la suprafața terenului.

Aparținea unui copil, înhumat în poziție întinsă, direct pe pămînt, cu mîinile întinse lîngă corp. Era orientat est-vest (capul la vest). În jurul capului s-au găsit mai multe pietre mici și mijlocii. Singurul obiect de inventar găsit este o fusaiolă mică bitronconică (cu o parte mai alungită), lucrată dintr-o pastă neagră, grunzuroasă. Fusaiola (fig. 7) era depusă lîngă mîna dreaptă. Dimensiuni : înălțimea 2 cm ; diametrul 2,5 cm.

MORMÎNTUL 4 a fost descoperit la 6,5 m de mormîntul 3, către sud (spre lac), la adîncimea de 1 m de la suprafața solului. Mormîntul a apărut inițial sub forma unui grup de bolovani de șist verde dispuși pe mai multe straturi, pînă la adîncimea de 1,30 m, lung de 1,90 m și lat de 0,70 m ; sub pietre a apărut scheletul, lung de 1,55 m, orientat est-vest (cu capul la vest), fără vreun obiect de inventar. Lîngă craniu era așezată o placă de formă aproximativ triunghiulară de șist verde, plată, cu laturile de 0,23 ; 0,19 și 0,16 m și groasă de circa 4 cm.

---

[14] P. Alexandrescu, în *Histria* II, p. 172—173, I/1, inv. nr. 6140 ; pl. 74. Autorul discută mai pe larg prezența acestui tip de vase în bazinul Mării Negre, vase care se datează în sec. VI—V î.e.n. (la Apollonia, acest tip apare pînă în al II-lea sfert al sec. IV î.e.n.).

[15] *Corpus Vasorum Antiquorum*, The Robinson Collection, Baltimore, Md., fascicule 1. Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts, 1934, p. 34, 4, pl. XVI, 4.

[16] N. I. Sokolschi, în Античный город, (Кепы) Moscova, 1963. p. 101, fig. 3/4.

MORMÎNTUL 5, răvășit, tot de înhumație, a fost descoperit la aproximativ 20 m la sud de mormîntul 4, către lac. Era situat la adîncimea de 1,22 m de la suprafața solului. Scheletul era orientat est-vest, dar spre deosebire de celelalte morminte, acesta avea capul la est. Scheletul nu era protejat de pietre. Nu s-a descoperit nici un obiect de inventar. Dacă au existat cumva, ele au fost cu siguranță distruse mai de mult, fiindcă în momentul cercetării noastre n-am găsit din schelet decît doar cîteva dintre oasele bazinului, membrele inferioare, antebrațul și degetele mîinii stîngi.

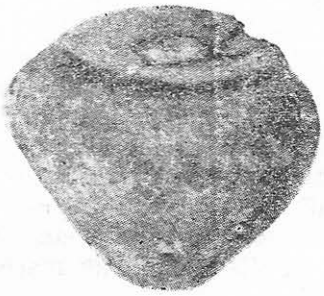

Fig. 7

MORMINTELE 6 și 7, descoperite tot în aceași zonă excavată de locuitorii comunei pentru lut, erau de asemenea foarte răvășite. S-a putut constata doar că erau tot morminte de inhumație, protejate cu bolovani mai mari sau mai mici de șist verde. Nu s-a descoperit nici un obiect de inventar.

Descoperirea de la Corbu ridică în fața noastră probleme importante cărora din păcate, în stadiul actual al cercetărilor, nu li se poate da decît un răspuns mai mult ipotetic. De o deosebită importanță este determinarea limitei în timp și în spațiu a necropolei, precum și stabilirea elementului etnic căreia aceasta i-a aparținut.

În stadiul actual al cunoștințelor, limitate doar la rezultatele unei mici cercetări de salvare, nu putem prezenta o imagine cît de cît completă a situației. Totuși, pe baza puținelor cercetări întreprinse, se poate considera că necropola plană de la Corbu era destul de redusă ca suprafață. Dar răscolirea și excavarea, se pare, chiar a zonei centrale, ca și faptul că cercetările s-au limitat mai mult la zona răscolită și direct amenințată de distrugere, ne împiedică să ne formăm o imagine exactă asupra întinderii necropolei și a densității mormintelor.

Din punct de vedere cronologic, necropola de la Corbu poate fi datată, pe baza materialului arheologic descoperit pînă acum, în sec. V î.e.n., începuturile ei putînd fi coborîte chiar către sfîrșitul sec. VI î.e.n. O mai strînsă delimitare cronologică este destul de dificilă în stadiul actual al cercetărilor de teren.

Ritul funerar constatat la toate cele șapte morminte de la Corbu este înhumația. În grupul celor șapte morminte pare a se putea dis-

tinge totuşi existenţa a două grupuri de morminte : unele simple, neprotejate (mormîntul 5), reprezentînd un tip, iar altele protejate de pietre (mormintele 1 (?), 2,3,4,6,7) reprezentînd cel de al doilea tip.

Cît priveşte atribuirea sa etnică, trebuie avută în vedere atît poziţia şi distanţa necropolei faţă de aşezările greceşti cunoscute, cît şi inventarul mormintelor. Cea mai mare parte a materialului arheologic de la Corbu este reprezentată de vase greceşti. Dar este greu de presupus, în stadiul actual al documentaţiei. că acest cimitir ar fi aparţinut unor cetăţeni greci, deoarece Histria era destul de departe, iar în apropiere nu s-a descoperit pînă acum nici o aşezare grecească, ai cărei locuitori să fi folosit, eventual, necropola în discuţie.

Abundenţa materialului grecesc s-ar putea explica mai degrabă prin contactele permanente şi lesnicioase stabilite între populaţia băştinaşă din apropierea Histriei şi grecii din această colonie milesiană. Din acest motiv înclinăm că credem că mormintele cercetate din necropola de la Corbu au aparţinut băştinaşilor, mai precis traco-geţilor. Este sigur faptul că aborigenii de la Corbu întreţineau strînse legături cu negustorii greci din Histria, oraş care, aşa cum au dovedit-o cercetările, avea în această vreme (sec. VI-V î.e.n.) un mare rol în viaţa economică a Pontului.

Se pare că influenţa directă grecească era deosebit de puternică în aceste secole asupra populaţiei băştinaşe din apropierea oraşelor greceşti. Procesul transformării şi îmbogăţirii culturii materiale a băştinaşilor a fost dovedit încă mai de mult, prin cercetările de la Tariverde [17]. Aspectul oarecum predominant grecesc al materialului arheologic din aşezarea de la Tariverde nu împiedecă atribuirea acesteia traco-geţilor băştinaşi [18], care însă, fiind foarte aproape de Histria au primit masive influenţe greceşti şi numeroase bunuri materiale

Cercetările întreprinse în necropola tumulară de la Histria au arătat că o parte din tumulii din sec. VI-V î.e.n. au aparţinut indigenilor, cu toate că inventarul lor era în majoritate grecesc [19].

Tot în apropierea Histriei, la Nuntaşi, a fost descoperit un mormînt, datînd — e adevărat — dintr-o epocă mai tîrzie (sec. IV-III î.e..n), care în afara unor fragmente ceramice băştinaşe, lucrate cu mîna, conţinea un foarte bogat inventar de origine grecească [20].

Puterea economică deosebită a Histriei în sec. VI-V î.e.n. şi penetraţia ei într-o zonă mult mai vastă decît cea cunoscută pînă nu de mult a fost dovedită recent prin săpăturile întreprinse în grădiştea de la Roxolani, pe malul stîng al limanului Nistrului. Arheologii sovietici

---

[17] în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 129—135, V, 1—2, 1954, p. 100—108 ; VI, 3—4, 1955, p. 543—548 ; Materiale, IV, 1957, p. 77—85 ; V, 1959, p. 318—323.

[18] D. Berciu, *Din istoria Dobrogei*, I, Bucureşti, 1965, p. 94.

[19] P. Alexandrescu, op. cit., în Histria II ; tumulii XX, XVII, XIX etc., p. 143 şi urm.

[20] A. Rădulescu, *Noi mărturii arheologice din epoca elenistică la Nuntaşi*, în *SCIV*, XII, 1961, p. 377—383.

care au cercetat această așezare au scos în evidență legăturile economice și culturale strînse stabilite între locuitorii acesteia și Histria în sec. VI-V î.e.n. [21]. Se consideră chiar că așezarea de la Roxolani, fundată în sec. VI î.e.n. și identificată cu anticul Nikonium, ar fi o colonie a Histriei [22]. Ipoteza aceasta pare a fi susținută atît de abundența puțin obișnuită a monedelor histriene (mai ales a celor de bronz, folosite pentru schimbul curent), cît și a ceramicii grecești de import. Materialele arheologice descoperite la Roxolani oferă de asemenea date importante cu privire la începutul colonizării grecești în această regiune. Cele mai multe fragmente ceramice datează din sec. VI î.e.n. (ceramică ioniană), corintică, atică cu figuri negre etc.), fapt ce se leagă de situația constatată la Histria, unde în secolul VI î.e.n. este atestată o prosperitate deosebită (dovadă sînt mai ales rezultatele săpăturilor din zona X) [23] și o intensă activitate constructivă [24].

Este deci explicabil ca în această vreme cînd puterea economică a Histriei era atît de mare, iar monedele ei pătrundeau în nordul Dunării pînă departe în bazinul Siretului și în zona Neamțului [25], așezările băștinașe din apropierea orașului să fi fost copleșite aproape de materialul grecesc, luxos și de bună calitate. Iar prezența lui în mormintele băștinașilor este firească, dacă avem în vedere faptul că de multe ori cele mai scumpe obiecte erau depuse ca ofrande.

Zona localității Corbu făcea parte în antichitate probabil din *hinterland*-ul Histriei [26], dar această situație nu exclude posibilitatea ca din punct de vedere etnic, cei care au folosit cimitirul de pe malul lacului Năvodari să fi fost traco-geți aborigeni.

Dar atribuirea mormintelor cercetate din necropola de la Corbu populației băștinașe mai este sprijinită și de două obiecte de inventar negrecești : cana cenușie cu buza trilobată, care imită, după cum am văzut *oenochoe*-le grecești de acest tip, fără a fi însă grecească și fusaiola — lucrată cu totul primitiv dintr-o pastă neagră, foarte grunzuroasă și sfărîmicioasă, asemănătoare pastei ceramicii băștinașe, lucrate cu mîna, întîlnită în așezările traco-getice și deosebită mult de pasta densă, bine arsă a fusaiolelor grecești.

---

[21] în Материалы по археологии Северного Причерноморья 5, 1966, Muzeul din Odesa (apud. P. Alexandrescu. *Însemnări arheologice*, în Studii Clasice, XII, 1970, p. 149 și urm.).

[22] M. S. Sinițin, *Săpăturile din Grădiștea de lîngă satul Roxolani, raionul Beliovski, reg. Odesa, în anii 1957—1961*, în Материалы по археологии северного Причерноморья, 5, 1966, p. 5—56 (apud P. Alexandrescu).

[23] Suzana Dimitriu. *Cartierul de locuințe din zona de vest a cetății, în epoca arhaică. Săpături 1955—1960*, în *Histria* II, p. 19—131.

[24] Dinu Theodorescu, *Un chapiteau ionique de l'époque archaïque tardive et quelques problèmes concernant la style, à Histria*, în Dacia N.S., XII, 1968, p. 261—303.

[25] Bucur Mitrea. *Descoperirile monetare și legăturile de schimb ale Histriei cu populațiile locale în sec. V—IV î.e.n.* în Studii Clasice, VII, 1965, p. 143—167 ; idem. *Două probleme de numismatică dobrogeană*, în prezentul volum, în care ia în discuție și descoperirile monetare de la Roxolani.

[26] P. Alexandrescu. *Însemnări arheologice...*, p. 152.

Un alt element în sprijinul aceleiași atribuiri etnice l-ar putea constitui modul de protejare al mormintelor, în așa numite „cutii de piatră", tip întîlnit mai tîrziu (sec. IV î.e.n.) la unele morminte plane de incinerație din sud-vestul Dobrogei, de la Bugeac [27]. De altfel protejarea mormintelor plane sau în tumuli cu pietre dispuse în diferite forme a fost observată și în săpăturile de la Histria [28], Beilic [29], Telița [30], Murighiol [31], Enisala [32] etc.

Un element important care ar putea eventual împiedeca atribuirea mormintelor de la Corbu băștinașilor traco-geți l-ar putea constitui ritul inhumației, constatat la toate mormintele cercetate. Dar pentru această vreme — sec. V î.e.n. — situația constatată la Corbu nu este singulară în Dobrogea. La Petroșani (com. Deleni, jud. Constanța) s-a descoperit în anul 1958 un mormînt de inhumație getic datînd de la începutul sec. V î.e.n. care conținea un vas bitronconic caracteristic lucrat cu mîna și 35 de vîrfuri de săgeți de bronz [33].

Este cunoscut faptul că în prima epocă a fierului populația băștinașă de pe teritoriul țării noastre a folosit atît ritul inhumației cît și al incinerației. În cea de a doua epocă a fierului, cînd se cristalizează cultura materială și spirituală a geto-dacilor, se constată o generalizare a incinerației în raport cu proporția destul de redusă a inhumației [34]. Nu a existat o ruptură bruscă între prima și a doua epocă a fierului, iar această continuitate este evidențiată și de păstrarea unor tradiții în ritul de înmormîntare. Morminte de inhumație băștinașe, datînd dintr-o epocă ulterioară descoperirii de la Corbu, s-au descoperit atît pe teritoriul Dobrogei, la Murighiol [35], cît și în alte localități din țară [36], dar evident într-un număr cu mult mai mic decît cele de incinerație.

---

[27] M. Irimia, în Pontice I, 1968, mormintele nr. 4, 6, 8—11, 13, 14, p. 207 și urm. ; idem, în Pontice II, 1969, mormintele nr. 15—19, p. 24 și urm.

[28] P. Alexandrescu, în *Histria* II, p. 133 și urm.

[29] A. Aricescu, *Die bodenständige Bevölkerung der Dobrudscha...*, p. 75 si fig. 2.

[30] Gh. Simion și Gh. I. Cantacuzino, *Cercetările arheologice de la Telița*, în Materiale. VIII, 1962, p. 373—382. V, p. 376 (M. 10. 11 — Cimitirul II).

[31] Exspectatus Bujor, *Săpăturile de salvare de la Murighiol*, în *Materiale* III. p. 247 (M. 13), etc.

[32] Gavrilă Simion, *Cultura traco-getică în lumina săpăturilor de la Enisala.*

[33] N. Harțuche, *Contribuții la repertoriul arheologic al Dobrogei*, în prezentul volum.

[34] D. Protase, *Considération sur les rites funéraires des Daces*, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 173 și urm.

[35] Exspectatus Bujor, *Săpăturile de salvare de la Murighiol*, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 574 (M. 4) : idem, în Materiale, VI, 1959, p. 326 (M. 19).

[36] La Poiana (R. Vulpe, în Dacia, III—IV, 1927—1932, p. 349 ; *SCIV*, I. 1950. p. 50—51 ; II, 1, 1951, p. 188—189, 196—197, 209 ; III, 1952, p. 194—195) ; Zimnicea (I. Nestor și colab., în *SCIV*, I, 1, 1950, p. 93—102) ; Sf. Gheorghe-Bedehaza (K. Horedt, în Materiale, II, 1956, p. 10—13) : Piscul Crăsani (I. Andrieșescu, *Piscul Crăsani*, București, 1924, p. 33), Coconi (R. Vulpe, în *B.C.M.I.*, XVII, 41, 1924, p. 46—47 etc.

Persistența ritului înhumației poate fi legată atît de tradițiile puternice hallstattiene existente în mediul băștinaș cît și de pătrunderea în anumite zone a unor influențe străine. În această conjunctură mormintele de la Corbu nu par să reprezinte un caz neobișnuit, chiar dacă aici a fost documentată prin aceste descoperiri existența unei necropole în care ritul cel mai frecvent folosit — poate chiar în exclusivitate — a fost înhumația. Poate că preferința pentru acest rit a comunității omenești care a folosit cimitirul de la Corbu s-ar putea explica atît prin persistența unor puternice tradiții mai vechi hallstattiene, cît și prin pătrunderea unor influențe vecine (poate grecești sau chiar scitice). Descoperirile de la Corbu au dat la iveală cel mai mare număr de morminte plane de înhumație de pînă în prezent din Dobrogea, din secolele VI-V î.e.n., care, credem, pot fi atribuite băștinașilor traco-geți.

LE CIMETIERE DU VIe—Ve S. AV. N. E. DE CORBU, DISTRICT DE CONSTANTZA

Résumé

A l'occasion de quelques fouilles fortuites, effectuées au sud-ouest de la commune Corbu, on a découvert quelques vases en céramique et des restes de squelettes humains.

Les fouilles de sauvetage, pratiquées dans cette zone, ont mis à jour plusieurs tombes, dont une seule avait, pour inventaire, une fusaïole en argile ; les autres ne possédaient pas d'inventaire funéraire.

Quoique les informations des auteurs soient limitées aux résultats d'une simple exploration de sauvetage, on peut préciser ce qui suit :

Sur la rive du lac Năvodari, sur le plateau de l'extrémité sud-ouest de la commune, près du cimetière actuel, existait, vers la fin du VI s., et probablement pendant tout le V s. de notre ère, une nécropole plane, de proportions réduites. Les objets trouvés sont en majorité des vases en céramique de bonne qualité, importés de la Grèce contientale ou insulaire ; le rite utilisé était en exclusivité l'inhumation. Deux des objets trouvés, ainsi que ce qu'on connaît sur un petit site du voisinage, et en plus les données générales sur l'emplacement de ces sites à l'époque mentionnée, tout converge pour nous faire attribuer cette nécropole à la population autochtone, qui entretenait d'étroites relations d'échange avec les Grecs récemment arrivés.

DIE RETTUNGSGRABUNGEN VON CORBU, KREIS CONSTANȚA

Zusammenfassung

Anläßlich einiger zufällig durchgeführter Ausgrabungen im südwestlichen Gebiet der Gemeinde Corbu, sind einige Keramikgefäße und Reste von menschlichen Gebeinen zutage gefördert worden.

Die hier vorgenommenen Rettungsgrabungen deckten mehrere Gräber auf, davon ein einziges ein Webstuhlgewicht aus Ton als Grabbeigabe hatte ; die anderen hatten keinerlei Grabbeigaben.

Obwohl die Kenntnisse der Verfasser auf die Ergebnisse einer einfachen Rettungsgrabung beschränkt sind, kann folgendes festgelegt werden :

Am Ufer des Sees Năvodari, auf der Plattform, die sich am südwestlichen Rand der Gemeinde, neben dem heutigen Friedhof befindet, funktionierte in der Zeit vom Ausgang des 6. Jh. und wahrscheinlich während des ganzen 5. Jh. v.u.Z. ein kleines Flachgräberfeld. Obwohl die Funde hauptsächlich Gefäße guter Keramik sind, die aus dem Inselteil oder der Halbinsel von Griechenland eingeführt wurden der gepflegte Ritus ansschließlich in Körperbestattung besteht, lassen zwei der gefundenen Gegenstände, die Kenntnisse über eine kleine Niederlassung in der Nähe sowie die allgemeinen Angaben über die Verhältnisse an dieser Stelle zur oben erwähnten Zeit, den Schluß zu, dieses Gräberfeld der örtlichen Bevölkerung zuzuweisen, die mit den neu hinzugekommenen Griechen in engen Austauschbeziehungen standen.

VL. ILIESCU

CAMPANIA STRATEGULUI ZOPYRION LA DUNĂREA-DE-JOS *

Primul stat adevărat [1] care a reușit efectiv [2] să-și impună autoritatea la Dunărea-de-jos înainte de stăpînirea romană [3], fie chiar și numai pentru cîteva decenii, a fost fără îndoială cel macedonean. În-

* Comunicare ținută la sesiunea științifică de la Constanța din octombrie 1970.

[1] Fac această rezervă, deoarece atît tracii regilor odrisi Sitalkes și Seuthes I (cf. Herod. IV, 80 ; Tuc. II, 96—97 ; Diod. XII, 50, 2 și vezi și considerațiile lui Vulpe, *Hist. Dobr.* p. 53—54 și ale lui Em, Condurachi în *Ist. Rom. I.* p. 172) cît și sciții regelui Ateas (cf. *Izv. ist. Rom.* I pp. 243, 351, 353, 361, 431, 463, 607, 615, 637) și-au exercitat neîndoios și ei dominația aici pentru o perioadă de timp, în cursul secolelor V și IV î.e.n., chiar dacă autoritatea primilor, care se găseau la sud de munții Haemus, a fost mai puțin efectivă (vezi Pippidi, *Ist. Dobr.* I, p. 107), iar în cazul ultimilor, care se așezaseră în Dobrogea, a fost mai puternică (vezi concluziile mele din *Die Beziehungen zwichen dem Skythenkönig Ateas und den greichischen Städten an der westlichen Schwarzmeerküste*, în „Actes du I-er Congrès international des études Balkaniques et sud-est européennes Sofia, 1970, vol. II, p. 171—176 și din *Bemerkungen zur au β enpolitischen Krise der westpontischen Griechenstädte in der zweiten Hälfte des 4.Jh.v.u.Z.*, in *Die Krise der griechischen Polis* (Görlitzer Eirene-Tagung 1967), Berlin, 1970, p. 51—55. Numai că nici una din aceste formațiuni politice nu a constituit un stat în înțelesul deplin al cuvîntului, chiar dacă unii cercetători sovietici vorbesc despre existența unui stat scit în timpul lui Ateas (vezi de ex. B. Grakov, *Kamenskoe gorodișce na Dnepre*, Moscova-Leningrad, 1954, p. 22—23 ; V. Blavatski, *Ocerki voennogo dela v anticinîh gosudarstvah Severnogo Pricernomoriia*, Moscova, 1954, p. 11—12).

[2] După campania lui Darius la Dunărea-de-jos din 513—512 î.e.n. (vezi Bengtson, *Gr. Gesch.*, p. 136—137) regiunile respective și mai ales cetățile grecești, chiar dacă au rămas înglobate în sistemul stăpînirii persane pînă la victoria grecilor în războaiele medice (cum crede Vulpe, *Hist. Dobr.* p. 53), se puteau afla mai de grabă într-o dependență nominală, decît într-una reală (vezi Pippidi, *Ist. Dobr.* p. 163).

[3] Instaurată la începutul erei noastre în două etape ; la sfîrșitul domniei lui Augustus, cînd orașele vestpontice au fost incluse într-o „praefectura orae maritimae", existentă în momentul exilului lui Ovidiu, și la începutul domniei lui Tiberius cînd a fost înființat provincia Moesia, din care va face parte și Dobrogea (cf. Pippidi, *Contr.* pp. 240 ; 375—6 ; 381—2).

tr-adevăr, din anul 339 î.e.n. cînd Filip al II-lea învinge în Dobrogea pe sciții lui Ateas, și pînă la moartea lui Lisimah, în anul 281 î.e.n., sau poate mai exact pînă la invazia celtică în Balcani, din anul 279 î.e.n., puterea macedoneană s-a manifestat din plin în regiunile noastre. Scurtele eclipse de autoritate care au avut loc din cînd în cînd au survenit de obiceiu în urma unor înfrîngeri militare răsunătoare, ca în cazul discutat aici.

La o dată și în împrejurări care formează obiectul studiului de față, guvernatorul Traciei, pe nume Zopyrion, a fost distrus împreună cu armata sa de 30 000 de soldați — după cum afirmă izvoarele — de către localnicii sciți sau geți, probabil undeva la nordul Dunării.

Cum s-a ajuns oare la această situație ? După cum se știe [4], în decurs de un an, și anume din vara lui 342 pînă în vara lui 341 [5], Filip al Macedoniei cucerește și supune teritoriile de la răsărit de rîul Nestos [6], pînă la Marea Neagră în apus și pînă la Munții Balcani în nord, la care adaugă și Dobrogea după înfrîngerea lui Ateas. Provincia proaspăt alipită este transformată într-o unitate administrativă de tip nou [7] — probabil sub influența astrapiilor persane — : strategia Tracia, condusă de un guvernator (strateg) [8] cu depline puteri civile și militare. Acestuia [9] îi revenea sarcina „de a recruta contingentele de soldați, de a percepe în mod regulat contribuția de zece la sută și de a veghea în fruntea trupelor la siguranța provinciei".

Primul strateg pe care îl cunoaștem a fost Alexandru Lynkestis [10], ginerele lui Antipatros. Alexandru cel Mare l-a numit în această funcție chiar la începutul domniei sale, în anii 336—335 î.e.n. [11], dar numai pentru scurtă vreme [12]. În următorii ani avem știri despre alți doi strategi, Memon [13] și Zopyrion, a căror guvernare este controversată, datorită izvoarelor puține și fragmentare, care se contrazic.

Astfel, Trogus Pompeius, autorul primei istorii universale în limba latină [14], scrise în ultimii ani î.e.n. [15], se ocupase de faptele lui

---

[4] Vezi F. R. Wüst, *Philipp II von Makedonien und Griechenland in den Jahren von 346 bis 338*, München, 1938, pp. 102—104.

[5] Chiar dacă vor mai fi necesare lupte pentru consolidarea stăpînirii macedonene și după această dată, ca cele purtate la sfîrșitul anului 340 sub conducerea lui Antipater și Parmenion. Cf. Teopomp frag. 217 și Polyainos IV, 4, 1.

[6] Cf. Strabon VII, 331 frg. 33 și 35.

[7]. Nu putem ști dacă aceasta s-a întîmplat în momentul cuceririi, în 342/341 sau cel tîrziu în 339 cînd Filip părăsește definitiv Tracia, după înfrîngerea lui Ateas, și se retrage în Macedonia, pentru a se îndrepta apoi împotriva Greciei.

8. Pentru toată instituția vezi Bengtson, *Str.* I, p. 38 și urm.

[9] F. Hampl, *Der König von Makedonien*, Leipzig, 1934, p. 42.

[10]. Despre personaj vezi Berve, *Alex.* II, p. 16, nr. 37.

[11]. Bengtson, *Str.* II, p. 403.

[12] Pînă după bătălia de la Grancios, din iunie 334 (cf. Arian, *Anab.*, I, 17, 1 și 25, 2).

[13] Cf. infra nota 27 și Berve, *Alex. II*, p. 254, nr. 499.

[14]. *Historiae Philippicae* în 44 de cărți.

[15] Avînd în vedere că ultimul eveniment menționat (XLIV, 5, 8) are loc în anul 19 î.e.n. și că Hyginus a folosit-o deja în *Exemplele* sale care au fost scrise în anul 2 î.e.n.

Alexandru cel Mare în cărțile XI și XII ale operei sale. Din lucrarea aceasta nu s-a păstrat, în mod regretabil, decît un fel de scurte rezumate sau de tablă de materii mai amănunțită, așa zisele *Prologuri*, întocmite la o dată pe care nu o cunoaștem, probabil în sec. III e.n. [16].

Un anume Iustinus a făcut, probabil la începutul sec. II î.e.n. [17], un extras, în care însă nu a selecționat numai faptele importante și nici nu le-a acordat importanța pe care o aveau în economia originalului, ci a urmărit să ofere cititorilor ceea ce credea el că poate să-i intereseze, vrînd să-i instruiască și să-i desfete. În felul acesta ne sînt prezentate foarte multe anecdote [18] și legende, alături de știri prețioase [19] care nu se găsesc la alți autori.

În cartea XII a lui Trogus Pompeius erau cuprinse [20] : „Luptele lui Alexandru cel Mare din Bactria și din India pînă la moartea acestuia, iar într-o digresiune erau povestite faptele săvîrșite de guvernatorul său Antipatros în Grecia, de către Archidamus, regele lacedemonienilor, și de către Alexandru Molosul în Italia, unde amîndoi au fost distruși împreună cu armatele lor. Au fost adăugate la acestea originile italice ale apulilor, lucanilor, samniților, sabinilor și cum a pierit în Pont Zopyrion cu armata sa".

Din materialul ultimei digresiuni a lui Trogus nu s-a păstrat la Iustin [21] decît datele esențiale despre Zopyrion și anume : „În timp ce se petreceau acestea [după moartea lui Darius III] îi sînt remise (lui Alexandru) scrisori din Macedonia, de la Antipatros, în care i se aduceau la cunoștință războiul din Grecia al regelui spartan Agis, cel

---

16. Pentru o dată tîrzie s-a pronunțat de curînd și L. Ferrero, *Struttura e metodo dell'Epitome di Giustino*, Torino, 1957, p. 16.

17 W. Kroll, RE X, s.v. col. 958.

18 Kroll, *op. cit.*, 956 ; G. Forni, *Valore storico e fonti di Pompeo*, Urbino, 1958. p. 126.

19. Printre care se numără și unele informații despre istoria țării noastre. Cf. *Ist. Rom.* p. LVIII și *Izv. ist. Rom.*, p. 351—361.

20. Prol. XII : Duodecimo volumine continentur Alexandri Magni bella Bactriana et Indica usque ad interitum eius, dictaeque in excessu res a prafecto eius Antipatro in Grecia gestae, et ab Archidamo, rege Lacedemoniorum, Molossoque Alexandro in Italia, quorum ibi est uterque cum exercitu deletus. Additae his origines Italicae Apulorum, Lucanorum Samnitorum, Sabinorum et ut Zopyrion in Ponto cum exercitu periit.

21 XII, 1, 4 Dum haec aguntur, epistulae Antipatri a Macedonia ei redduntur, quibus bellum Agidis, regis Spartanorum, in Grecia, bellum Alexandri, regis Epiri, in Italia, bellum Zopyrionis, praefecti eius in Scythia continebatur. 5. Quibus varie adfectus, plus tamen laetitiae, cognitis mortibus duorum aemulorum regum quam doloris amissi cum Zopyrione exercitus cepit... 7... dux huius belii Agis... 2.1. Porro Alexander, rex Epiri, în Italiam... profectus... 16. Dum haec in Italia aguntur, Zopyrion quoque, praefectus Ponti, ab Alexandru Magno relictus, otiosum se ratus, si nihil et ipse gessisset, adunato XXX milium exercitu, Scythis bellum intulit, 17. caesusque cum omnibus copiis poenas temere inlati belli genti innoxiae, luit. 3,1 Haec cum nuntiata in Parthia Alexandro essent. Cf. *Izv. Rom.*, p. 354.

din Italia al regelui Alexandru al Epirului, cel din Sciția al guvernatorului său Zopyrion. 5. Veștile acestea l-au impresionat (pe Alexandru) în chip diferit ; totuși mai mare a fost bucuria resimțită la auzul morții celor doi regi, rivali ai săi, decît durerea pricinuită de pierderea armatei lui Zopyrion...7...conducătorul acestui război a fost Agis... 2.1. Iar Alexandru, regele Epirului, a plecat în Italia...16. În timp ce se întîmplau acestea în Italia, Zopyrion pe care Alexandru cel Mare îl lăsasese guvernator al Pontului, socoti că trîndăvește, dacă nu înfăptuiește și el ceva, strînse 30 000 de oșteni și porni cu război împotriva sciților. 17. A fost însă omorît cu întreaga armată, ispășind astfel vina de a fi pornit necugetat un război împotriva unui neam care nu-i făcuse nici un rău. 3.1. Acestea i s-au anunțat lui Alexandru pe cînd se afla în Parția..."

Reiese deci că Alexandru a aflat în vara anului 330 despre dezastrul lui Zopyrion !

Aceste știri au fost preluate de Orosius [22], despre care se știe că se mulțumește să rezume și să parafrazeze pe Iustinus [23], așa că nu ne poate oferi nici un element cu adevărat nou.

În schimb un alt autor tîrziu, Macrobius [24], confirmă parțial și totodată completează cele afirmate de Iustin, cînd pune : „Locuitorii orașului Borysthene, în timpul asediului întreprins de Zopyrion, au putut să-i reziste dușmanului datorită eliberării sclavilor, acordării cetățeniei străinilor și iertării [25] datoriilor".

Informațiile lui Trogus-Iustinus și ale lui Macrobius sînt însă contrazise de relatarea lui Curtius Rufus, istoricul lui Alexandru cel Mare de la începutul imperiului roman. Acesta, după ce relatează întoarcerea cuceritorului macedonean din India și oprirea sa în vechiul oraș persan Pasargadai, la începutul anului 324 î.e.n. menționează la X,1,43 : „Cam în același timp (Alexandru) a primit o scrisoare de la Coenus, cu privire la cele întîmplate în Europa și Asia, în timpul în care el supusese India. 44. În cursul unei expediții împotriva geților, Zopyrion, guvernatorul Traciei, fusese zdrobit cu toată oastea în timpul unei furtuni mari și puternice, iscate pe neașteptate. 45. Cînd a aflat

---

[22]. Adv. pag. III, 18,1... tunc etiam Hagidis Spartanorum regis Epiri in Lucania, Zopyrionis praefecti in Scythia gerebatur... 4. Zopyrion vero praefectus Ponti adunato triginta milium exercitu Scythis bellum inferre ausus et usque ad internecionem caesus funditus cum omnibus copiis suis abrasus est. 5. Igitur Alexander Magnus post Darii mortem...

[23]. Acesta este de altfel unul dintre cele mai folosite izvoare ale lui Orosius, venind imediat după Titus Livius, Eusebius-Hieronymus și Biblie.

[24] Sat. I, 11, 33. Borysthenitae, obpugnante Zopyrione, servis liberatis dataque civitate peregrinis et factis tabulis novis hostem sustinere potuerunt.

[25]. Ipoteza lui B. V. Farmakovskii, *Raskopki v Olbii v 1925* în Soob. gos. akad. ist. mat. kult. I (1926), 199 no. 1, după care ar fi vorba de noi liste de cetățeni pentru barbarii autohtoni, a fost respinsă, deoarece această traducere a lui „novae tabulae" era inacceptabilă.

de acest dezastru, Seuthes [III] i-a aţiţat la răscoala pe concetăţenii săi odrişi. Tracia era aproape pierdută [26] xxx".

În sprijinul indirect al versiunii lui Curtius Rufis vine — cel puţin la prima vedere — revolta guvernatorului Traciei din anul 331 î.e.n., povestită de Diodor din Sicilia la XVII, 62,5 şi 63,1 : „Pe greci îi îndemna la secesiune şi răscoala de curînd izbucnită în Tracia. Căci Memnon, strategul numit al Traciei, avînd o mare forţă armată şi multă îndrăzneală, i-a aţiţat pe barbari şi s-a ridicat împotriva lui Alexandru. Strîngînd în scurtă vreme multă armată şi-a dat pe faţă intenţia de a duce un război. De aceea, Antipatros, strîngîndu-şi toate forţele militare, a trecut prin Macedonia spre Tracia şi a dus război împotriva lui Memnon... Antipatros aflînd de grecii care se strînseseră, a pus capăt războiului din Tracia, aşa cum s-a putut, şi a venit în Peloponez cu toată armata [27]..."

Relatînd acelaşi eveniment istoric — nu lipsit de importanţă — la două date diferite şi punîndu-l în seama a două neamuri diferite, izvoarele antice au oferit istoricilor moderni numeroase posibilităţi de interpretare, de care aceştia au şi făcut uz. Într-adevăr, de peste o sută de ani, de cînd Droysen a descoperit „elenismul", au fost emise aproape toate ipotezele care pot rezulta din combinarea a patru termeni diferiţi. Numai că, dintre cercetătorii care s-au ocupat de problema în discuţie, sau măcar şi-au exprimat părerea în treacăt, nici unul — cu o singură excepţie, după ştiinţa mea — n-a pornit de la o analiză a izvoarelor. Toţi au ales una sau alta dintre ipotezele posibile, în funcţie de ideea apriorică pe care şi-o făcuseră despre evenimentele respective, sau de nevoia sprijinirii unor teorii mai vechi ale lor despre realităţi istorice conexe.

Majoritatea au preluat teoriile altora, fără a le discuta, încredinţîndu-se în autoritatea antecesorilor. Puţinele observaţii, sau mai de grabă părerile emise despre izvoare, erau de obicei superficiale şi subiective.

Droysen s-a pronunţat [28] pentru versiunea lui Iustinus, socotind că sciţii au fost aceia care în anul 330 î.e.n. au distrus armata lui Zopyrion, iar relatarea lui Curtius Rufus plasează evenimentele mai tîrziu datorită unor nevoi de compoziţie artistice. Această inter-

---

[26]. X, 1, 43 Isdem fere diebus litteras a Coeno accepit de rebus in Europa et Asia gestis, dum ipse Indiam subegit. 44. Zopyrio, Thraciae praepositus, cum expeditionem in Getas faceret, tempestatibus procelisque subito coortis, cum toto exercitu oppressus erat. 45. Qua cognita clade Seuthos Odrysas populares suos, ad defectionem compulerat. Amissa propemdoum Thracia + + + Cf. *Izv. ist. Rom.*, p. 365.

27. Diodor XVII, 62,5. Προεκαλέσατο δὲ πρὸς τὴγ ἀπόστασιν τοῦς Ἕλληνας καὶ οἱ περὶ τὴν Θράκην νεωτερισμός κατὰ τοὺς ὑποκειμένους καιροὺς γενομένους. Μέμνων γὰρ ὁ καθεστάμενος στρατηγὸς τῆς Θράκης, ἔχων δύναμιν, καὶ φρωνήματος ὢν πλήρης, ἀνείσεσε μὲ τούς βαρβάρους ἀποστάτης δὲ γενόμενος τοῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ ταχὺ μεγάλης δυνάμεως κυριεύσας, φανερῶς ἀπεκαλύψατο πρὸς τὸν πόλεμον. διόπερ Ἀντίπατρος πᾶσαν ἀναλαβὼν τὴν δύναμιν, προσῆλθε διὰ Μακεδονίας εἰς Θράκην, καὶ διεπολέμει πρὸς τὸν Μέμνονα . , . 63. 1. Ἀντίπατρος δέ πυθόμενος τὴν τῶν Ἑλλήνων συνδρομὴν, τὸν μὲν ἐν τῇ Θράκη πόλεμον, ὡς ποτ'ἦν δύνατον, διέλυσεν, εἰς δὲ τὴν Πελοπόννησον ἦκε.

[28]. *Hell.*, p. 250—251.

pretare a fost acceptată [29] apoi de cercetători ca V. V. Latîşev [30], A. Höck [31], E. H. Minns [32], F. Geyer [33], S. A. Jebelev [34], singurul care a încercat să analizeze izvoarele, E. Diehl [35], M. Rostovţev [36], B. F. Gaidukevici [37] şi T. Zawadzki [38].

Un alt grup de istorici au dat crezare lui Curtius Rufus şi au apreciat că geţii au fost aceia care l-au învins pe Zopyrion, în anii 326 — 325 î.e.n., începînd cu K. Müllenhoff [39] şi continuînd cu J. Kaerst [40], V. Pârvan [41], care admite şi o soluţie mixtă (vezi mai jos), A. Alföldi [42], R. Vulpe [43], R. Werner [44] şi Vl. Iliescu [45].

Autori nu mai puţin iluştrii au ales datarea lui Curtius Rufus, dar naţionalitatea lui Iustinus, stabilind atacul sciţilor împotriva lui Zopyrion în anii 326—325 î.e.n. Printre ei se numără J. Beloch [46], H. Berve [47], F. Miltner [48], W. Tarn [49], H. Bengtson [50], G. Glotz [51], şi D. Pippidi [52].

A. Schäfer, în schimb, a optat [53] pentru data lui Iustinus şi neamul indicat de Curtius Rufus, astfel încît la el geţii sînt aceia care distrug pe Zopyrion în 331 î.e.n.

Pentru o dată tîrzie — după Curtius Rufus — a pledat şi chiar cu oarecari argumente şi B. Niese [54], numai că nu s-a putut decide

---

29. Cu unica deosebire că unii autori au optat pentru anul 331 !

30. *Isledovania ob istorii i gosudarstvennom stroe gorodu Olbii*, Petersburg, 1887, p. 63 urm. şi *Scythica et Caucasica, II*, Petersburg, 1904, p. 392.

31. *Das Odrysenreich in Thrakien*, în „Hermes" XXVI (1891), p. 109.

32. *Scythians et Greeks*, Cambridge, 1913, p. 459 urm.

33. RE XIV s.v. *Lysimachos*, col. 2.

34. *Milet i Olbia*, în „Izv. Ak. Nauk SSSR" VII Seria, Otd. Gum. Nauk, nr. 6, 1929, p. 427—435, reluat în *Severnoe Pricernomorie*, Moscova-Leningrad, 1953.

35. RE XVII s.v. Olbia nr. 4, col. 2422.

36. *The Social and Economic History of the Hellenistic World* [2], Oxford 1959, I, p. 161 şi III, p. 1351.

37 *Anticinîe goroda Severnogo Pricernomoria*, Moscova, 1955, p. 49—50.

38 Majewscki-Parnicki-Pudeloko-Zawadzki-Wasowiczowna, *Olbia, Teksty zrodlowe i badania archeologiczne*, Varşovia, 1957, p. 81.

39 *Deutsche Altertumskunde* [2], Berlin, 1906, III, p. 138 urm.

40. *Hell.*, p. 411.

41. *Getica*, Bucureşti, 1926, p. 49—50.

42. *Cambr. Anc. Hist.* XI[2], 1954, p. 81.

43. *Hist. Dobr.*, p. 78 şi 411.

44. *Abriss der Geschichte antiker Randkulturen*, München, 1961, p .124.

45. *Izv. ist. Rom.*, p. 355, n. 16.

46. *Gr. Gesch.* [2], 1925, IV. 1, p. 44—45.

47. *Alex.* II, p. 164, nr. 340.

48. Klio XXVI (1933), p. 42 şi urm.

49. *Cambr. Anc. Hist.* VI [2] 1953, p. 394, 464 şi *Alexander the Great*, Cambridge, 1948—1950 I, p. 71 ; II, p. 326 urm.

50. *Str.* I, p. 40—41 ; II, p. 403 şi *Neues zur Geschichte des Hellenismus in Thrakien*, în „Historia" XI (1962), p. 19.

51. *Hist. gr.*, Paris, 1938, IV, 1, p. 188—189.

52. *Contr.*, p. 153—155 şi *Ist. Dobr.*, p. 196—197.

53. *Demosth. u. seine Zeit* [2], Leipzig, 1887, III, p. 200.

54. *Gesch. d. Gr. u. Mak. St. seit der Schlacht bei Chaironeia*, I, 1892, Gotha p. 171 ; 407 ; 498—500.

pentru populația care s-a războit cu Zopyrion și atunci a admis și posibilitatea ca ambele neamuri citate de izvoare — sciții și geții — să fi colaborat la înfrîngerea lui Zopyrion. Către această posibilitate pare să fi înclinat și Pârvan [55].

În sfîrșit, o interpretare care să nu contrazică și să nu elimine nici unul dintre izvoarele contradictorii, ci dimpotrivă să le pună de acord, a fost de curînd oferită de Al. Suceveanu [56]. Conform acesteia, Iustinus și Curtius Rufus nu se contrazic, ci se întregesc unul pe celălalt, fiindcă au înregistrat evenimente deosebite. Astfel, mai întîi Zopyrion ar fi asediat Olbia și ar fi fost învins de sciți, iar apoi a căzut în lupta împotriva geților.

Un istoric care nu s-a putut decide și a rămas în dilema creată de cele două izvoare a fost B. Lenk [57], care prezintă ambele posibilități cu consecințele respective, fără a se pronunța pentru una din ele !

În fața acestei multitudini de ipoteze și soluții propuse și acceptate de istorici de mare renume sau cel puțin de buni cunoscători ai perioadei și regiunii în discuție, nu există altă posibilitate de alegere a soluției juste, decît discutarea critică a argumentelor aduse de diferiții autori, urmată de o analiză amănunțită și complexă a tuturor datelor oferite de izvoare, pentru a se încerca eliminarea elementelor greșite ale acestora și menținerea celor sigure sau probabile.

În prealabil însă trebuie văzut care este raportul dintre cele trei izvoare principale (Iustinus — Curtius Rufus — Diodor) de unde provin informațiile lor și care sînt limitele acestora.

Dacă facem abstracție de direcția panegirică, care duce la crearea mitului despre Alexandru, ale cărui legende se vor reflecta în cele din urmă în Alexandrie, tradiția istorică despre Alexandru cel Mare distinge [58] două curente : unul „oficial", pe care îl putem numi și „științific", reprezentat de Ptolemeu, fiul lui Lagos și altul „vulgar" sau „romanțat", în persoana lui Kleitarchos din Alexandria. Niciuna dintre operele acestor istorici nu s-au păstrat. În schimb ele au fost folosite de autori tîrzii, din epoca romană.

Astfel Arian în a sa *Anabasis* urmează [59] pe Ptolomeu și pe Aristobul, avînd preferință pentru primul [60], iar Diodor din Sicilia, în cartea a 17-a, Trogus Pompeius în cărțile 11 și 12 și Curtius Rufus în *Faptele lui Alexandru*, se ghidează [61] după Kleitarchos. Aceasta însă nu înseamnă că la Arian nu întîlnim și elemente ale versiunii „vulgare", fie că le combate cu autoritatea [62] lui Aristobul, fie că le înșiră [63] alături de cele două surse principale ale sale.

---

55. *Op. cit.*, p. 730.
56. *O ipoteză despre Zopyrion*, în SCIV XVII (1967), 4, p. 634—644.
57. RE VI A, s.v. Thrake, col. 429—431.
58. Bengtson, *Gr. Gesch.*, p. 319—322.
59. *Pref.* 1 ; V, 7, 1 ; VII, 15, 6.
60. Ca de ex. V, 14, 3—5.
61. F. Iacoby, RE XI s.v. Kleitarchos, col. 630 și *Gr. Hist.*, p. 336.
62. IV, 13, 5 ; VII, 22, 4—5.
63. IV, 14, 1—2 ; VI, 11, 5.

Deşi izvoarele care ne interesează urmează toate versiunea „vulgară" a tradiţiei istorice despre Alexandru, există totuşi deosebiri între ele datorită nu numai caracterului specific al fiecăruia, dar şi filierei prin care au primit ştirile lor.

Diodor redă cel mai fidel [64] pe Kleitarchos, fiindcă îl excerptează în mod nemijlocit [65].

Curtius Rufus se apropie de Diodor, cu care are numeroase concordanţe [66], uneori chiar literale, deşi se pare [67] că el, ca de altfel şi Trogus Pompeius, nu l-au cunoscut pe Kleitarchos decît prin intermediul unei prelucrări. De aceea întîlnim la el şi un material care nu provine de la Kleitarchos, lucru constatat mai ales atunci cînd faptele respective coincid cu ştirile întîlnite la Plutarh, care nu l-a folosit pe Kleitarchos [68]. Mai există la Curtius Rufus şi o contaminare a fondului „vulgar" cu tradiţia reprezentată de Arian, ceea ce duce la o retuşare [69] a caracterului romanesc al primei tradiţii.

Trogus Pompeius, respectiv Iustinus, este foarte apropiat de Curtius Rufus, deşi există indicii — cu toată existenţa unui intermediar între el şi Kleitarchos — că s-ar apropia mai mult de tradiţia mai veche, fiind astfel lipsit de contaminările mai noi ale lui Curtius [70].

Unul dintre primii care a pledat pentru acreditarea versiunii lui Curtius Rufus a fost Niese [71]. Argumentul său împotriva datării lui Iustin constă în absenţa menţiunii lui Zopyrion în discursurile lui Eschines şi Demostene pentru şi împotriva lui Ktesiphon. Pe lîngă faptul că „tăcerea" nu este un argument, în cazul de faţă nu este neobişnuită. Dacă pe oratorii anului 330 î.e.n., cînd a fost pronunţat „Discursul coroanei" la Atena, nu i-a interesat defecţiunea lui Memnon, guvernatorul Traciei, care se ridicase împotriva lui Antipatros, duşmanul grecilor şi al lui Demostene, cum era să-i preocupe un eveniment din Sciţia ? Tot în sprijinul lui Curtius Rufus, Beloch [72] urmat de Tarn [73], i-au atribuit lui Alexandru cel Mare intenţia de a stabili o comunicaţie între cuceririle din Bactria şi provincia Tracia, în care scop Zopyrion ar fi primit ordinul să cucerească regiunile din nordul Mării Negre, pe unde urma să se facă legătura. Ca dovadă este adusă informaţia lui Arian [74], după care Pharasmanes, regele Choresmului i-ar fi propus

---

64. Încercarea lui M. I. Fontana, *11 problema delle fonti per il XVII libro di Diodoro Siculo*, în „Kokalos" I (1955), p. 155 urm., de a contesta acest fapt nu este convingătoare.

65. Schwartz, RE V, s.v. Diodoros, col. 683—4 şi *Gr. Gesch.*, p. 65—66 ; Jacoby, RE, XI, col. 631 şi 638 şi *Gr. Hist.*, p. 337 şi 340.

66. Vezi lista lor la Ed. Schwartz, RE IV s.v. Curtius Rufus, col. 1873—4 şi *Gr. Gesch.*, p. 158—161.

67. Jacoby, RE XI, col. 631 şi 646 şi *Gr. Hist.*, p. 337 şi 344.

68. Schwartz, RE IV, col. 1876 resp. p. 163.

69. *Ibid.* col. 1877 resp. p. 165—6.

70. *Ibid.* col. 1883—4 resp. p. 174—6.

71. Cf. nota 54.

72. Cf. nota 46.

73. Cf. nota 49.

74. IV, 15, 4.

lui Alexandru stabilirea comunicațiilor dintre Bactria și bazinul pontic în anul 328 î.e.n. Este însă cu totul de neînțeles cum s-a putut încetățeni această teorie, preluată și de alții cercetători, cînd izvoarele nu pledează pentru ea, ci dimpotrivă, o resping formal.

Același Arian spune în continuare [75]: „Lui Pharasmanes, Alexandru îi mulțumi... spunîndu-i însă că deocamdată nu are intenția să pornească contra regiunilor pontice... După spusele lui Alexandru... dacă izbutea să supună și India... intenționa să se întoarcă în Grecia... de unde avea să pătrundă în Pontul Euxin... atunci avea să facă apel și la serviciile lui Pharasmanes". La sfîrșit, în ultima carte [76], Arian vorbește despre proiectele de viitor ale cuceritorului macedonean, după întoarcerea sa din Indii : „Alții scriu că de acolo după Libia și Cartagina Alexandru intenționa să ajungă la Pontul Euxin, apoi în Sciția și la lacul Meotic..."

Deci nu există nici un temei pentru un pretins ordin de cucerire al Sciției. Mai trebuie avut în vedere și faptul că toate acțiunile, cît de cît importante, Alexandru înțelegea să le săvîrșească personal, cum o arată campaniile sale !

O altă concepție greșită, pe care au dezvoltat-o și au susținut-o adepții [77] cronologiei tîrzii a lui Curtius Rufus, privește persoana lui Memnon, guvernatorul Traciei care se revoltase în anul 331 î.e.n. Pornind de la o informație [78] a lui Curtius Rufus, istoricii în cauză trag concluzia că este vorba despre guvernatorul Traciei, care și-ar fi păstrat funcția pînă în anul 326. Este adevărat că și Diodor (XVII, 95) pomenește de ajutoare venite din Grecia, pe cînd Alexandru își instalase tabăra lîngă fluviul Akesines, fără însă a indica și numele comandantului. De aceea nu înseamnă că avem a face cu una și aceeași persoană, chiar dacă se vorbește de trupe din Tracia. Un exemplu instructiv în acest sens îl oferă și persoana lui Coenus, cel care ar fi comunicat știrea înfrîngerii lui Zopyrion în scrisoarea către Alexandru, la începutul anului 324. Or cu peste un an în urmă, înainte de sosirea lui Memnon, Curtius relatase [79] despre moartea lui Coenus ! Cum era vorba despre unul dintre colaboratorii cei mai apropiați ai lui Alexandru — cel care exprimase refuzul macedonenilor de a continua expediția din India —, a cărui moarte este relatată tot atunci și de Arian [80], nimeni nu a bănuit că ar putea fi vorba despre două persoane diferite. Din această cauză editorii izvorului au contestat lecțiunea, iar unul dintre ei, Mützell [81], a crezut că scrisoarea a fost trimisă ἀπὸ κοινοῦ (de către consiliul ligii grecești), iar traducătorul ar fi transformat această expresie din originalul grec într-un nume propriu. De abia mai tîrziu s-a constatat că mai există un personaj

75. IV, 15, 5—6.
76. VII, 1, 3.
77. Ca Beloch, Berve, Miltner și alții.
78. IX, 3, 21. „Între timp [în toamna lui 326] Memnon adusese din Tracia întăriri compuse din cinci mii de călăreți și în afară de aceasta șapte mii de pedestrași din partea lui Harpalos".
79. IX, 3, 20, Cf. *Izv. ist. Rom.* p. 365, n. 7.
80. VI, 2, 1.
81. Apud Droysen, *Hell.*, p. 251.

important cu același nume, care după moartea lui Alexandru va deveni satrap [82] al Susianei !

Numai că acesta din urmă nu s-a manifestat nicăieri și de aceea nu poate avea nici o calitate ca să-i scrie lui Alexandru. De aceea Tarn [83] a și căutat, în ultima sa lucrare despre Alexandru, să-l elimine, susținînd că la Iustin numele satrapului indică de fapt tot pe celebrul Coenus răposat, iar la Curtius — un anacronism evident — ar fi vorba despre o confuzie a autorului cu Antipatros, adevăratul autor al scrisorii către Alexandru.

De altfel noi nici nu știm dacă Memnon, guvernatorul Traciei, apărea în textul lui Curtius. Textul cărții a VI-a începe din mijlocul luptei de la Megalopolis, din anul 331 î.e.n., în care a căzut Agis III al Spartei. Deoarece la începutul cărții a V-a Curtius se scuză că nu relatează evenimentele din Europa, ca să nu întrerupă șirul întîmplărilor din Asia, legate de bătălia de la Arbela (sic !), s-a presupus că în cartea a VI-a începe cu relatarea acestora. De aceea a și fost confecționat un text de către Freinsheim, în care sînt pomenite evenimentele cunoscute din anul 331 î.e.n. : între acestea a fost trecut și episodul cu Memnon, după informația din Diodor. În felul acesta noi nu știm dacă Curtius a cunoscut persoana lui Memnon și dacă l-a socotit vrednic pe acesta de a fi inclus în lucrare. Și chiar și atunci se pune problema, dacă în anul 326 este menționat același personaj.

Dar în afară de problema menționării sau nemenționării în izvoare a personajului, există dificultăți și mai serioase, de fond, în calea identificării celor doi Memnoni. Ca să explice neînlocuirea și menținerea unui guvernator rebel timp de cinci ani (331—326), Beloch, urmat de W. Otto [84] și alții [85], presupun că Memnon s-ar fi ridicat nu împotriva autorității macedonene și deci și a lui Alexandru ci numai împotriva lui Antipatros personal. Iar Miltner vrea să știe și motivul conflictului. După el Tracia ar fi fost scoasă de sub oblăduirea lui Antipatros, locțiitorul lui Alexandru în Europa, fapt pentru care izbucnește conflictul cu Memnon. Pentru a explica însă dece Tracia va fi amintită ca făcînd parte tot din domeniul lui Antipatros, înaintea morții lui Alexandru, cînd Krateros este trimis [86] să preia locul lui Antipatros, Miltner presupune o reorganizare datorită înfrîngerii lui Zopyrion din 326/325 în cadrul căreia Tracia ar fi revenit lui Antipatros. Asemenea artificii, respinse deja la vremea lor [87] nu pot convinge pe nimeni. Afară de faptul că Alexandru îi dase mînă liberă lui Antipatros în Europa, nu este probabil ca un ordin formal de reorganizare, dat de Alexandru — în cazul în care ar fi fost preocupat de reorganizarea Europei în momentul acela — să nu fi fost executat !

---

82. Iust. XIII, 4, 14. Datele despre cei doi Coenus la Berve, *Alex.* II, n. 439 și 440. Dar pretinsul autor al scrierii putea fi un al treilea Coenus !
83. *Op. cit.* II, p. 313—315.
84. Apud Berve, *Alex.* II, p. 254, n. 1.
85. Ca Bentgtson, *Str.* I, p. 41 și Glotz, *op. cit.*
86. Arian VII, 12, 4.
86. Arian VIII, 12, 4.
87. Bengtson, *Str.* I, p. 41.

În ceea ce privește durata guvernării îndelungate după rebeliune, Beloch consideră că Memnon a fost trimis cu prima ocazie în Asia! Numai că în intervalul de peste cinci ani au fost trimise în mai multe rînduri întăriri din Europa. Astfel la sfîrșitul anului 331 sosește Amyntas [88] cu trupe din Macedonia, iar în toamna lui 330 sosesc unități din Grecia, Iliria — trimise chiar de Antipatros! —, Tessalia și Lidia. În anul 328 sînt trimiși [90] trei colaboratori ca să aducă trupe din Macedonia, dar nu se știe cînd s-au întors. Pe unul dintre ei, cu numele Menidas, îl întîlnim, pe cît se pare [91], la Babilon înaintea morții lui Alexandru. Și așa precum ne este menționată întoarcerea celor trei, probabil că au existat și alte transporturi de trupe din Europa, trecute sub tăcere de sursele fragmentare pe care le posedăm.

Din toate aceste considerente reiese că există foarte puțin șanse ca persoana comandantului Memnon să fie identică cu cea a guvernatorului Traciei și deci ca ultimul să fi rămas atîta timp după rebeliunea sa în postul important pe care-l ocupa. Aceasta înseamnă că în mod normal, imediat după bătălia de la Megalopolis, din vara sau toamna anului 331, Antipatros avea posibilitatea să înlocuiască pe guvernatorul rebel Memnon, indiferent dacă acesta mai rămînea apoi în viață sau nu.

Încercarea originală a lui Al. Suceveanu, de a împăca într-un mod foarte ingenios cele două tradiții istorice despre Zopyrion, nu este nici ea convingătoare, fiindcă se bazează pe presupuneri nedovedite și pe ipoteze improbabile. În primul rînd nu avem nici un indiciu că alături de strategia Traciei mai exista o unitate distinctă — chiar dacă n-ar fi fost vorba despre o strategie propriu-zisă — a Pontului, pe care s-o conducă în anii 331—330 Zopyrion. Ideea aceasta emisă de G. B. Posenti [92] și reluată de Pârvan nu se menține prin nimic, deocamdată lipsind chiar și un început de dovadă. Titlul de „praefectus", folosit de Iustin, desemnează un guvernator lăsat de rege și îl redă foarte bine pe cel de strateg, chiar mai bine decît „praepositus", întîlnit la Curtius Rufus. De altfel și satrapii, a căror funcție corespundea cel mai bine celei de strateg, sînt desemnați tot prin același titlu, atît cei ai lui Darius [93], cît și mai tîrziu, în vremea lui Alexandru [94]. Iar în prologul corespunzător al cărții XII, cînd se vorbește despre faptele strategului Antipatros în Grecia, i se spune tot „prefect".

Pontul, care la Iustinus [95] poate însemna oricare din coastele Mării Negre, include în cazul de față și coastele Traciei, ale cărei guvernator era Zopyrion. Cel care a redactat prologurile, inclusiv al

---

88. Arian, III, 16, 10.
89. Curtius Rufus VI, 6, 35.
90. Arian, IV, 18, 3.
91. Arian VII, 23, 1.
92. *Il re Lisimaco di Tracia*, Torino, 1901, p. 50.
93. Iust. XI, 6, 15... praefectis Darei.
94. Iust. XII, 14, 4... supplicia in praefectos devictarum nationum habita. Cf. alte ex. la O. Eichert, *Vollständiges Wörterbuch zur philippischen Geschichte des Justinus*, Hannover, 1882 [Hildesheim, 1967], s.v. p. 141.
95. Cf. index s.v. (ed. Fr. Ruehl, Leipzig, 1886, p. 299—300 sau ed. O. Seel, Leipzig, 1935, p. 359—360).

XII-lea, a relatat moartea lui Zopyrion în regiunea Mării Negre, adică în Pont. Trogus Pompeius, care, după cum vom vedea mai jos, avea o simpatie și deci un interes deosebit față de sciți, a redat probabil și detalii ale campaniei din Sciția, care a dus și la asedierea Olbiei. Epitomatorul lui, Iustinus, face de aceea mențiunea expresă că războiul a avut loc în Sciția. De aceea „moarte în Sciția", în loc de „în Geția", nu este alipită, cum crede Al. Suceveanu. Cînd Iustinus spune că Zopyrion „a fost lăsat de Alexandru ca prefect al Pontului", lucrurile nu stau așa, ci înseamnă doar că Trogus sau Iustinus nu știau că pînă la Granicos, strateg al Traciei fusese Alexandru Lynkestis.

Jebelev are meritul de a fi încercat primul o analiză a surselor și de a se fi pronunțat pentru o soluție justă, după părerea noastră, în linii generale. Numai că analiza întreprinsă de el este incompletă, iar unele din argumentele și raționamentele sale nu sînt concludente sau chiar greșite.

Astfel greșește în aprecierea prologului XII. În primul rînd crede că numele regelui spartan Archidamos III a fost trecut aici printr-o confuzie în locul fiului său Agis III, eroul de la Megalopolis [96]. Este aceiași eroare pe care o comite și Ferrero [97], care nici el nu observă că despre Archidamos se spune expres că a murit, ca și Alexandru al Epirului, în Italia. Faptul că acest eveniment a avut loc în anul 338 î.e.n., deci în afara cadrului cronologic al lui Alexandru cel Mare nu scade probabilitatea relatării. Modul de redactare al excursurilor lui Trogus Pompeius depășește de multe ori limitele temporale ale firului istoric central, de unde se întrerupe acțiunea. În cazul de față este vorba de luptele cetăților grecești din sudul Italiei cu populația autohtonă înconjurătoare, cu care ocazie sînt pomeniți cei doi regi care au căzut în luptele duse împotriva barbarilor. Faptul că Iustinus nu îl pomenește pe Archidamos, ci numai pe Agis, nu este o dovadă, deoarece ultimul făcea parte din „faptele lui Antipatros în Grecia", pe cînd primul nu oferise probabil o anecdotă amuzantă. Acesta de ex. este și cazul prologului XXXII, în care este menționat Burebista, pe cînd în epitoma apare numai anecdota despre regele Oroles, nemenționat însă în prolog [98]. Jebelev manifestă neîncredere și față de economia cărții, așa cum apare în prolog. Excursul despre evenimentele din Europa, din care face parte și episodul Zopyrion, este plasat la sfîrșit, după moartea lui Alexandru cel Mare. Acesta este un lucru normal pentru cine este familiarizat cu opera lui Trogus-Iustinus. Epitoma însă plasează scurtele excerpte din digresiune la începutul cărții, ceea ce îl face pe Jebelev să creadă că aceasta este ordinea originală a lui Trogus Pompeius. Or este un lucru știut că prologurile sînt o copie „microscopică" a operei originale, pe cînd epitoma lui Iustinus reprezintă o alegere subiectivă cu schimbări și greșeli inevitabile.

---

[96]. *Op. cit.*, p. 430.

[97]. *Op. cit.*, p. 62.

[98] Vezi VI Iliescu, *Rubobostes oder Burobostes? Zu Trog. Pomp. Prol. XXXII*, în „Studii Clasice" X (1969), p. 115—122.

Lui Curtius Rufus Jebelev îi reproşează pe drept nemenţionarea lui Alexandru Molosul — o dovadă a informaţiei şi a interesului mai limitat a acestuia în comparaţie cu Trogus —, dar greşeşte cînd socoate inexactă plasarea luptei [99] de la Megalopolis (VI, 1, 21), înaintea celei de la Arbela (sic !).

Despre Memnon se presupune că ar fi fost numit de Alexandru în 335, după campania de la Dunăre. Arian (cf. supra) afirmă însă în mod formal, că pînă după bătălia de la Granicos, strateg al Traciei a fost Alexandru Lynkestis.

Concluzia lui Jebelev este că Zopyrion a venit în locul lui Memnon după bătălia de la Megalopolis, cînd ultimul a fost probabil înlăturat. Lucrul acesta este posibil, dar mi se pare mai puţin probabil, deşi sînt şi eu de acord cu cronologia „timpurie" a lui Trogus-Iustinus. Cum Alexandru a aflat de catastrofa din Sciţia în vara lui 330, iar lupta de la Megalopolis a avut loc în vara sau toamna lui 331, timpul rămas pentru acţiunea lui Zopyrion, dacă se scade intervalul necesar pentru înlăturarea lui Memnon şi transmiterea ştirii, devine poate ceva cam scurt. Este drept că Jebelev, ca şi alţii înaintea lui, aduce în sprijinul părerii sale decretul atenian [100] în cinstea lui Rhebulas, fiul odridului Seuthes III, care se datează în 331/330 î.e.n. Reînnoirea vechilor legături [101] ale odrisilor cu Atena n-a trebuit însă să coincidă sau chiar să preceadă revolta lui Seuthes. Ea putea să urmeze şi ceva mai tîrziu.

Mai trebuie spus că ideea principală a articolului lui Jebelev după care restabilirea [102] isopolitiei între Milet şi Olbia, datată în aceiaşi ani, ar fi consecinţa şi deci dovada asediului recent al lui Zopyrion, nu se impune. Într-adevăr nu există nici o legătură necesară sau măcar probabilă între cele două evenimente.

Dacă încercăm să desprindem indicaţiile de netăgăduit sau cel puţin foarte probabile ale izvoarelor, constatăm urmtăoarele :

Mărturia lui Macrobius, care provine probabil din alte surse decît tradiţia alexandrină a lui Curtius şi Trogus pledează pentru sciţi, întărind indicaţiile lui Trogus Pompeius. Acesta vorbeşte în trei locuri diferite [103] despre distrugerea lui Zopyrion de către sciţi. Dar ceea ce dă o valoare şi mai mare afirmaţiilor sale este interesul deosebit pe care îl poartă [104] acestora, şi care a făcut să fie singurul istoric, care să prezinte o istorie continuă a sciţilor şi totodată să sublinieze înfrîn-

---

[99]. Cum ultima a avut loc la 1-XI-331 iar prima în vara sau toamna aceluiaşi an (Berve, *Alex.* II, n. 15), afirmaţia lui Curtius este exactă.

[100]. IG II [2], 349.

[101]. Vezi alianţa încheiată de Ketriporis în iulie 356 (H. Bengtson, *Die Verträge der griechisch-römischen Welt von 700—338 v. Chr.*, München, 1962, n. 309, p. 281—284).

[102]. Syll. [3], 286.

[103]. Şi la II, 3, 4 şi XXXVII, 3, 2. Cf. *Izv. ist. Rom.* p. 351 şi 359.

[104] K. Trüdinger, *Studien zur Geschichte der gerichisch-römischen Ethnographie*, Basel, 1918, p. 130—132 ; 144—145 şi O. Seel, *Die praefatio des Trogus Pompeius*, Erlangen, 1955, p. 61.

gerea lui Zopyrion [105]. De altfel realităţile istorice nu fac decît să-l confirme pe Trogus. Într-adevăr nu trebuie uitat că în anii aceia forţa cea mai importantă şi activă mai erau încă sciţii [106], care cu cîţiva ani în urmă formaseră un mare regat sub conducerea lui Ateas, şi care şi după înfrîngerea acestuia de Filip II, în 339, vor continua să sprijine oraşele greceşti în lupta lor antimacedoneană pînă în timpul lui Lisimach.

Informaţiile lui Curtius Rufus trezesc în general mai multă neîncredere, chiar de la început, datorită caracterului fragmentar al lucrării, din care lipsesc începutul, cărţile I, II şi părţi din cărţile V, VI, şi X. Unul dintre pasajele cele mai prost păstrate îl reprezintă chiar cel care ne interesează şi anume X, 1, 43—45. Înainte de ştirea despre Zopyrion, ca şi la sfîrşitul ei avem lacune în text.

Indicarea geţilor în locul sciţilor se datoreşte probabil faptului că, avînd informaţia despre strategul Traciei care a dus o companie în nord, Curtius a crezut că este vorba despre geţi. Este de altfel singura menţiune a acestora în toată lucrarea. Oricare ar fi explicaţia confuziei lui Curtius, mărturia sa nu rezistă în faţa lui Trogus şi Macrobius coroboraţi.

Mai complicată este problema cronologiei, unde prezenţa lui Memnon, atestată de Diodor, „consumă", ca să spun aşa, o parte a timpului lui Zopyrion în anul 331 î.e.n. Legarea înfrîngerii macedonene de revolta lui Seuthes III dă şi ea — cel puţin la prima vedere — impresia unui reper cronologic mai serios. Dar prejudecata după care o astfel de acţiune era posibilă numai spre sfîrşitul domniei lui Alexandru, ca să nu aibă timp Antipatros să mai intervină şi totodată să poată urma curînd şi ciocnirea [107] cu Lisimah, nu mai este dominantă. Astăzi se ştie — datorită şi descoperirii oraşului elenistic Seuthopolis în anii noştri — că avem de a face cu un suveran puternic [108], care a păstrat multă autonomie chiar şi după pretinsa sa supunere din anul 313 î.e.n. şi care a existat probabil în tot timpul domniei lui Alexandru, devreme ce în anul 330 î.e.n., cînd întreţine [109] legături cu Atena, avea un fiu mare.

Revolta nefiind un eveniment bine stabilit şi care nu mai este obligator la o dată tîrzie, dispare şi aparenţa exactităţii lui Curtius. De altfel el era mult mai puţin preocupat de datarea evenimentelor decît Trogus sau Diodor. De aceea şi întîlnim inexactităţi cronologice la el. Astfel chiar cu cîteva rînduri mai sus de pasajul cu Zopyrion se vorbeşte [110] despre cruzimea lui Alexandru din anul 324 la Pasar-

---

105. M. Rostovţev, *Skythien und der Bosporus*, Berlin, 1931, p. 106 şi 108.

106. Cf. nota 1.

107. Diodor XVIII, 15 şi XIX, 8. Cf. *Izv. ist. Rom.*, p. 193 şi 195.

108. G. Mihailov, *Kăm istoriata na Trakiia prez IV-III v.pr.n.e.* în „Bul. Inst. Arch. Bulg." XIX (1955), p. 151—152 şi H. Bengtson, op. cit. în „Historia" XI (1962), p. 19.

109. Cf. nota 100.

110. X, 1, 40.

gadai. Cu această ocazie se pomenește de arestarea lui Alexandru Lynkestis, care ar fi avut loc cu puțin timp înainte. În realitate aceasta se petrecuse [111] cu aproape nouă ani în urmă ! O confuzie cronologică gravă, care ar putea explica mecanismul greșelii și în cazul lui Zopyrion este făcută și cu mișcarea lui Agis. Despre acesta se povestise la începutul cărții VI, după cum fusese anunțat la începutul cărții a V-a, și cu reiese și din descrierea păstrată a bătăliei de la Megalopolis, în primul capitol al cărții. Mai tîrziu însă [112] se relatează că Alexandru a aflat în anul 329 despre începutul acțiunii lui Agis — deja în curs în 332 — care încă nu fusese învins. Prin aceasta Curtius a relatat pentru a doua oară același eveniment, la un interval de cîțiva ani.

Probabil că la fel s-a întîmplat și cu relatarea despre Zopyrion. Astfel prima oară ea a fost făcută împreună cu celelalte evenimente din Europa — inclusiv episodul Agis, la începutul cărții a VI-a, care nu s-a păstrat — iar după aceea a mai fost reluată pe scurt și la X, 1, 43.

Cronologia expediției lui Zopyrion la Trogus — Iustinus se prezintă în felul următor : În prologul XII sînt înfățișate războaiele lui Alexandru din Bactria și India pînă la moartea marelui cuceritor, adică intervalul 330—323 î.e.n. Într-o digresiune sînt pomenite acțiunile lui Antipater din Grecia, ale regelui spartan Archidamus III și ale regelui Epirului Alexandru, în Italia. Cu această ocazie Trogus a făcut o nouă digresiune pentru a prezenta originea, respectiv începuturile dezvoltării italicilor din sudul și centrul peninsulei (apuli, lucani, samniți și sabini), încheind cartea cu o ultimă digresiune despre distrugerea armatei lui Zopyrion în regiunile pontice.

Evenimentele descrise în digresiuni nu mai coincid cronologic întru totul cu perioada relatată din viața lui Alexandru cel Mare. Căci dacă aceasta cuprindea anii 330—323 î.e.n., acțiunea italiană a regilor Archidamos III și Alexandru al Epirului a avut loc între anii 342—338 respectiv 334—330 î.e.n., cînd aceștia au fost chemați în ajutor de grecii din sudul Italiei împotriva populațiilor italice. Iar acțiunea lui Antipatros, cum reiese și din fraza păstrată la Iustin (XII, I, 4), se referea la lupta împotriva regelui spartan Agis III, terminată prin celebra bătălie de la Megalopolis din anul 331 î.e.n. Cît privește istoria italicilor, prezentată în ultima, sau mai exact în penultima digresiune, aceasta va cuprinde prin forța lucrurilor evenimente mult mai vechi și în orice caz anterioare anilor 338 î.e.n., cînd a fost învins și ucis [113] Archidamos III la Mandonion, și 330 î.e.n., cînd a fost asasinat [114] lîngă Pandosia unchiul și cumnatul lui Alexandru cel Mare, regele Epirului cu același nume.

---

[111]. Arian, *Anab.* I, 25, 1 și 10.

[112]. VII, 4, 32 : Hic regi stativa habenti nuntiatur ex Graecia Peloponnesiorum Laconumque defection-nondum enim victi erant, cum proficiscerentur tumultus eius principia nuntiaturi — et alius praesens terror adfertur, Scythus... 39. Rex his quidem laetus, de Spartanis haudquaquam securus, magno, tamen animo defectum eorum tulit.

[113]. Diodor, XVI, 63.

[114]. Eschines, 3, 242.

Din cele arătate reiese că evenimentele prezentate în digresiuni sînt anterioare faptelor lui Alexandru, relatate în prologul, respectiv și cartea, XII.

Informațiile despre Zopyrion, așa cum sînt ele plasate în rezumatul (prologul) din opera lui Trogus Pompeius, se pot referi și ele, în teorie, la orice an al domniei lui Alexandru. Numai rezumatul lui Iustin, care ne dă amănunte, chiar dacă nu prea multe, despre acțiunea strategului Traciei, permit o circumscriere cronologică mai exactă ca și o localizare mai precisă a dezastrului suferit de trupele macedonene. Într-adevăr situarea evenimentelor în Sciția, deci dincolo de Dunăre, este confirmată de știrea lui Macrobius, care ne arată că Zopyrion a asediat orașul Olbia, dar fără succes ; de aici și probabilitatea ca armata să fi fost distrusă undeva la nord de Dunăre. Iar punerea în paralelă a expediției lui Zopyrion cu lupta antimacedoneană a regelui spartan Agis III (fine 333 — mijloc 331) și mai ales cu campania din Italia a lui Alexandru al Epirului (334—331/0) alături de relatarea respectivelor evenimente la începutul cărții XII — contrar originalului lui Trogus Pompeius — și pe lîngă mențiunea expresă că știrile despre aceste lucruri i-au parvenit lui Alexandru pe cînd se găsea în Partia — deci în vara anului 330 î.e.n. — fac ca zona cronologică în care trebuie căutată ofensiva macedoneană la Dunărea de jos să se găsească spre sfîrșitul anilor treizeci ai sec. IV î.e.n.

Avînd în vedere, că în anul 331 î.e.n. are loc episodul Memnon, și că Alexandru află de toate întîmplările în vara anului 330, mi se pare mai probabilă plasarea expediției [115] lui Zopyrion în anii 334—331, fără ca să exclud posibilitatea desfășurării ei [116] în anii 331—330, deși intervalul de timp disponibil în această perioadă este mai scurt și evenimentul pare oarecum „înghesuit".

În orice caz un lucru mi se pare sigur, și anume, că trebuie respinsă cronologia lui Curtius Rufus, din anii 326—325, și acceptată cea propusă implicit de Trogus-Iustinus, din anii 334—330 î.e.n.

ABREVIERI

Bengston, *Gr. Gesch.*	= H. Bengtson, *Griechische Geschichte,* ed. 3, München, 1965.
Bengtson, *Str.*	= H. Bengtson, *Die Strategie in der hellenistischen Zeit,* I-II, ed. 2, München 1964.
Berve, *Alex.*	= H. Berve, *Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage,* I-II, München, 1926.
Droysen, *Hell.*	= J. G. Droysen, *Geschichte des Hellenismus,* I, ed. 3, Tübingen 1952.
Ist. Rom.	= *Istoria României* [Comitetul de redacție : acad C. Daicoviciu, acad. E. Condurachi, I. Nestor, Gh. Ștefan], I, București, 1960.

115. Între sfîrșitul strategiei lui Alexandru Lynkestis și Memnon.
116. Între depunerea probabilă a rebelului Memnon și vestea dezastrului.

Izv. Ist. Rom. = *Izvoare privind istoria României* [Comitetul de redacție : Vl. Iliescu, V. C. Popescu, Gh. Ștefan), I, București, 1964.

Jacoby, *Gr. Hist.* = F. Jacoby, *Griechische Historiker*, Stuttgart, 1956.

Pippidi, *Ist. Dobr.* = D. Pippidi, *Din istoria Dobrogei, I, București, 1966.*

= D. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, ed. 2, București, 1968.

Schwartz, *Gr. Gesch.* = E. Schwartz, *Griechische Geschichtschreiber*, Leipzig, 1959.

Vulpe, *Hist. Dobr.* = R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucarest, 1938.

LA CÁMPAGNE DU STRATEGE MECÉDONIEN ZOPYRION SUR LE BAS DANUBE.

Résumé

L'auteur commence par l'énumération des solutions proposées — depuis Droysen jusqu'aujourd'hui — pour le problème assez controversé de la date exacte et de l'appartenance ethnique des tribus, qui ont vaincus le gouverneur macédonien Zopyrion, anéantissant du même temps l'armée entiere de celui-ci. S'agissait-il des Scythes ou des Gètes et se passait-il en 331/0 ou en 326/5 av.n.è? A la suite d'une analyse approfondie et complexe des sources et des arguments apportés par les savants, l'auteur se prononce en faveur de la tradition rapportée par Trogus-Iustin (Prol. XII et XII, 1,4 ; 2, 16—17 ; 3,1) — renforcée par Macrobius I, 1, 33 — c'est a dire les Scythes dans les années 334,/0 et contre les Gètes de Quinte-Curce en 326/5. De cette facon est rejetée aussi l'hypothèse célèbre, mais insoutenable de Tarn, selon laquelle Alexandre la Grand aurait essayé de relier l'Europe à l'Asie par les steppes du nord de la Mer Noire.

DER FELDUZG DES MAKEDONISCHEN STRATEGEN ZOPYRION AN DER UNTEREN DONAU

Zusammenfassung

Vorerst werden alle vorgeschlagenen Lösungen — seid den Tagen Droysens angefangen bis in die Gegenwart — in der vielumstrittenen Frage des genauen Zeitpunktes und der völkischen Zugehörigkeit der Stämme, welche den makedonischen Statthalter Trakiens besiegt und sein ganzes Heer vernichtet haben, aufgezählt. Waren es die Skythen oder die Geten und geschah es 331/0 oder 326/5 v.u.z. ? Anhand einer eingehenden und vielseitigen Erörterung, sowohl der Quellen als auch der von den Forschern vorgebrachten Beweise, entscheidet sich der Verfasser für die bei Trogus-Iustinus (Prol. XII, u. XII, 1, 4 ; 2, 16—17 ; 3,1) erhaltene Überlieferung — erhärtet durch Macrobius (Sat. I, 1, 33) — und gegen Curtius Rufus (X, 1, 43), indem er sich für die Skythen und den Zeitraum 334/0 erklärt Hiemit wird auch Tarn's berübinte aber unhaltbare Behauptung über den vermeintlichen Versuch Alexanders des Grossen, eine direkte Verbindung zwischen Europa und Asien. über die nordpontischen Steppen, herzustellen, zurückgewiesen.

RADU OCHEȘEANU

DENARI ROMANI REPUBLICANI DESCOPERIȚI ÎN DOBROGEA

Controlul, iar mai apoi instaurarea stăpînirii romane, pentru șase veacuri, la Gurile Dunării, prin încorporarea Dobrogei, la imperiu, își află precedente în prezența romană, la desfășurarea evenimentelor ce au avut loc, aici, în cursul sec. I î.e.n. [1] Această prezență, hotărîtoare pentru destinele viitoare ale ținutului de la Dunărea de Jos, alături de alte categorii de izvoare, este documentată, sub aspectul ei economic, în special, prin descoperiri de ordin numismatic.

Credem că numai este necesar în a sublinia și noi, din nou, importanța monedei romane, la studierea circulației monetare în Dobrogea ultimului veac înaintea erei noastre.

În acest articol ne limităm în a prezenta doar unele aspecte privind circulația denarului roman republican pe teritoriul dintre Dunăre și Mare.

Problema penetrației denarului Romei republicane, devenit la această epocă instrument internațional de schimb, în provincia dintre Dunăre și Mare, trebuie privită sub cele două principale aspecte ale sale [2] : în primul rînd, al ariei de circulație, iar apoi al prezenței și frecvenței descoperirilor în cetățile grecești și teritoriile aferente, precum și a răspîndirii în rîndul populației getice băștinașe. Este necesar a studia, la acest moment, în special, pentru elucidarea pătrunderii și răspîndirii monedei de argint republicane în mediul populației rurale-băștinașe, aria de circulație a denarului fracționată în trei zone : a lito-

---

[1] Asupra situației Dobrogei și a evenimentelor desfășurate aici în cursul sec. I f.e.n. vezi *Istoria României* I, București, 1960, pp. 198 și urm. ; D.M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei,* I, București, 1965, pp. 276 și urm. ; Radu Vulpe, *Din istoria Dobrogei* II, București 1968, pp. 24 și urm.

[2] Bucur Mitrea, *Contribuții la studiul circulației monetare în Dobrogea în secolul I î.e.n. Tezaurul de denari romani republicani de la Costinești, jud. Constanța,* în *Pontica* III, Constanța, 1970 pp. 131—132.

ralului cu coloniile grecești, a malului drept al Dunării — principala cale de penetrație a denarului roman republican în acest teritoriu — precum și zona centrală, mai puțin favorizată. Într-un sens apropiat s-a pronunțat de curînd și Bucur Mitrea, care a surprins și a enunțat aspectele generale ale problemei, studiind materialul cunoscut pînă la acea dată, material numismatic acoperind întreaga Dobroge și constînd, la acel moment, din șapte tezaure și tot atîtea descoperiri monetare izolate [3].

În prezentul articol vom adăuga materialului numismatic publicat, un număr de denari romani republicani descoperiți în Dobrogea și păstrați, acum, în colecțiile Cabinetului numismatic al Muzeului de arheologie Constanța. Monedele provin din săpături, donații și achiziții. Dacă localitatea unde s-a făcut descoperirea nu constituie o problemă la piesele apărute în săpături organizate [4], sau la cele aflate întîmplător și predate imediat [5], din păcate, cea mai mare parte a acestor monede, acum, în colecția Muzeului nu au cunoscută localitatea în care au fost găsite, indicată în actele de donație și achiziție printr-un vag găsit în Dobrogea, la date și în condiții, de asemenea, necunoscute [6]. Deși, în parte, acest fapt scade valoarea folosirii monedelor respective ca izvor istoric, totuși adăugate la materialul numismatic deja cunoscut, vor ajuta la o mai clară conturare a frecvenței monedelor Romei republicane pătrunse, ori aflate în circulație în ținutul de la Dunărea de jos, fațetă nu neglijabilă în studiul circulației monetare din această zonă [7]. De asemenea, cîteva exemplare au fost declarate, de foștii pose-

---

[3] Tezaurele de la Ostrov, Murighiol, Niculițel, Tulcea (1946), Costinești, Garvăn și descoperirile monetare izolate de la Histria, Daucea, Nicolae Bălcescu și Dervent cu bibliografia respectivă la Bucur Mitrea, *op. cit.*, pp. 131—132 precum și descoperirile care nu au fost amintite de autor în studiul mai sus amintit ca : tezaurul de la Tulcea (1957), la Bucur Mitrea, *Descoperiri recente de monede antice pe teritoriul Republicii Populare Române* în *SCIV*, IX, 1, 1958, p. 155, nr. 24, tezaur conținînd monede pînă la Domitian (inv. CNBARSR, 1404), monedele izolate : de la Poarta Albă, denar de la P. Calpurnius, BMC, Roma 968, anii 124—103. amintit de Bucur Mitrea, *Descoperiri...*, în *SCIV*, 16, 3, 1965, p. 611, nr. 31, și denarul de la Marcus Antonius găsit la Dinogetia în 1948, amintit de Maria Chițescu, *Unele aspecte ale relațiilor lui Dicomes cu Marcus Antonius în lumina descoperirilor numismatice (o problemă de geografie-istorică)* în *SCIV*, 19, 4, 1968, p. 661, nr. 11, Dinogetia (cf. B. Mitrea inv. MNA 1957, nr. 473).

[4] C. Scorpan, *Săpăturile arheologice din așezarea getică de la Bugeac — Valea lui Marinciu în Pontice* II, Constanța, 1969 pp. 43—75 ; Bucur Mitrea, *Descoperiri...*, în SCIV, 21, 2, 1970, p. 336, nr. 27, în care este anunțată descoperirea : Bucur Mitrea, *Contribuții...* în *Pontica* III, Constanța, 1969, p. 133, No. 10.

[5] Este cazul monedei găsite la Mangalia și donată muzeului de către Soare și a denarului de la Marcus Antonius aflat la Tortomanu și cumpărat de deținător de la localnici, cf. N.C. 05.01.68 — col. Badea Al.

[6] Cf. N.C. 08.02.61 — col. Serienescu ; N.C. 05.04.64 — col. C. Oprescu, N.C. 12.09.68 — col. Duployen, cu specificarea că monedele oferite spre achiziționare au fost găsite și în alte regiuni ale țării, astfel încît am preferat să punem sub semnul întrebării proveniența dobrogeană a denarului republican din această colecție, totuși nu este exclusă descoperirea lui în Dobrogea ; N.C. 05.08.69 — col. Toroceanu.

[7] Bucur Mitrea, *op. cit.*, p. 132.

sori, ca aflate în Constanța și Cernavoda[8]. Totuși credem că aceste indicații la prima vedere prețioase, însă necontrolabile astăzi, trebuie privite cu oarecare rezervă. Pentru a respecta acuratețea metodei științifice, va trebui să considerăm a doua categorie de monede, ca Dobrogea passim, iar la piesele din a treia categorie, să însemnăm cu un asterisc, în catalogul prezentat mai jos, locul de găsire, ca nefiind sigur, indicînd mai degrabă împrejurimile decît localitatea ca atare.

Catalogul denarilor romani republicani descoperiți pe teritoriul Dobrogei și păstrați în colecțiile Cabinetului numismatic al Muzeului de arheologie Constanța.

* CONSTANȚA

1. *Fără nume de magistrat*

AR. ↖ Greutate 3,59 g, diametru 16,7 mm. Conservare bună, puțin tocită de circulație.
Sydenham, Roma, 311, anii 155—150 î.e.n.
Col. Băcăoanu, Inv. R.R.1.

2. *L. Titurius L.f. Sabinus*

AR. ↙ Greutate 3,32 g, diametru 17,6 mm. Conservare slabă, moneda foarte tocită de circulație, incizie semilunară pe rev.
Sydenham, Roma A, 699 a, anul 88 î.e.n.
col. Băcăoanu. Inv. R.R.9.

3. *C. Serveilius*

AR. ↘ Greutate 2,15 g, diametru 17,5 mm. Conservare rea, moneda tocită pînă la necunoaștere de o îndelungată circulație.
Sydenham, Roma A, 720, anul 85 î.e.n.
col. Anton. Inv. R.R.10.

4. *L. Papius*

AR. ↘ Greutate 3,71 g, diametru 17,6 mm. conservare excepțională, aproape fleur de coins, seratti.
Sydenham, Italia monetărie provincială, 773, anii 78—77 î.e.n.
col Băcăoanu. Inv. RR 12.

5. *L. Rutilius Flacus*

AR ↓ Greutate, 3,50 g, diametru 17,2 mm. Conservare mediocră, moneda tocită, incizie semicirculară pe av.
Sydenham, Roma,780 a, anul 75 î.e.n.
col. Băcăoanu. Inv. R.R.13.

---

[8] C. Băcăoanu a declarat verbal că monedele din donația sa au fost găsite în Constanța, în special în zona portului Tomis și N.C. 09.06.66 — col. Anton unde majoritatea pieselor au fost colecționate în Constanța și împrejurimi.

6. *C. Julius Caesar*

AR. ↘ Greutate 3,11 g, diametru 18 mm. Conservare foarte slabă, moneda foarte tocită de îndelungată circulaţie, incizie pe avers în formă de cruce şi pe revers monogramă.
Sydenham, Gallia, 1006, anii 54—51 î.e.n.
col. Băcăoanu. Inv. R.R.17.

7. *M. Antonius*

AR ? Greutate 2,94, diametru 17,2 mm. Conservare foarte slabă. moneda mult tocită de o îndelungată circulaţie.
Sydenham, tip General 1213 anii 32—31 î.e.n.
col. Băcăoanu. Inv. R.R.23.

MANGALIA

8. *L. Calpurnius Piso L. f. Frugi*

AR. ↗ Greutate 3,78 g, diametru 19,3 mm. Conservare mediocră, moneda tocită de circulaţie.
Sydenham, tip General 1213 anii 32—31 î.e.n.
donaţie Petre Soare, Inv. R.R.6.

* CERNAVODA

9. *L. Calpurnius. Piso L. f. Frugi*

AR. ← Greutate 3,80, diametru 17,2 mm. Conservare rea, moneda tocită de circulaţie, incizii pe av. în formă de cruce, în partea superioară orificiu.
Sydenham, Italia B, 656 a, anii 90—89 î.e.n.
col. Zădărniceanu. Inv. R.R.7.

10. *C. Julius Caesar*

AR. ↘ Greutate 3,24 g, diametru 18 mm. Conservare bună, moneda tocită.
Sydenham, Gallia, 1015, anul 47 î.e.n.
col. Zădărniceanu. Inv. R.R.18.

BUGEAC-VALEA LUI MARINCIU

11. *T. Carisius*

AR. ← Greutate 2,65, diametru 16 mm. Conservare rea, moneda mult tocită de o îndelungată circulaţie pînă la nerecunoaştere.
Sydenham, Roma, 985, anul 45 î.e.n.
Inv. R.R.21.

12. ?

AR. ↖ Greutate 3,76 g, diametru 18,5. Conservare slabă moneda foarte tocită de o îndelungată circulație, nemaipăstrînd elemente pentru identificare, incizii în unghi de diferite mărimi pe av. și rev. Sydenham, ?, Av. Roma cu coif spre dr. Rv Dioscurii călări spre dr., sec. II-I î.e.n. Inv. RR 22.

TORTOMANU

13. *M. Antonius*

AR. ↖ Greutate 2,84 g, diametru 17 mm. Conservare foarte slabă, moneda tocită de o îndelungată circulație.
Sydenham, 1243, anii 32—31 î.e.n.
col. Badea Al. Inv. R.R.19.

DOBROGEA PASSIM

14. *M. Tullius*

AR. ↓ Greutate 3,66 g, diametru 18,7 mm. Conservare mediocră, puțin tocită de circulație.
Sydenham, Galia Cisalpină, 531, anul 109 î.e.n.
col. Oprescu. Inv. R.R.3.

15. *M. Tullius*

AR. ↗ Greutate 3,68 g, diametru 18,7 mm. Conservare mediocră, moneda tocită de circulație, incizie în unghi pe av.
Sydenham, Gallia Cisalpină, 531, anul 109 î.e.n.
col. Oprescu. Inv. R.R.4.

16. *L. Flaminius Cilo*

AR. ↓ Greutate 3,61 g, diametru 18 mm. Conservare mediocră moneda tocită de circulație, incizie în cruce pe av.
Sydenham, Gallia Cisalpină, 540, anii 106—105 î.e.n.
col. Oprescu. Inv. R.R.5.

17. *C. Vibius C. f. Pansa*

AR. ↗ Greutate 3,43 g, diametru 17, mm. Conservare submediocră moneda mult tocită de circulație, incizii în unghi pe av.
Sydenham, Italia B, 684 D, anii 89—88 î.e.n.
col. Oprescu. Inv. R.R.8.

18. *L. Marcius Censorinus*

AR. ↓ Greutate 3,68 g, diametru 17 mm. Conservare bună, exemplarul a fost folosit în epoca modernă ca podoabă.
Sydenham, Roma, A, 737, anii 82—81 î.e.n.
col. Oprescu. Inv. R.R.11.

19. *C. Postumius*

AR. ↙ Greutate 3,66 g, diametru 18,5 mm. Conservare bună, moneda puțin tocită.
Sydenham, Roma, 785, anii 74—73 î.e.n.
col. Serienescu. Inv. R.R.14.

20. *Q. Sicinius, C. Coponius*

AR. ↓ Greutate 4,05 g, diametru 17,5 mm. Conservare bună, moneda puțin tocită, a fost folosită ca podoabă în epoca modernă.
Sydenham, Roma, 939, anii 49—48 î..e.n.
col. Oprescu. Inv. RR15.

21. *L. Plautius Plancus*

AR. ↙ Greutate 3,48 g, diametru 18,5 mm. Conservare bună, moneda tocită.
Sydenham, Roma, 959, anul 47 î.e.n.
col. Oprescu. Inv. R.R.16.

22. *M. Antonius*

AR. ↗ Greutate 2,72 g, diametru 16,8 mm. Conservare slabă, moneda mult tocită.
Sydenham, 1243, anii 32—31 î..e.n.
vechea col. a Muzeului ? Inv. R.R.20.

PASSIM, DOBROGEA ?

23. *Papirius Carbo*

AR. ↘ Greutate 3,84 g, diametru 19,5 mm. Conservare bună, moneda tocită de circulație.
Sydenham, Italia monetărie auxiliară, 415, anii 137—134 î.e.n.
col. Duployen. Inv. R.R.2.

Din tabelul de mai sus reiese că cea mai mare parte a monedelor prezentate provin din atelierele italice, remarcîndu-se, în special, atelierul din Roma cu 9 exemplare ; doar două piese aparțin emisiunilor lui Caesar, din Gallia și trei lui Marcus Antonius, de la Efes. De asemenea, greutatea monedelor oscilează în jurul pondului normal al denarului, în genere mai ușoară, așa cum este așteptat, pentru piese mult uzate printr-o îndelungată rămînere în circulație. Unele din monede prezintă contramărci, sau incizii pe avers și revers, aspect asupra căruia nu este în intenția noastră să stăruim aici.

Cea mai veche monedă a fost bătută în anii 155—150 î.e.n., iar cele mai noi sînt cele trei monede pentru legiuni, emise în anii 32—31 î.e.n.

Mare parte din monede sînt uzate, prezentînd un înalt grad de tocire, printr-o îndelungată rămînere în circulație. Folosirea îndelungată a denarului roman republican în Dobrogea și rămînerea lui în circulație în epoca imperială era ilustrată, pînă în prezent, de tezaurul descoperit în 1957 la Tulcea,[9] de cel la Niculițel[10] și de descoperirea izolată de la Dancea, într-o așezare rurală romană[11]. Putem completa, acum, informația noastră asupra acestui aspect, nu lipsit de importanță, cu două noi descoperiri. Prima, constă în cei doi denari republicani aflați în stațiunea getică, de epocă romană, de la Bugeac — Valea lui Marinciu, cercetată de C. Scorpan. Cele două monede au fost găsite într-un strat conținînd material arheologic de epocă romană și monede imperiale de bronz, ultima fiind emisă sub Hadrian[12]. Denarii republicani descoperiți în această stațiune, se aflau într-un stadiu înaintat de uzură, una din monede nemaipăstrînd elemente pentru identificare. Este normal, ca monedele de metal prețios să fi fost păstrate de populația locală, într-o așezare rurală destul de săracă un timp atît de îndelungat, atingînd primele decenii ale sec. II e.n. A doua descoperire, de care nu ne ocupăm în prezentul articol, constă într-un fragment din tezaurul de la Casicea[13], împrăștiat în momentul găsirii și din care nu au intrat în posesia muzeului decît 13 denari, atît republicani, precum și imperiali. Partea de tezaur păstrată în muzeu se încheie cu monede de la Vespasian. Monedele republicane din acest tezaur sînt, îndeobște, foarte tocite, spre deosebire de denarii imperiali, unii aproape „fleur de coins"[14]. Putem adăuga aici cu titlul de ipoteză, necunoscînd contextul arheologic în care au fost descoperiți și denarii de la Marcus Antonius găsiți la Tortomanu și Constanța, care fiind foarte tociți au circulat cu multă probabilitate și în epoca imperială.

Întregul ținut de la Dunărea de jos, cît și cele trei zone, în care este de preferat să fie fracționată aria de circulație dobrogeană a denarului Romei republicane, sînt mai bine ilustrate, acum, prin adăugarea la vechile descoperiri[15] a materialului numismatic prezentat în acest articol, înlăturîndu-se, astfel, în parte, unele din lacunele, ce încă subzistă în cunoștințele noastre privind circulația monetară la acea vreme, în Dobrogea.

---

[9] Tezarul de la Tulcea (1957) conține denari republicani și imperiali pînă la Domitian ; vezi nota 3.

[10] Bucur Mitrea, *Descoperiri...*, în *SCIV*, XII, 1, 1961, p. 151, nr. 41 ; C. Deculescu, *Un tezaur de denari romani din timpul împăratului roman Claudiu, descoperit în Dobrogea, în SCIV*, 17, 3, 1966, pp. 577—592.

[11] Bucur Mitrea. *Contribuții...*, în *Pontica* III p. 133 No. 7.

[12] C. Scorpan, *op. cit.*, p. 75, unde este prezentată sumar seria celor cinci monede, precum și datarea așezării „foarte probabil în sec. II e.n.".

[13] G. Papuc, *Un tezaur de denari romani din sec. I. e.n., descoperit la Casicea, jud. Constanța* în *mss.*

[14] G. Papuc, *op. cit.*, în *mss.*

[15] Parte din materialul publicat pînă în prezent este adunat de Bucur Mitrea, *op. cit., pp.* 132—133 ; vezi nota 3.

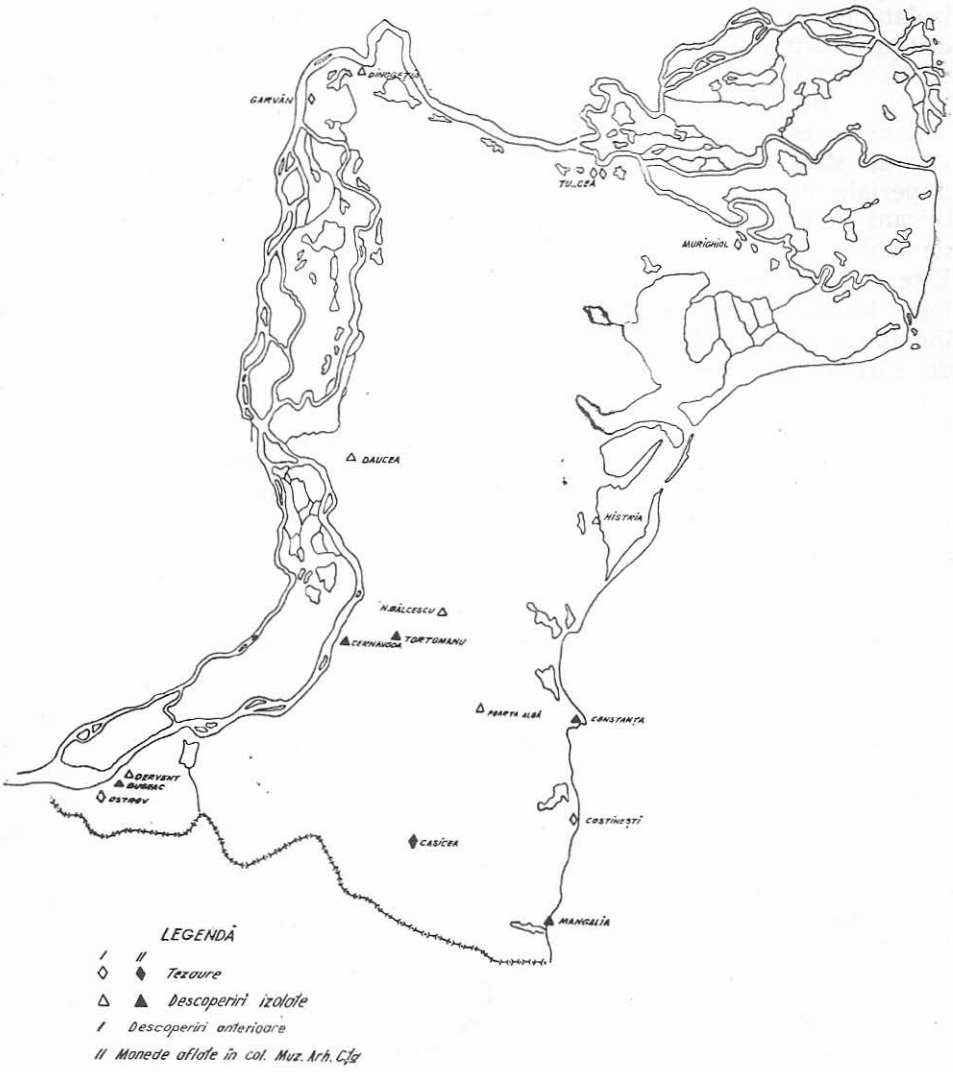

Harta descoperirilor de denari romani republicani

În zona litoralului, cu cetățile grecești și teritoriile aferente, unde nu se cunoștea prezența monedei de argint republicane decît la Histria [16] și Costinești [17], sînt integrate ariei de circulație a denarului republican roman, Constanța — Tomis și Mangalia — Callatis. Astfel că. în cele trei cetăți grecești mai importante de pe actualul litoral românesc al Pontului stîng. Histria, Tomis și Callatis sînt prezenți, în circulația monetară, denarii Romei republicane. Cea mai mare frecvență a exemplarelor descoperite în mod izolat o aflăm, cum era și de așteptat pentru acea epocă, la Tomis.

La zona malului dunărean, cunoscută, în prezent, prin cele mai multe descoperiri de tezaure și monede izolate [18], putem adăuga descoperirile de exemplare republicane de argint din Cernavodă și Bugeac — Valea lui Marinciu. Denarii găsiți la Cernavodă fac, întrucîtva, legătura cu descoperirile din părțile Ostrovului, la sud și cele din părțile Tulcei, la nord.

Pentru zona central-dobrogeană, numărul localităților în care s-au descoperit denari romani republicani se ridică acum la cinci [19], prin exemplarul găsit la Tortomanu și tezaurul de la Casicea, care conține și monedele Romei republicane. Nu este exclus ca denarul de la Marcus Antonius descoperit la Tortomanu să fi ajuns aici, fie pe drumul ce leagă Tomis de Axiopolis [20], fie pe drumul ce străbatea în epoca romană centrul Dobrogei de la sud la nord [21]. Piesa care este mult tocită, a fost achiziționată de muzeu împreună cu monede imperiale de bronz și de argint provenite din aceeași localitate [22]. Deși lotul nu pare a fi făcut parte dintr-un depozit, totuși, denarul republican, datorită uzurii pronunțate, este posibil să fi rămas în circulație și în epocile următoare, fiind cazul unui denar pentru legiuni și deci mai puțin supus tezaurizării.

În legătură cu aspectul pătrunderii și generalizării folosirii monedei de argint republicane în sînul populației rurale, băștinașe, atît în sec. I î.e.n. [23], cît și în veacurile următoare, putem adăuga la desco-

---

[16] H. Nubar, *Aspetti della circolazione monetaria di Histria nell'epoca romana* în *Dacia* NS. VII, 1963, p. 242 ; Bucur Mitrea, *op. cit.*, p. 133 No. 6 Maria Chițescu, *op. cit.*, p. 662, nr. 18 Histria.

[17] Bucur Mitrea, *op. cit.*, pp. 133—136 ; Maria Chițescu, *op. cit.*, p. 661, nr. 9, Costinești.

[18] Materialul numismatic cu bibliografia respectivă la Bucur Mitrea, *op. cit.*, pp. 132—133.

[19] Localitățile mai vechi cunoscute sînt Daucea, Nicolae Bălcescu și Poarta Albă, vezi nota 3.

[20] Este foarte probabil ca denarul de la Poarta Albă să fi ajuns aici pe drumul ce leagă Tomis de Axiopolis.

[21] Denarul de la Daucea putea să ajungă în această stațiune fie pe drumul ce lega Tomis de Axiopolis, fie mai degrabă pe cel ce unea Carsium cu Histria.

[22] Cf. N.C. 05.01.68.

[23] Asupra problemii penetrației și generalizării monedei romane în sînul populației getice băștinașe, vezi Bucur Mitrea, *op. cit.*, pp. 132—133.

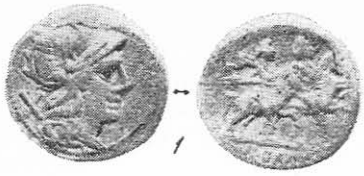

1

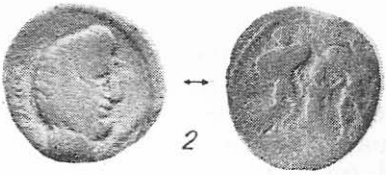

2

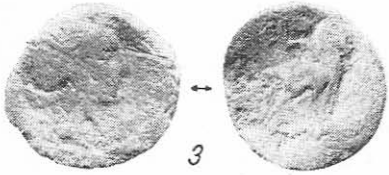

3

4

5

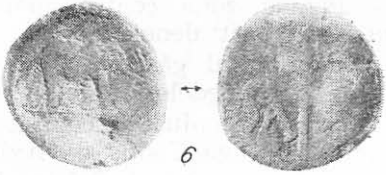

6

7

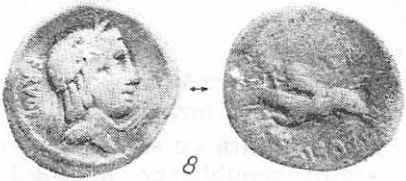

8

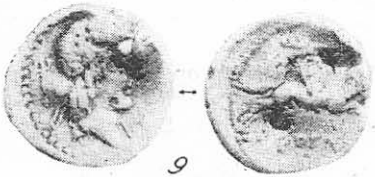

9

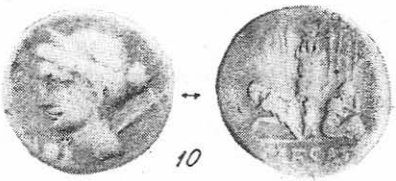

10

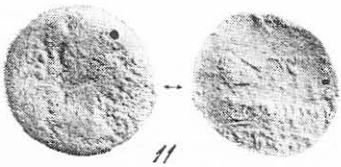

11

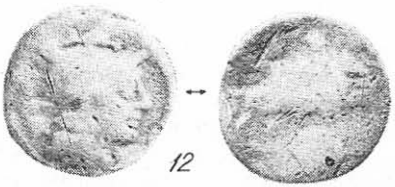

12

Planșa 1

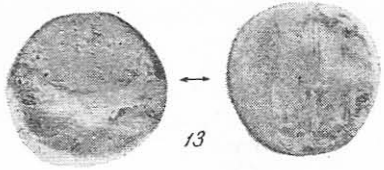

13

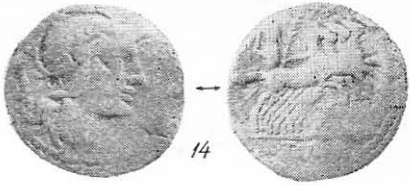

14

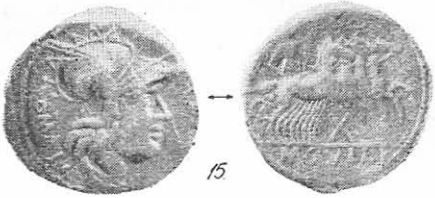

15

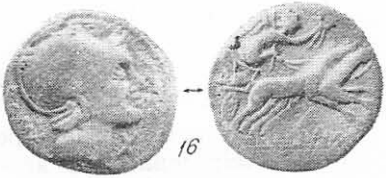

16

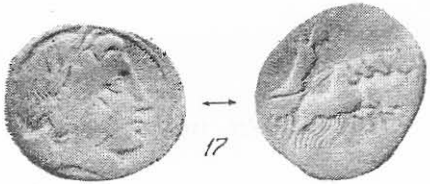

17

18

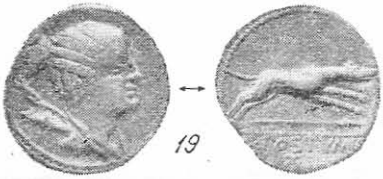

19

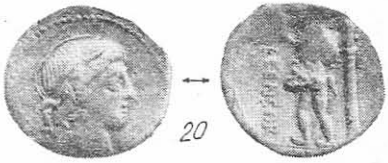

20

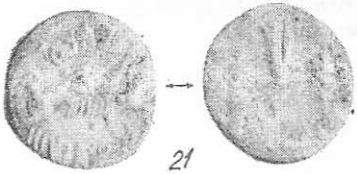

21

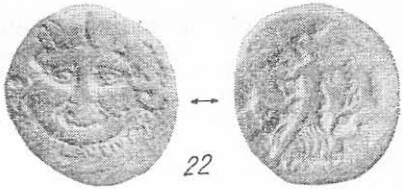

22

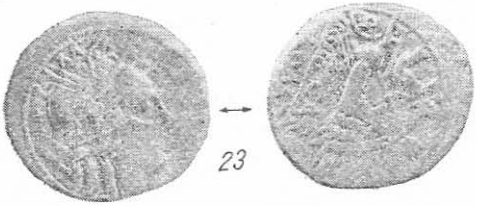

23

Planșa 2

peririle cunoscute [24], de la Daucea [25], Poarta Albă [26] și Nicolae Bălcescu[27], trei noi localități, Tortomanu și Bugeac, cu exemplare izolate, și Casicea cu denarii republicani cuprinși într-un tezaur de sec. I e.n.

Putem completa informația noastră asupra circulației în Dobrogea a denarului pentru legiuni, semnalat pînă în prezent prin descoperirile de la Histria [28], Costinești [29] și Dinogeția [30], cu trei noi stațiuni, Constanța și Tortomanu cu descoperiri izolate și Casicea cu cele două exemplare aflate în tezaur.

Materialul numismatic prezentat aici, constînd din 23 denari romani republicani, parte proveniți din șase stațiuni [31] încă neatestate cu descoperiri monetare de acest gen, îmbogățește, la stadiul actual al cercetării, informarea noastră în problema penetrației și circulației monedei de argint emisă de Roma republicană în Dobrogea.

Sperăm ca viitoare descoperiri monetare să pună mai clar în evidență aspectele legate de aria circulației denarului roman republican în zonele cetăților grecești și a așezărilor băștinașe din interior, sau de pe malul Dunării, de aflarea și a altor căi de penetrație în interiorul ținutului de la Dunărea de Jos, așa cum pare a fi drumul transdobrogean Tomis-Axiopolis [32].

DENIERS ROMAINS REPUBLICAINS TROUVÉS EN DOBROUDJA

Résumé

L'auteur ajoute au matériel numismatique connu, 23 deniers romains républicains, conservés dans les collections du cabinet numismatique du Muséé d'Archéologie de Constantza. Nombre de ces monnaies proviennent de cinq sites où l'on n'avait pas encore fait de telles découvertes : Contantza, Mangalia, Tortomanu, Bugeac, Cernavodă.

On ajoute aussi de nouveaux renseignements sur la pénétration du denier roumain républicain dans la circulation monétaire de la Dobroudja et sur l'utilisation de cette monnaie par la population gète autochtone ; on apprend également qu'elle continuait à circuler à l'époque impériale.

---

[24] Credem că în cadrul problemei penetrației și generalizării folosirii monedei de argint în sînul populației băștinașe nu putem cuprinde tezaurele și descoperirile izolate aflate în imediata vecinătate a centrelor urbane, unde condițiile istorice sînt întrucîtva altele.

[25] *Tabula Imperii Romanii L 35. Romula, Durostorum, Tomis*, București 1969, p. 37, sub voce ; Bucur Mitrea, *op. cit.*, p. 133 No. 7.

[26] Bucur Mitrea, *Descoperiri...*, în *SCIV*, 16, 3, 1965, p. 611, nr. 31.

[27] Bucur Mitrea, contribuții, p. 133 No. 8 și Nota 9.

[28] Maria Chițescu, *op. cit.*, p. 662, nr. 18 ; Bucur Mitrea, *op. cit.*, p. 133 No. 6.

[29] Maria Chițescu, *op. cit.*, p. 661, nr. 9 ; Bucur Mitrea, *op. cit.*, p. 133 și mss.

[30] Maria Chițescu, *op. cit.*, p. 661, nr. 11.

[31] Includem aici și Casicea, al cărui material numismatic de epoca republicană nu este prezentat de noi, G. Papuc, *op. cit.*, în mss.

[32] Drumul este indicat pînă în prezent doar de denarul descoperit la Poarta Albă, vezi mai sus p. 83 și notele 3 și 20.

RÖMISCH-REPUBLIKANISCHE DENARE IN DER DOBRUDSCHA

Zusammenfassung

Zu dem bereits bekannten Münzgut fügt der Verfasser noch 23 Römisch-republikanische Denare hinzu, die in den Sammlungen des Münzkabinetts des Archäologischen Museums Kontantza aufbewahrt werden.

Ein Teil dieser Münzen stammt aus Ortschaften, in denen derartige Funde bisher noch nicht belegt sind : Constanța, Mangalia, Tortomanu, Bugeac, Cernavoda.

Ferner werden neue Angaben über die Penetration des römisch-republikanischen Denars in den Münzumlauf der Dobrudscha gemacht, über die Verwendung dieser Münze auch seitens der getischen einheimischen Bevölkerung sowie darüber, dass er auch zur Kaiserzeit im Umlauf blieb.

HADRIAN DAICOVICIU

BUREBISTA ŞI DOBROGEA

Potrivit unei opinii destul de răspîndite, raporturile dintre Burebista şi cetăţile din Pontul Stîng au cunoscut o evoluţie curioasă şi, am zice, contradictorie. În adevăr, se afirmă în mod curent că tatăl lui Burebista îşi extindea, din reşedinţa lui de la Argedava, protecţia asupra oraşului Dionysopolis [1]. Se mai afirmă apoi că Burebista însuşi ar fi condus oştile getice la victorie împotriva lui C. Antonius Hybrida în primăvara anului 61 î.e.n. [2]. În sfîrşit, se admite de către toţi istoricii români şi străini că Burebista cucereşte, la un moment dat, litoralul pontic de la Olbia la Apollonia [3]. Cu alte cuvinte, cunoştinţele noastre ne-ar lăsa să întrevedem trei etape în istoria relaţiilor statului dac din prima jumătate a veacului I î.e.n. cu ţinutul dintre Dunăre şi Mare.

Acceptarea ca realităţi istorice a celor trei momente menţionate mai sus implică însă existenţa unor perioade de recul în stăpînirea geto-dacică (sau măcar în protectoratul geto-dacic) asupra coloniilor greceşti din Dobrogea. Protectoratul tatălui lui Burebista asupra cetăţii Dionysopolis se împacă greu cu includerea întregului Pont Stîng în vasta coaliţie condusă de Mithridates [4], iar biruinţa lui Burebista asupra lui Hybrida nu se potriveşte cîtuşi de puţin cu campania mai tîrzie de cucerire a litoralului dobrogean. Tocmai de aceea am afirmat mai sus că evoluţia raporturilor dintre Burebista şi cetăţile pontice pare contradictorie.

Credem însă că acest caracter contradictoriu este numai aparent. Cucerirea de către Burebista a ţărmului pontic de la Olbia pînă la

---

[1] R. Vulpe, în *OmD*, p. 557—564.

[2] V. Pârvan, *Getica*, Bucureşti, 1926, p. 78 ; D. M. Pippidi, în DID, I, p. 282.

[3] Pentru cauzele, desfăşurarea şi urmările campaniei pontice a lui Burebista, vezi Em. Condurachi, în *SCIV*, IV, 3—4, 1953, p. 515—523 ; idem, în *Histria*, vol. I, [Bucureşti, 1954], p. 50—51 ; D. M. Pippidi, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 170—177 ; idem, în *DID*, I, p. 283—289 ; H. Daicoviciu, *Dacii*, Bucureşti, 1965, p. 95—98 ; C. Daicoviciu, în *RRSI*, 1—2, 1967, p. 148—149.

[4] D. M. Pippidi, în *DID*, I, p. 272.

Apollonia este un fapt istoric de netăgăduit, dar cu protectoratul său asupra oraşului Dionysopolis şi cu participarea sa la lupta împotriva abuzivului guvernator al Macedoniei lucrurile nu mai stau tot aşa. Este tocmai ceea ce ne propunem să arătăm în paginile care urmează.

Ideea că stăpînul Argedavei şi protectorul cetăţii Dionysopolis este tatăl lui Burebista se întemeiază pe interpretarea forţată a cîtorva rînduri din celebrul decret în cinstea lui Acornion [5]. Inscripţia vorbeşte destul de confuz, în primele rînduri păstrate, de misiunea pe care o îndeplineşte cel onorat, mergînd la Argedava [6], la tatăl cuiva : πρὸς τὸν πατέρα α[ὐτοῦ ?] (r. 6). Acest „tată" era un personaj important puternic, căci el se dovedeşte capabil, desigur la rugămintea lui Acornion, să-i scutească pe dionysopoliţi de ceva, probabil de un tribut (r. 7). Un astfel de personaj rezidînd într-o cetate cu nume geto-dac nu putea fi decît un şef, un „rege" autohton ; ideea că e vorba de tatăl lui Burebista, singurul rege daco-get pomenit, mai departe, în inscripţie, părea oarecum firească. Ea nu este însă justă.

Pentru calitatea de *tată al lui Burebista* a personajului pomenit la începutul inscripţiei (atît cît s-a păstrat !) a lui Acornion pledează un singur element : conjuncţia καί din r. 25, unde se spune că Acornion era şi pe lîngă acesta (pe lîngă Burebista) în cea dintîi şi cea mai mare prietenie : [γ]ενόμενος καὶ πρὸς τοῦτον ἐν τῇ πρώτῃ καὶ με||[γίστῃ φ]ιλίᾳ. Acest fapt este însă departe de a constitui un argument şi încă mai puţin o dovadă peremptorie. Cuvintele καὶ πρὸς τοῦτον fac între Burebista şi personajul cu reşedinţa la Argedava numai o apropiere din punctul de vedere al situaţiei lui Acornion pe lîngă cele două căpetenii, dar nu stabilesc nici o legătură de rudenie între ele.

Desigur, expresia πρὸς τὸν πατέρα α[ὐτοῦ ?] se referă, dacă întregirea e bună, la un personaj menţionat mai spre începutul, azi mutilat, al inscripţiei. Dar nici textul decretului dionysopolitan, nici analiza împrejurărilor istorice de la Dunărea de jos în anii 80—60 nu ne permit să conchidem că acesta era Burebista [7].

În adevăr, decretul expune în *ordine cronologică* activitatea publică a lui Acornion şi, în această perspectivă, e greu de făcut între stăpînul Argedavei, pomenit în r.6 (al şaselea dintre cele păstrate !), şi Burebista, menţionat pentru prima dată în r.22, vreo legătură. Ar fi contrară structurii înseşi a decretului menţionarea marelui rege la începutul şi revenirea asupra numelui său abia la mijlocul epigrafei dionysopolitane. Mai mult, inscripţia, citită cu atenţie şi obiectivitate,

---

[5] Decretul a fost reeditat mai recent de G. Mihailov, *IGB*, I, nr. 13.

[6] Termenul Ἀργέδαβον (după alţii Ἀργέδαυον), folosit de inscripţie nu poate fi decît o variantă elenă a toponimicului geto-dacic *Argedava*.

[7] La concluzia că începutul inscripţiei lui Acornion nu se referă la Burebista şi, prin urmare, nici la tatăl acestuia, am ajuns acum cîţiva ani (vezi *Dacii*, ed. a II-a, Bucureşti, 1968, p. 101—102 şi, mai ales, *Cronologia regilor daci*, în volumul *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, Bucureşti, 1968, p. 67—70). Aceeaşi concluzie o trage, mai recent, N. Gostar, în *Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi* (serie nouă), secţ. III, a. Istorie, t. XVI, 1970, fasc. 1, p. 65—66.

sugerează că apariția lui Burebista în Dobrogea e tîrzie, căci iată ce spun rîndurile 22—25 :

[...νεωστ]εί τε τοῦ βασιλέως Βυρεβίστα πρώτου καὶ μ[ε||γίστου γεγ]ονότος τῶν ἐπὶ Θράκης βασιλέων καὶ πᾶσα[ν|| τὴν πέρ]αν τοῦ ποταμοῦ καὶ τὴν ἐπὶ τάδε κατεισχη||[κότος...].

În traducere, pasajul citat sună :

„...și în vremea din urmă, devenind regele Burebista cel dintîi și cel mai mare dintre regii Traciei și stăpîn peste tot ținutul de dincolo și de dincoace de fluviu..."

Așadar, decretul dionysopolitan spune lămurit două lucruri : a) că Burebista era rege (în altă parte decît în Tracia, de bună seamă) înainte de a deveni atît de ilustru [8] și b) că el devenise *în ultima vreme* cel dintîi și cel mai mare dintre regii Traciei, stăpîn pe ambele maluri ale Istrului. Cuvîntul νεωστεί se referă deopotrivă la situația de cel dintîi și cel mai mare rege din Tracia și la stăpînirea lui Burebista pe ambele maluri ale fluviului. Tocmai această stăpînire îl face pe suveranul dac să iasă în evidență dintre regii (mai vechi sau contemporani) care domniseră sau domneau în Tracia și dintre care nici unul nu stăpînise și la nord de Dunăre, după cum nici căpteniile nord-dunărene nu stăpîneau sudul fluviului. Posesiunea întregului ținut de pe ambele maluri ale Istrului era un fapt excepțional și recent ; el nu poate fi transpus la începutul domniei lui Burebista și cu atît mai puțin în timpul tatălui acestuia.

Această obiecție ar cădea, desigur, dacă am admite că Burebista a fost inițial, ca și tatăl său, un suveran dobrogean. Atunci protectoratul lor asupra cetății Dionysopolis ar fi cît se poate de firesc, iar stăpînirea celor două maluri ale Dunării ar fi rezultatul unei cuceriri de la sud spre nord. Mai e însă oare nevoie să spunem că absolut nici un indiciu nu pledează pentru așa ceva și că atît partizanii localizării Argedavei la Popești, cît și cei care contestă această identificare [9] sînt

---

[8] R. Vulpe, în *Studii și Comunicări*, Pitești, 1968, p. 38, traduce r. 22 al inscripției astfel : „Iar mai de curînd, devenind rege Burebista, cel dintîi etc.". După cum a observat C. Daicoviciu, în *Steaua*, Cluj, an. XX (1969), nr. 4 (231), p. 69, n. 1, această traducere *inexactă* servește teoriei că Burebista a fost, la început, numai un șef de trib, la Argedava, și apoi a devenit *rege*, mutîndu-se la Costești, în Munții Orăștiei.

[9] Nu ne propunem să discutăm aici localizarea Argedavei, pe care R. Vulpe, în *OmD*, p. 557—564, o identifică cu așezarea de la Popești. În *Dacii*, București, 1965, p. 104—105, sugeram că localitatea se va fi numit, în realitate, *Sargedava* și că ea trebuie căutată în Munții Orăștiei. Inscripția lui Acornion, mutilată la începutul rîndului 6, permite întregirea Sargedava, dar la ideea unui protectorat exercitat de tatăl lui Burebista și de Burebista însuși din Munții Orăștiei asupra orașului Dionysopolis am renunțat mai demult (cf. *Dacii*, ed. a II-a, București, 1968, p. 114). Greu admisibilă ni se pare și ideea unui protectorat exercitat de la Popești, căci și această localitate e prea depărtată de Dionysopolis. Același motiv ne face să respingem ipoteza lui N. Gostar (*op. cit.*, p. 65—66) că Argedava din inscripție e, în realitate, Sargedava sau Zargedava, că ea e identică cu Zargidava menționată de Ptolemeu la miazănoapte de Piroboridava și de Tamasidava și că, prin urmare, reședința căpeteniei la care merge Acornion se afla în Moldova. Vom remarca inconsistența analogiei postulate de autor (*op. cit.*, p. 66,

de acord în a vedea în Burebista un rege nord-dunărean care-şi extinde stăpînirea şi în dreapta fluviului ?

Dar nu numai structura şi textul decretului dionysopolitan, ci şi anumite împrejurări istorice ne fac să ne îndoim că stăpînul Argedavei era tatăl lui Burebista. Nimic nu ne obligă să credem că Burebista era prezent la Dunăre şi pe ţărmul Pontului înainte de — să zicem — anul 60 sau chiar 55 al erei vechi. Dimpotrivă, statul său născut în Transilvania şi-a început expansiunea spre vest, prin luptele împotriva celţilor [10], şi abia după anul 55 Burebista se năpusteşte asupra cetăţilor greceşti de la Pontul Euxin [11]. Ideea că Burebista ar fi jucat vreun rol în înfrîngerea lui C. Antonius Hybrida nu e susţinută de nimic : de ce ar fi fost păstrate stindardele cucerite de la romani în cetatea dobrogeană Genucla, unde le găseşte Crassus la î.e.n. [12], şi nu la Argedava sau, zicem noi, într-una din cetăţile din Munţii Orăştiei ? Dacă Burebista, conducătorul unui stat centralizat şi puternic l-ar fi învins pe Hybrida, cum de izvoarele nu-l menţionează ? [13] Dacă el exercită o anumită suzeranitate asupra oraşelor pontice, suzeranitate pe care o moşteneşte de la tatăl său, cum se explică faptul că el nu intră în conflict (în orice caz, nici un izvor nu vorbeşte despre aşa ceva) nici cu Mithridates, nici cu M. Terentius Varro Lucullus ? Şi apoi, cînd şi cum pierde el protectoratul asupra oraşelor greceşti [14] şi de ce e nevoit să cucerească cu armele litoralul apusean al Pontului ?

---

n. 49) cu situaţia lui Rhemaxos, care, după I. I. Russu (în *Apulum*, VI, 1967, p. 133—136), domnea la nordul gurilor Dunării : în primul rînd, nu e absolut sigur că Rhemaxos stăpînea numai acolo şi nu şi în Dobrogea de nord (cf. H. Daicoviciu, în *ActaMN*, IV, 1967, p. 446) ; în al doilea rînd, dacă protectoratul unei căpetenii nord-dunărene asupra Histriei nu are nimic uimitor, altfel stau lucrurile cînd e vorba de mult mai depărtata Dionysopolis. Sîntem, deci, de părere că Argedava (sau Sargedava) trebuie căutată undeva în Dobrogea meridională, nu departe de cetatea de baştină a lui Acornion, şi că în stăpînul ei trebuie să vedem un predecesor al lui Rholes sau al lui Dapyx.

[10] Vezi, în această privinţă, argumentarea convingătoare a lui M. Macrea, în *SCIV*, VII, 1—2, 1956, p. 119—136.

[11] Dio Chrysostomus, *Orationes*, XXXVI, 4, plasează cucerirea Olbiei de către geţi cu 150 de ani înainte de vizita sa acolo. Vezi şi Em. Condurachi, în *SCIV*, IV, 3—4, 1953, p. 515—523 ; D. M. Pippidi, în *DID*, *I*, p. 283—287.

[12] Cassius Dio, LI, 26.

[13] Titus Livius (e drept, numai în *Epit.*, CIII) spune simplu că Antonius a fost înfrînt în războiul din Tracia, iar Cassius Dio (XXXVIII, 10) spune că el a fost învins de sciţii bastarni veniţi în ajutorul histrienilor. Aşadar, izvoarele nu-i menţionează pe geţi ca adversari ai lui Hybrida şi numai împrejurarea că stindardele capturate au fost duse într-o cetate getică ne face să credem în participarea autohtonilor la luptă. De aici şi pînă la afirmaţia că tocmai Burebista a fost comandantul oştirii getice e însă cale lungă.

[14] E drept, inscripţia lui Acornion nu vorbeşte despre un protectorat asupra mai multor oraşe vest-pontice, ci numai asupra cetăţii Dionysopolis. Suzeranitatea unui puternic rege daco-get din stînga Istrului asupra unui singur oraş e însă greu de închipuit. Dacă am fi siguri că *numai* Dionysopolis era protejată de stăpînul Argedavei, am avea un argument în plus pentru caracterul strict local, dobrogean, al acestei căpetenii.

Fie-ne, deci, îngăduit să spunem că, după convingerea noastră, Burebista nu era decît un rege dac transilvănean (chiar dacă-şi extinsese stăpînirea asupra *unor* teritorii extracarpatice) la data misiunii argedavense a lui Acornion [15] şi la data expediţiei lui Hybrida în Dobrogea.

Apariţia lui Burebista în chip de cuceritor în ţinutul dintre Dunăre şi Mare trebuie să fi fost precedată de extinderea mai mult sau mai puţin rapidă a stăpînirii sale asupra unor vaste zone extracarpatice, dar nord-dunărene, parte integrantă a procesului de unificare sub o singură cîrmuire a tuturor triburilor geto-dace.

Este greu de spus cum s-a petrecut acest proces, căci izvoarele literare sînt mute în această privinţă. Din relatarea lui Strabo [16], coroborată cu aceea a lui Iordanes [17], reiese că Burebista a ştiut să-şi asigure sprijinul puterii sacerdotale, dar faptul acesta nu exclude în toate cazurile constrîngerea. Nu negăm, firește, că o parte a triburilor autonome daco-gete s-au unit de bună voie sub sceptrul marelui rege, îndemnate la aceasta şi de pericolele externe celtic şi roman, dar însuşi sfîrşitul lui Burebista şi evenimentele care i-au urmat [18] ne îndeamnă să credem că şi sabia a jucat un rol în făurirea statului centralizat al dacilor.

Ni se pare că o confirmare în această privinţă s-ar putea găsi în analiza tezaurelor monetare îngropate în regiunile extracarpatice.

Într-un studiu relativ recent, Iudita Winkler publică un tabel cu descoperirile de tezaure cuprinzînd monede romane. Luînd în considerare numai acele comori (19 la număr) în care cea mai recentă monedă se datează între 75—60, observăm că 12 dintre ele (adică 63,15%) au fost descoperite în afara arcului carpatic (e vorba de tezaurele de la Alexandria, Căpreni, Sfinteşti, Sadina, Bălăneşti, Fundeni, Mierea, Mihai Bravul, Amărăşti, Curtea de Argeş, Nicolae Bălcescu, Grădiştea) [19]. La descoperirile menţionate de numismata clujană credem că s-ar putea adăuga, ca încadrîndu-se, mai mult sau mai puţin, între aceleaşi limite cronologice, tezaurele de la Călăraşi (jud. Ialomiţa) [20], Călineşti (jud. Teleorman) [21], Dăeşti (com. Prundeni, jud. Ilfov) [22], Nego-

---

[15] Credem că ambasada lui Acornion la Argedava trebuie plasată între 70—62, mai degrabă spre sfîrşitul acestui interval. Pentru o asemenea datare pledează, pe de o parte, inscripţia însăşi, care nu lasă să se bănuiască trecerea unui timp prea îndelungat între misiunea argedavensă a fruntaşului dionysopolitan şi expediţia lui Hybrida, iar pe de altă parte împrejurarea că înfrîngerea lui Mithridates crease un vid politic (Roma era încă departe), pe care oligarhia cetăţilor pontice simţea nevoia să-l umple cu protectori locali.

[16] VII, 3, 11.

[17] *Getica*, 67.

[18] Strabo, VII, 3, 11.

[19] I. Winkler, *Schatzfunde römischer Silbermünzen in Dakien bis zum Beginn der Dakerkriege*, în *JNG*, 17, 1967, p. 133.

[20] *SCIV*, IX, 1, 1958, p. 154 : din tezaur au fost recuperate 22 de monede : o tetradrahmă şi 21 de denari romani datînd din prima jumătate a sec. I î.e.n.

[21] *SCIV*, XIII, 1, 1962, p. 219 : ultima monedă din tezaur poartă numele magistratului A. Plautius din anul 54 î.e.n.

[22] *SCIV*, XII, 1, 1961, p. 149 : marea majoritate a monedelor recuperate se datează în prima jumătate a sec. I î.e.n.

ești (com. Șoldanu, jud. Ilfov) [23], Schitu-Poienari (com. Purani, jud. Teleorman) [24], Stoenești (jud. Ilfov) [25], poate și alte descoperiri monetare din Muntenia.

Ne dăm, evident, seama că lista de mai sus nu e completă, după cum sîntem conștienți de valoarea probatorie inegală a descoperirilor citate. Totuși, nu poate fi lipsit de semnificație faptul că tezaurele amintite au fost descoperite în cîmpia munteană și că îngroparea lor se datează sau măcar *poate fi* datată către sfîrșitul primei jumătăți a secolului I î.e.n. Situația înfățișată e de natură a sugera, dacă nu chiar a demonstra că extinderea stăpînirii lui Burebista asupra unei părți a teritoriilor extracarpatice s-a produs pe cale violentă [26].

Abia acum, după ce primejdia celtică din vest fusese înlăturată și după ce Burebista devenise stăpîn al întregului ținut nord-dunărean, marele rege își îndreaptă atenția asupra Dobrogei și a litoralului pontic. El era îndemnat să ocupe aceste ținuturi în primul rînd de considerente strategice : tratatele încheiate de M. Terentius Varro Lucullus cu cetățile vest-pontice [27] prevesteau, în ciuda înfrîngerii lui Hybrida, învăluirea Daciei dinspre flancul ei răsăritean. Dar la avantajele pur militare ale cuceririi se adaugau și mari avantaje economice, izvorîte din stăpînirea asupra orașelor grecești.

Între 55 și 48, litoralul pontic e cucerit [28]. Prima cetate atacată, ocupată și pustiită e Olbia. Tyras suferă aceeași soartă. Histria a fost asediată, după cum mărturisește decretul în cinstea lui Aristagoras, fiul lui Apaturios [29], zidurile i-au fost distruse, teritoriul rural ocupat timp de trei ani și mulți dintre cetățeni au fost făcuți prizonieri, trebuind să fie răscumpărați cu sume mari de bani. Numai după tratative îndelungate asediul a fost ridicat și geții s-au retras de pe teritoriul rural al Histriei, încetînd pustiirea ogoarelor, dar cetatea a plătit, fără îndoială, această liniște cu recunoașterea autorității lui Burebista.

Despre Tomis se știe că a suferit un greu asediu și că mulți cetățeni au fugit din oraș. La Callatis, n-ar fi exclus ca tot de pe urma distrugerilor provocate de atacul lui Burebista să fi fost necesară refacerea unor edificii, despre care vorbește o inscripție. Cetatea Odessos cunoaște o pribegie în masă ; o inscripție din Mesembria îi cinstește

---

[23] *Flacăra*, an. XV, nr. 30 (582) din 23 iulie 1966, p. 3 : 52 de monede dacice de argint din sec. I î.e.n.

[24] *SCIV*, XV, 4, 1964, p. 572—573 : 75 de didrahme de tip Vîrteju.

[25] *SCIV*, XVI, 3, 1965, p. 609 și 610 ; M. Ionescu, în *RevMuz*, an. II, 1965, nr. special, p. 428 : 14 tetradrahme thasiene (originale și imitații) și 28 de monede geto-dace de tip Vîrteju.

[26] N. Gostar, *op. cit.*, p. 66, e de părere că Burebista a devenit stăpîn în Moldova după anul 55 al erei vechi.

[27] D. M. Pippidi, în *DID*, I, p. 280.

[28] Vezi nota 3.

[29] Dittemberger, *Syll* [3], 708. După părerea lui D. M. Pippidi, pe care o urmăm aici, acest decret se referă tocmai la ocuparea Histriei de către Burebista (D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, ed. I, București, 1958, p. 165—177 ; Idem, în *DID*, I, p. 284—285). Dar nu putem să nu menționăm observația lui C. Daicoviciu (în *RRSI*, 1—2, 1967, p. 149, n. 22) că rămîne inexplicabilă omisiunea numelui regelui dac în această inscripție.

pe cîțiva din strategii orașului, care s-au distins în luptele împotriva lui Burebista. Cum s-a sfîrșit asediul nu se știe, dar Mesembria a trebuit, desigur, să recunoască în cele din urmă autoritatea regelui dac și același lucru s-a întîmplat și cu Apollonia. De la Olbia pînă la Apollonia, litoralul pontic se afla în mîinile lui Burebista, care pînă în anul 48 î.e.n. își completează cuceririle, ducîndu-și cetele victorioase la poalele Balcanilor și în Illyria, aținîndu-i la revoltă împotriva Romei pe dalmați [30] etc. Orașul Dionysopolis a fost cruțat datorită relațiilor de prietenie pe care de multă vreme le întreținea cu daco-geții, dar, evident, și el se supunea lui Burebista.

În cîțiva ani, așa cum spune Strabo [31], de la 60 la 48, Burebista făurise cu sabia în mînă un mare stat ce se întindea spre apus și nord-vest pînă la Dunărea de mijloc și Morava, spre nord pînă la Carpații Păduroși, spre est pînă la Olbia și Pont, iar la miazăzi pînă la Haemus. Cucerirea Dobrogei fusese una din ultimele etape ale acestei rapide expansiuni. Puterea lui Burebista și înțelegerea încheiată cu Pompeius părea să asigure durabilitatea stăpînirii dacice între Istru și Pont, dar victoria lui Caesar la Pharsalus a răsturnat brusc situația. Noul stăpîn al Romei nu putea tolera existența unui puternic stat daco-getic în apropierea provinciilor romane din Peninsula Balcanică și Appian ne informează că, potrivit planurilor strategice ale marelui comandant roman, expediția împotriva dacilor urma să fie declanșată înaintea celei din Orient [32]. Nu încape îndoială că dictatorul țintea și la smulgerea Dobrogei din mîinile lui Burebista. Ceea ce Caesar n-a mai apucat să realizeze a înfăptuit însă înlăturarea lui Burebista de către elementele nemulțumite ale aristocrației daco-getice : după moartea energicului rege, vasta lui stăpînire se destramă. Dobrogea ajunge să fie împărțită între *reguli,* ale căror certuri vor atrage în curînd aici armatele lui M. Licinius Crassus, pregătind astfel includerea efectivă, pentru aproape 600 de ani, a ținutului dintre Dunăre și Mare în Imperiul roman.

BUREBISTA ET LA DOBROUDJA

Résumé

L'auteur démontre que ni le texte du décret dionysopolitain en l'honneur d'Acornion, ni les circonstances historiques des années 80—60 au Bas-Danube ne nous autorisent à croire que le personnage mentionné au début de cette inscription comme résidant à Argedava soit le père de Burébista. En réalité il doit s'agir d'un chef gète local et Argedava (ou éventuellement Sargedava) doit être cherchée quelque part dans la Dobroudja méridionale.

[30] Em. Condurachi, în *SCIV,* IV, 3—4, 1953, p. 521.

[31] VII, 3, 11.

[32] Appian, *Războaiele civile,* II, 110.

Il n'y a pas non plus d'indices que Burébista aurait joué un rôle quelconque dans la défaite de C. Antonius Hybrida.

La présence de Burébista dans la Dobroudja est tardive. Elle doit être mise en relation avec la campagne guerrière menée par le roi pour la conquête de la côte pontique entre 55 et 48.

BUREBISTES UND DIE DOBRUDSCHA

Zusammenfassung

Der Verfasser beweist, dass weder der Text des Dekrets von Dionysopolis zu Ehren des Akornion noch die historischen Geschehnisse an der Unteren Donau in den Jahren 70—60 dazu veranlassen zu vermuten, dass die in Argedava residierende Gestalt, die zu Beginn dieser Inschrift erwähnt wird, der Vater des Burebistes ist. Eigentlich muss es sich um ein örtliches getisches Oberhaupt handeln und Argedava (oder eventuell Sargedava) wird irgendwo in der Süddobrudscha zu suchen sein.

Es gibt auch keinen Hinweis, dass Burebistes in der Niederlage des C. Antonius Hybrida eine Rolle gespielt hatte.

Die Anwesenheit des Burebistes in der Dobrudscha findet viel später statt. Sie muss mit dem Feldzug des Königs zur Eroberung der pontischen Küste in den Jahren 55—48 v.u.Z. in Verbindung gebracht werden.

AURELIAN PETRE

CUCERIREA ORAȘELOR PONTICE DE CĂTRE BUREBISTA

Acțiunea militară geto-dacă de la mijlocul veacului I î.e.n. ce a culminat prin cucerirea vechilor colonii grecești — de la Olbia și pînă la Apollonia — și înglobarea lor în regatul lui Burebista, avea să-l consacre pe acesta, încă din antichitate, drept „cel dintîi și cel mai mare dintre regii Traciei". Stăpîn al unui imens teritoriu care se întindea din Balcani [1] pînă în Cadrilaterul boemic [2], și de la Olbia [3] la Pădurile hercynice [4], Burebista reprezintă la jumătatea secolului I î.e.n. principalul personaj politic din centrul și sud-estul european — justificînd astfel interesul manifestat de istorici în ceea ce-l privește.

Articolul de față își propune să discute, în lumina unor știri literare mai rar amintite de istoriografia românească, două dintre problemele legate de luarea în stăpînire de către geto-daci a cetăților pontice. Prima problemă avută în vedere este aceea a raporturilor Republicii romane cu orașele pontice la jumătatea secolului I î.e.n.; cea de-a doua urmărește precizarea datei la care centrele grecești au fost cucerite și incluse în regatul geto-dac cîrmuit de Burebista. Deși desfășurarea faptelor legate de aceste două chestiuni este îndeobște cunoscută, ne vom permite totuși să le reluăm pentru a sublinia, acolo unde este cazul, detaliile ce ne interesează în acest context.

---

[1] G. Mihajlov, I.G.B. I, p. 163, nr. 323. În inscripția fragmentară de la Mesembria, alături de numele celor trei strategi apare și cel al regelui Burebista, βυρεβίσταν Acest document este coroborat de informația lui Dion din Prusa, care spune în ai săi Λόγοι XXXVI, 4: τὴν <δὲ> τελευταίαν καί μεγίστην ἅλωσιν οὖ πρὸ πλειόνων ἢ πεντήκοντα καί ἑκατον ἐτῶν. εἶλον δε καὶ ταύτην Γέται καί τάς ἄλλας τὰς ἐν τοῖς ἀριστεροῖς τοῦ Πόντον πόλεις μέχρι Ἀπολλωνίας.

[2] *Istoria României*, I, 1960, București, p. 286.

[3] Dion Chrysostom, *op. cit.*, XXXVI, 4.

[4] Caesar, *De Bello Gallico*, VI, 25, 2. „Oritur ab Helvetorum et Nemetum et Rauracorum finibus, rectaque fluminis Danubii regione pertinet ad fines Dacorum et Anartium".

* * *

Încadrarea vechilor colonii grecești în sistemul roman de alianțe este rezultatul campaniei militare din anii 72/71 pe teritoriul Moesiei, campanie condusă de guvernatorul Macedoniei, Marcus Terentius Varro Lucullus [5]. Nu este vorba de o acțiune izolată, ea făcînd parte din planul de mare amploare al operațiunilor celui de-al treilea — și ultim — război dintre Republică și puternica coaliție condusă de Mithridate al VI-lea Eupator [6]. Cetățile de pe coasta de nord și de vest a Mării Negre au fost și ele antrenate în această coaliție, constituind pentru Mithridate o bază maritimă, europeană. Dar prin campania din Dobrogea a lui Varro Lucullus, soldată cu supunerea centrelor maritime de la Apollonia și poate pînă la Olbia [7], regele Pontului pierde o serie de puncte strategice deosebit de importante. Vechile colonii grecești intră astfel în sistemul de state aliate subordonate politicii romane [8], fără însă ca acest lucru să însemne anexarea lor de către Roma.

Expediția militară condusă de Lucullus, adevărată demonstrație de forță desfășurată probabil pînă la Tanais [9], reprezenta primul contact dintre legiunile romane și geții ce locuiau între Haemus, Istru și

---

[5] Referitor la campania lui Lucullus se găsesc scurte însemnări la : Salustius, *Historiarum reliquiae*, IV, 18 și IV, 19 ; Strabo, *Geographia*, VII, 6, 1 ; Tit-Liviu, *Periochae*, XCVII ; Plinius Secundus, *Naturalis Historia*, XXXIV, 7, 39 ; Florus, *Epitomae... Bellum Thracicum, I, 39/III, 4/6*, Appian, *Illyrica*, 30, 85 ; Eutropiu, VI, 10 ; Festus, *Breviarum*, 9 ; Eusebiu, *Chronica*, 234, 22 ; Ammianus Marcellinus, XXVII, 4, 11 ; Orosius, VI, 3 ; Iordanes, *Romana*, 217.

[6] Em. Condurachi, *Burebista și orașele pontice*, SCIV, IV, 3—4, 1953, p. 519 și D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, p. 277.

[7] Florus, *loc. cit.*, este singurul dintre autorii antici care informează despre Lucullus că „Appius in Sarmatas usque prevenit, Lucullus ad terminum gentium Tanain lacumque Moetin". Mărturia sa ni se pare verosimilă, ținînd seama de obiectivele lui Lucullus, care erau de a distruge toate bazele maritime ale lui Mithridate IV. Dintre aceste baze Olbia nu putea lipsi, dat fiind apropierea ei de regatul Pontului.

[8] D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 278 cu discuțiile de la notele 52—54 unde se demonstrează documentat că „foedus"-ul de la Callatis trebuie pus în legătură cu rezultatele campaniei din 72/71 î.e.n. Expedițiile de jaf din 61/60 ale lui Caius Antonius Hybrida — asupra cărora vom reveni mai jos — au fost îndreptate și împotriva aliaților din Moesia (v. mai jos nota 18). Procesul ce i-a fost intentat pentru această faptă demonstrează că măcar între Histria și Republică existau relații a căror natură apăra cetatea de vexațiunile guvernatorului Macedoniei. Aceste legături nu puteau fi altele decît cele de alianță așa cum sînt legăturile reflectate, în mod fericit, de „foedus"-ul descoperit la Callatis. Sugestia lui Al. Suceveanu din comunicarea publicată în *Pontice*, 2, 1969, pp. 269—274 este ispititoare, dar nu poate fi susținută documentar în ceea ce privește o datare mai tîrzie a „foedus"-ului callatian, deoarece după campania lui Lucullus pînă la înființarea provinciei Moesia nici o altă campanie n-a mai avut drept scop recucerirea orașelor pontice. Expedițiile din anii 29/27 î.e.n. ale lui Crassus au avut drept obiectiv aproape exclusiv teritoriul cuprins între Dunăre și mare, după cum mărturisește Dio Cassius (LI, 23—26). La această epocă, fostele colonii grecești erau, credem, aliate vechi ale Romei.

[9] Vezi mai sus, nota 7.

Pont [10]. Nu ar fi exclus (cu toate că nu dispunem de nici o mărturie efectivă în acest sens) ca romanii să fi lăsat în anumite cetăți, garnizoane temporare, cel puțin pînă la sfîrșitul ultimului episod al acestui război împotriva lui Mithridate. Aceste trupe ar fi avut misiunea să asigure „credința" proaspeților aliați, precum și apărarea lor în cazul unui eventual atac din partea „barbarilor". La capătul acestei lungi și grele campanii de pe pămîntul dobrogean, Marcus Terentius Varro Lucullus trece în Asia Mică, unde va seconda pe fratele lui pînă în anul 67 î.e.n., cînd *lex Manilia* [11] îl înlocuiește pe Lucius Lucullus, aducîndu-l pe Pompei în fruntea trupelor.

La un deceniu după stabilirea noilor raporturi dintre Republică și cetățile grecești, pacea va fi din nou tulburată. Răspunderea acestei acțiuni revine nu geților nord sau sud dunăreni, ci noului guvernator al Macedoniei, din anul 62/61, Caius Antonius Hybrida. Dio Cassius, care relatează pe larg evenimentele, ne informează că Hybrida „...cît a guvernat Macedonia... a pricinuit multe necazuri atît celor ce se aflau sub stăpînirea lui, cît și *aliaților*". Pustiind și jefuind pămînturile dardanilor și ale vecinilor lor, generalul roman este la rîndul lui atacat de cei jefuiți, învins și alungat după ce a pierdut și toată prada de război luată de el. „Întrucît și *cu aliații din Moesia* se purtase la fel — scrie în continuare Dio Cassius — Antonius suferi o înfrîngere lîngă cetatea istrienilor din partea bastarnilor din Scythia, veniți în ajutorul acestora. Și el a trebuit să fugă" [12]. Astfel, în chip paradoxal, în vreme ce la Roma, Pompei își sărbătorea triumful asupra lui Mithridate, undeva în Balcani, legiunile Macedoniei sufereau o înfrîngere rușinoasă, pierzîndu-și steagurile, poate chiar în acele locuri care văzuseră — prin campania lui Varro Lucullus — zorile acestei mari victorii.

* * *

Analizînd eșecul lui Hybrida din anul 61 î.e.n., Vasile Pârvan postula ideea că, pe lîngă bastarnii amintiți de Dio Cassius, cei care au adus o contribuție esențială la această înfrîngere au fost geții conduși de Burebista, chiar dacă izvoarele nu menționează acest fapt [13]. Istoricul român îl consideră astfel pe Burebista ca pe un nou Mithridate, ce ar fi creat încă din anul 60 î.e.n. un front larg antiroman în Balcani, front din care în mod normal cetatea Histria făcea parte. Ideea mai este încă susținută și astăzi de unii istorici români [14], deși

[10] Informațiile extrem de sărace de care dispunem cu privire la expedițiile romane pînă în anii 72/71 arată că acțiunile erau îndreptate în afara granițelor viitoarei provincii Moesia. Știrile privitoare la anii 113—72 î.e.n. sînt oferite de Tit-Liviu, *Per. LXII*; Eutropiu, *Brev.*, IV, 10. Pentru date suplimentare vezi D.M. Pippidi, *op. cit.*, p. 275, notele 37—43.

[11] Ronald Syme, *The Roman Revolution*, Oxford, N.P. (1960), p. 29.

[12] Dio Cassius, POMAIKH ΙΣΤΟΡΙΑ, XXXVIII, 10, 1.

[13] *Getica*, p. 78.

[14] D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 282.

evenimentele ulterioare anului 60 î.e.n. nu confirmă o alianţă între Histria şi Burebista.

Se afirmă totuşi că ascensiunii uluitoare a geto-dacilor conduşi de Burebista, descrisă cu atîta precizie de către Strabo şi confirmată de inscripţia lui Acornion, i s-au opus oraşele pontice, cu excepţia Dionysopolisului ; după o interpretare mai nouă a decretului în cinstea lui Aristagoras, fiul lui Apaturios, însăşi Histria — salvată cu cîţiva ani mai înainte de geţi — s-ar fi întors acum împotriva lor [15]. Lucrul pare de neînţeles ţinînd seama de legăturile tradiţionale de alianţă dintre unele cetăţi greceşti — în special Histria — cu geţii de pe ambele maluri ale Dunării, care le-au protejat cu consecvenţă [16].

Mobilul şi posibilitatea rezistenţei Histriei în faţa lui Burebista ni se par greu de înţeles mai ales că, datorită acţiunii sale din anul 60 î.e.n. Hybrida deteriorase total raporturile realizate de Lucullus prin alianţa cu oraşele pontice [17]. De aceea socotim necesară reexaminarea relaţiilor dintre Roma şi aliaţii săi pontici după conflictul creat de Hybrida, ţinînd seama şi de noua atitudine ostilă a grecilor faţă de geto-daci. Opoziţia întîmpinată de Burebista permite deducţia că între anii 61/60 î.e.n. şi momentul atacului geto-dacic împotriva oraşelor greceşti a avut loc o reorientare a politicii romane în această zonă.

S-ar putea ca o informaţie a lui Suetoniu să îngăduie o înţelegere mai exactă a acestor raporturi dintre geţi, coloniile greceşti şi romani, în ciuda aparentei lor contradicţii. Autorul antic reamintit relatează că tatăl lui Augustus, Caius Octavius, care a preluat guvernarea Macedoniei între unii 60/59 î.e.n., adică imediat după Hybrida, a condus provincia cu tot atîta dreptate cît şi curaj, înfrîngîndu-i pe bessi şi traci într-o mare luptă, iar pe *aliaţi* i-a tratat atît de bine încît, Cicero, într-o scrisoare ce s-a păstrat, îl îndeamnă pe fratele său Quintus, pe atunci proconsul în Asia, să-l imite pe vecinul său Octavian în privinţa *„felului de a-şi cîştiga aliaţi“* [18]. Tratamentul deosebit pe care noul guvernator al Macedoniei îl aplică aliaţilor — printre care nimic nu se opune să numărăm în primul rînd cetăţile pontice — constă poate în reprobarea faptelor lui Hybrida şi oferirea unor garanţii în ceea ce priveşte respectarea „foedus-ului“ încheiat în anul 71/70 î.e.n. probabil cu fiecare dintre oraşele greceşti. La data cînd presupunem că noul guvernator al Macedoniei îşi desfăşura politica de reconciliere ce cetăţile pontice, Republica ieşise învingătoare din conflictul cu Mithridate. Roma reprezenta cea mai importantă forţă a vremii, spre care

---

[15] Id., *ibidem*, p. 284. Studiul inscripţiei îl conduce pe autor la concluzia că informaţiile pe care le cuprinde decretul în cinstea lui Aristagoras se raportează la anii cînd oraşul a fost nu numai prădat, dar pentru un timp şi ocupat de geţii conduşi de Burebista.

[16] Ibidem, p. 230 şi 231.

[17] Ibidem, p. 282.

[18] Suetoniu, *De vita Caesarum. Divus Augustus*, III, 3. Provinciae praefuit non minore iustitia quam fortitudine ; namque Bessis ac Thracibus magno preolio fusis ita socios tractavit, ut epistolas M. Ciceronis extent quibus Quintum fratrem eodem tempore parum secunda fama proconsulatum Asiae administrantem hortatur et monet, imitentur in promerendis sociis vicinum suum Octavium.

oligarhia cetăților grecești se îndreptaîn mod natural spre a-și cîștiga un sprijin solid, așa încît dorința de reînnoire a alianței făcută de Lucullus, exista de ambele părți. Așadar, atunci cînd geto-dacii lui Burebista atacă cetățile pontice, acestea le rezistă contînd pe sprijinul puternicului lor aliat, Roma, care trebuia să le ajute, conform obligațiilor din „foedus", reconfirmate de Caius Octavius. Dar romanii n-au intervenit. Faptul nu provine atît dintr-o indiferență — de altfel greu de presupus — față de soarta acestor aliați atît de prețioși ci din aceea că atacul lui Burebista a intervenit într-un moment cînd din pricina propriilor sale sfîșieri interne, Roma se afla în imposibilitatea de a-și respecta obligațiile asumate în vremuri mai puțin tulburi.

* * *

Istoriografia românească plasează cucerirea cetăților grecești de către Burebista între anii 60—48 î.e.n. [19], mai recent în perioada 55—52 î.e.n. [20] sau 50—48 î.e.n. [21]. Documentul principal pe care se sprijină fixarea termenului *post quem* al acestor evenimente este cunoscuta mărturie a lui Dio din Prusa, care spune : „Orașul boristeniților (Olbia) nu mai are o întindere potrivită cu vechea sa glorie, din pricina deselor cuceriri și a războaielor... Ultima și cea mai îndelungată cucerire (se spune că a avut loc) *nu mai departe de acum o sută cincizeci de ani*. Geții au luat atît orașul Boristene cît și alte cetăți așezate pe țărmurile Pontului Stîng, pînă la Apollonia" [22]. Un calcul aproximativ, bazat pe mărturia lui Dio Chrysostomul, coboară data atacului dat asupra Olbiei spre anii inferiori ai celui de-al șaselea deceniu al veacului I î.e.n. [23]. Informațiile din *Borystenithikos* sînt coroborate de conținutul decretului în cinstea lui Acornion, dedicat lui de dionysopolitani în anul 48 î.e.n. înainte de bătălia de la Pharsalos (din 9 august). Mențiunea din această inscripție, conform căreia Burebista devenise *„în timpul din urmă* (de curînd)... cel dintîi și cel mai mare dintre regii din Tracia și stăpînitor al tuturor ținuturior de dincolo și de dincoace de Dunăre..." [24], nu face decît să sublinieze că preeminența regelui Burebista în lumea tracică era de dată recentă la vremea cînd i s-a

---

[19] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 79.

[20] Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, Ștefan Pascu, *Istoria României, Compeniu*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1969, p. 43 (capitol scris de Hadrian Daicoviciu).

[21] Em. Condurachi, *op. cit.*, p. 522.

[22] Dion Chrysostom, loc. cit., οὐ πρὸ πλειόνων ἢ πεντήκοντα καὶ ἑκατὸν ἐτῶν.

[23] În general data atacului de către geți asupra Olbiei se întemeiază pe anul 95 e.n., cînd Dion a vizitat orașul boristeniților și pe afirmația sa că acest atac s-a întîmplat cu 150 ani înainte de vizita sa, rezultînd astfel anul 55 î.e.n. Însă Dion ține discursul său la Olimpia în anul 97 e.n., dată de la care trebuie să se pornească calculul perioadei cînd geții au distrus Olbia. Ținînd seama că Dion afirmă că acest atac nu a putut avea loc *mai departe de 150 de ani în urmă*, s-ar putea presupune că acest atac s-a întîmplat la o dată ceva mai recentă.

[24] G. Mihajlov, *op. cit.*, p. 31, nr. 13, r. 22—25 : νεωστ]εὶ τε τοῦ βασιλέως βυρεβιστα πρώτου καὶ μ[ε]γίστου γεγ]ονότος τῶν ἐπι Θράκης βασιλέων καὶ πάσα[ν] τὴν πέρ]αν τοῦ ποταμοῦ καὶ τὴν ἐπι τάδε κατεισχη| [κότος γ]ενόμενος.....

dedicat lui Acornion decretul. De asemenea, informația lui Strabo că Burebista „...în cîțiva ani a făurit un stat puternic ὀλίγων ἐτῶν μεγάλην ἀρχὴν κατεστήσατο și a supus geților cea mai mare parte din populațiile vecine“ [25], devenind după aceia temut și de romani, confirmă atacurile fulgerătoare ale lui Burebista. Socotim că afirmațiile cu privire la rapiditatea înălțării neamului get sînt în aceeași măsură aplicabile și cuceririi cetăților pontice de la Olbia la Apollonia, iar atacul și-a făcut efectul într-un moment cînd Roma era incapabilă să-și apere aliații pontici. Dar nu anul 55 î.e.n. ar putea marca o asemenea conjunctură favorabilă, de care geții să poată profita aproape fără riscuri. Pe de altă parte, dacă datele transcrise de Appian în ale sale „Războaie civile“ sînt reale, ele par a confirma ipoteza noastră. La sfîrșitul anului 49 î.e.n., „...Toate neamurile... de pe meleagurile Pontului Euxin, fie greci fie barbari, toate...“[27] sînt alături de Pompei în războiul civil. Se pare deci că la acea dată cetățile grecești mai erau încă aliatele Romei, nefiind cucerite așadar de Burebista. Momentul cel mai prielnic pentru ofensiva geto-dacilor este oferit de anul 48 î.e.n., dată la care conflictul dintre Cezar și Pompei atinge punctul său culminant, făcînd iminentă ciocnirea lor decisivă.

Socotim prin urmare că în anul 48 î.e.n., Burebista profită de divizarea forțelor armate romane între cei doi adversari, Pompei și Cezar, cucerește lanțul de cetăți pontice, de la Olbia la Apollonia [28], cucerire întreprinsă poate în vederea unei viitoare coaliții antiromane. Simțind apoi nevoia legalizării unei situații de fapt, regele get îl folosește în anul 48 î.e.n. pe abilul diplomat Acornion din Dionysopolis care, precum spune inscripția „...fiind trimis de regele Burebista sol pe lîngă comandantul roman Gnaeus Pompeius, fiul lui Gnaeus, și întîlnindu-se cu acesta în părțile Macedoniei, lîngă Heracleea Lyncestis nu numai că și-a îndeplinit cu bine însărcinările primite din partea regelui *cîștigînd pentru acesta bunăvoința romanilor...*“ [29], dar a obținut și pentru patria sa cele mai strălucite rezultate.

Fără a intra în comentarii ample asupra acestui pasaj, credem că reiese clar din el dubla misiune pe care ambasadorul lui Burebista a îndeplinit-o și anume de a cîștiga pe de o parte bunăvoința puternicului

---

[25] *Geographia*, VII, 3, 11 (C. 304).

[26] În discuțiile pe marginea acestei comunicări, cercetătorul Petre Alexandrescu ridica obiecția — fără a o argumenta de altfel — că ocuparea cetăților pontice nu a putut avea loc prea repede. În afara mărturiilor aduse de autorul prezentului studiu în sprijinul ideii că luarea în stăpînire a orașelor grecești a putut fi efectuată în curs de cîteva luni, mai trebuie adăugat că, pe lîngă situația precară în care aceste orașe se aflau de pe urma campaniilor lui Lucullus și Hybrida, atacul geților se desfășoară și într-un moment de mari mișcări împotriva romanilor. Astfel, Pharnace, fiul lui Mithridate, ridică la rîndul lui armele împotriva Romei, la puțină vreme după cucerirea Olbiei, adică în anul 48 î.e.n. Această acțiune este interpretată ca factor al victoriilor lui Burebista, completînd astfel pe țărmul de nord-vest al Mării Negre mișcarea antiromană în plină desfășurare a conducătorului geto-dacilor (Em. Condurachi, *op. cit.*, p. 518).

[27] ΕΜΦΥΛΙΑ. II, 51.

[28] Vezi mai sus, nota 3.

[29] D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 283, nota 70.

Pompei pentru cel mai mare dintre regii Traciei, iar pe de altă parte de a face ca orașul său să profite de aceeași bunăvoință, cu atît mai necesară cu cît deși — bănuim noi — aliat al Romei, el deschisese larg porțile în fața geto-dacilor.

Această solicitare a bunăvoinței romane din partea lui Burebista însemna probabil o acceptare oficială de către Roma a stăpînirii geto-dace asupra cetăților pontice recent cucerite. Basileul oferea în schimb alianța sa lui Pompeius Magnus, care la acea dată reprezenta Republica, avînd așadar calitatea de a-i legitima din punct de vedere roman cuceririle. Poate că, asemeni lui Roles [30], două decenii mai tîrziu, și Burebista va fi devenit în felul acesta *amicus et socius Populi Romani*. Către unele din aceste concluzii ne îndreaptă și amplul studiu al prof. Em. Condurachi — de altfel singurul în istoriografia românească dedicat în chip special raporturilor dintre *Burebista și orașele pontice* — unde citim : „În calitate de supus și om de încredere al regelui, Acornion este trimis în anul 48 î.e.n. de către Burebista pe lîngă Pompei... Este probabil că această misiune diplomatică avea de scop să asigure lui Burebista, în schimbul unui eventual ajutor militar, consolidarea pozițiilor cîștigate la Dunărea de Jos" [31].

LA CONQUÊTE DES VILLES PONTIQUES PAR BURÉBISTA

Résumé

L'auteur reprend le problème des raports entre les cités grecques de la côte ouest du Pont Euxin et Rome durant la première moitié du I siècle av.n.è., ainsi que celui d'une date plus précise de leur conquête par les Géto-Daces de Burébista. Considérant que le *foedus* de Callatis doit être mis en rapport avec les résultats des campagnes de M. Terentius Varro Lucullus de 72/71 av.n.è., l'auteur pense qu'à partir de ce moment les cités ouest-pontiques deviennent les alliées fidèles de Rome. Même si les spoliations auxquelles ces cités, et notamment Histria, sont ensuite soumises de la part de C. Antonius Hybrida ont détérioré pour un moment les relations des Grecs du Pont gauche et des Romains, l'esprit du *foedus* de 71/70 sera restauré durant le proconsulat du Macédonien C. Octavius (60/59 av.n.è.). L'auteur fonde ses hypothèses sur une information de Suètone (*Aug.* III, 3) qui parle clairement de l'attitude bineveillante du gouverneur de la Macédoine vis à vis des alliées.

L'auteur pense que les relations amicales ainsi rétablies ont continué jusqu'à la conquête des cités pontiques par le roi Burébista. Cette action constitue le deuxième problème envisagé par l'étude. A partir d'une discussion concernant les divers opinions exprimées dans l'historiographie roumaine à propos de la politique pontique du roi, l'auteur conclut que Burébista n'est intervenu d'aucune manière qu'il soit dans le conflit d'Hybrida avec les Grecs d'Istros. En effet, s'il avait aidé la ville en 61/60, une re-conquête de celle-ci en 55 av. n.è. aurait été sans objet.

A partir du témoignage de Dion Chrysosthome, du décrit dionysopolitain pour Acornion et d'Appien, l'auteur croit pouvoir dater la conquête de Burébista

[30] Dio Cassius, *loc. cit.*, LI, 24, 6.

[31] Em. Condurachi, *op. cit.*, p. 549.

en 48 av.n.è., durant la guerre civile ; la mention du décret de Dionysopolis, selon lequel Acornion a demandé : τὴν εὔνο[ι]αν τὴν Ῥωμαίων πα[ρ]αγόμ.ηνος τῷ βασιλεῖ pourrait être interprétée comme faisant allusion à une requête de Burébista qui attendait de la part de Pompée la reconnaissance officielle de sa domination dans les cités grecques de l'ouest de la mer Noire. En échange, il pouvait peut-être lui offrir une alliance à la suitt de laquelle le „βασιλεύς" deviendrait *amicus et socius Populi Romani,* comme lui sera, quelques années plus tard, Roles, un autre roi de ces contrées.

DIE EROBERUNG DER PONTISCHEN STÄDTE DURCH BUREBISTES

Zusammenfassung

Der Verfasser nimmt die Frage der Beziehungen zwischen den westpontischen Städten und Rom in der ersten Hälfte des 1.Jh.v.u.Z. wieder auf, sowie die der genaueren Belege für das Datum, zu dem diese Städte von den unter der Führung von Burebistes stehenden Geto-Dakern erobert wurden. Von dem Standpunkt ausgehend, dass der in Callatis gefundene „Foedus" sich auf die Ergebnisse des Feldzuges von Marcus Terrentius Varro Lucullus in den Jahren 72/71 v.u.Z. bezieht, meint der Verfasser, dass die pontischen Städte von diesem Datum an standhafte Verbündete Roms sind. Wenn auch die Plünderungszüge, die Antonius Hybrida, der Statthalter von Makedonien, auf einige greichische Städte unternimmt, darunter auch Histria, wenn er auch für eine gewisse Zeit die guten Beziehungen zwischen den Griechen des westlichen Pontus und der Republik zerstörte, so wurden diese Beziehungen im Sinne des Foedus des Jahres 71/72 v.u.Z. von Caius Octavianus wieder hergestellt, der Makedonien zwischen den Jahren 60 und 59 regierte.

Die Behauptungen des Verfassers beruhen auf einer Information des Suetonius (siehe Anm. 18), der ausdrücklich das wohlwollende Verhalten des neuen Verwalters gegen die Verbündeten erwähnt. Es wird geschätzt, dass die Beziehungen zwischen den Griechen vom westlichen Pontus und den Römern, die derart wiederhergestellt waren, ungetrübt bis zur Eroberung der Städte an der Westküste des Pontus Euxinus durch den Dakerkönig Burebistes angedauert haben.

Dieses Unternehmen des Burebistes ist die zweite Frage, die der Verfasser hier untersucht. Er prüft die verschiedenen Stellungnahmen der rumänischen Historiographie zur Pontus-Politik des Burebistes (siehe Anm. 13 und 14) und meint, dass der Dakerkönig sich in keiner Weise in den Konflikt des Hybrida mit der Stadt Histria gemischt hat, denn sollte er dieser Stadt in den Jahren 61/60 geholfen haben, so erscheint eine eventuelle Rückeroberung im Jahre 55 v.u.Z. völlig unerklärlich.

Anhand der Aussagen des Dion Chysostomus (siehe Anm. 31) der Inschrift des Acornion und einer Information von Appianus (s. Amn. 27) erachtet der Verfasser, dass Burebistes die Städte an der pontischen Küste im Jahre 48 v.u.Z. zur Zeit des Bürgerkrieges erobert hat und die Erwähnung in der Inschrift von Dionysopolis. Dass muss als eine Bitte des Burebistes an Pompeius gedeutet werden, die die öfentliche Anerkennung der Eroberung der pontischen Städte betrifft. Als Entgelt für diese Anerkennung bot der dakische König ein Bündnis, durch welche anzunehmen ist,dass er ein „amicus et socius Populi Romani", wurde, so wie dies später auch Roles werden sollte (s. Anm. 30).

AL. SUCEVEANU

ÎN LEGĂTURA CU DATA DE ANEXARE A DOBROGEI DE CĂTRE ROMANI

Reluarea unei chestiuni ce părea definitiv rezolvată ar putea părea inutilă — mai cu seamă atunci cînd nici un document nou nu s-a adăugat între timp celor mai de mult cunoscute — dacă, pe de o parte, nu am fi fost aduși să ne exprimăm punctul de vedere asupra unor probleme de cronologie a epocii romane din Dobrogea [1], pe de altă parte, însăși data de anexare a unui teritoriu se pretează în general la ample discuții, știut fiind că ea reprezintă urmarea unui lung proces anterior și care se continuă chiar după ce provincia a fost oficial anexată.

În concret, zona de care ne ocupăm, mai exact orașele grecești de pe coastă, a fost abordată de romani pentru prima oară într-un sens constructiv încă din anul 71 î.e.n. [1], dar procesul definitivei inte-

[1] În articolul *Două note privind istoria Moesiei în secolul I î.e.n., Pontice* II, 1969, pp. 269—282 am discutat data *foedus*-ului dintre Roma și Callatis precum și caracterul dominației în Balcani a triumvirului Marcus Antonius.

[2] Textele referitoare la această campanie se găsesc la Sallust, *Hist.*, IV, 18 și eventual 19 ; Strabo, VII, 6, 1 (C. 319) ; Tit. Liv., *Per.*, XCVII ; Plin, N.H., XXXIV, 7 (18), 39 ; Florus, I, 39, 6 ; Appian, *Illyr.*, 30, 85 ; Eutrop, VI, 10 ; Sext. Ruf., IX ; Amm. Marcell., XXVII, 4 ; Euseb-Hieronym., *Chron.*, p. 152, 22—25 (ed. Helm) ; Oros., VI, 3, 4. Pentru *foedus* — datat de cei mai mulți acum — cf. Th. Sauciuc-Săveanu, în *Dacia*, III/IV, 1927/32, p. 456, *i* ; Sc. Lambrino, C.R.A.I., 1933, pp. 277—288 ; A. Passerini, *Athenaeum*, XIII, 1935, pp. 57—72 ; A. N. Sherwin-White. *The roman Citizenship*, Oxford, 1939, p. 159, n. 1 ; E. Lommatzsch C.I.L., I^2. 1943. nr. 2676 ; S. Accame, *Il dominio romano in Grecia dalla guerra acaica ad Augusto*, Roma, 1946, pp. 88 nr. 1 ; Dem. St. Marin, *Epigraphica*, X, 1948, pp. 103—130 ; G. De Sanctis, *Storia dei Romani*, Florența, 1953, IV, 2, 1, p. 299, n. 785 ; A. Degrassi, *Inscriptiones latinae liberae reipublicae*, Florența, 1963, p. 37, nr. 516, la care ne permitem să adăugăm articolul citat în nota precedentă. În general despre campanie și efectele acesteia cf. Th. Mommsen, *Römische Geschichte*, V, Berlin, 1882, p. 11, n. 1 ; A. von Premerstein, J.Ö.A.I., I, 1898, col. 192 ; B. Pick, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands*, I, 1, Berlin, 1898, pp. 92 și 146 ; K. Regling, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands*, I, 2, 1, Berlin, 1910, p. 591 ; J. Weiss, *Die Dobroudscha im Altertum*, Sarajevo, 1911,

grări a Dobrogei nu are loc decît în vremea împăratului Traian [3], Cînd în decursul acestor aproape 200 de ani are loc evenimentul care ar fi consfinţit angrenarea zonei dintre Dunăre şi Mare în sistemul militar şi administrativ roman este o chestiune de timp, în care fiecare campanie, fiecare instalare a unui corp de trupă, fiecare măsură economică sau administrativă are desigur importanţa ei. Metodologic este aşadar riscant să atribuim unui singur an o asemenea realizare şi deci, în mod dialectic, trebuiesc acceptate o serie de etape care au precedat sau urmat unei date pe care o vom numi oficială. Asupra acestei date şi nu a întregului complex care se eşalonează pe două secole intenţionăm să ne oprim atenţia în cele ce urmează cu speranţa că pe lîngă cîştigarea unei date eventual mai plauzibile — ceea ce în ultimă instanţă n-ar schimba prea mult jaloanele problemei — s-ar contura totodată mai exact şi momentul cînd toate realizările anterioare au permis anexiunea oficială, măsurile ulterioare nefăcînd decît să consolideze ceea ce era definitiv cîştigat.

De la bun început trebuie precizat că marea majoritate a istoricilor şi-au îndreptat atenţia către anul 46 e.n., pe care l-au considerat anul anexiunii Dobrogei. Aşa văd lucrurile J. Marquardt [4], A. von Premerstein [5], B. Filow [6], J. Weiss [7], V. Pârvan [8], C. Patsch [9], M. Fluss [10], Em. Condurachi [11], Gr. Florescu [12], I. Stoian [13], D. M. Pippidi [14], şi R. Vulpe [15]. Pornind de la ezitările unora dintre învăţaţii mai sus citaţi

---

p. 30 ; V. Pârvan, *Getica* Bucureşti, 1926, p. 77 ; C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa. V. Aus 500 Jahren vorrömischer und römischer Geschichte Südosteuropas. I. Bis zur Festsetzung der Römer in Transdanuvien,* Viena, 1932, pp. 37—38 ; M. Fluss, R.E, XV, 1932, s.v. *Moesia,* col. 2369 ; Em. Condurachi, *Bul. Şt. Acad.,* II, 1950, 2, pp. 67—76 ; R. Florescu, SCIV, VII, 3—4, 1956, p. 369 ; I. Stoian, *Tomitana,* Bucureşti, 1962, p. 29 ; D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei,* I, Bucureşti, 1965, pp. 276—280 ; R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei,* II, Bucureşti, 1968, p. 25—26.

[3] Pentru organizarea administrativă din vremea acestui împărat cf. R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja,* Bucureşti, 1938, pp. 191—204 şi Em. Condurachi, în *Istoria României,* I, Bucureşti, 1960, pp. 484—517.

[4] J. Marquardt, *Organisation de l'Empire Romain,* II, Paris, 1892, trad. franceză, p. 198.

[5] A. von Premerstein, *op. cit.,* col. 183.

[6] B. Filow, *Die Legionen der Provinz Moesia,* Leipzig, 1906, pp. 3—4.

[7] J. Weiss, *op. cit.,* p. 32.

[8] V. Pârvan, în *Ausonia,* X, 1921, p. 193.

[9] C. Patsch, *op. cit.,* pp. 145—146.

[10] M. Fluss, *op. cit.,* col. 2376.

[11] Em. Condurachi, în *Histria,* I. *Monografie arheologică,* Bucureşti, 1954, p. 53.

[12] Gr. Florescu, *Capidava. Monografie arheologică,* Bucureşti, 1958, p. 7.

[13] I. Stoian, *op. cit.,* p. 38.

[14] D. M. Pippidi, *op. cit.,* pp. 306—307.

[15] R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei,* II, pp. 48—49.

între care V. Pârvan [16], M. Fluss [17], R. Vulpe [18], eventual D. M. Pippidi [19], precum și, în sens categoric, B. Gerov [20], care nu exclud și o datare mai tîrzie, am îndrăznit să pornim la cercetarea de față, încredințați că orice idee nouă nu va fi altfel interpretată decît ca un omagiu în plus adus înaintașilor noștri, fără ale căror contribuții orice progres ar fi fost imposibil.

Dintre argumentele partizanilor anului 46 e.n. trei se arată a fi mai importante și asupra lor se cuvine să ne oprim mai întîi.

Este vorba în primul rînd de textul păstrat în cronica lui Eusebius și care menționează anexarea Traciei în anul 46 e.n. [21]. Reluată și de Georgius Syncellus [22] data pare a avea confirmări indirecte în două pasaje din Tacitus [23] dar toate aceste texte nu menționează decît strict Tracia, altfel spus provincia de la sud de Haemus, preciziune logică dacă ne gîndim că autorii amintiți operează cu concepte geografice și administrative contemporane lor și pe care este recomandabil să le transpunem la realități anterioare [24] cîtă vreme în această zonă s-au descoperit suficiente mărturii care să confirme această anexiune [25].

---

[16] V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923, pp. 72—75 și 89—92.

[17] M. Fluss, *loc. cit.*

[18] R. Vulpe, în *Acta Antiqua Philippopolitana, Studia Historica*, Sofia, 1963, p. 152.

[19] Fie și indirect D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 301, pare să sprijine această întîrziere atunci cînd presupune desființarea organismului de *praefectura orae maritimae* de-abia în anul 86 e.n., argument asupra căruia vom reveni de altfel mai jos.

[20] B. Gerov, în *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, XV, 1—4, 1967, pp. 103—105.

[21] Euseb. Hieronym., *Chron*, p. 180, 12—13 (ed. Helm) ; *Thracia huc usque regnata in provinciam redigitur.*

[22] Georg. Syncell, p. 630 (ed. Bonn) : Θράκη ἀπὸ τοῦδε τοῦ χρόνου ἐπαρχία ἐχρημάτισε, βασιλευόσα πρίν.

[23] Tac., *Ann*, XII, 63 : *(Byzantii) magnitudine onerum urgente, finem aut modum orabant, annitente principe, qui Thracio Bosporanoque bello recens fessos juvandosque retulit. Ita tributa in quinquennium remissa.* Textul, atestînd scutirea de dări pentru bizantini, a fost interpretat ca o dovadă a anexării Traciei din care făceau parte și Bizanțul la o dată oricum anterioară anului 52 e.n. cînd are loc această scutire. În fine, tot din Tacitus, *Hist.* I, 11, 3, rezultă că Galba găsește la venirea sa pe tron Tracia ca provincie deja constituită.

[24] Dacă în concepția celor mai mulți învățați teritoriul dintre Dunăre și Mare avea să fie alipit Moesiei, nu au lipsit nici acei cercetători care să postuleze anexarea lui la Tracia (A. von Premerstein, *op. cit.*, col. 180 și 184—189 ; Gr. Tocilescu, *Monumente epigrafice și sculpturali*, București, 1902—1908, p. 138 ; V. Pârvan, în B.C.M.I., IV, 1911, p. 1 ; S. J. De Laet, *Portorium. Etude sur l'organisation douanière chez les Romains, surtout à l'époque du Haut Empire*, Brugge, 1949, p. 201), opinie devenită caducă prin cercetarea lui B. Gerov, în *Izvestia Sofia*, XVII, 1950, pp. 11—30. În acest fel avea dovada clară că Tracia nu s-a numit, de-a lungul secolelor, decît provincia de la sud de Haemus ; o excepție o constituie însă așa numita *Ripa Thraciae* asupra căreia se va reveni de altfel (cf. p. 112, nota 41).

[25] Pentru romanizarea Traciei înainte de Traian vezi studiul lui B. Gerov din *Studii Clasice*, III, 1961, pp. 107—116.

Includerea Dobrogei în această menționare are așadar un caracter ipotetic, fapt subliniat de altfel de unii învățați și pe care ne mulțumim pentru moment să-l accentuăm doar.

Succesiunea regilor odrisi, sub a căror stăpînire s-a aflat și Dobrogea [26] și care pare a se încheia în anul 46 e.n. constituie desigur în concepția celor mai mulți un argument decisiv pentru anexarea ei în acest an. Fără a avea răgazul să intrăm în toate detaliile tribulațiilor acestor regi considerăm suficient să evidențiem că unele din încheierile istoriografiei moderne își păstrează încă un caracter ipotetic, ceea ce n-ar îndreptăți integral utilizarea lor ca argumente pentru alte probleme și concluzii. Astfel, pentru a trece peste spinoasa discuție a localizării regatului lui Rhoemetalces II [27] și a ace-

---

[26] Dacă pentru perioada imediat următoare bătăliei de la Actium este plauzibil ca Dobrogea să fi fost încredințată lui Roles (cum presupun A. von Premerstein, *op. cit.*, col. 178 ; V. Pârvan, *Getica*, p. 88 ; C. Patsch, *op. cit.*, p. 90 ; M. Fluss, *op. cit.*, col. 2374 ; A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapesta, 1940, p. 12 ; R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, II, p. 35) este sigur că la o dată mai greu de precizat ea va fi revenit lui Rhoemetalces I, conducătorul regatului odris reînființat. Că este așa ne-o dovedesc nu numai monedele de la Callatis purtînd efigia acestuia (L. Ruzicka, B.S.N.R., XVI, 37, 1921, p. 35 și G. Severeanu, *Bucureștii*, 1—2, 1937, pp. 55—57) dar și garnizoana de la Aegyssus, aflată după Ovidius, *Pont.*, I, 8, 11—20 și IV , 7, 1—30, sub oblădirea unui *Sithonius rex* probabil însuși Rhoemetalces I (12 e.n.). Pentru acesta vezi menționările lui Cass. Dio, LIV, 20, 3 ; 34, 5 ; LV, 30, 4 ; Florus II, 27, 17, comentate de A. von Premerstein, *op. cit.*, col. 179 ; H. Dessau, P.I.R., III, p. 130, nr. 50 ; C. Patsch, *op. cit.*, pp. 94—95 ; M. Fluss, *op. cit.*, col. 2374 ; D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 302. În general pentru succesiunea dinaștilor odrisi cf. Th. Mommsen, *Ges. Schr.*, VIII, p. 297 și H. Dessau, *Ephem. Epigr.*, IX, pp. 696 și urm. iar pentru dominația lui Cotys în Dobrogea vezi textele și bibliografia citată mai departe în nota 29.

[27] În general în literatura modernă se consideră că Rhoemetalces II ar fi moștenit partea vestică a regatului odris adică aceea care ar fi aparținut lui Rhaiscuporis. În acest sens. A. von Premerstein, *op. cit.*, col. 182 ; M. Flus,, *op. cit.*, col. 2375—6 ; A. Stein, *op. cit.*, p. 14, nr. 4 ; D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 302 ; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 46 Pentru alții în schimb, care acordau lui Rhaiscuporis nordul regatului odris, fiul acestuia ar fi deținut aceeași zonă nordică (C. Patsch. *op. cit.*, pp. 128 și 133—134 ; B. Lenk, R.E., VI, A, col. 448, s.v. *Thrake* ; R. Florescu, în SCIV, VII, 3—4, 1956, p. 371, n. 5). Ambele opinii pornesc de la premiza că granița dintre regatele lui Rhaiscuporis și Cotys, precizate mai mult simbolic de Tacitus (*Ann.* II, 64, 2) ar fi rămas neschimbate ceea ce nu este ușor de susținut avînd în vedere injustețea acestei împărțiri. Mai mult chiar, o atentă cartografiere a inscripțiilor în cinstea lui Rheometalces II și anume Bizye (Th. Mommsen, *Ephem. epigr.*, II, p. 256), Apollonia (I.G.B., I, 399 și L. Ognenova, M. Lazarov, *Izvestia Sofia*, XXV, 1962, pp. 197—203) și Abrittus (I.G.B, II, 743) la care mai adăugăm asedierea acestuia la Philippopolis în 21 e.n. (Tac., *Ann.* III, 38) ca și participarea la înnăbușirea revoltei tracilor din munții Haemus din anul 26 e.n. (Tac., *Ann.* IV, 46—51 cu comentariul lui C. Patsch, *op. cit.*, pp. 134—146), ceea ce-i va fi atras restituirea titlului de de βασιλεύς (Th. Ivanov, în *Studii Clasice*, III, 1961, pp. 93—98), indică inițial o zonă mai curînd sudică în care se va fi inclus și o însemnată porțiune de litoral pentru ca mai tîrziu el să se fi extins și spre vest, judecînd după inscripția de la Abrittus, poate după moartea lui Trebellenus Rufus și mai tîrziu cînd lui Rhoemetalces III i se va fi încredințat din nou zona de coastă.

luia administrat de Trebellenus Rufus [28] se cuvine să remarcăm că reunificarea regatului odris în 37/38 e.n., anul venirii pe tron al lui Rhoemetalces III, este contrazisă explicit de Cassius Dio care arată că acestuia nu i-au fost atribuite decît vechile posesiuni ale părintelui său Cotys [29], ceea ce revine la a spune că cele două părți ale statului odris continuau să existe, fapt confirmat pare-se de o inscripție atheniană [30]. Așa stînd lucrurile știrea transmisă de Georgius Syncellus după care un Rhoemetalces a fost ucis de soția sa [31] — și care nu este sincronă cu data de anexare a Traciei — se poate referi fie la Rhoemetalces II fie la nepotul său de văr Rhoemetalces III. Dacă într-adevăr decalajul din cronologia lui Syncellus are o reală semnificație — ceea ce e mai greu de crezut [32] — s-ar putea ca într-adevăr în 46 e.n. să fi avut loc transformarea Traciei în provincie iar în 50 e.n. să fi survenit asasinarea lui Rhoemetelces II și cu aceasta înglobarea și a părții nordice a regatului odris la provincie. Cu toate acestea este mai plauzibil ca știrea să se refere la Rheometalces III, deținătorul părții sudice a regatului odris și că după asasinarea acestuia să fi avut loc anexarea Traciei, așa cum s-a văzut mai sus ceea ce nu implică și desființarea regatului lui Rheometal-

[28] Dacă localizarea propusă în nota precedentă s-ar dovedi verosimilă am avea toate motivele să considerăm că zona încredințată lui Trebellenus Rufus ar fi cuprins partea nord-estică a regatului odris, fapt ce se lasă, credem, dedus și dintr-o atentă lectură a pasajului din Tacitus, *Ann.*, III, 38 referitor la revolta tracilor din 21 e.n. Pentru același personaj adaugă Tac., *Ann.* II, 67, 2 ; IV, 5, 3 ; VI, 39 cu comentariul lui H. Dessau, P.I.R., III, 334, nr. 230.

[29] Pentru localizarea regatului lui Cotys vezi în primul rînd mărturiile lui Ovidius (*Pont.*, II, 9, *passim*), inexplicabile dacă între dinast și zona vestpontică n-ar fi existat raporturi care să merite zelul poetului apoi inscripția callatiană unde Cotys este onorat cu titlul de βασιλεύς (Th. Sauciuc-Săveanu, *Dacia*, I, 1924, p. 139, nr. 2 ; V. Pârvan, *ibidem*, pp. 363—367 ; J. și L. Robert, B.E., RÉG, 75, 1962, p. 169, nr. 185 ; D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 302, nr. 75) în fine epigramele lui Antipater din Thessalonic (*Anth. Pal.*, XVI, 75), ceea ce pare să dea credit opiniei după care el deținea zona estică a regatului odris. Adaugă existența garnizoanei odrise de la Troesmis (Ovid., *Pont.*, IV, 9, 75—80) din anul 15 e.n., dată la care Cotys pare să fi fost încă în viață (cf. E. Klebs, P.I.R., I, p. 476, nr. 1269 pe lîngă bibliografia generală de la nota 26). Mențiunea expresă a lui Cassius Dio LIX, 12, 2 : Caligula... τῷ τε Ῥυμετάλκῃ τὰ τοῦ Κότυος... ἐχαρίσατο la care se mai adaugă în afară de Strabo, XII, 3, 29 și inscripțiile ateniene C.I.A. 1077 ; 1284 și eventual 114 precum și cea din Maroneia (citat după H. Dessau, P.I.R., III, p. 131, nr. 52) este deci de înțeles în sensul că Rhoemetalces III revine măcar în partea sud-estică a vechiului regat al lui Cotys. Pentru Rhoemetalces III cf. Syll[4], 798 (37 e.n.) și 799 (38 e.n.) iar pentru opinia că el ar fi domnit peste regatul reunificat al Traciei cf. Th. Mommsen, *loc. cit.* ; H. Dessau, *loc. cit.* ; C. Patsch, *op. cit.*, p. 146 ; M. Fluss, *op. cit.*, col. 2376 ; D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 304 ; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 48.

[30] H. Dessau, *op. cit.*, p. 131, nr. 51 citează opinia mai veche a lui Neubauer, *Hermes*, X, 1876, p. 145—152 care susține că Rhoemetalces III fiind menționat pe două inscripții ateniene (C.I.A., 1284 și eventual 1077) ca ν(εώ)τ(ερος) aceasta înseamnă că Rhoemetalces II a fost o vreme contemporan cu el cel puțin în 37/38 e.n. de cînd datează prima inscripție.

[31] Georg. Syncell., p. 631 (ed. Bonn) : Κλαύδιος... Κέλτους καὶ Βρεττανούς... ὑπηγάγετο, ὁμοίως καὶ θρᾴκας, ἀναιρεθέντος αὐτῶν τοῦ Βασιλέως Ῥυμετάλκου ὑπὸ τῆς ἰδίας γαμετῆς (50 e. n.).

[32] Printre alte erori de datare la Syncellus vezi anexarea Daciei de către Traian în anul 90 e.n. (p. 655, ed. Bonn).

ces II. Confuză pînă la un anumit punct, această prezentare are însă intenția să elimine măcar falsa certitudine a reunificării regatului în 37/38 e.n. ca și aceea a încheierii definitive a dinastiei odrise în 46 e.n. Unul din cei doi dinaști a putut supraviețui acestui an și faptul poate avea — *in extremis* — o surprinzătoare confirmare într-un document epigrafic histrian. Dar interpretarea lui se cuvine a fi integrată în discuția mai amplă, aceea a imunităților fiscale acordate cetății Histria.

Data la care încep scrisorile guvernatorilor din horothesia histriană — anul 47 e.n. cînd intră în funcție Tullius Geminus [33] — constituie cum se știe un alt argument pentru anexarea Dobrogei în anul 46 e.n. De la bun început trebuie însă precizat că el n-ar reflecta, în cel mai bun caz, decît începutul unei reglementări vamale într-un oraș grecesc, anexat definitiv încă din vremea lui Crassus și care nu are o legătură directă cu interiorul teritoriului dobrogean [34]. Dar documentul amintit mai sus menționează că o serie de imunități au fost

---

[33] În bibliografia acestui document se cuvin a fi menționați V. Pârvan, *Histria*, IV, pp. 556—593, nr. 15 și 16 ; H. Dessau, J.Ö.A.I., 23, 1926, Beibl., col. 345—358 ; D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, ed. II-a, București, 1967, pp. 349—385 ; J. H. Oliver în *Greek-Roman Bizantine Studies*, VI, 1965, pp. 143—156 ; J. și L. Robert, B.É., RÉG, 79, 1966, p. 403, nr. 276. Anii guvernării lui Tullius Geminus ar fi 47—53 e.n. după A. Stein, *op. cit.*, p. 28, 47—50 e.n. după D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 295.

[34] Pentru campania lui Crassus cf. Hor., *Carm.*, II, 16, 5 ; III, 8, 17—24 ; Tit. Liv., *Per.*, CXXXV ; Florus, II, 26, 13—16 ; Zonar., X, 32 dar în special Cassius Dio, LI, 23, 2—26, 6. Pentru efectele acesteia în orașele vest-pontice vezi templul histrian dedicat lui Augustus încă în viață (D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, București, 1969, pp. 157—163 cu comentariul lui J. și L. Robert, B.É., RÉG, 68, 1955, pp. 238 și urm. nr. 163) precum și indicația destul de vagă de pe moneda histriană (B. Pick, *op. cit.*, nr. 484) unde se citește numele lui Augustus dar care după editor poate fi atribuită și altor împărați. La Tomis unde atelierele monetare își redeschid activitatea încă din vremea lui Augustus (K. Regling, *op. cit.*, nr. 2576), R. Vulpe, în *Studi Romani*, VI, 6, 1958, p. 645, n. 102 menționează o monedă tomitană din vremea lui Tiberius pe care ar fi reprezentat un templu al lui Augustus, aceasta fără a mai pomeni de exilul poetului Ovidius, inexplicabil dacă orașul n-ar fi fost anexat (cf. V. Pârvan, *Zidul cetății Tomis*, AARMSI, II, 37, 1915, pp. 428—431 ; N. Lascu în vol. *Publius Ovidius Naso*, București, 1957, pp. 176—191 ; R. Vulpe, *op. cit.*, pp. 642—644 ; D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, pp. 293—296). În fine, de la Callatis, pe lîngă inscripția în cinstea lui P. Vinicius, guvernator al Macedoniei (AEM, XIX, 1896, p. 108, nr. 62 = Th. Sauciuc-Săveanu, *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, București, 1960, pp. 501—507 cu observațiile lui J. H. Oliver, în A.J.Ph., 69, 1948, p. 314 ; R. Syme, în *Historia*, XI, 1962, p. 149 ; J. și L. Robert, B.É., RÉG, 74, 1961, p. 186, nr. 414), provine noul fragment al unei inscripții descoperită mai de mult (Th. Sauciuc-Săveanu, în *Dacia*, VII/VIII, 1937/40, p. 253) și care în opinia lui D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, pp. 94—106 ar menționa eponimia împăratului Tiberius la Callatis la o dată ce nu poate depăși cu mult anul 15 e.n. În general învățații sînt de acord că începînd cu campania lui Crassus orașele vest-pontice vor fi fost definitiv anexate. Cf. A. von Premerstein, *op. cit.*, col. 192 ; B. Pick, *op. cit.*, pp. 66—67 ; K. Regling, *op. cit.*, pp. 592—593 ; J. Weiss, *op. cit.*, p. 31 ; V. Pârvan, în *Ausonia*, X, 1921, p. 195 ; *Idem*, *Getica*, p. 92 ; C. Patsch, *op. cit.*, p. 81 ; M. Fluss, *op. cit.*, col. 2374 și 2386 ; A. Stein, *op. cit.*, p. 17 ; Em. Condurachi, în *Histria*, I, pp. 52 și 54 ; I. Stoian, *op. cit.*, pp. 33 și 35 ; D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, p. 299 ; R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, II, pp. 35—36.

acordate cetății — desigur de un guvernator roman — în timp ce trăia un rege al cărui nume a fost judicios reîntregit în Ῥο[ιμητάλκης][35] ceea ce revine la a postula fie existența unor raporturi economico-fiscale între Histria și autoritățile romane — mai concret a instituirii rețelei vamale romane — încă înaintea anului 46 e.n.[36] și în acest caz faptul că scrisorile din horothesie încep doar din 47 e.n. se datorește unei simple întîmplări, care nu implică și anexarea zonei învecinate fie — dacă se admite cealaltă ipoteză, după care romanii nu puteau institui o rețea vamală într-un teritoriu neanexat, deci înaintea anului 46 e.n.[37] — că unul din cei doi Rhoemetalces a supraviețuit anului 46 e.n. Am adăuga chiar că în această din urmă alternativă s-ar putea formula ipoteza după care din acest document — deosebit de însemnat, cu toată starea sa precară — s-a putut extrage unul din fragmentele de scrisoare menționate în horothesie.

Rezultă deci că anul 46 e.n. nu aduce nimic nou fie în organizarea vamală a Histriei — ceea ce e mai probabil dar neesențial — fie în modalitatea de conducere a teritoriului dobrogean — evident ipotetic dar decisiv în problema care ne reține atenția — ceea ce pe lîngă argumentele de mai sus, a căror fragilitate s-a dovedit evidentă, nu ne permite să considerăm Dobrogea sigur anexată la această dată.

Dar dacă pînă aici n-am relevat decît caracterul ipotetic al celor mai uzitate argumente pentru anul 46 e.n., două documente par să facă dovada, de data aceasta în mod clar, că în deceniile imediat următoare acestei date nu au loc schimbările pe care le-ar fi implicat un asemenea eveniment.

---

[35] Cf. V. Pârvan, *Histria*, IV, pp. 554 și urm., nr. 14 și care are următorul conținut : καὶ δι [..... ὁ δεῖνα, πρεσβευτής.....]/ Ἰστριαν[ῶν ἄρχουσιν βουλῆι δήμωι χαίρειν?.. οἱ πρέσ] / βεις ὑμ[ῶν...? ἀπέδοσάν μοι τὸ ψή] / φισμα δ[ι 'οὗ?... αἴσ] / θομαι ὅ[τι?.....] / διάκει[μαι?... ὑμῶν] / δεηθέν [των.....? τὴν πρόσοδον] / τῆς πύλ[ης...] κα τὴν π[όλιν?...] / πόλει τῆ[ι...? κατὰ θάλασσαν καὶ κατὰ ἤ]πειρον π[...] / ἐπισ[τολή...? τὸ] / τέλος τ[ὸ τῆς κατὰ τὸν Ἴστρον ὄχθης? ...] / βασιλεῖ Ῥο[ιμητάλκαι...] / τη. ἅ. καὶ [...? ἀπὸ τῶν τοῦ πο] / ταμο[ῦ στομάτων?...?? μεχρὶ Ἀχιλληίου??] / δρόμ [ου?...] Rezultă deci cu claritate că e vorba de o serie de privilegii de natură vamală pe care histrienii le primeau de la un guvernator sau alt înalt funcționar roman, chiar dacă nu sîntem în măsură să le precizăm și mai mult.

[36] Că o rețea vamală a trebuit să existe înaintea anului 46 e.n. ne-o dovedește nu numai hotărnicia însăși (vezi rîndurile 59—61) dar și Appian, *Illyr.*, 6, 15 și Cass. Dio, XII, fr. 50 (= Zonar, VIII, 19, 8), primul chiar cu o deosebită claritate, cînd afirmă că la început vama denumită ilirică se întindea pînă la mare. În acest sens V. Pârvan, *loc. cit.* ; *Idem, Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, p. 88 ; H. Dessau, *Geschichte der römischen Kaiserzeit*, Berlin, 1930, II, 2, p. 533 ; R. Vulpe, *op. cit.*, pp. 54—55 citindu-l în sprijin pe M. Lemosse, *Le régime des relations internationales dans le Haut-Empire romain*, pp. 100—102 și 144. Cît privește unele imunități pe care orașele le puteau primi chiar înainte de integrarea lor în provincie cf. *Syll*[4], 618 conținînd scrisoarea unuia din Scipioni către orașul Heracleea pe Latmos (comentat de D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, p. 379 n. 77, cu corecturile lui J. și L. Robert, B.É., RÉG, 73, 1960, p. 178, nr. 270) oricum înaintea înființării provinciei Asia.

[37] Pentru părerea că rețeaua vamală romană nu se putea întinde în Dobrogea decît după anul 46 e.n. cf. V. Pârvan, *Histria*, IV, pp. 588—590 ; *Idem*, în *Ausonia*, X, 1921, pp. 193—195 ; C. Patsch, *op. cit.*, p. 151 ; S. J. de Laet, *op. cit.*, p. 235 ; H. Nesselhauf, în *Epigraphica* I, 1939, p. 336 ; D. M. Pippidi, *op. cit.*, pp. 376—377.

Este vorba mai întîi de elogiul guvernatorului Tiberius Plautius Silvanus Aelianus care conține un detaliu deosebit de prețios în problema care ne reține atenția, după știința noastră insuficient pus în valoare [38]. Enumerînd realizările celebrului guvernator, redactorul elogiului menționează mai întîi aducerea *în provincie* a celor peste 100.000 de transdanubieni [39] pentru ca mai apoi, într-o ordine de idei deosebită, să amintească de aducerea unor regi necunoscuți sau ostili poporului roman *in ripam quam tuebatur* [40]. Distincte nu numai ca timp aceste transplanturi se efectuează, dacă este să ne încredem în litera documentului, în zone diferite, primul în provincie, al doilea în ceea ce se numea *ripa,* organisme deosebite din moment ce despre primul ni se spune că îl conducea în mod legal *(praefuit)* în timp ce asupra celui de-al doilea nu se exercita decît o acțiune de protecție *(quam tuebatur).* Ne-ar fi mai greu să spunem ce va fi putut reprezenta această *ripa* dacă nu se admite că ea este identică cu *Ripa Thraciae* — altfel spus zona de la est de Dimum [41] — și pe care documente ulterioare

[38] Principalele documente despre activitatea lui Plautius Aelianus sînt conținute în elogiul de la Tibur (CIL, XIV, 3608 = ILS, 986) redactat între 74—79 e.n. și horothesia histriană. Alte menționări se găsesc la D. M. Pippidi în studiul dedicat în exclusivitate acestui personaj (*op. cit.*, pp. 286—337 iar pentru documentele în discuție p. 288 n. 4 și 5). În afara studiului citat mai sus cf. V. Pârvan, *Getica,* pp. 103—106 ; C. Patsch, *op. cit.,* pp. 162—170 ; L. Halkin, în *L'Antiquité classique,* III, 1934, pp. 121—161 ; Em. Condurachi, în *SCIV,* IX, 1, 1958, pp. 119—130 ; R. Vulpe, *op. cit.,* pp. 56—57.

[39] CIL, XIV, 3608, r. 9—13 : *In qua (Moesia) plura quam centum mill(ia) ex numero Transdanuvior(um) ad praestanda tributa cum coniugib(us) ac liberis et principibus aut regibus suis transduxit.* Cum se știe părerile diferă atît în ce privește originea strămutaților transdanubieni (geți pentru D. M. Pippidi, *op. cit.,* pp. 305—307 și Em. Condurachi, SCIV, IX, 1, 1958, pp. 123—130 ; amestecați din punct de vedere etnic pentru V. Pârvan, *op. cit.,* p. 104 ; C. Patsch, *op. cit.,* p. 165 ; C. Daicoviciu, în *Istoria României,* I, pp. 290—291 ; R. Vulpe, *op. cit.,* pp. 56—57) a modalității de aducere în provincie (cu forța după D. M. Pippidi, *op. cit.,* p. 308—310 ; pacific și chiar cu privilegii pentru V. Pârvan, *loc. cit.* ; C. Patsch. *loc. cit.* ; Em. Condurachi, *loc. cit.* și R. Vulpe, *loc cit.*), în fine a cauzelor acestor transplantări (în cadrul politicii „spațiului de siguranță" pentru D. M. Pippidi, *op. cit.,* pp. 305—307 și C. Daicoviciu, *loc. cit* ; ca urmare a presiunii sarmatice pentru V. Pârvan, *loc. cit* ; C. Patsch, *loc. cit.,* fie concretizată sub formă de raiduri la Em. Condurachi, *loc cit.,* fie, ceea ce e mai puțin probabil, urmare a unei stăpîniri efective a roxolanilor asupra cîmpiei muntene încă din secolul I e.n. la A. Alföldi, *Zu den Schicksalen Siebenbürgens im Altertum,* Budapesta, 1944, pp. 70 și urm. și J. Harmatta, *Studies in the history of the Sarmatians,* Budapesta, 1950, pp. 45 și urm.).

[40] CIL, XIV, 3608, r. 16—18 : *Ignotos ante aut infensos p(opulo) R(omano) reges signa romana adoraturos in ripam, quam tuebatur, perduxit.*

[41] În contrast cu precizia pe care îndrăznim s-o atribuim documentului epigrafic, sursele literare, în speță Pliniu cel Bătrîn, șovăie atribuind ținutul dintre Dunăre și mare cînd Moesiei (N.H., III, 26 (29), 149), cînd Traciei (N.H., IV, 11 (18), 42 și 44 ; adaugă și Pomp. Mella, II, 2), ezitare pe care credem că putem s-o transformăm într-un argument în plus în favoarea ipotezei de mai sus în sensul că *Ripa Thraciae,* organism ancestral legat de Tracia, era subordonat autorității guvernatorilor Moesiei. În acest sens cf. J. Marquardt, *op. cit.,* pp. 183—184 ; B. Filow, *op. cit.,* p. 4 ; C. Patsch, *op. cit.,* p. 146 ; M. Fluss, *op. cit.,* col. 2375 ; A. Stein, *op. cit.,* p. 15 ; Em. Condurachi în *Histria* I, p. 53 ; D. M. Pippidi, *op. cit.,* pp. 376—377 ; R. Vulpe, *op. cit.,* pp. 48—49 ; I. Stoian, *op. cit.,* pp. 35—38. Pentru opinia că ea ar fi fost anexată Traciei, cf. *supra* nota 24.

o menționează ca un simplu district vamal. Admițînd această analogie — după părerea noastră foarte plauzibilă — avem dovada că partea estică a Moesiei, în care se include și Dobrogea, nu era încă integrată în provincie, cel puțin la o dată care e de căutat între 57—67 .e.n.[42], oricum ulterioară anului 46 e.n. Alta este problema de a ști în ce măsură intensa activitate nord-dunăreană a lui Aelianus nu va fi pregătit terenul pentru anexarea acestui teritoriu și în lipsa unor dovezi pertinente despre o reală anexiune dincolo de Dunăre[43] credem că expresia *proferre pacem provinciae* — poate o transpunere elaborată a cunoscutei *proferre fines* și care după o recentă teorie a lui H. Schönberger nu este de interpretat decît ca o lărgire a zonei de influență în afara *limes*-ului propriu zis[44] — se referă exact la ținutul dintre Dunăre

---

[42] Anii legației lui Aelianus au fost precizați între 57—67 e.n. de D. M. Pippidi, *op. cit.*, pp. 302 și urm., cu toată bibliografia anterioară.

[43] Desigur o formă de control roman, așa cum o dovedește fără putință de tăgadă elogiul tiburtin al lui Aelianus, s-a exercitat la nord de Dunăre. În această ordine de idei este de văzut dacă afirmația lui Tacitus, Hist., III, 46, 2 : *Dacorum gens numquam fida,* interpretată ca un tratat anterior anului 69 e.n. de J. Klose, *Römische Klientelstaaten,* Breslau, 1934, p. 124 ; C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa,* V, 2 : *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan,* Vien, 1937, p. 4, n. 1 ; Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 8, n. 6 nu reprezintă unul din rezultatele acestui control. Problema unei reale anexiuni susținută nuanțat de V. Pârvan, *op. cit.*, pp. 103—106 și R. Vulpe, în *Studii Clasice,* II, 1960, pp. 337—357, combătută de R. Syme, în J.R.S., 24, 1934, p. 116, n. 3 și D. M. Pippidi, *op. cit.*, pp. 319—322 este însă evident discutabilă cîtă vreme nu este posibil de alcătuit nici măcar o listă a așezărilor getice care par să-și încheie existența cu ocazia campaniei acestuia (cf. D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 307, n. 69 cu rezervele lui R. Vulpe, *op. cit.*, p. 42 și n. 79, parțial în concordanță cu C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 290). Rămîne sigur că doar orașul Tyras, care-și schimbă era în 56—57 e.n. (cf. C.I.L., III, 781 cu comentariul lui Th. Mommsen de la pp. 147—148), a fost anexat acum, chiar dacă evenimentul nu poate fi sincronizat cu campania lui Aelianus împotriva sarmaților din anul 62 e.n. În acest sens cf. J. Marquardt, *op. cit.*, p. 187 ; A. von Premerstein, *op. cit.*, col. 196 ; B. Pick, *op. cit.*, p. 71 ; B. Filow, *op. cit.*, p. 14 ; J. Weiss, *op. cit.*, p. 33 ; C. Patsch, *Festsetzung...*, p. 166 ; M. Fluss, *op. cit.*, col. 2377 ; P. Nicorescu, AARMSI, III, 19, 16, 1937, p. 221 ; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 58, n. 152 unde obiecțiile lui D. M. Pippidi, *op. cit.*, pp. 322—324 sînt eliminate pe baza noii lecturi a papirului Hunt (R. O. Fink, în J.R.S., 48, 1958, p. 104, r. 57 : *kas(t)rae* în loc de vechea lectură *Tyras,* menționată la rubrica *extra provinciam*).

[44] După o nuanțată analiză H. Schönberger, *Der römische Limes in Deutschland. Begriff und Funktionen.* în vol. *Grezbildende Faktoren in der Geschichte,* Hanovra, 1969, pp. 13—21, ajunge la concluzia că *fines* reprezintă o zonă lărgită față de *limes*-ul propriu zis care-și păstrează sensul originar de *drum de-a lungul frontierei.* În acest fel formularea din elogiul tiburtin C.I.L. XIV, 3608, r. 21—22 : *per quem pacem provinciae et confirmavit et protulit* poate reprezenta o acțiune de extindere a hotarelor (*fines*) analogă de pildă cu cea menționată în *Monum. Ancyr.*, 30 : *Protulique fines Illyrici ad ripam fluminis Danuvii.* Cît privește sensul „temporal" acordat de L. Halkin, *loc. cit.*, expresiei *proferre pacem,* el nu ni se pare că împietează asupra celui „spațial", n-ar fi decît pentru că exact în perioada redactării monumentului (74—79 e.n.) asistăm la o intensă activitate de constituire a *limes*-ului dobrogean, rezultantă în timp a extinderii dominației romane în zona dintre Dunăre și mare încă din vremea lui Aelianus.

şi mare. În acest teritoriu, la fel ca Aelius Catus înaintea sau concomitent cu înfiinţarea provinciei Moesia [45], Aelianus aduc *reges... ignotos ante aut infensos*, lărgind în felul acesta frontierele *(fines)* imperiului, nu încă şi *limes*-ul propriu zis.

Spunem nu încă *limes*-ul pentru că nu avem nici o dovadă sigură a instalării unor trupe stabile, fie ele şi auxiliare, în zona de care ne ocupăm chiar în vremea guvernării lui Aelianus. Pînă la a reveni asupra acestui aspect se poate afirma că dimpotrivă, şi cu aceasta trecem la discuţia celui de-al doilea document, *praefectura orae maritimae*, organism militar tipic preprovincial — pare să-şi fi continuat existenţa judecînd după indicaţiile clare ale horothesiei histriene. Cei doi *praefecti*, Asiaticus şi Arruntius Flamma, menţionaţi în timpul guvernării lui Flavius Sabinus [46], dovedesc că prefectura litoralului maritim,

---

[45] Pentru o serie de învăţaţi evenimentul anexării Moesiei are loc în primii ani ai erei noastre, A. Caecina Severus, menţionat de Cassius Dio (LV, 29) în 6 e.n., fiind primul guvernator cunoscut al Moesiei. În acest sens cf. J. Marquardt, *op. cit.*, p. 181 ; M. Fluss, *op. cit.*, col. 2385 (cu precizarea extrem de importantă că titlul purtat de Caecina Severus ἄρχων τῆς πλησιοχώρου Μυσίας indică guvernarea acestuia doar într-o parte a Moesiei, cea estică fiind încă sub jurisdicţia *praefecturae civitatium Moesiae et Treballiae* pentru care vezi mai jos nota 47) ; R. Syme, în J.R.S., 34, 1924, pp. 113—117 iar pentru o datare şi mai timpurie, mai exact între 1—4 e.n. — aşa cum sugerase de altfel şi R. Syme — J. H. Oliver, *Greek Roman and Byzantine Studies*, VI, 1965, pp. 51—55 şi *Classical Philology*, LXII, 1967 1, pp. 41—42. Pentru alţi învăţaţi evenimentul n-are loc decît în anul 15 e.n., adică atunci cînd sîntem informaţi că Moesia a plătit pentru prima oară tribut (Appian, *Illyr.*, 30, 86 şi 88 ; Tac., *Ann.* I, 80 ; Cass. Dio, LVIII, 25, 4 ; Euseb. — Hieronym., *Chron.*, p. 166, 23—25 — ed. Helm). A. Caecina Severus nedeţinînd în acest caz decît un comandament militar. Astfel văd lucrurile A. von Premerstein, *op. cit.*, col. 162 şi 172—174 ; B. Filow, *op. cit.*, p. 2 (posterior anului 9 e.n.) ; C. Patsch, *op. cit.*, pp. 91—128 ; A. Stein, *op. cit.*, pp. 15—17 ; D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, p. 300 ; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 43, n. 81—82. Oricînd am plasa aşadar data de înfiinţare a Moesiei este limpede că acţiunea lui Aelius Catus (cf. Strabo, VII, 3, 10 (c. 303) se desfăşoară *înaintea* anului 15 e.n. primul an cînd Moesia este obligată să plătească tribut şi că deci cei 50.000 de transdanubieni vor fi constituit însăşi baza organizării fiscale a Moesiei.

[46] Guvernarea lui Flavius Sabinus se datează fie între 53—60 e.n. după A. Stein, *op. cit.*, pp. 28—29 fie între 50—57 după D. M. Pipidi, *Contribuţii ...*, pp. 296—299. Pentru cei doi praefecti = ἔπαρχοι vezi ediţia oferită de D. M. Pippidi, *op. cit.*, pp. 353—355, r. 11—13 şi 20—22. Ceea ce se cuvine a remarca este că dispoziţiile pe care le dă Flavius Sabinus acestor ἔπαρχοι sînt mai mult de natură economică, fapt în măsură să slăbească ipoteza după care cei doi ar fi *praefecti* unor simple unităţi auxiliare cum credea H. Dessau, în J.Ö.A.I., XXIII, 1926, col. 346, n. 5. În schimb pentru V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 571 ; D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, pp. 300—301 ; R. Vulpe, *op. cit.* pp. 50—51 ei sînt *praefecti orae maritimae* şi care în concepţia lui C. Patsch, *op. cit.*, p. 153, urmat de G. Barbieri, în *Rivista di Filologia Classica*, 74, 1946, pp. 166—171 ar fi colaborat cu cohors VII-a Gallorum care-şi avea sediul la Tomis. Vezi însă rezervele noastre de la nota 62 unde se arată că cea mai timpurie dată la care ne putem gîndi pentru venirea cohortei în Dobrogea este oricum 74/75 e.n.

atestată în anul 12 e.n. și încă ipotetic pentru anul 15 e.n.[47] — deci oricum în timpul regatului odris — a continuat pînă cel puțin între 50—57 e.n., dată pînă la care nu s-a simțit nevoia unei schimbări de organizare militară[48]. Se dovedește odată în plus că anul 46 e.n. n-a adus transformări esențiale în zona pe care o cercetăm ci că situația pe care o cunoaștem din primele decenii ale secolului I e.n. pare să fie continuat pînă în deceniile 6—7 ale aceluiași secol.

Măsurile lui Aelianus pregătiseră suficient terenul pentru anexarea Dobrogei. Invaziile daco-sarmatice din anul celor patru împărați ca și din anul următor au demonstrat însă fragilitatea frontului dobro-

---

[47] Textele pe care se întemeiază existența unei *praefectura orae maritimae* se găsesc la Ovidius, *Pont.*, I, 8, 11—20 ; IV, 7, 1—30 (asediul getic al garnizoanei odrise de la Aegyssus, salvată de Vestalis cu ajutorul venit pe calea apei al lui Vitellius, din anul 12 e.n.) și IV, 9,75—80 (asediul getic al garnizoanei odrise de la Troesmis, salvată de L. Pomponius Flaccus, din anul 15 e.n.). Acțiunile lui M. Lollius din 20—18 î.e.n. (Cass. Dio, LIV, 20, 3), a lui L. Tarius Rufus (Cass. Dio, *ibidem*) ca și ale lui L. Calpurnius Piso Frugi dintre anii 13—11 î.e.n. (Tit. Liv., *Per.*, CXL ; Vell. Paterc., II, 98 ; Tac., *Ann.*, VI, 10 ; Cass. Dio, LIV, 34,5) pledează pentru faptul că pînă în anul 11 î.e.n. nu exista un organism local de protecție a coastei și a interiorului dobrogean cîtă vreme era necesară intervenția proconsulilor Macedoniei. Cel mai sigur *terminus antequem* îl oferă Ovidius (*Trist.*, II, 197—200) care afirmă, în anul 9 e.n., că zona a intrat recent sub jurisdicția romană, în forme pentru care nu există o opinie comună ceea ce face necesară o trecere a diverselor păreri în revistă. Pornind de la analogia cu *praefectura civitatium Moesiae et Treballiae* de sub comanda lui Baebius Atticus, primipil al legiunii a V-a Macedonica (CIL, V, 1838) ca și cu *praefectura ripae Danuvii* (cf. A. Mócsy, R. E., IX., Supplbd, 1962, col. 608, s.v. *Pannonia*) A. von Premerstein, *op. cit.*, col. 170—171, 175, 194—195 identifică pentru întîia oară în Vestalis — la rîndu-i primipil al legiunii a IV-a Scythica probabil (cf. A. Stein, *op cit.*, p. 14, care-l urmează pe E. Ritterling, R. E. XII 1925, col. 1557 s.v. *Legio*) — pe unul din praefecții litoralului maritim, acționînd ca și Baebius Atticus în cadrul districtului militar incomplet organizat. Din anul 15 e.n. ambele organisme și-ar înceta, după savantul citat, existența, dovadă misiunea guvernatorului Pomponius Flaccus din anul 15 e.n. Aceeași misiune i se acordă lui Pomponius Flaccus și de către M. Fluss, *op cit.*, col. 2387—8 ; C. Patsch, *op cit.*, pp. 86—87 ; 120, 128 ; G. Barbieri, *op cit.*, pp. 166—175 ; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 45 și n. 96, în timp ce altă serie de învățați admit pur și simplu continuarea acestui organism pînă cel puțin în 46 e.n. (K. Regling, *op. cit.*, p. 593 ; J. Weiss, *op. cit.*, p. 32 ; V. Pârvan, în *Ausonia*, X, 1921, p. 192 ; D. M. Pippidi, *op. cit.*, pp. 299—301) chiar dacă uneori își face loc ideia că el n-a luat ființă decît din 15 e.n. (Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 7 și I. Stoian, *op. cit.*, p. 39).

[48] Chiar dacă numărul legiunilor moesice pare a se mări în 44 e.n. — odată cu constituirea comandamentului separat al Moesiei — urmîndu-i pe B. Filow, *op. cit.*, pp. 7—21 ; E. Ritterling, *op. cit.*, col. 1251 și 1647—1648, C. Patsch, *op. cit.*, pp. 147 și 163, nu avem nici o dovadă că ele ar fi fost cumva deplasate și în Dobrogea. Mai mult chiar, nici o trupă auxiliară nu este instalată aici din 46 e.n., singura dovadă a unor asemenea garnizoane (Jos. Flav., B. J., II, 16, 4) referindu-se la Tracia (cf. B. Filow, *op. cit.*, pp. 12—15 ; C. Patsch, *op. cit.*, p. 150) și e de văzut în plus în ce măsură informația se referă la perioada lui Claudius sau mai curînd la aceea a lui Vespasian (cf. E. Ritterling, *op. cit.*, col. 1261—1262 și D. M. Pippidi, *Contribuții...*, p. 326, r. 132 și 133). Pentru opinia că totuși primele corpuri auxiliare apar din 46 e.n. în Dobrogea cf. A. von Premerstein, *op. cit.*, col. 190 ; B. Filow, *op. cit.*, p. 4 ; J. Weiss, *op. cit.*, p. 33 ; V. Pârvan, în *Ausonia*, X, 1921, pp. 195—196 ; C. Patsch, *op. cit.*, p. 153 și 169 ; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 48.

gean[49]. Cu Rubrius Gallus, trimis de Vespasian, începe o eră nouă pentru Moesia în general, care beneficiază acum de serviciile a patru legiuni[50], ca şi pentru Dobrogea în mod special. Cînd Josephus Flavius afirmă că acesta πλείοσι γὰρ καὶ μείζοσι φυλακαῖς τὸν τόπον διέλαβεν, ὡς εἶναι τοῖς βαρβάροις τὴν διάβασιν τελέως ἀδύνατον[51] este sigur că se gîndea nu atît la sporirea numărului de legiuni care oricît de numeroase ar fi fost nu puteau împiedica integral accesul barbarilor, cîtă vreme cea mai estică legiune se afla cantonată la Novae, ci în special la trupele auxiliare. Mai bine de treizeci de ani acestor trupe avea să le revină sarcina apărării *limes*-ului dobrogean al cărui creator se arată a fi aşadar Rubrius Gallus. Într-adevăr, îndată după acţiunea acestuia, la intervale pe care nu le putem preciza, apar primele corpuri auxiliare stabile în partea estică a Moesiei. Astfel de la Vespasian, poate chiar în primii ani de domnie, apar ala I Asturum[52], ala I Vespasiana Dardanorum[53], ala I Flavia Gaetulorum[54], ala I Pannoniorum[55], cohors I Flavia Commagenorum[56], cohors II Gallorum[57], apoi mai tîrziu ala II Hispanorum et Aravacorum[58] şi cohors II Lucen-

---

[49] Cf. Tac. *Hist.*, I, 79, 1—5 ; II, 74 ; III, 46, 2—3 ; IV, 4, 2, 54, 1 ; Suet., *Vesp.*, 6 ; Jos. Flav., B. J., VII, 4, 3. Localizarea acestor atacuri este destul de dificilă dar oricum Dobrogea nu pare să fi fost evitată. Cf. B. Filow, *op. cit.*, pp. 23—34 ; V. Pârvan, *Getica*, pp. 107—111 ; C. Patsch. *op. cit.*, pp. 170—183 ; R. Vulpe, *op. cit.*, pp. 59—63.

[50] Este vorba de legiunile I-a Italica, V-a Alaudae, VII-a Claudia şi V-a Macedonica. Cf. B. Filow, *op. cit.*, p. 35 ale cărui concluzii nu ştim să fi fost pînă acum contestate. Doar C. Patsch, *op. cit.* p. 180 şi *Der Kampf...*, p. 3 susţine că legiunea V-a Alaudae şi-ar fi avut sediul la Durostorum, opinie rămasă complet izolată.

[51] Jos. Flav., B. J., VII, 4, 3, 92—95. Pentru acţiunea lui Rubrius Gallus cf. B. Filow, *op. cit.*, p. 35 ; J. Weiss, *op. cit.*, pp. 33—34 ; C. Patsch, *Festsetzung...*, pp. 179—182 ; M. Fluss, *op. cit.*, col. 2377 ; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 61. Profesorul Ion Nestor, căruia îi mulţumim şi aici, ne atrage atenţia asupra împrejurării că monedele din staţiunea de la Poiana se încheie la Vespasian, fapt ce s-ar putea explica prin acţiunea aceluiaşi Rubrius Gallus (Cf. B. Mitrea, S.C.I.V., VIII, 1—4, 1957, pp. 165—182).

[52] V. Pârvan, A. A., J.D.A.I., 1914, p. 438 = I. Stoian, *op. cit.*, p. 204, nr. 4. După W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliar-formationen*, Berlin, 1938, pp. 10—11, ala I Asturum şi-ar fi avut sediul la Tomis. Întemeiat pe datarea inscripţiei tomitane K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten am Rhein und Donau*, Berna, 1951, p. 141 nu exclude însă posibilitatea că ea să fi staţionat în Moesia Inferior încă de la mijlocul secolului I e.n.

[53] Cf. C.I.L., III, 7512. Sediul acestei formaţiuni era foarte probabil la Arrubium. Cf. W. Wagner. *op. cit.*, pp. 33—34.

[54] Cf. C.I.L., III, 7557. După D. Wagner, *op. cit.*, p. 53 ea şi-ar fi avut sediul la Tomis.

[55] Cf. C.I.L., III, 6242. Sediul acestei ale care stă toată perioada iulio-claudică în Pannonia era în mod sigur Troesmis. Cf. W. Wagner *op. cit.*, p. 58.

[56] Cf. V. Pârvan, A. A., J.D.A.I., 1914, p. 433. După W. Wagner, *op. cit.*, 123 cohorta aceasta şi-ar fi avut eventual sediul şi la Tomis.

[57] Cf. W. Wagner, *op. cit.*, pp. 135—136. Cohorta, care a staţionat fie la Durostorum, fie la Abrittus, este adusă aici în mod cert în vremea domniei lui Vespasian.

[58] Cf. V. Pârvan, *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, A.A.R.M.S.I., II, 37, 1913, pp. 12—25, cu sediul la Carsium. După W. Wagner, *op. cit.*, pp. 47—49, formaţiunea garnizonează pînă în 85 e.n. în Pannonia.

sium [59]. Precizări suplimentare s-au cîştigat de pe urma publicării de către D. Vuçkoviç-Todoroviç a celei mai timpurii diplome care provine sigur din Moesia, din anul 75 e.n. [60] Dintre formaţiunile amintite aici, care ne interesează, adică dintre cele care vor staţiona în Dobrogea, cohors I Lusitanorum Cyrenaica [61], cohors VII Gallorum [62] şi cohors III Gallorum [63] n-au putut veni înaintea anului 73—74 e.n. cînd sînt sigur atestate în alte provincii. Rămîne desigur de precizat dacă, de la început aceste trupe vor fi ocupat garnizoanele pe care le cunoaştem mai tîrziu — de altfel destul de ipotetic stabilite — dar chiar în cazul cînd elemente noi, de localizare vor apărea între timp, este cert că formaţiunile amintite n-au putut veni în zona dintre Dunăre şi mare înaintea domniei lui Vespasian [64]. Nu negăm, se înţelege, prin aceasta posibilitatea existenţei încă înainte de această dată a unor trupe în Dobrogea, dar ele nu par a fi fost stabile ci doar simple participante la o serie de acţiuni iniţiale de prefecţii litoralului maritim. În aceeaşi situaţie ne pare a fi fost şi flota dunăreană a cărei existenţă este presupusă încă din vremea lui Ovidius [65], dar care se arată a fi fost total reorganizată cel puţin în vremea Flaviilor cînd primeşte şi cognomenul de *Flavia* [66].

Dacă la această stabilizare a *limes*-ului dobrogean adăugăm ipoteza încheierii unor noi acorduri cu dacii de peste Dunăre, poate doar

---

[59] Cf. W. Wagner, *op. cit.*, pp. 161—162. Cohorta staţionează la Abrittus probabil din 78 e.n. dacă nu mai devreme. Cf. şi K. Kraft, *op. cit.*, p. 179.

[60] D. Vučkoviç-Todorovic, în *Starinar*, N. S., XVIII, 1967, pp. 21—28. Diploma provine din castrul Taliatae (azi Veliki Gradaţ).

[61] Cf. C.I.L., III, 142149 de la Tropaeum şi CIL, III, 12480 din Cius. După W. Wagner, *op. cit.*, pp. 163—164 ea ar fi putut avea sediul la Tropaeum şi Cius, nu însă înainte de anul 74/75 e.n. din moment ce pînă în 73/74 ea stă în Cyrenaica.

[62] Cf. C.I.L., III, 7548 = I. Stoian, *op. cit.*, p. 210. nr. 2 din Tomis. Dacă cohorta staţionează într-adevăr la Tomis (cf. W. Wagner, *op. cit.*, p. 141) avem acum dovada sigură că n-a putut veni în Moesia decît cu puţin înaintea datei de 75 e.n.

[63] Cf. C. Moisil, *Convorbiri literare*, XLII, 1908, p. 501 şi urm. = C.I.L., XVI, 41 de la Salsovia. După W. Wagner, *op. cit.*, p. 138—139 ea şi-ar fi avut sediul chiar aici, nu însă înaintea anului 75 e.n. din moment ce pînă în 74/75 e.n ea este atestată în Germania.

[64] Dacă C. Patsch, *Der Kampf...*, p. 4, întrevedea doar o sporire a efectivelor auxiliare din acest moment, nu au lipsit nici învăţaţi care, în mod justificat după părerea noastră, să postuleze apariţia primelor garnizoane auxiliare în Dobrogea începînd cu domnia lui Vespasian. Cf. V. Pârvan, *Salsovia*, Bucureşti, 1906, pp. 7—8, nr. 1 şi Gr. Florescu, op. cit., p. 8, n. 5, citind părerile concordante ale lui J. Jung, *Die romanischen Landschaften des römischen Reiches*, p. 341 şi A. von Domaszewski, în *Rheinisches Museum*, 47, 1892, pp. 207 şi 213.

[65] Cf. supra nota 47. În acest sens cf. A. von Premerstein, *op. cit.*, col. 168 ; O. Fiebiger, RE, III, 1899, col. 2646 s.v. *classis* ; C. Patsch, *Festsetzung...*, p. 122 ; M. Fluss, *op. cit.*, col. 2373 ; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 36.

[66] În general se consideră că vechea flotă a fost pur şi simplu denumită *Flavia*, chiar dacă detaliile reorganizării flaviene a flotei dunărene ne scapă integral. Cf. O. Fiebiger, *op. cit.*, col. 2647 ; V. Pârvan, în *Ausonia*, X, 1921, p. 196 ; C. Patsch, *op. cit.*, pp. 120 şi 181 ; Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 8 ; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 61 şi mai circumspect D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, p. 307.

reînoite acum[67] sîntem, dacă nu ne înşelăm în posesia unor dovezi suficiente pentru a afirma că măcar din punct de vedere militar Dobrogea a fost definitiv anexată în acest moment.

Rezultă deci cu claritate că spre deosebire de slabele argumente ce se pot aduce în favoarea anului 46 e.n., primii ani ai domniei lui Vespasian par a fi mult mai indicaţi pentru a considera că în acest răstimp Dobrogea va fi fost integrată Moesiei. Desigur datele pe care ne întemeiem această ipoteză nu sînt noi dar ele n-au putut fi puse în adevărata lor lumină cîtă vreme lipsea indicaţia expresă că un asemenea eveniment ar fi avut loc în vremea lui Vespasian.

Un pasaj din Suetonius, mai puţin cunoscut din pricina unei interpretări mai vechi, pare a conţine însă o asemenea indicaţie şi analizei acestuia îi vom dedica partea finală a acestei note. În biografia lui Vespasian se aminteşte la un moment dat că acesta *Achaiam, Lyciam, Rhodum, Byzantium, Samum, libertate adempta, item Thraciam, Ciliciam et Commagenen, ditionis regiae usque ad id tempus in provinciarum formam redigit*[68]. Secundară în discuţia de faţă dar importantă pentru reabilitarea în general a acestui text se arată a fi valabilitatea primei părţi a indicaţiei. Numeroasele confirmări epigrafico-numismatice provenind din Rhodos[69], Astypalaia[70], Delphi[71] ca şi cele încă discutabile de pe coasta bulgară a Mării Negre[72] dovedesc că în

---

[67] Pentru ipoteza unor acorduri romano-getice înaintea anului 69 e.n. cf. *supra*, nota 43. Întemeiat pe textul din Iord. *Get.*, XIII, 76, R. Vulpe, *op. cit.*, pp. 62—63 postulează încheierea unor noi acorduri în vremea lui Vespasian afirmînd „Astfel, dintr-o ştire transmisă de Iordanes şi, în mod ciudat total neglijată, deşi e vorba de o mărturie foarte importantă, reiese că Vespasian le-a plătit dacilor stipendii pentru pacea pe care ei aveau s-o respecte timp de 15 ani". Vezi însă C. Patsch, *Der Kampf...*, p. 4, nr. 1 (cu bibliografie anterioară !) şi Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 8 n. 6, unde pasajul din Iordanes este amplu comentat.

[68] Suet. *Vesp.*, VIII, 4 text reluat, în formule puţin deosebite la Aur. Vict., *Epit.*, IX ; Eutrop. VII, 9 ; Euseb. Hieronym., *Chron.*, p. 188, 5—8 (ed. Helm) pentru anul 74 e.n. O confirmare a acestei informaţii se găseşte după Th. Mommsen, *Le droit public romain*, traducere franceză, Paris, 1889, VI, 2, p. 373, n. 2) în C.I.L., VI, 1232, din perioada lui Vespasian unde expresia *auctis populi Romani finibus* s-ar referi în primul rînd la Commagene, deşi nici Cilicia nici Tracia (= *Ripa Thraciae*) nu ni se par a fi excluse din această formulă generalizatoare, aşa cum vom încerca să dovedim.

[69] Cf. *Syll.*[4], 819, cu comentariul lui H. von Gaertringen. Libertatea acestui oraş, pierdută în vremea lui Vespasian, conform indicaţiilor literare citate în nota precedentă, este recîştigată în vremea lui Titus. Cf. I. G., XII, 1, 58.

[70] Cf. *Syll.*[4], 832. Libertatea pierdută în aceleaşi condiţii le este restituită Astypaleoţilor de către Traian. Cf. I. G., XII, 3, 175, cu comentariul lui W. Weber, *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Hadrianus*, Leipzig, 1907, p. 69.

[71] Cf. *Syll.*[4], 835 cu comentariul lui H. von Gaertringen. Hadrian redă oraşului libertatea luată de Vespasian pentru care primeşte titlul de *Olympios*.

[72] Pentru B. Gerov, în *Godişnic Sofia*, 50, 2, 1955, pp. 22—23, lipsa simbolului lui Marsyas pe monedele de la Odessos, Messambria şi Apollonia cu începere de la Vespasian devine un argument pentru pierderea de către aceste cetăţi a libertăţii lor. Vezi însă rezervele lui F. de Martino, *Storia de la costituzione romana*, IV, 2, Napoli, 1965, pp. 676—687 în ce priveşte valoarea „simbolului lui Marsyas" pentru libertatea oraşelor. În general pentru politica lui Vespasian în Orient cf. D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor*, I, Princeton, 1950, pp. 566 şi urm.

vremea lui Vespasian multora dintre cetățile grecești la este răpită libertatea și pe care nu aveau să le-o restituie treptat decît Titus, Traian sau Hadrian. Încetarea scrisorilor din horothesia histriană la o dată apropiată de aceasta, și pe care n-am putea-o explica prin abandonarea nordului Dobrogei sarmaților [73], pare a fi ea însăși un ecou al acestei măsuri dacă nu cumva *forma provinciae* pe care urma s-o îmbrace ținutul dintre Dunăre și Mare nu impunea o asemenea hotărîre.

Această din urmă alternativă se lovește însă de inconvenientul acelei interpretări mai vechi, de care aminteam mai sus, și care aparține lui J. Marquardt [74]; după învățatul german, întemeiat pe autoritatea lui Borghesi, nu mai pot fi vorba de anexarea Traciei, despre care se știe că a fost anexată în 46 e.n., ci doar despre *tracheam* (=τραχεῖαν) Ciliciam, pe latinește *Cilicia aspera* adică partea muntoasă a acestei regiuni, spre deosebire de cea de cîmpie, *campestris* = πεδιάς care era deja provincie. Lăsînd la o parte semnul de întrebare pe care îl ridică apariția unui epitet grecesc într-un text latinesc, Suetonius putînd utiliza — în caz că ar fi vrut să exprime ceea ce-i atribuiau Borghesi și Marquardt — formula *Ciliciam asperam*, nu se vede îndreptățirea cu care Ciliciei *campestris* i se atribuie titlul de provincie de sine stătătoare între 22 î.e.n. — 74 e.n. — ceea ce ar justifica doar anexarea celeilalte — cîtă vreme în opinia aceluiași Marquardt ea depindea de Siria și că de-abia în 74 e.n. întreaga Cilicie, ca și Commagene de altfel, se desprind de Siria [75].

Pe de altă parte menționarea Traciei în acest text este mai mult decît firească, cum s-a văzut, ea ne mai referindu-se la partea de la sud de Haemus ci la cea de nord — și pe care Suetonius, urmat de ceilalți autori n-o putea numai decît tot Thracia — altfel spus *ripa Thraciae*. Singurul text care ar face „eroarea" — cum o califică Marquardt — a menționării unei a doua anexiuni a Traciei este cronica lui Eusebius, document de o valoare deosebită, și dacă anul 46 e.n. se dovedește a fi real pentru Tracia sudică, anul 74 e.n. — în favoarea

---

[73] Ipoteza abandonării nordului Dobrogei sarmaților în vremea lui Domitian, sugerată de cercetările lui K. Cichorius, *Die römische Denkmäler în der Dobroudscha*, Berlin, 1904, pp. 7—8, a fost formulată mai întîi sumar de M. Fluss, *op. cit.*, col. 2379, reluată de C. Patsch., *op. cit.*, p. 26 și susținută de Gr. Florescu, *opi cit.* p. 9, n. 1; Contra D. M. Pippidi, *Contribuții...*, pp. 338—348, urmat de R. Vulpe, *op. cit.*, p. 75. După cum se știe ultima scrisoare din hotărnicie datează din 67—68 e.n. și aparține lui Pomponius Pius (cf. D. M. Pippidi, *op. cit.*, pp. 300—301). Dacă nu ne înșelăm C. Patsch, *Der Kampf...*, p. 27 este singurul care sesizează această întrerupere explicînd-o însă, paradoxal, tocmai printr-o aplanare a conflictului între concesionarii vămii trace și Histria, care continuă să facă parte din imperiu.

[74] J. Marquardt, *op. cit.*, pp. 198, n. 7 și 199, n. 1 citîndu-l pe Borghesi, *Oeuvres, III*, p. 273.

[75] Cf. J. Marquardt, *op. cit.*, pp. 311—330 (Cilicia) și 340—343 (Commagene). D. Magie, *op. cit.*, I, p. 576 și II, pp. 1419, n. 68 și 1439, n. 27 (cu bibliografie mai nouă) acceptă ipoteza lui J. Marquardt privitoare la anexarea Ciliciei *trachea* fără a susține că Cilicia *campestris* ar fi avut o organizare proprie pînă în anul 74 e.n.

căruia am văzut că există dovezi consistente pentru cea nordică — nu poate fi ușor eliminat printr-o discutabilă corectură filologică. Am adăuga doar că divizarea Moesiei, care are loc cel tîrziu în 86 e.n.[76] pledează și ea pentru o anexare mai tîrzie a părții estice a acesteia, întrucît este greu de crezut că autoritățile romane vor fi trebuit să aștepte 40 de ani, din 46 e.n. pînă în 86 e.n., pentru a realiza dificultățile organizării și supravegherii unei provincii care se întindea de la Singidunum la gurile Dunării.

Rezumînd, credem deci a putea susține că procesul cuceririi romane a Dobrogei, inițiat în vremea lui Lucullus, reluat de Crassus prin anexarea definitivă a orașelor grecești și reconstituirea regatului odris este pregătit, în sens definitiv, de guvernatorul lui Nero, Plautius Silvanus Aelianus. Fără acțiunile acestuia i-ar fi fost imposibil lui Vespasian, prin Rubrius Gallus, să desăvîrșească procesul de constituire al *limes*-ului dobrogean[77]. Mai tîrziu, în vremea lui Traian asistăm la definitiva angrenare a Dobrogei în sistemul administrativ și fiscal al statului roman.

Întîrzierea datei oficiale de anexare a Dobrogei cu aproximativ 30 de ani nu implică însă și întîrzierea procesului de romanizare — asupra căruia s-ar cere efectuate totuși observații mai circumspecte[78] — ci dimpotrivă ea demonstrează îndelunga pregătire și deci temeinicia acestui proces, ale cărui rezultate aveau să-și arate durabilitatea timp de șapte secole.

---

[76] Izvorul literar care face cea mai circumstanțiată mențiune despre divizarea Moesiei este S.H.A., *V. Hadr.*, 2. Primul guvernator al Moesiei Superior, L. Funisulanus Vettonianus este atestat după anul 85 e.n. (C.I.L., III, 4013). Pentru această divizare și semnificația ei cf. J. Marquardt, *op. cit.*, pp. 182—183 ; B. Filow, *op. cit.*, p. 3 ; V. Pârvan, *Începuturile...*, pp. 76 și 102 ; C. Patsch, *op. cit.*, pp. 7—8 ; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 71, n. 15 ; D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei* I, p. 301 ; M. Fluss, *op. cit.*, col. 2377 și 2389.

[77] De altfel în perioada domniei lui Vespasian constatăm în general, de-a lungul întregului *limes* danubian, o intensă activitate organizatorică. În partea de est a Pannoniei de pildă *praefectura ripae Danuvii* este atestată pentru toată perioada iulio-claudică (cf. A. Mócsy, *op. cit.*, col. 608) în timp ce primele dovezi de organizare militară permanentă încep abia din vremea lui Vespasian (cf. E. Toth, în *Acta Archaeologica*, 1970, sub tipar — căruia îi mulțumim pentru informație) moment înaintea căruia guvernatorul L. Tampius Flavianus desfășoară o activitate frapant de asemănătoare cu cea a lui Aelianus (cf. C.I.L., X, 6225 = I.L.S., 985 în noua lectură a lui A. Mócsy, în *Archeologiai Értesitö*, 93, 2, 1966, pp. 203—207). Pe de altă parte în porțiunea reno-danubiană unde Tacitus, *Hist.*, IV, 55, 1 ne informează despre existența unei *praefectura ripae Rheni* în vremea lui Vitellius, perioada Flaviilor reprezintă un moment decisiv, legat poate de activitatea cu totul deosebită a guvernatorului din anul 74 e.n. Cn. Pinarius Cornelius Clemens (cf. C.I.L., XI, 5271 = I.L.S., 997 cu comentariul lui H. Schönberger, în J.R.S., 59, 1969, pp. 155—164).

[78] Metodologic vorbind, două sînt coordonatele de care trebuie să se țină seamă atunci cînd se discută vechimea procesului de romanizare în Dobrogea. Mai întîi de diferența, oricum netă, între cetățile grecești, anexate din vremea lui Crassus și care deci se integrează mai curînd în sistemul roman și interiorul teritoriului dobrogean unde primele dovezi de viață romană datează de la sfîrșitul secolului I e.n. Pentru orașele grecești vezi, pe lîngă dovezile aduse mai sus în nota 34 și care se refereau în special la primele decenii ale stă-

RELATIVEMENT À L'ANNEXION DE LA DOBROUDJA PAR LES ROMAINS

Résumé

La plupart des historiens considèrent que la Dobroudja fut annexée en 46 de notre ère. Parmi les arguments les plus usités pour confirmer cette date, on cite le texte d'Eusebius. Mais ce texte ne peut constituter un argument décisif, du moment qu'il se réfère à la Thrace proprement dite — pour laquelle

---

pînirii romane, pentru Histria scrisorile guvernatorilor dintre anii 47—68 e.n. pe care-şi întemeiază dispoziţiile M. Laberius Maximus în 100 e.n. în cunoscuta-i hotărnicie (cf. D. M. Pippidi, *Contribuţii...*, pp. 349—385 iar pentru cronologia guvernatorilor pp. 287—303), ca şi dedicaţia în cinstea lui Domitian martelată şi rescrisă pentru Nerva (D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 338—348). Pentru Tomis vezi inscripţia în cinstea Agrippinei în AEM, XI, 1887, p. 41, nr. 54 = I.G.R., I, 621 ca şi inscripţiile mai multor veterani eliberaţi în perioada Flavilor (cf. C.I.L., III, 14,453, = I. Stoian, *op. cit.*, p. 205, nr. 5; C.I.L., III, 12.498 = I. Stoian, *op. cit.*, p. 203, nr. 3 ; C.I.L. XVI, 21 ; V. Pârvan, A. A., J.D.A.I., 1914, col. 438 = I. Stoian, *op. cit.*, p. 204, nr. 4 ; V. Pârvan, *ibidem*, col. 433) vreme în care monetăria tomitană continuă să fie deosebit de activă (cf. K. Regling, *op. cit.*, nr. 2577—2599 ; M. C. Sutzu, în B.S.N.R., V, 1, 1908, pp. 12—13, nr. 20—26). Pentru Callatis se cunoaşte decretul în onoarea lui Apollonios (V. Pârvan, *Gerusia din Callatis*, A.A.R.M.S.I., II, 39, 1920, pp. 51—90 cu bibliografia mai nouă a documentului la D. M. Pippidi, *op. cit.*, pp. 335—337) ca şi epitaful lui Tiberius Plautius Silvanus, fiu al cetăţii, care a primit desigur cetăţenia romană de la guvernatorului Moesiei din anii 57—67 e.n. (D. M. Pippidi, *op. cit.*, pp. 528—532 cu observaţiile lui J. şi L. Robert, BÉ, RÉG, 80, 1967, p. 511, nr. 383). Adaugă şi reluarea emisiunilor callatiene în vremea lui Nero. Cf. L. Ruzicka, *Zeitschrift für Numismatik*, 30, 1913, pp. 293—304 ; V. Canarache, în B.S.N.R., 38/41, 92/95, 1944/47, p. 26 ; B. Mitrea, în *Dacia*, N. S., XI, 1967, p. 382, nr. 21.

În schimb printre puţinele dovezi concludente despre o viaţă romană în interiorul Dobrogei, anterioară războaielor dacice ale lui Traian, cunoaştem, cu excepţia corpurilor de trupă auxiliare care-şi vor fi avut sediul în diverse puncte din teritoriul dobrogean începînd din vremea domniei lui Vespasian (cf. *supra* notele 52—63), diplomele de la Salsovia din 97 e.n. (citată mai sus în nota 63) ca şi cea de la Oltina din 99 e.n. (A.E.M., XI, 188, 1887, p. 25, nr. 15 = C.I.L., XVI, 44). Auxiliarul Perasius a cărui diplomă s-a găsit la Mihailovgrad (C.I.L., XVI, 22 din 78 e.n.) nu este originar din Aegyssus ci aşa cum a demonstrat H. Nesselhauff, din oraşul Aegis din Cilicia. Tot aşa Romaesta Spiurus de la Sarsînlar din ala Gallorum et Thraecum Antiana, eliberat în anul 54 e.n. (Sc. Lambrino, în *Rev. Phil.*, V, 1931, pp. 251—267 = C.I.L., XVI, 3) nu este nici în mod cert un bes, nici nu servea probabil cu trupa sa în Moesia ceea ce diminuează valoarea acestui document pentru demonstrarea romanităţii zonei respective.

În al doilea rînd trebuie avut în vedere că datarea timpurie a procesului de romanizare întemeiată pe gentiliciile purtate de coloniști romani (cf. printre alţii V. Pârvan, *Începuturile...* şi *Ausonia*, X, 1921, *passim* ; Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 17 ; R. Vulpe, *op. cit.*, pp. 63—67 etc.) nu este peremptorie. In aşteptarea unor studii competente în această direcţie ne mulţumim a sublinia că aceşti coloniști — *Iulii*, *Claudii* sau *Flavii* — pot fi descendenţii unor coloniști care au primit cetăţenia în altă parte, aceasta fără a mai lua în consideraţie data respectivelor inscripţii, niciuna nepretîndu-se la o datare mai timpurie.

on possède des preuves suffisantes — et comme seule hypothèse à la Dobroudja. De même, la chronologie de la dinastie des Odryses est trop discutable pour qu'on puisse en tirer des conclusions fondées. D'autant moins peut on se fonder sur les lettres des gouverneurs de la horothesia histrienne, qui commencent en l'an 47 de notre ère, du moment qu'Histria avait été définivement annexée quelques décennies plutôt.

Bien plus, la mention de l'organisme *ripa* (= *Ripa Thraciae)* différant de la province, dans l'éloge du gouverneur Plautius Silvanus Aelianus, aussi bien que la persistance, jusqu'à la 6 décennie du premier siècle de notre ère, du district militaire préprovincial *praefectura orae maritimae* semblent prouver que tant du point de vue administratif que militaire, la Dobroudja n'avait pas été annexée en l'an 46 de notre ère.

Par contre, l'intense activité d'Aelianus avait préparé le terrain pour que, par suite des invasions daco-sarmatiques des années 69—70 de notre ère, Rubrius Gallus ait mis les bases du *limes* de la Dobroudja. De nombreuses troupes auxiliaires sont installées maintenant pour la première fois dans la région entre le Danube et la mer, la flotte danubienne est réorganisée, on conclut de nouveaux accords avec les Géto-Daces.

Tout cela paraît trouver une bonne confirmation dans un texte, longtemps négligé, de Suetonius, selon lequel la Thrace *(Ripa Thraciae)* n'est définitivement annexée qu'en l'an 74 de notre ère. L'information, reprise d'ailleurs dans la chronique d'Eusebius, a le mérite d'éclaircir les choses, dans ce sens qu'en l'an 46 de notre ère ne fut transformée en province que la zone au sud de Haemus, et ce n'est qu'au cours des premières années du règne de Vespasien que fut annexée la *Ripa Thraciae,* qui comprenait également la Dobroudja.

IM ZUSAMMENHANG MIT DEM DATUM DER ANNEXION DER DOBRUDSCHA DURCH DIE RÖMER

Zusammenfassung

Die meisten Historiker betrachten als Datum, zu dem die Dobrudscha durch die Römer annexiert wurde, das Jahr 46 u.Z. Aber von den meist herangezogenen Beweisgründen, die dieses Datum bestätigen sollen, kann weder der Text des Eusebius ein ausschlaggebendes Argument sein, solange es sich auf das eigentliche Thrakien bezieht — wofür genügend Beweise vorliegen — und nur hypothetisch auf die Dobrudscha, noch die Chronologie der Dynastie der Odrysen, die viel zu strittig ist, um daraus Schlüsse ziehen zu können und umso weniger die Tatsache, daß die Briefe der Statthalter aus der Horothesia von Histria mit dem Jahe 47 u.Z. beginnen, da ja Histria einige Jahrzehnte vorher endgültig annexiert worden war.

Außerdem scheint die Tatsache, daß der Verwalter Plautius Silvanus Aelianus in seinem Lob den Organismus *ripa Thraciae* von der Provinz gesondert erwähnt, so wie daß der präprovinziale Militärdistrikt *praefectura orae maritimae* bis in das 6. Jahrzehnt des ersten Jahrhunderts u.Z. andauert, zu beweisen, daß sowohl verwaltungsmäßig als auch vom militärischen Standpunkt die Dobrudscha nicht im Jahre 46 u.Z. annexiert wurde.

Die intensive Tätigkeit des Aelianus bereitete hingegen alles vor, damit Rubrius Gallius infolge der dakisch-sarmatischen Einfälle in den Jahren

69—70 u.Z. die Grundlagen des *Limes* in der Dobrudscha legt. Zahlreiche Verbände von Hilfstruppen liegen nun zum ersten Male im Gebiet zwischen der Donau und dem Schwarzen Meer, die Flotte auf der Donau wird umorganisiert und es werden neue Verträge mit den Geten-Dakern abgeschlossen.

All dies scheint in einem lange vernachlässigten Text des Suetonius genau bestötigt zu werden, aus dem folgt, daß Thrakien (= *Ripa Thraciae*) erst im Jahre 74 u.Z. endgültig annexiert wurde. Diese Information, die übrigens auch in der Chronik des Eusebius wieder aufgenommen ist, klärt die Situation in dem Sinne, daß im Jahre 46 u.Z. nur die Zone südlich des Haemus zur Provinz umgewandelt wird, während aber in den ersten Jahren der Herrschaft des Vespasian auch die *Ripa Thraciae* annexiert wurde, zu der auch die Dobrudscha gehörte.

MARIA MUNTEANU

DESPRE MAGISTRATURILE SĂTEȘTI DIN DOBROGEA ROMANĂ (sec. I—III e.n.)

Organizarea provinciei Moesia Inferior s-a făcut treptat, pe măsura înaintării siguranței romanilor la Dunăre. Dacă despre aspectul etnic, de altfel profund getic [1], al populației Dobrogei în sec. I e.n. se întîmplă să fim destul de bine informați [2], mai puține sînt referirile la formele ei de organizare administrativă.

Strabon ne informează că întreaga Tracie era împărțită în 22 populații (ἔθνος) înțelegînd prin Tracia regatul odris delimitat de Istru [3], cîteva din aceste populații locuind la nord de Haemus. Ptolemeu, care cunoștea bine cele două provincii [4], amintește că în Tracia erau 14 strategii [5], iar în Moesia Inferior 8 populații [6]. Populațiile lui Strabon (22) corespunzînd strategiilor și populațiilor lui Ptolemeu (14+8) [7] putem presupune și pentru Dobrogea, în timpul stăpînirii odrise, un început de organizare teritorială. Oricum baza organizării

---

[1] Despre geți cu element precumpănitor : Ovidiu, *Tristia* și *Ex Ponto*, passim (cf. N. Lascu, *Pămîntul și vechii locuitori ai țării noastre în opera de exil a lui Ovidiu*, în vol. Publius Ovidius Naso, Buc., 1957, p. 168—175) ; Strabon, *Geografia*, VII, 3, 2 ; VII, 3, 10 ; VII, 3, 13.

[2] Ovidiu îi amintește pe bessi : *Trist*, IV, I, 67—68 ; III, X, 5 ; coralli : *Pont.*, IV, II, 37—38 ; III, 83—84 ; sarmații : *Trist*, III, III, 6 și 63 ; X, 5 ; IV, I, 94 ; VIII, 16 ; X, 100—110 ; V, I, 15 și 74 ; *Pont*. I, II, 60 ; sciții : *Trist*. III, XIV, 47 ; IV, VI, 47 ; V, X, 48. La sud bistonii : *Trist*, I, X, 23 ; I, X, 47—48 ; *Pont.*, I, III, 59—60 ; IV, V, 35 ; I, II, 112 ; II, IX, 53—54. Strabon, *Georg.*, VII, 3, 2 ; VII, 3, 15 — bastarni ; troglodiții : VII, 5, 12 ; crobyzi : VII, 5, 12 ; tribalii : VII, 5, 12. Ptolemeu, *Geografia*, III, 10, 4 : tribalii ; troglodiții, peucinii, crobisii, oietensii, dimensii, obulensii și piarensii. Despre localizarea acestora : R. Florescu, *Agricultura în Dobrogea la începutul stăpînirii romane*, în SCIV, VII, 1956, nr. 3—4, p. 379—383.

[3] Strabon, *Geogr.*, VII, fragm. 47.

[4] Ptolemeu, *Geogr.*, III, 10, 1 ; III, 11, 1.

[5] *Ibidem*, III, 11, 8, 9, 10.

[6] *Ibidem*, III, 10, 4, 9.

[7] Cf. R. Florescu, op. *cit.*, p. 379 : Strategiile erau „organizații teritoriale ancestrale, al căror nucleu este satul...", care cunoscuse proprietatea privată.

populației autohtone o formau satele, a căror existență o constatăm și mai tîrziu [8], ele fiind preluate de romani și încadrate într-un sistem administrativ nou.

Discutînd acest sistem pornim de la constatarea tendințelor de reducere a populației în cadrul municipal, formă preferată de guvernămîntul roman și în provincii [9]. Diviziarea în circumscripții teritoriale [10] presupunea delimitarea teritoriilor orașelor și stabilirea regimului lor politic-financiar [11].

Territorium — o întindere de sol net delimitată și legată de un oraș, legiune etc [12] — desemna, înafara sensului material, funciar, pînă la ce limită se întindea competența administrativă și juridică a magistraților (municipali, militari etc.) [13].

Territorium era delimitat fie prin frontiere naturale, fie prin linii convenționale marcate prin pietre de hotar *(termini)* [14]. În Dobrogea romană avem atestate astfel de delimitări la Histria, Callatis, Capidava [15].

Constituind însemnate unități economice și administrative [16], teritoriile puteau fi de mai multe tipuri, considerînd după centrul lor : *territorium municipii* (Troesmis, Tropaeum Traiani), *territorium* eminamente rural constituit în jurul unui *pagus* (Capidava), *territorium militare* (Troesmis pînă 167/168 e.n.) la care adăugăm teritoriile orașelor grecești cu o situație specială *(territorium civitatis).*

Teritoriile erau constituite din *vilae rusticae, vici, pagi* și *canabae* (mai ales în cele militare) [17].

Vilae-le *rusticae,* în general centre de exploatare agricolă [18], sînt atestate în cîteva locuri din Dobrogea : la Capidava cu sens de conac — *obiti ad villam suam ;* [19] în teritoriul tomitan M. Ulpius Longinus era

---

[8] CIL III, 14.447 [2] : *vicus* Buteridavensis.

[9] J. Gagé, *Les clases sociales dans l'Empire romain,* Paris, 1964, p. 181. J. Marquardt, *Organisation de l'Empire romain,* Paris, 1889, I_1, p. 115.

[10] J. Marquardt, *Organisation financière chez les Romains,* Paris, 1888, p. 273 și urm.

[11] J. Marquardt, *Organisation de l'Empire,* I, p. 95 ; Francesco de Martino, *Storia della constituzione romana,* vol. IV_2, Napoli, 1965, p. 619, 627, 666 și urm.

[12] J. Toutain, *Territorium,* în Daremberg-Saglio, *Dictonaire des antiquités greques et romaines,* t. V, 1, p. 124.

[13] *Ibidem,* p. 125.

[14] *Ibidem.*

[15] Histria : V. Pârvan, *Histria IV,* în AMSI, ser. II, t. XXXVIII, 1916, p. 556 și urm., nr. 15—16. Comentată de H. Dessau, în JOAI, XXIII, 1926. Beibl., col. 395. Bibliografia problemei la D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României,* ed. II-a, Buc., 1967, p. 349 și urm. Callatis : CIL III, 14214 [30] = Tocilescu, în AEM, XIX, p. 103, 59. Capidava ; V. Pârvan, *Ulmetum,* II, în ARMSI, ser. II, t. XXXVI, p. 389—392, nr. 27 ; Gr. Florescu, *O piatră de hotar de la Capidava,* SCIV, VIII, 1957, p. 317—321.

[16] D. Tudor, *Orașe, tîrguri și sate în Dacia romană,* Buc., 1968, p. 378 și urm.

[17] J. Toutain, *op. cit.,* p. 125.

[18] I. I. Russu, *Un litigiu de hotărnicie din Soythia Minor,* în SCIV, VI, 1955, nr. 1—2, p. 78.

[19] CIL III 13737 și 14212 [20].

posesorul unui *praedium* [20]. O *villa* trebuie să fi avut şi Tiberius Claudius Firmianus, din acelaşi teritoriu, al cărui proprietate era delimitată de cea vecină [21]. Proprietara unei villa era şi [M]essia Pude[ntil]la, căruia i se fixează limitele (cu *termini*) faţă de *vicus* Buteridavensis [22].

Exemplele pot fi desigur mai numeroase, amintim doar că pe lîngă cele atestate epigrafic [23], trebuiesc adăugate cele observate pe teren [24].

Mai bogate sînt informaţiile noastre despre *vici*, atestaţi în numeroase locuri.

Avem o primă categorie de *vici* cu nume complet şi identificaţi : *vicus* Buteridavensis = Mihai Viteazul [25], *vicus* Quintionis = Sinoe [26], *vicus* Celeris = Vadul [27] (în teritoriul histrian) ; *vicus* Petra = Camena [28], *vicus* Ulmetum = Pantelimonul de Sus [29] (în teritoriul capidavens) ; *vicus* Clementianensis = M. Kogălniceanu [30] (în teritoriul tomitan).

---

[20] CIL III 770.

[21] V. Pârvan, AA, 1914, col. 442 : „Fines pertinentes ad Tib(erium) Cl(audium) Firmianum" — presupune vecinătatea unei obşti ; cf. I. Stoian, *Tomitana*, Buc., 1962, p. 232—233.

[22] Gr. Tocilescu, *Fouilles et rechèrches archéologiques en Roumanie*, Buc., 1900, p. 206—207, nr. 31 ; CIL III, 14447 ; V. Pârvan, *Histria IV*, p. 633 şi urm., nr. 30 ; I. I. Russu, *Un litigiu...*, p. 76 şi urm. ; Em. Doruţiu, în SCIV, XV, 1964, nr. 1, p. 132.

[23] CIL III 14455 (Murfatlar) ; „Catonius Ep[aphro]ditus lib[ertus]", aminteşte de patronul său ; CIL III 12463 (în apropiere de Tropaeum Traiani) : proprietatea senatorului L. (A)elius Marcianus administrată de un villicus-Iaehetav ; CIL III 12489 (Nistoreşti în terit. histrian) ; CIL III 14214 [21] villicus-Cius.

[24] Terit. Tomis-ului : Schitu şi Costineşti, cf. R. Vulpe, *Histoire ancienne* de la Dobroudja, Buc., 1938, p. 195, nota 5 ; terit. Callatis-ului : Moşneni cf. V. Canarache, *Unelte agricole pe teritoriul R.P.R., în epoca veche*, în SCIV, I, 1950, nr. 2, p. 83 şi urm. ; terit. Troesmis-ului : Turcoaia cf. V. Pârvan, *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, în ARMSI, ser II, t. XXXV, Buc., 1913, p. 491—492.

[25] Vezi nota 22.

[26] V. Pârvan, *Histria* IV, p. 617, nr. 24 ; idem, *Histria VII*, în ARMSI, ser. III, t. II., p. 55, nr. 46 ; p. 62, nr. 49 ; p. 67, nr. 50 ; p. 71, nr. 51 ; p. 74, nr. 52 ; D. Tudor, *Vicus Quintionis*, in Studii şi cercetări ştiinţifice, anul II, 1951, Iaşi, nr. 1—2, p. 448 şi 512. Tot de acolo provin : CIL III 14449 ; 12513 ; 12514 ; 12515 ; 7542 ; 14214 [25]. AEM, XVII, 1894, p. 88, nr. 12 ; V. Pârvan, *Histria* IV, p. 660, nr. 40 şi idem, *Histria VII*, p. 95, nr. 60 (?).

[27] CIL III 7526 ; V. Pârvan, *Histria VII*, p. 79, nr. 53 ; AEM, VIII, 1884, p. 23—24, nr. 62 ; AEM, VI, 1882, p. 38, nr. 79 ; D. Tudor, *Vicus Quintionis...*, p. 505 ; CIL III 7527.

[28] Th. Sauciuc-Săveanu, *O inscripţie latină şi alte obiecte antice şi ştiri din satul roman Petra, Camera de azi, din judeţul Tulcea*, în Analele Dobrogei, an. XV, 1934, p. 93—112.

[29] V. Pârvan, *Ulmetum I*, p. 498—500 ; CIL III 14214 [26] = Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches...*, p. 112, nr. 6 ; V. Pîrvan, *Ulmetum II*, p. 365, nr. 16 ; p. 348, nr. 8 = I. I. Russu, *Vicus Ultinsium*, în SCIV, VIII, nr. 1—4, p. 344—349 ; V. Pârvan, *Ulmetum III*, p. 227, nr. 11.

[30] CIL III 7565=AEM, VIII, p. 24, nr. 60 (Caramurat azi M. Kogălniceanu) ; V. Pârvan, Ulmetum, II, p. 368—371, nr. 17 ; A. Rădulescu, în vol. Noi monumente epigrafie din Scythia Minor, Constanţa, 1964, p. 141—143 ; AEM, XI, 1887, p. 63, nr. 126 ; AEM, XIV, 1891, p. 29, nr. 58.

Vici cu nume incomplet, dar identificați : *vicus* Turris Muca... = Anadolchioi [31] și *vicus* Sc... ia = Palazu [32] (în teritoriul tomitan), *vicus* Hi... = Dorobanțul [33] (în teritoriul capidavens) ; *vicus* V = Rîmnicul de Jos [34] (în teritoriul histrian) etc.

Vici cu nume complet și neidentificați : *vicus* Secundini [35] (pe lîngă Histria), *vicus* Narcissiani [36] (pe lîngă Tomis), *vicus* Amlaidina (Urluchioi ?) [37], *vici* (?) Sardes și Asbolodina [38] (pe lîngă Callatis), *vicus* Scenopensis [39] (pe lîngă Capidava), *vicus* Vergobretiani [40] (Gîrliciu ?) ; *vicus* Novus (Babadag ?) [41], etc.

Vici cu nume incomplet și neidentificați : *vicus* Parsal..., vicus C... coss [42] (pe lîngă Histria) *vicus* Ce..., vicus Val... [43] (pe lîngă Callatis), vicus I Urb... [44] (pe lîngă Medgidia), vicus... [45] (lîngă Capidava) etc.

Vici inexistenți : *vicus* Ultinsium [46] și probabil Cassiani [47].

Adăugăm la cei amintiți mai sus seria *vici*-lor a căror nume nu-l cunoaștem, dar a căror existență este dovedită de diverse materiale epigrafice și arheologice [48].

---

[31] CIL III 7533 = Tocilescu, *Fouilles et recherches...*, p. 108, nr. 2 = V. Pârvan, Histria VII, p. 103, nr. 1 ; I. I. Russu, *Note epigrafice*„ seria IV-a, SCIV, X, 1959, nr. 1, p. 142 ; CIL III 7542=767 ; 7556 ; AEM, XIX, 1896, p. 223, nr. 90.

[32] CIL III 7536 = Tocilescu, *Fouilles et recherches.*, p. 108, nr. 1 ; AEM, VIII, 1884, p. 9, nr. 23 ; AEM, XI, 1887, p. 63, nr. 127. IGBR, 639 ; CIL III 7569 (?). R. Vulpe, I. Barnea, *Romanii la Dunărea de Jos*, în *Din istoria Dobrogei*, vol. II., Buc. 1968, harta II ; localizarea la Palazu nesigură.

[33] CIL III 12494 = AEM, XIV, p. 27, nr. 52.

[34] CIL III 14461 (cf. Em. Doruțiu, în SCIV, XV, 1964, 1, p. 131) ; V. Pârvan, *Descoperiri nouă...*, p. 523.

[35] Sc. Lambrino, *Vicus Quintionis et Secundini*, în Mélanges de philologie, de littérature et d'histoire anciennes offerts à J. Marouzeau, Paris, 1948, p. 322—325. V. Pârvan, *Histria*, VII, p. 96, nr. 61 ; idem, în Dacia, II, 1925, p. 246, nr. 43, p. 241, nr. 41.

[36] D. Tudor, *Vicus Narcisiani*, în Studii și cercetări științifice, Iași, I, 1950, p. 469 și urm. ; V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, Buc., 1923, p. 147.

[37] CIL III 13743 = AEM, XIX, p. 93, nr. 37

[38] CIL III 14214 [33].

[39] Gr. Florescu, *Capidava, monografie arheologică*, I, 1958, p. 88 ; p. 97, nr. 19 = idem, *Fouilles archéologiques de Capidava, 1928—1936*, Dacia, V-VI, 1935—1936, p. 381.

[40] CIL III 12479 = Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches...*, p. 109, nr. 3.

[41] CIL III 14448 = Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches...*, p. 203, nr. 27.

[42] CIL III 12488 = Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches...*, p. 110, nr. 4.

[43] CIL III 14214 [33].

[44] CIL III 14441 = Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches...*, p. 205, nr. 28.

[5] Gr. Florescu, *Capidava*, p. 98, nr. 20 = idem, *Fouilles et recherches, archéologiques à Callachioi*, Dacia, III-IV, 1927—1932, p. 501.

[46] I. I. Russu, *Vicus Ultinium*, SCIV, VIII, nr. 1—4, p. 344—349.

[47] V. Pârvan, *Descoperiri nouă...*, p. 533—537 : denumirea satului după numele zeului Casios sau a unui cetățean Casius-Casianum. La R. Vulpe, *DID, II*, harta II, satul lipsește.

[48] La Niculițel, probabil un *vicus* : CIL III 7520 ; 7521 = AEM, VIII, p. 87, nr. 2 ; C. Moisil în BCMI, 1910, p. 31 ; V. Pârvan, *Descoperiri nouă...*, p. 504. Poate tot de acolo CIL 14446. Tot în teritoriu noviodunens, la Meidanchioi o altă așezare : CIL III 14445. Numărul exemplelor poate fi considerabil.

Așa numitele turres : *vicus* Turris Muca..., Turris Stratonis, Laicus Pyrgus, socotind după primul, erau la origine turnuri (de pază) în jurul cărora s-au format așezări de tip vican [49].

Tot o organizare sătească avea și Chora Dagis (Χόρα Δάγις) din teritoriul histran [50].

Toponimica satelor din Dobrogea romană este în mare majoritate latină [51], ceea ce dovedește, pentru unele dintre ele, o existență mai recentă. Denumirile au fost date fie după nume de persoane (la genitiv) poate primii proprietari din acele locuri, sau administratorii lor (unii de origine servilă) [52] : amintim astfel *vici* Quintionis, Secundini, Celeris (în teritoriul histrian), *vici* Clementiani, Narcissiani (în teritoriul tomitan) etc. ; denumiri după felul și locul așezării : *vicus* Ulmetum, *vicus* Novus.

În general s-au bucurat de prosperitate mai mare așezările plasate lîngă căile rutiere, care străbăteau Dobrogea în numeroase sensuri [53].

Organizarea internă a satelor era aproximativ uniformă. Să urmărim organizarea celei mai bine documentate așezări din teritoriul histrian — *vicus* Quintionis (Sinoe).

Locuitorii satului erau „vet(erani) et c(ives) R(omani) et Bessi consistentes" [54]. În fruntea satului sătetau doi *magistri*, aleși de un *ordo decurionum*. Cunoaștem numele a cîtorva *magistri* : din anul 149 Claudius Caius și Durisses Bithi [55], din 167 Aelius Bellicus și Mucaporus Ditugenti [56], din 169 Iulius Gemini și Genicius Brini [57], din 175 Aelius Bellicus și Mucatralus Doli [58], din 176 Tiberius Firmius și Cutiunis [59], iar din 177 Iulius Florus și Derzenus Biti [60]. Avem de asemenea cunoștință despre cîțiva *magistri*, fără să le cunoaștem anul funcțiunii : Sulpicius Narcissus și Derzenus Aulupori, din vremea lui Antoninus Pius (poate 150 e.n.) [61], Claudius Ianuarius și Lupus T... din

---

[49] Despre *turris* și *burgus* : în SCIV, IV, 1953, 3—4, p. 724—725. 738—739. Despre Turris Stratonis : J. Weiss, *Die Dobrudscha im Altertum*, Sarajevo, 1911, p. 69 și P. Nicorescu, BCMI, VIII, 1915, p. 72. Despre Laicus Pyrgus vezi *infra* nota 50 și R. Vulpe, *DID, II*, p. 143.

[50] Sc. Lambrino, in Mélanges Marouzeau, p. 324—325, nr. 15 ; p. 334, 344—345. I. Stoian, *O inscripție inedită din Histria. Plîngerile țăranilor băștinași de pe teritoriul histrian împotriva apăsării romane*, în SCIV, II, 1951, nr. 2, p. 137—157 și idem, *Sur le plaint des peysans du territoire d'Histria*, în Dacia, n.s., III, 1959, p. 369—390. R. Vulpe, DID, II, p. 124.

[51] R. Florescu, *op. cit.*, p. 384.

[52] V. Pârvan, *Histria IV*, p. 618 ; idem, *Histria VII*, p. 98. D. Tudor, *Vicus Quintionis*, p. 515—516.

[53] V. Pârvan, *Ulmetum I*, p. 577—587.

[54] Vezi nota 26.

[55] V. Pârvan, *Histria VII*, p. 56, nr. 46.

[56] D. Tudor, *Vicus Quintionis*, p. 502, nr. 2.

[57] V. Pârvan, *Histria VII*, p. 64, nr. 49.

[58] *Ibidem*, p. 68, nr. 50.

[59] *Ibidem*, p. 72, nr. 51.

[60] *Ibidem*, p. 74, nr. 52.

[61] *Idem, Histria IV*, p. 617 și urm., nr. 24.

anii 169—176 [62], [Tib ?] Saturninus și Bizienis, din anul 144 dacă altarul provine de la Quintionis, cum presupune Pârvan [63].

Observăm colegialitatea și anualitatea funcțiunii de *magister vici*, precum și reprezentarea celor două elemente care alcătuiau componența satului : pe de o parte cetățenii romani și veteranii, pe de alta bessi, fiecare avînd cîte un *magister*. Remarcăm de asemenea că un *magister* putea fi reales, avem în *vicus* Quintionis cazul lui Aelius Bellicus, care ocupă această magistratură în 167 și 175 [64].

În conducerea treburilor satului *magistri* erau ajutați de către un *questor*, ales și el prin alternanță, într-un an dintre „romani" și în celălalt dintre bessi. Astfel din 149 îl cunoaștem pe Servilius Primigenius [65], din 167 pe *questor*-ul Claudius Ianuarius [66], din 169 pe Cocceius Firmius [67], Dotu Zinebti din 175 [68], Flavius Secundus din 176 [69] și Fronto Bu[rt]sitsinis din 177 [70]. Cocceius Phoebus era *quesar* poate pe la 150 e.n. [71]. Observăm că în cadrul magistraturilor sătești *guestor*-ul putea să ocupe funcțiunea de *magister vici*. Este cazul lui Cl(audius) Ianuarius care în 167 era *questor* [72], iar ceva mai tîrziu *magister vici* [73].

În *vicus* Quintionis exista o „sală de audiențe" — *auditorium*, de fapt primăria comunei. „*Magistri vici* își au aici atît tribunalul, cît și birourile administrative și edilitare ale comunei lor". Tot acolo era sediul „percepției comunale" [74].

Conduși de doi *magistri* erau și *vicus* Secundini [75], *vicus* [T ?] urris Muca... [76] *vicus* Clementianensis [77] „*vicus* Novus [78] și altele [79].

---

[62] D. Tudor, Vicus Quintionis, p. 77.

[63] V. Pârvan, *Fouilles d'Histria, inscriptions, troisième série, 1923—1925*, în Dacia, III, 1925, p. 214 și urm., nr. 18.

[64] D. Tudor, *Vicus Quintionis*, p. 506.

[65] V. Pârvan, *Histria VII*, p. 59.

[66] D. Tudor, *Vicus Quintionis*, p. 502 și urm.

[67] V. Pârvan. *Histria VII*, p. 66, nr. 49.

[68] *Ibidem*, p. 69—70, nr. 50.

[69] *Ibidem*, p. 71—72, nr. 51.

[70] *Ibidem*, p. 77—78, nr. 52.

[71] Idem, *Histria* IV, p. 621, nr. 24.

[72] D. Tudor, *Vicus Quintionis*, p. 508—509, nr. 2.

[73] Ibidem, p. 502, 508—509.

[74] V. Pârvan, *Histria IV*, p. 619, nr. 24.

[75] Vezi nota 35. Din *vicus* Secundini cunoaștem următorii *magistri* : din 202 : Artema Dioscoridentis și Iustinus Valeri — cf. Sc. Lambrino, *Vicus Quintionis et Secundini*, p. 322 ; din 220 Flavius Valens (?) și Valerius Consenis (?) — cf. Sc. Lambrino, *op. cit.*, p. 323 ; din 237 Aurelius Fortunatus și Aelius Herculanus — cf. V. Pârvan, *Histria VII*, p. 96, nr. 61 ; din 238 : Bonosus Bonunis și Iustus Iustini — V. Pârvan, în Dacia II, p. 246, nr. 43 ; din 247 Claudius Antoninus și Cocceius Iustus — cf. Sc. Lambrino, *op. cit.*, p. 324.

[76] Vezi nota 31 ; CIL III, 7533 ; [p]er magistro[s Post]umianum [et H]erculeanu m... ; I. I. Russu, *op. cit.*, nota. 31, Gai]um sau Aeli]um Herculanus.

[77] Vezi nota 30. În 195 erau *magistri* Aelius Aelianus și Flavius Ianuarius : cf. V. Pârvan, *Ulmetum* II, p. 370—371 și A. Rădulescu. în *Noi monumente epografice din Scythia Minor*, p. 142—143.

[78] Vezi nota 41 ; CIL III 14448 : *magistri* Sil(vius) Cassius și P(ublius) Scofunus din 178 e.n.

[79] Ca urmare a influenței grecești uneori se numesc *magistrati* : V. Pârvan, Histria VII, p. 84, nr. 55 ; idem, Histria IV, p. 617, nr. 24 ; idem, *Ulmetum* II, p. 370—371 etc.

O categorie tot atît de însemnată o constituiau *vici* conduşi de un *magister*, ajutat sau nu de un *questor*. Mai bine ne este cunoscută situaţia la Ulmetum : Lucius Valerius Maxellius era *magister* în timpul lui Antoninus Pius [80], Flavius Germanus în anul 163 [81], Marti(u)s P(h)ilo în 172 [82], Iulius Teres tot din sec. II e.n. [83]. „Cives R(omani) et Bessi consistentes vico Ulmeto" alegeau prin alternanţă cîte un *magister* anual. Remarcăm lipsa menţionării questorilor, caracteristică pentru întreg teritoriul capidavens : *vicus* Scenopensis [84], vicus Hi.. [85]. Erau conduşi de un *magister* şi *vici* : Sc[apt]ia [86], Narcissiani [87], Petra [88], Vergobretiani [89].

Situaţia din *vicus* Celeris ne demonstrează că în acelaşi sat se putea alege cînd unul, cînd doi magistri [90]. De asemenea questorii erau cîteodată în număr de doi, ca în *vicus* Petra [91].

Funcţiunea unui *magister vici* se numeşte *magisterium*. Mai ales în cazul cînd era unul, primarul satului se pare că era eponim, din moment ce în inscripţia din *vicus* Petra se specifică : „Qu]od oppus effectu(m) magisterio anni Nymphidi Maxim[i..." [92]. În timpul exercitării magistraturii primarii acţionau cu destulă autoritate, ridicarea altarelor pentru sănătatea împăratului sau a statului, sînt de multe ori consecinţa iniţiativei personale : „mag(ister) Pontianus" din *vicus* Narcissiani îşi subliniază fapta prin expresia ; „ara(m) pos(uit) de suo. et dedit in vico [N]arcis(s)iano" [93]. Persoană de vază, primarul satului Sc[apt]ia, [Ap]olloniu[s ?] pune un altar „pro sa[lut]e vici et [s]ua et suoru[m]" [94]. Funcţiunea de *magister vici* era mai degrabă *munus* decît *honor*. Fie ei, fie alte persoane mai înstărite din *vicus*, reprezentau satul în acel *ordo decurionum* sau *curialium* al întregului teritoriu. Magistraţii sătesti erau în raporturi de dependenţă faţă de organele teritoriale. Acestea din urmă erau determinate de natura teritoriilor. La Capidava era un „quinquennalis territorii" [95] (sau mai mulţi) ajutat de

---

[80] CIL III 14214 [20].

[81] V. Pârvan, *Ulmetum*, II, p. 369, nr. 16.

[82] *Ibidem*, p. 345—349, nr. 8.

[83] *Idem*, *Ulmetum III*, p. 277, nr. 11.

[84] Idem, *Descoperiri nouă...*, p. 471 : „magistras Ebranus" şi Gr. Florescu, *Capidava*, p. 97, nr. 19.

[85] CIL III 12494 ; probabil M. Coc(ceuis) Hilus *magister vici*.

[86] CIL III 7536 : magister [Ap]olloniu[s?].

[78] D. Tudor, *Vicus Narcissiani*, p. 469 ; m[a]g(ister) Pontianus.

[88] Th. Sauciuc-Săveanu, *op. cit.*, p. 100 : magister Nymphidius Maximus.

[89] CIL III 12479 = Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches*, p. 109, nr. 3 : mag(ister) vici C(aius) Iulius Vale(n)s.

[90] V. Pârvan, *Histria VII*, p. 78, nr. 53 ; din 177 îl cunoaştem un *magister* Ulpius Uilpanus ; CIL III 12448 :... per mag(istros) q[ui] tunc erunt".

[91] Th. Sauciuc-Săveanu, *op. cit.*, p. 98—100 : *questores vici* erau Ulpius Romanus şi Cassius Primitivus. Despre *questores* : De Martino, *op cit.*, p. 641.

[92] *Ibidem*.

[93] Cf. D. Tudor, *Vicus Narcissiani*, p. 469.

[94] CIL III 7536.

[95] CIL III 12491 — AEM, XIV, p. 17, nr. 37.

obișnuitul *ordo decurionum* [96]. O situație asemănătoare avem și în teritoriul noviodunens [97]. Conducerea teritoriului troesmens o avea un [praef(ecti) ?] territor[ii Troesmensis]" [98] sau tot un *quinquennalis territorii.*

În ce privește orașele pontice în cazul Histriei se reliefează mai bine existența unui teritoriu (=regio) și a unui organ de conducere al acestuia. Un altar din *vicus* Quintionis este ridicat „pro sal(ute) Imp(eratoris) Aug(usti) civi(tatis) et reg(ionis) Histriae" [99]. Se observă existența celor două elemente distincte *civitas* = *oppidum* și *regio* = *territorium* [100]. La Nistorești (Kucuik — Kioi) tot în teritoriul histrian îl avem pe „Lucius Pompeius Valens... consist(it) r(egione) Hist(ri) muneraque fecit Histro in oppido..." [101]. Dintre magistraturile avute amintește mai întîi arhontatul. Alte două inscripții, găsite înafara teritoriului histrian, la Gîrliciu, însă provenind din acesta, vin să completeze și să lămurească chestiunea discutată mai sus. Astfel, este ridicat un altar în cinstea lui Iupiter Optimus Maximus și Iunonei Regina de „civit(as) et reg(io) Histr(iae cura agentibus Cl(audio) Amando et Ulp(io) Hectore et Aelio G... arch(ontibus) [102], altarul datînd din a doua jumătate a sec. II e.n. Celălalt altar găsit tot la Gîrliciu, din vremea lui Filip Arabul, este pus de : „A[r ?]contes r(egionis) Hist(riae) sub arc(contatu ?) Aur(elii) Euxini Leontisci" [103]. Mențiune de altfel foarte importantă deoarece subliniază că *regio Histriae* se menținea și la mijlocul sec. III e.n. ca unitate administrativă separată [104]. Conducerea ei era încredințată unui consiliu ai cărui membrii erau numiți *archontes* (existînd și un arhonte eponim !). Probabil sub acest nume se ascundea o instituție romană [105], denumirea fiind consecința mediului elenic al reședinței consiliului—Histria [106].

Consiliul putea acționa sub directa supraveghere a autorităților romane, răspunzînd de problemele teritoriului. Este firească legătura

---

[96] V. Pârvan, *Ulmetum*, I, p. 587 ; idem, *Descoperiri nouă...*, p. 470 ; idem, *Inceputurile...*, p. 131 ; Gr. Florescu, *Capidava*, p. 20—21 ; R. Vulpe, HAD, p. 197—199 ; Despre ordo decurionum : De Martino, op. cit., p. 641 și urm.

[97] Gr. Tocilescu în RIAF, VIII, 1902, p. 283 = V. Pârvan, *Descoperiri nouă...*, p. 502—509.

[7] Gr. Tocilescu în RIAF, VIII, 1902, p. 283 = V. Pârvan, Descoperiri

[98] V. Pârvan, *Descoperiri nouă...*, p. 501, nr. 2.

[99] D. Tudor, *Vicus Quintionis*, p. 502, nr. 3.

[100] *Ibidem*, p. 509.

[101] CIL III 12489 = AEM, XVII, p. 87, nr. 11. cf. V. Pârvan, *Inceputurile...*, p. 127—128 ; idem în Dacia, II, p. 241, nr. 41 : c(ives) R(omani) et Lai consistenses reg(ione) Si(tri ?) vico Secundini.

[102] St. Constantinescu, *Un monument epigrafic votiv la Gîrliciu*, în SCIV, IX, 1958, nr. 2 p. 349 și urm.

[103] Gr. Florescu, *Două documente epigrafice în legătură cu organizarea quasi-municipală a comunelor rurale (territoria) romane*, în SCIV, IX, nr. 2, p. 342 și urm.

[104] *Ibidem*, p. 346.

[105] Inscripția publicată de St. Constantinescu, *op. cit.*, amintește de 3 arhontes. În inscripția publicată de Gr. Florescu, *op. cit.*, numărul lor este 10, probabil *decemprimi*, după părerea autorului citat, asupra cărora se extinde numele de *archontes*, după reformele Severilor.

[106] CIL III 12482 : Lucius Pompeius Valens, amintește arhontatul avut „Histro in oppido".

magistraților sătești cu acest organism [107]. De altfel în satele formate din cetățeni romani (și eventual minorități favorizate) „controlul administrației era de competența autorităților romane ale provinciei". Prin înmulțirea acestor sate „individualitatea paralelă a celor două organism *civitas și territorium* s-a accentuat" [108]. Ca semn al unei oarecare autonomii sătești sînt inscripțiile care amintesc de *terrae vici* [109], satele avînd un teritoriu al lor.

Din păcate nu putem preciza raporturile teritoriului [110] cu autoritățile din Histria, pînă nu se va stabili pe deplin statutul juridic al cetății [111] ; nu putem de asemenea face aprecieri asupra existenței unor astfel de organisme teritoriale în cazul celorlalte două orașe pontice : Tomis și Callatis [112].

Mai greu de precizat este problema organizării *pagi*-lor, din cauza informațiilor puțin numeroase. La (Cherim-Cuiusu) Zorile exista un *pagus*. De acolo îi cunoaștem pe „Ulp(ius) H[e]rculanus și Iul(ius) H[e]rcula[nu]s mag(istros) pag(i) Oc...", care însoțiți de *questrores* Val[erius] Valerianus și Iul(ius) Quirillus cinstesc consiliul municipal din Tropaeum [113]. Considerînd după inscripție, *paqus*-ul Oc... făcea parte din teritoriul municipiului Tropaeum Traiani și depindea de aceasta [114].

Tot în Dobrogea romană avem o situație oarecum deosebită : *pagi* deveniți circumscripții teritoriale [115], fiind la origine tîrguri — *fora rerum venalium* — spre care gravitau din toate punctele de vedere satele dintr-o regiune [116]. Credem că astfel era siutația Capidavei [117]. Aurelius Hermes [118], de la Capidava și Aur(elius) Sisinus [119], de la Ulmetum, se numesc *pagani*, considerîndu-se deci locuitori ai unui *pagus*. Sîntem împiedicați să facem unele precizări din cauza referirilor puține și imprecise în legătură cu conducerea internă a Capidavei [120], care foarte probabil se combina, dacă nu se confunda cu aceea a teritoriului. Cît despre acesta din urmă știm că era condus de unul sau mai mulți

---

[107] R. Florescu, *op. cit.*, p. 161 ; *regio* Histriae depindea de *praeses laevi Ponti.*

[108] Cf. D. Tudor, *Vicus Quintionis*, p. 511.

[109] CIL III 12488 ; Despre o oarecare autonomie : De Martino, *op cit.*, p. 673,

[110] I. Stoian, *În legătură cu vechimea teritoriului rural al Histriei*, în SCIV, VIII, 1957, p. 185 și urm.

[111] D. M. Pippidi, *Contribuții...*, p. 359.

[112] Horothesia callatiană : CIL III 14214 [33] = Tocilescu AEM, XIX, p. 103, nr. 59.

[113] CIL III 7484. Tot de acolo : Tocilescu, AEM, XVII, p. 113, nr. 60 ; cf. V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum*, BCMI, 1911, p. 164.

[114] *Pagi* — comune rurale de tip roman, constituite pe teritoriul unei colonii : cf. M. Macrea, în *Istoria României*, I, p. 368—369.

[115] J. Toutain, *Paqus*, în Daremberg — Saglio, IV_1, p. 275 și urm. ; J. Marquardt, *Organisation de l'Empire*, I, p. 4 și urm. ; p. 16—18.

[116] C. Daicoviciu, în *Istoria României*, vol. I, 1960, p. 273 ; D. Tudor, *Orașe tîrguri și sate în Dacia romană*, p. 381.

[117] Despre organizarea teritoriului capidavens vezi notele 95 și 96.

[118] CIL III 12478 = AEM, XVII, p. 83—84 = Gr. Florescu, *Capidava*, p. 109, nr. 31 : inscripția din mediu rural.

[119] V. Pârvan, *Ulmetum*, II, p. 333—335, nr. 3.

[120] Gr. Florescu, *Capidava*, p. 81, nr. 4 ; p. 91, nr. 13.

quinquennales [121], care convocau consiliul teritoriului, format din reprezentanții tuturor așezărilor.

Tot în legătură cu acest teritoriu trebuie să amintim apariția în două rînduri a termenului de *locus* [122], *princeps loci* [123] și *loci princeps* [124] referindu-se foarte probabil la unitatea administrativ teritorială a Capidavei.

Cît despre termenul de *princeps* [125], a cărui semnificație este greu de precizat din cauza rarei sale apariții în provinciile dunărene [126], se folosește în special pentru autohtoni [127]. Am avea în acest caz șefii romanizați sau nu, a unor comunități locale, despre a căror organizare nu cunoaștem nimic [128], dar care într-o formă sau alta au fost încadrate în noul sistem organizatoric.

Vorbind de sistemul de organizare administrativă a așezărilor rurale în perioada sec. I-III e.n. remarcăm caracterul său unitar, diferențele sesizate mai sus nefiind decît diferitele forme ale aceluiași sistem.

LES MAGISTRATURES RURALES DANS LA DOBROUDJA ROMAINE (I III s DE NOTRE ÈRE.

Résumé

Les principes qui dirigeaient l'organisation des sites ruraux étaient à peu près unitaires. Tous les villages étaient renfermés dans les *territoria*, qui étaient de plusieurs types : *territorium municipii* (Troesmis, Tropaeum Traiani), *territorium militare* (Troesmis jusqu'en 167—168 de notre ère), *teritorium civitatis* (Histria, Tomi, Callatis), *territorium* tout-à-fait rural, constitué autour d'un *pagus* (Capidava).

Les „territoires" étaient donc formés de *villae rusticae, vici, pagi, canabae* (dans les centres militaires).

[121] CIL III 12491 ; V. Pârvan, *Ulmetum*, II, p. 396, nr. 31 : lectura q(uin) q(uennalis) nesigură. În Dacia organizare asemănătoare Sucidava : cf. V. Pârvan, *Știri nouă din Dacia Malvensis*, Buc., 1913, în ARMSI, ser. II, t.XXXV, p. 23, nr. 27 ; Gr. Florescu, *Capidava*, p. 106, nr. 27 ; ter]rito[rium.

[122] Problema discutată la noi întîi de Gr. Florescu, *Capidava*, p. 20, care consideră *loci* ca forme comunale deosebite și de rang superior unor *vici*, asemănătoare unor tîrgușoare (τοποι) din Etolia.

[123] CIL III 12491.

[124] CIL III 772 care provine de la Seimeni și nu de la Techirghiol. Informație de la N. Gostar, octombrie, 1970. Tot de *loci* amintesc : CIL III 12483 (Troesmis) ; CIL III 7529.

[125] C. Daicoviciu, *Les „Castella Dalmatarum de Dacie*, în Dacia, NS, II, 1958, p. 260—261 ; M. Macrea, *Viața...*, p. 146 ; D. Protase, *Observații în legătură cu așezările rurale din Dacia*, în AMN, V, 1968, p. 507.

[126] Toată bibliografia problemei la Em. Popescu, *Aspecte ale colonizării și romanizării în Dacia și Scythia în lumina unor inscripții din muzee bucureștene*, în Studii Clasice, IX, 1967, p. 184—189.

[127] CIL III 7481 (Floriile = Baccuiusu) : soția unui *princeps* se numea Zudecitulp ; CIL III 14210 (Saragea Fundeni) : Antonius Zinenis *princeps* ; cf. Em. Popescu, *op. cit.*, p. 189.

[128] CIL III 14447 [2] : vicus Buteridavensis ; CIL III 14437 [2] : daci — nu știm cum erau organizați aceștia.

Les *villae rusticae* sont, en général, des centres d'exploitation agricole : M. Ulpius Longinus du centre tomitain possédait un *praedium ;* dans le territoire capidavens nous rencontrons ces villae avec le sens de manoir — *obiti ad villam suam.*

Les *vici* attestés en Dobroudja sont assez nombreux, quelques-uns pouvant être identifiés avec des vici *Quintionis* (Sinoe), Buteridavens (M. Viteazul), Celeris (Vadu), vicus Clementianensis (M. Kogălniceanu), *vicus* Ulmetum (Pantelimonul de Sus), etc.

On rencontre d'une part des *vici* dirigés par deux *magistri,* aidés par un *questor,* comme dans les vici Quintionis, Secundini, Turris Muca, Clementianensis, Novus. *Vici* qui avaient à leur tête un *magister,* aidé ou non par un *questor,* comme dans les vici Ulmetum, Scenopensis, Hi..., Scaptia, Narcissiani, Petra, Vergobretiani.

Ce qu'on connaît du *vicus* Celaris nous prouve que dans un même village était élu tantôt un seul magister, tantôt deux. Parfois on pouvait également avoir deux questors (vicus Petra).

Les magistraturs rurales étaient donc annuelles et collégiales. En ce qui concerne le *cursus honorum* rural, il faut remarquer qu'un *magister vici* pouvait être reélu dans cette charge ; de même, un *questor* pouvait devenir *magister vici* (*vicus* Quintionis).

Les magistrats ruraux étaient soumis aux organes territoriaux, organes qui différaient, selon la natural des territoires ; à Histria apparait cette *regio-territorium,* qui avait à sa tête un collège *d'archontes ;* à la tête du territoire Capidavens se trouvait un *quinquennalis* (ou bien plusieurs) et en plus, cet *ordo decurionum,* etc.

Quant aux *pagi,* moins documentés, on observe à Capidava la tendance d'être transformés en circonscriptions territoriales. Aurelius Sisinus et Aurelius Hermes de ce territoire s'appellent *pagani.* Le mot *locus* des deux inscriptions de ce teritoire, qui rappellent le *princeps loci,* se référe, à ce qu'il paraît, également à cette unité administrative.

ÜBER DIE DORFMAGISTRATUREN DER DOBRUDSCHA ZUR RÖMISCHEN ZEIT (1. — 3. Jh.u.Z.)

Zusammenfassung

Das Organisationssystem der ländlichen Siedlungen war in der betreffenden Zeit verhältnismässig einheitlich. Alle Dörfer waren in *Territoria* eingereiht, die verschiedenerlei Arten waren : *territorium muncipii* (Troesmis, Tropaeum Traiani), das ausschließlich ländliche *territorium,* das um ein pagus angelegt ist (Capidava, *territorium militare* (Troesmis bis zum Jahre 167—168 u.Z.), *territorium civitatis* (Histria, Tomis Callatis).

Die Teritorien bestanden folglich aus *villae rusticae, vici, pagi, canabae* (bei den militärischen).

Die *villae rusticae* sind im allgemeinen Zentren in denen man landwirtschaftlich betätigt ist : M. Ulpius Longinus aus dem Territorium von Tomis war der Besitzer eines praedium ; im Territorium von Capidava sind diese als Herrenhäuser der Gutsbesitzer betrachtet *obiti ad villam suam.*

Die in der Dobrudscha belegten vici sind ziemlich zahlreich und es konnten *vici* Quitionis-Sinoe, Buterdiavensis — Mihai Viteazul ; Celeris — Vadu ; *vicus* Clementianensis — Mihail Kogălniceanu ; *vicus* Ulmetum — Pantelimonul de Sus usw. nachgewiesen werden.

Einerseits gibt es *vici,* die unter der Leitung von zwei Magistraten standen, denen ein Questor zur Seite stand, wie in *vici* Quintonis, Secundi, T ? urris Muca..., Clementianensis, Novus. Vici an deren Spitze ein *magister* stand und der einen oder keinen Questor als Gehilfen zur Seite hatte, wie in *vici :* Ulmetum, Scenopensis, Hi..., Sc[apt]ia, Narcissiani, Petra, Vergobretiani.

Die Situation aus *vicus* Celeris beweist, dass in dem gleichen Dorf abwechselnd einer oder zwei *magistri* gewählt wurden. Desgleichen konnten manchmal auch zwei Questoren gewählt werden (*vicus* Petra). Die dörflichen Magistraturen waren folglich einjährig kollegial.

In bezug auf den dörflichen *cursus honorum* ist festzustellen, dass ein *magister vici* in dieses Amt wiedergewählt werden kann, und dass ein *questor* zum *magister vici* gewählt werden kann (vicus Quintionis). Dei dörflichen Magistraten waren von den territoriellen Obrigkeiten abhängig. die ihrerseits nach der Art des Territoriums verschieden waren : Im Falle der Stadt Histria wird die regio — territorium deutlich, die unter der Leitung eines Kollegiums von *archontes* stand ; das Territorium von Capidava stand unter der Leitung eines *quinquennalis* (oder mehrerer) und dem *ordo decurionum* usw.

Die *pagi* sind weniger belegt und in Capidava ist die Tendenz zu erkennen, dieses in territorielle Bezirke umzuändern. Aurelius Sisinus und Aurelius Hermes aus diesem Territorium bezeichnen sich *pagani.* Der Begriff *locus,* der in den beiden Inschriften aus diesem Territorium vorkommt, scheint sich ebenfalls auf diese verwaltungsmässige Eincheit zu beziehen.

C. SCORPAN

NOI DESCOPERIRI GETICE ÎN DOBROGEA ROMANĂ SECOLELE II — VI e. n.

Opinii ce apărau ideea continuității au existat, desigur, cu mult înaintea cercetărilor noastre, opinii izvorîte mai mult din intuiție sau din sentimentul patriotic, iar după 1948 determinate de noua metodologie materialist-dialectică.

Astfel, încă în *Getica*, apoi în *Cetatea Tropaeum*, V. Pârvan combătea teza filologică a lui K. Müllenhof — care susținea că odată cu venirea romanilor poporul geților ar fi dispărut din istorie, în întregime.

Despre geți în epoca romană vorbește și R. Vulpe în a sa *Histoire ancienne de la Dobroudja*, bazîndu-se pe onomastică și toponime.

În 1954, Gh. Ștefan își afirma adeziunea la continuitatea getică în Dobrogea romană adugînd la izvoarele epigrafice un număr de descoperiri arheologice, cum sînt cele de la Dinogeția și Somova. Autorul conchidea chiar că cultura materială a populației autohtone din Dobrogea „este aceeași cu cea a populației din stînga Dunării" [1].

Toate aceste păreri au fost exprimate timid, slab, neavînd consistența argumentelor convingătoare, îmbrăcînd de cele mai multe ori forma unor fraze teoretice și referindu-se numai la secolele I și II e.n.

Cărți sau lucrări care tratează sau istoria generală a Dobrogei sau săpături și monumente diferite, trec fugitiv, în cîteva cuvinte vagi, peste problema în cauză. Așa se explică faptul că unele informații epigrafice pline de semnificație — cum ar fi cele din inscripția funerară pusă pentru Valerius Marcus la Durostorum sau cele referitoare la Buteridava, asupra cărora ne-am oprit în *Pontica*, vol. III [2] sau descoperiri arheologice mai vechi, nu au dus la concluzii și la interpretări curajoase, hotărîtoare, cu toate că ele ofereau argumente serioase în tratarea (măcar într-o notă separată) a problemei continuității și romanizării indigenilor.

---

[1] Gh. Ștefan, *Contribuții arheologice la cunoașterea dacilor în Dobrogea de nord*, în *Studii și referate*, I, p. 29—34.

[2] C. Scorpan, *Aspecte ale problemei continuității și romanizării*, *Pontica*, III, 1970, p. 139—179.

Interesul nostru față de problema continuității s-a născut mai de mult, odată cu aflarea unor materiale getice în depozitele muzeului constănțean în 1966, după care cercetările sistematice pe care le-am efectuat, mai ales în ultimii doi ani, au fost fructificate și astăzi dispunem de date concludente referitoare la populația autohtonă în secolele I-VI e.n.

Prima așezare rurală din epoca romană cercetată a fost cea de pe malul lacului Buceag ; rezultatele le-am publicat în *Pontice,* vol. II [3]. O serie de imitații getice după opaițe grecești și romane au format obiectul unui alt articol al nostru apărut de asemenea în *Pontice,* vol. II [4]. Problema, nouă și oarecum surprinzătoare pentru cetățile din Pontul Stîng, a prezenței și continuității getice în Tomis și Callatis, din epoca elenistică pînă în cea romană, este pe larg tratată într-un articol în *SCIV, 1, 1970* [5]. Iar o scurtă sinteză a problemei continuității și romanizării pe baza datelor cunoscute în acel moment, am prezentat-o conferinței naționale de la Craiova, din 1969, susținînd continuitatea pînă în sec. VI e.n. [6]

Cu toate reacțiile diferite pe care le-a determinat, momentul Craiova a scos din latență și din anonimat continuitatea getică dobrogeană, efectuîndu-se pînă în prezent de către noi sau de alți arheologi — încă cîteva importante și semnificative descoperiri, ca și apariția unor articole consacrate continuității.

Cea mai bună dovadă în sprijinul celor spuse de noi mai sus, este faptul că la sesiunea anuală de arheologie dobrogeană de la Constanța (octombrie 1970) am ascultat comunicarea lui M. Babeș [7] referitoare la rezultatele săpăturilor, mai vechi, în cimitirul băștinaș de la Enisala.

Tratarea întregii probleme a continuității și a implicațiilor asupra fenomenului romanizării, sub toate aspectele, accentuînd mai ales asupra celor controversate, am realizat-o în studiul *„În legătură cu problema continuității și romanizării băștinașilor în Dobrogea"*, apărut în *Pontica,* vol. III, 1970. Tot aici am publicat și descoperirile stratigrafice, de la Histria și Sacidava, Valul Traian, basilica tîrzie din Tomis, ș.a.

În articolul de față prezentăm, în continuare, noile descoperiri autohtone făcute în vara anului 1970.

La *Sinoe* (foarte probabil *Vicus Quintionis)* s-a înregistrat un strat tîrziu de sec. V—VI în care s-au găsit și fragmente ceramice lucrate cu mîna, ornamentate cu brîuri și butoni „de tip Latène", dar care au fost considerate (datorită concepției și surprizei), ignorînd condițiile stratigrafice, ca „provenind desigur, din straturi mult mai vechi" [8].

---

[3] *Săpăturile arheologice din așezarea getică de la Bugeac, Pontice,* II, p. 63.

[4] *Imitații getice după opaițe greco-romane, Pontice.* II, p. 253.

[5] *Prezența și continuitatea getică în Tomis și Callatis,* SCIV, 21, 1, 1970, p. 65.

[6] *Geții în Dobrogea romană.*

[7] *Noi date despre continuitatea dacică în epoca romană.*

[8] SCIV, 1—2, 1953, p. 136.

[9] Vasul ne-a fost oferit spre studiu de către autorul săpăturilor — Al. Suceveanu.

După noi, e o dovadă că *Vicus Quintionis* are o origine indigenă, getică, la fel ca *Buteridava* din același teritoriu histrian.

Am efectuat o cercetare de suprafață la Sinoe, în vederea unui sondaj, și ne-am convins că așezările rurale din epoca romană tîrzie vor oferi dovezile peremptorii pentru continuitatea getică pînă în sec. VI.

O asemenea așezare tîrzie, unde materialul ceramic roman conviețuiește cu cel autohton, am descoperit și la Malul Roșu — lîngă Rasova.

La Histria, în sectorul ER (edificiul termal) a fost găsit un vas autohton întreg lucrat cu mîna, pe nivelul secolului IV[9]. Subliniem, că de data aceasta vasul este *întreg*, ceea ce pe de o parte confirmă descoperirile din sectorul Central și Z (pe care le-am prezentat la Craiova) iar pe de altă parte, nu se mai poate spune ca în cazul fragmentelor mici, că am avea de a face cu materiale aduse odată cu un pămînt de umplutură.

Tot la Histria (sector ER) într-un mic puț aparținînd secolului VI e.n. a fost descoperit un fragment de vas băștinaș, (fig. 3/6) lucrat cu mîna [10].

De excepțională importanță apar descoperirile din acest an de la Dervent. Pe malul drept al Dunării, la limita așezării romane de aici, au fost cercetate prin săpături sistematice, un număr de șase cuptoare, care fac parte dintr-un complex meșteșugăresc foarte întins. Datarea acestor cuptoare, cel puțin a celor trei care ne interesează direct, este asigurată de ceramica romană tîrzie (sec. IV, V și VI).

Alături de ceramica romană tîrzie (fragmente de amfore cu striuri dese și înguste databile în sec. VI e.n.) a fost găsită și ceramică getică lucrată cu mîna, ornamentată cu brîuri alveolate, tipice, analoge celor de la Sacidava sau din basilica tîrzie din Tomis [11] (fig. 3/2, 4).

Așa cum arătam mai de mult, și la Tropaeum Traiani s-au descoperit, însă în cantitate foarte redusă, fragmente ceramice autohtone, datate în sec. IV—VI [12].

În acest an, un fragment decorat cu brîu în relief alveolat a fost găsit pe nivelul de lut de sec. IV e.n., în sectorul Ioana Cătăniciu.

Sîntem siguri că în viitor și Tropaeum va da la iveală materiale getice din cele mai concludente, la fel ca Sacidava sau Histria, eventual vase întregi sau intregibile, pe nivel.

În basilica mare din Tomis, a fost descoperit un vas lucrat la mînă, cu profil elegant, ovoidal, cu gura ușor răsfrîntă și marginea dreaptă, cu fund mic, din pastă brună. Pereții, subțiri, au fost bine arși. Ornamentarea sa constă din crestături pe buză și două mici brîuri în relief alveolate (7 cm lungime), plasate pe buza vasului, sub margine (fig. 5). În aceleași condiții a mai fost descoperit un fragment de la gura unui vas lucrat cu mîna, cu brîu alveolat pe margine, la fel cu

---

[10] *Ibidem.*

[11] Datele ne-au fost oferite de M. Irimia.

[12] Mulțumim pentru informații tov. I. Barnea, M. Irimia, R. Ocheșeanu și M. Munteanu.

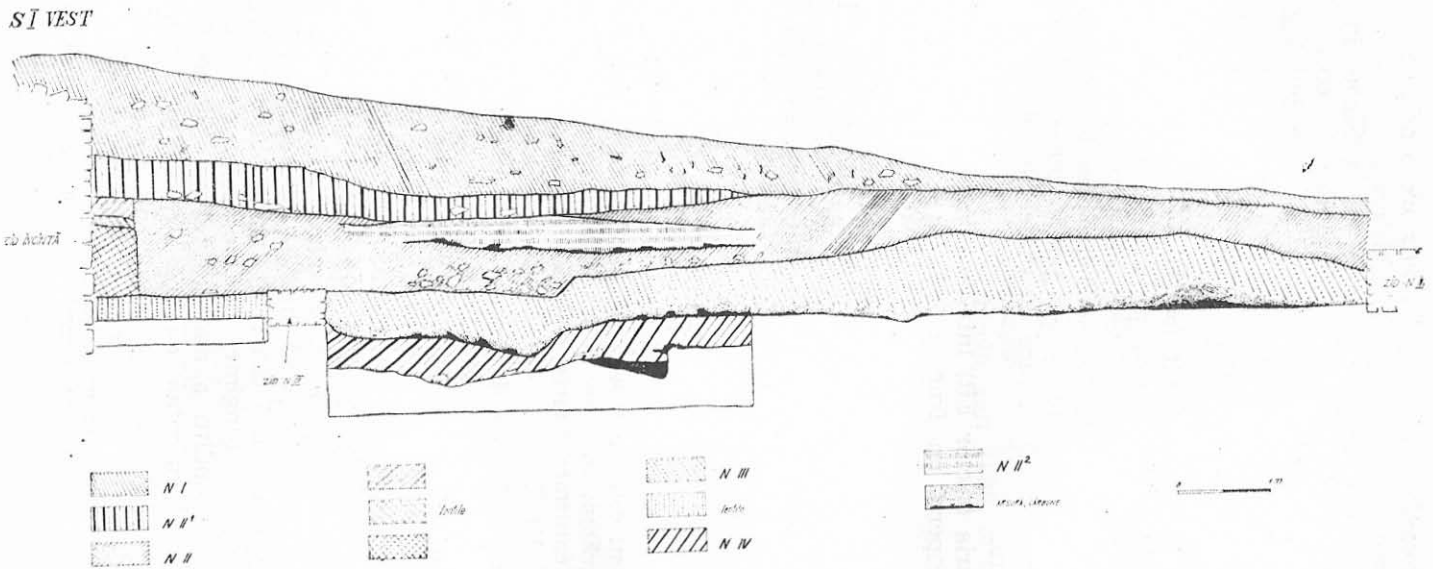

Fig. 1. Sacidava. Locuința cu ziduri de pe N III (Sec. VI) în care se afla ceramică geto-dacă.

fragmente de la Dervent și Valul Traian (fig. 4/4). Au fost datate în sec. VI e.n. (săpături efectuate de A. Rădulescu, iar vasele au fost analizate într-un articol al lui C. Cîrjan în acest volum).

Vasul întreg are o formă răspîndită la geto-daci, iar decorul din brîu alveolat scurt, aplicat pe asemenea vase, l-am întîlnit la Valul Traian (sec. IV—V e.n.). În ceea ce privește fragmentul ceramic cu brîu alveolat, este identic cu ceramica getică din Dobrogea (de ex. Bugeac sau Dervent) atît în ceea ce privește pasta, tehnica, dar și forma și decorul. Vasul întreg, prin pastă și modelare, este mai apropiat de ceramica indigenă din epoca romană tîrzie (sec. IV—VI), în special de pe litoral. Foarte importantă, în stadiul actual, este descoperirea unui vas identic la Mangalia, datat în aceeași perioadă de către P. Diaconu.

Bănuite mai întîi drept Ipotești—Cîndești, în prezent sînt considerate, pe baza formei și decorului de origine locală, drept produse ale populației indigene din Dobrogea.

Și părerea noastră este că avem de a face cu ceramică indigenă, de origine getică, vasele de la Tomis și Callatis conexîndu-se cu celelalte descoperiri autohtone din sec. IV, V și VI prezentate de noi, în articolele anterioare.

La Sibioara, am descoperit o bogată așezare autohtonă, databilă în epoca romană (sec. II—III e.n.). De aici provine o oală cu profil caracteristic, dar fără ornamentare (fig. 3/1), un capac grosolan și greu (fig. 3/3), o cană cu gura largă și fund mic, prevăzută cu o șănțuire în margine pentru turnarea lichidelor și alte fragmente ceramice lucrate cu mîna și ornamentate cu brîuri în relief, alveolate. Bogatul material ceramic roman, ca și monedele, asigură încadrarea cronologică anunțată mai sus.

De la Isaccea, dintr-o așezare din epoca romană, provine o ceașcă geto-dacă cu toartă, de tipul cel mai răspîndit și mai cunoscut (fig. 3/5).

Edificatoare și categorice au fost săpăturile din 1970 de la Sacidava. În toate cele trei secțiuni, toate nivelele, de la cele mai timpurii (sec. II și III) și pînă la cele tîrzii (sec. IV, V și VI), conțineau ceramică getică lucrată cu mîna, în forme și ornamentație cît se poate de caracteristice.

Cel mai bogat în ceramică getică s-a dovedit a fi secolul IV (cu cele trei nivele ale sale). Din secolul VI, concludente și certe sînt vasele descoperite pe nivelul N III (prima jumătate a sec. VI), și anume într-o locuință mare, mărginită de ziduri, printre dărîmăturile și arsura proprie prăbușite pe podeaua de lut, strat căpăcuit la rîndul său cu lut galben curat. (fig. 1). În această locuință, alături de ceramica tîrzie (amfore cu striuri dese), de greutăți de lut prismatice, o rîșniță de piatră, multe țigle și pietre, s-au aflat și două fragmente mari de oale-sac cu brîuri alveolate și o jumătate a unei cești. (fig. 2/1—3).

Datarea acestui strat, este asigurată și de o monedă de la Iustinian.

De notat că nivelele sec. VI conțin materiale ceramice și numismatice unitare, numai din aceeași perioadă tîrzie.

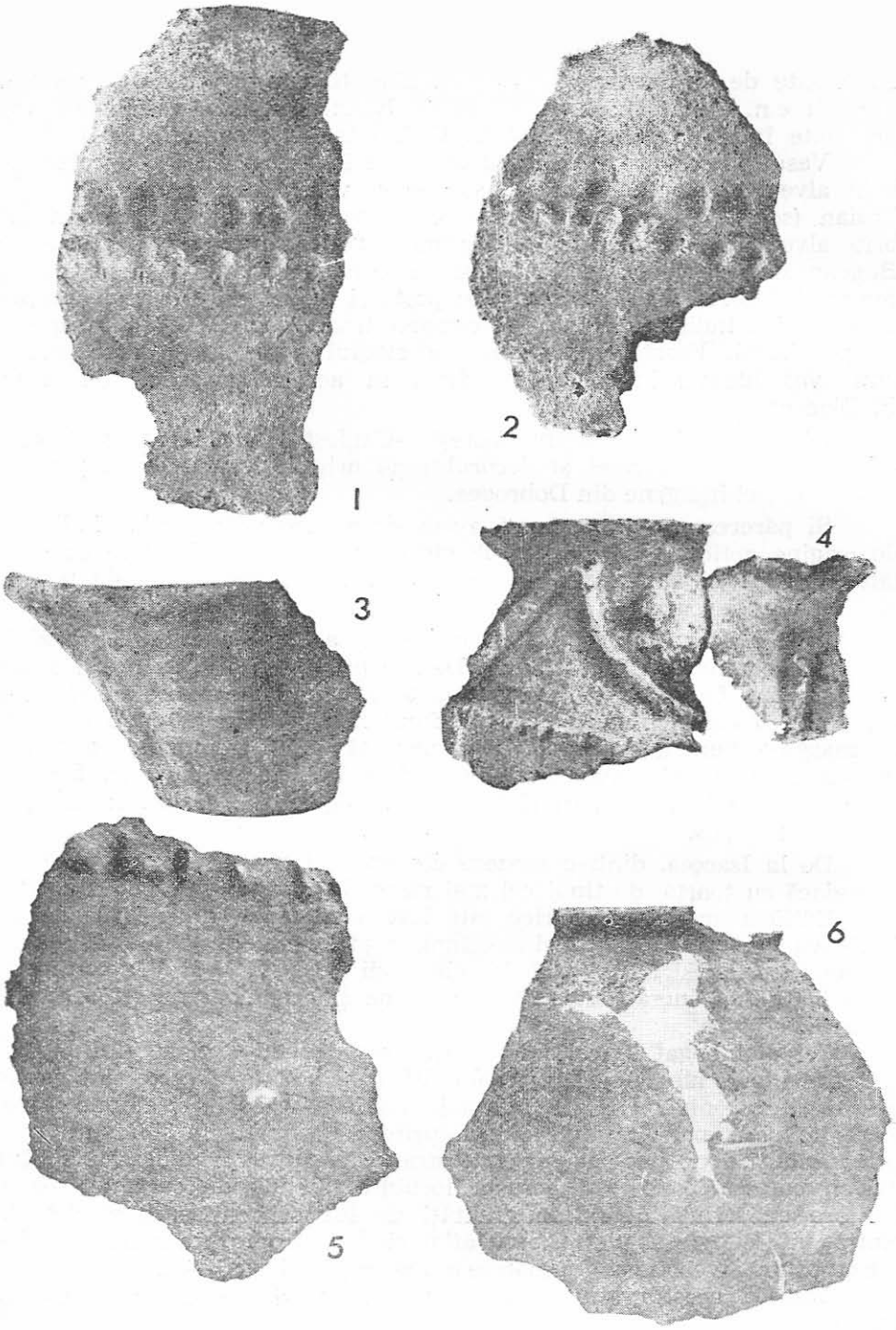

Fig. 2. Sacidava : 1-3 : locuința (Sec. VI, SI ; 4 : N IV (sec. IV) ; 5 : NV (sec. IV) ; 6 : sec. II-III.

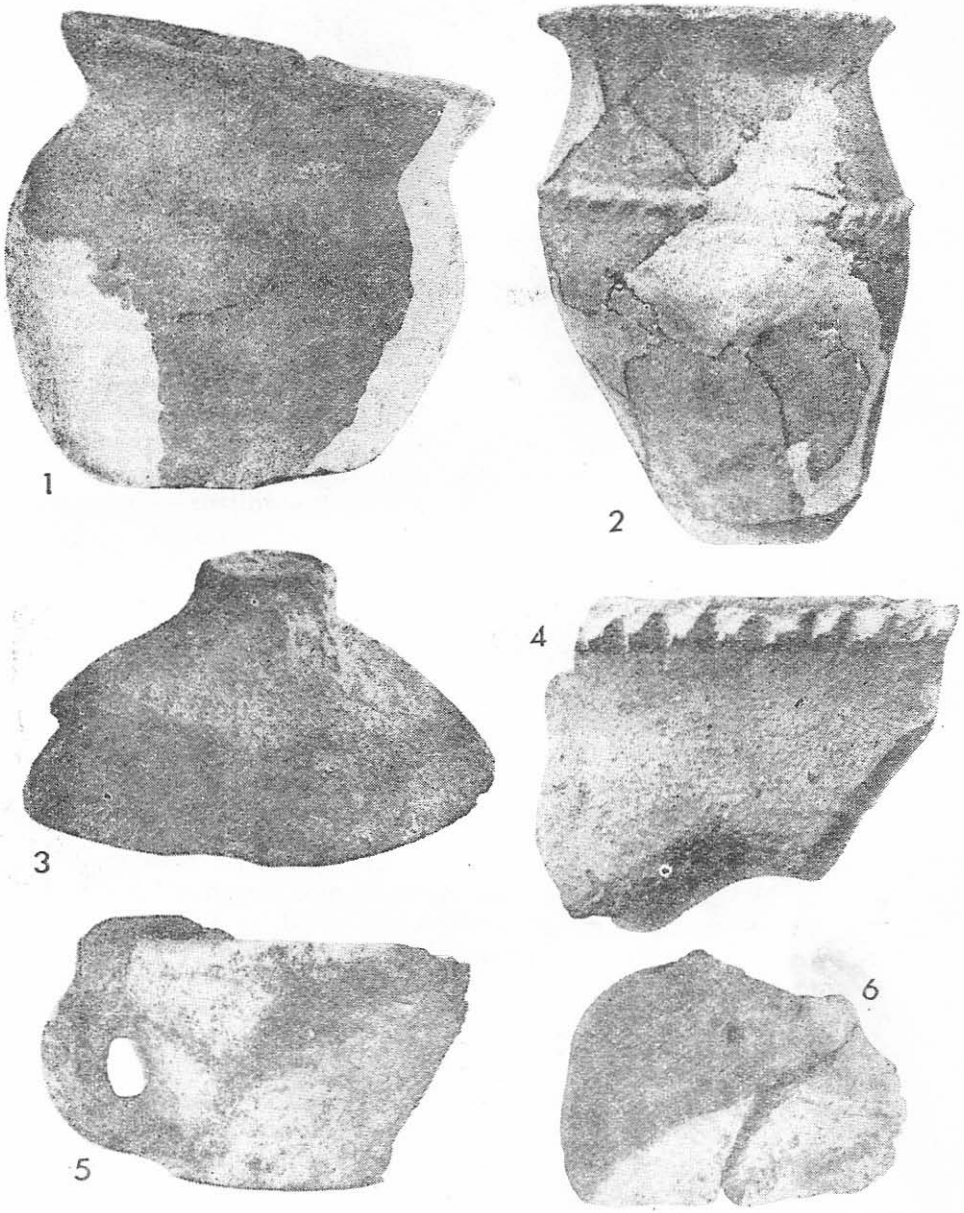

Fig. 3. 1,3 : Sibioara, sec. II-III ; 2, 4 : Dervent ; 5 : Isaccea ; 6 : Histria (sector ER, puțul sec. VI).

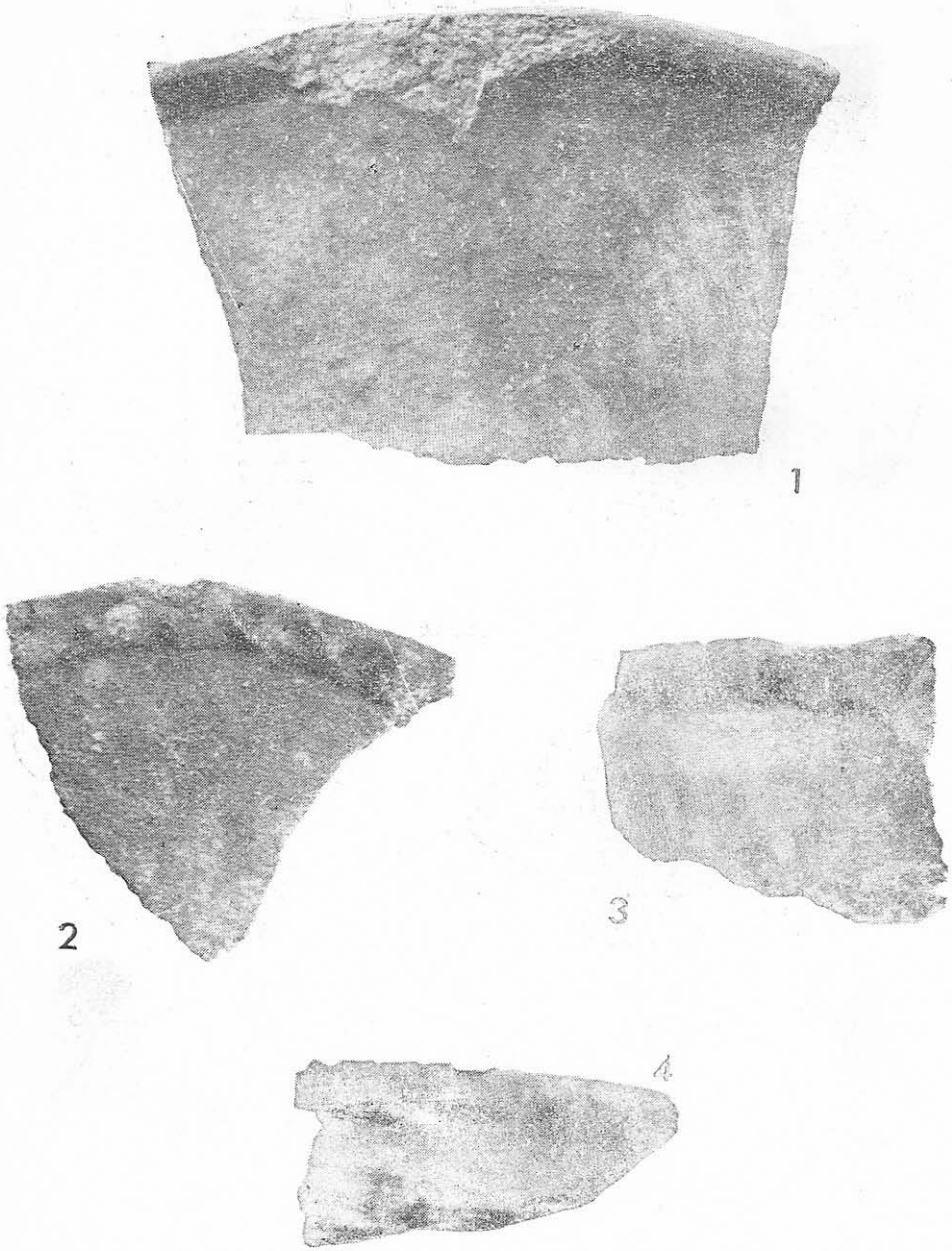

Fig. 4. 1: sec. IV; 2: sec. IV; 3: sec. II (Sacidava); 4: basilica mare din Tomis (sec. VI).

Fragmente ceramice s-au găsit și în celelalte nivele. Luăm în considerație numai pe cele aflate cu certitudine pe nivele ferme (podele de lut). Astfel, descoperiri de ceramică autohtonă s-au făcut : în secțiunea II, pe nivelul IV (N IV) de la sfîrșitul sec. al IV-lea e.n. (fig. 4/2), în S III, pe N IV, sfîrșitul sec. IV e.n. — un frumos vas ornamentat cu brîuri alveolate și butoni (fig. 2/4) ; în S II, pe N IV (fig. 4/1) ; în S II, pe N V — mijlocul sec. IV e.n. (fig. 2/5) ; în S II, pe N VI — începutul sec. IV e.n. în S III, pe N VII — sfîrșitul sec. III ; în S II, pe N VIII — secolul III (fig. 2/6) ; în S III, pe N IX, secolul II e.n. (fig. 4/3).

★

Toate aceste descoperiri, se adaugă datelor de pînă acum referitoare la continuitatea unor forme ceramice getice în epoca romană.

Descoperirile de la Tomis (basilică) și Sacidava în primul rînd (ca de altfel și cele de la Histria sau Dervent), făcute în condiții stratigrafice concludente, constituie pentru noi argumente ce nu pot fi ignorate numai de dragul unor criterii unilaterale, cum ar fi cele strict tipologice — susținute de unii autori.

La discuțiile ce au avut loc la sesiunea anuală a Muzeului de arheologie din Constanța — 1970 —, s-a afirmat că nimeni nu contestă teza continuității. Unii cercetători, cu toate că, teoretic, au susținut valabilitatea principiului continuității, în practică contestă existența brîului alveolar pînă în sec. VI. Deci se neagă argumentul concret, arheologic al continuității, numai de dragul unor păreri tipologice. Dar o tipologie pur teoretică nu are valoare fără verificarea și confirmarea stratigrafică, riscînd să rămînă doar un fel de artă pentru artă.

Dacă, eventual, situația stratigrafică de la Histria, prea complexă, poate fi discutată, mai ales de cei ce nu au lucrat și nici nu au vizitat săpăturile din sectorul central sau Z, ce ne facem însă cu locuința din sec. VI de la Sacidava, atît de clară din punct de vedere stratigrafic, sau vasul întreg cu brîu aflat pe pavimentul basilicii tîrzii din Tomis ?

Faptul că în Dacia nu se mai găsește o ceramică de acest gen, *post* sec. IV nu poate constitui un criteriu pentru Dobrogea. Trebuie să abordăm problema istoricește și explicația rezidă în faptul că Dacia suferă zguduirile radicale determinate de migrațiile popoarelor, pe cînd în Dobrogea, pacea și liniștea menținute de romani, permite fenomenului continuității evoluția sa firească și neîntreruptă.

În articolul nostru din *Pontica, III,* vorbim pe larg și despre legăturile cu nordul Dunării, despre pătrunderile geto-dace de peste Dunăre, ca un aport la continuitate. Arătăm acolo că atît la Horia cît și la Caraibil nu avem de a face cu așezări carpice, ci de o diseminare carpică în mediul indigen din Dobrogea. Amintim că prezența carpilor în Dobrogea este peremptoriu dovedită de forme ceramice absolut tipice cum sînt foarte bine cunoscute căni și căniță carpice. Opinia cum că asemenea căniță ar putea fi eventual sarmatice, sau chiar

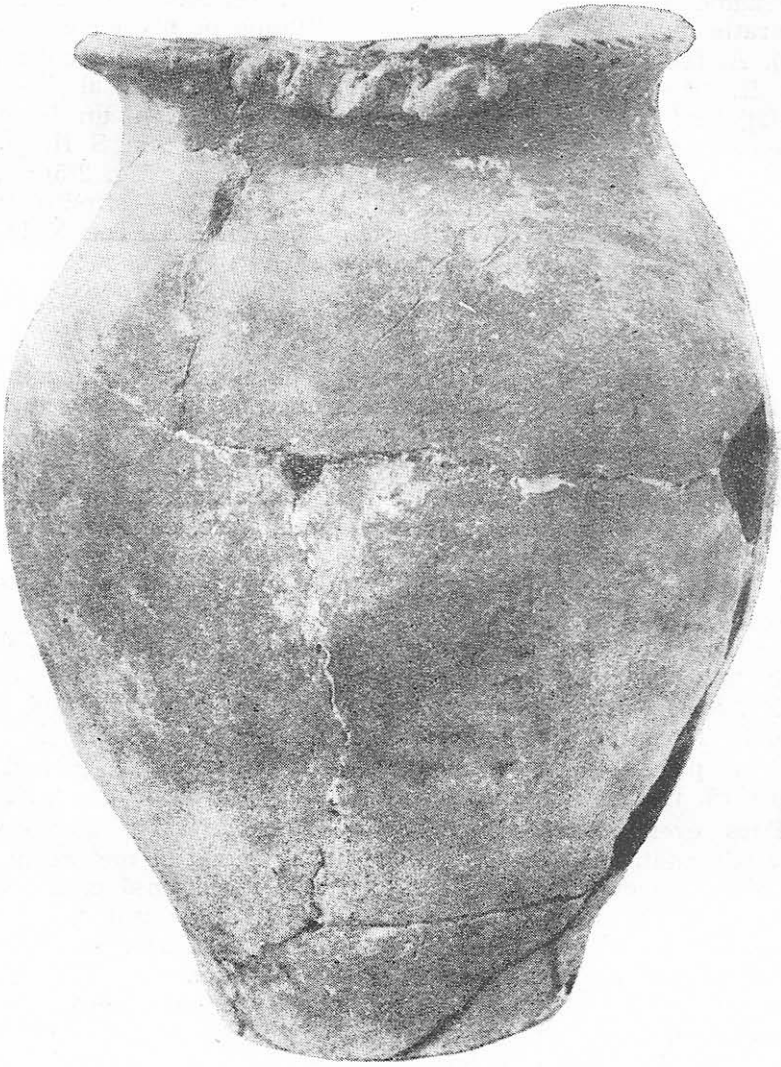

Fig. 5. Vas descoperit pe pavimentul basilicii mari din Tomis (sec. VI).

eventual forme rezultate pe baza unei evoluții locale (în Dobrogea) sînt lipsite de orice temei și nu le putem considera, în stadiul actual al documentării, decît ca interesante speculații teoretice în domeniul tipologiei.

În ceea ce privește faptul că descoperirile de la Dinogeția sînt anterioare momentului pătrunderii carpilor în Dobrogea, amintim că noi nu am tratat aceste descoperiri ci doar le-am menționat în lista altor descoperiri carpice din Dobrogea, informația luînd-o de la

Gh. Bichir [12] . Asupra momentului istoric după care încep pătrunderile carpilor la sud de Dunăre, a se vedea articolul nostru din *Pontice, I* [13], unde vorbim în aproape trei pagini despre aceasta, fiindu-ne deci bine cunoscut faptul că despre carpi în Dobrogea nu poate fi nici într-un caz vorba mai înainte de a doua jumătate a sec. III e.n. [14].

În legătură cu teza noastră asupra continuității autohtonilor pînă în veacul al VI-lea e.n., am făcut descoperiri revelatoare nu numai pe teren, dar și cu ocazia studierii unor lucrări și rapoarte de săpături mult mai vechi.

Constatînd că datele unor asemenea rapoarte (săpături 1954—58) au fost în mare parte, mai ales în ceea ce privește amănuntele, date uitării, considerăm absolut necesar să ne oprim din nou, aici, asupra lor.

Este vorba în primul rînd despre descoperiri făcute în timpul săpăturilor de la Dinogeția—Garvăn.

În timpul săpăturilor din 1954, la Garvăn a fost descoperit *pe podea de lut* din sec. IV e.n. un vas lucrat cu mîna. Deosebit de semnificativă este părerea autorilor : „Prezența unui fragment de oală lucrată cu mîna, de tradiție daco-getică, aflat împreună cu ceramica romană pe podeaua unei încăperi din secolul al IV-lea, dacă nu provine cumva dintr-o epocă ceva mai veche (?), este importantă prin aceea că dovedește continuitatea tradiției locale în olăria secolului al IV-lea" [15].

Descoperirea de la Garvăn se adaugă celorlalte din sec. IV : fragmentelor pe nivel de sec. IV din sectorul Z și vasul *întreg* (nivel sec. IV) din sectorul ER de la Histria, ceramica lucrată cu mîna pe nivele de sec. IV de la cetatea Tropaeum și ceramica de pe nivelele sec. IV de la Sacidava.

Toate aceste date au o mare însemnătate pentru că ele depășesc hotarul dintre epoca romană propriu zisă și cea romană tîrzie, altfel

---

[12] Gh. Bichir, în *Dacia*, XI, 1967, p. 223, nota 104.

[13] C. Scorpan, *Contribuții arheologice la problemele etnice ale Dobrogei antice. Carpi în Scythia Minor*, în *Pontice*, I, 1968, p. 342—344. Dar și în *Pontica*, III, p. 143 unde spuneam : „Există desigur asemănări în produsele ceramice (la Bugeac) dar aceasta se datorește doar caracterului unitar al culturii materiale a tuturor geto-dacilor și *nicidecum venirii carpilor în Dobrogea, eveniment ce nu putea avea loc înaintea celei de a doua jumătăți a sec. al III-lea...*", sau la p. 172 unde, „Toate descoperirile carpice de pînă acum sînt diseminate în așezări rurale din epoca romană, cu toată prezența în izvoare a acelui Vicus Carporum, așezări în care (datorită culturii materiale și spirituale, ca și aceluiași mediu receptiv la romanizare), carpii au găsit o populație înrudită cu care s-au identificat".

[14] În legătură cu părerea lui M. Babeș exprimată atît la conferința de la Craiova ca și la sesiunea de la Constanța, că la Bugeac ar exista obligatoriu (din nou bazat doar pe criterii tipologice) o așezare getică mai veche, am argumentat pe larg în *Pontica*, III, faptul că la Bugeac este inexistentă o așezare mai veche, cele cîteva fragmente ceramice în discuție (mai clar spus o singură toartă) explicîndu-se prin conservatorismul indigenilor în ceea ce privește ceramica ; tot acolo, și analogiile acestui indubitabil fenomen. (M. Coja la Histria, D. Protase în Dacia, M. Petrescu-Dîmbovița la Glăvănești Vechi, ș.a.).

[15] Gh. Ștefan, I. Barnea, B. Mitrea, M. Chișvasi, P. Diaconu, E. Comșa, Șt. Constantinescu, *Șantierul arheologic Garvăn-Dinogeția*, în SCIV, VI, 3—4, 1955, p. 714, fig. 2, 2.

spus, dacă ceramica lucrată cu mîna trece acest hotar și continuă în sec. IV, de ce nu și-ar fi continuat evoluția pînă la sfîrșitul epocii romane ?

Într-un studiu publicat în 1955, prof. I. Barnea, pe baza unor descoperiri pe nivelele feudale timpurii, spunea : „Un număr de mai multe vase întregi sau fragmentare, lucrate fie cu roata înceată, fie de-a dreptul cu mîna și descoperite în ultimele două nivele de locuire, au forma unor mici castroane cu pereții oblici ușor arcuindu-se înspre afară", „Cu toate acestea, *plin de semnificație* este faptul că vreo cîteva exemplare din astfel de castronașe (fig. 4, 2—6), se apropie foarte mult, atît prin forma cît și prin dimensiunile lor, de binecunoscutele „afumători" (cățui) dacice, dintre care una a fost descoperită chiar la Dinogeția (fig. 4, 1)" [16].

La fig. 4,6 observăm chiar un decor din adînciturі de degete la baza vasului, asemănător cu afumătorile geto-dacice din sec. III—VI e.n., descoperite în zona litoralului.

Vasele în discuție se aseamănă pînă la identitate cu cești geto-dacice, fără toartă și decor, cu marginea arcuită mult spre exterior, descoperite de noi în Dobrogea romană tîrzie, printre care și fragmentul din sec. VI de la Sacidava (vezi fig. 2).

Judicioasa observație a prof. I. Barnea are o însemnătate deosebită în sprijinirea ipotezei noastre privind continuitatea pînă în sec. VI e.n. Pentru că, dacă constatăm o asemenea puternică tradiție (alături de celelalte tradiții romanice), în forma cești vechi dacice, în plină epocă feudal-timpurie, este cu totul firesc ca ceașca-afumătoare getică să existe de-a lungul întregii perioade romane în Dobrogea și nicidecum evoluția ei nu poate fi oprită (mecanic-teoretic) la sec. II—III e.n., opinie ce-și găsește deplina confirmare în săpăturile noastre de la Histria și Sacidava.

Rapoartele de săpături de la Garvăn-Dinogeția ne-au dat încă cîteva satisfacții. Astfel, în secțiunea 3 A, în nivelul romano-bizantin din sec. VI, în care s-au găsit cîteva cuptoare asupra cărora vom reveni, s-au descoperit „Printre diferitele resturi de cultură materială aflate în stratul romano-bizantin, cele mai numeroase sînt fragmentele ceramice romane... Rareori a apărut cîte un fragment ceramic lucrat cu mîna, indicînd *o populație locală* mai veche sau *conviețuind cu stăpînitorii romani*" [17].

În secțiunea 5, în nivelele romano-bizantine : „Din aceste ultime depuneri a fost scoasă la iveală o cantitate destul de mare de fragmente ceramice : castronașe și străchini lucrate din pastă fină, cu angobă roșie, oale lucrate din pastă nisipoasă de culoare alburie, roz sau gălbuie, fragmente de amfore cu corpul bombat și cu striuri ori-

[16] I. Barnea, *Meșteșugurile în așezarea feudală de la Garvăn*, în SCIV, VI, 1—2, 1955, p. 105 și fig. 4. cf. și SCIV, III, 1952, p. 376, fig. 22/20 (inventarul bordeiului nr. 100).

[17] Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, B. Mitrea, *Șantierul arheologic Garvăn (Dinogeția)*, în *Materiale*, VII, p. 587. Sublinierile în text, ne aparțin.

zontale, *vase lucrate cu mîna din pastă grosolană*, ...opaițe cu apucătoare, de tip tîrziu, unele cu semne creștine pe ele" [18].

Și tot în același raport, pentru a îndepărta orice dubii, se precizează : „...s-a putut observa că aceste straturi, ca și straturile de arsură, conțin resturi de materiale dintr-o anumită perioadă *și nu materiale amestecate* aparținînd mai multor epoci" [19]. Este exact aceeași situație ca la Sacidava, unde nivelele conțin un material ceramic și numismatic unitar, dintr-o epocă anume. În orice caz, pentru Garvăn—Dinogeția nu ne putem îndoi de precizia observațiilor stratigrafice făcute de un asemenea redutabil colectiv de cercetare ale cărui seriozitate și atenție sînt bine cunoscute.

În secțiunea 3 A s-a descoperit, aparținînd nivelului de sec. VI e.n., un cuptor de piatră. „În pămîntul de umplutură din cuptor și din afara acestuia s-au găsit mai multe fragmente ceramice romano-bizantine (sec. IV—VI), majoritatea provenind din amfore de diferite forme și mărimi, precum și cîteva *fragmente de oale lucrate cu mîna*, dintr-un lut de calitate inferioară, amestecat cu pietricele și ars insuficient. Condițiile de găsire a cuptorului pun în afară de orice îndoială datarea lui în sec. VI" [20]. Remarcăm și de data aceasta unitatea materialului ceramic, ce se adaugă la condițiile stratigrafice de descoperire.

Adăugăm și observația că aceste cuptoare erau amplasate în afara incintei cetății romano-bizantine și deci este foarte probabil ca ceramica lucrată cu mîna să fi aparținut unor lucrători sau meșteșugari de condiție modestă și de etnic autohton.

Iată deci că încă din 1958 s-au făcut în Dobrogea descoperiri de ceramică băștinașă geto-dacă aparținînd secolului al VI-lea e.n., Dinogeția—Garvăn deținînd întîietatea, după care au urmat descoperirile autohtone pe nivelele secolului al VI-lea de la Tomis (basilica mare), Histria, Sacidava, Dervent.

La fel s-a întîmplat și în așezarea rurală de la Sinoe, unde însă ceramicii autohtone i s-a dat o falsă interpretare.

Dacă la Dinogeția—Garvăn s-au făcut descoperiri autohtone pe nivelele sec. VI e.n. încă din acea vreme, ele nu au suscitat un interes deosebit, ci dimpotrivă. Semnificația lor pentru problema continuității populației geto-dace băștinașe și a culturii ei materiale în întreaga perioadă romană nu a fost înțeleasă, poate pentru că descoperirile pe atunci apăreau ca izolate și atît de puține, sau poate pentru că cercetătorii de la Garvăn—Dinogeția își îndreptaseră cu precădere atenția spre rezolvarea complexelor probleme ale epocii timpurii a feudalismului și ale formării poporului român.

Pentru noi și pentru sprijinirea ipotezelor noastre, datele obținute la Dinogeția au o deosebită greutate, întrucît descoperirile au fost efec-

[18] *Ibidem*, p. 593.

[19] *Ibidem*.

[20] Gh. Ștefan, I. Barnea, B. Mitrea, *Șantierul arheologic Garvăn*, în *Materiale*, VIII, p. 676.

tuate cu metode științifice, stratigrafice, și au fost publicate curat și corect, dezinteresat și nepărtinitor, întrucît pe atunci dezbaterea referitoare la continuitatea getică indigenă în Dobrogea din sec. I *pînă în sec. VI,* încă nu se născuse.

Ne exprimăm convingerea că cercetările din viitorii ani vor aduce deplina confirmare a perpetuării cu tenacitate a formelor specifice culturale geto-dacice pînă la momentul retragerii romane, continuitatea în secolele următoare, pînă la formarea definitivă a poporului român, trebuind să fie căutată în forme materiale geto-daco-romane.

NOUVELLES DÈCOUVERTES GÈTES DANS LA DOBROUDJA ROMAINE — II — VI s. DE NOTRE ÈRE.

Résumé

L'auteur précise tout d'abord qu'on a déjà exprimé des opinions affirmant la continuité de la population autochtone (chez Pârvan, R. Vulpe, Gh. Ștefan).

Mais ces opinions, qui partaeint surtout d'une intuition, d'un sentiment patriotique, étaient exprimées timidement, comme de pures théories, sans être fondées sur des arguments convaincante et n'étaient valables que pour le Ier et le IIe s. de notre ère. Cela explique pourquoi certaines informations épigraphiques et découvertes archéologiques significatives n'ont pas suscité l'attention qu'elles méritaient.

L'auteur a poursuivi pendant de longues années, d'une manière systématique et sous tous ses aspects, le problème de la continuité des autochtones au cours de toute l'époque romaine, depuis le Ier —IIe s. jusqu'au VIe s. de notre ère.

Le premier site rural de l'époque romaine étudiée a été celui de Bugeac (publié dans Pontice, vol. II, 1969). Quelques imitations gètes des lampes gréco-romaines (dans Pontice II), de même que le nouveau problème de la présence et de la continuité des Gètes à Tomi et à Callatis (dans SCIV, 1, 1970, p. 65), ainsi que l'Essai de synthèse sur la continuité et la romanisation (à ce moment-là) présenté à la Conférence nationale de Craiova — 1969 et publié dans *Pontice,* III, 1970, représentent quelques-uns des résultats obtenus jusqu'à présent.

Le moment Craiova a fait sortir de sa latence le problème qui nous préoccupe et a provoqué d'amples débats. On a tiré de l'ombre des recherches plus anciennes (par exemple la métropole autochtone du IIe s. d'Enisala).

L'auteur présente dans cet article de nouvelles découvertes concernant les autochtones géto-daces au IIe — VIe s. de notre ère, et qui complètent la série des découvertes connues.

A *Sinoe,* les fouilles effectuées à la surface ont confirmé l'existence du site rural indigène au Ve — VIe s. de notre ère.

A *Malul Roșu,* egalement, un site rural tardif, avec de la céramique autoochtone.

A *Histria,* dans le secteur ER on a trouvé, sur la niveau du IVe s. de notre ère un vase indigène *complet,* tourné à la main. Dans un puits creusé au niveau du VIe s. on a trouvé des fragments tournés à la main.

A *Dervent,* l'examen de quelques fours romains tardifs ont conduit à la découverte, sur le niveau, de produits céramiques gètes, tournés à la main et ornementés de bandes alvéolées typiques (fig. 3,2,4).

Il faut ajouter curssi le vase à bande, tourné à la main, découvert dans la *grande basilique de Tomi* (VIe s, de notre ère).

Edifiantes et catégoriques sont les fouilles de 1970, a Sacidava. Tous les niveaux des trois sections (du IIe s. jusqu'au VIe) renfermaient des produits autochtones en ceramique, bien caractéristiques (fig. 2,4).

Concluents aussi sont les vases découverts sur le niveau N III (première moitié du VIe s.), dans una habitation bordée par des murs, parmi les décombres et l'incendie propre, écroulé sur le plancher en argile, couche recouverte d'argile jaune stérile (fig. 1).

A la session d'archéologie de Constantza — 1970 — M. Babeș, quoiqu'il se fût déclaré d'accord avec la thèse de la continuité, a contesté, en réalité, l'existence d'un ornement à bande en relief alvéolé jusqu'a le VIe s. Mais une telle typologie, purement théorique, n'a pas de valeur, si elle ne s'appuie sur une vérification stratigraphique ; autrement, c'est *de l'art pour l'art.*

Le fait qu'après le IVe s. on ne trouve plus en Dacie des produits en céramique de ce type, ne peut pas constituer un critérium pour la Dobroudja. Il faut aborder le problème historiquement, et l'explication réside dans le fait que la Dacie a souffert des convulsions radicales, déterminées par les migrations des peuples, tandis qu'en Dobroudja, la paix et le calme, maintenus par les Romains, ont permis ce phénomène : la continuité ininterrompue d'une évolution naturelle.

Dans notre article de Pontica III, nous avons amplement parlé des rapports établis entre la Dobroudja et le nord du Danube, ainsi que des pénétrations géto-daces d'au-delà du Danube, qui représentent un apport à la continuité. Nous rappelons au camarade M. Babeș que la présence des Carpes en Dobroudja est péremptoirement prouvée par des formes céramiques tout-à-fait typiques, comme les pots et petits pots carpes, bien connus. En corrélation avec notre thèse sur la continuité des autochtones jusqu'au VIe s. de notre ère, nous avons fait des découvertes révélatrices, et non seulement sur le terrain, mais aussi en étudiant des travaux et des rapports de fouilles beaucoup plus anciens.

Il s'agit en premier lieu de découvertes faites au cours des fouilles de Dinogeția-Garvăn.

Au cours des fouilles de 1954, on a trouvé à Garvăn, sur un plancher en argile du IVe s. de notre ère, un vase tourné à la main (v. la note 15).

Dans une étude publiée en 1955 (v. la note 16), le prof. I. Barnea établissait des rapports typologiques entre quelques vases féodaux-primitifs et des trasses (encensoirs) géto-daces.

La judicieuse observation du prof. I. Barnea a une importance toute particulière à l'appui de notre hypothèse sur la continuité jusqu'au VIe s. de notre ère. Car, si l'on constate en pleine époque féodale-primitive, une si forte tradition (à côté d'autres traditions romaines) dans la vieille tasse dace, *il est tout-à-fait naturel que la tasse-encensoir gète ait existé en Dobroudja pendant toute l'époque romaine.* Son évolution ne peut nullement être arrêtée (de manière mécanique et toute théorique) au IIe — IIIe s. de notre ère — opinion entièrement confirmée par les fouilles d'Histria et de Sacidava.

Au cours des fouilles de Dinogeția-Garvăn, on a découvert, sur des niveaux romains tardifs, dans des conditions stratigraphiques indubitables (VIe s.), de nombreaux fragments céramiques tournée à la main (v. les notes 17,18,19,20).

Si à Dinogeția-Garvăn on a fait, sur les niveaux du VIe s, de notre ère. des découvertes autochtones datant de cette epoque, ces découvertes n'ont pas suscité un intérêt spécial. Bien au contraire, on n'a pas saisi leur signification pour le problème de la continuité d'une population géto-dace autochtone et de la culture matérielle pendant toute l'époque romaine, peut-être parce qu'à ce moment les découvertes étaient isolées et peu nombreuses, ou bien parce que les chercheurs de Garvăn-Dinogeția avaient dirigé leur attention sur la résolution des problèmes si complexes de l'époque féodale-primitive et de la formation du peuple roumain.

Mais pour nous, pour appuyer nos hypothèses, les données obtenues à Dinogetia ont un poids considerable, les découvertes ayant été effectuées à l'aide de méthodes scientifiques, stratigraphiques ; elles ont été publiées d'une manière claire, correcte, désintéressée, impartialle (à se moment, les débats sur la continuité gète des indigènes dans la Dobroudja du *I*er *jusqu'au VI*e *s.* n'avaient pas encore commencé).

NEUE GETISCHE FUNDE IN DER RÖMERZEITLICHEN DOBRUDSCHA (2.—6. Jh.u.Z.)

Zusammenfassung

Der Verfasser zeigt für den Anfang, dass es auch früher Meinungen gegeben hat, die die These der Kontinuität verteidigt haben (V. Pârvan, R. Vulpe, G. Ştefan).

Diese Meinungen entsprangen aber dem Gefühl, der Vaterlandsliebe ; sie kamen bloss ganz schüchtern und nur theoretisch, ohne überzeugende Beweisgründe und nur für das 1. und 2. Jh.u.Z. zum Ausdruck. Derart wird es erklärlich, wieso es einige Informationen aus Inschriften oder bedeutsame archäologische Funde nicht die verdiente Beachtung gefunden haben.

Mehrere Jahre hindurch untersuchte der Verfasser in systematischer Weise und von allen Gesichtspunkten aus betrachtet, die Frage der Kontinuität der Einheimischen während der ganzen römischen Zeit, d.h. vom 1.—2. bis zum 6. Jh.u.Z.

Die erste untersuchte ländliche Niederlassung aus der römischen Zeit, war die von Buceag (siehe *Pontica,* II, 1969). Eine Anzahl von getischen Nachahmungen der griechisch-römischen Öllämpchen (siehe *Pontica* II) oder die neue Frage der Anwesenheit und Kontinuität der Geten in Tomis und Callatis (in *SCIV*, 1, 1970, S. 65) sowie der Versuch einer Synthese über die Kontinuität und die Romanisierung (zu der Zeit), der bei der Landeskonferenz in Craiova (1969) vorgetragen und in *Pontica,* III, 1970 erschienen ist, sind einige der bisher erzielten Arbeitsergebnisse.

In Craiova wurde diese Frage aus ihrer Latenz herausgehoben und bewirkte eine rege Debatte, wobei ältere Forschungen in Umlauf kamen (wie z.B. die über das Gräberfeld der Ortsansässigen aus dem 2. Jh. in Enisala).

In vorliegendem Aufsatz erörtert der Verfasser neue Funde, die sich auf die getisch-dakischen Einheimischen im 2.—6. Jh.u.Z. beziehen, und die die bisheringen ergänzen.

In *Sinoe* bestätigten die Geländebegehungen eine ländliche Siedlung von Autochthonen aus dem 5.—6. Jh.u.Z.

In *Dealul Roşu* wird ebenfalls eine späte Dorfsiedlung mit einheimischer Keramik bestätigt.

In *Histria* wurde im Sektor ER auf dem Niveau des 4. Jh. ein ganz gebliebenes einheimisches, handgearbeitetes Gefäss gefunden. In einem Brunnen, der bis zum Niveau des 6. Jh. gegraben wurde, fand man Bruchstücke von handgearbeiteter Keramik.

In *Dervent* führte die Prüfung einiger spätrömischer Brennöfen zur Entdeckung im entsprechendent Niveau von handgearbeiteter getischer Keramik, die mit typischen Tupfenleisten verziert ist (Abb 3/2,4). Dazu gehört auch das handgearbeitete Leistengefäss, das *in der grossen Basilika in Tomis* gefunden wurde (6. Jh.u.Z.).

Aufschlussgebend und eindeutig waren die im Jahre 1970 durchgeführten Ausgrabungen in *Sacidava.* In allen drei Schnitten enthielten alle drei Niveaus (vom 2. bis zum 6. Jh.u.Z.) die kennzeichnende einheimische Keramik (Abb 2,4).

Aufschlussreich sind die Gefässe, die man auf dem dritten Niveau (erste Hälfte des 6. Jh.) fand, in einer von Mauern begrenzten Wohnung und zwar

unter dem *eigenen* Schutt und den eigenen Brandresten, die auf den Lehmestrich gestürzt waren, eine Schicht, die mit fundleerem gelbem Ton verpackt war (Abb. 1).

Bei den Diskussionen, die zu den Beiträgen an der Archäologischen Tagung in Konstantza — 1970 — geführt wurden, stimmte M. Babeş, zwar der These über die Kontinuität zu, bestritt aber den gebrauch der Tupfenleistenverzierung bis ins 6. Jh. Jedwede rein theoretische Typologie bleibt aber wertlos, solange sie stratigraphisch nicht bestätigt wird — d.h. sie bleibt *Kunst um der Kunst willen.*

Die Tatsache, dass in Dazien keine derartige Keramik nach dem 4. Jh. mehr zu finden ist, kann für die Dobrudscha keinen Beweisgrund darstellen. An diese Frage muss vom geschichtlichen Standpunkt herangegangen werden, wobei die Erklärung darin liegt, dass Dazien den von der Völkerwanderung bewirkten radikalen Erschütterungen ausgeliefert war, während der von den Römern erhaltene Frieden und die dort herrschende Ruhe die natürliche und ununterbrochene Entwicklung der Kontinuität gewährleisten.

In dem Aufsatz, den ich in *Pontica* III veröffentlichte, prüfte ich die Verbindungen mit den Gebieten nördlich der Donau, das Eindringen der Geto-Daker in die Territorien jenseits der Donau als Beitrag zur These der Kontinuität. Kollege M. Babeş sei in Erinnerung gebracht, dass die Anwesenheit der Karpen in der Dobrudscha von absolut typisch keramischen Formen, wie den gut bekannten karpischen Kannen und Kännchen endgültig erwiesen ist.

In Verbindung mit meiner These über die Kontinuität der Ortsansässigen bis ins 6. Jh. habe ich nicht nur im Gelände aufschlussgebende Entdeckungen gemacht, sondern auch bei der Untersuchung viel älterer Arbeiten und Grabungsberichte. Es handelt sich dabei in erster Reihe um die Funde, die während der Ausgrabungen in *Dinogetia-Garvăn* gemächt wurden.

Während der Ausgrabungsarbeiten des Jahres 1954 wurde in Garvăn auf *Lehmestrich* aus dem 4. Jh.u.Z. ein handgearbeitetes Gefäss gefunden (siehe Anm. 15). In einem Aufsatz, den I. Barnea im Jahre 1955 veröffentlichte (siehe Anm. 16), stellte er typologische Verbindungen zwischen einigen frühmittelalterlichen Schlüsseln und getisch-dakischen Räucherschalen dar.

Diese vernünftige Beobachtung von Professor Barnea ist von ausnehmender Bedeutung für die Unterstützung der Hypothese der Kontinuität bis ins 6. Jh. Dann wenn eine derart kräftige Überlieferung (neben den anderen römischen Traditionen) in der Form der alten dakischen Schale mitten im Frühmittelalter festzustellen ist, so *ist es völlig selbstverständlich, dass die getische Räucherschale während der ganzen römischen Periode in der Dobrudscha bestanden hat* und ihre Entwicklung kann keineswegs (mechanisch-theoretisch) beim 2.—3. Jh.u.Z. unterbunden werden. Diese Meinung wird von unseren Ausgrabungen in Histria und Sacidava völlig bestätigt.

Während der Ausgrabungsarbeiten in Dinogetia-Garvăn kamen auf spätrömischen Trittebenen, in unzweifelhaften stratigraphischen Verhältnissen (6. Jh.) zahlreiche Bruchstücke handgearbeiteter Keramik zutage (siehe Anm. 17, 18, 19, 20).

Die Funde einheimischer Keramik, die auf den Niveaus des 6. Jh.u.Z. in Garvăn-Dinogetia gemacht wurden, haben zu der Zeit noch kein besonderes Interesse erweckt, sondern ganz im Gegenteil, ihre Bedeutung für die Kontinuitätsfrage der einheimischen getisch-dakischen Bevölkerung und ihrer Sachkultur wurde nicht verstanden. Es könnte dies vielleicht darauf zurückzuführen sein, dass die damaligen Funde als Einzelfunde aufkamen und sehr selten waren oder vielleicht darauf, dass die Archäologen, die in Garvăn-Dinogetia arbeiteten, ihr Augenmerk den Lösung der mannigfaltigen Fragen des frühmittelalters zuwendeten, sowie den Fragen der Entstehung des rumänischen Volkes.

Für uns und für die Unterstützung unserer Hypothesen haben die in Dinogetia erhaltenen Angaben ein besonderes Gewicht, weil die Forschungen anhand wiessenschaftlich stratigraphischer Methoden vorgenommen und die Ergebnisse genau und sorgfältig, uneigennützig und uneingenommen veröffentlicht wurden, da die Diskussionen zur einheimisch getischen Kontinuität vom *1. bis zum 6. Jh.* in der Dobrudscha zu der Zeit noch kein Problem waren.

AL. SUCEVEANU și C. SCORPAN

STRATIGRAFIA HISTRIEI ROMANE TIRZII ÎN LUMINA SĂPĂTURILOR DIN 1969 ȘI 1970 ÎN SECTORUL CENTRAL.

Fondația milesiană de pe malul lacului Sinoe, face din 1914 obiectul unor intense cercetări arheologice, mult amplificate după anul 1949 de cînd, grație unei noi viziuni — de înțelegere mai profundă a întregului complex histrian — istoria agitată a vechii colonii începe să fie tot mai bine cunoscută. Cu toate acestea, nu puține sînt semnele de întrebare pe care le ridică încă orașul greco-roman pe toată întinderea sa și lucrul este desigur direct proporțional cu diversificarea cercetărilor, atît din punct de vedere topografic cît și cronologic.

Pentru rezolvarea unora din aceste probleme, conducerea șantierului a decis, în anul 1969, deschiderea unui nou sector în cetate, denumit convențional Sectorul Central, în care săpăturile urmau să fie efectuate în colaborare cu Muzeul din Constanța.

Înainte de a trece la prezentarea rezultatelor obținute în săpătura din cei doi ani sînt necesare cîteva precizări referitoare la metoda de săpătură întrebuințată. Odată delimitat sectorul, care se întinde între edificiul comercial *(tabernae)* și basilica de vis-à-vis de turnul mare al incintei tîrzii la vest și sectorul Domus la est, între piața mare la nord și strada dintre terme în sectorul Domus la sud, am socotit necesar să efectuăm o secțiune în cruce pe întreaga porțiune încredințată spre cercetare. Aceasta nu numai pentru că orice obiectiv arheologic, mai mult sau mai puțin cunoscut, trebuie mai întîi secționat, atît pentru asigurarea stratigrafiei cît și pentruca pe baza acesteia să se poată trece la degajarea în suprafață. Spunem nu numai din acest motiv deoarece situația specială de la Histria impune în mod obligatoriu o asemenea metodă. Este vorba mai întîi de necesitatea verificării stratigrafiei cetății în general. Apoi de faptul că noțiunea de ultim nivel are mai multe accepții și că odată în plus, chiar dacă ar fi să ne propunem doar degajarea lui, ar fi necesară o secțiune. Pentrucă, devansînd pentru moment ordinea pe care ne-am propus-o, prin ultimul nivel s-a înțeles în majoritatea cazurilor nivelul de secol VI e.n., mai exact prima jumătate a acestuia, adică nivelul la care pot fi surprinse con-

strucții solide cu pavaje vizibile. Dar cercetări mai noi au precizat că în accepția științifică a cuvîntului, ultimul nivel este departe de a avea acest aspect, el fiind în fapt al treilea de peste așa-zisul ultim nivel. Realul ultim nivel este pe de altă parte sporadic, ceea ce implică dificultatea surprinderii lui în suprafață deoarece, din pricina denivelărilor terenului, el se poate afla uneori la aceeași adîncime cu penultimul nivel, situație care nu poate fi controlată decît printr-un profil martor. Aceasta pentru a nu mai pomeni de faptul că însuși nivelul de secol VI e.n. prezintă constant două faze, de bună calitate, și că există deci riscul pe de o parte de a considera săpătura finită atunci cînd se atinge doar a doua fază, pe de alta de a nu reuși să se individualizeze nivelul din prima jumătate a aceluiași secol dacă cercetarea nu avansează în profunzime, detașîndu-l de nivelele anterioare din punct de vedere cronologic, Ajungem astfel la al treilea argument al necesității secțiunilor de control : fără un sondaj în profunzime nu se poate afirma dacă o clădire a fost construită sau doar refolosită la un moment dat.

Pe lîngă metoda de principiu aplicată, socotim necesar să prezentăm aici și modalitatea concretă în care am înțeles să facem săpătura. Am trasat așadar pe zona încredințată nouă spre cercetare, delimitată cum s-a mai spus de obiective arheologice ferme, clădiri la est și vest, străzi la nord și sud, o secțiune est-vest, la mijlocul distanței dintre cele două străzi, lungă de 89 m (A) și o alta nord-sud, aproximativ pe mijlocul secțiunii A, lungă de 63 m (B), totalizînd deci 152 m de profil. Întinderea mare a săpăturii, care poate să surprindă la prima vedere, se întemeiază pe o lungă experiență după care sondajele mici — și cu atît mai mult suprafețele — riscă să prezinte situații trunchiate, insuficiente pentru înțelegerea generală a unui sector. Dacă adăugăm la aceasta că scopul săpăturii noastre nu era doar acela de a degaja o anumită zonă pentru a o pune în valoare din punct de vedere muzeistic ci de a verifica stratigrafia cetății în general, ceea ce nu se poate realiza decît din loc în loc, în funcție de monumentele întîlnite la diverse nivele, rezultă cu claritate că metoda secțiunilor lungi este nu numai adecvată ci obligatorie.

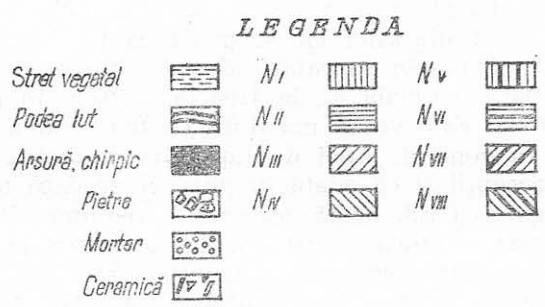

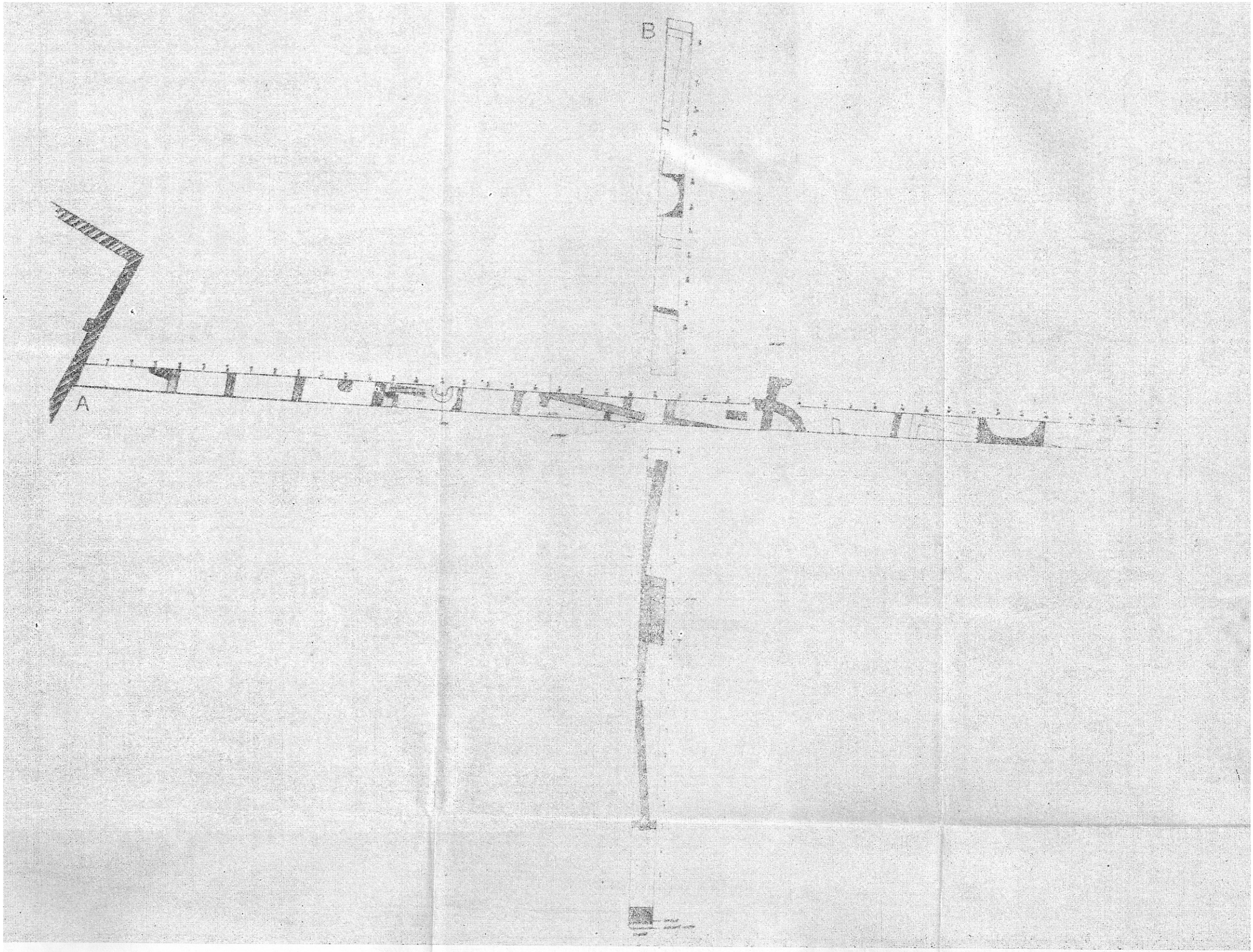

Fig. 1. Histria. Planul sectorului Central. Scara : 1 m = 3 mm.

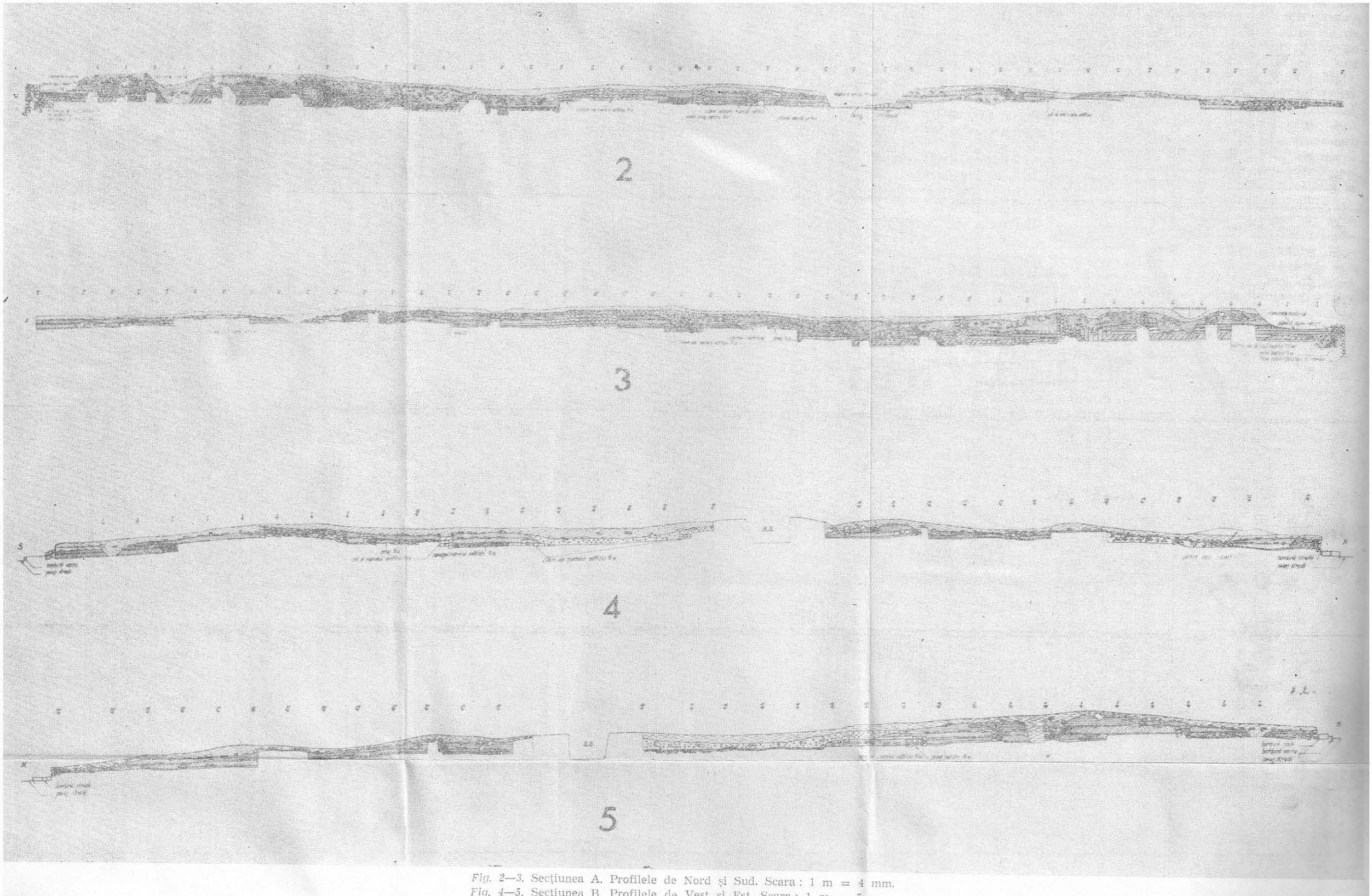

Fig. 2—3. Secțiunea A. Profilele de Nord și Sud. Scara : 1 m = 4 mm.
Fig. 4—5. Secțiunea B. Profilele de Vest și Est. Scara : 1 m = 5 mm.

În strînsă legătură cu cele discutate pînă acum se cuvine să precizăm că în concepția noastră, o secțiune nu înseamnă, sub nici o formă, distrugerea monumentelor, numai pentru a avea o secțiune integrală. Edificiile, ca dealtfel orice construcție, fie ea oricît de puțin aspectuoasă, trebuiesc păstrate nu numai pentrucă ele vor forma obiectul cercetării în continuare, ci pentru că însuși profilul trebuie să le ilustreze ca atare. Ne referim la faptul că în orice cetate, și cu atît mai mult la Histria, unde, în decursul a patrusprezece secole de existență straturile au fost deseori răscolite, numai un acord perfect între plan și profil poate oferi cheia înțelegerii situațiilor din teren. Afirmația — care poate să pară un truism — își recapătă adevărata ei valoare dacă ținem cont de starea precară a celor mai multe dintre construcții, de faptul că de multe ori podelele sînt distruse de intervenții ulterioare, în fine de faptul că în special ultimele nivele, aflate — cum se va vedea în continuare — la o foarte mică adîncime, sînt greu de surprins în profil, iar practica podelelor confecționate din lut curat este treptat abandonată în favoarea celor ce necesitau doar o simplă bătătorire a pămîntului, întărită eventual cu pietriș.

După această introducere vom încerca să prezentăm rezultatele obținute în cei doi ani de săpătură pe nivele, metodă de expunere impusă de caracterul de sondaj al cercetării efectuate, caracter determinant pe de altă parte și în ceea ce privește trăinicia concluziilor noastre, pentru a căror confirmare va trebui să așteptăm rezultatele săpăturii în suprafață [1]

Primul nivel, N I, se află, cum s-a mai spus, imediat sub stratul vegetal și el este reprezentat fie prin nivelarea dărîmăturilor nivelului precedent, N II, așa cum se întîmplă în cele mai multe locuri [2], fie avînd propria sa dărîmătură, ca de pildă pe o suprafață considera-

---

[1] Nu este în intenția noastră amplificarea aparatului critic cu bibliografia tuturor problemelor pe care le ridică săpătura efectuată în cei doi ani. De aceea ne vom mulțumi să indicăm bibliografia fundamentală, în care primul loc îl deține desigur volumul colectiv *Histria*, I, București, 1954 și în special capitolele referitoare la săpăturile din cetatea romano-bizantină aparținînd lui Em. Condurachi, Gr. Florescu și I. Stoian. Ulterior au mai apărut studiile lui Em. Condurachi, *Histria à l'époque du Bas-Empire d'après les dernières fouilles archéologiques*, în *Dacia*, N.S., I, 1957, pp. 245—263 ; H. Nubar, *Monede bizantine de la începutul secolului al VII-lea și sfîrșitul cetății Histria*, în S.C.N., III, 1960, pp. 183—195 ; A. Petre, *Quelques données archéologiques concernant la continuité de la population et de la culture romano-byzantine dans la Scythie Mineure aux VIe et VIIe siècles de n.è.*, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, pp. 317—353.

[2] Vezi, cu excepția situației din carourile 3—4 ilustrată în fig. 3, atît pe profilul de nord cît și cel de sud al secțiunii A (fig. 2—3) aproximativ din dreptul caroului 15 și pînă în dreptul carourilor 21—22, apoi după o întrerupere, de la caroul 26 pe profilul de nord, de la caroul 36 pe cel de sud și cu o mică întrerupere, pînă la capătul de est al secțiunii A, cum dărîmătura nivelului II, nivelată, putea servi ca nivel de călcare pentru primul moment întîlnit în săpătura noastră. Tot astfel în secțiunea B, cu excepția intervenției dintre carourile 11—18, situația poate fi considerată generală, cu deosebire că pe profilul de vest (fig. 4) ea începe încă din caroul 1,, în timp ce pe cel de est (fig. 5) ea nu poate fi constatată decît cu începere din caroul 3.

bilă în zona unde se întîlnesc cele două secțiuni [3]. Situații deosebite, după cum se înțelege, și dacă pentru cel de-al doilea aspect putem afirma că el reprezintă un nivel real de locuire, în primul caz vor fi necesare încă unele cercetări de suprafață. Problema este deosebit de importantă deoarece ea revine la aceea, plină de implicații, a caracterului sporadic al ultimului nivel și deci a aspectului Histriei în ultima ei fază de existență.

Strîns legată de acest al doilea punct se arată a fi și caracterul locuirii din acest ultim nivel — altfel spus a calității podelelor, zidurilor, construcțiilor și deci a caracterului urban sau nu al așezării din acest moment. Atît cît ne permite săpătura din acești doi ani se poate afirma că podelele nu mai au puritatea acelora din nivelele precedente, ele fiind în fapt o simplă bătătorire a pămîntului, iar în ceea ce privește locuințele este cert că în acest moment se reutilizează cele mai mai multe din locuințele anterioare [4].

În două locuri din segmentele de secțiune efectuate în 1970 s-au putut însă constata aglomerări de pietre ce par să fi reprezentat construcții circulare, așa cum se mai cunosc cîteva în Histria, și care aparțin desigur ultimului nivel [5]. Ținînd cont de caracterul sporadic al acestuia, de calitatea podelelor, de faptul că construcțiile-i proprii nu par a avea un caracter deosebit ci dimpotrivă, în fine de ipotetica ignorare a rețelei stradele mai vechi — cel puțin în stadiul actual al săpăturii — putem afirma că locuirea din acest moment pare a reflecta decadența urbanistică de la sfîrșitul Histriei. Nu se poate preciza în schimb în ce măsură abandonarea acestui nivel de locuire a avut loc ca urmare a unui atac, urmele de incendiu lipsind pînă în prezent. Datarea acestui nivel continuă să rămînă sub semnul incertitudinii și dacă ceramica, asupra căreia anunțăm că se va reveni în studii speciale, nu se deosebește esențial de aceea din nivelele precedente, monedele care să depășească *terminus*-ul *postquem* indicat de cele din

[3] Pe profilul de nord al secțiunii A (fig. 2) nivelul I cu propria sa dărîmătură a putut fi reperat între carourile 23—25, în timp ce pe cel de sud (fig. 3), între carourile 22—34 și pe o mică porțiune în carourile 38—39. Nu am putut constata nicăieri această situație în secțiunea B.

[4] Vezi în general încercarea de datare a construcțiilor ilustrată în fig. 1. Atragem atenția că această datare se referă la momentul de construcție al respectivelor edificii, indiferent de nivelele ce s-au adosat ulterior acestora, altfel spus indiferent de durata în timp a monumentelor. Printre situațiile în care ultimul nivel utilizează construcții anterioare, putem cita, pe profilul de nord al secțiunii A, zidurile din carourile 23, 25 și eventual pe cel din carourile 42—43 ; pe cel de sud, probabil cel din caroul 4, sigur o parte doar a zidului marei clădiri în caroul 25, apoi pe cele din carourile 29, 33 și 34. În secțiunea B lucrul poate fi constatat, pe profilul de vest, în carourile 1, 6—8, eventual 11, 21, dacă nu cumva aici e vorba de un zid propriu, 24 și 31, iar pe cel de est în carourile 9, încă ipotetic în 19 unde, ca și în 21, situație similară cu cea de pe profilul paralel, poate fi vorba de ziduri construite în acest moment, 24 și 31. Cum e ușor de observat, paralelismul situațiilor dintre profilele celor două secțiuni nu este întotdeauna perfect, ceea ce ne-a făcut să le prezentăm separat chiar dacă ele reprezintă uneori același complex.

[5] Cf. fig. 1. Este vorba de construcțiile din secțiunea A, carourile 38—40, iar în secțiunea B, carourile 25—26. Menționăm că în interiorul lor s-au găsit podele de lut curat indicînd clar că e vorba de resturi ale unor locuințe.

nivelele anterioare lipsind pînă în prezent. Menționăm atît pentru acest nivel cît și în general, că nu am luat în considerație în raportul de față decît monedele găsite în situații stratigrafice clare și, pe de altă parte, numai pe acelea care depășesc limita cronologică indicată de monedele din nivelul precedent, singura modalitate de a opera, după părerea noastră, prudent cu materialul numismatic [6]. Tot ceea ce se poate afirma în aceste condiții este că primul nivel (N I) ca dealtfel și al doilea (N II) sînt posterioare anului 592/593 e.n., dată indicată de ultima monedă din N III. Ce anume distanță va fi separat pe N I și N II de N III, altfel spus cît intră aceste două nivele în secolul VII e.n., nu o putem încă afirma pe datele obținute în săpătura noastră dar este cert că, fie și numai pe baza slabelor indicii ce ne stau la dispoziție, o prelungire a vieții Histriei, indiferent în ce forme, în plin secol VII e.n., este departe de a fi exclusă. Un singur lucru ar mai fi de adăugat și anume descoperirea unui mormînt a cărui groapă perfora nivelul I. Datarea lui, neasigurată de inventar, nu poate fi deci decît relativă și anume ulterioară datei pe care ar fi s-o atribuim lui N I [7].

Nivelul al doilea (N II) prezintă din mai multe puncte de vedere asemănări cu primul. El se află uneori direct sub stratul vegetal, acolo unde lipsește N I, dărîmătura lui fiind însă frecvent surprinsă, ceea ce nu lasă nici o îndoială asupra continuității lui. Chiar acolo unde aceasta lipsește, dărîmătura lui N III este nivelată și avem destule indicii să credem că în acest moment s-a locuit pe întreaga suprafață a cetății, judecînd cel puțin după datele oferite de secțiunea noastră [8]. Asemănător uneori și ca tip de confecționare a podelelor cu precedentul, acest nivel utilizează de asemenea cele mai multe din zidurile anterioare [9]. Dacă nu putem afirma încă cu preciziune ce

---

[6] Prezentarea exhaustivă a materialului numismatic recoltat în cei doi ani se găsește la Gh. Poenaru Bordea (în volumul de față, pp. 319—337.).

[7] Mormîntul era plasat în secțiunea A, caroul 30, peste zidul absidat. Construcția mormîntului era de tipul celor cu țiglă în dublă pantă (patru țigle mari sprijinite în părți de plăci de șist). Scheletul, de adult, brațele de-a lungul trupului, orientat cu capul la vest; nivel de zacere — 0,96. La nivelul pieptului s-a găsit o monedă de la Septimius Severus și o a doua, din groapă, de la Honorius (395—408). Vezi fig. 6 a.b.

[8] Cum rezultă din profilele adiacente, el se întîlnește pe aproape întreaga suprafață, o prezentare a lui fiind practic inutilă. Mai sugestivă ni se pare situația în care el apare direct sub stratul vegetal, prin simpla nivelare a dărîmăturilor lui N III, dînd impresia că ar fi ultimul nivel, așa cum se întîmplă pe profilul de est al secțiunii B, carourile 1—3, ca și în vestul secțiunii A pînă aproximativ în dreptul caroului 15.

[9] În cele mai multe cazuri podelele sînt rezultatul unei simple bătătoriri a pămîntului. Semnalăm însă podelele din lut curat și consistent care apar în secțiunea A în dreptul carourilor 7—8, 22—27 și eventual 36—37 pe profilul de nord, iar pe cel de sud în dreptul carourilor 19—20, 27—34, 41—44. În secțiunea B asemenea podele nu apar. Dintre zidurile reutilizate în acest moment, semnalăm în secțiunea A, pe profilul de nord, pe cele din carourile 4, 7, 13, 20—21, 23—25, 34, 35 și 42—43 iar pe cel de sud din carourile 4, 7, 13, 25—26, 29 dacă nu cumva acesta este chiar construit în acest moment, 33, 34, 40 și 41. În secțiunea B. N II folosește ziduri mai vechi în carourile 1, 6—8, 9, 11, 21, 24 și 31 pe profilul de vest și probabil din carourile 1 și 4, sigur din 9, 21, 24 și din nou probabil 31 pe cel de est. Desigur, certitudinea oferită de

anume construcții s-au efectuat în acest moment, este însă clar că reutilizarea vechilor ziduri nu implică și respectarea funcționalității acestora. Exemplificînd, putem arăta că zidurile marelui edificiu din N IV sînt parțial acoperite de podelele nivelului II, ceea ce nu lasă nici o

Fig 6 a. Capacul de țigle al mormîntului tîrziu

îndoială asupra dezafectării marelui edificiu, zidurile rămase în picioare fiind utilizate poate pentru simple construcții particulare, care vor fi respectat probabil rețeaua stradală [10]. Toate aceste caracteristici ne fac să considerăm acest nivel ca o verigă între N III, în care o intensă

unul din profile se poate transfera și asupra celuilalt, cu toate acestea am socotit mai prudent să prezentăm pe secțiuni fiecare profil în parte pentru a evita orice erori la începutul acestei atît de complexe săpături.

[10] În imposibilitatea de a ne continua secțiunea și în străzi, ele fiind deja degajate, ne mulțumim a postula acest lucru pentru simplul motiv că utilizarea aproape certă a zidurilor de la extremitățile nordică și sudică ale secțiunii B implică, dacă nu ne înșelăm, și respectarea unui spațiu de circulație indiferent ce formă va fi avut el la momentul nivelului II.

Fig. 6 b. Mormîntul tîrziu

viață urbană este din plin atestată și N I, acela al unei cetăți în plin proces de decădere, și că deci germenii acestui proces trebuiesc căutați în însăși perioada reprezentată de ceea ce convențional numim N II.

Datarea acestui nivel, așa cum s-a înțeles dealtfel din cele de mai sus, în care ceramica — în întregime de factură romano-bizantină — nu ne este de vreun folos, cel puțin pentru moment, rămîne a fi indicată de ultima monedă din nivelul anterior N III și anume 592/593 e.n., ceea ce-i asigură fixarea lui în primele decenii ale secolului VII e.n. Cît privește sfîrșitul acestui nivel, el nu pare a fi fost distrus violent, judecînd după lipsa urmelor de incendiu, ceea ce nu exclude însă ideia unui atac, fie el oricît de puțin grav.

Nivelul al III-lea este, așa cum s-a mai spus, primul de sus în jos în care aspectul de oraș este pe deplin sesizabil. Nu este însă vorba de un moment înoitor în urbanistica histriană ci de o continuare a activității constatate în nivelul anterior (N IV). În directă legătură cu rețeaua stradală, o serie de edificii private își continuă pur și simplu existența prin confecționarea unor noi podele [11], altele, cum ar fi marele edificiu de la încrucișarea celor două secțiuni, prin adăugarea unor noi ziduri care, atît cît reiese din secțiunea noastră, par să mărească chiar proporțiile acestuia [12]. Dacă la acestea adăugăm că pe nivelul în discuție s-a găsit o parte din decorația arhitectonică a edificiului, cum ar fi cele două cornișe de marmură, se poate trage concluzia că marea clădire a continuat să funcționeze și în perioada marcată de acest moment, chiar dacă în interiorul ei, vechilor pavaje din dale de piatră li se suprapun acum simple podele de lut [13]. Elementele sînt încă prea contradictorii, după cum rezultă din cele de pînă acum, pentru o definire a perioadei pe care o discutăm, dar în așteptarea deslușirilor pe care ni le va oferi desigur săpătura în suprafață ne mulțumim să menționăm că materialul numismatic indică termenul

[11] Dacă despre părțile din secțiune efectuate în acest an (S.A. carourile 31—44 și S.B. carourile 19—31) săpătura s-a oprit exact pe acest nivel, din motive independente de voința noastră, ceea ce ne împiedică să precizăm data de construcție a celor mai multe clădiri, în schimb se poate afirma cu certitudine că în secțiunea A, s-au adosat unor ziduri concepute la momentul nivelului IV podele de lut suprinse în carourile 2—4, 6—8, 10—11, iar secțiunea B din carourile 1, 4—8, 9—11.

[12] Desigur, este încă dificilă o precizare a formei pe care o va fi avut marea clădire la momentul nivelului III. Este încă incert dacă zidul care se adosează marei clădiri în secțiunea B, la sud, începînd din caroul 11, reprezintă o anexă a acesteia sau pur și simplu o clădire adosată. În schimb, se poate afirma cu certitudine că zidurile din secțiunea A, carourile 23—25, pe profilul de nord reprezintă o extindere spre nord a edificiului căreia, așa cum s-a înțeles, nu-i putem preciza în același timp limitele. În general pentru construcțiile acestui moment, acolo unde a fost posibilă precizarea datei de construcție, indiferent desigur de funcționalitatea lor cf. fig. 1.

[13] Situația se poate constata pe întreaga suprafață a edificiului, adică în secțiunea A între caroul 19 și, în raport cu limita spre est a edificiului — eventual pînă la zidul absidat —, caroul 30, iar în secțiunea B între carourile 12—13, mai la nord acest nivel, ca și N IV, fiind distruse de o groapă de demantelare mai tîrzie.

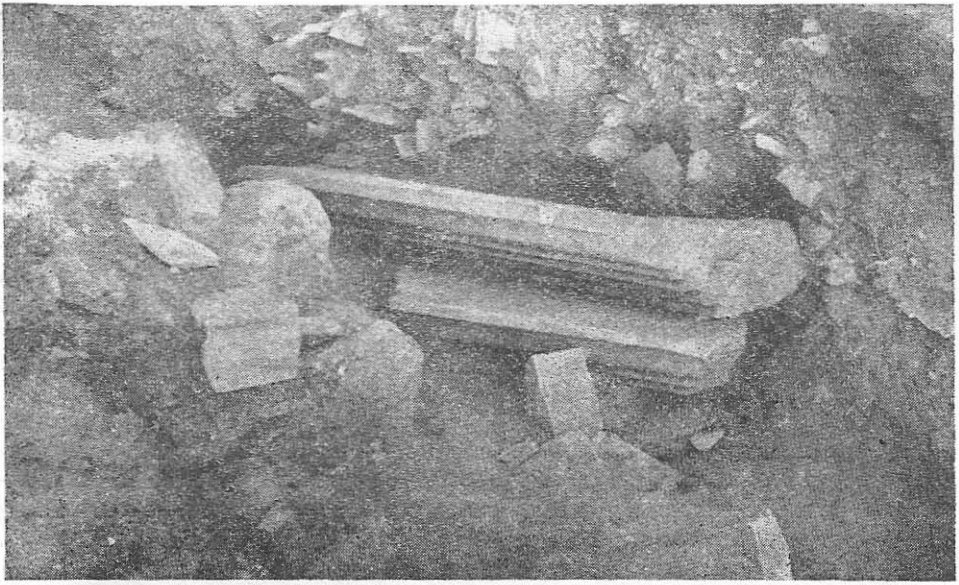

Fig. 7 a. Cornișe de marmură din marele edificiu

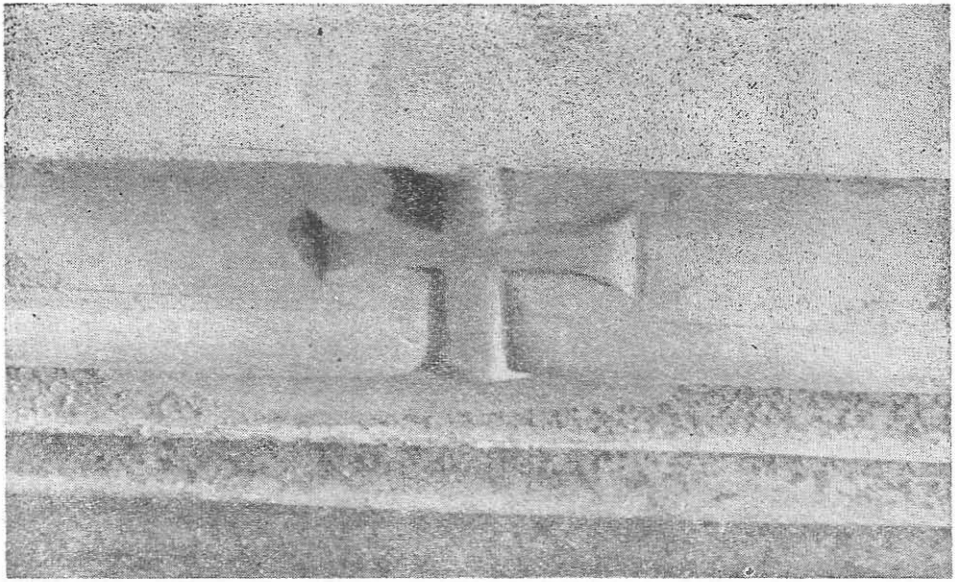

Fig. 7 b. Detaliu de cornișă

de început al acestui nivel în a doua jumătate a secolului VI e.n., sigur din 565/566 e.n. dacă nu chiar din 561/562 e.n. pînă după 592/593 e.n., deci pînă spre sfîrșitul aceluiași secol [14]. Fără a încerca să sugerăm și conexiunile istorice care s-a putea încerca pe aceste date se cuvine totuși să adăugăm că nivelul și-a încetat existența brusc, prin incendiu, dovadă numeroasele urme de arsură surprinse imediat peste acest nivel.

Direct legat de nivelul descris mai sus se arată a fi N IV, în sensul că N III reprezintă, cum s-a înțeles, o continuare organică a perioadei imediat precedente. Nivelul al IV-lea prezintă așadar o deosebită importanță nu numai pentrucă de înțelegerea lui depinde și aceea a nivelului suprapus, ci pentrucă el însuși reprezintă un moment crucial în viața și deci urbanistica vechii cetăți. Față de nivelul precedent din punct de vedere cronologic, N V, nici o construcție nu-și mai continuă existența, inclusiv basilica civilă din vestul secțiunii A, cunoscută din săpăturile antebelice, chiar dacă aici rămîn încă unele semne de întrebare [15]. În general dealtfel înspre vest, acolo unde în perioada romană timpurie fusese centrul orașului, apar o serie de construcții particulare din ziduri și șist legate cu pămînt, cu o orientare care lasă să se înțeleagă că în acest moment se definește o nouă epocă în topografia și urbanistica cetății, chiar dacă nivelul actual vizibil al străzilor pare să aparțină unei perioade mai timpurii [16]. În schimb, spre est se construiesc acum o serie de edificii de mari proporții, unele chiar publice, și observația devine cu atît mai pregnantă dacă ne gîn-

---

[14] Materialul numismatic util pentru datarea acestui nivel se prezintă astfel : 1. O monedă de la Iustinian (561/562 e.n.) găsită în secțiunea B, caroul 13, la —1,05, deci practic în dărîmătura lui N IV, dacă nu cumva este vorba totuși de umplutura de peste pavaj care aparține lui N III. 2. O monedă de la Iustin II și Sofia (565/566 e.n.) găsită în secțiunea A, caroul 26, la —0,72. 3. O altă monedă de la Iustin II și Sofia (570/571 e.n.) găsită tot în secțiunea A, caroul 27, la —0,88, chiar pe nivel. 4. O a treia monedă, de la Iustin II și Sofia (577/578 e.n.), găsită în secțiunea A, caroul 2, în dărîmătura de pe N III. 5. O monedă de la Mauricius Tiberius (586/587 e.n.) găsită în secțiunea A, caroul 11, la —0,60. 6. O a doua monedă de la Mauricius Tiberius (589/590 e.n.), în secțiunea B, caroul 31; la —0,42, în dărîmătura lui N III. 7. În fine, o altă monedă tot de la Mauricius Tiberius (592/593 e.n.) găsită în secțiunea A, caroul 8, la —0,55, cu precizarea că ea a fost găsită sub N. II.

[15] Cum rezultă din situația surprinsă în capătul de vest al secțiunii A, N IV pare să căpăcuiască zidul basilicii, chiar dacă o certitudine în acest sens este exclusă dat fiind faptul că legăturile au fost definitiv rupte. De menționat doar că înălțimea actuală a zidului basilicii nu coincide cu cea identificată inițial în săpătură și conservată ca atare de consolidarea efectuată în anii din urmă, ceea ce ar confirma că N IV a putut ignora traseul basilicii. La aceasta adăugăm argumentul sugerat nouă de A. Petre, după care existența unui zid tîrziu, situat de-a lungul laturei de sud al acestei basilici și care se află la o distanță mai mică de un metru față de cel al basilicii, ar confirma odată în plus că zidul basilicii nu mai era cunoscut, altminteri el ar fi putut fi utilizat pentru însăși această construcție tîrzie.

[16] Lucrul rezultă cu claritate din situațiile de la capetele de nord și de sud ale secțiunii B, ceea ce revine la a postula existența unui alt nivel în străzi, care să corespundă nivelului de secol VI e.n. În general de altfel, ar fi posibilă, credem, o cartografiere a tuturor crîmpeielor vizibile de borduri mai vechi pentru reconstituirea diverselor rețele stradale.

Fig. 8. Pavaj al marelui edificiu

dim la monumentalele construcții descoperite în sectorul Domus, ceea ce indică, dacă ne este permis a o sugera încă de pe acum, o deplasare a centrului orașului spre est. În secțiunile efectuate de noi s-a descoperit un prim mare edificiu care începe la 36 m de la capătul de vest al secțiunii A continuînd spre est cca 22 m, spre sud cca 20 m, fără a exclude o prelungire a lui și spre nord [17]. Chiar dacă asupra funcției pe care o va fi avut acest edificiu — problemă în legătură cu care zidul absidat de la extremitatea sa estică ar putea aduce desigur un început de lumină, dacă am reușit să și certificăm apartenența sa la

Fig. 9. Zid al basilicii civile suprapus unui zid mai vechi

edificiu — orice ipoteză este încă hazardată, este sigur că el reprezintă una din construcțiile cele mai importante din cetatea romano-bizantină, aceasta judecînd nu numai după dimensiuni ci și după calitatea cu totul ieșită din comun a celor două cornișe mai sus menționate, una purtînd pe ea semnul crucii, ca și a pavajului de la limita sudică a edificiului [18]. Semnalăm cu aceeași ocazie descoperirea unui alt zid,

[17] Limita vestică a acestui mare edificiu este vizibilă în caroul 19 al secțiunii A, în timp ce aceea sudică în caroul 11 al secțiunii B. Prelungirea spre nord este implicată de existența celor două ziduri din carourile 23 și 25 ale secțiunii A, chiar dacă acestea aparțin lui N III. În spre est, absida din caroul 31 al secțiunii A ar putea constitui o limită, cel puțin la momentul nivelului IV, dacă nu cumva zidurile din carourile 35—41, asemănătoare ca structură cu cele ale marelui edificiu, fac parte totuși din aceeași clădire. Este însă limpede că orice încercare de reconstituire a planului acestei construcții este prematură.

[18] Cele două cornișe (fig. 7 a, b) s-au găsit în caroul 20 al secțiunii A, iar pavajul (fig. 8) în carourile 12—13 ale secțiunii B.

de factură asemănătoare cu cel al edificiului mai sus descris, în partea de est a secțiunii A, probabil o altă clădire de mari proporții. Perioada pe care am încercat s-o ilustrăm prin descrierea nivelului IV se caracterizează așadar printr-un mare efort constructiv, înoitor în urbanistica cetății, lucru ușor de înțeles dacă adăugăm că datarea ei este încadrată între începutul secolului VI e.n. mai exact 527 e.n. și mijlocul aceluiași secol, ultima monedă datînd din 543/544 e.n. dacă nu cumva, așa cum s-a arătat mai sus, din 561/562 e.n. [19]. Desigur, nu este exclusă o urcare în timp a datei de început a acestui nivel, eventual sfîrșitul secolului V e.n., dar afirmația se întemeiază în special pe analogie și context istoric, argumente pe care — pentru a o spune încă odată — căutăm momentan să le evităm. În aceeași ordine de idei ar mai fi de adăugat că nivelul este distrus violent, urme de arsură fiind identificate aproape în întreaga săpătură, constatare în legătură cu care întrepretarea pe care urmează s-o dăm monedei de la Iustinian din 561/562 e.n. devine decisivă [20].

Suprafața din secțiunea A pe care s-au identificat nivelele următoare, anterioare desigur din punct de vedere cronologic, nu ne permite considerații la fel de ample, chiar dacă importanța lor istorică nu poate fi în vreun fel neglijată.

Nivelul V a fost surprins pe întreaga suprafață a săpăturii de la vest de edificiu, adică pe 36 m. În toată această porțiune s-au putut identifica cîteva construcții, de o calitate cu totul inferioară și desigur a unor nivele din lut mai mult sau mai puțin consistent, în general destul de denivelate, toate dovezi ale unei vieți modeste [21]. Nu putem afirma cu certitudine dacă acest nivel se adosa basilicii din capătul de vest al secțiunii A, dar cum această ipoteză este mai plauzibilă decît aceea că ar fi ignorat-o, nu ni se pare imposibil ca basilica să-și fi continuat existența, indiferent cu ce funcție. Pînă acum nu am găsit nici o monedă utilă pentru datarea acestui nivel, dar faptul că el nu poate fi posterior începutului secolului VI e.n., nici anterior celei de-a doua jumătăți a secolului V e.n., judecînd după ultimele monede din N VI, circumscrie datarea lui în a doua jumătate a secolului V e.n., constatare ce s-ar cere verificată cu mare atenție, avînd în vedere că ar fi pentru prima oară cînd un asemenea nivel a fost identificat la Histria. Puternic ars, nivelul în discuție conține, pentru a nu face decît să enunțăm ceea ce va trebui studiat cu multă grijă, o ceramică neunitară în care apar forme ce preced pe cele din secolul VI e.n., altele de tradiție romană timpurie.

---

[19] Materialul numismatic al acestui nivel : 1. O monedă de la Iustinian (527/538 e.n.), găsită în secțiunea A, caroul 12, la —0,86, în dărîmătura de peste N IV. 2. O a doua monedă de la Iustinian, cu aceiași dată, găsită în secțiunea B, caroul 1, la —0,70, deci în aceeași situație. 3. În fine, o a treia monedă tot de la Iustinian (543/544 e.n.), găsită în secțiunea A, caroul 21, între pavajul N IV și podeaua lui N III.

[20] Pentru situația în care s-a găsit această monedă, vezi mai sus nota 14, nr. 1.

Nu mult schimbat se arată a fi aspectul cetății la momentul surprins pe nivelul VI, în sensul că aceleași construcții modeste, aceleași podele, reprezentate uneori de pavaje de piatră, au fost identificate pe întreaga suprafață a secțiunii noastre [22]. Acest nivel, în care lipsesc formele ceramice care să anunțe secolul VI e.n., se adosa în mod cert basilicii din vestul secțiunii A. Cele cinci monede găsite în acest strat indică o perioadă de timp cuprinsă între al patrulea sfert al secolului IV e.n. și mijlocul secolului V e.n., mai exact între 383/395 e.n. și 420/450 e.n., perioadă de asemenea puțin cunoscută pînă în prezent la Histria [23].

În fine, ultimul nivel, N VII, încă imprecis cunoscut în măsura în care săpătura s-a oprit exact pe el, oferă în schimb certitudinea datării lui în prima jumătate a secolului IV e.n., judecînd după materialul numismatic [24], moment în care un zid mai vechi este ras pentru a se înălța peste el zidul basilicii din vestul secțiunii A[25]. Constatarea este, cum se înțelege, decisivă și dacă ea se va verifica am avea siguranța că basilica a fost construită în secolul IV e.n., ceea ce ar impune o revizuire a cronologiei cartierului oficial. Este cert deci că spre deosebire de nivelele superioare, acesta reprezintă un moment de prosperitate și efort constructiv, chiar dacă spre est nu am mai putut identifica nici un edificiu de proporții mai importante, ceea ce s-ar explica

---

[21] Dintre construcții (ziduri din șist legate cu pămînt), putem cita pe cele din carourile 3, 13—14 și eventual 22 ale secțiunii A, iar chiupul, atribuit acestui nivel în măsura în care el deranja un zid din nivelul anterior (N VI), a fost găsit în caroul 16. De subliniat că în ciuda modestiei constructive a acestui nivel, am întîlnit pe aproape întreaga sa întindere, așa cum rezultă și din profile, podele de lut consistent, dovadă a continuării unei tradiții de bună calitate în confecționarea lor, ceea ce pledează pentru conservarea unui aspect oarecum mai îngrijit al cetății într-o perioadă destul de puțin prosperă.

[22] De atribuit acestui nivel sînt zidurile din carourile 13—14 și 16, reprezentînd poate o unică clădire, confecționate tot din șist legat cu pămînt, iar ca pavaje din pietriș amestecat cu cioburi, cele din carourile 1, 9, și 17—18.

[23] Materialul numismatic, din fericire destul de abundent, se prezintă după cum urmează : 1. O monedă de la Valentinian II, Theodosius I, Arcadius sau Honorius (383/395 e.n.), găsită în caroul 10, la —2,00, în groapa semnalată pe profilul de nord al secțiunii A. 2. O monedă de la Placidia (425/450 e.n.), găsită în caroul 17, la —1,65, pe pavaj. 3. O monedă probabil de la Theodosius II (425/450 e.n.), găsită în același loc. 4. O monedă de sec. IV spre V e.n., găsită în caroul 8, la —1,75, pe podeaua nivelului pe care-l prezentăm. 5. O altă monedă cu aceiași datare găsită în caroul 2, la —1,60, în groapa vizibilă pe ambele profile care pornește de la același nivel.

[24] Pe acest nivel am găsit trei monede utile pentru datare și anume : 1. O monedă de la Maximianus Augustus (295/298 e.n. ?), găsită în caroul 7, la —1,75, imediat sub podeaua nivelului VI. 2. O monedă de la Dioclețian (295/296 sau 297/298 e.n.), găsită în caroul 3, la —1,45, pe profilul de nord, în apropierea țărușului nr. 2. 3. O monedă de la Licinius fiul, (321/324 e.n.) găsită în caroul 10, la —2,05, deci pe nivel. O a patra monedă (sec. IV e.n.), găsită în caroul 2, la —1,80, ar putea să completeze acest tabel dacă am avea într-adevăr certitudinea că acolo unde a fost găsită, groapa aparținînd nivelului VI se terminase.

[25] Așa cum rezultă din situația extrem de clară de la capătul de vest al secțiunii A, un zid mai vechi (N VIII sau și mai vechi avînd în vedere faptul că e construit cu mortar), orientat oblic față de cel al basilicii, este ras și acoperit de N VII, moment în care se construiește și basilica (fig. 9).

prin faptul că în secolul IV e.n. centrul orașului continua să fie în zona din vecinătatea termelor, adică acolo unde, topografic vorbind, era realul centru al orașului roman de secol II-III e.n.

Fie ea oricît de sumară, această prezentare a avut, sperăm, darul să releve interesul acestei săpături și în special al posibilităților ce se deschid în ipoteza că zona ar fi cercetată în continuare. Restrîngîndu-ne pentru moment la descoperirile din cei doi ani de săpătură, să subliniem că descoperirea marelui edificiu romano-bizantin, a celor două nivele de secol V e.n., ca și precizarea momentului de construcție al basilicii civile de la vest sînt date care ne fac să considerăm încă de pe acum secțiunea deosebit de utilă nu numai pentru a valorifica muzeistic ultimul nivel urbanistic din cetate ci și pentru a cunoaște si alte aspecte din istoria multiseculară a vechii colonii de pe malul lacului Sinoe.

LA STRATIGRAPHIE D'HISTRIA ROMAINE TARDIVE, MISE EN LUMIÈRE PAR LES FOUILLES EFFECTUÉES EN 1969 ET 1970, AU SECTEUR CENTRAL

Résumé

En 1969 on a ouvert un nouveau secteur de fouilles archéologiques dans la cité d'Histria, secteur qui fut nommé, conventionnellement, secteur central, limité à l'ouest par une basilique et par l'édifice commercial *(tabernae)*, à l'est par le secteur Domus, au nord par la vaste place et au sud par la rue qui va des *thermae* au Domus. Au milieu de ce secteur, on a tracé une section est-ouest (A) de 89 m et une section nord-sud (B) de 63 m (en tout, un profil long de 152 m).

Le premier niveau (N I) se trouve immédiatement au-dessous de la couche végétale, étant représenté par ses propres débris ou bien par le nivellement de la couche antérieure (N II). La structure de N I mérite une attention toute spéciale, vu qu'elle éclarcit le caractère de l'habitat pendant la dernière phase de l'existence d'Histria. A ce moment (N I), on remploie la majorité des constructions antérieures : le plancher n'avait plus la pureté des planchers antérieurs, étant constitué tout simplement de terre battue. Cependant, quelques constructions circulaires appartiennent également à ce dernier niveau. Pas de traces d'incendie.

N I reflète la décadence de la cité d'Histria. Du point de vue chronologique, N I est (de même que N II) postérieur aux années 592—593 de notre ère, date indiquée par la dernière monnaite trouvée dans N III, ce qui atteste certainement la continuité de la vie d'Histria en plein VIIe siècle.

N II ressemble en général à N I, mais il présente une continuité sur toute l'étendue. Au cours de cette période, on a utilisé les vieux murs, ce qui n'implique pas aussi le respect du rôle des vieux édificies. Les traces d'incendie sont absents là aussi.

Le troisième niveau atteste pleinement l'aspect urbain d'Histria. On continue les constructions antérieures. en leur confectionnant de nouveaux planchers, ou bien en leur ajoutant, parfois, de nouveaux murs. Ce niveau a cessé d'exister à la suite d'un incendie. Les données numismatiques indiquent comme point de départ de N III, la seconde moitié du VIe s. de notre ère (565—566).

N IV représente une période de base dans l'urbanisme de la cité. Les constructions antérieures (de N V) cessent d'exister. A l'ouest apparaît une série de constructions privées, à murs de schiste liés par de la terre et ayant une nouvelle orientation — donc une nouvelle étape dans l'urbanisme. A l'est,

on construit une série d'édifices de grandes proportions, comme par exemple le grand édifice saisi dans les deux sections (A, dans la moitié est, et B, dans la moitié sud). En considérant les dimensions, la qualité exceptionnelle des deux corniches effondrées sur N IV (dont l'une porte le symbole de la croix), la résistance des murs à mortier et le grand pavage en dalles, on peut affirmer que nous sommes en présence de l'un des plus importants édifices de l'Histria romano-byzantine. N IV peut être daté entre les années 527 et 543/544 de notre ère (peut-être même 561/562). Le niveau a été violemment détruit, par un incendie.

N V reflète une vie modeste, à édifices simples et à planchers dénivelés. Toutes les observations faites appuient l'hypothèse que la basilique à l'extrémité ouest de la section A a continué son existence pendant cette période. Le niveau présente des traces très accentuées d'incendie. Comme date, nous l'inscrivons dans le seconde moitié du V s.

Il faut soligner que c'est pour la premiere fois qu'on identifie un pareil niveau (du Ve s.) dans les fouilles d'Histria.

Le VIe niveau, pareil à celui marqué N V, s'adossait certainement à la basilique de l'ouest de la section A. Les monnaies permettent de le dater entre les années 383/395 et 420/450 de notre ère, période très peu connue à Histria.

N VII appartient à la première moitiè du IVe s. de notre ère. A ce moment, un mur un peu plus ancien est rasé, pour élever dessus le mur de la basilique dont nous venons de parler, et c'est ce qui indique, pour la construction de la basilique, le IVe s. de notre ère. Ce fait oblige à une révision de toute la chronologie du quartier officiel d'Histria.

Table des figures

Fig. 1 Histria. Plan secteur central.
Fig. 2. Section A Profil nord
Fig. 3. Section A. Profil sud
Fig. 4. Section B. Profil vest
Fig. 5. Section B. Profil est
Fig. 6 a. Couvercle du tombeau tardif.
Fig. 6 b. Tombeau tardif.
Fig. 7 a. Corniches en marbre du grand édifice.
Fig. 7 b. Détail de corniche.
Fig. 8. Pavage du grand édifice.
Fig. 9. Le mur de la basilique civile, superposé à un mur plus ancien.

DIE STRATIGRAPHIE VON HISTRIA ZUR SPÄTRÖMISCHEN ZEIT IM LICHTE DER 1969 UND 1970 VORGENOMMENEN AUSGRABUNGEN IM MITTLEREN SEKTOR

Zusammenfassung

Im Jahre 1969 wurde in Histria ein neuer Sektor mit Ausgrabungen angeschnitten, den man willkürlich mittleren Sektor benannte. Im Westen wird er von einer Basilika und von dem Handelsgebäude (*tabernae*) begrenzt, im Osten vom Sektor Domus, im Norden vom grossen Markt und im Süden von

der Strasse, die von den *thermae* zum Domus führt. In diesem Sektor haben die Verfasser in der Mitte einen ost-westlichen Schnitt (A) von 89 m und einen nord-südlichen Schnitt (B) von 63 m (insgesamt 152 m Profillänge) angelegt.

Das erste Niveau (N I) liegt unmittelbar unter der Pflanzenschicht und ist entweder durch seinen eigenen Schutt oder durch die Einebnung des vorangehenden Niveaux (N II) vertreten. Die Struktur von N I erweckt besonderes Interesse, denn sie bringt Licht in die Frage der Besiedlung zur Zeit der letzten Phase des Bestehens von Histria. In N I treten die meisten der früher errichteten Bauten von neuem in Gebrauch und die Fussböden sind nicht mehr so rein wie die früheren, denn sie bestehen jetzt aus einfach festgetretener Erde. Zum letzten Niveau gehören aber auch einige Rundbauten. Brandspuren sind nicht vorhanden.

Das erste Niveau widerspiegelt den Verfall von Histria als Stadt. Chronologisch betrachtet ist NI (so wie N II) nach den Jahren 592—593 u.Z. anzusetzen, Datum, das von der letzten Münze aus N III angegeben ist, wodurch das Leben in Histria gut bis ins 7. Jh. hinein belegt wird.

Das zweite Niveau (N II) ähnelt im allgemeinen dem ersten Niveau, ist aber auf seiner ganzen Fläche ununterbrochen. In dieser Zeit kamen die alten Mauern wieder in Gebrauch, ohne aber unbedingt die Gebäude zu ihren ursprünglichen Zwecken zu verwenden. Brandspuren fehlen auch aus diesem Niveau.

Das dritte Niveau belegt das städtische Bild von Histria vollends. Es handelt sich um die weitere Benützung der früher errichteten Bauten, wobei neue Fussböden oder manchmal neue Mauern entstanden. Der Besiedlung in diesem Niveau wurde durch Brand ein Ende gesetzt. Aus numismatischen Angaben ist das Anfangsdatum von N III in der zweiten Hälfte des 6. Jh.u.Z. (565—566 u.Z.) zu entnehmen

Das vierte Niveau (N IV) ist ein ausschlaggebender Moment in der Baugeschichte von Histria. Die früher (in N V) errichteten Bauten hören auf zu existieren. Im westlichen Teil erscheint eine Reihe von Wohnungsbauten, deren Mauern aus mit Lehm verbundenem Schiefer errichtet und in einer neuen Richtung angelegt sind — folglich eine neue Phase — und im Osten entstehen grossangelegte Bauten, wie z.B. der grosse Bau, der von beiden Schnitten angeschnitten wurde (A in der Osthälfte und B in der Südhälfte). Nach den Ausmassen zu urteilen, sowie nach der ausserordentlichen Güte zweier auf N IV gestürzter Gesimse (eines davon mit dem Kreuzzeichen) nach der Härte der mit Mörtel verbundenen Mauern un nach der grossen Fliesenpflasterung zu inteilen, kann behauptet werden, dass es sich um eines der grösstern römisch-byzantinischen Gebäude in Histria handelt. N IV kann zwischen 527 und 543/544 u.Z. (wenn nicht sogar 561/562 u.Z.) datiert werden. Das Niveau ist gewaltmässig durch Brand zugrunde gegangen.

Das fünfte Niveau (N V) zeugt von bescheidenem Leben, mit schwachen Bauten und unebenen Estrichen. Sämtliche Beobachtungen gestatten die Hypothese, dass die Basilika am Westende des Schnittes auch in dieser Zeit weiterbestand. Das Niveau weist starke Brandspuren auf. Es ist in die zweite Hälfte des 5. Jh. zu datieren.

Es ist erwähnenswert, dass ein derartiges Niveau (5. Jh.) in den Ausgrabungen von Histria zum ersten Mal erkannt wird.

Das sechste Niveau (N VI), das dem fünften ähnlich ist, schliesst zweifellos an die Basilika westlich von Schnitt A. Anhand der Münzen ist eine Datierung zwischen 383/395 und 420/450 u.Z. möglich, eine Zeitspanne, die in Histria im allgemeinen sehr wenig bekannt ist.

Das siebente Niveau (N VII) gehört in die erste Hälfte des 4. Jh.u.Z. Zu dieser Zeit wird eine etwas ältere Mauer abgerissen um darüber die Mauer der hier besprochenen Basilika zu errichten, woraus zu schliessen ist, dass die

Basilika im 4. Jh.u.Z. gebaut wurde. Diese Tatsache würde es erforderlich scheinen lassen, die Chronologie des offizialen Viertels aus Histria völlig neu zu betrachten.

Verzeichnis der Abbildungen

Abb. 1. — Histria. Grund des mittleren Sektors
Abb. 2. — Schnitt A. Nord profil
Abb. 3. — Schnitt A. Süd profil
Abb. 4. — Schnitt B. West profil
Abb. 5. — Schnitt B. Est profil
Abb. 6 a. — Deckel des späten Grabes
Abb. 6 b. — Das späte Grab
Abb. 7 a. — Marmorgesims des grossen Gebäudes
Abb. 7 b. — Gesims. Detail
Abb. 8. — Pflasterung im grossen Gebäude
Abb. 9. — Mauer der Zivilbasilika über einer älteren Mauer

Acad. EM. CONDURACHI

PROBLEMA UNOR BASILICI CREȘTINE DE LA HISTRIA ȘI CALLATIS

Pe măsură ce cercetările arheologice asupra orașelor pontice au realizat progrese, alte probleme au apărut în fața specialiștilor. Dacă inițial atenția arheologilor era îndreptată în special asupra marilor monumente publice, caracteristice orașelor grecești sau romane, asupra unor monumente de cult, reflectînd viața religioasă sau asupra unor monumente ilustrînd viața culturală a acestor orașe, pe măsură ce spații mai mari ale teritoriului urban au fost scoase la lumină, au apărut cu necesitate probleme deosebite, legate în special de caracterul social și economic al unora dintre aceste monumente și, în general vorbind, de caracterul social și economic al întregului complex urban.

Este adevărat că aceste cercetări nu s-au putut face paralel și egal în toate orașele pontice. Dacă la Histria, cea mai veche colonie milesiană de pe țărmul românesc al Pontului Euxin, definitiv abandonată în cursul veacului al VII-lea al e.n., după paisprezece secole de istorie interesantă, frămîntată, arheologii au putut să facă cercetări atît în profunzime cît și în extensiune ; dacă la Tropaeum Trajani, unde situația este oarecum asemănătoare, în sensul că vechea fundație a lui Traian, resturată în 316 de Constantin cel Mare și Licinius, nu a mai fost ocupată de alte așezări rurale sau urbane, nu aceeași este situația la Tomis sau Callatis, unde orașelor antice li s-au suprapus cele moderne.

Există pe de altă parte deosebiri și în timp. Nu toate orașele pontice s-au dezvoltat în chip egal. Histria a cunoscut o dezvoltare extrem de interesantă în epoca arhaică și clasică (sec. VII-IV î.e.n.), ca și în epoca elenistică (sec. III-I î.e.n.). Callatis, întemeiat cam la un secol după Histria, ajunge începînd mai ales din secolul al IV-lea î.e.n. să cunoască o reală bunăstare economică, ilustrată de monumente, de monede, ca și de o seamă de texte epigrafice extrem de interesante. Tomis, în sfîrșit, la început o simplă factorie disputată nu o dată de Histria și Callatis pe de o parte, de aceste două orașe împreună împotriva Bizanțului pe de altă parte, a ajuns la o dezvoltare excepțio-

nală de abia în epoca romană, cînd devine metropola Pontului Euxin. De aceea nu e de mirare că, cel puțin din punct de vedere cronologic, problemele pe care le pun în fața noastră fiecare dintre aceste orașe în epoca autonomiei lor, nu pot fi urmărite totdeauna sincronic. Începînd cu epoca romană însă, la adăpostul frontierei romane bine apărate la Dunăre, aceste orașe se dezvoltă în chip firesc și — cu excepția Tomisului — oarecum egal. Unele probleme pot fi de data aceasta studiate comparativ. Problema dezvoltării lor planimetrice și social-economice capătă o importanță și mai mare în perioada de sfîrșit a imperiului roman. Se știe astăzi că, după părăsirea Daciei — marele bastion militar al imperiului — a urmat în chip firesc reîntărirea limesului dunărean. De pe urma acestui fapt, Dobrogea îndeobște și orașele pontice în special își regăsesc, cel puțin în anumite mari perioade — epoca lui Constantin cel Mare, a lui Anastasius și a lui Justinian — momente de relativă înflorire, ilustrate de clădiri, de palate, de străzi, de tot țesutul urban caracteristic acestor orașe în secolele IV-VI e.n. Marile monumente de la Constanța — basilicile creștine descoperite pe locul fostei gări a orașului și mai ales cele două mari clădiri de caracter economic, construite în fața fostului port al Tomisului, sînt o dovadă categorică din acest punct de vedere. Mai mult încă : edificiul cu mozaic, astăzi atît de bine pus în valoare de pe urma efortului comun al arheologiilor constățeni și al Direcției Monumentelor Istorice, constituie nu numai un monument de mari proporții și de mare valoare artistică, dar mai ales un monument care aruncă o lumină deosebit de vie asupra vitalității economice a orașului, chiar în ultima perioadă de existență a sa, precum și asupra condițiilor generale social-economice ale Pontului Euxin în această perioadă.

Privite însă ca un întreg, aceste orașe pontice, ca și Tropaeum Trajani, pun o seamă de probleme legate de organizarea teritoriului urban. Această organizare o putem cerceta în primul rînd la Histria, unde ultimele nivele de viață urbană au putut fi mai bine precizate. Într-o anumită măsură același lucru se poate face și la Tropaeum Trajani, unde marile clădiri, basilicile, străzile și în general monumentele clădite între veacurile IV și VI ale e.n. așteaptă o cercetare sistematică și o integrare a lor în țesutul urban.

Dacă începem totuși cu Histria, este pentru că într-adevăr cercetările începînd de la V. Pârvan și pînă astăzi au acordat în chip necesar o atenție specială ultimelor nivele, corespunzînd în timp secolelor IV-VII ale e.n. La Histria s-a putut constata coexistența în timp și în spațiu a unor cartiere deosebite din punctul de vedere al tipului de construcții, și din acela al calității acestora și, în sfîrșit din acela al dimensiunilor lor. În fond, acestor elemente constructive le corespund într-o mare măsură aspecte variate ale caracterului social al proprietarilor lor.

Dacă cartierul de vest, adică acela care s-a construit imediat în spatele marelui zid de apărare, cuprinde în special monumente de caracter public — trei mari basilici civile, o clădire care a putut fi identificată cu unele *tabernae* (magazine cu o sală de vînzare, cu un depo-

zit și cu un oficiu), termele repuse poate parțial în funcțiune — în schimb, imediat în spatele acestui cartier, a apărut un altul, de caracter meșteșugăresc.

Aceasta reiese nu numai din dimensiunile relativ modeste dar regulate ale acestor clădiri înscrise în *insulae* — grupuri de locuințe limitate de străzi perpendiculare — dar și prin prezența unor mici cuptoare, a unor construcții interioare care conduc la această concluzie. De asemenea, în cartierul de sud, săpat încă din 1949 și pe care l-am denumit „cartierul economic", se poate constata o anumită specializare funcțională : cuptoare, brutării prevăzute cu magazii de provizii, numeroase deșeuri metalurgice etc.

În același timp există și un alt cartier care poate fi denumit cartierul nobil prin excelență. În decursul ultimilor douăzeci de ani, în acest cartier, situat pe malul lacului Sinoe, în partea de sud-est a „acropolei" Histriei antice, au apărut o seamă de clădiri de vădit caracter monumental. Putem aminti, în acest sens, trei mari palate denumite, în rapoartele de săpături și în studiile noastre : „domus I", „domus II" și „domus V", care pun probleme deosebit de interesante atît din punctul de vedere al funcțiunii lor cît și din punctul de vedere al evoluției tipului de locuințe bizantine, datate cu ajutorul monedelor din perioada secolelor V-VI.

Domus I — limitat spre vest și sud de două străzi principale ale orașului — este compus dintr-un corp principal (latura de vest 27,50 m, latura de sud 25 m) și dintr-o anexă de formă neregulată pe latura de est de 17,75 m × 9,80 m. Ansamblul se prezintă totuși unitar : un peristil incomplet (cu portice pe latura de est și vest) în jurul căruia sînt dispuse cele 8 încăperi ale edificiului. Intrarea principală (largă de 2,60 m) este situată pe latura de sud. Pe aceeași latură, dar permițînd accesul în camerele din anexa dinspre sud-est, se află și o intrare secundară largă numai de 0,90 m. O a treia intrare, permițînd accesul tot în partea secundară a edificiului, se află pe latura de est (1,50 m). Ușa principală permitea intrarea într-un vestibul care ducea în peristilul de formă rectangulară. Trei trepte ale unei scări interioare duceau la primul etaj (6,25 m × 5,25 m). Peristilul continua înspre nord cu camera principală a edificiului de 7,10 m × 4,70 m, pavată cu lespezi mari de piatră, în parte descoperite *in situ*, prezentînd puternice urme de incendiu. Alte 6 încăperi de formă rectangulară și de dimensiuni variate completau seria încăperilor dispuse în jurul peristilului. Cea de a șaptea, de forma unui poligon neregulat, în care se deschidea cea de a treia ușă, pare să fi fost mai curînd o curte de serviciu, probabil fără acoperiș, necesară diferitelor servicii ale gospodăriei. Contrastul dintre tehnica de construcție a zidurilor corpului principal al clădirii de pe latura de vest și sud — zid de piatră legat cu mortar — și cea a încăperilor secundare de pe latura de est și nord-est — zid de piatră legat cu pămînt — subliniază, dacă nu o deosebire în timp, în orice caz funcțiunea deosebită a celor două părți ale edificiului. Monede de la Iustin I, Iustinian, Iustin II și Sofia, Tiberiu Constantin, descoperite în cursul săpăturilor efectuate în 1951—52, dove-

Fig. 1. Planul general al cartierului „Domus"

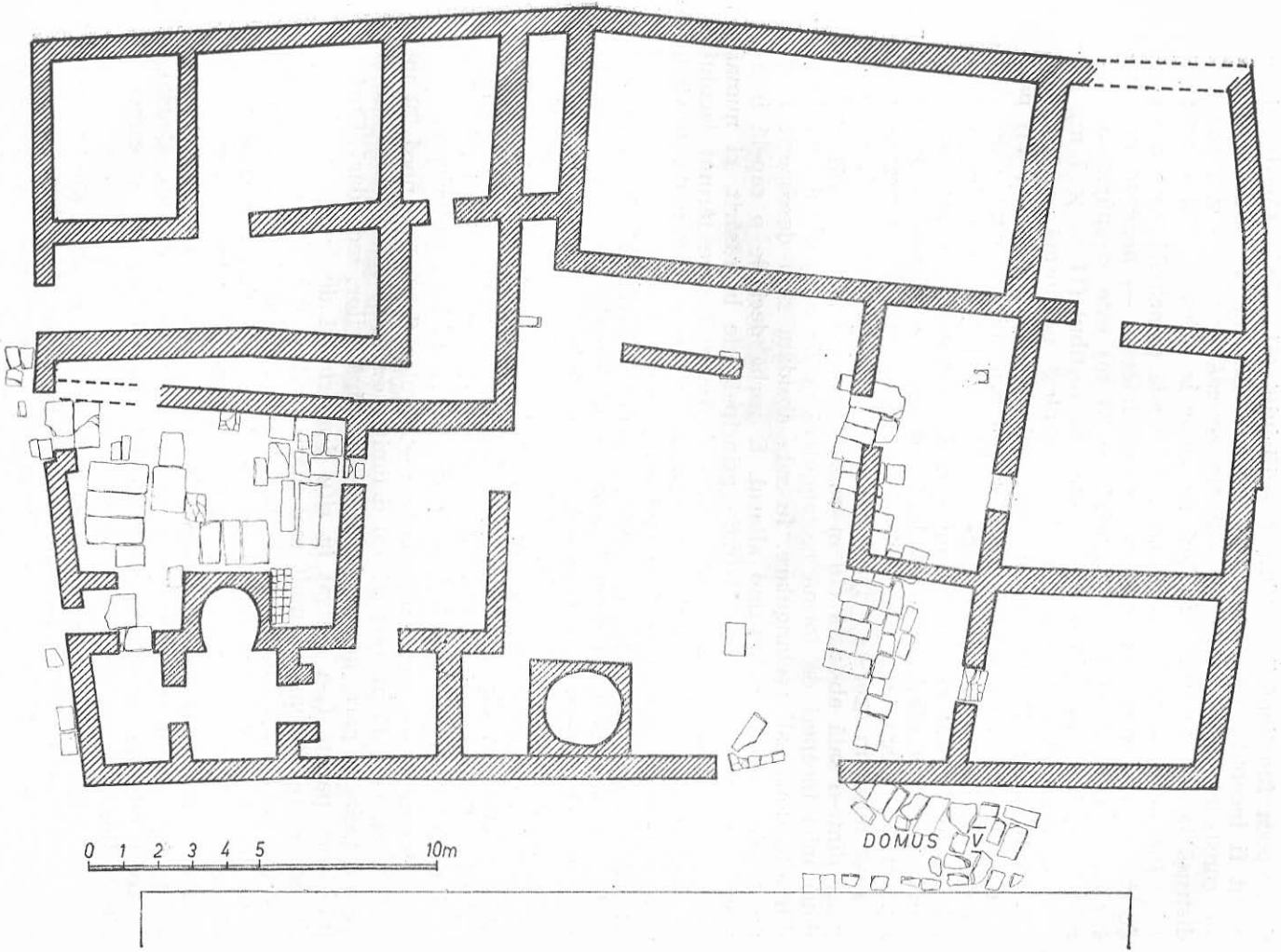

Fig. 2. Planul „Domus"-ului V

desc epoca funcționării maxime a edificiului (518—582). Construcția a putut fi începută în epoca lui Anastasius — urme de largi remanieri ale construcțiilor histriene datează din această vreme — și a putut fi distrusă la sfîrșitul sec. VI, dacă nu chiar la începutul celui următor.

Domus II — limitat spre nord de strada principală, care o separă de domus I și spre vest de mică stradă laterală — prezintă un plan similar. Fațada dinspre nord (lungă de 24 m) este străpunsă de ușa principală, largă de 4,80 m, ce conduce în vestibul (11 m × 7 m), din care se pătrundea într-un peristil incomplet de formă rectangulară (11 × 10,50 m). Dintr-o epocă ceva mai tîrzie (sfîrșitul sec. VI) pare să dateze o mică construcție circulară — probabil un cuptor de pîine — descoperită în partea de sud-vest a peristilului. Patru încăperi de aceeași formă, dar de dimensiuni inegale, comunicînd numai cu vestibulul și cu peristilul, formează latura de vest a edificiului. În cursul săpăturilor, efectuate între 1953—1956, a apărut clar prezența unui etaj cel puțin în această aripă a clădirii. Latura sa de răsărit se compune dintr-o sală absidată (10 m × 5,50 m), prevăzută înspre sud de două mici încăperi de formă rectangulară și de dimensiuni inegale și din alte două săli rectangulare. În sala absidată s-au descoperit fragmente de cancelli, delimitînd altarul. E vorba deci de o capelă interioară, ce nu comunică cu strada principală de la răsărit, ci numai cu vestibulul edificiului. Latura de sud continuă spre țărmul lacului Sinoe, dar la un nivel puțin mai scăzut, cu cîteva camere de provizii, în care s-au descoperit *in Situ* mai multe vase de mari proporții (dolia). Avem de a face cu o anexă a locuinței, invizibilă de la primul etaj, unde se afla apartamentul propriu-zis. Această anexă era limitată de latura de sud-est a incintei cetății, clădită la începutul sec. IV, dar reparată în mai multe rînduri (sfîrșitul sec. IV, sfîrșitul sec. V — epoca lui Anastasius și în cursul sec. VI — epoca lui Iustinian). Clădirea, construită din ziduri de piatră legată cu mortar (cu excepția zidurilor din anexa de sud-est și a unor fragmente de ziduri adăugate mai tîrziu) aparține aceleiași perioade, ca și clădirea anterioară.

Domus V — ocupă un spațiu rectangular (latura de nord 20 m, sud 21 m, vest 35 m, este 31 m) delimitat de două străzi principale și de o a treia, ce pare, în actualul stadiu al săpăturilor, secundară. Curtea interioară pavată (s-a păstrat *in situ* doar rîndul de lespezi pe latura de nord) are dimensiuni mult mai mari decît la celelalte clădiri similare (13 × 11 m). Nici o urmă nu dovedește existența vreunui portic. Este lipsită de vestibul. Dintre încăperile ce mărginesc această curte, singurele cele dinspre SE au putut fi bine precizate : termele, ce conțin la mici dimensiuni piesele clasice ale unei astfel de clădiri (apodyterium, lapidarium, caldarium, cu hypocaust și suspensurae). Celelalte încăperi laterale reprezintă apartamentele proprietarului și camerele slujitorilor.

„Domus I" reprezintă o adaptare a vechii tradiții elenistice : o clădire avînd ca punct central o curte interioară împodobită cu coloane, un peristil. Într-o fază ulterioară a construcției acest tip de locuință capătă unele adaosuri care îi schimbă parțial trăsăturile sale

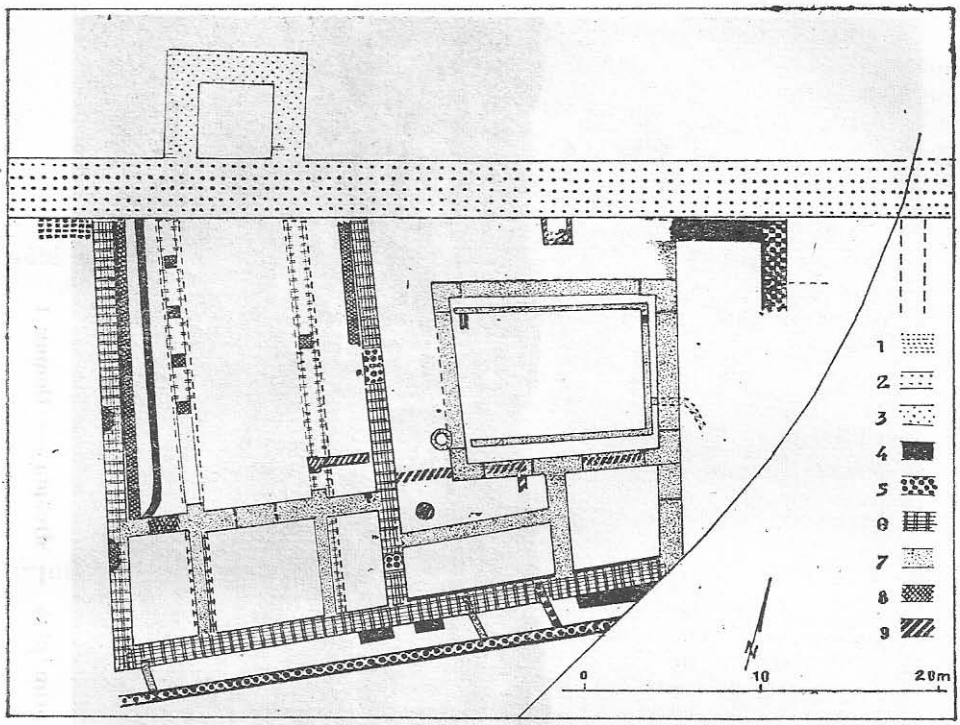

Fig. 3. Planul edificiului de la Callatis

tradiționale. Se constată într-adevăr, că, în partea de răsăsit, s-au adăugat o seamă de camere al căror scop nu este destul de bine determinat. Faptul că această clădire avea și un etaj — dovadă treptele de piatră situate în partea de sud a peristilului — amintește evoluția similară a locuințelor romano-bizantine din Siria. Este adevărat că și condițiile spațiului urban făceau necesare aceste modificări. Faptul că orașul Histria în general este foarte înghesuit în interiorul zidului de incintă, faptul că nici o clădire descoperită pînă acum nu are și nu putea să aibă vreo curte sau o grădină, impuneau cu necesitate fie adăugirea unor camere sau spații necesare gospodăriei respective, fie ridicarea pe verticală prin suprapunerea unui etaj. „Domus V", care se găsește peste strada intermediară, înspre apus, reprezintă un pas mare înainte în direcția acestor transformări. Ceea ce apare evident încă de la început este faptul că această clădire este mult mai complexă. Peristilul a devenit o adevărată curte interioară, destul de spațioasă în raport cu felul în care sînt înghesuite în general toate clădirile histriene din această perioadă. Această curte interioară — lipsită de coloanele proprii unui peristil — este mărginită pe laturile sale de vest, nord și sud de o seamă de încăperi. Unele trebuie să fi prezentat, fără îndoială, apartamentele proprietarului ; altele, camerele de locuit

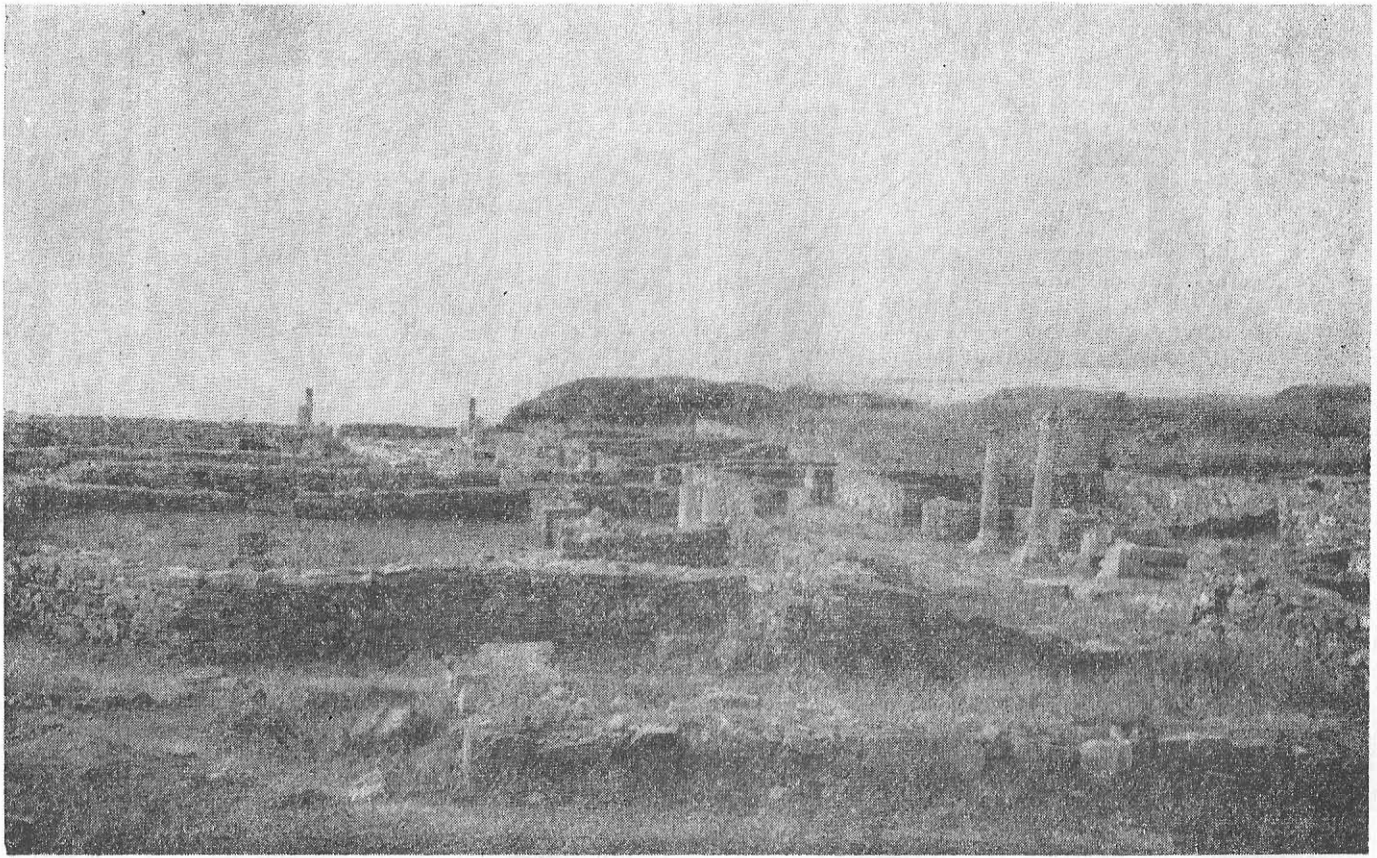

Fig. 4. Cartierul „Domus". În prim plan — dreapta — Domus I

ale slujitorilor. Faptul că această clădire dispune și de o mică baie de dimensiuni restrînse, dar bine construită, după sistemul tradițional roman, al unui „caldarium" cu subconstrucția de *suspensurae*, descoperită *in situ*, dovedește că ne aflăm în fața unui alt moment al evoluției tipului de locuință de la Histria. Proprietarii nu mai puteau folosi băile publice, de mult distruse sau abandonate, ci trebuiau să-și construiască unele mici terme în propria lor locuință. În aceeași curte centrală, la marginea sa dinspre nord, s-a descoperit o platformă circulară bine pavată cu cărămizi arse, platformă care pare a fi avut rolul unui cuptor de fabricat pîine. Un exemplar identic a apărut și în peristilul din „domus II", dar într-o poziție și la un nivel care lasă să se întrevadă o construcție ulterioară. Ar putea fi deci vorba de așa ceva și în cazul domus-ului V — cu alte cuvinte de o fază ceva mai tîrzie (sfîrșitul sec. VI), cînd necesități imediate impuneau fabricarea în casă a pîinii. În orice caz, fie că e vorba de unul și același moment, fie că e vorba de o fază ulterioară, avem de a face cu o nouă modificare, dacă nu a tipului de locuință, în orice caz cu o readaptare foarte semnificativă a spațiului „curții" centrale.

Problema clădirilor și locuințelor particulare din epoca romană tîrzie nu este suficient de cunoscută chiar și în alte provincii ale imperiului roman tîrziu în care monumentele s-au păstrat fie mai ample, fie în mai bune condițiuni. Singura zonă unde pînă acum s-au putut face studii de acest fel este Siria și Palestina romană. Cercetările întreprinse în special asupra clădirilor particulare din zona siriană confirmă evoluția pe care o constatăm și în orașele noastre pontice, cu deosebire la Histria și la Callatis, singurele așezări urbane mai bine cunoscute din acest punct de vedere pînă acum.

Mai există și un al treilea monument histrian care merită atenția noastră din mai multe puncte de vedere și anume „domus II". Această clădire monumentală — trebuie să ne gîndim că numai fațada dinspre stradă are 24 m — reprezintă unele elemente care o deosebesc față de celelalte amintite mai sus. Ea poate fi comparată cu „domus I", datorită prezenței peristilului său. Fragmentele și bazele de coloane descoperite *in situ* impun această concluzie. Această clădire avea cel puțin parțial un etaj, așa cum a rezultat din observațiile făcute în cursul săpăturilor. În schimb, ea se deosebește prin două elemente de celelalte clădiri anterioare. Pe de o parte faptul că chiar în partea de sud-est existau o seamă de camere cu numeroase chiupuri (dolia) de provizii. Este clar că apartamentele de locuit se găseau la etaj. Camerele de provizii situate într-un fel de demisol și acoperite cu un acoperiș în pantă simplă, nu tulburau orizontul acestor apartamente, în fața cărora se întindea oglinda albastră a lacului Sinoe. Un al doilea element neobișnuit îl constituie o sală destinată cultului creștin — dovadă fragmentele de cancelli și de altar, caracteristice descoperite *in situ*. Esențial este faptul că această încăpere nu avea deschidere spre stradă, ci numai una înspre vestibul.

Prezența acestei camere de cult, a unei capele în fond, ne-a îndemnat să denumim această clădire palatul episcopal de la Histria. Este adevărat că în Dobrogea, multă vreme, a existat o singură rețe-

dință episcopală, cea de la Tomis. După ultimele cercetări rezultă că și în alte 14 localități dobrogene existau reședințe episcopale, subordonate probabil episcopului de la Tomis, considerat ca episcopus metropolitanus. Orașe ca Histria, Callatis, Tropaeum Traiani, Axiopolis, Troesmis, Capidava, Dinogeția, Ibida, Argamum, deși inegale ca întindere, permit această interpretare. Codex Iustinianus (I, 3, 35) dovedește însă că această situație nu mai e valabilă începînd cu domnia lui Zenon (474—491), cînd în chip excepțional față de toate celelalte provincii ale imperiului roman de răsărit, în Scythia Minoră numai Tomis rămîne reședință episcopală. Aceasta nu înseamnă deci că orice palat prevăzut cu o capelă descoperit în Dobrogea reprezintă în chip obligatoriu un palat episcopal. Mai mult încă : faptul că palatul histrian se găsește în cel mai elegant cartier al orașului, alături de alte edificii asemănătoare ca dimensiuni și deci ca funcție socială, nu împiedică denumirea sa ca „palat episcopal", dar nici nu o impune. La Callatis a fost descoperit și studiat un palat de încă și mai mari proporții, prevăzut cu o sală de cult relativ amplă, dovedind frecvența relativă a acestui gen de locuință, pe care o putem denumi patriciană.

Edificiul de la Callatis se află în imediata vecinătate a zidului nord de incintă. Spațiul central al edificiului îl constituie un mare peristil de formă trapezoidală, pavat cu blocuri de piatră (8,90 m sud, 9,40 m nord, 7,70 m spre vest, 6,50 m spre est) și prevăzut cu mici canale de scurgere pe trei din laturi (nord, sud și est). Fragmente de coloane și capitele cu capete de berbec, prezentînd analogii cu unele piese similare de la Thesalonic, dovedesc bogăția decorativă a acestui peristil. În colțul de SV se află și un puț a cărui poziție stratigrafică nu a putut fi mai precis determinată. Printr-o mică ușă (1 m), ce străpunge latura de vest a peristilului, se pătrunde într-o sală de forma paralelipepedică (de fapt un dreptunghi cu sensibile erori de calcul și cu axul ușor deformat de pe urma adaptării edificiului la curtina de nord a zidului de incintă a orașului), pavat cu lespezi mari de piatră și divizat prin două ziduri paralele, pe care se sprijineau cîte o serie de 5 coloane, în cele trei năvi tradiționale ale edificiilor de tip bazilical (nord 13 m, sud 14,50 m, vest 24 m, est 23,50 m). Un zid construit dintr-un emplecton și un parament de mici blocuri regulate (1,05 m) separă pe latura de sud a încăperii (6 m lungime) trei compartimente, considerate de Dinu Theodorescu drept presbyterium și cele două pastophoria. Constatările făcute cu prilejul ultimelor cercetări stratigrafice dovedesc că ele se află la un nivel superior față de sala basilicală, semn evident al unei readaptări al acestui sector meridional al încăperii la o nouă funcțiune a sa.

La sud și est de peristil se află o seamă de încăperi de formă relativ rectangulară și de dimensiuni variate, ce par — așa cum rezultă din analiza stratigrafică a monumentului — să aparțină unei faze ulterioare (a IV — a doua jumătate a sec. V, după părerea lui Dinu Theodorescu), contemporană cu organizarea presbiteriului și a celor două pastophoria din partea de sud a sălii basilicale.

Într-adevăr, complexul arheologic descoperit lîngă zidul de nord al orașului are în partea sa de apus o sală de tip basilical. Accesul în

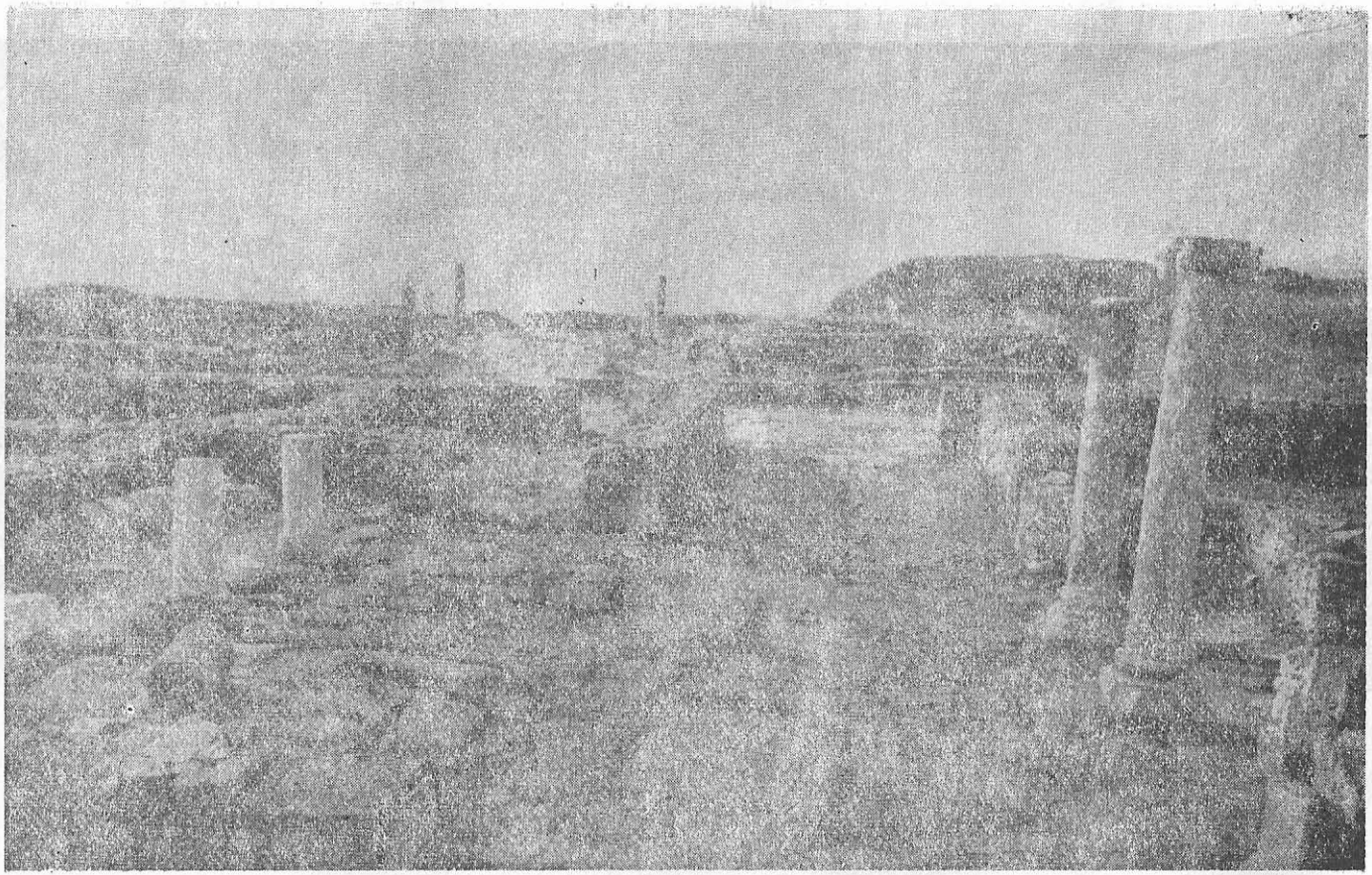

Fig. 5. Domus I

Fig. 6. Domus II.

interiorul său se face pe latura sa de răsărit, în care se găsește ușa ce dă într-o sală alăturată, prevăzută cu canale de scurgere și cu coloane. Toți cei care au considerat biserică de cult prima sală, au denumit „atrium" sala precedentă. Ne aflăm de fapt în fața unui peristil de veche tradiție elenistică, în interiorul căruia se găsea și o mică grădină.

Mai înspre răsărit de acest peristil se vedea pînă nu de mult, înaintea de construirea recentelor clădiri moderne, urmele evidente ale unor ziduri care constituiau cealaltă aripă a acestui ansamblu arhitectonic. Cercetat pentru prima dată în 1916 de prof. D. M. Teodorescu, reluat în 1924 de prof. O. Tafrali, rediscutat în sfîrșit în ultimii ani de către un eminent specialist al monumentelor greco-romane, arhitectul Dinu Theodorescu, această clădire a fost rînd pe rînd denumită basilică creștină, mai apoi terme reutilizate și reamenajate ca o sală creștină de cult. În sfîrșit, pe baza ultimelor cercetări, Dinu Theodorescu a afirmat, și a documentat că ne aflăm în fața unei biserici creștine de tip basilical. Unele probleme tulburătoare — faptul că această sală basilicală împărțită în trei năvi nu are o absidă iar altarul nu este just orientat — nu mai reprezintă, așa cum o dovedește Dinu Theodorescu, o problemă insolubilă. Într-adevăr, în special în unele provincii periferice continuă unele tradiții mai vechi care explică astfel de anomalii. Aceste anomalii se explică însă și mai ușor dacă ne gîndim nu la o basilică creștină publică, ci la o capelă instalată într-un palat, capelă care în chip obiectiv trebuia să țină seama de construcția respectivă în ansamblul său. Mai mult încă : ne putem gîndi la o eventuală adaptare a unei încăperi deja existente a palatului în vederea oficierii cultului. Aceasta ar explica lipsa unei juste orientări a altarului, ca și faptul că acesta din urmă, ca și cele două pastophoria adiacente au fost construite la un nivel ușor mai ridicat decît pavimentul sălii propriu-zise. De altminteri o biserică cu un atrium de natura celui de la Callatis nu există dovedit pînă acum. Funcțiunea clasică a unui atrium de biserică este alta : atrium precede intrarea în biserică. Cu alte cuvinte, atrium trebuia așezat în partea de sud (respectiv de apus în cazul unei juste orientări a altarului) și nu în partea de răsărit. Un atrium nu este niciodată precedat, cum este cazul la Callatis, de alte camere care n-au nimic de-a face cu nevoile cultului. De altfel, extrem de ingenioasa reconstituire a monumentului făcută de autorul studiului mai sus amintit, dovedește că ne aflăm în fața unui monument cu două aripi supraetajate, flancînd de o parte și de alta nu un atrium, ci un peristil prevăzut cu canale de scurgere a apei, inutile în cazul unui veritabil atrium.

Această precizare de ordin funcțional și — vom vedea îndată — cu multe implicații de ordin social, este confirmată și de unele texte, care nu au fost luate în considerare pînă acum.

Este vorba în primul rînd de *novella a IV-a* a împăratului Leon al VI-lea cel înțelept, prin care se revine asupra unei dispoziții anterioare a împăratului Justinian și anume în sensul reacordării dreptului ca patricienii din orașele bizantine să aibă în interiorul palatelor lor

Fig. 7. Edificiul de la Callatis

nu numai o capelă de cult, dar şi dreptul de a avea un capelan propriu. Cel de al doilea text — „Viaţa Sfîntului Theodor din Sykeon" (ed. Theophilos Ioannou, Venetia 1884, cap. 107, p. 456 şi 457) — aminteşte situaţii contemporane sau aproape contemporane cu acelea din perioada lui Justinian. Într-adevăr, din viaţa acestui sfînt rezultă că el a murit în al treilea an al domniei lui Heraclius, adică în 613. Textul povesteşte una din minunile acestui sfînt : cu prilejul unui pelerinaj la Sozopolis, Theodor s-a oprit în oraşul Amorion. Acolo i s-a prezentat spre vindecare un tînăr paralizat, fiul unui senator, Anastasius. Sfîntul dă următoarea dispoziţie : „să fie dus bolnavul în casa iubitorului de Dumnezeu, ilustrul Anastasius, şi să-l aşeze în capela cu hramul Sf. Fecioare de acolo, capelă în care îl va vindeca". Un al doilea pasaj arată că, a doua zi, Sfîntul s-a dus la palatul lui Anastasius, palat care se găsea „extra muros" şi că „intrînd în capela cu hramul Sf. Fecioare l-a găsit zăcînd pe tînărul paralitic" (pe care apoi l-a vindecat).

Acest pasaj extrem de interesant poate fi pus în legătură cu dispoziţiile lui Justinian (probabil de prin anul 561) care anulau dreptul ca patricienii să aibă un capelan propriu. Nu era vorba să se anuleze şi dreptul de a construi o capelă în aceste palate, ci numai de serviciul permanent al unui alt preot decît acela al parohiei respective. Faptul că Leon al VI-lea revine mai tîrziu asupra acestei interdicţii dovedeşte că măsura luată de Justinian nu s-a aplicat. În fond, aşa cum se întîmplă în atîtea alte cazuri, cînd unele dispoziţii imperiale sînt călcate, e foarte probabil că în toată această perioadă dispoziţia nu s-a aplicat, Leon al VI-lea reglementînd pe plan juridic o tradiţie deja de mult înrădăcinată. E de fapt începutul unei tradiţii care continuă de-a lungul întregului ev mediu.

Nu avem deci de ce să ne mirăm că în oraşele noastre pontice ca şi în alte oraşe bizantine o asemenea tradiţie s-a cristalizat şi a continuat. Capacitatea economică a acestor patricieni rezultă de altminteri nu numai din amploarea unor astfel de palate, dar şi din existenţa, dovedită epigrafic, a unor mari domenii ce le aparţineau. Ştim de pildă că un senator, un „buleuta" histrian a fost îngropat „ad villam suam". Astfel de mari proprietari, ce formează aristocraţia senatorială sau municipală din aceste provincii, există în toate aceste oraşe. Nu avem deci de ce să fim surprinşi că la Histria sau la Callatis existau astfel de patricieni. Mai mult încă : aşa cum a rezultat în cursul discuţiilor purtate la Consfătuirea de la Constanţa, Radu Florescu a subliniat faptul că astfel de complexe arheologice — palate prevăzute cu o capelă — pot fi identificate şi la Troesmis şi la Ulmetum. E adevărat că în aceste două localităţi există, după cum rezultă din vechile săpături, astfel de clădiri. Planul lor a putut fi foarte bine precizat. Ceea ce este însă mai dificil, dar nu irezolvabil, este faptul că aceste clădiri se găsesc în cetăţi militare. În cazul acestor din urmă complexe ne putem gîndi la palatele unor comandanţi militari ? În sec. al VI-lea creştinismul era suveran şi nu e de mirare că toţi înalţii funcţionari — inclu-

siv comandanții militari — țineau să facă dovada fidelității lor față de biserica creștină.

În orice caz, problema prezintă interes din mai multe puncte de vedere. Mai întîi din acela tehnic și funcțional : care este natura și organizarea spațiului urban respectiv. În al doilea rînd care este funcțiunea socială a acestor monumente. Ne aflăm astfel pentru prima dată în fața unor adevărate palate pe care le construiseră și le locuiau reprezentanții aristocrației din Scythia Minoră și în special din orașele noastre pontice, palate prevăzute cu capele — și desigur și cu capelani — rezervele familiilor patriciene. Prezența și rolul lor în Scythia Minor trebuie luate în considerare pentru a putea reconstitui tabloul întregii societăți romano-bizantine de la Dunărea de Jos.

LE PROBLÈME DE QUELQUES BASILIQUES CHRÉTIENNES D'HISTRIA ET DE CALLATIS

Résumé

Les fouilles exécutées ces dernières décennies dans les villes pontiques, ainsi que dans celles fondées à l'intérieur de la Scythie Mineure ont permis non seulement une étude planimétrique, mais aussi une étude stratigraphique. A Histria, surtout, grâce au fait que la ville fut entièrement abandonée au cours du VIIe siècle de n.è., cette méthode a donné d'excellents résultats. Aussi, au fur et à mesure de la recherche en profondeur et en surface, on est arrivé à mieux saisir soit l'évolution chronologique des différentes couches archéologiques, soit, surtout pour l'époque du Bas-Empire, l'organisation du terrain urbain.

Grâce à ces progrès, on peut se rendre compte du contenu social de quelques quartiers ou de quelques édifices publics ou privés. L'auteur prend en examen quelques édifices considérés ou bien des églises publiques ou des palais épiscopaux. En soulignant les éléments essentiels de quelques édifices d'Histria, bien datés par des monnaies du VIe siècle, ainsi qu'une soit-disant basilique chrétienne de Callatis. Le plan de ces édifices, dominé par la présence d'un péristyle plus ou moins „classique" — en fait il s'agit d'un péristyle hellénistique — prouve qu'il s'agit de grandes maisons privées, pourvues d'une chapelle réservée aux familles des propriétaires. Deux textes — la IVe Novelle de Léon VI le Sage ainsi qu'un passage de la Vie du st. Théodore de Sykéon, — prouvent qu'au VIe siècle les palais des patriciens possédaient assez souvent une chapelle privée, mais aussi un chapelain. Ceci revient à dire que l'artistocratie municipale des villes de la Scythie Mineure menait une vie semblable à tous les points de vue à celle des patriciens des grandes capitales de l'Empire. Les plans de quelques édifices fouillés il y a un siècle à Troesmis ou, il y a un demi siècle, à Ulmetum, tous les deux centres militaires de la Scythie Mineure, semblent prouver que les commandants des troupes impériales se faisaient construire des maisons semblables à leur propre usage. Un aspect encore mal connu de la vie sociale des villes pontiques et des centres militaires de la Dobroudja nous est de la sorte relevé. Les études et les fouilles à venir pourraient accorder un intérêt accru à ce genre de recherches, qui portent à la fois sur le caractère archéologique et historique de la Scythie Mineure à l'époque du Bas-Empire.

DIE FRAGE EINIGER CHRISTLICHER BASILIKEN IN HISTRIA UND IN CALLATIS

Zusammenfassung

Die Ausgrabungen, die in den letzten Jahrzehnten in den Städten an der Pontusküste sowie in den im Inneren von Kleinskythien gegründeten Städten vorgenommen wurden, haben nicht nur ein planimetrisches, sondern auch ein stratigraphisches Studium ermöglicht. Ganz besonders in Histria hat dieses Verfahren, dadurch das die Stadt im Laufe des 7. Jh.u.Z. ganz offen gelassen wurde, ausgezeichnete Ergebnisse gezeitigt. Auch gelang es, je eingehender die Tiefen- und die Oberflächenforschung wurde, entweder die chronologische Entwicklung der verschiedenen archäologischen Schichten oder hauptsächlich für die Endtzeit des Imperiums, die Organisation des städtischen Gebietes zu ermitteln.

Diesen Fortschritten in den Spatenfunden ist es zu verdanken, daß man sich über den sozialen Gehalt einiger Stadtviertel oder öffentlicher oder Privatbauten Rechenschaft geben kann. Der Verfasser untersucht derart einige Bauten, öffentliche Kirchen und bischöfliche Paläste und hebt dabei die wichtigsten Elemente einiger Bauten aus Histria hervor, die durch Münzen ins 6. Jh. datiert sind sowie eine sogenannte christliche Basilika aus Callatis. Der Grundriß dieser Basilika, der von einem mehr oder weniger klassischen — im Grunde genommen hellenistischen — Peristyl beherrscht wird beweist, daß es sich um große Privathäuser handelt, die eine Kapelle für die Familie der Besitzer haben. Zwei Texte — die IV. Novelle von Leon VI. dem Weisen sowie ein Abschnitt aus dem Leben des Hl. Theodor von Sykeon — beweisen, daß im 6. Jh. die Paläste der Patrizier sehr häufig eine Hauskapelle besaßen, aber auch einen Kaplan. Dies heißt, daß die Munizipalaristokratie der Städte aus Kleinskythien ein Leben führte, das von sämtlichen Standpunkten aus dem der Patrizier der großen Städte des Imperiums gleichkam.

EMANOIL ZAH

EXPLOATAREA FIERULUI ÎN DOBROGEA VECHE

Cercetările arheologice întreprinse în decursul anilor în Dobrogea au scos la zi numeroase edificii și așezări, urme ale unor populații care au locuit în vechime acest teritoriu.

Dar pe lîngă ziduri de cetăți sau bordeie vechi, pe lîngă ceramică, podoabe, monede, în săpături au apărut numeroase obiecte de fier : arme și unelte.

Desigur, în săpături obiectele de fier sînt elemente mai puțin spectaculoase decît o bijuterie sau o monedă de aur. Importanța lor depășește însă cu mult pe cea a aurului deoarece, fiind obiecte cu utilizare practică, ele se găsesc în posesia unei mari părți a populației.

Nu aurul, ci fierul și obiectele lucrate din el ne dau indicații despre gradul de dezvoltare a unei colectivități, ocupațiile membrilor ei, despre gradul de cunoaștere a resurselor naturale din teritoriul pe care locuiește populația respectivă.

Obiecte de fier s-au găsit în cea mai mare parte a săpăturilor executate pe obiective datînd din epoca fierului spre actual. Simpla prezență a uneltelor și a armelor de fier într-o așezare veche nu este însă suficientă pentru a trage concluzia că în cuprinsul ei se desfășura întregul proces de prelucrare a fierului de la minereu la obiectul finit, aceste obiecte putînd fi obținute prin cumpărare sau prin schimb din alte regiuni.

Există însă elemente a căror prezență în săpături reprezintă un indiciu clar că în acel loc s-a redus minereul de fier și acestea sînt : cuptoarele de topit fierul, lupele de fier și zgura metalurgică.

Pe baza datelor rezultate din cercetările arheologice, pe teritoriul Dobrogei antice, se cunosc nouă puncte despre care avem certitudinea că reprezinată centrele unei industrii siderurgice primitive, probabil destul de importantă la nivelul epocii respective.

În realitate, numărul centrelor de prelucrare a fierului trebuie să fi fost mai mare. Este probabil ca în toate așezările mai mari și, în special în cetăți, meșteșugul obținerii fierului din minereu și apoi

prelucrarea acestuia să fi fost bine reprezentate, mai ales cînd în apropiere exista și o sursă care să furnizeze minereul necesar. Cercetări ulterioare ar putea deci descoperi urme ale acestei activități și în alte puncte din Dobrogea.

Condițiile care permit apariția și dezvoltarea unei industrii siderurgice cît de primitive sînt : existența minereului de fier, a combustibilului reducător și a meșteșugarilor.

Meșteșugarii, după părerea larg admisă, erau destul de puțin diferențiați, în sensul că fierarul care prelucra fierul era acela care obținea metalul prin reducerea minereului. Tot el pregătea cărbunele necesar procesului de reducere. Probabil că tot el, avea și rolul de geolog, urmînd să caute și să găsească prin împrejurimile așezării, minereul de fier necesar.

În privința combustibilului reducător, dată fiind totala inexistență a cărbunilor de pămînt pe teritoriul Dobrogei, trebuie să admitem că se folosea cărbunele obținut prin arderea incompletă a lemnului. Utilizarea cărbunelui de lemn la reducerea minereului de fier în Dobrogea ne este confirmată de faptul că numeroase bucăți de zgură găsite la Ulmetum și Troesmis păstrează încă fragmente de cărbune, a cărui structură indică originea sa vegetală.

Evoluția paleogeografică a Dobrogei arată că în trecut climatul era mai puțin arid, regimul precipitațiilor permițînd dezvoltarea mai largă a pădurilor, astfel încît procurarea materiei prime pentru prepararea cărbunelui de lemn, nu reprezenta o problemă dificilă.

În fine, ultima și cea mai importantă condiție pentru dezvoltarea unei activități siderurgice este prezența minereului de fier într-o formă de zăcămînt accesibilă pentru mijloacele tehnice reduse, din vechime.

Dobrogea nu reprezintă o provincie minieră în care să existe zăcăminte masive de fier aflate la suprafață, de tipul celor din Banat sau din munții Poiana-Ruscă. Și totuși pe teritoriul ei există cel puțin nouă centre sigure în care, în antichitate, a avut loc reducerea fierului.

Ideea importului de minereu din zonele în care se cunosc zăcăminte importante de fier (Banat, Ucraina, Balcani) pune o serie de pune o serie de probleme foarte dificile legate în special de transport, astfel încît nu o putem admite pentru epocile de care ne ocupăm.

Pentru a putea rezolva problema exploatării fierului în Dobrogea veche trebuie să renunțăm la noțiunea de zăcămînt în accepțiunea ei actuală, care cuprinde pe lîngă prezența minereului de fier și o serie de alți parametri legați de rentabilitatea exploatării lui și de o anumită cantitate de rezerve. Trebuie să privim totul prin prisma gradului de dezvoltare economică a populației respective și să apreciem zăcămintele ca urmare a cantităților de fier necesare și mai ales a capacității de prelucrare a minereului.

Această ultimă relație ne este dată, cu o aproximație mulțumitoare, de dimensiunile cuptoarelor de redus minereul, găsite pe teritoriul țării noastre ca și în alte țări.

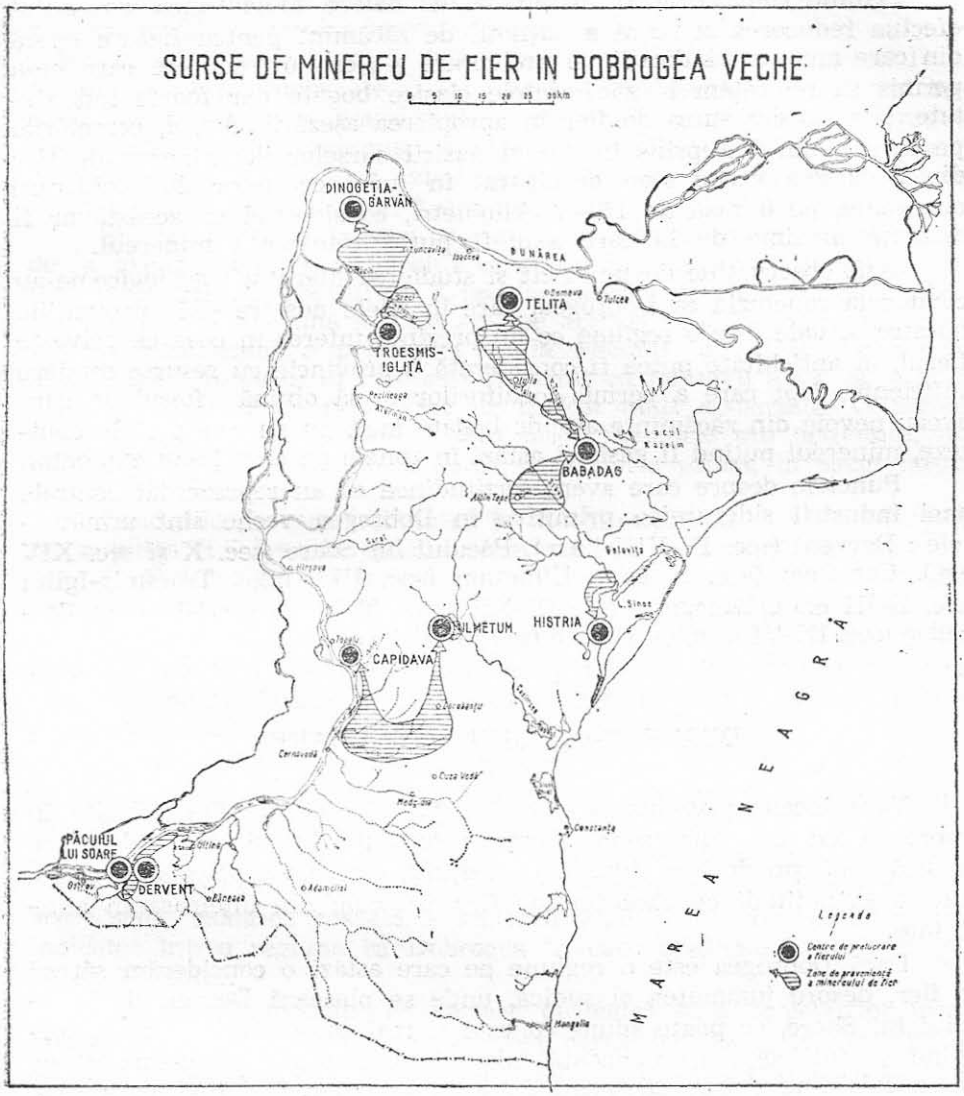

Pe baza acestor dimensiuni, apreciem că încărcătura unui cuptor se cifra la 1—1,5 m^3 amestec de minereu, cărbune și, eventual, fondant, din care rezulta o lupă de fier spongios cu incluziuni de zgură, în greutate totală de 15—25 kilograme. În urma încălzirilor repetate și a baterii cu ciocanul, zgura era eliminată și la sfîrșitul procesului rămînea o masă de fier de 10—15 kilograme.

Ținînd cont de acești parametri de natură metalurgică, am putut efectua reducerea la scară a noțiunii de zăcămînt pentru fiecare epocă din care am avut indicații de prelucrare a fierului, reducere care ne-a permis să renunțăm la zăcămintele clasice bogate dar foarte îndepărtate, și să găsim sursa de fier în apropierea așezării. Astfel, cercetările pe care le-am întreprins în scopul găsirii surselor de minereu de fier din Dobrogea veche s-au desfășurat în jurul centrelor de prelucrare cunoscute, pe o rază de 15—20 kilometri, considerînd că aceasta ar fi distanța maximă de la care s-ar fi putut transporta minereul.

Atît observațiile de teren cît și studierea literaturii geologice ne-au condus la concluzia că Dobrogea, care în zilele noastre și la pretențiile noastre actuale este o regiune ce nu prezintă interes în ceea ce privește fierul, în antichitate putea fi considerată o provincie cu resurse miniere suficiente, fapt care a permis locuitorilor ei să obțină fierul de care aveau nevoie din zăcăminte atît de bogate încît nu au reușit să le epuizeze, minereul putînd fi găsit și astăzi în zonele pe care le-au exploatat.

Punctele despre care avem certitudinea că au reprezentat centrele unei industrii siderurgice primitive în Dobrogea veche sînt următoarele : Dervent (sec. IX-VIII î.e.n.), Păcuiul lui Soare (sec. X și sec. XIV e.n.), Capidava (sec. X e.n.), Ulmetum (sec. III e.n.), Troesmis-Igliță (sec. II-III e.n.), Dinogetia (sec. X-XII e.n.), Teliță (sec. II-I î.e.n.), Babadag (sec. IX-VI î.e.n.) și Histria (sec. III-II î.e.n.).

DERVENT-PĂCUIUL LUI SOARE

Vom începe prezentarea surselor de minereu de fier folosite în Dobrogea cu cele din zona Dervent-Păcuiul lui Soare, deoarece această zonă prezintă o situație interesantă care ne-a permis să găsim rezolvarea noțiunii de zăcămînt de fier așa cum era înțeleasă în antichitate.

Dacă Dobrogea este o regiune pe care astăzi o considerăm săracă în fier, despre jumătatea ei sudică, unde se plasează Derventul și Păcuiul lui Soare, se poate spune că este și mai săracă, prin aceasta trebuind să înțelegem că niciodată, nimeni nu și-a pus problema că ar putea exista pe aici un zăcămînt cît de mic de fier. Și totuși, în această zonă, pe un perimetru destul de restrîns, apar urme de reducere și prelucrare a fierului din perioade diferite, distanțate în timp pe multe secole.

Pe dealul Dervent a fost găsit o lupă de fier într-o așezare hallstattiană. Săpăturile din cetatea de pe Păcuiul lui Soare scot la iveală multe obiecte de fier și bucăți mari de zgură metalurgică din nivele corespunzînd secolelor al X-lea și al XIV-lea. În regiunea pîrîului Canlia apar, de asemenea, numeroase bucăți de zgură, probabil din același interval.

Dacă urmele de prelucrare a fierului ar fi fost doar dintr-o singură perioadă, şi aceasta mai apropiată, se putea admite, deşi cu mare greutate, că minereul ar fi fost adus de la distanţă, dintr-unul din zăcămintele bine cunoscute şi azi, fiind numai redus pe teritoriul aşezării. În cazul acesta, era destul de dificil de indicat zona de proveniență, zăcămintele cunoscute ca atare astăzi fiind toate situate la sute de kilometri distanţă. Dar există urme ale acestei activităţi în secolul al IX-lea î.e.n., în secolul al X-lea e.n. şi în secolul al XIV-lea e.n.

Şi atunci apare întrebarea : de ce după aproape două milenii de la prima reducere a fierului în epoca hallstattiană, locuitorii cetăţii bizantine din secolul al X-lea fac aceeaşi operaţie doar la cîteva sute de metri, iar după 400 de ani, pe aceeaşi zonă se suprapune activitatea metalurgică a populaţiei de la Păcuiul lui Soare din secolul al XIV-lea ? În cazul în care s-ar fi lucrat cu minereu adus de la mare distanţă, centrele de prelucrare ar fi fost mult dispersate. O asemenea concentrare se constată pentru orice industrie sau activitate, numai cînd în apropiere există sursa de materie primă, în cazul nostru zăcămîntul de minereu de fier.

Condiţiile pe care trebuie să le îndeplinească acest zăcămînt, pentru a putea fi folosit în epocile vechi arătate, erau următoarele :

— Compoziţia mineralogică a minereului să se preteze la o prelucrare în condiţiile tehnologice care se puteau realiza în epoca respectivă. Deci minereul trebuia să fie format din oxizi, hidroxizi sau carbonaţi de fier, eventual cu un adaos natural de carbonat de calciu care prin proprietăţile sale de fondant ar fi realizat topirea la o temperatură mai scăzută, deci mai uşor de realizat.

— Minereul trebuia să fie la suprafaţă sau să fie descoperit în urma unor lucrări executate în alte scopuri (săparea unui şanţ de apărare, excavarea pietrei dintr-o carieră, etc.).

— Culoarea zonei de oxidaţie a zăcămîntului să fie suficient de frapantă, pentru a atrage atenţia celui care căuta acest minereu. În acest sens, culoarea roşcată a stratelor care conţin fier este un bun indicator într-o regiune ca Dobrogea în care predomină culoarea gălbuie a loessului.

În timpul lucrărilor de cartare geologică şi a cercetărilor întreprinse în regiune pentru descoperirea carierelor de piatră folosite în secolul al X-lea, am ajuns la concluzia că toate aceste condiţii erau îndeplinite de un orizont de nisipuri roşcate, feruginoase, gros de circa un metru, situat la partea superioară a Pliocenului (fig. 1).

Aceste nisipuri conţin concreţiuni feruginoase cu dimensiuni între 2 şi 10 centimetri, de formă sferoidală sau, destul de frecvent, cruste groase de 1 pînă la 5 centimetri.

Concreţiunile, care reprezintă minereul de fier folosit, sînt formate din oxizi şi hidroxizi de fier. Uneori prezintă nivele subţiri de carbonat de calciu care îi dau caracterul de minereu autofondant.

Analizele au arătat un conţinut mediu de 22—40% fier.

Orizontul cu concreţiuni apare bine deschis în malul sudic şi estic al lacului Bugeac, în dealul Dervent, deasupra majorităţii carierelor din secolul al X-lea, şi în malul drept al Dunării pînă în aval de Oltina.

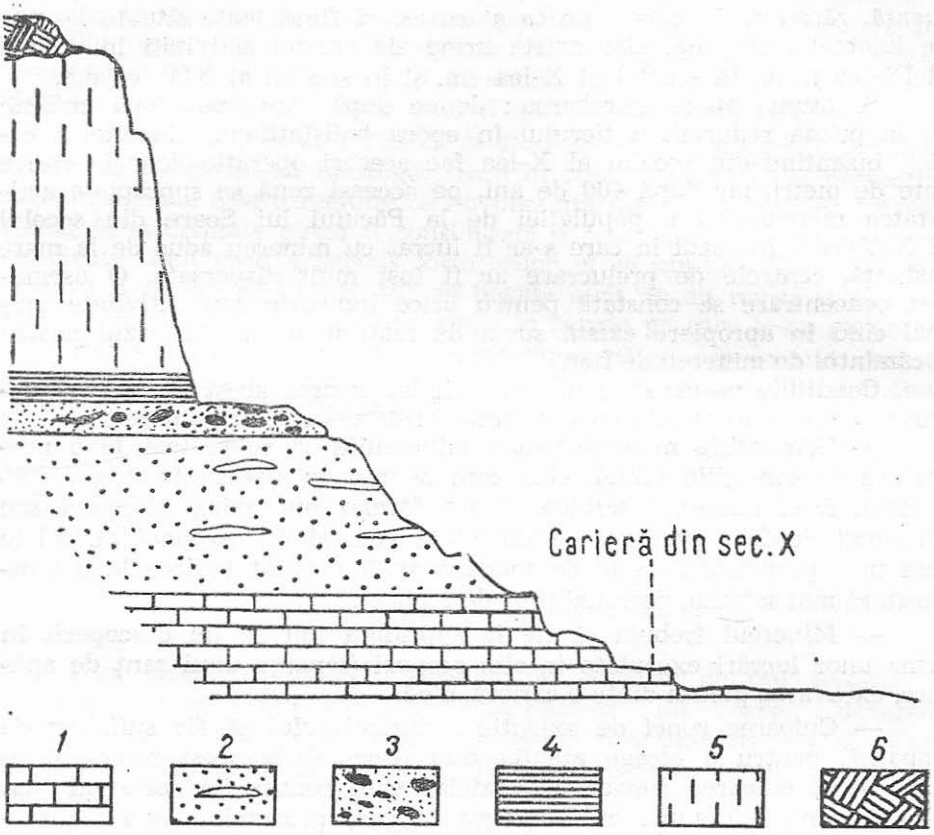

Fig. 1. — Nivelul de concreţiuni feruginoase în Pliocenul din malul estic al lacului Bugeac—Gîrliţa :

1 — calcare barremiene ; 2 — nisipuri albiene ; — 3 nisipuri pliocene cu concreţiuni feruginoase ; 4 — argile pleistocene ; 5 — loess ; 6 — sol.

Culegerea concreţiunilor feruginoase este deosebit de uşoară, astfel încît, ţinînd cont de capacitatea unui cuptor de topit fierul, un om putea să strîngă cantitatea de minereu necesară unei şarje în mai puţin de o zi.

În concluzie, pentru zona Dervent-Păcuiul lui Soare, zăcămîntul este de natură sedimentară, deschis la zi şi situat în imediata apropiere a aşezărilor vechi.

Selectarea bucăților de minereu de fier se făcea manual după care ar fi putut să urmeze o spălare cu apă care să îndepărteze argila și nisipul de pe suprafața concrețiunilor feruginoase. Această operațiune s-ar fi făcut pe malul Dunării unde probabil erau și cuptoarele.

CAPIDAVA

Urmele de prelucrare a fierului întîlnite la Capidava, indică prezența sigură a acestei activități în secolul al X-lea.

În regiunea cetății predomină depozitele sedimentare, deci zăcămîntul trebuie să fie tot de natură sedimentară. Depozitele pliocene care au furnizat minereul la Dervent nu mai apar în apropiere de Capidava.

În zona din jurul așezării, atenția este reținută de culoarea roșcată a unor depozite de vîrstă apțiană, culoare care este atît de intensă, încît și în prezent locuitorii utilizează argilele de această vîrstă ca vopsea pentru var. Depozite de acest tip se găsesc pe o zonă destul de largă, la nord de linia Cernavodă-Castelu pînă spre Pantelimon-Topalu.

Orizontul care ne interesează din punct de vedere al minereului de fier, este reprezentat prin argile caolinice albe sau colorate, în care apar 1—2, mai rar 4 nivele de concrețiuni feruginoase (fig. 2).

Pe aproape toate văile din regiune (Țibrinu, Siliștea, Boasgic) acest orizont este deschis de eroziunea naturală de lungimi de 100—600 metri.

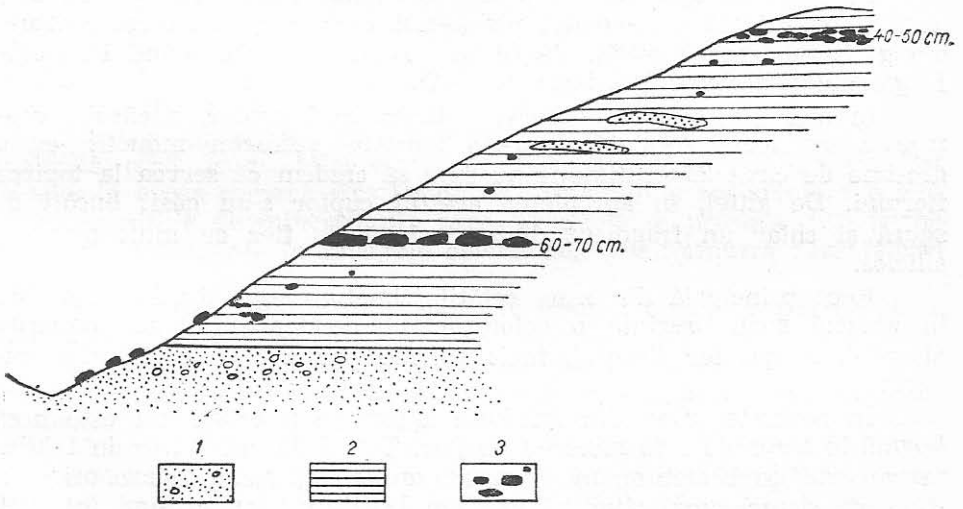

Fig. 2. — Nivele de concrețiuni feruginoase în apțianul din zona de la sud-est de Capidava (după M. Chiriac):

1 — nisipuri și pietrișuri; 2 — argine caolinoase; 3 — concrețiuni feruginoase.

Concreţiunile feruginoase au formă de plăci de 4—5 cm grosime sau sfere cu diametrul între 5—15 cm care uneori, în mod excepţional, ajung pînă la 50 cm.

Mineralogic, concreţiunile sînt alcătuite dintr-o masă uniformă de oxizi şi hidroxizi de fier, minerale care se pretează la prelucrare în condiţiile tehnice ale epocii.

Analizele au pus în evidenţă un conţinut destul de ridicat de Fe_2O_3, cuprins între 55 şi 60%.

În urma unor ploi mai puternice, apele care şiroiau pe versanţi spălau şi transportau argila caolinoasă în care sînt prinse concreţiunile feruginoase ; acestea fiind mai grele, se acumulau în decursul timpului la baza pantei. Cei care aveau nevoie de minereu de fier îl găseau gata desprins din strat, astfel încît nu erau necesare lucrări de descopertă sau săpături, minereul urmînd a fi doar transportat la cuptoare.

Din acest punct de vedere, fierarii de la Capidava şi din împrejurimi, se pare că erau favorizaţi de condiţiile naturale, munca lor fiind cea mai uşoară, iar rezervele de minereu foarte mari faţă de necesităţile lor.

ULMETUM-PANTELIMONUL DE SUS

În cuprinsul aşezării romane de la Ulmetum, urmele activităţii de reducere a minereului de fier sînt foarte evidente.

În imediata apropiere a zidurilor cetăţii, în partea dinspre sud, atît pe platou cît şi pe malul pîrîiaşului care curge pe lîngă aşezare, am găsit numeroase bucăţi de zgură de furnal, unele avînd înglobate fragmente de cărbune de origine vegetală.

În malul pîrîului se observă urmele unui cuptor, a cărui căptuşeală interioară formată dintr-un material refractar monolit cu o grosime de circa 25 centimetri ne face să credem că servea la topirea fierului. De altfel, în apropierea acestui cuptor s-au găsit bucăţi de zgură şi chiar un fragment dintr-o lupă de fier cu mult material silicios.

Roca principală din zona cetăţii Ulmetum este şistul verde care în această zonă prezintă o coloraţie ruginie foarte intensă datorată alterării compuşilor fierului, încît stîncile par a fi alcătuite din minereu.

În realitate, zona din imediata apropiere a cetăţii nu este prea bogată în acumulări de minereu de fier. Totuşi, la mai puţin de 1 kilometru *aval* de Ulmetum, în versantul drept al pîrîului, apare prins în masa de şisturi verzi alterate un filon lentiliform cu grosimi între 10 şi 40 cm, format dintr-o acumulare de limonit şi hematit (fig. 3).

Pentru fazele incipiente ale exploatării fierului în această zonă, astfel de filoane de minereu erau suficiente.

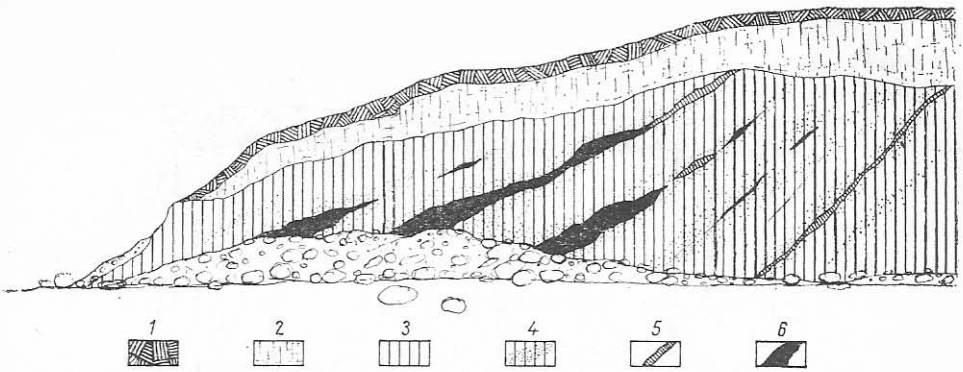

Fig. 3. — Filoane şi lentile de minereu de fier în şisturile verzi din apropiere de Ulmetum:

1 — sol; 2 — loess; 3 — şisturi verzi; 4 — zone de alterare a şisturilor verzi; 5 — acumulări de pirită; 6 — acumulări de limonit şi hematit.

În condiţiile dezvoltării activităţii de extragere a fierului, probabil că s-a trecut la aprovizionarea cu concreţiuni feruginoase din formaţiunile sedimentare apţiene din zona situată la 12—15 kilometri spre sud şi sud-vest, care furniza minereul de fier aşezării de la Capidava.

TROESMIS

Pe teritoriul aşezării romane Troesmis-Igliţa s-au găsit de asemenea mari cantităţi de zgură, urme ale unei activităţi metalurgice intense. Cei aproape 100 de kilometri care despărţeau această aşezare de zona atît de bogată de la Capidava, excludeau posibilitatea aprovizionării cu minereu de acolo.

Situaţia geologică din apropierea Igliţei este diferită de cea analizată pînă acum. Minereurile de fier care apar şi care au fost folosite în epoca romană sînt legate de formaţiunile sedimentare paleozoice. Apariţiile de minereu din zona Troesmis se prezintă sub formă de filoane intercalate în calcarele devoniene, care formează baza falezei Dunării.

Un astfel de filon cu o grosime de peste 1 metru se găseşte chiar în dreptul cetăţii (fig. 4).

Minereul este format dintr-o masă spongioasă de oxizi şi hidroxizi de fier, are o culoare brună-negricioasă şi se sparge destul de uşor. Pe malul Dunării se găsesc numeroase blocuri mari de minereu, desprinse în mod natural din filon. Acelaşi fenomen, petrecut în epoca în care aici se prelucra fierul, punea la îndemîna meşteşugarilor fierari cantităţi mari de minereu gata extras din filon. În ceea ce priveşte distanţa, fierarii de la Troesmis aveau o situaţie excepţională, cetatea aflîndu-se situată chiar deasupra unui zăcămînt foarte important pentru acele timpuri.

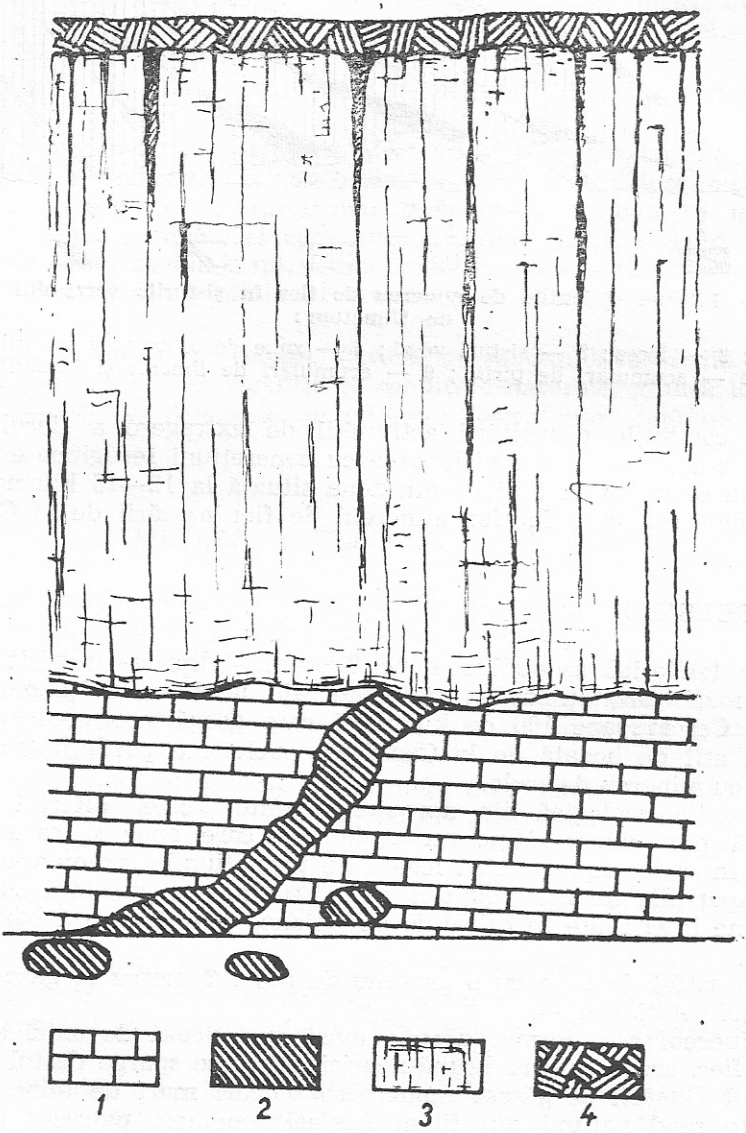

Fig. 4. — Filon de minereu de fier în calcarele devoniene de lîngă Troesmis:
1 — calcare devoniene; 2 — minereu de fier; 3 — loess; 4 — sol.

DINOGETIA

La peste 20 kilometri spre nord, altă așezare veche, Dinogetia-Garvăn, a fost în secolele X-XII sediul unei activități de reducerea minereului de fier.

Ivirile de minereu din zona așezării sînt legate de formațiunile sedimentare paleozoice și de cele eruptive.

Spre est de cetate, la 8—9 kilometri, par filoane de minereu de fier, uneori asociat cu cupru, nu prea groase dar, considerăm noi, suficiente față de necesitățile timpului. Minereul este format din magnetit și oligist.

Spre sud, la 5—6 kilometri, în dealul Orliga, în cuarțitele fisurate se găsesc depuneri concreționate, reniforme de limonit groase de 2—5 centimetri. Minereul este destul de bogat, conținutul în fier fiind în jur de 50%.

Pentru aceste iviri de minereu din apropierea Dinogetiei, operația de extragere a minereului era destul de dificilă.

Fiind vorba de filoane nu prea groase de oligist și limonit, mai friabile decît roca dură în care erau prinse, minereul era extras probabil cu ajutorul unor răngi și dălți metalice. Dezavantajele productivității foarte reduse erau compensate de apropierea zăcămîntului de așezare.

Într-o zonă situată la 14—15 km spre sud, în urma unor cercetări întreprinse în anul 1864, geologul K.F. Peters semnalează prezența unor blocuri mari de magnetit pe pîrîul Plopilor în apropierea de satul Greci, dar nu găsește zăcămîntul din care proveneau. Este posibil ca acest zăcămînt să fie acoperit de depuneri mai noi, ulterioare perioadei în care locuitorii Dinogetiei prelucrau minereul de fier. Pe măsura extinderii activității de topire a fierului, cînd necesitățile de materie primă erau mai mari, considerăm că meșteșugarii de la Dinogetia au adus minereu din această zonă, unde zăcămîntul era mai bogat și mai ușor de exploatat, chiar dacă distanța pe care trebuia transportat era ceva mai mare.

TELIȚA

Tot în nordul Dobrogei, la Telița, pe valea cu același nume, din săpături s-au scos fragmente de zgură și de fier neprelucrat, însoțite de materiale arheologice datînd din secolele II-I î.e.n.

Prin 1864, Peters găsește în apropiere de mănăstirea Cilic blocuri mari de magnetit și oligist amorf, a căror prezență nu o poate explica. Apropierea de punctul de la Telița ne face să credem că blocurile de magnetit și oligist la care se referă Peters reprezentau minereu adus din zăcăminte spre a fi redus și care din motive necunoscute, probabil întreruperea activității, nu au mai fost prelucrate.

În jurul centrului de la Telița se conturează o altă zonă cu minereuri de fier legate fie din formațiunile paleozoice fie de calcarele

triasice. În imediata apropiere, pe dealul Malciu, la un kilometru spre sud de punctul în care s-au găsit urme de prelucrarea fierului, apar mineralizații de oligist compact cantonate în calcarele triasice. Minereul este la suprafață și, cu ajutorul unor răngi se poate desprinde destul de ușor plăci de 30—40 cm, groase de 5—6 cm. Aceste elemente ne fac să considerăm că aici se găsea principalul zăcămînt folosit la Telița.

În aceeași zonă, la 6—8 km spre vest de Telița, în dealul Boclugea apar numeroase filoane de minereu de fier, dezvoltat la suprafață, astfel încît pe panta dealului sînt răspîndite blocuri destul de mari compuse doar din minereu. Deci și în zona Telița era probabil eliminată munca de extragere direct din zăcămînt, mineritul putîndu-se rezuma doar la culegerea și transportarea blocurilor de minereu gata desprinse din filon. Minereul are un conținut destul de ridicat de fier cuprins între 58 și 60%.

Spre S, la 7—8 km, în zona Iulia, există un alt zăcămînt legat de calcarele triasice și de lavele porfirice.

Minereul este format din magnetit și hematit. Fiind format la contactul cu calcarele triasice, minereul are un conținut destul de ridicat de calciu care îi conferă un caracter autofondant, scăzînd temperatura de topire, caracteristică destul de importantă pentru epocile vechi în care obținerea unei temperaturi înalte nu era o problemă prea ușoară.

Deoarece temperatura de topire a minereului de la Iulia era substanțial mai mică decît a celui din dealul Malciu, considerăm că este posibil ca meșterii fierari de la Telița să fi adus minereu și din această zonă ceva mai depărtată, tocmai pentru că era mai, ușor de topit decît cel pe care îl aveau lîngă așezarea lor.

BABADAG

La Babadag s-au găsit bucăți de zgură într-o așezare hallstattiană. Alcătuirea geologică a zonei din jurul Babadagului exclude posibilitatea existenței unui zăcămînt cît de mic în imediata apropiere a așezării hallstattiene.

Cele mai apropiate puncte în care se găsesc minereuri de fier sînt Iulia-Consul la circa 17 km spre nord-vest și Altîn-Tepe la 16 km spre sud-vest.

Este de presupus că zăcămîntul de minereuri de la Altîn-Tepe era cunoscut de locuitorii acestor meleaguri cu mult înainte, încă din epoca bronzului, deoarece aici se găsește singura mină de pe teritoriul Dobrogei care ar fi putut furniza cuprul necesar. Mina de la Altîn-Tepe este cunoscută și a funcționat ca mină de cupru. Studiul zăcămintelor de cupru arată că majoritatea acestora au la partea superioară o zonă de oxidație în care se acumulează compușii fierului, formînd așa-numita „pălărie de fier".

Mergînd prin regiunea zăcămîntului, pe dealul Ceamurlia se întîlnesc rare bucăți de magnetit și hematit. Deoarece cantitatea de minereu care se poate observa azi este destul de mică, am cercetat lucrările celui care a studiat primul acest zăcămînt, în 1904, inginerul Radu Pascu, pentru a vedea care era situația în urmă cu peste șase decenii, cînd exploatarea modernă nu începuse.

Radu Pascu descrie o pălărie de fier impresionantă prin dimensiuni. Vîrful Ceamurlia, la cota 316 m, era presărat cu blocuri de magnetit care uneori aveau un volum de peste 4 m^3. În jurul lor se dezvoltau strate de limonit și hematit cu structură cavernoasă, sub care se trece la o masă omogenă de limonit și hematit roșu. Pe harta schițată de Radu Pascu, acest zăcămînt de fier la suprafață se orientează N-S pe o lungime de peste 600 m și o lățime variind între 30 și 120 m (fig. 5).

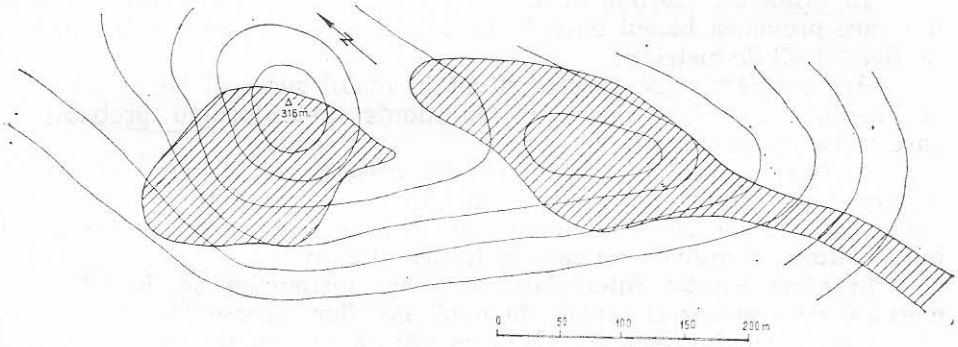

Fig. 5. — Conturul „pălăriei de fier" din dealul Ceamurlia (Altîn—Tepe) în anul 1904 (după R. Pascu).

Analizele efectuate pentru minereul de la suprafață indică un conținut între 54 și 60%.

Iată deci, toate condițiile pentru un zăcămînt folosit în antichitate : deschis la suprafață, culoare roșie frapantă care îl făcea ușor de descoperit, și o compoziție mineralogică (oxizi și hidroxizi de fier) care permitea o prelucrare relativ ușoară.

Blocurile de minereu de fier desprinse din zăcămînt de cei care în perioada bronzului căutau aici doar cuprul pe care îl puteau topi, au atras desigur atenția meșteșugarilor, aceștia începînd să încerce prelucrarea lor. În momentul cînd au putut realiza condițiile de temperatură necesare topirii fierului, aveau la dispoziție minereu în cantități mai mult decît suficiente.

Apariția unei activități de reducere a minereului de fier încă din hallstattul timpuriu, într-o zonă în care apar asociate minereurile de fier cu cele de cupru, pare să constituie un indiciu că în regiunea Babadagului ar fi putut exista o tradiție a prelucrării metalelor încă din epoca bronzului, tradiție care a permis trecerea la prelucrarea fierului într-o fază foarte timpurie.

HISTRIA

Ultima așezare din vechea Dobroge în cuprinsul căreia avem indicii că s-a redus minereul de fier, este Histria.

În zona în care este situată cetatea, formațiunile predominante sînt șisturile verzi și loessul. Posibilitatea obținerii unui minereu de fier din acestea este infimă. În șisturile verzi se găsesc intercalații sporadice de pirită care prin alterare dau un material limonitic, dar cantitățile ar fi mult prea mici pentru a satisface necesarul de fier al unei așezări de importanța Histriei.

Cercetările pentru stabilirea tipului de minereu folosit și de identificare a zonei de proveniență au fost facilitate de găsirea în cetate a unui bloc de minereu neprelucrat. În masa oxizilor de fier din care era format blocul de minereu, se observă nivele slab grezoase de cuarț rulat, demonstrînd că este vorba de un minereu de origine sedimentară.

În urma cercetărilor întreprinse, am reușit să identificăm punctul din care provenea blocul găsit la Histria și deci, zăcămîntul de minereu de fier folosit de histrioți.

Acest zăcămînt se găsește situat în malul sudic al lacului Zmeica, în imediată apropiere de vicus Quintionis unde locuiau probabil cei care extrăgeau minereul.

În baza depozitelor senoniene din această zonă, apare un orizont de gresii și nisipuri feruginoase, în care se dezvoltă intercalații lenticulare groase de 10—40 cm formate din minereu de fier de foarte bună calitate, identic cu cel găsit la Histria (fig. 6).

În afara acestor intercalații, în masa nisipurilor se dezvoltă numeroase concrețiuni și cruste de oxizi de fier groase de 1—3 cm.

Faleza lacului este și acum presărată cu numeroase blocuri și plăci de minereu desprinse din nivelul amintit.

La circa 300 metri spre vest de vicus Quintionis, într-o zonă în care nivelul ferifer are cea mai mare grosime, se observă o nișă de 25—30 m care pare a fi cariera din care s-a extras minereul de fier.

★

Sintetizînd cele arătate pînă acum despre exploatarea fierului în Dobrogea veche, bazîndu-ne și pe cercetări similare pe care le-am făcut asupra celorlalte puncte de pe teritoriul țării din care avem urme ale acestei activități, vom încerca să formulăm cîteva concluzii referitoare la metalurgia fierului, începînd din epoca hallstattiană și pînă în epoca modernă.

Noțiunea de zăcămînt de fier pentru lumea antică este diferită de cea actuală. Condițiile principale pe care trebuia să le îndeplinească un zăcămînt nu erau cantitatea de rezerve și productivitatea exploatării, ci situarea lui la suprafață pentru a nu fi necesare lucrări miniere, compoziția mineralogică propice reducerii în condițiile tehnice primitive caracteristice epocii și apropierea de așezarea unde urma să fie redus.

În acest sens, cînd se găsesc urme de prelucrare a fierului într-o așezare veche, pentru a explica proveniența minerului, nu trebuie să

încercăm cu orice preț să stabilim legătura cu o regiune în care astăzi există mine.

Zăcămintele de fier care puteau să fie folosite în lumea antică sînt altele decît cele actuale, ele fiind mai răspîndite și deci mai la îndemînă celor vechi.

În majoritatea cazurilor, zăcămintele sînt situate la 1—5 km distanță de așezarea în care se făcea reducerea și doar în cazuri excepționale distanța ajungea la 10—15 km.

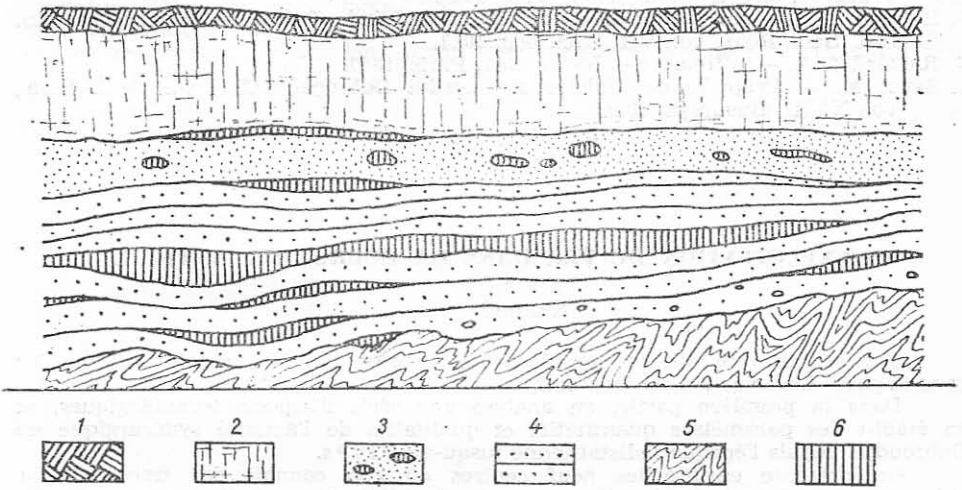

Fig. 6. — Schița zăcămîntului de fier din baza depozitelor senoniene din faleza sudică a lacului Zmeica (satul Sinoie):

1 — sol; 2 — loess; 3 — nisipuri cu concrețiuni feruginoase; 4 — gresii feruginoase; 5 — șisturi verzi; 6 — strate și lentile de minereu de fier.

Este posibil ca în timpurile cele mai vechi, sau la începutul activității de prelucrare a fierului într-o așezare, meșteșugarii respectivi să fi folosit minereu provenit nu direct din zăcămînt, ci blocuri transportate gravitațional sau de cursurile de apă pînă în apropierea așezării. Urmărind traseul acestora în căutarea fragmentelor de minereu, ei ajungeau la sursă descoperind zăcămîntul.

Frecvent, în așezările vechi se cunoaște activitatea de reducere a minereului de fier bazată pe prezența lupelor sau a bucăților de zgură, fără a se fi găsit cuptoarele de topit.

Situația este normală deoarece săpăturile se axează, de obicei, pe vatra așezării, iar cuptoarele erau situate probabil în afara zonei cu locuințe, în scopul evitării incendiilor.

În cazul acesta, cunoașterea zăcămîntului din care era extras minereul prelucrat este destul de importantă pentru orientarea lucrărilor de descoperire a cuptoarelor și a atelierelor, ele urmînd a fi căutate în afara așezării, probabil pe direcția din care era adus minereul.

1. Cantuniari Șt. — *Masivul eruptiv Muntele Carol* — Piatra Roșie, An. Inst. Geol. Rom., vol. V., București 1914.
2. Olteanu Șt. — *Producția meșteșugărească din Moldova și Țara Românească în sec. X—XVIII (probleme de bază în lumina cercetărilor recente)*, Studii, 1962, 4.
3. Pascu R. — *Studii geologice și miniere în județul Tulcea* (Dobrogea), București, 1904.
4. Peters K. — *Grundlinien zur Geographie und Geologie der Dobroudscha*, Denkschr. d.K.K. Ak. d. Wiss., Wien, 1866.
5. Rotman D. — *Masivul eruptiv de la Greci* (jud. Tulcea — Dobrogea), An. Inst. Geol. Rom., vol. VII, București, 1913.
6. Rickard T. A. — *L'Homme et les metaux*, Paris, 1939.
7. Savul M. — *Erupțiile de diabaze din nordul Dobrogei*, D.S. Inst. Geol. Rom., vol. XVIII, București, 1931.

L'EXPLOITATION DU FER DANS LA DOBROUDJA ANTIQUE

Résumé

Cet article présente les problèmes se rapportant à l'exploitation du fer dans le passé historique de la Dobroudja.

Dans la première partie, on analyse une série d'aspects technologiques, et on établit des paramètres quantitatifs et qualitatifs de l'activité sydérurgique en Dobroudja, depuis l'époque hallstattienne jusqu-au XIV^{e}s.

On présente ensuite les neuf centres où l'on connaît des traces de la réduction du minerai de fer (fours, scorie, lentille) et on indique pour chaque site la zone d'approvisionnement en minerai, ainsi que les problèmes se rapportant à l'extraction du minerai des gisements notés.

Fig. 1. Le niveau des concrétions ferrugineuses dans le Pliocène de la rive gauche du lac Bugeac—Gîrlița :
1 — calcaires barrêmiens ; 2 — sables albiens ; 3 — sables pliocènes à concrétions ferrugineuses ; 4 — argiles pléistocènes ; 5 — loess ; 6 — sol.

Fig. 2. Niveau de concrétions ferrugineuses dans l'Aptien de la zone qui se trouve au sud-est de Capidava (d'après M. Chiriac) :
1 — sables et graviers ; 2 — argiles kaolineuses ; 3 — concrétions ferrugineuses.

Fig. 3. Filons et lentilles de minerai de fer dans les schistes verts, à proximité d'Ulmetum :
1 — sol ; 2 — loess ; 3 — schistes verts ; 4 — zones alternatives de schistes verts ; 5 — accumulations de pyrite ; 6 — accumulations de limonite et d'hématite.

Fig. 4. Filon de minerai de fer dans les calcaires dévoniens, à proximité de Troesmis :
1 — calcaires dévoniens ; 2 — minerai de fer ; 3 — loess ; 4 — sol.

Fig. 5. Le contour du „chapeau de fer" de la colline Ceamurlia (Altîn—Tepe) en 1904 (d'après R. Pascu).

Fig. 6. L'esquisse du gisement de fer de la base des dépôts sénoniens de la falaise méridionale du lac Zmeica (village de Sinoe) :
1 — sol ; 2 — loess ; 3 — sables à concrétions ferrugineuses ; 4 — grès ferrugineaux ; 5 — schistes verts ; 6 — couches et lentilles de minerai de fer.

DER ABBAU DES EISENERZES IN DER DOBRUDSCHA IN DER ANTIKE

Zusammenfassung

Der Verfasser erörtert die Fragen, die mit dem Abbau des Eisenerzes in der historischen Vergangenheit der Dobrudscha in Verbindung stehen.

Als erstes werden technologische Aspekte besprochen und quantitative und qualitative Kennzahlen der Eisenverhüttung in der Dobrudscha aus der Hallstattzeit biz zum 14. Jh. gebracht.

Ferner werden die neun Zentren aufgeführt, in denen Spuren der Eisenerzreduktion (Ofen, Schlacke, Eisenluppe) gefunden wurden, wobei für jede Siedlung aus der Antike die betreffende Bezugsquelle für Eisenerz angegeben wird, sowie die Fragen, die an den Abbau des Eisenerzes aus den betreffenden Vorkommen gebunden sind.

OVIDIANA

N. LASCU

HIC EGO QUI IACEO...
(EPIGRAFIE ȘI POEZIE)

În scrisoarea pe care poetul Ovidiu suferind, fără nici o speranță de vindecare și așteptîndu-și moartea ca singura mîntuire, o trimite de la Tomis soției sale, o roagă printre dorințele din urmă, să-i strîngă cel puțin oasele și cenușa, rămase după incinerare, într-o urnă și să le îngroape în apropierea Romei, scăpîndu-l măcar în felul acesta de exil, apoi să graveze pe lespedea de marmoră cu litere mari, spre a putea fi citite de trecătorul grăbit, următoarele versuri :

Hic ego qui iaceo tenerorum lusor amorum
Ingenio perii, Naso poeta, meo.
At tibi qui transis ne sit grave, quisquis amasti,
Dicere : Nasonis molliter ossa cubent. [1].

Nu avem nici o mărturie cu privire la împlinirea dorinței poetului de a fi dus după moarte la Roma. Dimpotrivă, merită deplină crezare informațiile potrivit cărora tomitanii și-ar fi manifestat stima față de el și cu ocazia morții, aducîndu-i nu numai onorurile funerare cuvenite, dar făcîndu-i și un mormînd corespunzător. Astfel, Hieronymus, interpolatorul *Cronicii* lui Eusebius, spune că Ovidiu a fost înmormîntat în apropierea orașului Tomis [2]. Dar în nici un izvor antic nu se precizează că tomitanii i-ar fi ridicat poetului vreun monument funerar deosebit.

De abia din epoca Renașterii avem o știre despre existența unui mormînt în această accepțiune a cuvîntului. Anume, Pontanus, secretarul regelui Neapolului, într-o lucrare apărută în anul 1498, spune că umanistul de origine greacă Georgius Trapezuntius, ale cărui lecții le audiase la Veneția, a afirmat în repetate rînduri că într-un izvor

[1] *Tristia*, II, 3, v. 73—76.

[2] *Chronicon*, 2, p. 147 (ed. Schurr) : *Ovidius poeta... iuxta oppidum Tomos sepelitur.*

demn de încredere a citit că tomitanii au strîns prin subscripție publică bani cu care i-au ridicat poetului un monument funerar în fața porții orașului, într-un loc foarte frecventat [3]. În același sens vorbește, aproximativ două decenii mai tîrziu (1516), umanistul Caelius Rhodiginus [4].

Admițînd, pe baza informațiilor date de aceste izvoare tîrzii, existența unui monument funerar, constatăm însă că nici unul din ele nu cuprinde cea mai vagă mențiune despre conținutul epitafului, dacă acesta va fi existat într-adevăr. Am împlinit oare și tomitanii întocmai dorința exprimată de poet în scrisoarea către soția sa ? Au putut ei oare cunoaște și reproduce în întregime textul epitafului, de vreme ce acesta fusese trimis la Roma cu cel puțin opt ani mai înainte ? Iată întrebări la care, cel puțin deocamdată, nu se poate da un răspuns afirmativ.

S-a susținut, este adevărat, pe baza unor indicii furnizate de două inscripții funerare dintr-o epocă mai tîrzie, cuprinsă între sfîrșitul sec. al II-lea și începutul sec. al IV-lea e.n., că epitaful ovidian ar fi fost cunoscut în provinciile romane de pe cursul inferior al Dunării. Să examinăm mai de aproape cele două monumente epigrafice.

Primul este o lespede de piatră descoperită prin anii 1935—1936 în orașul Turtucaia (R. P. Bulgaria) (vechea așezare romană Transmarisca). Inscripția era în versuri, probabil în distih elegiac ; în orice caz, primul vers, singurul de altfel completat și reconstituit, este un hexametru, și anume :

Hic ego quae iacior Val/eria/dicta fuisse.

Literele sînt caracteristice pentru sfîrșitul sec. al III-lea și începutul sec. al IV-lea e.n.

Asemănarea primului hemistih cu începutul epitafului lui Ovidiu a sugerat celui care a publicat inscripția că ea ar fi revelatoare pentru ecoul pe care l-ar fi avut printre cei umili elegiile din exil ale poetului.

Cel de-al doilea monument este un fragment de stelă funerară, descoperit în anul 1960 pe terenul fostei gări din Constanța. [6]. După grafie și execuție, el ar data de la sfîrșitul se. al II-lea sau de la începutul sec. al III-lea e.n. Din primele două rînduri întregi și din

---

[3] *De magnificientia*, III, 15 : *Georgius Trapezuntius... non semel retulit legisse apud bonum auctorem Tomitanos cives Ovidio poetae... collata e publico pecunia... tymbon... magnifice struxisse ante oppidi portam in loco maxime celebri.*

[4] *Antiquarum lectionum commentari :...* structum illi a barbaris... *tymbon ante ianuam.*

[5] Dinu Adamesteanu, *Inscription en vers découverte a Turtucaia (Transmarisca)*, în *Dacia* V—VI, 1935—1936, p. 449—450.

[6] A. Aricescu, *Inscripții inedite tomitane în versuri*, în *Studii Clasice* V, 1963, p. 322. Retipărire în volumul colectiv *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*. Constanța, 1964, p. 17—18.

cele trei litere ale rîndului al treilea care se mai păstrează din inscripţie s-a reconstituit hemistihul epitafului ovidian :

Hic ego qu/i i/ /aceo.../

Din aceste elemente s-a presupus că inscripţia ar fi fost în distih elegiac.

Plecînd de la această constatare, precum şi de la analogia cu inscripţia de la Turtucaia, descoperitorul susţine că stela funerară de la Constanţa ar constitui o nouă dovadă că amintirea lui Ovidiu la Tomis ar fi dăinuit încă multă vreme.

* * *

Oricît de seducătoare ar părea afirmaţiile de mai sus, că cele două inscripţii funerare ar constitui dovezi ce atestă dăinuirea amintirii marelui exilat la Tomis după două secole de la moartea lui, precum şi a ecoului elegiilor sale cu încă un secol mai tîrziu într-o regiune periferică a imperiului roman, am considerat totuşi că, pentru lămurirea completă a problemei supravieţuirii poetului în această perioadă şi pentru stabilirea valorii documentare efective a celor două monumente epigrafice, se impune, pe de o parte, un studiu mai aprofundat al elementelor ce intră în componenţa epitafului ovidian însuşi, iar pe de alta o confruntare a inscripţiilor cu alte izvoare din aceeaşi perioadă, care să coroboreze ipotezele formulate.

Luat în ansamblu, epitaful ovidian cuprinde cîteva formule consacrate, frecvente în inscripţiile funerare, începînd cu cele mai simple, în proză, şi terminînd cu cele în versuri, care datează şi ele, după cum se ştie, din epoca republicană (sec. al II-lea î.e.n.), devenind apoi tot mai numeroase în ultimul secol al republicii, ca să nu mai vorbim de epoca imperială, cînd numărul lor era foarte mare. Răspîndirea şi frecvenţa acelorași formule, cu mici şi nesemnificative variante, în inscripţiile de pe întreaga întindere a imperiului roman s-a explicat prin existenţa unor repertorii sau manuale, din care lapicizii luau şi adaptau textele cele mai adecvate exigenţelor şi necesităţilor clientelei lor [7].

Unele din aceste formule consacrate au fost introduse, cu neînsemnate modificări determinate adeseori de necesităţi metrice, de către poeţi în versurile lor originale cu teme sau motive funerare. Printre ei este amintit ca ocupînd un loc de frunte tocmai Ovidiu, alături de Vergiliu şi Tibul [8]. La aceştia aş mai adăuga pe autorul poemului *Aetna* şi pe Properţiu, din aceeaşi epocă, iar din epocile succesive pe Marţial şi Ausoniu.

De cele mai multe ori poeţii arată fără putinţă de tăgadă proveniența formulelor folosite de ei din arsenalul epigrafic funerar. Astfel,

---

[7] A se vedea mai pe larg pentru această problemă : R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine* [3]. Paris, 1898, p. 251 şi urm., dar mai ales F. Plessis, *Poésie latine : Épitaphes.* Textes choisis et commentaires Paris, 1905, p. XVII şi urm.

[8] A se vedea F. Cumont, *Recherches sur le symbolisme funéraire des Romains.* Paris, 1966, p. 355—356.

pentru a da cîteva exemple, Tibul, presimțind apropierea morții, care să i se pună pe mormînt o lespede funerară cu epitaf :

Fac lapis inscriptis stet super ossa notis [9].

Tot așa, Properțiu spune că Cynthia, curînd după moarte, i-a apărut în vis, cerîndu-i, printre altele, să-i ridice pe mormînt o coloană cu epitaf vrednic de ea :

Hic carmen media dignum me scribe columna [10].

La rîndul lui, Ovidiu vorbește încă în scrierile din tinerețe de pietre de mormînt (*lapis, marmor*), precum și de epitaf (*carmen*) ; dar termeni despre o inscripție (*titulus*) pe o lespede funerară întîlnim în legătură cu celebrul epitaf din *Tristia* :

Grandibus in tituli marmore caede notis [11].

Din exemplele de mai sus — și numărul lor s-ar putea înmulți — reiese clar că poeții au plecat de la monumentele funerare, imitînd sau reproducînd întocmai, în măsura în care le permiteau schemele metrice, unele formule consacrate.

Evident, pentru atingerea acestui obiectiv, ei au recurs de preferință la inscripțiile în versuri, deoarece aici găseau asemenea formule mai bine cristalizate, nu numai în ceea ce privește termenii, ci chiar și succesiunea lor. Acesta este motivul pentru care comparația formulelor din epitaful lui Ovidiu se va face exclusiv, fiind că este mai semnificativ, cu inscripțiile în versuri ; am folosit în acest scop culegerea lui Buecheler [12]

* * *

Hic ego qui iaceo. Formula inițială din inscripțiile funerare obișnuite prin care se arăta că mortul indicat cu numele se afla în mormîntul respectiv era : *hic iacet.* Dar ea nu era unica ; același rol îl mai jucau și următoarele : *hic situs est ; hic sepultus est ; hic cubat ; ossa hic sita sunt ; hic quiescit* sau *adquiescit ; hic situs sepultus est* [13].

În inscripțiile în versuri aceste formule au suferit unele modificări sau amplificări. De multe ori a intervenit o schimbare și în ceea ce privește forma verbală, trecîndu-se la persoana I, ca și cum mortul s-ar adresa trecătorului, sau la persoana a II-a, ca și cum trecătorul

---

[9] *Eleg.*, I, 3, v. 54.

[10] *Eleg.*, IV, 7, v. 83.

[11] *Amores*, II, 6, v. 60 ; *Heroides*, 2, v. 145—146 ; 7, v. 194 ; *Tristia*, III, 3, v. 72.

[12] F. Buecheler, *Carmina Latina Epigraphica*, vol. I—II. Leipzig, 1895 și 1897.

[13] Cagnat, *op. cit.*, p. 249.

sau urmaşii lui s-ar adresa mortului. În felul acesta, inscripţiile dobîndeau un caracter mai personal şi mai direct.

Dintre formulele înşirate mai sus, cea mai frecventă este *hic situs est*, cu numeroase variante : Rufria hic sum sita (73) ; Hic sita sum... cum coiuge (385) ; Hic sita quae vixi... (387) ; Hic sum situs (434,15) ; Hic situs igo ille sum (463) ; Hic sita sum matrona (558) ; Hic sum Bassa sita (1058) ; Hic sita sum (1161) ; Hic nunc... situs sum (1223) ; Hic... sita sum Crispina (1290) ; Hic sita sum properans (1296) ; Atilia... hic sita sum (1551,A3) ; Nassius hic situs sum (1843) ; Hic situs est (125) ; Hic sita est Victoria (221) ; Hic sita est Amymone (237) ; L. Sulpicius... hic situs est (363) ; Hic est illa sita (368) ; Occius hic situs est (370) ; Manlius hic situs est (376) ; Hic sita est infans (445) ; His situs est infans (458) ; Suetrius Hermes hic situs est (461) ; Hic situs ille ego sum (463) ; Hic situs est Philadelphus (464) ; Hic situs est iuvenis (472) ; Hic sita est Paterna (476) ; M. Furius Herennus... hic situs est (479) ; Hic situs est Varius (480) ; Hic iam nunc situs est (487) ; Urbanilla... hic sita est (516) ; Hic situs est... Ulpius Optatus (520) ; Curtia hic sita est (549) ; Hic sita est Calpurnia Flavia (575) ; Sossius hic situs est (589) ; Hoc situs est tumulo Carus (625) ; Hic situs in tumulo... Valerius (646) ; Hic est ille situs (999 ; 1000) ; Hic est illa sita (1025) ; Hic sita est Nimisis (1053) ; Hic Clytius est situs (1089) ; Hic Clodia... est sita (1090) ; Hic situs est... Rhodantion (1142) ; Euodus hic situs est (1154) ; Hic situs est... Grusoglosus (1162) ; Antisporus... hic situs est (1193) ; Hic situs est... Bassianus (1224) ; Hic situs est... Phoebus (1248) ; Hic est ille situs... Nicys (1259) ; Hic situs Amphion (1260) ; Rottio hic situs est (1278,7) ; Hic Severa sita est (1314) ; Hic situs est... iudex (1320) ; Hic situs est primeus (1322) ; Antonius Pax... hic situs est (1333,5) ; Hoc situs est in agro (1522) ; Hic est ille situs Herius Felix (1564,2) ; Ennia hic sita est (1604,6) ; Hic situs est (1609,3) ; Umbria Matronica... hic sita est (1513,13) ; Hic... situs est Titus Aelius Faustus (1814) ; Sophron hic situs est (1816) ; Hic situs Euphrosynus (1818) ; Lucius Ummidius hic situs est (1829,15) ; Ossa T. Quincti hic sita sunt (375) ; Hic sita sunt... corpuscula (616) ; Hic sita sunt... corpora (857) ; Hic siti sunt tres (1282) ; Hic est sepulta Pacilia (64) ; Hic sum sepultus (76) ; Caeciliae... hic ossa sepulta (497) ; Caecilius Niger est hic ille sepultus (1191,5) ; Ephesia Rufria... hic adquiescit (94) ; Hisce locis Flori requiescunt ossa sepulta (501) ; Hic mea... requiescunt ossa (1095,3 ; 1222,3) ; Requiescunt dulciter ossa (1247) ; Hoc... requiescunt ossa sepulchro (1279) ; Marcellus hic quiescit (1521) ; Iunia Sabina... hic quiescit (1584) ; Hic ossa in terra cubant (76) ; Hic mihi sunt sedes... ossaque... hic recubant (1022) ; His foribus... recubant... ossa (1027) ; Maximus hic recubo (1220).

Trecînd acum la formula din epitaful ovidian, care ne interesează direct, constatăm, de asemenea, numeroase variante. Astfel, întîlnim amplificări, fără modificarea formei verbale ; se adaugă numele mortului, uneori relaţiile de familie sau împrejurările în care a avut loc decesul : Iulia Pieris... hic iacet (226) ;... iacet hic miserabilis infas

(397) ; Hic iacet Helpidius fatis exstinctus iniquis (425) ; Hic iacet ecanimum dilectae corpus alumnae (430) ; Hic Sotira iacet (433,5) ; Hic iacet Aelia Sabina... cum sua nata simul (442) ; Blaesianus Biturix... hic iacet (481,1—2) ; Hic iacet Vetedinus pietatis nobilis infas (508) ; Hic tumulatus iacet (535) ; Hic iacet... Alexandria (547,1—3) ; Hic iacet Aufidia Severina (548) ; Hic iacet Laberia Felicitas (553) ; Hic iacet Aurelia Sabina (556) ; Iulia Lucina... hic iacet (565, 2—3) ; Coniugius hic ille iacet (595) ; Hic iacet... Circe (596) ; Hic iacet... filius (601,3—4) ; Hic iacet... Cicercula (732) ;... iacet hic... frater (1018,1—2) ;... meus libertus hic iacet (1115) ; Hic iacet... Dionysia (1166) ; Hic iacet ille... Marcus (1179) ;... iacet hic Priscilla puella (1188) ; Hic iacet ingressus qui vixdum limina vitae (1214,3) ; Salvius... hic hiacet (1245,3—4) ; Hic iacet... Sabis (1302) ; Hic iacet... puella (1312,2) ; Hic iacet Optatus... nobilis infas (1313) ; Hic Probina iacet (13339) ; Hic Pomptilla iacet (1551, F., 1) ; Hic... puela iacet (1565) ; Antonius Severus Aquila hic iacet (1568, 1—2) ; Hic Maxima iacet (1882) ; Hic cito rapta iacet natis quos ad ubera liquit (1847).

Avem exemple în care primul termen al formulei este înlocuit cu *hoc,* ca atribut al lui *tumulo, lapide* sau *loco :* Puer... hoce sub tumulo iacet (104) ; Hoc iacet in tumulo (495 ; 766 ; 1119) ; Iacet în hoc loco Iulia (514,4) ; In hoc tumulo filia parva iacet (1204,2) ; In hoc tumulo iacet optima coniux (1286) ; Hoc iacet in tumulo coniunx (1300) ; Hoc iacet in tomolo (1374) ; Hoc iacet in tumulo (1758) ; Hoc... in tumulo iacet (1813). Avem și un exemplu în care *hoc* este înlocuit cu *isto :*... iuvenis tumulo... iacet abditus isto (412).

Uneori verbul este acela care suferă modificări în ceea ce privește persoana. Mai puține sînt formele de persoana a doua :... tibi qui iacis inutus (128) ; Aper ecce iaces (441) ; Hoc Tumulo Pontiane iaces (449) ; Functa iaces hic... Laelia (1043) ; Nunc iacis hoc tumulo (1194,2) ; ... tumulo Donata iaces (1200). Mai numeroase sînt la persoana întîi : Nunc torpens iaceo (77) ; Hic ego nunc iaceo (373,3) ; Hic ego... iaceo (389,3) ; Florus ego hic iaceo (399) ; Hic iaceo infelix (496 ; 1205,5) ; Hic ego sepultus iaceo (541,12) ; Hic iaceo coniux (1024) ; Hic ego... iaceo (1032,3) ; Zelotos iaceo (1067) ; His iaceo tumulis (1170,2) ; Claudius hic iaceo (1249) ; Hic iaceo in tenebris (1269) ; Hic... positus iaceo ; Hoc iaceo tumulo (1645).

At tibi qui transis. Cuvintele *qui transis* fac parte din vocabularul curent din inscripții ; ceea ce variază sînt cuvintele de care depind, gramatical sau metric. Iată formulele cu diferitele lor variante : Et tu qui tra/n/sis (128) ; Inspice qui transis (413) ; Tu qui via Flaminia transis (1152,5) ; Dic rogo qui transis (1452). Aceeași idee se exprimă prin participiul *praeteriens,* însoțit de obicei de pronumele indefinite *quisquis* sau *quicumque,* cu același sens, dar diferite din punct de vedere metric : Quisquis praeteriens (1553) ; Praeteriens quicumque (1007, 1191).

Cele două pronume apar însă și cu alte forme verbale : Quisquis in has partes... percurris (1457) ; Quisquis eris (578) ; Quisquis es (82 ; 429 ; 1205 ; 1216 ; 1218) ; Quisquis ades (443) ; Quisquis legis (1456) ;

Quisiquis properas (1591) ; Quisquis iter carpis (1592) ; Quicumque es (403) ; Quicumque legis (135 ; 457 ; 465 B ; 1813) ; Quicumque... veheris (1111) ; Constiteris quicumque (1130) ; Quicumque... transieris et dixeris (1330) ; uneori sînt însoţite de *viator ;* Quicumque viator (428 ; 1184) ; Quisque viator (1458).

Am insistat asupra acestor formule cu pronume indefinite, deoarece şi în epitaful ovidian apare *quisquis,* pe care poetul l-a însoţit însă de verbul *amasti,* în concordanţă cu conţinutul primului distih ; reiese, deci, limpede că şi acest *quisquis* a fost împrumutat din formulele curente în inscripţiile funerare.

Ne sit grave... dicere. Alături de formulele *Dic, rogo* sau *Te rogo (precor) ut dicas* sau *Si non est lasso tibi forte molestum* sau *Dicere ne pigeat,* în inscripţii este frecventă formula adoptată de Ovidiu, cu unele variante de lexic impuse de versificaţie : Ne grave sit, quaeso... cognoscere (420) ; Ne grave sit dicere (429) ; Ne grave sit... visere (965 ; 966) ; Neu grave sit... dolere (1055) ; Ne forte graveris (1130) ; Si grave non animost (1537).

Molliter ossa cubent. Cele de mai sus erau urmate de formule cu care se încheiau de obicei toate inscripţiile funerare. Unele din aceste formule erau rugăminţi adresate de către defunct sau urmaşi lespedei de piatră sau pămîntului, să nu-i apese prea greu : Te, lapis, obtestor leviter super ossa quiescas (1192 ; 1474) ; Te, lapis, obtestor leviter super ossa residas (1473 ; 1474 ; 1475 ; 1538,3 ; 1542,9). Altele sînt adresate defuncţilor de către trecători sau de cei care s-au îngrijit de ridicarea monumentului funerar. Există şi printre acestea cîteva variante : Ossa... optamus dulce quiescant (1191,9) ; Ossa quieta... requiescant in urna (1242) ; Ossa... bene quiescant (180 ; 1609 ; 1613,13) ; Sit tibi terra levis (1194 ; 1452 ; 1457) ; Molliter ossa cubent (428,15 ; 1286,4 ; 1327,14 ; 1458). În sfîrşit, avem un exemplu în care cele două formule figurează succesiv în acelaşi vers, cu o uşoară modificare : Sit tibi terra levis et molliter ossa quiescant (479,9). Spre deosebire de cele dintîi, care formează al doilea hemistih al pentametrului, acesta din urmă este un hexametru ; de aici şi varianta *quiescant,* în loc de *cubent.*

Din diferitele exemple de formule enumerate mai sus reiese limpede că Ovidiu şi-a ales, pentru încheierea propriului epitaf, un hemistih potrivit pentru pentametru : molliter ossa cubent. De altfel, această formulă se mai întîlneşte şi în unele scrieri din tinereţe ale poetului [14].

* * *

Am considerat necesară această analiză aprofundată a structurii epitafului ovidian, pentru a aduce argumente temeinice în sprijinul ipotezei că Ovidiu s-a conformat întrutotul unei tradiţii înrădăcinate de multă vreme la Roma, împrumutînd formule consacrate din arsenalul

[14] *Amores,* I, 8, v. 108 ; *Heroides,* 7, v. 162.

inscripţiilor funerare în versuri. Dar, pe de altă parte, poetul a adaptat formulele la versificaţia poeziilor sale din exil — distihul elegiac — şi mai ales la conţinutul epitafului, în tiparele căruia a turnat elemente biografice pe care le-a crezut mai caracteristice. În felul acesta, departe de a fi o juxtapunere de formule convenţionale, epitaful se integrează armonic în ansamblul elegiei respective.

Am amintit la început, însuşindu-mi rezultatele la care au ajuns maeştrii epigrafiei, că formulele curente din inscripţiile funerare făceau parte dintr-un repertoriu generalizat pe întreaga întindere a imperiului roman. De aici decurge o consecinţă de mare importanţă, anume că nu se poate stabili, în principiu, nici un fel de filiaţie între o inscripţie funerară şi un text literar cu conţinut asemănător, chiar dacă ar exista elemente cronologice care să permită apropierea lor în timp.

Revenind acum la presupusa influenţă a epitafului ovidian asupra inscripţiilor funerare din teritoriile de pe cursul inferior al Dunării, cu alte cuvinte la pretinsul ecou al operei poetului în rîndurile celor umili, mă văd nevoit să subliniez că, în stadiul actual al cunoştinţelor noastre, o astfel de influenţă nu poate fi dovedită. Celor mai temerare pe care le-am formula în această privinţă le stau în cale tot atîtea obiecţii peste care deocamdată nu se poate trece.

Astfel, am putea admite că locuitorii vechiului Tomis ar fi cunoscut epitaful chiar de pe monumentul funerar al poetului. Dar nu ştim dacă pe presupusul mormînt ridicat în apropierea porţii oraşului figura un asemenea epitaf ; de asemenea, nu se ştie dacă acest monument s-a conservat neatins timp de mai multe secole.

Pe de altă parte, este şi mai greu de admis, căci nu avem nici un indiciu, că tomitanii au cunoscut epitaful din textul însuşi al *Tristelor*. Nimic nu ne poate induce să presupunem că opera din exil a lui Ovidiu a putut fi atît de răspîndită, încît să ajungă pînă la Tomis şi Transmarisca. Nu avem nici un temei pentru o astfel de presupunere, deoarece nu există nici o ştire privitoare la supravieţuirea poetului în amintirea sau cel puţin în imaginaţia locuitorilor din ţinuturile Dunării de jos în timpul stăpînirii romane.

În aceste condiţii, orice fel de speculaţii, oricît ar fi ele de ingenioase, apar lipsite de consistenţă. Singura explicaţie valabilă rămîne cea rezultată din analiza comparativă a epitafului cu inscripţiile funerare în versuri, anume că inscripţiile i-au servit de model lui Ovidiu, furnizîndu-i formule de largă circulaţie.

HIC EGO QUI IACEO...

Résumé

Dans la partie introductive, l'auteur rappelle les informations littéraires de l'antiquité tardive et de l'époque de la Renaissance sur l'existence d'une tombe d'Ovide à Tomi, ainsi que deux inscriptions funéraires des IIe — IVe s de notre ère, trouvées sur le territoire de la Mésie Inférieure. Il rappelle aussi

l'opinion suivant laquelle ces inscriptions auraient été influencées par l'épitaphe ovidienne. L'auteur soumet ensuite la structure de cette épitaphe à une étude approfondie.

Il résulte de cette étude que l'épitaphe renferme quelques formule fréquentes dans les inscriptions funéraires en vers, leur origine se trouvant dans certains répertoires, généralisés sur toute l'étendue de l'Empire romain. Plus tard, quelques-unes de ces formules, avec de légères modifications, ont été introduites par les poètes dans leurs vers à sujets ou motifs funéraires.

Dans son épitaphe, Ovide n'a fait que se conformer en tout à la tradition enracinée depuis longtemps à Rome, tout en empruntant et en adaptant des formules consacrées de l'arsenal des inscriptions funéraires en vers. Mais ces formules ont été adaptées à la versification et surtout au contenu de l'épitaphe, dans le moule duquel le poète a coulé les éléments biographiques plus caractéristiques.

Quant à l'influence présumée de l'épitaphe ovidienne sur les inscriptions funéraires des territoires du Bas—Danube, l'auteur affirme que, dans le stade actuel de nos connaissances, n'ayant aucune information sur la survivance du poète dans la mémoire ou l'imagination des habitants de Tomi pendant la domination romaine, une pareille influence ne peut être prouvée, mais tout au moins supposée. Contre les plus téméraires hypothèses qui pourraient être formulées, se dressent autant d'objections qui ne peuvent pour le moment être surpassées.

HIC EGO QUI IACEO...

Zusammenfassung

Nachdem er in der Einführung die literarischen Nachrichten aus der Spätantike und aus der Renaissance über die Existenz eines Grabes von Ovid in Tomis, erwähnt, sowie zwei Grabinschriften aus dem 2.—4.Jh.u.Z., die auf dem Gebiet von Niedermoesien gefunden wurden und über die man behauptete, daß sie von der Grabinschrift Ovids beeinflußt gewesen wären, unterzieht der Verfasser die Struktur dieser Grabinschrift einer eingehenden Untersuchung.

Aus dieser Untersuchung geht hervor, daß in der Grabinschrift einige Formeln vorkommen, die in den in Versen verfaßten Grabinschriften häufig sind und ihren Ursprung in bestimmten Repertorien nehmen, die auf dem gesamten Gebiet des römischen Imperiums verbreitet sind. Einige dieser Formeln sind dann von den Poeten mit geringen Änderungen in ihre Verse für die Grabinschriften aufgenommen worden.

In seiner Grabinschrift hat sich Ovid vollends nach der seit langer Zeit in Rom verwurzelten Tradition gerichtet und die entsprechenden Formeln aus dem Bestand der gedichteförmigen Grabinschriften entlehnt und angepaßt. Diese Formeln sind aber an die Versifikation und ganz besonders an den Inhalt der Grabinschrift angepaßt, in deren Formen der Poet die wichtigsten Elemente seiner Lebensgeschichte goß.

Über den vermutlichen Einfluß, den die Grabinschrift Ovids auf die Grabinschriften in den Gebieten der Unteren Donau ausübte, meint der Verfasser, daß bis zur Zeit anhand des gegenwärtigen Standes der Forschungen, da über das Überdauern des Poeten in der Erinnerung oder Einbildung der Ortsbewohner von Tomis während der römischen Herrschaft kein Anzeichen nachzuweisen ist, ein derartiger Einfluß weder bewiesen, noch im besten Falle vermutet werden kann. Wie kühn die diesbezügliche Hypothesen auch sein wollten, sie stoßen auf Hindernisse, die augenblicklich noch nicht zu überwinden sind.

GR. SĂLCEANU

DE LA „METAMORFOZE" LA „TRISTE" ŞI „PONTICE"

Clipele vieţii noastre, a celor ce trăim pe ţărmurile euxine, se deapănă împletindu-se cu amintirile anticului Tomis, Constanţa de astăzi, unde, în nopţile de iarnă cu ceaţă, se aud tînguirile sirenelor, ca o prelungire peste două milenii, a melancoliei marelui exilat roman, Publius Ovidius Naso.

Cînd te apropii de statuia lui, cu fruntea îndelung gînditoare, cu bărbia în mînă, exilatul pe veci în Scyţhia Minor, pare că-ţi vorbeşte prin versurile săpate în marmoră :

„Hic ego qui iaceo tenerorum lusor amorum
Ingenio perii Naso poeta meo.
At tibi qui transis ne sit grave quisquis amasti
Dicere Nasonis molliter ossa cubent".

Aicea, doarme Naso înfrînt prin geniul lui,
El ce cînta pe vremuri iubirea tinerească.
Dac — ai iubit vreodată, nu pregeta să spui :
Ţărîna lui Ovidiu în pace odihnească !" (trad. Gr. S.)

Ovidius, urmaşul unui lung şir de cavaleri romani, avea o vilă frumoasă, aproape de Capitoliu, la Roma, în mijlocul unui parc cu flori exotice, cu alei umbroase de pini, cu statui şi colonete. Acolo, şi-a compus opera. Simţindu-se atras spre literatură, a renunţat la cariera de magistrat şi a început să scrie, obţinînd succese deosebite cu poemele lui de dragoste.

A trăit în epoca lui Octavian August, cînd literele şi artele erau încurajate de acest împărat şi de faimosul Mecenas, protectorul poeţilor, epoca în care au scris Horaţiu, Virgiliu, Properţiu şi Tibul.

Edificii şi palate măreţe erau ridicate de arhitecţi celebri, ca Vitruvius, pentru ca, la sfîrşitul vieţii, August să poată spune : „Am găsit o Romă de cărămidă şi vă las o Romă de marmoră".

Dar in acest timp, sub aparenţele strălucitore ale civilizaţiei romane, se desfăşoară o dramă de mari proporţii.

Aceste monumente de artă arhitecturală apasă greu pe umerii sclavilor ducînd blocuri uriaşe, sub loviturile de vergi. Sclavii gem, în timp ce îmbogăţiţii de pe urma războaielor se desfată în lux şi petreceri.

Ovidius nu rămîne indiferent la acest tablou al cruzimii celor de sus şi scoate accente de revoltă, cînd sclavii sînt maltrataţi. Aşa, în „Arta iubirii", vorbeşte de o sclavă, care îşi piaptănă stăpîna şi trebuie să îndure toate capriciile ei, fiind supusă pînă şi la torturi fizice. Plin de indignare, Ovidius protestează, exprimîndu-şi ura împotriva femeilor fără suflet, care, în timp ce sclavele se trudesc făcîndu-le coafura, mîniindu-se pentru orice nimic, le zgîrie faţa cu unghiile şi le înţeapă braţele cu acele de păr.

De aici, putem vedea comportarea stăpînilor faţă de sclavi şi compătimirea lui Ovidius pentru cei umili şi oropsiţi.

Această epocă este cunoscută printr-un ciudat contrast între înflorirea artelor şi literelor, şi decăderea moravurilor. Tinerii nu se mai căsătoresc, preferînd desfrîul. Familiile se destramă, dorinţa de lux ucide simţul moral, societatea romană e în plină decadenţă ; cei mulţi, săraci şi cinstiţi, se simt sfidaţi de cei cu averi, de unde, o nemulţumire generală. Suferinţă şi umilire de o parte, huzur şi decădere de alta. Dar, în casele poeţilor, se ţes versuri, pentru sufletele celor mulţi şi necăjiţi, iar pe mesele arhitecţilor se ridică planuri de clădiri monumentale, care vor duce prin veacuri faima lui Octavian August. Împăratul văzînd decandenţa din juru-i, vrea să însănătoşească moravurile şi face legi severe : o lege împotriva celibatarilor, o lege împotriva luxului şi, în sfîrşit, o lege împotriva adulterului. Aceste legi lucrau din afară asupra oamenilor, prin ameninţarea cu pedepse.

Ovidius gîndeşte cu totul altfel : oamenii trebuie schimbaţi printr-un nou fel de a gîndi, prin dezvoltarea conştiinţei, prin mijloace care să lucreze asupra lumii lor lăuntrice. Ovidius scrie poeme care să le înalţe sufletul, să le trezească sentimente nobile. Întîi, să-i facem pe oameni să se iubească între ei, să se respecte şi, cînd vor ajunge aici, vor şti să respecte legea morală din sufletul lor, se vor feri să se atingă de bunul altuia. Dar, pentru aceasta, trebuie ca orînduirea socială să fie dreaptă. Atît timp cît cei de sus, servindu-se de putere, de legi întocmite numai în favoarea lor, abuzează de munca mulţimilor nevoiaşe şi neînarmate, ajungînd la posesiunea unor averi imense, care le permit o viaţă de lux şi de huzur, nu mai poate fi vorba de dragoste între oameni. Şi cînd morala socială, propagată de cei de sus, este aceea de a avea cît mai mult, şi cînd mijlocul de a ajunge la posesia bunurilor este abuzul, înşelăciunea, ce sentimente se pot trezi în marile mase de oameni asupriţi, cînd văd că ei servesc prin munca lor, la creşterea nedreaptă a averii celor ce petrec ? Rînduri ca acelea scrise de Ovidius întru apărarea dreptăţii sclavilor, aveau menirea de a trezi revolta socială în sufletul lumii de atunci. Deci, pe lîngă realizarea

frumuseții unor viziuni poetice, Ovidius voia îndreptarea relelor sociale. Prin scrisul său, Ovidius era un luptător pentru dreptate.

Ovidius simte în sufletul lui o lume de frumuseți, izvorîte din atingerea coardelor simțirii lui cu lumea legendelor, cu aparițiile mitologice, cu amintirile măreție ale istoriei romane, cu ființa rară, care i-a dăruit clipe de înaltă iubire, soția sa Fabia, și, dintr-o pornire înnăscută de a se dărui lumii, se hotărăște să exteriorizeze această lume în versuri, printr-o muncă titanică, neîndurîndu-se să lase să se piardă în uitare vedeniile ce i-au fulgerat prin minte. Simte că aceasta e partea cea mai aleasă din el, partea nemuritoare, o lume de frumuseți poetice, care vor să-și ia zborul și să pătrundă în universul spiritual al semenilor din timpul lui și din toate timpurile. Cînd spune : „Numele meu va rămîne nești de-a pururi în lume", înțelege o întreagă operă poetică, partea cea mai nobilă a ființei lui, dăruită lumii.

Opera cea mai voluminoasă a lui Ovidius, cuprinzînd 250 de poeme, și în care se vede puterea creatoare a fanteziei lui poetice, o formează „Metamorfozele".

Tinzînd spre frumoase și înalte viziuni umaniste, inspirat din legendele grecești, poetul crează poeme superioare basmelor naive, ridicîndu-le la rangul de poezie cultă, prin frumusețea imaginilor scînteietoare, prin suflul de viață, forma și culoarea ce a dat-o subiectelor. Mai mult, personajele „Metamorfozelor" sale nu mai păstrează caracterul inițial grecesc, ci întruchipează în ele felul de viață și gîndire al romanilor. Delicatețea simțirii, bogăția imaginației, finețea spiritului, suflul larg de umanitate ce le animă, îl așază pe Ovidius alături de cei doi mari poeți Horațiu și Virgiliu.

„Metamorfozele" desfășoară viziunea amplă a geniului ovidian asupra facerii lumii, a dezlănțuirii forțelor naturii, urmărind transformările pe care le-a suferit în decursul veacurilor, pînă în secolul său. În această privință, este un precursor al lui Victor Hugo din „La légende des siècles" și al lui Eminescu din „Scrisoarea I".

Pentru a ilustra felul cum fantezia lui Ovidius transfigura subiectul brut al mitologiei și freamătul de viață ce i-l comunica, voi aminti metamorfoza fecioarei „Dafne" din cartea I, pe care am tălmăcit-o în românește, în versul alexandrin, mai propriu limbii și sensibilității noastre :

DAFNE

Prea mîndră, ca să fie supusă unui soț,
Dafne, de mulți dorită, îi alunga pe toți.
Cărările pădurii sînt fericirea ei ;
Cu păru-n vînt, voioasă, aleargă printre miei,
Păstrîndu-și puritatea, nu vrea deloc să știe
De dragoste, de grijă și nici de căsnicie.
— „Copilă, spuse-atuncea, cu lacrimi, tatăl său,

Schimbat odinioară în fluviul Peneu ;
Copilă, spuse tatăl, încearcă, ai să poți.
Ești singură, iar mie îmi trebuiesc nepoți".
Ea fluviul privește, roșindu-se ușor :
— „Vreau să rămîn fecioară ! E înspăimîntător
Să fii soția unui tiran ce te supune".
Și spumegînd din valuri, părintele îi spune :
— „Nu înțelegi, copilă ? Dușmana vrerii tale
E darul frumuseții atît de sculpturale".

Apollon e în prada iubirii irosit
Ca paiul care-n flăcări se mistuie grăbit.
Ea fuge pe cărare, alunecă săgeată,
Se șterge printre arbori și iarăși se arată.
— „Oprește-te, o, nimfă a lui Peneu ! Pe zei,
Acel ce urmărește prin codri pașii tăi,
Nu-i un vrăjmaș ! Cu groază, de lup fuge oița,
De leu se teme ciuta, de vultur porumbița ;
Pe fiecare-un dușman o urmărește ; eu,
Doar dragostea mă-ndeamnă să te urmez mereu.
Oprește-te, o ! nimfă ! de crengi ai să te-anini ;
Mă tem să nu te sfîșii, fugind prin mărăcini.
Stai ! Nu sînt eu pribeagul ce te-nspăimîntă ! Țara
Îmi e în Delfi, Claros, Tenedos și Patara !
Încetinează-ți pasul ! Chiar Jupiter mi-e tată !
Prin mine, viitorul, trecutul, se arată ;
Eu orice boală vindec, orice minune fac,
Dar, vai ! nu este iarbă să-i dau iubirii leac !"
Ușoară, printre arbori, ea lunecă ; și vîntul
Suflîndu-i împotrivă, i-a răscolit vesmîntul ;
Prin creții de mătasă ai rochiei jucînd,
Zefirul ușuratec s-abate ca un gînd
Și-i flutură șuvița de păr de-a lungul feții
Și fuga-i dă o nouă sclipire frumuseții.
Astfel, prin codri, zeul și nimfa parcă zbor',
Dafne de teamă dusă, iar Phoebus de amor.
Curînd va ține-n mînă sălbateca fugară.
Pe gît, printre șuvițe, ea simte c-o-nfioară
Suflarea-nfierbîntată a zeului. Îi scade
Puterea și pălește. Priviri, ca două spade,
Asupra lui se-ndreaptă. Apoi, spre tatăl său,
Schimbat odinioară în fluviul Peneu :
— „De ești în fundul apei, un zeu, cu-adevărat,
Copila ți-o ajută ! Pămîntul despicat,
Sub mine să se surpe ! A trupului splendoare
Mă duce la pieire ! E prea seducătoare !
Ucide-mă ! Fecioară voiesc ca să rămîn !
Mă apără de focul dorințelor păgîn !"
Abia sfîrșește ruga-i și-o rece amorțire

Începe să se-ntindă pe trup și pe simțire.
Îi înfășoară pieptul o scoarță de copac
Și pletele ei blonde în frunze se prefac ;
Iar brațele în ramuri, și coborînd în tină,
Frumoasele-i picioare se schimbă-n rădăcină.
Coroană-i este capul scînteietor în soare.
Copacul mai păstrează trecuta ei splendoare
Și Phoebus o dezmiardă în inimă și-n gînd ;
Tremurătoarea-i mînă tulpina atingînd,
Sub scoarța nouă, simte o inimă cum bate
Și ramurile-n brațe strîngîndu-le pe toate,
Le-apropie, le-alintă c-o sărutare lungă ;
Dar fiecare creangă se smulge și-l alungă.
Mîhnit suspină zeul ; „De nu-mi poți fi soție,
Copacul lui Apollon ființa ta să fie,
Împodobindu-mi părul și lira mea de aur,
Cu frunzele mărețe, ca ochii tăi, o, Laur !
Să-mpodobești cununa eroilor din Lațiu,
Cînd mii de trîmbiți sună triumful lor în spațiu !
Și străjuind palatul Cezarilor cu artă,
O umbră austeră s-arunci pe orice poartă !"
De cum tăcu Apollon, foșni copacul, și
S-a înclinat o clipă, părînd a consimți.

Această metamorfoză este o apoteoză a purității feciorelnice și, în același timp, exprimă aspirația spre libertate a femeii, — Ovidius apărînd astfel ca un premergător al concepției moderne asupra drepturilor ei. Desigur, Ovidius n-a văzut o afirmare a dreptului de libertate, în zmulgerea fecioarei din legea firească a căsniciei. Nu viața alături de soț ales de ea, o detestă Dafne. Ovidius explică limpede repulsia pe care Dafne o are pentru căsnicie. Ea se justifică în fața tatălui ei, Peneu :

„E înspăimîntător.

Să fii soția unui *tiran ce te supune*".

Ea știe că Apollon ar fi un tiran, deoarece el uzează de forța bărbătească : o fugărește, deși vede că e înspăimîntată și aleargă ca o căprioară gonită de un vînător. Deci, nu de dragoste, nu de căsnicie, îi este teamă, ci de tirania, de care va fi auzit de la prietenele ei măritate și pe care o vede manifestîndu-se în fața ei.

Pe lîngă dragostea ușuratecă, nestatornică, născută din senzații superficiale, pe care Ovidius, a cîntat-o în tinerețe, fiind lipsit de experiență și necunoscînd încă adevărata iubire, — în acest poem scris la maturitate, se vede că poetul avea un respect deosebit față de sufletul feminin și nu concepea ca o tînără să devină soția unui om, oricît ar fi fost el de sus, pentru simplul motiv că o vrea, fără să țină seamă de voința ei.

Sufletul delicat al poetului, aspirația lui spre o dragoste curată, distincția pe care o făcea între amorul întemeiat pe senzații trecătoare și marea dragoste constînd într-o nobilă simțire, ne apar din metamorfoza „Pygmalion".

Numai în tinerețe, cînd, orbit de impresiile dintîi ale simțurilor prea fragede, vederea unor ochi negri îl făcea să creadă că iubește, ca apoi, după stingerea dorinții, să se lase stăpînit de doi ochi verzi, pe care îi uita la ivirea unei talii suple ș.a.m.d., Ovidius, ca mulți tineri, atunci, în epoca decadenței romane, a oscilat între o frivolă și alta, confundînd instinctul procreator cu dragostea, instinct pe care, cum susține filozoful Schopenhauer, natura îl stimulează prin atracția fizică.

Mai tîrziu, însă, cînd a cunoscut-o pe Fabia, soția lui, a înțeles că iubirea este un sentiment înalt, pornind din admirația pentru calitățile sufletești și din farmecul inexplicabil, pe care acestea îl pot avea asupra lui.

Atunci, așa zisele iubiri din tinerețe i-au apărut în toată nuditatea și deștertăciunea lor, atunci, și-a dat seama că acel amor era *un viciu impudic ce-nșeală și ucide* și, sub înrîurirea Fabiei, a scris poeme dînd expresie aspirației lui spre puritate, spre vis, spre iubire ideală.

Pentru a reliefa acest aspect nobil al sufletului ovidian și pentru a retușa imaginea greșită pe care și-au făcut-o despre cîntărețul latin unii critici occidentali, pentru cunoașterea adevăratului suflet al lui Ovidius, așa cum se înfățișează la maturitate, am tălmăcit în românește poemul „Pygmalion" din cartea X-a, folosind versul iambic de 14 silabe și nu în hexametrul antic, care împiedică atît de mult spontaneitatea povestirii și efuziunea sentimentelor.

PYGMALION

Pygmalion cel trist,
Dorind în van fecioara din visu-i de artist,
Înspăimîntat de-amorul ce-nșeală și ucide,
De viciul impudic văzut la Propetide,
Trăia fără soție, — cînd, într-o zi, învins
De flacăra iubirii, — o mînă a întins
Spre daltă și, din fildeș, sculptă, surîzătoare,
O splendidă fecioară cu trup ca de ninsoare.
Sclipeau de viață ochii și gura ei vorbea ;
Tot visu-i de iubire se-ntruchipase-n ea ;
Atîta frumusețe nicicînd nu se îndură
Să-i deie unei fete prea darnica natură.
De opera-i, el singur rămase uluit
Și se simți deodată adînc îndrăgostit.
Avea înfățișare naivă de fecioară ;
Pygmalion tresare cu inima în pară
Și opera cu mîna și-o pipăie ades,

Dacă e trup sau fildeș, rămîne ne'nțeles,
Lung o sărută ; parcă și dînsa îl sărută ;
Strîngînd-o-n brațe, simte îmbrățișarea-i mută ;
Și așezîndu-i capul pe-un vraf de perini moi,
Adorm în nopți cu lună alături amîndoi.

Sărbătorind pe Venus, tot Cyprul a venit.
Cad junci ca de zăpadă, străpunse de cuțit ;
Și coarnele suflate cu aur scînteiază
Și fumegă tămîia în liniștea de-amiază.
Pygmalion în fața divinului altar,
Cînd ritul se sfîrșește, sfios grăiește rar :
„O, zei, îndepliniți-mi dorința mea cea vie :
Ca statua de fildeș soția mea să fie !"
Și Venus, sclipitoare de aur, ascultîndu-i
Dorința lui fierbinte, ușor pricepe gîndu-i,
Și ca o prevestire că îi va fi amică,
Din ruguri, limbi de flăcări de trei ori se ridică.
Pygmalion se-ntoarce. Statuia de fecioară
În brațe o cuprinde și lung se înfioară,
Părîndu-i-se caldă ; încinsă de-o văpaie,
Sub degetele-i, forma de fildeș se înmoaie ;
În trup zvîcnește viața ; tresar sub deget vine ;
Eroului din Pafos, de bucurie-i vine
Să zboare către Venus ; în patima-i fierbinte,
Pe gura lui el simte o gură ce nu minte.
Fecioara se-nroșește, de gîtul lui s-anină,
Ridică o sfioasă privire spre lumină
Și-odată cu azurul, îl vede 'nmărmurită !
Iar Venus, lîngă dînșii, stă martoră uimită.
Și cînd, a noua oară, al lunii corn se-nchise,
Veni pe lume Pafos, copil născut din vise.
Frumoasa insuliță, din fericitul ceas,
Cu numele de Pafos prin veacuri a rămas.

Opera lui, „Fastele", oglindește tendințele spirituale ale timpului de atunci. Octavian August reintrodusese cultul zeilor lari, zei casnici, ocrotitori ai căminului, reînviase sărbătorile religioase ; dispusese să se refacă statuile ruinate și să se ridice altele noi. Prevedea păstrarea cărților conținînd rituri păgîne, cum erau cărțile Fastelor, tabele cronologice ale romanilor din antichitate. În ele, demnitarii ecleziastici, Pontifii, treceau zilele în care se puteau ține procese sau în care acestea erau oprite, zile *faste* și zile *nefaste*. În ele erau menționate și evenimentele istoriei romanilor. Ele formau astfel documente valoroase pentru cunoașterea istoriei patriei și a vieții zilnice a romanilor, un îndreptar în labirintul zilelor de sărbătoare, care se întrețeseau cu cele de lucru.

În „Faste", Ovidius a zugrăvit credințele, superstițiile, miturile și vitejiile eroilor istoriei romane, preamărind de multe ori figura lui

Cezar. Desigur, această apoteozare a împăratului avea un substrat politic : deșteptarea încrederii lui Octavian August, pentru a-i dezvălui într-o zi uneltirile Liviei și ale lui Tiberiu împotriva lui.

O sursă însemnată de inspirație pentru a scrie această operă au fost amintirile din copilărie, care i-au îngăduit să devină povestitorul în versuri a datinilor și obiceiurilor poporului roman, a plăsmuirilor imaginative, prin care acesta își explica fenomenele din natură și din viață : nașterea, moartea, credința în viața de dincolo, trecerea sufletelor în Cîmpiile-Elizee, etc. Un alt izvor de cunoaștere a vieții romane, au fost, după cum mărturisește poetul în decursul acestei opere, lucrările multor istorici și arheologi. Cum aceste lucrări s-au pierdut în timpul războaielor și frămîntărilor sociale, „Fastele" lui Ovidius au rămas ca un document prețios pentru cei care vor să studieze sufletul, viața, religia și filozofia romanilor. „Fastele" constituiau pentru împărații Romei un titlu de glorie impresionant, numele lor fiind slăvite de pana unui mare poet.

Potrivit unor ipoteze, Ovidius, fiind părtaș, se pare, la un complot politic împotriva lui Tiberiu, atrage asupra lui mînia acestuia. Astfel că Augustus, în anul 8 al erei noastre, semnează edictul de exilare a unuia din cei mai mari poeți ai lumii.

Despărțirea poetului de soția sa, Fabia, și de prietenii lui a fost unul din momentele cele mai tragice ale istoriei antice, moment asemănător cu acela care a precedat moartea lui Socrate. Într-o corabie șubredă, Ovidius a străbătut pe furtunile lunii decembrie, marea Adriatică, apoi marea Egee și marea Neagră. În acest timp, sfîșiat de durere la gîndul că niciodată nu-și va mai vedea soția, casa, amicii și Roma, în care strălucise pe culmile gloriei, cu sufletul năpădit de sentimentul pustiului care-l înconjura, palpitînd la fiecare izbitură a talazurilor, ce se năpusteau asupra corăbiei scîrțiind din toate încheieturile, gata să se răstoarne, fulgerarea unui gînd l-a făcut să tresară, să simtă în el o a doua ființă, aceea care îl ținea țintuit ore întregi, pe cînd își zugrăvea eroii în versuri ; a întins mîna tremurătoare spre o tăbliță de ceară și, la lumina unui felinar, care se legăna atîrnat de o grindă, a început să scrie ce simțea în acele clipe de deznădejde.

După luni de luptă cu talazurile și furtunile, într-o dimineață de primăvară, s-a ivit în fața ochilor plînși, țărmul pustiu al Tomisului. Și-a întors privirea în urmă și, la orizont, unde se cufundau în mare nourii trandafirii, i s-a părut că vede prăbușindu-se pentru totdeauna țara însorită a visurilor lui și apoteoza gloriei poetice. Cu sufletul sfîșiat și cu pas șovăielnic, a atins țărmul. Privea în pămînt și i se părea că este un erou din Homer. O putere îl făcu să-și ridice privirea. Înșirați de-a lungul drumului, sclipind printre pletele de păr răvășite, îl priveau ochii geților. Un fior îi străbătu inima și fața îi păli de spaimă. Deși era primăvară, troienele albe mai acopereau țărmul înalt și vîntul șuiera trist cutreierînd pustiurile Scyției Minore.

După ani de viață printre geți, Ovidius a simțit că acești oameni ciudați, războinici, cu înfățișări aspre, aveau un suflet și, ca să-i înțeleagă mai bine, le-a învățat limba. Atunci, a aflat că aveau și acești oameni de la marginea lumii, o credință, o filozofie. Geții credeau în

nemurire și dacă luptau cu atîta vitejie, renunțînd atît de ușor la viață, o făceau din convingerea că sufletul, după moartea trupului, trece dincolo, în sînul lui Zamolxis. Ovidius s-a apropiat atît de mult de geți, încît a scris poezii în limba lor și le-a citit la serbări, în uimirea geților, care ascultau vrăjiți versul exprimînd simțirile lor, în ritmuri și imagini, pe care nu le mai auziseră niciodată. Acesta este primul act de contopire a sufletului dac cu cel latin. Ovidius este primul poet care a scris în limba strămoșilor noștri geto-daci. Știm aceasta din mărturisirile lui Ovidius, în „Tristele" scrise la Tomis. De aceea, ei l-au considerat poetul lor național.

Din „Tristele" și „Ponticele" lui, flori amare, născute din surghiun, aflăm știri despre strămoșii noștri locuind în Dacia Pontică, Dobrogea noastră de astăzi. În ele zugrăvește portul, înfățișarea, credințele, moravurile lor.

Iată înfățișarea geților din „Iarna la Tomis", în traducerea lui Ștefan Bezdechi, profesorul de latină, care a dat grai românesc celor cinci cărți ale „Tristelor" :

„Geții își apără trupul cu piei de-animale cusute,
Iară din blănile lor numai obrazul îl vezi.
Pletele-adesea le sună-mpietrite în țurțuri de ghiață
Și strălucesc a lor bărbi încîlcite de ger".

De la Ovidius, aflăm aspectul Dobrogei în acele timpuri, el ne dă prima descriere a mării, în timpul iernii. Așa că, atunci cînd ne gîndim la poeții noștri care au cîntat marea, locul întîi i se cuvine lui Ovidius.

„Da, am văzut nesfîrșita mare cuprinsă de ghiață
Și-ncremenitul talaz acoperit de un sloi.
Nu numai că am văzut-o, dar mers-am pe apa-nghețată,
Însă de-a undelor culmi nu-mi fu piciorul udat.
Nici nu pot încovoiații delfini să mai zburde prin aer ;
Chiar dacă ei ar voi, ghiața-i oprește pe loc.
Chiar dacă crivățul șuieră cu aripi întinse pe ape,
Nu mai vedem nici un val pe-nlănțuitul abis.
Înțepenită de ger o să steie ca-n murmură luntrea,
Căci prin talazu-nghețat vîsla nu poate răzbi.
Pești încă-n stratul de ghiață înțepeniți eu văzut-am ;
Chiar și atunci nu puțini vii printre ei mai erau".

(trad. Șt. Bezdechi)

Gingașul brad al iubirii era profund îndurerat, gîndindu-se la imensa depărtare ce-l despărțea de soția sa, Fabia, pe care o adora :

„De te-o mira scrisoarea că-i scrisă de-un străin,
Să știi că eu mă aflu bolnav și stins de chin,
Bolnav pe-un colț de lume străină, depărtată,
Nesigur că exilu-mi se va sfîrși vreodată...

Nici dorul cel din urmă să n-am cui să mi-l spun
Şi nimeni să nu plîngă în clipa cînd apun ?
Nici lacrima soţiei pe chipul meu crispat,
Ca sufletu-mi din lume să plece mîngîiat ?..."

(trad. Dimitrie Stoicescu)

La marea singurătate din Pontul Euxin, se adăoga şi sentimentul nesiguranţei vieţii, deoarece năvălirile barbarilor ameninţau cetatea în orice clipă :

Azi, ca bătrîn, eu încins-am sabia, luat-am în stînga
Scutul, şi capul cărunt mi-adăpostesc sub un coif.
Căci, de îndat' ce străjerul din turnu-i dă semn de alarmă,
Cu-nfriguratele-mi mîini armele iute le-nşfac,
Iară duşmanul ce are săgeţi înmuiate-n otravă
Crunt dă tîrcoale la zid pe gîfîindu-i fugar ;
Cum pe o oaie răznită de stînă o-nhaţă hainul
Lup — şi-o tîrăşte cu el, peste cîmpii, prin păduri,
Astfel, barbarul, de află prin cîmpuri răznit pe vre unul
Ce n-a intrat în oraş la adăpost, l-a-nhăţat.
Robul cu lanţul la gît e, sau nevoit să-l urmeze,
Sau e răpus de săgeţi înveninate, pe loc."

(trad. Şt. Bezdechi)

Ne imaginăm ce puţin atrăgătoare şi ce dezolante erau aspectele vieţii din Tomisul acelor vremi :

„Vrei, poate, să afli ce soi de oameni şi ce obiceiuri
Au tomitanii, ai mei concetăţeni de acum ?
Coasta aceasta, măcar că-ntre geţi şi barbari e-mpărţită,
Însă de geţii rebeli pare că ţine mai mult.
Vezi într-un număr mai mare pe geţii ce umblă călare,
Vin şi se duc tot foind prin a oraşului străzi.
Nu e nici unul din ei să nu poarte în spate o tolbă,
Arc şi săgeţi, ce la vîrf unse-s cu fiere de şerpi.
Chip fioros, glasul crunt, icoana lui Marte întreagă ;
Barba şi pletele lor n-au fost tăiate nicicînd.
Mîna deprinsă le e să-nfigă în duşmanul cuţitul.
Armă la oricare gest stînd lîngă şold în chimir".
(Tristia V, 7)

(trad. Şt. Bezdechi)

„Tristele" şi „Ponticele" sînt astăzi documente din cele mai preţioase, din care se inspiră aceia ce vor să studieze trecutul Dobrogei.

Ca un mărgăritar încrustat în marmura unui sanctuar, în opera lui Ovidius, scînteiază un vers, care constituie un tezaur nepreţuit pentru istoria noastră naţională. Vorbind despre locuitorii Daciei Pontice şi

ai Tomisului, poetul spune că, pe lîngă Sciți și neamuri venite din sud, citez :

„...mai mulți la număr sînt geți" — „maior Geticaeque frequentia gentis", — afirmînd astfel preponderența elementului dac în Dobrogea și aducînd un argument suprem în favoarea stăpînirii noastre, din cele mai vechi timpuri, asupra acestui ținut. Dar, pentru ca Ovidius să poată scrie : „mai mulți la număr sînt geții", — „maior Geticaeque frequentia gentis", — a trebuit ca strămoșii noștri geți să lupte din răsputeri împotriva năvălirilor scite, — au făcut sacrificii supraomenești, de-a lungul veacurilor, pentru a-și păstra glia moștenită de la înaintași, — au dăruit pămîntului dobrogean sute de mii de vieți, schimbîndu-le în coline uriașe de oseminte, — încît fiecare fir de praf al Dobrogei este o relicvă lăsată de zbuciumul neamului getic, în avîntul luptelor necurmate, pentru păstrarea ființei noastre, biruitoare, peste veacuri.

DES „MÉTAMORPHOSIES" AUX „TRISTES" ET AUX „PONTIQUES"

Résumé

Ovidius est né en Italie, dans la ville de Sulmona, en l'an 43 av. notre ère. Son père, descendant d'un longue lignée de chevaliers romains, désirait donner à ses fils une instruction supérieure. Ovidius fit des études de droit, de littérature et de philosophie, à Athènes et à Alexandrie.

Il possédait à Rome, près du Capitole, une belle villa, entourée d'un parc à fleurs exotiques, à allées ombreuses de pins, à statues et à colonnettes. C'est là qu'il écrivit ses oeuvres. Se sentant attiré vers la littérature, il renonça à la carrière magistrat et se mit à écrire. Ses poèmes d'amour jouissaient d'un grand succès.

Ovidius a vécu au temps d'Auguste, époque où les lettres et les arts étaient encouragés par cet empereur, aussi bien que par le fameux Mécène, le protecteur des poètes. C'était aussi l'époque d'Horace, de Virgile, Properce et Tibulle.

Dans son volume „Amores", nous trouvons un poète élégiaque, qui exprime ses regrets pour les amours perdus. „Heroides" idéalisent les lettres des amoureuses abandonnées. Dans „Ars Amandi" Ovidius se révèle comme un fin psychologue ; il introduit la jeunesse dans les secrets de l'amour, il explique aux femmes que ce n'est pas la parure exagérée qui constitue la vraie attraction, mais les qualités de l'esprit, la modestie, l'intérêt pour les arts et la littérature.

L'oeuvre la plus volumineuse d'Ovidius, comprenant 250 poèmes, et qui révèle la force créatrice de sa phantaisie poétique, est représentée par les „Metamorphoses". Aspirant vers de belles et grandes visions d'humanisme, le poète, inspiré par les légendes grecques, crée des poèmes supérieurs aux contes naïfs. Par la beauté des images vives, par le souffle vital, par la forme et la couleur dont il a embelli ses thèmes, il élève ces poèmes à un haut degré artistique. Bien plus, les personnages des „Métamorphoses" ne conservent plus leur caractère greeque que original, mais incarnent la manière de vivre et de penser des Romains. La finesse du sentiment, la richesse de l'imagination, la souplesse de l'esprit l'ample souffle d'humanitarisme qui les anime, situent Ovidius parmi les grands poètes Horace, Virgile, Properce et Tibulle.

La métamorphose „Dafné" est une apothéose de la pureté virginale, tout en exprimant, en même temps, les aspirations de la femme vers la liberté,

Ovidius se révèle donc comme un précurseur de la conception moderne des droits de la femme.

L'âme délicate du poète, ses aspirations vers un amour pur, la distinction qu'il fait entre l'amour fondé sur des sensations passagères et le grand amour, qui est un sentiment noble, se font voir dans la métamorphose „Pygmalion".

Dans ses „Fastes" Ovidius peint les croyances, les superstitions, les mythes et les bravoures des héros de l'histoire romaine, tout en glorifiant la figure de César.

Ayant participé à un complot contre Tibère, Ovidius s'attire la colère de celui-ci. Forcé par Tibère, son beau-fils, César signe, en l'an 8 de notre ère, l'édit qui exile l'un des plus grands poètes du monde.

Ses „Tristes" et ses „Pontiques" — fleurs amères, nées de l'exile, nous donnent des détails sur nos ancêtres qui habitaient la Dacie Pontique, c'est-à-dire la Dobroudja de nos jours.

Dans ces poèmes, le poète dépeint leur costume, leur aspect, leur religion, leurs coutumes.

En parlant des habitants de la Dacie Pontique et de Tomi, le poète dit que, outre les Scythes et les autres peuples, venus du sud, „...les plus nombreux sont les Gètes" : Major geticaeque frequentia gentis". Il affirme donc par là la prépondérance des Daces en Dobroudja, ce qui constitue un argument suprême en faveur de notre domination sur ce territoire, dès les plus anciens temps.

VON DEN „METAMORPHOSAE" ZU DEN „TRISTIA" UND „EPISTULAE EX PONTO"

Zusammenfassung

Ovid wurde i.j. 43 v.u.Z. in dem Städtchen Sulmona in Italien geboren. Sein Vater war der Nachkomme einer langen Reihe römischer Kavaliere und wollte seinen Sohn eine erlesene Kultur genießen lassen. Ovid studierte in Athen und Alexandria Rechtswissenschaft, Literatur und Philosophie.

In Rom besaß er in der Nähe des Kapitols eine schöne Villa, inmitten einer Anlage mit exotischen Pflanzen, schattigen Kiefernalleen, Standbildern und Säulen. Dort dichete er sein Werk. Er fühlte sich zur Literatur hingezogen und verzichtete auf die Laufbahn als Magistrat, begann zu schreiben und ernetete großen Beifall, hauptsächlich mit seinen Liebesgedichten.

Er lebte zur Zeit des Octavian Augustus, Zeit in der Literatur und Kunst von diesem Kaiser sowie von dem berühmten Mäcenas, dem Schutzherren der Dichter gefördert wurden, Zeit in der Horaz, Virgil, Properz und Tibull ihre Werke hervorbrachten.

In den „Amores" eröffnet sich uns ein elegischer Dichter, der sein Leid aber die verlorenen Lieben klagt. In den „Heroides" sind die Liebesbriefe der verlassenen Jungfrauen verdichtet. In „Ars amandi" erkennt man einen feinen Psychologen, der die Jugendlichen in die Kunst der Liebe einführt und den Frauen erklärt, daß die wahre Anziehungskraft nicht im übertriebenen Putz liegt, sondern eher in den geistigen Eigenschaften, in der Bescheidenheit, in den Interessen an Kunst und Literatur.

Ovids umfangreichstes, Meisterwerk, das 250 Gedichte enthält, und aus dem die schöpferische Kraft seiner poetische Phantasie zu entnehmen ist, sind die „Metamorphosen". Bestrebt, nach schönen und edlen humanistischen Zielen, schöpft der Dichter seinen Stoff aus den griechischen Sagen und schafft daraus den naiven Märchen höherstehende Poeme, die er durch die Schönheit der leuchtenden Bilder, durch den Hauch des Lebens, durch die Form und die Farbe, die er den Handlungen verlieh, in den Rang des kultivierten Gedichtes erhebt.

Und sogar noch mehr, die Gestalten seiner „Metamorphosen" behalten ihren ursprünglich griechischen Charakter nicht mehr bei, sondern veranschaulichen römische Lebensart und römisches Denken. Die große Empfindsamkeit, die reiche Einbildungskraft, die Feinheit des Geistes und der weite humanistische Sinn, die diese Poeme beleben, reihen Ovid neben die großen Dichter Horaz, Virgil, Properz und Tibull.

Die Metamorphose, „Daphme", ist ein Hohelied der jungfräulichen Unschuld und drückt zugleich das Streben der Frau nach Freiheit aus — Ovid erscheint folglich als Vorläufer der modernen Auffassung über die Rechte der Frau.

Die zarte Seele des Poeten, sein Bedürfnis nach reiner Liebe, den Unterschied, den er machte zwischen Liebe, die auf flüchtigem Gefühl und der großen Liebe, die auf edlem Empfinden beruht, erhellt aus der Metamorphose „Pygmalion".

In den „Fasti" hat Ovid Glauben, Aberglauben, Mythen und Heldentaten der Namen der römischen Geschichte geschildert und dabei verschiedene Male die Gestalt Caesars vergottet.

Da Ovid sich an einer politischen Verschwörung gegen Tiberius beteiligt hatte, zieht er dessen Unwillen auf sich. Im Jahre 7 wird Caesar von seinem Stiefsohn Tiberius gezwungen, die Landesverweisung eines der größten Dichter der Welt zu unterschreiben.

Aus seinen „Tristia" und „Epistulae ex Ponto", diesen bitteren Blüten aus der Verbannung, erhalten wir Kunde über unsere Vorfahren, die in Dacia Pontica, der heutigen Dobrudscha, lebten. Er beschreibt ihre Tracht, ihre Gestalt, ihren Glauben und ihre Sitten.

Über die Bewohner von Dacia, Pontica und von Tomis sagt der Poet, daß außer den Skythen und anderen aus dem Süden gekommenen Völkern"... die Geten mehr an der Zahl sind" : „Major geticaeque frequentia gentis" — und bestätigt derart das Vorherrschen des dakischen Elements in der Dobrudscha, wodurch er einen ausschlaggebenden Beweis erbringt, zugunsten unserer Herrschaft ber üdiese Gebiete schon in den ältesten Zeiten.

NOTE ȘI DISCUȚII

D. GALBENU

AŞEZAREA NEOLITICĂ DE LA COSTINEŞTI

Aduse disparat de colecţionari pasionaţi, materialele neolitice de la Costineşti au atras atenţia asupra acestei aşezări expuse permanent eroziunilor făcute de valurile mării. Cu scopul de a salva şi de a studia singura aşezare neolitică de acest fel pe litoralul românesc, în 1963 Muzeul de arheologie din Constanţa a întreprins o săpătură de salvare.

Pe porţiunea care se mai păstra s-au făcut şanţuri scurte sau casete, pentru a urmări unele aspecte deosebite ale felului în care neoliticii de aici îşi construiau locuinţele, dat fiind stabilirea lor chiar pe malul Mării.

Pe toată suprafaţa săpată s-a ajuns pînă la stîncă, aceasta fiind foarte aproape de solul actual. Imediat sub dunele de nisip formate în ultimii ani, exista un pămînt negru cu mult nisip în care se găseau, sporadic, fragmente de vase romane. Este, dealtfel cunoscut că aşezarea grecească şi apoi cea romană se întindeau şi peste această porţiune de teren, care probabil în antichitate, înainta mai mult spre mare şi cu timpul a fost distrusă. În porţiunile săpate, o singură groapă romană a răvăşit aşezarea neolitică. Nivelul roman mergea aproape orizontal şi paralel cu partea superioară a pămîntului actual. Imediat, sub aceasta, se află urme de locuire neolitică, întîlnite în partea de est a şanţului A şi, în special, în caseta deschisă apoi în şanţul C.

Nivelul neolitic (în timpul săpăturii s-a constatat că nu există aici decît un singur nivel) era aproape la fel de gros pe toată suprafaţa săpată, dar foarte sărac în materiale. Sub nivelul neolitic format din pămînt brun-cenuşiu, se afla un altul galben-cenuşiu, în care materialul ceramic neolitic era întîlnit foarte sporadic, în partea lui superioară, deci la locul de contact între cele două nivele. Sub acesta, în pămîntul galben şi în cel roşu cu concreţiuni mici calcaroase de culoare galbenă, nu s-au mai găsit urme de cultură materială. Sub pămîtul roşu se afla stînca.

În caseta şanţului A şi în şanţ s-a întîlnit un nivel de pietre, care uneori atingea grosimea de 0,40 m şi aluneca uşor de la vest spre

est (fig. 1). În timpul scoaterii pietrelor, toate de mici dimensiuni, s-a constatat că ne aflăm în fața unui semibordei care a avut pe lături pereții căptușiți cu piatră nefasonată. Groapa semi-bordeiului era adîncă de 0,60 m. Nu s-a găsit nici o laviță și nici vreun indiciu al locului unde se va fi aflat intrarea în locuință. Groapa era plină cu material ceramic, cu unelte de silex și cu foarte multe oase. Peste această umplutură erau pietrele, care se găseau totuși și în umplutura gropii și care o acopereau în întregime (fig. 1). S-au găsit foarte puține fragmente de chirpic.

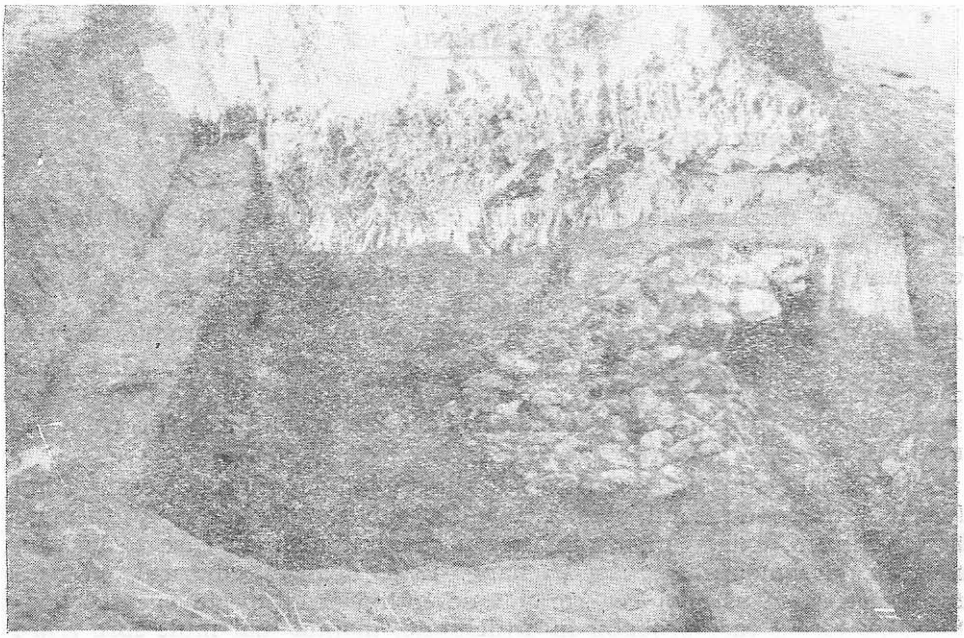

Fig. 1

S-au scos cîteva fragmente de oase și ceramică, care în cea mai mare parte sînt neîntregibile. Aceeași situație se pare că a fost și în șanțul B și în șanțul C, dar lucrările moderne care au sfîrtecat cu șanțuri înguste, în rețea, toată porțiunea aceasta, au căzut exact pe centrul ei, distrugînd-o. În cele două șanțuri, s-au prins numai porțiuni mici din partea de jos a semibordeiului și porțiuni din dărîmătura exterioară a pereților, l-a care se folosise și piatra. Nici aci nu s-au întîlnit fragmente mari de chirpic și nici urme de ardere. Ceramica este asemănătoare cu cea găsită în caseta șanțului A, aparținînd aceleiași faze de început a culturii Gumelnița din Dobrogea.

Este de remarcat că față de volumul lucrărilor și de materialul ceramic foarte fragmentar unelte de silex s-au găsit din abundență. (În șanțul A s-au găsit 36 de unelte de silex întregi și fragmentare).

Uneltele, în marea lor majoritate lame fragmentare, sînt de dimensiuni care, rare ori, ating 10 cm. Dintre ele se remarcă lamele înguste, subțiri, cu secțiunea trapezoidală. De obicei ascuțite pe amîndouă laturile lungi lamele poartă urme vizibile de folosire (fig. 4,3). Răzuitoarele, mult mai puține numeric decît lamele, sînt aproape toate întregi, (fig. 4, 1—2, 4).

S-a mai găsit și o dăltiță dintr-o piatră verde deschis. Are ceafa îngustă și tăișul mai lat, ascuțit din ambele părți ; în secțiune este dreptunghiulară. Tot din piatră, de culoare cenușie, dar de altă calitate, a fost făcută și o fusaioală, plată, cu marginile puțin rotunjite. Gaura a fost dată aproape la centru și făcută din ambele părți.

Cea de a doua fusaiolă a fost făcută dintr-un fragment de vas din pastă bună, cu pereții nu prea groși. A fost tăiată aproape rotund și apoi șlefuită pe margine. Ca și în cazul fusaiolei de piatră gaura a fost dată din amîndouă părțile. A treia piesă lucrată de data aceasta de la început în scopul folosirii ei ca fusaiolă, este bitronconică (fig. 4,5).

Dintre uneltele de os remarcăm un fragment de corn, mult corodat, care făcea parte, probabil, dintr-un rîmoc, un împungător întreg, și o spatulă găsită de colecționarii care au descoperit așezarea.

Din cauza condițiilor foarte neprielnice în care a stat, ceramica descoperită la Costinești este atît de fragilă, încît se sfarmă imediat ce a fost desprinsă de mediul în care a fost descoperită. Nivelul de cultură conținea numai rareori fragmente de ceramică. Materialul mai bogat s-a găsit în caseta șanțului A, sub dărîmătura de pietre, deci în groapa semi-bordeiului descoperit și în cîteva locuri din șanțul B și șanțul C, acolo unde cea de a doua groapă de semi-bordei întîlnită nu fusese deranjată de șanțurile făcute apoi [1].

Ceramica de uz comun predomină. Lutul nu este prea bine ales, cu toate că în apropiere, chiar pe faleză, se văd și acum depuneri de lut de groase din lut de bună calitate. Se folosește ca degresant ceramică pisată mărunt și cîteodată pietricele sfărîmate și chiar nisip. Arderea este făcută incomplet, aceasta contribuind, alături de apa mării și de atmosfera sărată, la distrugerea cu timpul a acestui material. Ceramica de uz comun este, în general, arsă cenușiu-brun pe ambele fețe. Uneori este însă arsă cărămiziu în exterior și brun-negru, în interior, asemănătoare întrucîtva arderii ceramicii culturii Hamangia.

Ca forme, se întîlnesc, atît cît se poate stabili din studiul acestor fragmente, vase cu buza dreaptă și corpul puțin bombat, vase cu gîtul tronconic și corp bombat, vase borcan etc. (fig. 3,5, fig. 4,9).

Decorul întîlnit mai des pe aceste fragmente este barbotina pusă neorganizat sau așezată în vîrci oblice și uneori verticale pe pîntec, asociată cu lustruirea pe partea dinspre gură (fig. 4, 12), cîteodată, dar foarte rar, apar butoni aplicați (fig. 2,3), sau brîu alveolar (fig. 4, 13), șiruri aproape paralele de incizii așezate vertical, pe pîntecul vasului (fig. 4, 16) etc.

[1] Integrăm aici și materialul ceramic descoperit înainte de săpătura noastră și care provine din același loc.

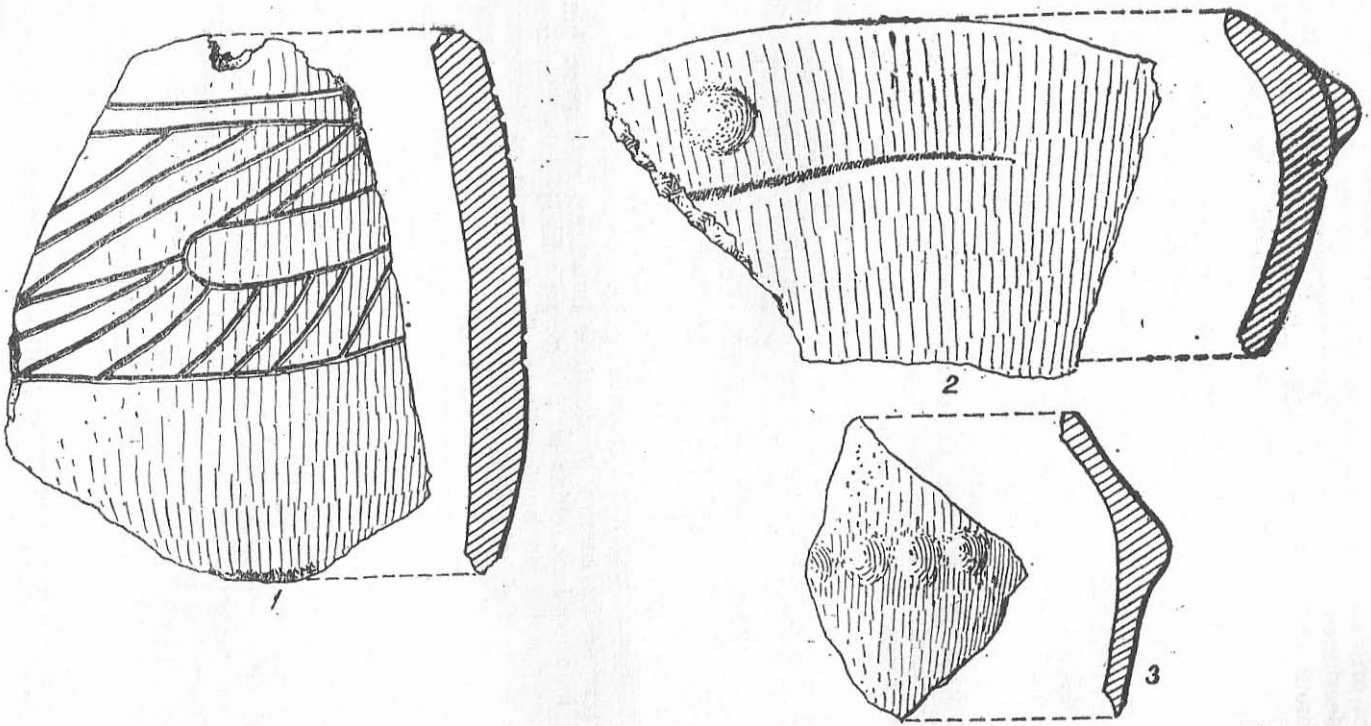

Fig. 2

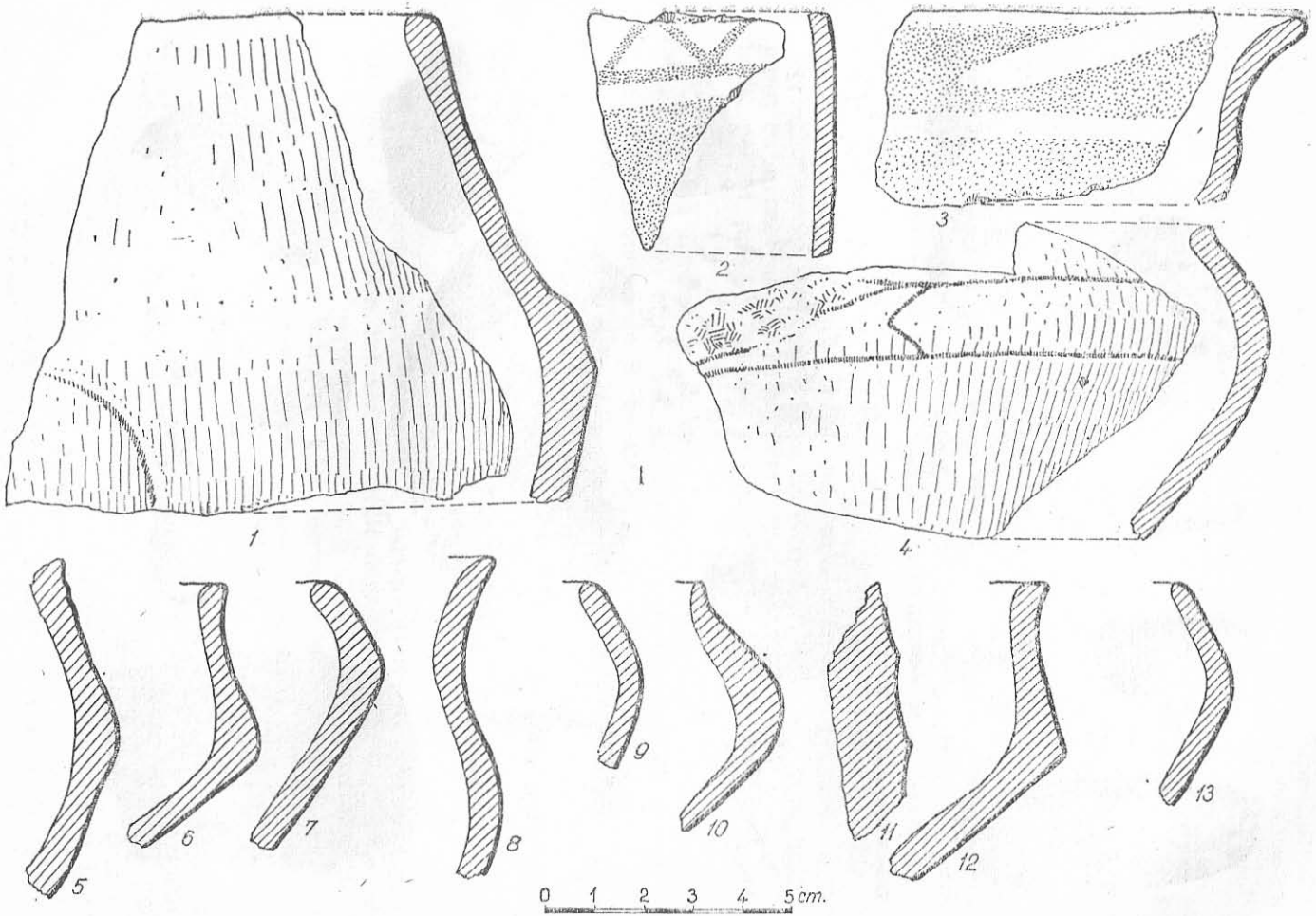

Fig. 3

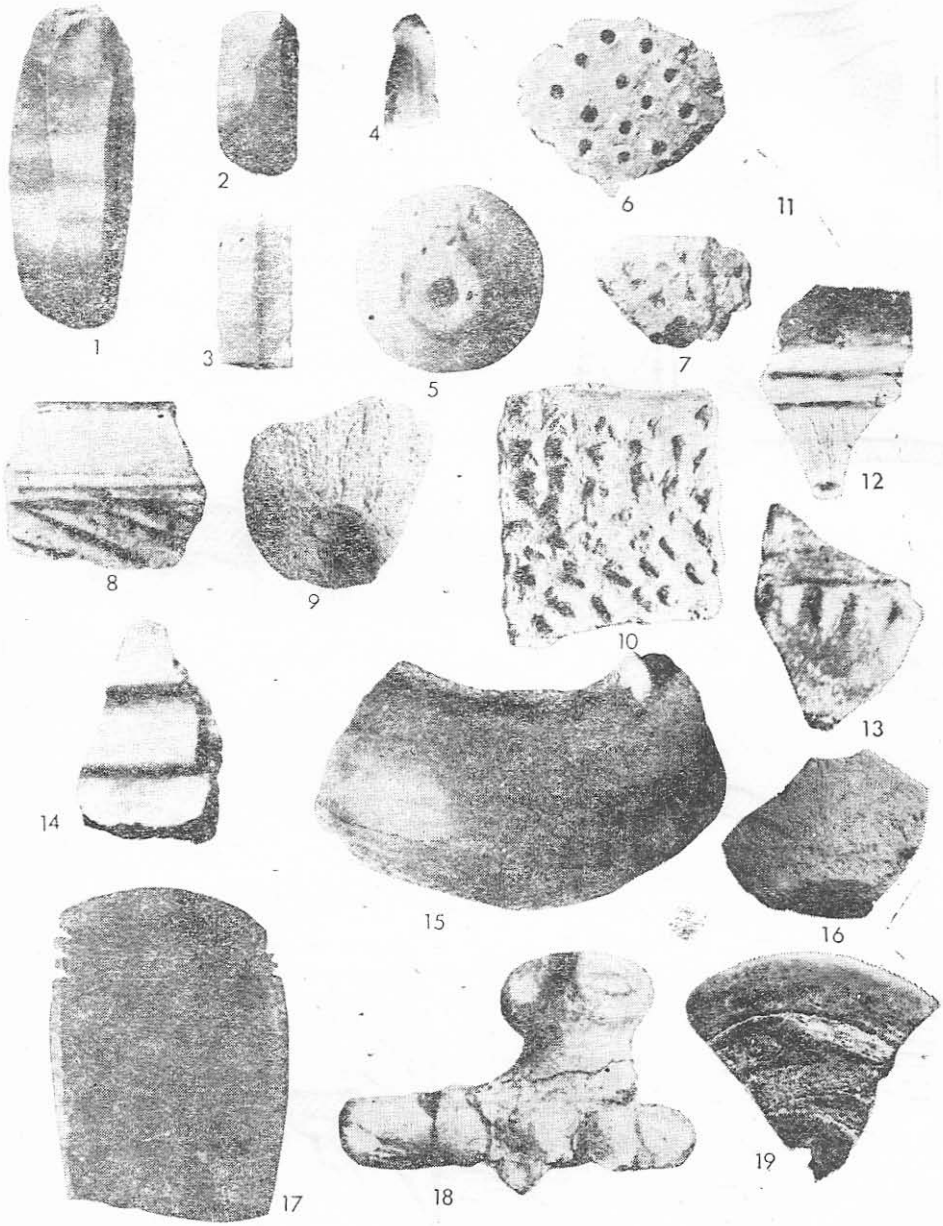

Fig. 4

Ce mai mare parte a vaselor de uz comun sînt bine lustruite în interior, căutînd să micşoreze astfel porozitatea prea mare a ceramicii pe care nu o lucrau şi nu o ardeau destul de bine. Pe fundul unui vas de dimensiuni mari s-au păstrat urmele unei împletituri.

Ceramica bună are mai puţin degresant în pastă, iar lutul este ales cu grijă şi bine frămîntat. Arderea este aici mai uniformă, predominînd ceramica neagră sau neagră-brună. Pe lîngă aceasta, se întîlnesc şi fragmente de vase arse cenuşiu roşcat sau cărămiziu. Aproape toate vasele din pastă bună sînt bine lustruite pe amîndouă părţile.

Dintre vasele mijlocii, mai des, se întîlnesc castroanele cu umăr puţin proeminent, (fig. 3, 9, 13) vasele cu profilul în formă de S (fig. 3, 4, 8), vasele cu corp bombat şi cu mici apucători (fig. 4, 15), vasele cu gura în pîlnie şi corp bombat (fig. 3, 1), iar din cele mici ceştile şi destul de multe străchini, atît din varianta cu buza trasă în interior, care predomină, cît şi din aceea cu buza evazată (fig. 3, 6—7, 12).

Incizia este folosită la decorarea în exterior a străchinilor, iar pe vasele de dimensiuni mijlocii, pentru decorarea pîntecului. Ele formază, de cele mai multe ori, linii curbe sau unghiuri, linii paralele aşezate orizontal pe vas, buline, lulele. Cîteodată, inciziile sînt umplute cu o pastă albă, iar altădată spaţiul lăsat între ele este nelustruit, părînd pregătit anume pentru pictură (fig. 2, 1—2 ; fig. 3, 4 ; fig. 4, 11).

Pe două fragmente, probabil provenind de la capace, s-a folosit şi pictura cu roşu crud. Excizia a fost întîlnită pe umărul unui vas cu profilul în formă de S, pe străchini, pe capace (fig. 4, 19). Pictura cu grafit este rară. Ea se întîlneşte pe gîtul ceştilor asociată cu canelura, iar cîteodată şi cu butoni mici perforaţi (fig. 3,2—3). Canelurile sînt orizontale (fig. 2, 11 ; fig. 4, 14).

La vasele mici şi la străchini cu umărul proeminent este decorat deobicei umărul cu crestături oblice aşezate în grupuri (fig. 4, 8) ; două fragmente de strecurătoare indică existenţa şi a acestor vase (fig. 4, 6—7).

Plastica este reprezentată prin partea inferioară a unui idol antropomorf, lucrat din lut ars, cu mult degresant şi ars cenuşiu, printr-un fragment din partea superioară a altei figurine umane, tot din lut ars (fig. 4, 18), şi printr-un idol, lucrat din gresie verzue (fig. 4, 17).

Dacă partea inferioară a idolului găsit în săpătură are vădite asemănări cu cei din cultura Hamnagia, mai ales cu cel descoperit la Mangalia, cel de al doilea fragment, care a fost descoperit întîmplător, ca şi cel de piatră, este de alt tip. Idolul din ceramică are mîinile întinse în lături, nasul şi ochii sînt realizaţi prin strîngerea pastei între degete. Acesta îşi găseşte analogia în figurinele descoperite în aşezarea de la Tangîru [2], atribuite acolo ultimului facies al culturii Boian, deci contemporan cu cel de la Costineşti, ţinînd seama de faptul că în Dobro-

[2] D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, Bucureşti, 19 fig. 190/7,8.

gea cultura Gumelnița se naște în această perioadă și că așezarea de la Costinești se înserează acum. Idolul de la Costinești nu are urme de vopsea. Pe toată suprafața este netezit cu grijă. Sînii sînt aplicați.

Figurina de gresie este plată, bine lustruită pe amîndouă fețele cu un obiect tare, încît se observă pe ea urmele lăsate în timpul șlefuirii. Redarea siluetei omenești a fost realizată prin cîte trei crestături, nu prea adînci făcute pe margini și prin unirea acestora cu două linii orizontale. În afară de aceste linii nu se observă nici un alt însemn al feței sau al corpului. Prin simplitatea redării fizionomiei omului, această figurină se încadrează la începutul perioadei de lucru a idolilor din piatră și marmoră [3].

Alegerea unui loc de așezare atît de dificil a impus triburilor neolitice să-și adapteze felul de viață la condițiile specifice cerute de apropierea imediată a mării, de diferențele de climă de la un anotimp la altul.

De aceea au construit în locul locuințelor de suprafață expuse vînturilor puternice din timpul iernii, bordeie cu o consolidare a părții superioare făcută din pietre. Bordeiul putea rezista atît la vînt cît și la păstrarea căldurii necesare unei vieții normale în perioadele neprielnice din timpul anului.

Săpătura a dezvelit numai partea marginală a așezării, dar ținînd cont de faptul că nu existau atunci diferențieri sociale este de presupus că toate locuințele erau în bordeie asemănătoare celor două săpate de noi și a altor două identificate în ruptura malului dinspre plajă.

Păstrarea în arderea și în prelucrarea ceramicii a tradițiilor Hamangia, aduce o dovadă în plus că aceștia din urmă au trăit, păstrîndu-și trăsături specifice pînă în pragul trecerii în neoliticul tîrziu. Aspectul deosebit la prima vedere al materialului de la Costinești de cel clasic Gumlența este dat aici tocmai de tradițiile Hamangia. În această așezare, mai mult ca în acelea de pe malul Dunării unde s-au mai găsit niveluri aparținînd acestui facies, cultura Boian a transmis aproape total caracteristicile sale noi ; influențele Hamangia sînt mai slabe.

Formele ceramice, decorul, uneltele sînt ale primilor gumelnițeni, caracterele lor gumelnițene neputînd fi contestate. Cu toată depărtarea de centrul în care s-a desvoltat și un nivel Boian sub primul nivel Gumelnițean, și aici baza culturii o formează cultura Boian [4]). Influențele Hamangia sînt simțite destul de puternic, dar nu sînt predominante nici la această depărtare. Materialele de la Costinești au analogii pînă la identitate cu cele descoperite în alte așezări de acest tip printre care se numără în aceea de la Hîrșova [5]).

---

[3] Silvia Marinescu-Bîlcu, *O statuetă neolitică de marmură descoperită la Gumelnița*, în SCIV, 1, 1963, pag. 139 și urm.

[4] D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, Buc. 1966, pag. 111 — aici vezi și bibliografia la zi.

[5] Doina Galbenu, *Nouvelles données concernant le début de la civilisation de Gumelnița de Dobrogea*, în *Dacia*, N, S, X, 1966, p. 322.

Așezarea de la Costinești în care s-a găsit un singur nivel de locuire, aparține fazei de început a culturii Gumelnița, păstrînd prezent influențe Hamangia, ceea ce o deosebește, neesențial însă de celelalte faze mai tîrzii ale culturii în care diferențierile regionale între Muntenia, Dobrogea și sudul Dunării încep să-și piardă din subsistență.

LE SITE NÉOLITHIQUE DE COSTINEȘTI

Résumé

Le site néolithique de Costinești, signalé par des découvertes fortuites, a attiré l'attention du Musée d'Archéologie de Constantza et l'a déterminé à entreprendre, en 1963, des fouilles de sauvetage.

Dans la zone explorée s'est avérée l'existence d'un seul niveau néolithique, à part quelques objets archéologiques de l'époque romaine.

Comme outils, on a trouvé de nombreuses lames fragmentaires des silex, des racloirs, un ciseau et trois fusaïoles.

Les produits céramiques sont très fragmentaires. Les vases d'usage commun prédominent. On rencontre des vases à bord droit et à panse un peu bombée, à col en forme de tronc de cône et à panse bombée, ainsi que des pots etc.

La céramique de bonne qualité renferme dans se pâte peu de dégraissant, l'argile, soigneusement choisie, est bien pétrie. Les vases, en céramique de bonne qualité, sont polis des deux côtés.

L'art plastique est représenté par deux fragments d'idoles antropomorphes en argile et une idole réalisée en grès verdâtre.

Les fouilles de Costinești ont prouvé que pour la technique de la fabrication, aussi bien que pour la cuisson de la céramique, on conservait des traditions Hamangia.

L'aspect qui sépare, à première vue, le matériel de Costinești de celui, classique, de Gumelnița, s'explique justement par les traditions Hamangia.

Les formes céramiques, le décor, les outils, appartiennent aux premiers habitants de Gumelnița, ces caractères ne pouvant être contestés.

Les analogies entre les objets de Costinești et ceux découverts dans d'autres sites du même genre (parmi lesquels on peut compter aussi ceux de Hîrșova) vont jusqu'à l'identité.

Le site de Costinești appartient à l'époque primitive de la culture Gumelnița, tout en conservant des influences Hamangia, ce qui le distingue, mais pas essentiellement, des époques plus tardives de cette culture, lorsque les différences régionales entre la Valachie, la Dobroudja et le sud du Danube commencent à perdre de leur fond.

DIE NEOLITHISCHE SIEDLUNG VON COSTINEȘTI

Zusammenfassung

Die durch Zufallsfunde entdeckte neolithische Siedlung von Costinești erweckte das Interesse des Archäologischen Museums in Konstanza, welches 1963 eine Rettungsgrabung unternahm. Außer verschiedenen archäologischen Fund-

gutes römischer Zeit, kam in der untersuchten Zone eine einzige neolithische Schicht zutage.

Geräte : man fand zahlreiche Feuersteinklingen in Bruchstücken, Schaber, ein Meißelchen und drei Webstuhlgewichte. Die Keramik ist stark zerbrochen. Es herrscht die Einfachware vor. Außerdem sind Gefäße mit geradem Mundsaum und etwas bauchigem Körper, Gefäße mit trichterförmigen Hals und bauchigem Körper und Topfgefäße gefunden worden.

Die bessere Keramik hat weniger Magerungsmittel in der Paste, und der Ton ist sorgfältig gewählt und gut geknetet. Die Gefäße aus guter Keramik sind auf beiden Seiten geglättet. Die Plastik ist durch zwei Bruchstücke von menschenförmigen Götzenbildnissen vertreten, die aus Ton gearbeitet sind und von einem Götzenbildnis aus grünlichem Sandstein.

Die Forschungen, die in Costineşti durchtgeführt wurden, erwiesen, daß die Arbeits- und Verbrennungstechnik des Tons Hamangia-Überlieferungen aufweist.

Der auf ersten Anblick vom klassischen Aspekt verschiedene Aspekt des Fundgutes von Costineşti ist eben von der Hamangia-Überlieferung gewährleistet.

Die keramischen Formen, die Verzierung, die Geräte gehören den ersten Gumelniţa-Leuten an, denn ihre Gumelniţa-Merkmale können nicht bestritten werden.

Das Fundgut von Costineşti weist Ähnlichkeiten bis zur Gleichheit mit dem Fundgut aus anderen Siedlungen dieser Art, wie z.B. aus Hîrşova auf. Die Siedlung von Costineşti gehört in die Anfangsphase der Gumelniţa-Kultur ; sie erhält Hamangia-Überlieferungen aufrecht, wodurch sie sich — allerdings unwesentlich — von den anderen, späteren Phasen der Kultur unterscheidet, in denen die regionalen Unterschiede zwischen Muntenien, der Dobrudscha und südlich der Donau nicht mehr so ausgeprägt sind.

N. HARȚUCHE

CONTRIBUȚII LA REPERTORIUL ARHEOLOGIC AL DOBROGEI

Stadiul actual al cercetărilor și studiilor de ordin istoric afectate Dobrogei — această zonă care a cumulat și tezaurizat, ca nici o altă regiune a țării, imense valori istorice și de artă — se completează continuu cu noi și interesante rezultate. Sub aspect arheologic ele vin să se adaoge și să continue vechi și statornice tradiții. În ultimii ani, cercetătorii Muzeului de arheologie din Constanța au adus contribuții de valoare la cunoașterea preistoriei Dobrogei. S-a suplinit astfel o rămînere în urmă care se făcea mult simțită în urmă cu 12—13 ani, adică în perioada anilor 1957—1958, cînd am întreprins în zonele centrală și sudică a regiunii, cercetări de teren în vederea depistării de noi puncte de interes arheologic. Rezultatele s-au concretizat în descoperiri de interes în primul rînd în studiul orînduirii comunei primitive și perioadei prefeudale. Din păcate, cercetările nu au putut fi pe deplin valorificate, ele rămînînd la nivel de indicații privind existența unor așezări și necorpole. Valorificarea științifică deplină presupune reluarea punctelor arheologice indicate în cuprinsul articolului și epuizarea lor prin săpături metodice și de amploare. Dată fiind funcția orientativă a expunerii de față și în scopul unei mai ușoare și comode utilizări a textului, am renunțat la respectarea criteriului cronologic, prezentarea materialelor făcîndu-se în ordinea alfabetică a localităților.

1. CASTELU.

În partea de sud-est a comunei, pe terasa de nord a văii Carasu, la locul numit „Coada malului", se află o întinsă așezare feudală timpurie, distrusă în cea mai mare parte de săpăturile unei cărămidării, precum și de lucrările agricole. Atît la suprafața solului arabil cît și în malurile gropilor cărămidăriei se găsesc numeroase fragmente ceramice, oase de animale și pietre de forme și dimensiuni diferite provenite de la locuințe. Ceramica, din punct de vedere al pastei, se împarte în două grupe : a) ceramica de culoare roșie-cărămizie ornamentată

cu benzi de striuri orizontale și valuri, și b) ceramica cenușie decorată cu linii lustruite. Cantitativ, ultima categorie este mult mai redusă. Din punct de vedere cultural, ceramica din această așezare aparține culturii Dridu (sec. X-XI) și este cel puțin în partea contemporană cu necropola de incinerație din incinta S.M.T. Castelu [1]. Tot în zona așezării feudale-timpurii s-au găsit și fragmente de vase romane din sec. III-IV e.n. Într-una din gropile săpate de cărămidari a fost găsit un fragment de vas, lucrat cu mîna, de culoare gălbuie, lustruit pe ambele suprafețe, care pare a fi de factură mai veche, probabil neolitic.

La aproximativ 200 m spre sud de biserica satului și aproape la aceeași distanță, spre vest de punctul „Coada malului", se află un mamelon care înaintează spre sud în apele bălții Carasu. Pe latura de vest a mamelonului a fost săpată o groapă în care s-au găsit resturile unui zid construit din blocuri mari de piatră, foarte bine fasonate pe toate patru laturile. În jurul acestui zid am găsit mai multe fragmente de vase romane din sec. III-IV e.n.

2. SATUL CHEIA, COM. TÎRGUȘOR.

La aproximativ 500 m spre nord-est de peștera „La Soci" și la 1 km spre est de satul Cheia, pe partea stîngă a văii Casimcea, se află un bot de deal numit de localnici „Silițte", pe suprafața căruia se găsesc fragmente de vase, bucăți de silex, oase de animale. Cu ocazia unei cercetări de suprafață făcute pe acest deal în vara anului 1957, am recoltat mai multe lame și nuclee de silex, precum și fragmente de vase. Ceramica este în exclusivitate lucrată cu mîna, avînd culoarea gălbuie-cărămizie și este ornamentată cu preoeminențe, barbotină, sau motive geometrice realizate cu ajutorul inciziei și picturii cu grafit. Din punct de vedere tipologic această ceramică este asemănătoare cu unele exemplare descoperite în peșterile de pe teritoriul satului Cheia (la Izvor, Soci și Baba) [2] precum și cu cîteva forme întîlnite în nivelul III al așezării neolitice de la Medgidia [3]. Așezarea de la Silițte datează deci dintr-o fază timpurie a culturii Gumelnița (A 1).

3. COMUNA ION CORVIN.

În marginea de est a comunei, pe partea dreaptă a șoselei Constanța-Ostrov, se află o peșteră a cărei intrare este la nivelul șoselei, asemănătoare cu cea de „La Izvor" de pe raza satului Cheia. Peștera

[1] A. Rădulescu și N. Harțuche, *Cimitirul feudal timpuriu de la Castelu*, Constanța 1967, p. 84 și urm.

[2] Pentru ceramica din aceste peșteri, articolul nostru : *Cercetări postpaleolitice în peșterile Dobrogei*, în mss.

[3] Așezarea de la Medgidia a fost cercetată de noi în anii 1957—1958 ; materialul în studiu.

de la Corvin are intrarea orientată spre sud-vest, iar fundul către nord-est și are următoarele dimensiuni : înălțimea maximă 3,50 m, lungimea totală (cu cotlonul) 12 m, lărgimea la intrare 5,40 m, iar la intrarea în cotlon 2,60 m. Fundul cotlonului este astupat cu pietre provenite din prăbușirea plafonului. Deși nu s-au putut recolta decît puține fragmente ceramice neolitice (din cauza timpului nefavorabil), ținînd seama de așezare, formă și dimensiuni, credem că această peșteră a fost locuită încă din epoca paleolitică.

4. SATUL GRĂDINA, COMUNA TÎRGUȘOR.

În marginea de vest a satului, pe valea Casimcei, un elev de la școala elementară din localitate a găsit un vas de lut în perfectă stare, împreună cu alte fragmente ceramice de aceeași factură, pe care le-a adus la școală. În vara anului 1957, învățătorul Țuțuianu Ion a cedat acest vas prof. C. S. Nicolaescu-Plopșor care mi l-a încredințat pentru a-l publica. Vasul este lucrat cu mîna, din pastă de calitate superioară, de culoare brună-cenușie cu pete castanii, de formă aproape globulară, cu fundul mic și plat. Gîtul pînă la umăr lipsește, fiind spart din vechime, iar marginea spărturii este bine șlefuită, în scopul reutilizării lui. Decorul constă din benzi de linii orizontale, verticale sau în unghiuri, benzi realizate din trinughiuri fin incizate. O parte din benzi sînt umplute cu asemenea triunghiuri, dispuse oblic și umplute la rîndul lor cu o pastă de culoare albă, fig. 1/4. Bizuindu-ne pe tehnica de preparare a pastei, pe formă și decor, se poate stabili că vasul de la Grădina aparține culturii Hamangia, încadrîndu-se între faza Columbia C și Ceamurlia.

5. SATUL HAGIENI, COM. LIMANU.

Pe teritoriul satului Hagieni se află un grup de movile, din care două au fost distruse în primăvara anului 1960, cu prilejul săpării unor șanțuri de irigații. Cele două movile săpate (una în întregime, iar a doua numai pe jumătate) sînt situate la aproximativ 1 km spre nord-est de satul Hagieni. Întrucît ambele movile au fost săpate nesistematic și fără o supraveghere din partea unui arheolog, rezultatele pe care le prezentăm sînt o urmare a reconstituirii făcute de noi la fața locului, în urma informațiilor primite de la unul din țăranii care lucrau la săparea șanțului și care a descoperit mormîntul de care vom pomeni mai jos.

În prima movilă, săpată în întregime, a fost găsit un schelet omenesc așezat în poziția chircită și depus într-o groapă săpată în lutul galben la adîncimea de 0,80 m de la suprafața solului arabil actual. Groapa mormîntului era plastă aproximativ către centrul movilei. Din acest schelet s-au mai găsit cîteva fragmente din casele craniului și

ale picioarelor, care păstrau pe ele urme de ocru roșu. Acest mormînt nu a avut nici un obiect de inventar. De la această movilă, la circa 200 m mai către sud, se afla o a doua movilă, tăiată mai mult de jumătate din diametrul ei de șanțul de irigație. Și în centrul acestei movile a fost găsit un mormînt cu groapa săpată de la suprafața solului din jur, în lutul galben, și apoi căptușită și acoperită cu lespezi de piatră nefasonată. În acest mormînt se afla scheletul unui adult ale cărui oase purtau pe ele urme de ocru roșu. În groapă scheletul era dispus în poziția chircită, culcat pe partea stîngă, direct pe fundul gropii (nepavat cu lespezi), fiind orientat cu capul spre est-nord est, iar picioarele

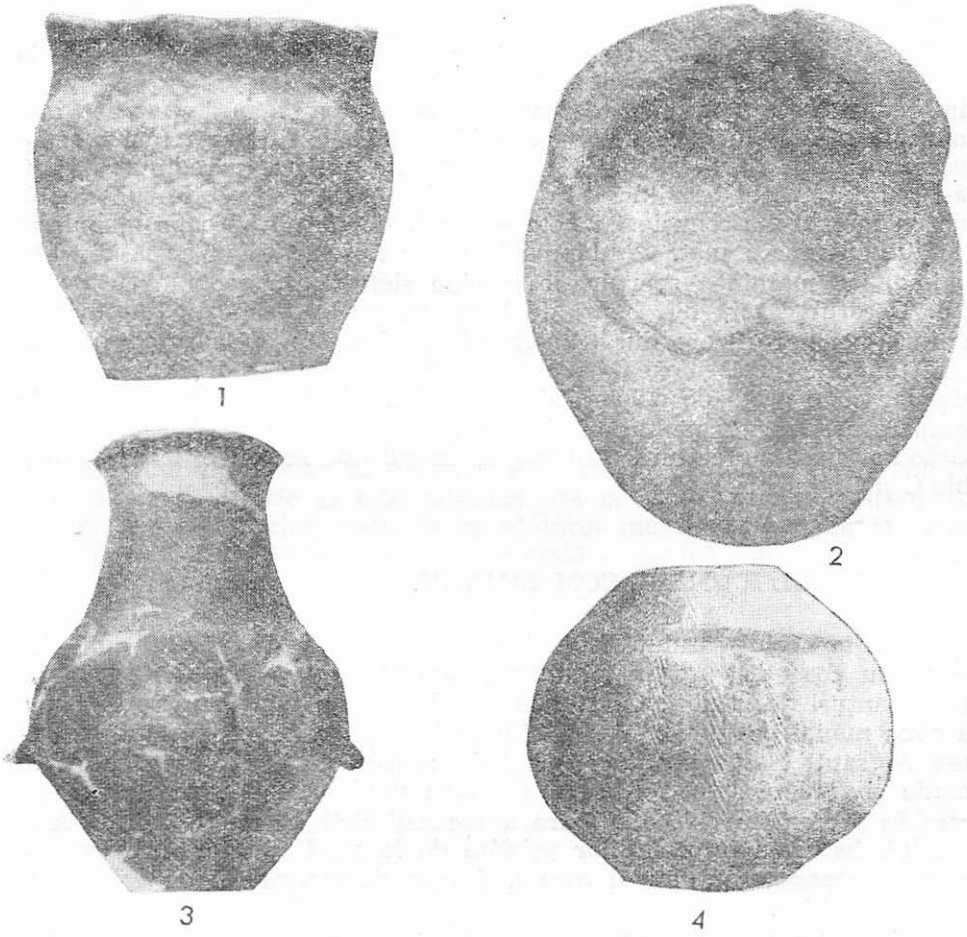

Fig. 1/1,2 : Vas descoperit într-un mormînt tumular la Hagieni, perioada de tranziție de la neolitic la bronz.

Fig. 1/3 : Vas de ofrandă descoperit în mormîntul getic de la Petroșani.

Fig. 1/4 : Vas aparținînd culturii Hamangia descoperit în satul Grădina.

la vest-sud-vest și fața către sud. La aproximativ 20 cm distanță de occipital a fost așezat ca ofrandă un vas de lut ars lucrat cu mîna, iar în apropierea frontalului se aflau doi bulgărași de ocru roșu. Vasul de ofrandă este lucrat cu mîna din pastă de calitate inferioară, de culoare brună-gălbuie la suprafață, iar în spărtură brună închis și cu aspect zgrumțuros din cauza pietricelelor pe care le conține pasta. Cu tot aspectul neîngrijit, suprafața a fost totuși netezită cu mîna și apoi acoperită cu un strat subțire de lut mai fin, care nu a reușit să acopere porozitățile de la suprafață. Din punct de vedere al formei acest vas reprezintă o căniță tronconică, cu corpul relativ bombat, cu pro-

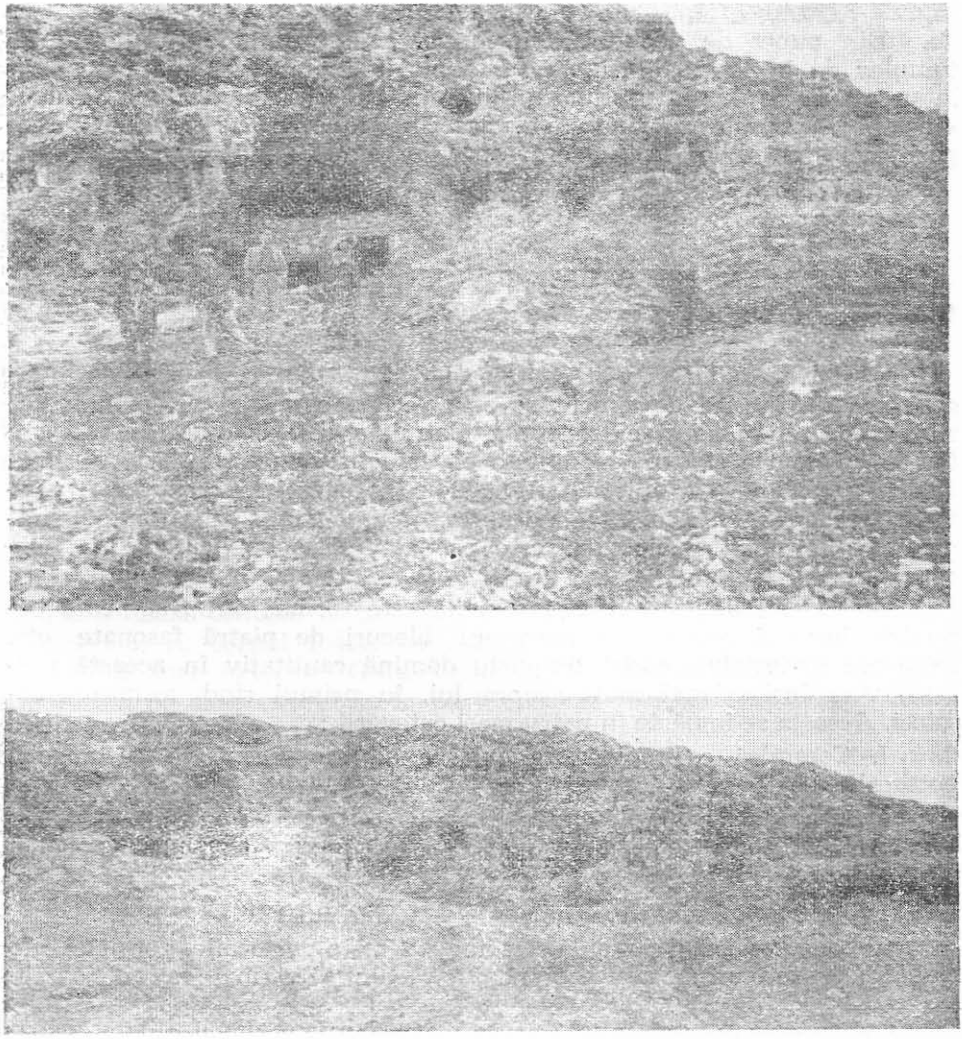

Fig. 2/1.2 : Peștera „Canareaua Bekerului" de la Petroșani.

filul de forma unui S alungit [4]. Partea superioară a vasului se termină într-o buză evazată, prevăzută cu un mic cioc care servea la turnat. Ţinînd seama de formă şi de prezenţa ciocului, vasul ar fi trebuit să fie prevăzut şi cu o toartă, care în cazul nostru lipseşte. Pe partea opusă ciocului, acolo unde în mod obişnuit trebuia plasată toarta, corpul vasului este mai bombat decît în rest. De la linia de maximă rotunzime, corpul vasului se îngustează treptat către fundul care este perfect plat.

Dimensiunile vasului de ofrandă : înălţimea totală 12 cm în partea opusă ciocului şi 11,5 cm în partea din spre cioc. Diametrul gurii este de 11 cm, a fundului 8,2 cm, iar grosimea maximă a peretelui este de 1 cm (fig. 1/1,2).

Din punct de vedere tipologic vasul de ofrandă din mormîntul tumular de la Hagieni, îşi găseşte analogii cu un vas-cană descoperit la un mormînt tumular situat în incinta pepinierei agrosilvice Baldovineşti, jud. Brăila [5]. Avînd în vedere ritul funerar, cît şi vasul descoperit, mormîntul de la Hagieni, aparţine etapei tîrzii a perioadei de tranziţie sau începutul epocii bronzului.

6. ORAŞUL MEDGIDIA, PUNCTUL CARIERA FABRICII DE CIMENT.

Pe terasa sudică a văii Carasu, la distanţă de cîteva sute de metri spre sud de fabrica de ciment se află vechea carieră care, prin lucrările de descopertare şi extragere a pietrei, a distrus o întinsă aşezare feudală timpurie şi o parte dintr-o construcţie romană situată pe linia valurilor romane. La aproximativ 100 m spre est de carieră, pe pantele unei viroage (orientate sud-nord), stratul de cultură feudal timpuriu se continuă şi aici, dar este parţial distrus de lucrările de descopertare.

Materialul de proveniență romană este format din fragmente ceramice, baze şi coloane de marmură, blocuri de piatră fasonate etc. Deoarece materialul feudal timpuriu domină cantitativ în această aşezare, vom insista mai mult asupra lui, în primul rînd, asupra ceramicei. Aceasta se împarte în patru mari categorii :

I. Ceramică caolinoidă, de culoare alburie, acoperită cu angobă portocalie.

II. Ceramică acoperită cu smalţ.

III. Ceramică brună-cărămizie, ornamentată cu striuri şi benzi de linii în valuri, incizate.

IV. Ceramică cenuşie, ornamentată cu linii lustruite.

I. La ceramica caolinoidă, cu angobă roşie-portocalie, formele cele mai frecvente sînt : vasele-borcane, străchinile şi mai rar ulcioarele

[4] Vasul se află la Muzeul din Mangalia.
[5] N. Harţuche şi F. Anastasiu, *Brăiliţa*, Brăila, 1968, p. 49 şi urm., pl. 57/2.

cu una sau două torți. Este interesantă apariția unui fragment de vas, de dimensiuni mijlocii, cu corpul bombat, prevăzut în partea interioară cu două coaste în relief, aplicate orizontal. Pe suprafața exterioară, pînă la linia de maximă rotunjime este ornamentat cu benzi de linii superficial incizate, dispuse orizontal.

II. Ceramica acoperită cu smalț are pereții mai groși, pasta mai puțin compactă, iar suprafața exterioară acoperită cu un strat de smalț de culoare verzuie-măslinie (fig. 3/1).

La ceramica din categoria a III-a forma de vas dominantă este borcanul cu corpul mai bombat sau cu o siluetă mai zveltă, buza fiind inelară, teșită sau îngroșată. Decorul se reduce, în general, la incizie, constînd din striurile orizontale, valul simplu sau în bandă (înclinat de obicei spre stînga), hașurile și impresiunile (fig. 4).

IV. Ceramica cenușie este asociată cu cea din categoriile mai sus amintite, iar din punct de vedere cantitativ se află în proporții egale cu vasele ornamentate cu striuri și valuri incizate. Din punct de vedere al pastei, culorii și formelor, ceramica cenușie prezintă mai multă uniformitate. Pasta vaselor este compactă și de obicei arsă uniform, avînd o culoare cenușie sau brună.

Stilul de ornamentare este simplu și constă din linii lustruite, dispuse vertical sau în formă de rețea. Vasele lipsite de decor au întreaga suprafață acoperită cu un strat subțire de lut fin, de obicei lustruit (fig. 3/5,7,12). Vasele de dimensiuni mai mari au aplicate pe corp una sau două torți tubulare. În afară de materialul fragmentar cules de noi, lucrătorii de la carieră au găsit, în timpul lucrărilor de descopertare, mai multe vase întregi, din care s-au putut salva cinci bucăți, achiziționate de regretatul farmacist Paul Bălcănescu din Brăila. Dat fiind că vasele din pasă cenușie, întregi, descoperite în așezări sînt în general puține la număr, găsim necesar să facem o descriere mai detaiIată a fiecărui exemplar în parte :

Vasul nr. 1 este lucrat din pastă de bună calitate, bine arsă, de culoare brună-cenușie la exterior, roz-cărămizie în spărtură. Are forma de borcan cu corpul foarte bombat, gîtul scurt, buza ușor răsfrîntă și rotunjită spre exterior. Gura vasului este prevăzută cu două albieri, în formă de cioc, executate în părțile opuse toartelor. Cele două toarte, cu capetele aplicate pe gît și umăr, au forma de bandă (late de 3 cm), cu cîte o canelură superficială dispusă longitudinal. Privite din profil și mai ales dacă ținem seama de dimensiunile lor mici, în comparație cu corpul vasului, acestea au aspectul unor urechiușe. Decorul este simplu : gîtul este puternic lustruit, pe cînd restul corpului, începînd de la umăr pînă aproape de fund este acoperit cu linii lustruite trase orizontal. Pe linia de maximă rotunjime s-a executat o bandă formată din trei linii paralele, dispusă orizontal. Fundul este plat și deși este corodat, se mai pot observa pe el urmele unei ștampile în relief, în formă de linie dreaptă, lungă de 8,2 cm. Dimensiunile vasului : înălțimea 21,8 cm, diametrul gurii 12 cm, iar diametrul maxim al corpului 21,5 cm (fig. 5/1,1a).

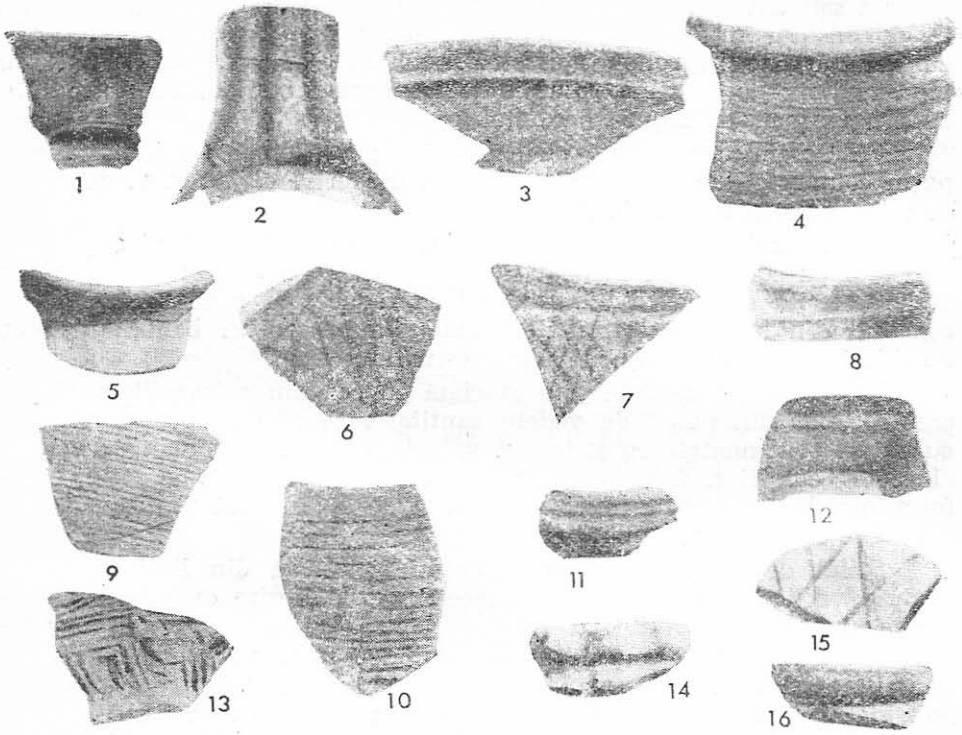

Fig.3 ;1 : Fragment de vas smălțuit din așezarea de la fabrica de ciment — Medgidia 7,12 : Fragmente ceramice cenușii, fabrica de ciment Medgidia ,sec. X-XI e.n ; 9-16 : Fragmente ceramice, feudale timpurii de la Negru Vodă ; 2-4 : Fragmente de vase de la Medgidia, fabrica de ciment.

Vasul nr. 2. Spre deosebire de celelalte exemplare, acesta este foarte bine conservat. Este lucrat dintr-o pastă bună, arsă uniform și are culoarea cenușie deschisă, cu pete mai închise în partea inferioară. Vasul are forma de ulcior cu gîtul înalt, cu marginea mult evazată, teșită spre exterior, iar corpul înalt și ușor alungit îi dă un aspect elegant. Gura ulciorului este prevăzută în partea opusă toartei cu un lob (cioc). Toarta are forma de bandă, cu un capăt aplicat pe gît, iar cu celălalt pe umăr. În partea inferioară, sub linia de maximă rotunjime a corpului sînt aplicate două urechiușe. Umărul vasului este marcat prin două linii slab incizate dispuse orizontal, iar în partea inferioară (la baza urechiușelor) s-a executat o linie orizontală incizată, lată de 0,3 cm. Întreaga suprafață, începînd de la umăr pînă spre fund, este acoperită cu linii verticale lustruite (fig. 5/3, 3 A). Dimensiuni : înălțimea 22 cm, diametrul gurii 6,5 cm, diametrul fundului 8,5 cm.

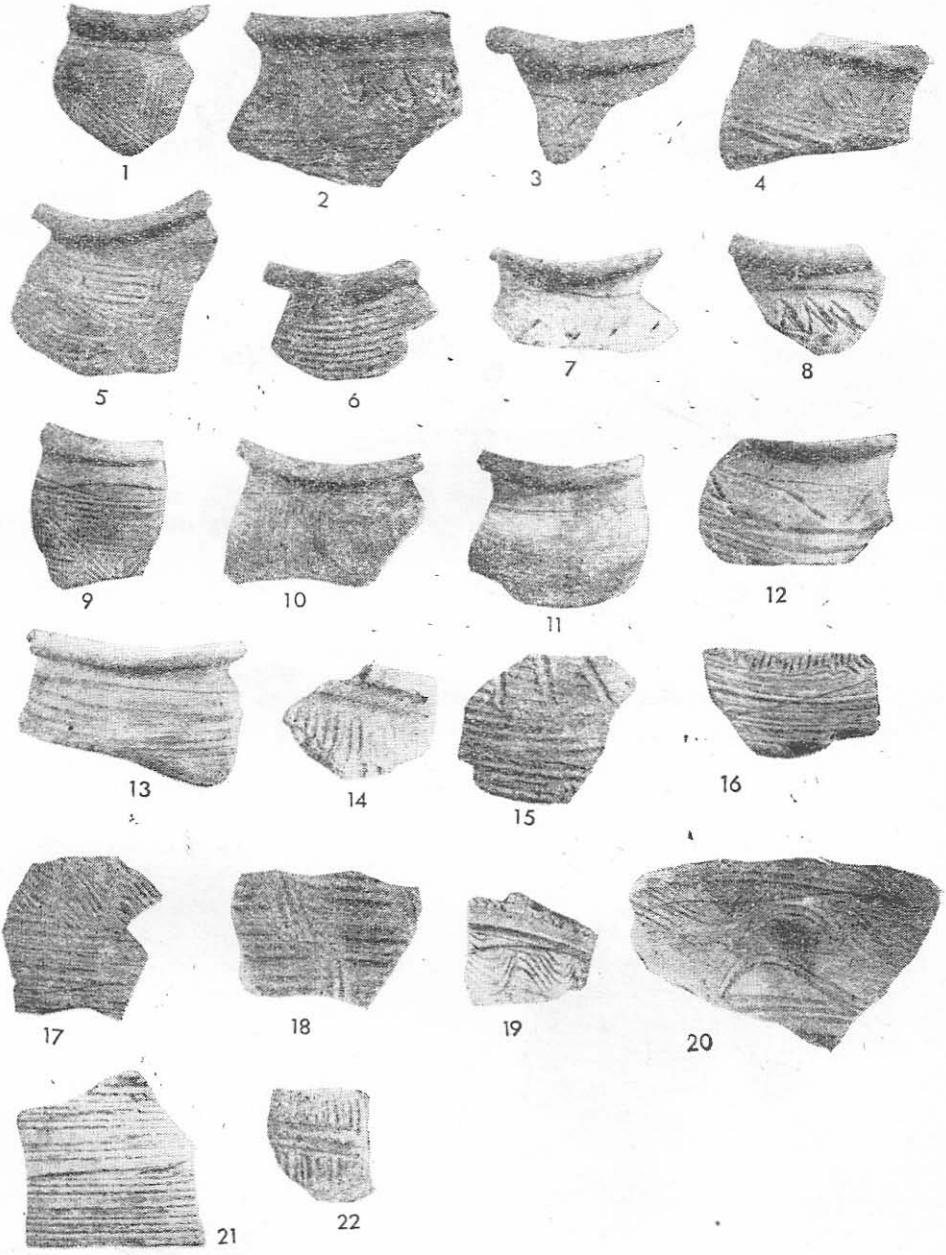

Fig. 4 : Fragmente ceramice feudale timpurii de la Medgidia, fabrica de ciment.

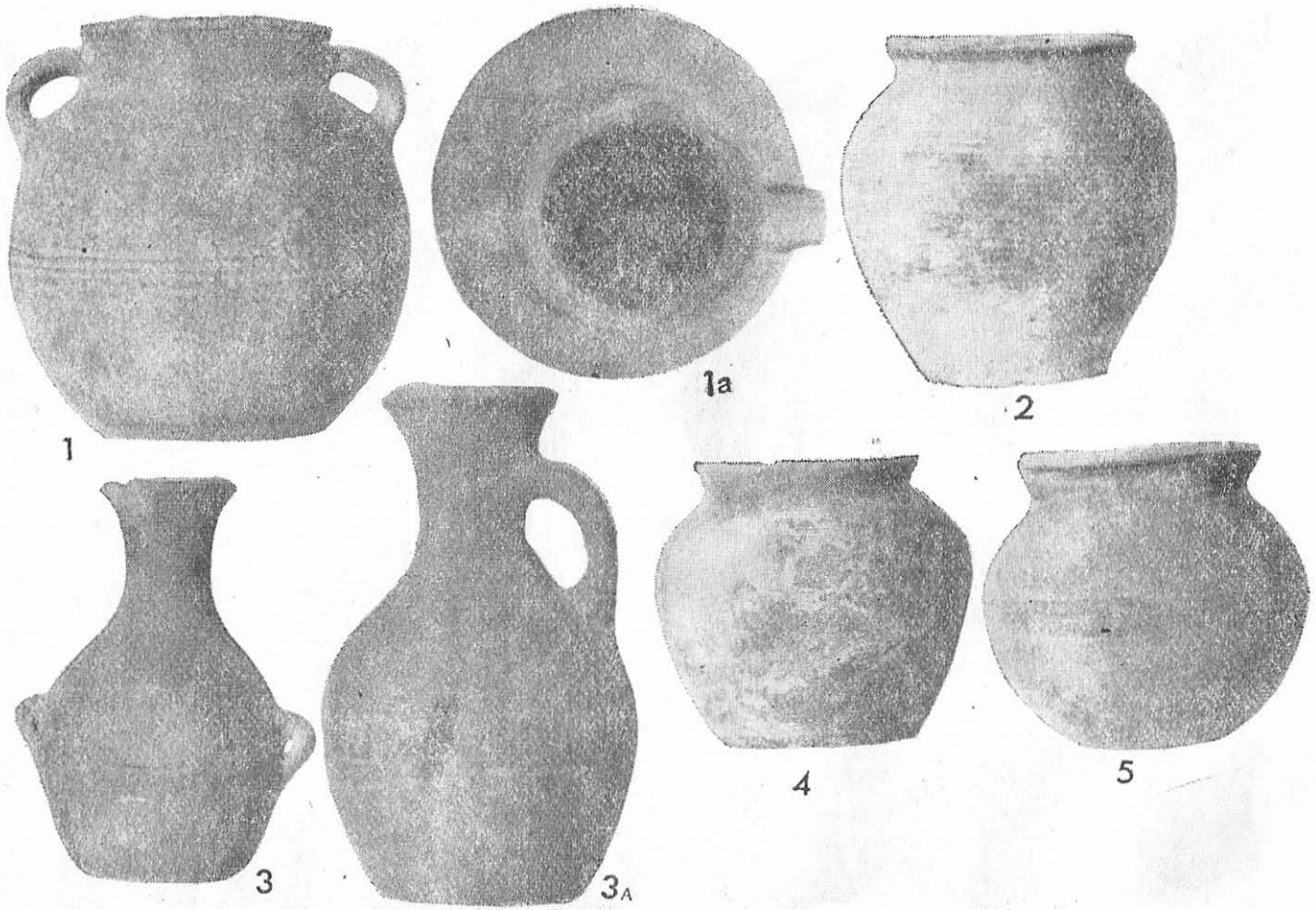

Fig. 5 : Vase cenușii și unul ornamentat cu striuri, din așezarea feudală timpurie de la Medgidia, cariera fabricii de ciment.

Din punct de vedere al formei și al ornamentării, exemplarul nostru este aproape identic cu vasul-ulcior descoperit în mormîntul nr. 36 din necropola de la Novi-Pazar din R. P. Bulgaria [6] și cu un vas din necropola de la Capul Viilor — Histria. [7]

Vasul nr. 3 este lucrat din aceeași pastă și în aceeași manieră cu vasele nr. 1,2,4. Acesta are corpul foarte bombat, aproape sferic, gîtul scurt, gura larg deschisă, marginea teșită spre exterior, iar fundul plat. Decorul constă dintr-o bandă de patru linii paralele, slab incizate, dispuse orizontal pe linia de maximă rotunjime a corpului, iar zona dintre umăr și această bandă este acoperită cu linii lustruite în formă de rețea, iar în partea inferioară spre fund are o siglă în formă de cruce (fig. 5/5). Dimensiuni : înălțimea 15,5 cm ; diametrul gurii 12,5 cm, iar al fundului 7,5 cm.

Vasul nr. 4 este din punct de vedere al pastei, formei și decorului asemănător cu exemplarul nr. 3. Spre deosebire de celelalte vase, acesta are pe fund o ștampilă în formă de cruce gamată simplă. Dimensiuni : înălțimea 16 cm, diametrul gurii 12 cm, diametrul fundului 10,5 cm (fig. 5/4).

Vasul nr. 5 face parte din vasele din categoria a III-a. Acesta este lucrat din pastă obișnuită de culoare brună închis, avînd forma de borcan, de dimensiuni mici, ornamentat cu striuri trase orizontal pe corp (fig. 5/2). Dimensiuni : înălțimea 13,3 cm ; diametrul gurii 9 cm, iar al fundului 7 cm. Ținînd seama de caracterul tipologic al materialului, așezarea feudală timpurie de la fabrica de ciment datează din sec. X-XI e.n. și aparține culturii Dridu.

Ceramica din așezarea de la Medgidia — fabrica de ciment — prezintă puternice analogii cu vasele-urnă din necropola de la Castelu, care se află la distanță de aproximativ 3 km, spre nord-est. Deoarece se pare că așezarea feudală timpurie de la Castelu, de care am pomenit în acest articol, este numai în parte contemporană, poate ceva mai nouă decît necropola, așezarea de la Medgidia este absolut contemporană cu necropola de la Castelu.

7. COMUNA NEGRU-VODĂ.

În spatele C.A.P. din această comună, la punctul „Fîntînă", se află o viroagă înconjurată de pante domoale, la suprafața cărora se găsesc resturile unei așezări feudale timpurii din sec. X-XI e.n. Așezarea domină zona din spatele gospodăriei (La țarcul de oi) și se continuă pe pantele de vest, unde se află mai multe gropi săpate de întreprinderea T.C.H. și de localnici. Cu acel prilej au fost descoperite mai multe locuințe-bordee. În gropile bordeelor distruse se găsesc pietre de la cotlon, cenușă, cărbune și fragmente ceramice și oase de animale.

[6] St. Stancev, *Necropolăt do Novi-Pazar*, Sofia, 1957, pl. XII, XVI/1.
[7] Vl. Zirra, *Dvuobreadovîi moghilnic rannefeodalnoi epohî v Kapul Viilor — Istria*, în *Dacia*, VII, 1963, p. 389, fig. 25/5.

Fragmentele ceramice, recoltate din interiorul unei locuințe distruse și din malurile lutăriei, fac parte din vase-borcane, de culoare brună-cărămizie și cenușie. Ele sînt ornamentate cu striuri orizontale, benzi de linii în val și hașuri incizate, precum și cu linii lustruite dispuse oblic sau în formă de rețea. (fig. 3/9-16).

8. SATUL PETROȘANI, COM. DELENI.

În luna ianuarie 1958, au intrat în colecțiile Muzeului de arheologie Constanța un număr de 7 vîrfuri de săgeți de bronz, descoperite în raza satului Petroșani (Chioseler). În urma acestei sesizări, conducerea muzeului ne-a delegat să mergem la fața locului pentru a stabili condițiile în care a avut loc descoperirea acestor vîrfuri de săgeți. Cu ocazia anchetei făcute am aflat că în luna iulie 1957, locuitorul Iulius Ilina cooperator la C.A.P., săpînd o groapă de mormînt în cimitirul actual al satului (care este situat pe un bot de deal, în partea de vest a satului), la adîncimea de 1 m a găsit o parte dintr-un schelet omenesc care avea așezată în partea stîngă o grămadă formată din 35 de vîrfuri de săgeți, iar în partea dreaptă un vas de lut, rămas în malul gropii recente. Pentru a verifica autenticitatea informației, împreună cu I. Ilina am mers în cimitir efectuînd un mic sondaj. Astfel, că groapa vechiului mormînt în care s-a găsit scheletul cu obiectele amintite, a fost tăiată perpendicular — aproximativ pe centru — de groapa mormîntului recent. Scheletul antic a fost incomplet, fiind tăiat de alte gropi de morminte actuale și era orientat cu capul la sud, iar picioarele la nord. Scheletul era așezat în poziția lungită, pe spate, cu brațele întinse de-a lungul corpului. În partea stîngă, la aproximativ 20 de cm distanță de la bazin se aflau cele 35 de vîrfuri de săgeți, așezate grămadă. În partea dreaptă, la aproximativ 30 cm spre est, în dreptul umărului se afla vasul ceramic rămas în mal. Fiind vorba de o adîncime mică, care nu deranja mormîntul actual, am deschis o casetă de 60 × 60 cm în partea de est a gropii mormîntului recent, în care, la adîncimea de 1,10 m în stratul de lut galben a fost găsit vasul de ofrandă a mormîntului antic. Acest vas a fost acoperit cu un capac, lucrat din aceeași pastă cu vasul, care a fost spart de Ilina, iar cioburile împrăștiate în pămîntul de umplutură al mormîntului recent.

— Vasul de ofrandă este lucrat cu mîna, din pastă bună, de culoare brună-cenușie cu pete castanii. Suprafața lui este acoperită cu slip fin, bine lustruit, dar care din cauza zacerii în pămînt, în bună parte a dispărut. Vasul are o formă elegantă, bitronconică, cu gîtul înalt, buza evazată, și corpul bombat. Umărul este marcat printr-un brîu în relief, cu profil semicircular. Pentru a reliefa mai mult umărul vasului, pe acest brîu s-au aplicat patru proeminențe conice, dispuse în cruce. Sub linia de maximă rotunzime a pîntecului s-au aplicat patru proeminențe — apucători — în formă aproape dreptunghiulară, așezate tot în cruce. În scopul realizării unei simetrii cît mai per-

fecte, proeminențele conice sînt așezate exact la jumătatea distanțelor dintre cele 4 apucători (fig. 1/3). Dimensiunile vasului : înălțimea 43 cm, diametrul gurii 19,5 m, diametrul maxim al pîntecului 31 cm, iar diametrul fundului 13 cm.

Vîrfuri de săgeți. Din totalul celor 35 de vîrfuri de săgeți lucrate din bronz, s-au putut recupera numai 17 exemplare. Starea lor de conservare este foarte bună, singura deteriorare suferită de unele exemplare constă din ruperea unei mici porțiuni din pinten, restul fiind complete și acoperite cu patină nobilă de culoare verzuie. Din punct de vedere tipologic distingem trei tipuri principale :

a) vîrfuri de formă piramidală, cu 3 muchii, peduncul conic și pinten recurbat.

b) vîrfuri de formă piramidală, cu 3 muchii și două aripioare trase înapoi, peduncul conic, fără pinten, acesta fiind înlocuit de aripioare.

c) vîrfuri plate, în formă de frunză, cu două muchii, peduncul conic. Cele două fețe ale vîrfului sînt prevăzute cu cîte o nervură masivă. Și acest tip de săgeată este prevăzut cu pinten ce depășește în jos lungimea tubului de înmănușare.

Toate exemplarele, cu și fără pinten, au muchiile bine ascuțite pe ambele fețe, formînd un adevărat tăiș. Unele exemplare sînt prevăzute în partea inferioară a tubului de înmănușare cu mici orificii prin care se introducea un cuișor, în scopul fixării mai bune a vîrfului de partea lemnoasă.

Dacă tipologic am stabilit 3 tipuri de vîrfuri, observăm totuși că în cadrul aceluiași tip nu toate exemplarele sînt absolut identice, mai ales în privința dimensiunilor, lungimea lor variind. La vîrfurile de săgeată din tipul a, lungimea variază între 3,6—4,4 cm, cea de tipul b are numai 4,1 cm, iar cele de tipul c. variază între 3,9—4,2 cm.

Asemenea vîrfuri de săgeți au fost atribuite multă vreme, în exclusivitate, sciților. Astăzi este știut că vîrfurile de săgeți zise „scitice" au fost folosite și de alte populații, printre care și de geto-daci. Vîrfuri cu trei și cu două muchii, lucrate din bronz au fost descoperite în numeroase morminte getice ca cele din necropolele de la Zimnicea [8], Brăilița [9], Teliță [10], Murighiol [11], un mormînt de la Ceamurlia de Jos [12] etc., datate în sec. IV-III î.e.n.

Avînd în vedere pasta, forma și decorul vasului de ofrandă descoperit în mormîntul de la Petroșani, putem data acest mormînt la

---

[8] I. Nestor, *Săpăturile arheologice de la Zimnicea, Studii*, II, 1, 1949, p. 124.

[9] În urna unui mormînt au fost descoperite două vîrfuri de săgeți cu trei muchii, de bronz ; asemenea vîrfuri s-au găsit în mormintele de la Chișcani — Combinat. Pentru acestea din urmă, vezi N. Harțuche — F. Anastasiu, *Brăilița*, p. 55, pl. 67.

[10] G. Simion și Gh. I. Cantacuzino, *Cercetările arheologice de la Teliță*, în *Materiale și Cercetări arheologice*, vol. VIII, p. 377, fig. 5/7.

[11] E. Bujor, *O Geto-Dakiiskoi kulture v Murighiole*, în *Dacia*, S. N., II, p. 124 și urm., fig. 8/2-4.

[12] D. Berciu, *Din istoria Dobrogei*, p. 126.

începutul sec. V î.e.n. și atribui unui luptător get. Mormîntul de care este vorba, descoperit în mod fortuit, se pare că nu este un caz izolat, Din informațiile primite de la localnici, am aflat că s-au mai descoperit asemenea morminte vechi, care aveu lîngă schelete vase de lut, mărgele și vîrfuri de săgeți de bronz. Existența unei necropole va putea fi dovedită numai în urma unor săpături de control, care ar putea fi executate în zona neafectate de mormintele actuale, cît și la afara gardului care împrejmuește cimitirul actual.

Cu ocazia efectuării sondajului din incinta cimitirului, de care am amintit mai sus, am primit o informație de la fostul președinte al sfatului popular comunal, că pe raza satului Petroșani sînt mai multe „canarale" — peșteri. Dintre acestea am putut-o vedea pe cea mai apropiată, situată la 1 km spre sud de marginea satului, în punctul numit „La furci" sau „Canaraua Becherului". Peșterea se află într-un mal stîncos, la înălțimea de 8—10 m de la nivelul bălții din apropiere. Gura peșterii are înălțimea de 4 m și lățimea de 5 m, fiind prevăzută în interior cu o încăpere spațioasă din care pornesc două galerii, una spre est, alta spre sud-est, fiecare lungă de 12 m, dată de 7 m și înaltă de 3 m (fig. 2/1,2). Deoarece peștera pe atunci era folosită în timpul iernii ca adăpost pentru porci, nu am putut face nici un fel de cercetări în interior. Există totuși indicii care confirmă că ea a fost locuită, cel puțin în perioadele postpaleolitice, întrucît în jurul conului de dejecție (care este destul de proeminent) se găsesc numeroase fragmente ceramice, ce aparțin mai multor culturi și epoci, începînd din neolitic, pînă în epoca feudală timpurie.

9. SATU NOU, COM. MIRCEA VODĂ.

La 5 km spre vest de orașul Medgidia și la 3 km sud-est de Satu Nou, terasa de sud a văii Carasu se înalță brusc, dînd naștere la un bot de deal destul de înalt care domină împrejurimile. În partea superioară a pantelor de nord-vest ale acestui deal se găsesc numeroase aschii și nuclee de silex, care indică existența unei așezări din paleoliticul superior. La aproximativ 200 m mai către est de acest bot de deal, tot pe terasă au fost găsite la suprafața solului și pe pantă, fragmente ceramice feudale timpurii aparținînd culturii Dridu, sec. X-XI e.n.

10. SATUL ZORILE, COM. ADAMCLISI :

În partea de sud vest a unei viroage, la punctul „Dealul cișmelei", în grădina din spatele casei locuitorului N. Păduraru, se găsesc la suprafața solului arabil fragmente de vase. Cu prilejul unei cercetări de suprafață, am găsit pe acest bot de deal mai multe fragmente ceramice, trei lame de silex, o gresie de ascuțit de culoare verzuie, cu urme de folosire, precum și cîteva bucăți de chirpici arși. Materialul cera-

mic aparţine mai multor epoci : neolitică — cultura Gumelniţa, romano-bizantină şi feudală timpurie (cultura Dridu).

Soţia lui N. Păduraru ne-a informat că în grădina lor, atunci cînd se ară adînc, ies la iveală oale de lut de culoare cenuşie, pline cu cenuşă şi oase arse. Informaţia nu a fost verificată.

După cum se vede, ne-am propus şi am efectuat în cele de mai sus o sumară revizuire şi expunere a materialelor de interes arheologic rezultate din cercetări de suprafaţă efectuate în diverse puncte. Depăşeşte acest prim stadiu relativ rudimentar de cercetare numai mormîntul de la Petroşani, unde a fost posibilă şi realizarea unui mic sondaj. Ne-am oprit, din motive lesne de înţeles, la identificarea materialului prin studiul tipologic. Urmarea a fost determinarea epocii de proveniență şi de cele mai multe ori şi a culturii căreia îi aparţin piesele descoperite. Deşi incomplete, datele obţinute pînă acum ne permit să credem că cercetarea raportului stratigrafic dintre culturile care apar împreună ar aduce cu sine descoperiri şi concluzii interesante sub raport ştiinţific. Rezultatele unei asemenea tratări ştiinţifice temeinice, solid argumentate, şi-ar găsi fără îndoială utilitatea şi locul în ansamblul actual al cunoştinţelor de istorie veche a Dobrogei.

Deocamdată însă prezentul articol şi-a îndeplinit, credem, rolul de a completa cu noi puncte repertoriul arheologic al acestei regiuni, cercetări ulterioare urmînd a confirma ceea ce stadiul actual de analiză lasă doar să se întrevadă.

BEITRÄGE ZUM ARCHÄOLOGISCHEN REPERTORIUM VON DOBROGEA

Zusammenfassung

Der Verfasser veröffentlicht in diesem Artikel die Ergebnisse der Forschungsarbeiten, welche in mehreren Ortschaften Zentral — und Süddobrogeas, zum Zwecke der Bereicherung des archäologischen Repertoriums, in den Jahren 1957—1958 unternommen wurden.

In den meisten Fällen wurden Informationen nachgeprüft, Oberflächenforschungen und gelegentliche Rettungsgrabungen ausgeführt. In Dorfe Petroşani wurde bei einer Kontrollbohrung ein Opfergefäss von einem getischen Grabe aus dem V. JH.v.u.Z. gefunden. In den übrigen, im Text angegebenen archäologischen Punkten, hat man vom allem Keramik gefunden, welche verschiedenen Zeitepochen und Kulturen, angefangen vom Neolithikum, Gumelniţa Kultur, bis zur Frühfeudalen Periode (X. XI.Jh.l.Z.) angehört.

BUCUR MITREA

DOUĂ PROBLEME DE NUMISMATICĂ DOBROGEANĂ *

În cele ce urmează ne limităm pentru moment să prezentăm tezele principale în legătură cu două probleme de numismatică antică dobrogeană. Prima problemă este în legătură cu numismatica cetății Histria.

Este știut azi, că spre deosebire de ceea ce s-a cunoscut și comentat în tratatele devenite clasice ale lui B. Pick, emisiunile monetare ale acestei cetăți vor trebui împinse înapoi pînă înspre începuturile secolului al V-lea î.e.n.[1] Cercetările recente, fără a epuiza problema, au strîns și publicat suficiente date [2] pentru ca să schițeze drumul pe care cercetarea actuală va avea să-l urmeze, căutînd să dea o soluționare mai adînc fondată începuturilor emisiunilor monetare ale cetății His-

* Comunicare trimisă la Congresul de arheologie de la Constanța din octombrie 1970.

[1] B. Pick, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, Berlin, 1898, p. 147 și urm. Dar trebuie să remarcăm de îndată că numismatul berlinez își baza datarea pe materialul cunoscut pînă în acel timp.

Cu toate acestea el a fost precaut și a adăugat că cele mai vechi emisiuni monetare ar fi fost bătute „um 400 v. Chr., vielleicht auch noch etwas früher"... De atunci materialul monetar histrian s-a îmbogățit și diferite studii n-au întîrziat să apară. Vom menționa doar unele, rămînînd ca o enumerare completă a lor să o facem cu altă ocazie. Const. Moisil, *Cele mai vechi monede din Istros, în CNA*, IV, 1923, p. 2—4. S. Dimitriu, *Descoperiri monetare*, în *Histria* I, București 1954, p. 464—468. G. Buzdugan și I. Mititelu : *Contribuții la clasificarea unor monede histriene*, în *SCN*, III, 1960, p. 385—404. P.O. Karîșkowski, în *VDI*, 2, 1957, p. 138—140. Em. Condurachi, *Der Beitrag der Münzfunde von Istros zur kenntnis des Waren und Geldumlaufes an der Unterendonau im Vorrömischen Zeitraum*, în *Wissenschaftliche Annalen* (Berlin), 6, 5, 1957, p. 289—304 C. Preda. *Despre monedele histriene cu roata și legenda IΣT*, în *SCN* III, 1960, p. 21 și urm. Mai nou, O. Iliescu, în *Viața economică*, din ianuarie 1967 și V. Canarache, *Sistemul ponderal și tipologia drahmelor istriene de argint*, în *Pontice*, I, 1968, p. 107—192 (cu rezerve în ceea ce privește cronologia).

[2] În special ultimele două lucrări menționate în nota precedentă.

tria [3]. Este vorba aci de un aspect tipologic care va avea de urmărit și înșeriat cele mai vechi emisiuni monetare histriene, atît în argint, cît și în bronz, din secolele V și IV î.e.n. Paralel cu aspectul tipologic este cel cronologic, care va avea de propus limite rezonabile între emisiunile monetare ale cetății de pe malul lacului Sinoe. Sînt de așteptat cercetări mai adîncite, care sprijinite pe materialul bogat ce poate fi astăzi consultat, pot să pună pe noi baze cronologice emisiunile monetare ale Histriei.

Dar dacă în acest domeniu avem de așteptat rezultatul unor laborioase cercetări, adesea ori nu lipsite de îndoieli și semne de întrebare, într-un alt domeniu, acel al spațiului pe care cetatea milezianâ ce ne solicită atenția și-a desfășurat activitatea economică a făcut progrese remarcabile în ultimii ani [4]. Într-adevăr, cercetările recente au dovedit că departe ca Histria să se fi dezvoltat sub auspiciile Olbiei, ea a cunoscut o puternică activitate economică proprie, în desfășurarea căreia folosea ca instrument de schimb și moneda emisă de ea. Această activitate, bazată pe descoperiri monetare, ne arată că Histria a desfășurat-o atît de-a lungul coastelor vestice și nordice ale Pontului Euxin, cît și de-a lungul așa de comodului ax de comunicație pe care-l constituia Dunărea. [5]

Pe baza unor atari descoperiri monetare am putut să schițăm teritoriul geografic și implicit și populațiile cu care cetatea Histria își desfășura activitatea sa economică ce i-a adus prosperitatea pe care cercetările arheologice ne-o relevă cu fiecare campanie. Acest teritoriu cuprinde întreaga Dobroge și regiunile de coastă nord pontice pînă la Herson. În aceea ce privește teritoriul geto-dacic activitatea coloniei mileziene ce ne preocupă a fost documentată destul de insistent la populațiile geto-dace de pe teritoriul Moldovei [6] și în ultima vreme chiar și pe cel al Munteniei [7]. La datele publicate de mine în 1965 cercetătorul sovietic A. G. Zaghinailo adaugă în 1966 date noi privind prezența monedelor histriene în grădiștea de lîngă satul Roxolani, din regiunea Odesa [8]. Pentru a ilustra ponderea ce o avea Histria în activitatea economică a acestei regiuni este suficient să amintesc cîteva cifre care vorbesc de la sine. În cursul săpăturilor din această așezare

---

[3] Pentru studiul tipologiei și stabilirea cronologiei acestor monede ne este de mare folos, printre altele, tezaurul publicat recent de către A. Nudelman, în *Trudî*, II, 1969 (Kișinev), p. 121—128.

[4] B. Mitrea, *Descoperirile monetare și legăturile de schimb ale Histriei cu populațiile locale în secolele V-IV î.e.n.*, în *Studii Clasice*, VII, 1965, p. 143—167. Studiul este însoțit de o hartă pe care sînt fixate localitățile cu descoperirile de monede histriene ce i-au fost cunoscute autorului pînă la aceea dată.

[5] *Loc. cit.*, p. 148.

[6] B. Mitrea, *art. cit.*, p. 149.

[7] C. Preda, și B. Ionescu, *Tezaur de drahme din Histria și imitații Filip II, descoperit la Crivăț (raionul Oltenițe)*, în *Revista Muzeelor*, III, 1, 1966, p. 67—70 Cf.C. Preda, *Aspects de la circulation des drachmes d'Histria dans la Plaine Getique et la datation des premières imitations de type Philippe II (Trésor de Scărișoara, district d'Oltenița)* în *Dacia*, N. S., X 1966, p. 221—235.

[8] A. G. Zaghinailo, în *Materialî po arheologii severnogo* Pricernomorea, 5, 1966, p. 100—131.

întărită de pe malul stîng al limanului Nistrului au fost aflate, studiate și publicate nu mai puțin de 256 de monede antice [9]. Din acest total Histria este prezentă prin 214 monede : 6 de argint și 208 de bronz, ceea ce înseamnă nu mai puțin de 83,59% din totalul monedelor descoperite în respectiva așezare antică.

Pentru a se putea face o comparație cu celelalte monede care s-au găsit în aceeași grădiște a Roxolanilor amintim că Olbia este prezentă prin 25 monede de bronz, ceea ce înseamnă 9,76%, iar cetatea Tyras din apropiere a documentată doar prin 9 monede, ceea ce reprezintă doar 3,52% din totalul materialului monetar descoperit în localitatea amintită.

Cercetătorii sovietici, M. I., Siniţîn [10] și A. G. Zaghinailo [11], au subliniat în publicația lor legăturilor strînse pe care această așezare a avut-o cu colonia Histria. S-a emis chiar ipoteza că ar putea fi o colonie a Histriei [12].

***

Cea de a doua problemă de numismatică dobrogeană se referă la monedele lui Filip al II-lea, regele Macedoniei, descoperite în Dobrogea.

În publicațiile de pînă acum au fost aduse la cunoștința cercetătorilor un număr destul de mare de astfel de monede de aur, argint și bronz, care poartă pe ele efigiile cunoscute și numele acestui rege macedonean [13]. Pe baza lor s-a tras concluzia logică : pătrunderea economică grecească în Scythia Mică este încă din vremea lui Filip al II-lea, care-i prezent prin numeroase monede. Poziția aceasta a fost întărită de un fapt istoric bine cunoscut : expediția aceluiași rege macedonean pe meleagurile Scythiei Minore împotriva regelui scit Atheas. Deci nimic mai normal decît aflarea acestor monede pe pămîntul dobrogean și în coloniile grecești, în special la Histria.

Cu toate acestea, lucrurile nu sînt așa de simple și toate aspectele rezolvate, cum ar părea la prima vedere. Sînt încă destule dificultăți ce trebuiesc învinse și nu este exclus ca la capătul acestui efort să reușim să avem o cu totul altă optică, decît cea cu care ne-am obișnuit noi pînă acum.

---

[9] Cf. și P. Alexandrescu, *Însemnări arheologie*, în *Studii Clasice* XII, 1970, p. 149—56, care reproduce toate datele esențiale ale lui A. G. Zaghinoilo și le însoțește de un comentariu aprofundat.

[10] M. I. Siniţîn, în *Materiali...*, 5, 1966, p. 55, apud P. Alexandrescu, *loc. cit.*, p. 151—152, care traduce în românește concluziile la care ajunge cercetătorul sovietic.

[11] A. G. Zaghinailo, *loc. cit.*

[12] M. I. Siniţîn, *op. cit.* p. 55.

[13] Cu titlu de exemple amintim Const. Moisil, *Monetele dacilor*, în BSNR, XV, 1920, p. 60. B. Mitrea, *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista*, în *ED*, X, 1945, p. 27 și urm. Iudita *Wingler*, *Contribuții numismatice la istoria Daciei*, în *Studii și cercetări științifice*, Cluj, VI, 1955, p. 13 și urm. Const. Preda, *Triburile geto-dace și circulația monedelor lui Filip al II-lea la nord de Dunăre*, în *SCIV*, VII, 1956, p. 267—288.

Dar despre ce este vorba ? Noi ne-am obișnuit să atribuim lui Filip al II-lea, așa cum am mai spus, monedele în cele trei metale care-i poartă numele și anumite efigii caracteristice [14].

Cercetările mai vechi și readucerea în cîmpul cercetării actuale a acestei probleme, demonstrează că avem de-a face în această materie cu două categorii de monede : unele emise în timpul domniei lui Filip al II-lea și o altă categorie, emisă mult mai tîrziu, foarte tîrziu, în timpul domniei lui Alexandru cel Mare, parte după moartea lui.

În acest domeniu de cercetare trebuie amintite și folosite studiile lui E. T. Newell publicate încă cu mulții ani în urmă [15] (1912—1923, etc.), de care cercetătorii noștri nu-au ținut seamă. Recent, prețioase indicații au dat în această privință H. Seyrig, Margaret Thompson și în special Georges Le Rider [16], director la Cabinet des medailles de la Bibliothèque Nationale din Paris.

Ei au stabilit și unele criterii după care se pot face deosebirile între cele două emisiuni. Alte criterii, cele pentru staterii de aur, sînt acum în studiu la aceeași cercetător parisian.

Pentru moment reținem că o bună parte din tetradrahmele lui Filip II, publicate ca descoperite în Dobrogea [17], sînt de fapt *tetradrahme postume*, emisiuni ale unor anumite ateliere grecești. Aceste emisiuni au fost studiate și datate. Pentru moment voi aminti doar una din aceste caracteristici : sînt mai ușoare decît cele emise de Filip al II-lea, cîntărind în jur de 14 g. Majoritatea lor au fost bătute în ultimile două decenii ale secolului al IV-lea, în unele monetării macedonene.

Implicațiile pe care le suscită această nouă poziție sînt numeroase și profunde. În primul rînd problema va trebui să fie extinsă pentru întreg teritoriul Daciei și apoi în mod deosebit pentru Thracia. De pe acum se poate prevedea că o parte din ceea ce noi am considerat ca prime imitații ale tetradrahmelor lui Filip, sînt de fapt emisiuni postume.

Dar pentru Dobrogea se mai pune o întrebare foarte acută : au pătruns monedele originale ale lui Filip al II-lea în timpul domniei lui ? În caz afirmativ, unde, în ce metal și în ce cantitate. Aceasta fiindcă cetatea Histria tocmai în această etapă ne dezvăluie aceea abundentă serie de emisiuni în argint care acoperă nu numai întreaga Scythie Minoră, ci cum am văzut și nordul pontic pînă la Herson și chiar pătrund în interior la populațiile daco-getice de la nord de Dunăre și apoi departe la Tyrageți.

---

[14] Cf. B. V. Head, *Histria numorum* [2], Oxford, 1911, p. 222—224.

[15] Tot cu titlu de exemplu amintim E. T. Newell, *Reattribution of certain tetradrachms of Alexander the Great*, 1912, și mai apoi *Alexander hoards, Demanhur*, 1905. Numismatic Notes and Monographs 19, 1923.

[16] Sugestia care ne-a condus la luarea de poziție o datorăm lui Georges Le Rider. Același autor și-a expus opinia sa în această privință în *Numismatique grecque, în Annuaire 1968/69. École pratique des Hautes Études, IV section*, Paris, 1969, p. 179.

[17] Pentru alte exemplare descoperite pe teritoriul Daciei, vezi între altele : Const. Moisil, *Creșterea colecțiilor Cabinetului numismatic* în *Biblioteca Academiei Române*, vol. XLIX-LIII, 1938—1942, p. 1—2, nr. 3 și urm., cu menționarea, pe alocuri a localităților de descoperire.

Şi mai rămîne o întrebare tulburătoare care se pune : Rămîn monedele lui Filip al II-lea (emisiunile contemporane) primele monede cu care au luat contact daco-geţii, cum s-a crezut pînă acum sau nu cumva este cazul ca acest prim contact, această primă şcoală cu noul instrument de schimb al orînduirii sclavagiste să fie pus pe seama Histriei ?

Problema se pune, răspunsul va mai întîrzia pînă la efectuarea cercetărilor menţionate.

Dar implicaţiile pe care le produc noile separări de monede de tip Filip II sînt departe de a se epuiza. Ele afectează întreaga Dacie şi o dată cu ea problema primelor emisiuni de monede geto-dace.

Cercetările care sînt în curs vor aduce lumini şi în această privinţă.

DEUX PROBLÈMES DE NUMISMATIQUE EN DOBROUDJA

Résumé

L'auteur présente dans cet article les principales thèses se rapportant à deux problèmes de numismatique antique de la Dobroudja.

Le premier problème se rapporte à la numismatique d'Histria, étroitement liée à la pénétration de la monnaie en argent et en bronze, diffusée par cette cité, située au bord du lac de Sinoe, parmi les populations thraco-gètes et celles de l'endroit même, telle qu'elle est reflétée par les dernières découvertes du sud de l'U.R.S.S. de Roxolani, région d'Odessa, ainsi que par le trésor de Dorotzkoe, dans la R.S.S. Moldave.

Les découvertes à caractère numismatique de la station de Roxolani, où sur 256 monnaies antiques, 214 sont histriotes, infirment totut spécialement la thèse suivant laquelles les débuts d'Histria auraient été placése sous les auspices d'Olbia. En effet, ces découvertes révèlent les liens de commerce établis dès les premiers siècles de son existence entre Histria et les régions nord-pontiques.

Le second problème se rapporte aux monnaies du roi macédonien Philippe II. Les investigations numismatiques ont prouvé que la pénétration de la monnaie macédonienne portant l'effigie du roi Philippe II doit être divisé en deux étapes, vu qu'il s'agit de deux catégories de monnaies : la première comprend les monnaies frappées par Philippe II ; dans la seconde catégorie sont comprises les monnaies posthumes. L'auteur montre qu'une bonne partie des tétradrachmes de Philippe II, découverts en Dobroudja, sont d'une émission posthume. L'auteur expose ensuite les implications d'ordre historique de ces phénomènes dans le monde grec et scythe de Dobroudja.

ZWEI NUMISMATISCHE FRAGEN DER DOBRUDSCHA

Zusammenfassung

In diesem Aufsatz legt der Verfasser die wichtigsten Thesen in Zusammenhang mit zwei Fragen antiker Numismatik in der Dobrudscha dar.

Die erste Frage bezieht sich auf die Numismatik von Histria und zwar darauf, wie die Silber- und die Bronzemünzen, die von der Festung am Ufer

des Sinoe-Sees ausgegeben wurden, zu den thrakischgetischen und den Ortsbevölkerungen eingedrungen sind und auf die Art, wie sich diese in den jüngsten Funden im Süden der UdSSR, in dem Fundort Roxolani, Bezirk Odessa und im Schatzfund von Dorotzkoe, Moldauische SSR, widerspiegelt.

Ganz besonders die numismatischen Funde von Roxolani, wo von den 256 Münzen 214 aus Histria sind, machen die These hinfällig, nach der die Anfänge von Histria unter den Auspizien von Olbia gestanden hätten und beweisen, daß Histria in den ersten Jahrhunderten nach seiner Gründung mit den nordpontischen Gebieten Handelsbeziehungen unterhalten hat.

Die zweite Frage bezieht sich auf die Münzen des Mazedonerkönigs Philipp II. Die numismatischen Forschungen bewiesen, daß das Eindringen der mazedonischen Münze mit dem Bildnis des Königs Philipp II, in zwei Etappen geteilt werden kann, da es sich um zwei Münzkategorien handelt: in der ersten sind die Münzen Philipps II., in der zweiten die Münzen nach seinem Tode enthalten. Der Verfasser zeigt, daß ein großer Teil der Tetradrachmen von Philipp II., die in der Dobrudscha gefunden wurden, zu den Ausgaben nach seinem Tode gehören. Ferner stellt der Autor die historischen Implikationen dieser Geschehen in der griechischen und getischen Welt dar.

RADU OCHEȘEANU ȘI M. LICULESCU

DENARI ROMANI REPUBLICANI, ÎNTR-O COLECȚIE PARTICULARĂ, DESCOPERIȚI ÎN DOBROGEA

La sfîrșitul lunii octombrie 1970, profesorul M. Liculescu din Medgidia, unul din semnatarii acestor rînduri, a prezentat pentru identificare, cabinetului numismatic al Muzeului de arheologie Constanța, un lot de monede grecești, romane și bizantine din colecția sa. Printre exemplarele din această colecție se remarcă denarii romani republicani.

Cîțiva din denarii Romei republicane, și anume aceia pe care-i prezentăm în această notă, provin din Dobrogea [1].

Patru din exemplarele păstrate în colecție au fost achiziționate de la o persoană, care le-a adunat, împreună cu alte monede antice, din satele de pe malul dobrogean al Dunării, pe atunci făcînd parte din fostul raion Adamclisi. Interesant de semnalat este faptul că una din monede, fără a mai putea ști acum care anume, a fost găsită la Oltina [2].

Alți doi denari, din care unul emis de Marcus Antonius, au fost descoperiți întîmplător la Constanța, iar mai apoi au intrat în componența acestei colecții.

Monedele provenite din colecțiile particulare, atunci cînd este asigurată veridicitatea informațiilor, pot fi parțial folosite ca izvoare istorice în studierea unor aspecte ale trecutului nostru [3].

Credem că nu greșim publicînd acei denari romani republicani din colecția profesorului Liculescu, despre care știm că au fost descoperiți în Dobrogea, dat fiind nivelul, încă și astăzi, lacunar, în mare

[1] Descoperirile mai vechi de denari romani republicani în Dobrogea sînt prezentate cu bibliografia respectivă de Bucur Mitrea, *Contribuții la studiul circulației monetare în Dobrogea în secolul I î.e.n. Tezaurul de denari romani republicieni de la Costinești (jud. Constanța)* în Pontica III pp. 131—136, și mai noi de Radu Ocheșeanu, *Denari romani republicani descoperiți în Dobrogea* în Pontica IV, pp. 75—86.

[2] Pentru stațiunea de la Oltina, o rapidă informare în *Tabula Imperii Romani, L 35. Romula-Durostorum-Tomis*, București, 1969, p. 22, sub voce.

[3] Bucur Mitrea, *Cîteva monede imperiale, grecești și bizantine, descoperite în împrejurimile Celeiului*, în *SCN*, IV, București, 1968, p. 393.

parte, al cunoştinţelor noastre privind circulaţia monedei romane republicane în ţinutul de la Dunărea de Jos. Denarii prezentaţi aici vin să se adauge cu informaţii, credem, nu fără importanţă.

Tabelul denarilor romani republicani proveniţi din Dobrogea din colecţia M. Liculescu

CONSTANŢA

1. *M. Sergius Silus*
   AR ↙. Greutate 3,60 gr, diametru 18,3 mm. Conservare slabă, moneda tocită, prezintă orificii pentru agăţat.
   Sydenham, Italia, monetărie incertă, 544. Anul 109 î.e.n.
2. *M. Antonius*
   Ar ↗: Greutate 2,70 gr, diametru 18,5 mm. Conservare mediocră, moneda mult tocită de circulaţie.
   Sydenham, 1223. Anii 32—31 f.e.n.

DOBROGEA DE SUD — ZONA DUNĂRII

3. *Q. Marcius Libo*
   AR →: Greutate 3,70 gr, diametru 18 mm. Conservare bună, moneda tocită, incizie în unghi pe avers.
   Sydenham, Roma, 395. Anii 145—138 î. e. n.
4. *Cn. [Cornelius] Lentulus [Marcellinus]*
   AR ↗. Greutate 3,70 gr, diametru 18,5 mm. Conservare bună, moneda puţin tocită.
   Sydenham, Roma A, 702. Anul 87 î. e. n.
5. *L. Rubrius. Dossenus*
   AR ↖, Greutate 3,30 gr, diametru 16 mm. Conservare mediocră, moneda tocită, incizie pe avers.
   Sydenham, Roma, A, 707. Anii 87—86 î. e. n.
6. *M.n. Fonteius Cf.*
   AR ←. Greutate 3,70 gr, diametru 20 mm. Conservare bună, moneda puţin tocită.
   Sydenham, Italia, monetăria auxiliară B. Anul 84 î. e. n.

O primă informaţie, ce trebuie reţinută măcar sub beneficiu de inventar, se referă la denarul găsit la Oltina, prin care, acum, această staţiune este integrată ariei de răspîndire în Dobrogea a monedei de argint emise de Republica Romană. Localitatea se află în partea de sud a zonei dunărene, zonă cunoscută ca una din cele mai bogate în astfel de descoperiri [4].

[4] Pentru descoperirile de caracter numismatic din zona Ostrovului vezi Bucur Mitrea, *Contribuţii...*, în Pontica III, pp. 132—133.

Deși nu putem ști care din cele patru exemplare a fost găsit aici, totuși piesele care aparțin unor emisiuni din a doua parte a secolului II î. e. n. și începutul secolului I î. e. n., ca și gradul de tocire pe care-l prezintă monedele, ne indică faptul că denarul de la Oltina a circulat cu siguranță în Dobrogea secolului I î. e. n. Celelalte exemplare ce vor fi circulat după toate probabilitățile tot în secolul I î. e. n., vin să se adauge la numărul denarilor descoperiți în partea de sud al zonei Dobrogei dunărene.

Cum de obicei reflectarea circulației monetare este surprinsă de frecvența descoperirilor izolate, cu care se află în raport direct, pentru cetățile grecești de pe litoral, Constanța-Tomis [5] este prezentată acum cu nouă denari romani republicani, față de Histria [6] cu trei exemplare și Mangalia-Callatis [7] cu o singură monedă. Și acest fapt nu ne poate surprinde, fiind de așteptat, dacă ne gîndim la dezvoltarea pe care o cunoaște cetatea și portul Tomis la acea vreme. Este normal ca circulația monetară să fie mai puternică în această cetate maritimă, în care pulsează o intensă viață comercială, decît în vreo altă parte a provinciei de la Dunărea de Jos.

În această colecție se păstrează, provenind din Constanța-Tomis, și un denar pentru legiuni emis de Marcus Antonius. Pentru Tomis, acesta este cel de-al doilea exemplar de acest tip cunoscut pînă acum [8]. Dacă ne raportăm la descoperirile izolate, publicate, de la Histria [9], Dinogeția [10], Tortomanu [11], raportul este în favoarea Tomisului cu 2 : 1. De asemenea, credem că gradul înalt de uzură al denarului prezentat aici, se explică, mai degrabă, prin rămînerea îndelungată în circulație, datorită greutății inferioare [12]. Totuși, nu excludem posibilitatea ca, în parte, unii din denarii pentru legiuni descoperiți în Dobrogea să aibă relieful șters din ștanță, dar tezaurul de la Casicea indică, cu certitudine, faptul că aceștia au rămas în circulație și după reforma monetară a împăratului Nero [13].

Sperăm ca materialul prezentat în această notă să completeze, măcar în parte, unele din numeroasele lacune ce subzisă în cunoașterea problemei circulației denarului Romei republicane în Dobrogea.

---

[5] Pentru denarii romani republicani în număr de șapte, descoperiți în Tomis și aflați în colecțiile Cabinetului numismatic al Muzeului de arheologie Constanța, vezi Radu Ocheșeanu, *op. cit.*, pp. 77—78.

[6] Bucur Mitrea, *op. cit.*, 133, H. Nubar, *Aspetti della circolazione monetaria di Histria nell'epoca romana*, în *Dacia* NS, VII, 1963, p. 242.

[7] Radu Ocheșeanu, *op. cit.*, p. 78.

[8] Denarul de la Marcus Antonius pe care îl posedă muzeul este foarte uzat, cf. Radu Ocheșeanu, *op. cit.*, p. 78.

[9] Maria Chițescu, *Unele aspecte ale relațiilor lui Dicomes cu Marcus Antonius în lumina descoperirilor numismatice (o problemă de geografie istorică)* în *SCIV* 19, 4, 1968, p. 662, nr. 18, și Bucur Mitrea, op. cit., p. 133.

[10] Maria Chițescu, *op. cit.*, p. 661, nr. 11.

[11] Radu Ocheșeanu, *op. cit.* p. 79.

[12] Pentru Dobrogea, vezi discuția la Radu Ocheșeanu, *op. cit.*, p. 79, p. 81 și urm.

[13] Gh. Papuc, *Un tezaur de denari romani din secolul I e.n. descoperit la Casicea jud. Constanța* în *Mss.*

DENIERS ROMAINS RÉPUBLICAINS D'UNE COLLECTION PRIVÉE, TROUVÉS EN DOBROUDJA.

Résumé

Les deniers romains républicains, de la collection Liculescu, trouvés en Dobroudja, viennent ajouter de nouvelles dates à ce que nous connaissons sur la circulation de la monnaies en argent, frappée dans la Rome républicaine.

Deux de ces deniers ont été trouvés à Constantza, ce qui fait monter à neuf le nombre des monnaies de ce type, trouvées isolément, à part 3 d'Histria et une de Callatis.

Les quatre dernières monnaies ont été trouvées au sud de la Dobroudja, dans la zone du Danube, l'une d'elles ayant été trouvée à Oltina (Altinum), endroit où on n'avait pas encore fait de telles découvertes.

RÖMISCH-REPUBLIKANISCHE DENARE AUS DER DOBRUDSCHA IN EINER PRIVATSAMMLUNG

Zusammenfassung

Die römisch-repulikanischen Denare der Sammlung Liculescu, die aus der Dobrudscha stammen, ergänzen die bis zur Zeit bestehenden Kenntnisse über den Umlauf der vom Republikanischen Rom geprägten Silbermünzen.

Zwei dieser Denare sind in Konstanza gehoben worden, so daß die Anzahl dieser Art von Einzelfunden auf neun ansteigt, im Vergleich zu Histria — mit 3 und zu Callatis — mit einem Stück.

Die anderen vier Münzen würden in der Süddobrudscha, in der Zone der Donau gefunden und eine davon in Oltina-Altinum, einer durch derartige Funde noch nicht bestätigten Ortschaft.

A. RĂDULESCU

PODOABE DE BRONZ ALE UNUI CAR ROMAN ȘI DEPOZITUL DE TIGLE DE LA TELIȚA — JUD. TULCEA

Una dintre descoperirile mai importante care ne reține atenția în cele ce urmează, sînt două statuete și cinci aplice de bronz de epocă romană. S-au găsit întîmplător la Teliţa — jud. Tulcea — în vara anului 1962, de către țăranii cooperatori, cu prilejul desrădăcinării unui pom. Pentru a înlătura consecințele de aspect neștiințific ce ar fi decurs în chip inerent dintr-o astfel de descoperire, am procedat, în octombrie 1963, la efectuarea unui sondaj în punctul lor de găsire situat la circa 3 km sud-vest de sat, în „Livada Maicilor" de pe valea Teliței [1].

Livada suprapunea o așezare de epocă romană, atestată de numeroasele resturi de vase, olane, cărămizi, țigle, pietre etc., vizibile la suprafața solului. Smulgîndu-se o rădăcină au ieșit la iveală mai multe piese de bronz amestecate într-o masă de pietre și pămînt ars. Prin sondajul practicat în acest punct vizam punerea în lumină și a altor mărturii similare. Cum rezultatele sondajului au fost cu totul altele decît cele așteptate, dar de un mare interes pentru reconstituirea unor aspecte de viață meșteșugărească antică, la prezentăm mai întîi pe acestea.

S-a trasat un șanț de 6 ×3 m — S 1 — orientat est-vest, latura lungă fiind paralelă cu șoseaua care unește comuna Poșta cu satul Teliţa (Pl.I/2). Intenționăm astfel un control riguros al gropii în care s-au găsit bronzurile.

Degajîndu-se mai multe ziduri, a fost necesară modificarea planului inițial de săpătură, prin lărgirea suprafeței de cercetat cu încă un șanț — S II — de dimensiuni mai mici : 4,75 × 3,70 m ; acesta se unește cu primul în zona unghiurilor de sud-vest și respectiv nord-est (Pl. I/2).

---

* Rezultatele acestui sondaj au format obiectul unei comunicări ținute la Sesiunea muzeelor din 27—29 XII 1963, la București, al cărei rezumat a apărut în *Revista muzeelor*, nr. special, II 1965, p. 437.

[1] Clădirea Mănăstirii Celic Dere din Livadă, fondată în 1842, a dispărut. S-a construit apoi una nouă, la nord-vest de prima, la circa 1 km distanță.

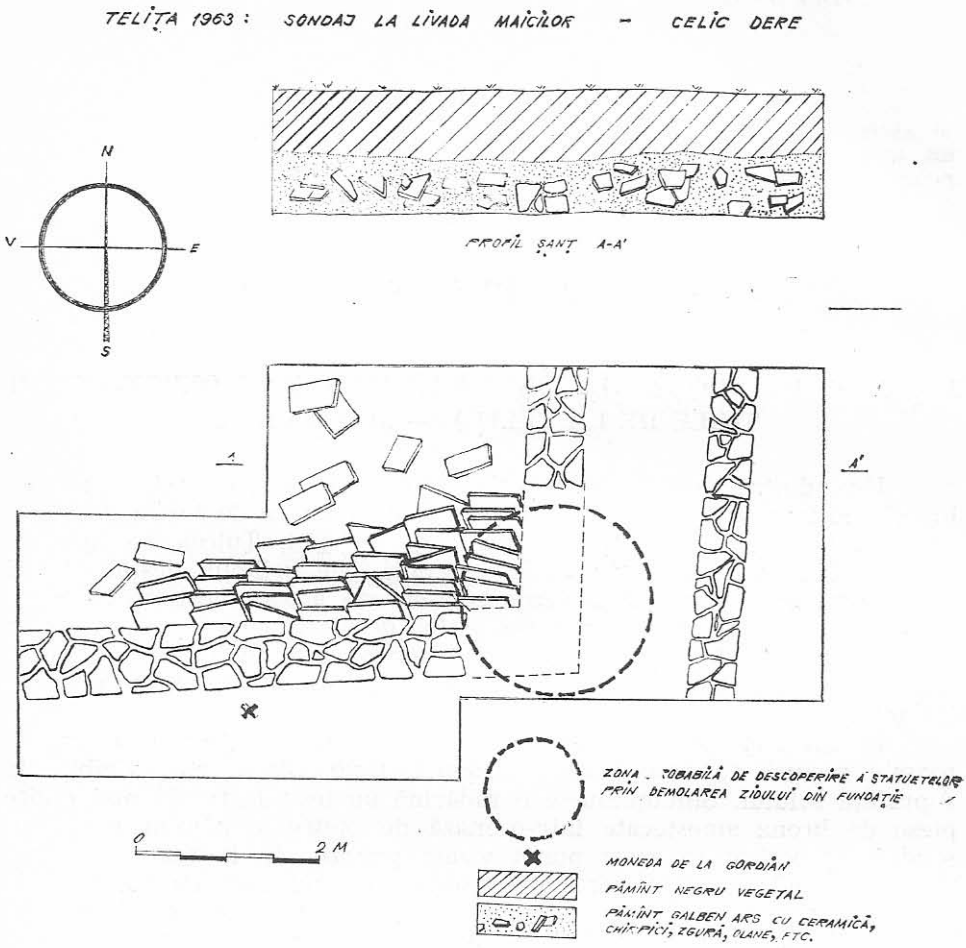

Planșa I

Spre capătul de răsărit al lui S I, s-a săpat temelia unui zid, pe toată lățimea șanțului, orientată nord-sud, din pietre legate cu pămînt [2]. De remarcat că fața de vest a temeliei este mai netedă. Pietrele sînt așezate în chip special cu o față mai bine cioplită în această parte, pe cînd cea opusă prezintă multe asperități. Înălțimea de 0,45—0,50 m este cuprinsă între 0,65—1,15 m.

Paralel cu această temelie, însă mai spre vest cu 1,20 m, a ieșit la iveală un capăt de zid — parte din latura de est a unei mari încăperi

[2] Piatra, aceeași la toate zidurile săpate în cele două șanțuri, reprezintă bucăți de gresie, extrase din dealurile apropiate punctului cercetat. Nu este exclus să se fi extras și în antichitate ca și astăzi, din dealul Drăgaica, aflat în partea de nord a Teliței.

— de 1,20 m lungime, 0,75 m grosime, orientat nord-sud. Este identic primei temelii. Spre sud, unde a fost distrus odată cu scoaterea pomului, forma un unghi drept cu cealaltă temelie, orientată est-vest, pentru a cărei degajare a fost necesară practicarea lui S II. Cunoaştem 4,80 m din lungimea sa. Spre deosebire însă de celelalte două ziduri acesta este construit din pietre nefasonate legate cu mortar alb, friabil, compus din nisip de rîu şi var ; are 0,90 m grosime şi înălţimea de 0,85 m, cuprinsă între 0,65—1,30 m.

Este de subliniat că săpătura a dat la iveală şi alte elemente arheologice valoroase. Mai întîi, am constatat că după evacuarea pămîntului vegetal, gros de circa 0,60 m, culoarea şi compoziţia pămîntului s-a schimbat, acesta devenind galben-roşu foarte tare şi cu resturi abundente de cărămizi, chirpici, olane, pietriş, fragmente ceramice şi, în mod deosebit, bulgări de pămînt cu nisip vitrifiat, bulgări de chirpici arşi, zgură etc. Pl. I/1).

De-a lungul peretelui de sud, încă de la — 0,60 m[3], a început să se contureze o masă de ţigle. După ce s-a degajat în întregime colţul de sud-est al încăperii, s-o constatat că ţiglele erau stivuite pe pardoseala de cărămizi, la — 1,20 m ; că stivuirea s-a făcut în două straturi suprapuse vertical şi pe cinci rînduri strînse, orizontale, orientate nord-sud. Categoric a existat încă un al şaselea rînd, pe lîngă zidul de răsărit, atestat de resturile găsite, însă a dispărut şi aceasta odată cu zidul, în condiţiile menţionate. Am numărat circa 400 bucăţi de ţiglă. Vor fi existat şi mai multe, deoarece stiva se prelungea încă în spre partea nesăpată a încăperii, la nord-vest (P1.I, fig. 2).

Din săpătură şi după desfacerea rîndurilor de ţiglă, s-au recoltat cîteva materiale arheologice a căror prezentare ne dă posibilitatea să tragem unele concluzii în legătură cu aşezarea romană de lîngă Teliţa.

1) Ţigle de două categorii : cu bordură înaltă şi fără bordură.

a) cu bordură : dimensiuni : 46,5 × 36,00 × 2,00 cm, avînd ca semn pe faţa posterioară, jos, o bandă cu trei linii în semicerc, trasă cu degetele (P1.II/1 şi 2) ;

b) cu bordură : dimensiuni 47,5× 32,5 × 2,5 cm şi drept semn un simplu „ochi" ca de sfoară, realizat tot cu degetele (P1.II/3).

c) fără bordură ; cîteva bucăţi, dintre care una bine conservată, cu dimensiuni la înălţimea 49 cm, grosimea 2,5 cm (P1.II/4).

Ambele categorii de ţigle sînt lucrate dintr-o pastă asemănătoare, din lut şi nisip, bine amestecate şi arse ; culoarea, cărămizie-alburie.

2) Chirpici arşi, fragmentari, de aspect zgrunţuros şi cu impresiuni lăsate pe pleavă. (P1.II/1 şi 2).

3) Cărămizi ; în afara celor din pardoseala încăperii cu ţigle, găsite în alte puncte ale săpăturii, existau cîteva întregi, de două tipuri :

---

[3] În această parte a încăperii terenul forma la nivelul actual o pantă lină, ce cobora spre rîul Teliţa. Adîncimile zidului săpat aici sînt stabilite totuşi în funcţie de o suprafaţă perfect plană care, modifică eventual, cu totul insensibil, cotele obiectivelor săpate.

1

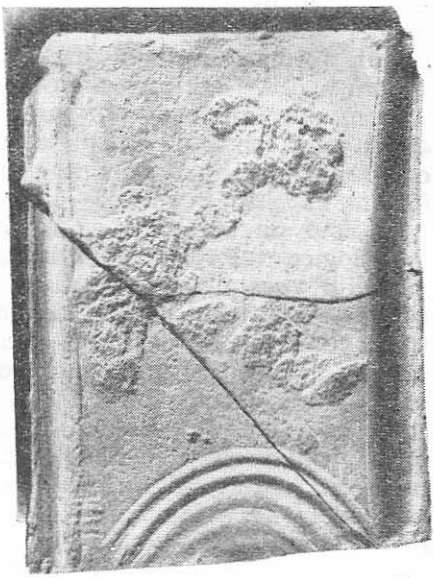

2

3

4

Planșa II

a) jumătăți, cu dimensiunile : 24 × 17 × 4,5 cm ; (Pl.II/3 și 4) ;

b) sferturi, de formă pătrată, cu dimensiunile : 17,5 × 5,5 cm.

4) Ceramică : numeroase fragmente, dintre care luăm în discuție cîteva aparținînd unei amfore reconstituibile, mare, cu corpul sferoidal și caneluri. Pasta roșie, bună. După analogii, pare că datează din sec. III e. n. [4].

5) Cerc de bronz, plat, tăiat dintr-un disc ; muchia exterioară mai groasă, cea interioară ascuțită prin batere. S-a găsit între țiglele stivei (Pl.III/5).

6) Cîrlig de fier cu două brațe, pentru suspendarea diferitelor obiecte. La capătul opus, gaură de fixare, realizată prin batere la roșu. (Pl.III/6).

7) Piroane de fier, bine conservate. Au floarea mică, iar corpul alungit și ascuțit, are formă pătrată în secțiune orizontală (Pl.III/7).

8) Monedă de bronz, găsită pe zidul cu mortar din S II, Av. Septimius Severus și Iulia Domna, bustul față în față.

Înscr .....

Rv. Fortuna cu cîrma la picioare, privind spre stînga ;

Înscr....

în cîmp stînga E.

193—221

Din materialul prezentat pînă aici, cel legat de construcții — țigle, olane, cărămizi, chirpici etc. — interesează cel mai mult. Descoperirea unei așa de mari cantități de țigle, stivuite într-o încăpere, ne îndeamnă să credem că avem în față un adevărat depozit. Găsirea încă și a altor materiale de construcție în mediul înconjurător stivei de țigle, cărămizi și olane, constituie indiciul cel mai sigur că în timpul funcționării sale depozitul a adăpostit materiale variate — ilustrate tocmai prin puținele resturi de genul celor prezentate.

Analizînd compoziția stratului în care a fost plasat de veacuri depozitul, constatăm o situație foarte importantă pentru complexul arheologic în curs de degajare. Am amintit mai sus că în timpul săpăturii am descoperit în pămîntul roșu-aprins, caracteristic încăperii, numeroși bulgări vitrifiați, zgură, fragmente de chirpici arși inegal, fragmente ceramice din amfore sau vase mai mici etc. Totul indică o situație analogă mediului de descoperire a cuptorului de ars țiglă de la Dinogeția [5] și mai cu seamă identități cu mediile stratigrafice în care se plasau cup-

[4] Din nefericire s-au pierdut fotografiile amforei — aceasta între timp sfărîmîndu-se în așa fel încît nu mai poate fi ilustrată. Oricum, pentru ceramica de la Telița, în general, și pentru amfora amintită în special, sînt făcut comparații cu numeroase materiale ceramice asemănătoare din Tomis, Histria dar în deosebi cu ceramica romană din împrejurimile imediate, ca de exemplu cele de la Muzeul Tulcea.

[5] Gh. Ștefan, *Un cuptor roman de ars țiglă descoperit la Dinogeția*, în SCIV 1—4, 1957, p. 340 și urm.

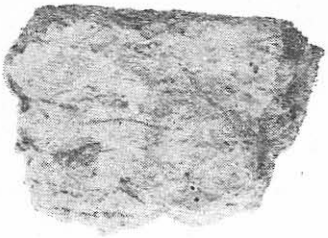

1

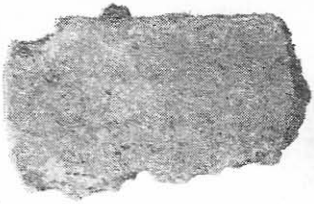

2

3

4

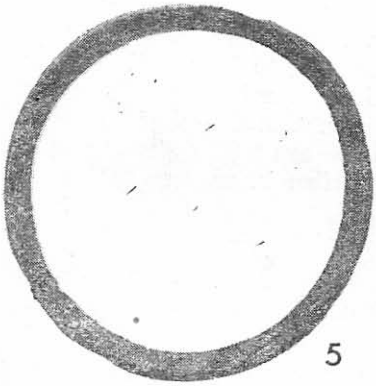

5

6

7

Planșa III

toarele din complexul instalațiilor meșteșugărești de la Tomis[6]. Stabilind corelația inerentă din această comparație, este foarte probabil că în imediata apropiere a sondajului descris să fi existat unul sau mai multe cuptoare în care s-au ars produsele ilustrate pe baza descoperirilor noastre. Credem că săpăturile ce ni le-am propus aici pentru viitor ne vor convinge asupra caracterului meșteșugăresc al complexului de locuințe și depozite, care a început să fie cercetat, cu rezultate atît de bune, lîngă Telița.

Pentru judecarea situației de ansamblu, pe baza tuturor descoperirilor din punctul așezării romane, se impune și prezentarea valoroaselor piese de bronz, găsite în condițiile arătate mai sus.

1) *Aplicele.* Cinci exemplare : inv. 4325—4330 (Pl. IV/1). Patru cu diametrul de 10 cm ; al cincilea, de 11,6 cm. Toate au aceeași formă de discuri cu decoruri ajurate, realizate prin turnare în tipare : unei rame circulare îi sînt înscrise trei figuri geometrice, a căror imagine amintește pe cea a cailor de mare ; au corpurile mult curbate ; cozile se unesc cu rama exterioară, iar capetele arcuite ca la o volută, converg spre o semisferă centrală. Una dintre cele cinci are această semisferă mai mare și mai înaltă.

Toate au pe ramă cîte trei găuri de circa 4 cm diametru, dispuse la distanțe aproximativ egale, astfel că unite două cîte două formează un triunghi echilateral. Serveau la fixarea lor cu ajutorul țintelor.

2) *Toarta.* Inv. 4332 (Pl.IV/2) ; o bară verticală în forma literei S, rotundă în secțiune orizontală. Jos, pe curbură, prezintă o codiță întoarsă în afară și două ramificații opuse, în forma literei Y. Înălțimea 8,7 cm. Totul indică aspectul unei toarte ce se lipea la un vas, sub gît, și partea inferioară pe corp.

3) *Bustul zeului Marte* — în două exemplare. Inv. 4330—4337[7]. Sînt perfect identice, dovadă a turnării lor în același tipar. Micile diferențe, se observă între detaliile ornamentale realizate după turnare, cu instrumente metalice, potrivit tehnicii antice[8] (Pl. V/1, 2, 3).

---

[6] Săpăturile executate pe terenul cuprins în spațiul dintre Gara Veche și Gara Nouă din sectorul de vest al Tomisului, au pus în lumină șase cuptoare de ars cărămidă, țigle, olane, ceramică etc., cf. A. Rădulescu, *Monumente romano-bizantine din sectorul de vest al cetății Tomis*, Constanța, 1965, p. 6—23, fig. 1—8. Descoperirile ulterioare de la Oltina, dovedesc în general același lucru, cf. M. Irimia, *Cuptoarele romano-bizantine de ars ceramică de la Oltina*, în *Pontice* I 1968, p. 379 și urm. ; la fel pentru Neptun, of. C. Iconomu, *Cercetări arheologice la Mangalia și Neptun*, în *Pontice I*, p. 235 și urm.

[7] Comunicarea, în această formă, trebuia publicată — in extenso — de către conducerea Direcției Muzee și Monumente din cadrul C.S.C.A., într-un volum al sesiunii din decembrie 1964. Cum această publicare nu s-a înfăptuit, manuscrisul a stat la Direcție timp îndelungat, fapt care a determinat conducerea Muzeului de arheologie Constanța să îngădue lui M. Irimia, ca în catalogul Bronzuri figurate, Constanța 1966, p. 12—14, să includă și statuetele de bronz de la Telița. Cu acest prilej autorul încearcă să identifice personajul reprezentat de statuete cu Marte-Ares.

[8] I. Venedikov, *Der Gesichtsmaskennelm in Trakien*, în „Eirene" Studia Graeca èt Latina, I, Praga, 1960, p. 163 și urm.

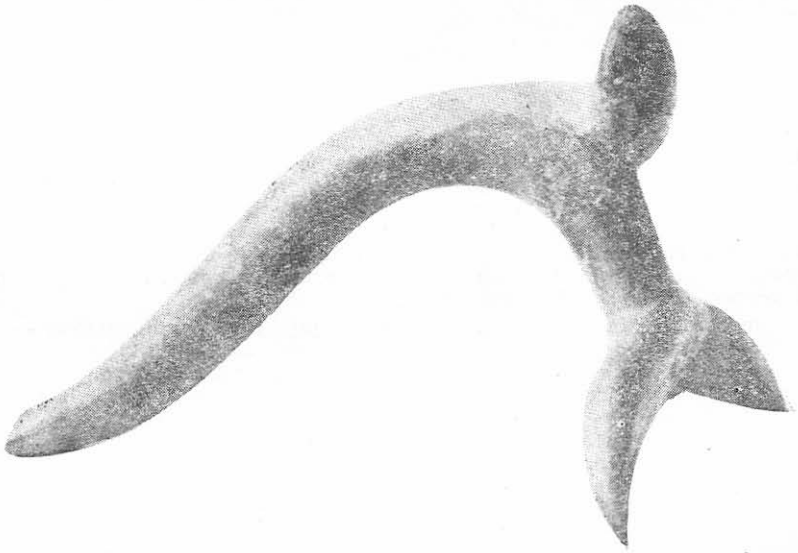

Planșa IV

Planșa V

Înălțimea : 13,8 cm. Cel mai bine conservat cîntărește 917,5 gr. ; cel de-al doilea, căruia îi lipsește axul în forma literei L, de la spate, cît și partea finală a crestei de la coif, are 837 gr.

Aspectul feței arată un adolescent : ochii mari cu irișii marcați prin puncte adîncite cu cuiul ; nasul mult prea lățit, gura ușor deschisă, buzele subțiri. Bărbia și obrajii realizați în trăsături fine. Pe frunte se profilează buclele părului ieșit de sub cască, pieptănate lateral ; cad mai din abundență pe urechi cărora nu li se mai văd decît lobii marcați prin mici proeminențe. Suvițe de păr răsar de sub coif și la spate, dar sînt realizate mult mai neglijent.

Pe cap poartă coiful caracteristic zeului, în forma unei calote mult alungită la spate unde face corp comun cu creasta, dispusă vertical. În partea anterioară, deasupra frunții, o tăietură separă în două unghiul frontal al coifului. Mai sus tăietura este înlocuită cu un decor în relief, imitînd imaginea unei ancore. De-o parte și de alta a acesteia, cît și pe marginile de deasupra buclelor, apar linii ușor albiate, dispuse simetric față de „ancoră", realizînd un decor simplu pe fața netedă a coifului ușor gîtuit pe mijloc.

Înapoi, spre creastă, o linie reliefată încadrată de alte două albiate, separă ornamentele coifului descrise pînă aici, pe suprafața cu linii scrijelate. imitînd șuvițele de păr pieptănat.

Creasta este curbată în formă clasică. Sus se unește cu coiful prin intermediul unui bulb, iar jos, direct cu coiful. Grosimea este inegală : de la cap către coadă se subțiază, devenind ascuțită. Pe fețele laterale, decorurile incizate au aspectul unui evantai desfășurat. Amintim că între creasta unei statuete și cealaltă exista o mică diferență : pe una penele sînt rotunjite la vîrf, pe cealaltă sînt ascuțite.

Bustul nud al zeului, cu linia umerilor redată veridic, are gîtul gros și sînii marcați cu două cercuțe incizate.

În prelungirea bustului este prezentat soclul, de forma unui capitel, înalt de 2,4 cm, cu cîte un chenar — sus mai dezvoltat față de conturul bustului și cu linii oblice pe suprafață, tăiate la intervale egale. Pe cele patru suprafețe, drept decor, o succesiune de palmete în relief.

La bază, soclul are o cavitate mică, ajutînd la fixarea sa. Posibilitățile de fixare sînt mărite însă de existența la spatele bustului, între omoplați, a unui ax masiv, de forma literei L, orizontal, pătrat în secțiune. Unuia dintre cele două busturi i-a dispărut acel element, ruptura fiind vizibilă chiar în punctul unde făcea corp comun cu bustul (Pl.VI/2).

Piesele de bronz, atît de interesante din punct de vedere arheologic, formează, probabil o grupă independentă de mediul stratigrafic al sondajului făcut tocmai pentru a dovedi proveniența lor. Aceasta pentru că n-am descoperit nici o altă piesă similară, care să ne indice precis prezența lor la punctul săpat. Dacă punctul săpat este exact cel în care s-au descoperit ocazional piesele în discuție, atunci este de admis ipoteza că au fost ascunse în zidul demolat odată cu săparea gropii de la rădăcina pomului. Se pare însă că punctul săpat este altul

Planșa VI

decît cel căutat și că eroarea se va lichida prin săpături mai ample, ulterioare.

Oricum, tot ceea ce s-a prezentat ca rezultat al descoperirilor întîmplătoare și organizate din așezarea romană de pe valea Teliței se leagă de aceeași arie a unei așezări care, dacă ținem seamă de contextul geografic și istoric al regiunii din partea de nord a fostei provincii romane, nu poate fi decît unul dintre numeroșii *vici* din partea locului. Că în incinta acestui *vicus*, într-unul sau chiar în două puncte au fost puse în lumină materialele atît de importante, ne îndeamnă la viitoare verificări de natură să lămurească cît mai multe aspecte

ale unei așezări rurale despre care — în general — cunoaștem atît de puține lucruri pentru regiunea de la gurile Dunării.

Piesele de bronz, care se impun atît de mult atenției noastre, sînt pe cît de inedite, pe atît de importante sub aspectul plastic și funcțional.

Din punct de vedere artistic, este de luat în seamă întreaga morfologie decorativă care, judecată în toate detaliile, indică o utilitate practică determinabilă. Nu poate fi vorba de o reală valoare artistică a statuetelor sau a discurilor aplice. Decorurile sînt realizate în chip adecvat scopului pentru care au fost create — scop care este de pus neapărat în legătură cu forma lor generală. Lăsînd la o parte toarta care, în mod categoric provine de la un vas, celelalte două categorii de piese, discurile-aplice și statuetele prezintă o unitate clară din punct de vedere al caracterului funcțional.

Dacă, așa după cum afirmă, mărturii de acest gen, sînt rare în regiunea de la gurile Dunării, pentru ținuturi nu prea îndepărtate, descoperiri mai vechi sau mai noi, pun în lumină piese arheologice similare, formînd obiectul unor studii edificatoare pentru noi [9]. Reconstituirea carului de luptă tracic, demonstrează concret, că aplicele în forma discurilor cu ornamente ajurate provin de la harnașamente [10], și anume, din punctele nodale unde trebuia să se realizeze și o legătură trainică prin unirea curelelor și un aspect exterior atractiv. Ele țin deci mai de grabă de aspectul ornamental în cazul garniturii de piese care serveau la montarea sistemului de harnașamente. De aici, presupunerea că cel puțin în cazul nostru, aplicele se impun ca părți ale sintezei decorative mai mult decît ca elemente de strictă utilitate practică. Aspectul relevat este de pus în legătură și cu cele două stauete. Acestea își găsesc numeroase analogii [11], pentru care pledează evident un exemplu diferit : bustul Minervei cu cască de pe carul traco-macedonean reconstituit de G. Seure la începutul acestui veac [12]. Fără să excludem punctul său de vedere privind plasarea statuetei pe latura din față a carului, servind drept mîner [13], credem că aceasta putea să ocupe orice poziție pe marginile superioare ale tronului, în scop aproape exclusiv ornamental.

În cazul nostru, Marte-tînăr, nu este decît o parte din marea varietate de divinități prezente în chip de statuete pe carele de epocă romană. Ilustrațiile pentru descoperirile din mediul tracic în epocă romană dovedește acest lucru [14]. Desigur că această constatare este strîns legată și de scopul și de caracterul unui astfel de car. În lumea romană exista o mare varietate tipologică, fiecare tip cu destinație pre-

[9] I. Venedikov, op cit., 1960, rezumatul în limba franceză.

[10] *Op. cit.*, p. 244.

[11] *Op. cit.*, pl. 45, fig. 157—158 ; pl. 91—93, cu imaginile statuilor care ornamentează carul în partea superioară a tronului.

[12] G. Seure, *Un char thraco-macedonien*, în BCH XXVIII, 1904, p. 237, p. 237, fig. 21.

[13] *Ibidem.*

[14] I. Venedikov, *op. cit.*, p. 248.

cisă [15]. Dacă este să luăm în considerație descoperirea de la Telița, ar fi greu de determinat tipul de la care provin podoabele. Cu toate acestea n-ar fi lipsită de interes ipoteza după care vehiculul antic căruia i-au aparținut piesele să fi fost un car de luptă. Ipoteza în cazul nostru se sprijină numai pe semnificația mitologică a divinității în discuție, ceea ce nu exclude posibilitatea de a se determina în viitor un alt caracter. Pentru aceasta, vor trebui neapărat executate săpături în așezarea de lîngă Telița.

Multiplele probleme ce s-ar cuveni soluționate în legătură cu descoperiri de acest fel, sînt pentru noi imposibile deocamdată, tocmai din pricina puținelor mărturii ce ne stau la îndemînă. Pentru regiunea veche a Dobrogei, un mijloc mai sigur de determinare a unor astfel de monumente îl constituie descoperirea unui car într-un tumul de lîngă Mangalia. Deși găsit în 1960, a rămas încă inedit, fapt care îngreuează cercetările noastre pe această linie [16].

Independent însă de aspectele arheologice ce s-ar putea dezvolta pe baza unor elemente mai complete de acest gen, se impune o încercare de încadrare cronologică.

Depozitul de țigle are drept element de datare moneda de la Septimius Severus și Iulia Domna (193—221) bătută în Markianopolis.

Pentru podoabele carului de luptă credem că este indicat să luăm mai întîi în considerație aspectul ornamental și maniera de tratare a diferitelor părți componente ale statuetelor, care vădesc încă reminiscențe de epocă elenistică. Ele sînt produsul unor ateliere regionale, de cultură romană în plină dezvoltare — sec. I—II — perioadă de relativă liniște la gurile Dunării [17].

PARURES EN BRONZE D'UN CHAR ROMAIN ET LE DÉPÔT DE TUILES DE TELIȚA (DISTRICT DE TULCEA)

Résumé

La découverte, au cours de l'été 1962, de deux statuettes et de cinq appliques en bronze, à Telița — district de Tulcea, dans un endroit situé à environ 3 km sud-ouest du village, nommé „Livada Maicilor" sur la vallée de la Telița, a déterminé un sondage, effectué en 1963.

On a pu saisir, dans les deux sections fouillées (S I et S II), le coin d'une pièce pavée de briques, où étaient empilées environ 400 tuiles, disposées en deux couches, par cinq rangées serrées, orientées nord-sud. Il faut ajouter aussi une sixième rangée, détruite. La pile se prolongeait du côté nord-ouest de la pièce, pas encore fouillée. Les tuiles, qui appartiennent à deux catégories, ont les di-

[15] Vezi dicționarele : A. Alföldi, *Chars funeraires bacchiques dans les provinces de l'empire romaine.* Antiquité clasique, VIII, 2, 1939, p. 386.

[16] Tumulul a fost săpat de N. Harțuche, care posedă toate datele săpăturii și de la care se aștepta publicarea cît mai grabnică a carului găsit.

[17] *Istoria României*, vol. I, București 1960, p. 484 și urm. ; Radu Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București 1938, p.

mensions : 46,5 × 36,00 × 2,00 cm et 47,5 × 32,5 × 2,5 cm. On a trouvé aussi quelques débris de tuiles faîtières, des fragments de briques (24 × 17 × 4,5 cm et 17,5 × 5,5 cm), ainsi que de briques en torchis. Une amphore pouvant être reconstituée, peut être datée, en partant des analogies, după III s. On a également trouvé, dans le mur à mortier du S II (la mur du S I est sans mortier) une monnaie de l'époque de Septimius Severus (193—221), frappée à Marcianopolis.

Il faut également prendre en considération les observations faites sur le contexte archéologique où l'on a trouvé de la scorie, des mottes vitrifiées, etc. Le milieu est pareil à celui des fours explorés à Dinogeţia et à Constantza. Le dépôt indique l'existence d'un complexe artisanal, dont l'exploration s'impose à l'avenir.

Le lieu d'origine des pièces de bronze, trouvées fortuitement, n'est pas confirmé comme étant celui où l'on a fait les fouilles, puisqu'on n'en a pas trouvé d'autres. Ces pièces, à l'exception peut-être de l'anse, appartenaient, toutes, à un char romain, notamment : 1) cinq appliques-disques, dont quatre à 10 cm de d., la cinquième à 11,6 cm de d., ayant des décors ajourés ; sur le cadre, 3 trous à 4 mm de d., utilisées à monter le système du harnachement ; 2) une anse en forme de S (h = 8,7 cm), qui s'attachait à un vase ; 3) deux bustes de la déesse Minerve (h = 13,8 cm), coulés dans le même moule, avec de légères différences de détails. Les pièces étaient pourvues d'un axe en foeme de L, pour les fixer ; une seule pièce en est dépourvue.

Selon leur aspect, qui dénote des réminiscences hellénistiques, les pièces, oeuvre d'un atelier régional, sont datées du Ier — IIe şi s. de notre ère.

BRONZERNE VERZIERUNGEN EINES RÖMISCHEN WAGENS UND DAS FLACHSIEGELDEPOT IN TELIŢA — KREIS TULCEA

Zusammenfassung

Im Sommer des Jahres 1962 wurden in Teliţa, Kreis Tulcea, zwei Statuetten und fünf Aufsätze aus Bronze an der Fundstelle „Livada Maicilor", etwa 3 km südwestlich vom Dorf, im Teliţa-Tal gefunden, was im Oktober 1963 Probegrabungen veranlaßte.

In den beiden Schnitten (S I und S II) konnte die Ecke eines Raumes erkannt werden, der mit Ziegeln ausgelegt war und in dem etwa 400 Flachziegeln in zwei Schichten und fünf nordsüdlich ausgerichteten eng aneinander stehenden Reihen aufgeschichtet waren. Eine sechste zerstörte Reihe muß ebenfalls hinzugerechnet werden. Der Haufen zog sich noch weiter gegen Nordwesten zu, in den ungegrabenen Teil des Raumes. Außer den erwähnten Flachziegeln, die von zweierlei Kategorien sind und folgende Ausmaße haben : 46,5 × 36,00 × × 2,00 cm und 47,5 × 32,5 × 2,5 cm fand man auch einige Hohlziegeln, Bruchstücke von Lehmbewurf und Bauziegeln (24 × 17 × 4,5 cm und 24 × × 17,5 × 5,5 cm). Eine Amphora, die wiederhergestellt werden kann, kann man anhand der Analogien in das 3 Jh. datieren. In der mit Mörtel verbundenen Mauer aus S II (die Mauer aus S I ist ohne Mörtel) fand man desgleichen eine Münze aus der Zeit des Septimius Severus (193—221), die in Marcianopolis geprägt war.

Dieses Depot, für welches die Beobachtungen berücksichtigt werden müssen, die im Zusammenhang mit den archäologischen Begleitfunden, den verglasten Klumpen, der Schlacke usw. gemacht wurden, d.h. ein Milieu, das den Brennöfen ähnlich ist, die in Dinogetia und Konstanza untersucht wurden, dieses Depot also, weist auf einen Handwerkerverband hin, dessen weitere Untersuchung sich aufwingt.

Der Herkunftsort der Bronzestücke, die zufällig gefunden wurden, ist nich derjenige, an denen die Ausgrabungen vorgenommen wurden, weil dort keine weiteren. Exemplare mehr zutage kamen. Mit Ausnahme des Henkels gehörten sie alle zu einem römischen Wagen und sind wie folgt : 1. Fünf Scheibenaufsätze, davon vier mit einem Durchmesser d = 10 cm und der sechste mit d = 11,6 und mit durchbrochener Verzierung. Auf dem Rahmen sind drei Löcher mit d = 4 mm, die zur Befestigung des Zaumzeuges dienten ; 2. ein S-förmiger Henkel (Höhe = 8,7 cm) der an ein Gefäß geklebt wurde ; 3. drei Brustbildnisse der Göttin Minerva (Höhe = 13,8 cm), die in der gleichen Form gegossen waren und sehr kleine Unterschiede der Einzelheiten aufweisen. Zwei Exemplare waren mit einer L-förmigen Achse versehen, die zur Befestigung diente, am dritten Exemplar fehlte sie.

Nach ihrem Aussehen zu urteilen, das hellenistische Reminiszenzen aufweist, datieren die Bronzeexemplare, die Erzeugnisse einer regionalen Werkstatt sind, aus dem 1.—2. Jh.u.Z.

N. ANGHELESCU

FIGURINE ROMANE DIN LUT ARS DE LA DUROSTROUM

La aproximativ 1800 m de frontiera româno-bulgară și la 7 km vest de localitatea Ostrov, brațul sudic al Dunării care încadrează insulele Pastramagiu, Ostrov, Hopa, Tălchia și Păcuiul lui Soare, face în acest punct o cotitură accentuată spre sud. În dreptul cotiturii, pe malul dobrogean, există o adîncitură. Ea se datorește existenței unei depresiuni a reliefului care crează o vale largă ce se ramifică spre vest, sud și est, pe o suprafață de mai multe sute de hectare. Spre fluviu valea se îngustează ajungînd să aibă abia 150 m. Într-o parte și alta a acestei deschideri, spre nord, malurile sînt înalte și abrupte — datorită surpărilor periodice cauzate de viitura apelor și în special de efectele zăpoarelor din iernile cînd Dunărea îngheață. Se pare că mai de mult, malurile la care ne referim, erau mai apropiate și mai înalte, constituind o centură de protecție dinspre nord a acestei frumoase văi, astăzi, cu întreaga zonă înconjurătoare, plantată cu viță de vie. Deschizătura spre apă va fi fost îngustă și folosită ca vad de trecere în insule și pe țărmul stîng al Dunării. De fapt și astăzi trecerea în insula Pastramagiu se face tot prin acest loc.

În depresiune, pe o întindere care n-a fost încă delimitată, la suprafață se găsesc numeroase materiale arheologice romane. Jos, în malurile supuse eroziunilor și prăbușirilor apar resturi de construcții : conducte de aprovizionare cu apă, cuptoare de olari, morminte în sarcofagii, multă ceramică, unelte și arme de metal, podoabe etc.

Încă din anul 1953, colectivul muzeului din Călărași, efectuînd cercetări în punctul mai sus menționat a strîns un însemnat material printre care și o serie de figurine din lut, acestea făcînd obiectul notei de față.

În anul 1954, după retragerea apelor a apărut un grup de cuptoare de ars oale. Dat fiind că unul dintre cuptoare era în cea mai mare parte distrus și împrăștiat, s-au întreprins operații de salvare, în vederea studierii construcției sale. Pe grătarul cuptorului s-au găsit mari cantități de ceramică fragmentară, unele vase întregi și întregibile, opaițe și tipare de opaițe, precum și o însemnată parte dintr-un

vas ornamentat cu protome antropomorfe și animaliere [1]. În afara vasului din cuptor, printre materialele scoase la iveală de spălătura valurilor au mai fost descoperite și alte figurine pe care le vom descrie în ordine.

Vasul, întregit în parte (fig. 1), este confecționat din pastă aleasă; culoarea după ardere fiind cărămizie deschisă acoperită cu o angobă pompeian roșu-gălbui. Are forma bombată la pîntece (nu se cunoaște forma resturilor pereților și a fundului și nici înălțimea exactă a vasului). Vasul este prevăzut cu un gît înalt de 0,10 m, tras în interior prin arcuire și se termină printr-o buză lată aplatizată, răsfrîntă în afară și puțin ridicată la exterior. Din buză pornesc două torți plate ornate cu caneluri verticale pe partea din afară și se fixează pe umerii vasului. Diametrul deschiderii vasului, inclusiv buza, este de 0,26 m iar la maxima proieminență a pîntecelui are diametrul de 0,34 m. Pe gîtul vasului, în fiecare emisferă se află aplicate cîte două figurine umane și cîte una de panteră. Protomele au fost presate în tipare în stare crudă, îndoite și apoi lipite pe vas, umărul acestuia constituind baza de sprijin. În afara acestor aplicații vasul mai este ornamentat prin două adîncituri orizontale făcute cu instrument bont, la intersecția dintre gît și corp. Alte două șănțulețe se află mai sus pe gît și, în

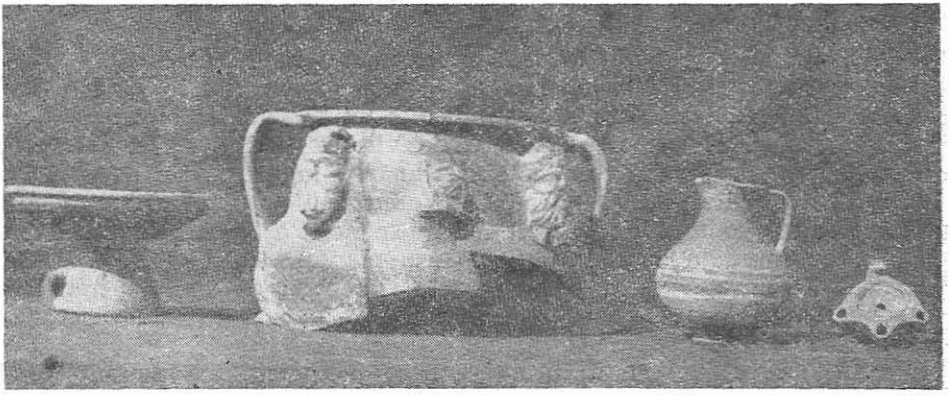

Fig. 1. Ceramică din cuptorul olarului

sfîrșit, două asemenea adîncituri pe buză pe care o conturează. De remarcat că buza, în ambele părți ale torților, este prevăzută cu cîte două proieminențe laterale în formă de creste.

1. Prima figurină, Silen (fig. 2), repetat de patru ori (unul cu porțiunea de perete nu s-a găsit), sînt confecționate din aceeași pastă cu vasul și în același timp. Figura este studiată cu pricepere și rafinament, accentul fiind pus pe scoaterea în relief a expresiei. Silen este

[1] Descrierea cuptorului și a conținutului său a fost făcută de noi în articolul *Cercetări și descoperiri arheologice în raioanele Călărași și Slobozia*, în SCIV, 1—2, tom. VI, 1955, p. 312.

reprezentat ca de obicei bătrîn cu barba și mustața aranjate în șuvițe terminate cu cîrlionți. Are nasul turtit, buzele groase și cărnoase și privirea fixă. Pe frunte poartă o cunună dintr-o coardă de viță cu struguri. În partea dreaptă, sub barbă, se află un nai, iar mai spre centru, un cap de om — a cărui semnificație ne scapă. Toate cele trei exemplare au o stare de conservare bună.

Fig. 2. Silen.

2. Cealaltă protomă de pe vas — un cap de panteră (fig. 3) — se află în două exemplare. Și această figurină este deosebit de expresivă. La ambele exemplare partea de sus, fruntea și urechile lipsesc din vechime.

3. O figurină înfățișînd un cap de femeie tînără, folosită tot ca protomă (fig. 4), a fost găsită sub mal. Confecționată din pastă fină, e modelată cu multă grijă. Părul, pieptănat cu cărare la mijloc, este

răsucit în dreptul urechilor și ridicat în sus în două conciuri separate de apucătoarea unui pieptene înalt sau alt obiect de podoabă. Impresionează la această figurină caracterul tineresc și perfecțiunea de medalie a profilului său. Înălțimea acestei aplice este de 0,06 m.

4. Pe un fragment de la un alt vas — confecționat dintr-o pastă mai puțin pură, de culoare roz-gălbuie — se află o protomă ce înfă-

Fig. 3. Panteră.

Fig. 4. Cap de femeie.

țișează o șopîrlă, căreia îi lipsește coada și piciorul drept dinapoi (fig. 5). În cazul acesta, deși imaginea este foarte expresivă ea este modelată stilizat, renunțîndu-se la amănunte, rezumîndu-se doar la forme și mișcare. În unghiul pe care îl face capul șopîrlei cu piciorul drept dinainte se află trei ștampile imprimate în pasta crudă. Ștampilele reprezintă un cerc cu diametrul de 0,009 m, avînd în centru o cruce în relief. Alături se mai găsește o altă ștampilă mai mare cu diametrul de 0,018 m asemănătoare celor mici, precum și una, tot mare, în spațiul dintre picioarele din dreapta.

5. Tot în prundișul amestecat cu resturi arheologice a fost găsit un cap de cal din lut (fig. 6), confecționat din pastă fină ; toată atenția meșterului s-a concentrat pe expresivitate. Capul animalului se află în sus, în poziție de cabrare, avînd gîtul arcuit. Coama lui este ridicată de pe frunte și cade pe gît în ambele părți. Are urechile mici, ține botul întredeschis ; privirea și întreaga lui atitudine arată o stare de încordare. Porțiunea de gît a acestei figurine se întrerupe prin două benzi circulare în relief și se termină printr-un peduncul rectangular lung de 0,013 m. Înălțimea figurinelor este de 0,073 m. Culoarea piesei este cărămizie pe partea stîngă și negricioasă pe partea dreaptă, fapt ce poate să-și găsească explicația în procesul de ardere din cuptor.

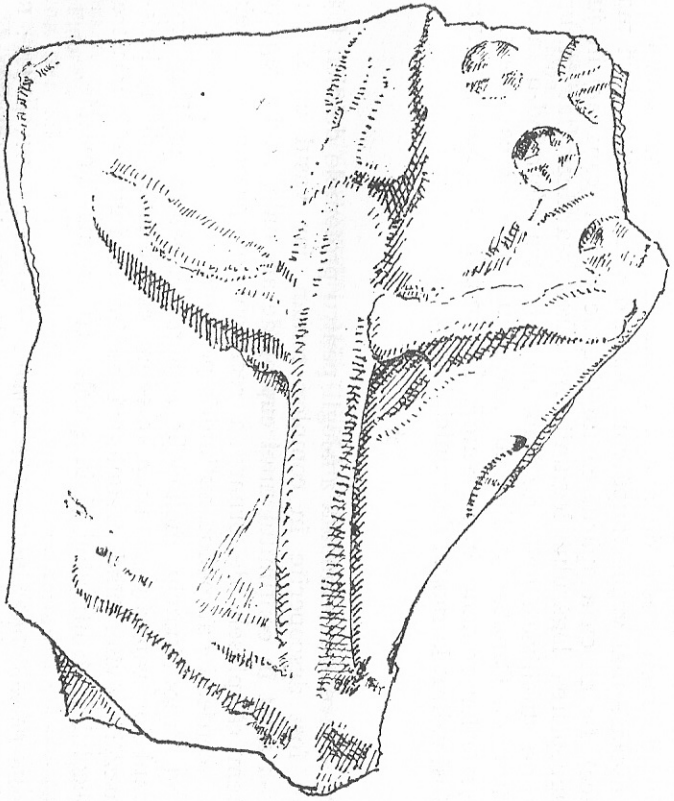

Fig. 5. Șopîrlă.

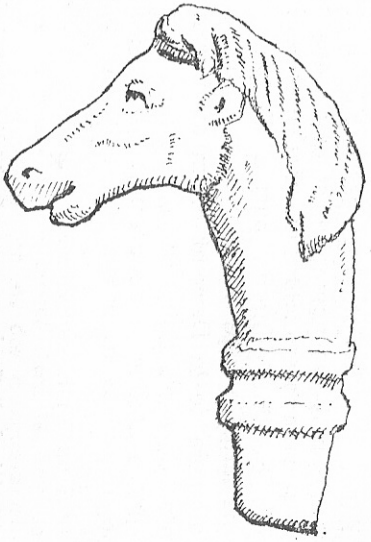

Fig. 6. Cap de cal.

În vara anului 1970, la săpăturile de pe dealul de la Dervent, unde se află resturile unui castru, într-o locuință romană au fost găsite trei figurine fragmentare înfățișînd un bărbat. Toate exemplarele au fost executate în același tipar. Figurinele, ce par să înfățișeze pe zeul frigian Attis, sînt lucrate din pastă aleasă și au culoarea cărămizie. Ca și la cele mai sus pomenite, și la acestea s-a acordat toată atenția la finisaj și la expresie. O singură deosebire la piesele de la Dervent este faptul că sînt pline în partea dinapoi, care este nudă, aplicîndu-li-se pe laturi o fîșie de lut pentru a putea fi lipite pe vase.

Protomele de la Dervent le-am amintit numai, ele fiindu-ne puse la îndemînă de către Petre Diaconu. Ni se pare însă că există o strînsă legătură între atelierele de ceramică fină și figurinele de la Dervent și Ostrov.

★

Dată fiind întinderea așezării din cotul brațului Ostrov, bogăția de materiale, între care multe de lux (s-au găsit deșeuri de tablă și sîrmă de aur de la atelierele de bijuteri), apoi faptul că în linie dreaptă pînă la ruinele castrului Legiunii a XI-a Claudia adusă de Traian [2] aflată pe teritoriul R. P. Bulgaria, lîngă orașul Silistra, sînt numai cîteva sute de metri, este de admis că aici a fost așezarea civilă, fie că era o așezare mai veche (după cum par a dovedi unele resturi materiale getice), fie că ea a apărut ca un tîrg de barăci (canabae) în jurul sau în apropierea lagărului legiunii. Așezarea s-a dezvoltat în urma măsurilor de stabilizare luate de Hadrian care, transformînd-o în oraș, i-a dat titlul de Canabae Aeliae cu gentiliciul imperial care se acorda numai așezărilor romane importante [3]. În timpul lui Marcu Aureliu orașul a fost ridicat la rangul de municipium [4].

★

Fără să avem deocamdată analogii pentru protomele de aici, faptul că ele au fost descoperite în complex roman, iar vasul cu sileni și pantere s-a aflat în conținutul unui cuptor de ars oale, ne îndreptățește să admitem că piesele de ornare a recipientelor precum și celelalte figurine se confecționau pe loc, nefiind importante.

Luînd drept indiciu monedele romane colectate la Durostorum și procentul lor raportat la timp, credem că perioada de înflorire a acestei așezări civile, cînd trebuie să datăm și figurinele noastre, a fost în secolul II, continuînd și în secolul III, prima jumătate.

---

[2] Vasile Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, p. 102 ; Radu Vulpe — Ion Barnea, *Din istoria Dobrogei, vol. II, Romanii la Dunărea de Jos*, București, 1968, p. 96.

[3] Radu Vulpe — Ion Barnea, *op. cit.*, p. 138.

[4] *Ibidem*, p. 166.

FIGURINES ROMAINS EN TERRE CUITE DE DUROSTORUM

Résumé

Après une description minutieuse du terrain situé sur la rive droite du bras Ostrov, tout près de la frontière roumaino-bulgare, où l'on a trouvé, tant à la surface que dans les berges écroulées, de nombreaux vestiges archéologiques romains, l'auteur présente plusieurs figurines humaines et animalières. A l'exception d'une tête de cheval — dont l'utilité n'est pas précisée — le reste des figurines sont des protomés qui ornementaient les vases. On remarque le décor à tête de silènes et de panthères, sur un vase fragmentaire, trouvé dans l'âtre d'un four de potier, parmi d'autres vases et objets en argile.

En partant du fait que le site occupe un grand terrain, qu'il existe un riche matériel, comprenant de nombreux objets de luxe, et que la distance qui sépare le site des constructions du camp de la XIe Légion Claudia est minime, l'auteur admet, comme hypothèse, l'existence en ce endroit, d'un site civile Durostorum — au début *canabae*, plus tard ville à l'époque d'Adrien, élevée à l'époque de Marc Aurèle au rang de Municipium Aurelium Durostorum.

Comme le vase à silènes et panthères fut trouvé dans le four du potier, et comme les autres protomés et figurines présentent des caractères d'une exécution similaires, l'auteur est d'avis qu'ils n'étaient pas importés, mais fabriqués sur place.

En partant des monnaies recueillies dans ce lieu, il date la période de prospérité de ce site aux IIe—IIIe s., date attribuée également aux figurines.

Table des figures

Fig. 1. Céramique du four du potier.
Fig. 2. Silène.
Fig. 3. Panthère.
Fig. 4. Tête de femme.
Fig. 5. Lézard.
Fig. 6. Tête de cheval.

RÖMISCHE STATUETTEN AUS GEBRANNTEM TON IN DUROSTORUM

Zusammenfassung

Nachdem der Verfasser das Gelände am rechten Ufer des Ostrov-Armes, unmitelbar an der rumänisch-bulgarischen Grenze eingehend beschriebt, wo an der Oberfläche und in den eingestürzten Ufern zahlreiche römische archäologische Spuren gefunden wurden, beschreibt er eine Anzahl menschen- und tierähnlicher Statuetten. Mit Ausnahme eines Pferdekopfes, dessen Zweckmäßigkeit nicht angegeben wurde, bestehen die anderen aus Vorderabschnitten der Figuren, die zur Zierde von Gefäßen dienten. Bemerkenswert ist die Verzierung mit Silen- und Pantherköpfen auf einem zerbrochenen Gefäß, das in der Feuerstelle eines Töpferofens zusammen mit anderen tönernen Gefäßen und Gegenständen gefunden wurde.

Davon ausgehend daß die Siedlung eine große Flache einimmt, daß viel Fundgut, darunter viel Luxusgegenstände, aufliegt und daß die Entfernung bis zu den Bauten des Lagers der XI. Legio „Claudia" minimal ist, nimmt der Ver-

fasser an, daß an dieser Stelle die zivile Siedlung von Durostorum lag, die zu Beginn ein Marktflecken mit Holzhütten (*canabae*) war, später, zur Zeit Hadrians zu einer Stadt geworden und zur Zeit Marc Aurels zum Munizipium Aurelian Durostorum erhoben wurde.

Da das Gefäß mit Silen- und Pantherköpfen in dem Brennofen des Töpfers gefunden wurde und die anderen Teil- und ganzen Figuren ähnlicher Ausführung sind, glaubt der Verfasser, daß sie örtlicher Herstellung und keine Einfuhrware sind.

Anhand der Münzen, die an dieser Stelle gefunden wurden, wird die Blütezeit dieser Siedlung in das 2.3. Jh. angestezt, Zeit aus der auch die Statuetten datieren.

Verzeichnis der Abbildungen

Abb. 1 — Keramik aus dem Brennofen des Töpfers
Abb. 2 — Silen
Abb. 3 — Panther
Abb. 4 — Frauenkopf
Abb. 5 — Eidechse
Abb. 6 — Pferdekopf

E. ZAVATIN-COMAN

UN NOU RELIEF VOTIV PRIVIND CULTUL CAVALERULUI TRAC [1]

În orașul Mangalia, în primăvara anului 1970, cu ocazia amenajării unor spații verzi, într-un pămînt de umplutură, a fost descoperit un relief votiv al Eroului Trac (Nr. inv. 737).

Lucrată în marmură de Procones, de culoare alb-albăstrie, acoperită cu un strat fin de calcar, placa este bine păstrată, prezentînd doar cîteva mici deteriori datorate unor lovituri actuale. Are forma rectangulară caracteristică acestui fel de reprezentări votive, relieful fiind mărginit de un mic cadru de formă inegală. Dimensiuni : înălțimea = 0,38 m ; lățimea = 0,31 m ; grosimea = 0,88 m.

G. Kazarow [2] și mai recent E. Will [3] au observat că unele dintre aceste reliefuri sînt prevăzute cu mici crampoane de metal, folosite pentru fixarea de un soclu, ceea ce arată că provin de la monumente funerare. Marea majoritate însă, au fost sprijinite sau încastrate în zidurile sanctuarelor zeului sau în locuințele adoratorilor.

După felul cum este lucrată placa, ea pare că a fost prinsă de un alt monument, după cît s-ar părea, un monument de caracter sacru.

Cavalerul apare pe un cal în galop spre dreapta și ținînd în mîna dreaptă, ridicată, o lance cu vîrful îndreptat în jos, înspre mistrețul urmărit. Este un bărbat tînăr, cu barbă și păr bogat, aranjat în bucle după moda epocii antoniniene.

Vestmintele sînt bine redate, dezvăluind grija pentru amănunt a artistului. Este îmbrăcat într-o tunică scurtă, cu mînecă lungă, încinsă la mijloc și răsfrîntă mult peste cingătoare ; pliurile sînt minuțios redate. Asemeni călărețului de pe mormîntul din Abdera [4], poartă pan-

[1] Mulțumim călduros doamnei Gabriela Bordenache pentru sprijinul oferit în studierea și redactarea acestui articol.

[2] G. Kazarow, *Die Denkmäler des thrakischen Reitergattes in Bulgarien*, în *Diss Pan*, ser. II-a, vol. XIV, Budapesta, 1938, p. 3.

[3] Ernest Will, *Le relief cultuel gréco-romain*, Paris, 1955, p. 26.

[4] G. Kazarow, *op. cit.*, p. 14.

taloni-anaxirides — strînși pe picior. N-ar fi exclus ca meșterul artizan să se fi inspirat în redarea amănuntelor vestimentare după reliefurile reprezentînd zeul Mithras. În picioare poartă încălțăminte joasă cu baretă și ștaif înalt — simbolizînd poate pintenii.

Hlamida prinsă pe umărul drept, formează falduri pe piept și cade în spate peste brațul drept în pliuri prea line în comparație cu avîntul calului și gestul hotărît cu care Eroul mînuiește lancea. Această inadvertență se poate explica ușor, deoarece, spre deosebire de alte reliefuri în care hlamida zeului flutură exagerat în vînt, ocupînd ornamental tot colțul stîng de sus al scenei, aici spațiul acesta a fost folosit pentru redarea unui alt personaj și acesta călare, mergînd în galop spre stînga.

Calul, redat în plină mișcare, are piciorul drept din față pe altar, în timp ce piciorul stîng, abia schițat în planul doi al scenei, atinge aproape cu copita capul adorantei. Sînt redate îngrijit lancea călărețului, coama și frîul, amănunte care adesea, în alte scene de același gen lipsesc. În schimb, pe crupa calului nu apare un element foarte frecvent și anume, șeaua sau pielea de animal.

Călărețul e îndreptat spre dreapta, spre peisajul sacru obișnuit, format dintr-un pom cu frunze pe care se înfășoară șarpele, după unii „genius loci" [5], păzitor al altarului. În cazul nostru altarul are o formă paralelipipedică și ca de obicei este înghesuit în colțul din dreapta la rădăcina pomului.

În fața altarului se vede o adorantă, cu mîna stîngă sprijinită de altar și cu fața spre noi. Mîna dreaptă este ridicată în semn de adorație [6]. Îmbrăcămintea constă dintr-un chiton lung, strîns sub piept și o mantie drapată în jurul corpului, a cărei margine este trecută și pe cap, ca un văl [7].

Spre deosebire de marea majoritate a reliefurilor din seria de mai sus, mistrețul vînat este reprezentat în colțul din dreapta jos, lîngă altar, întors spre a face față cîinelui și a se opune vînătorului ; în scena descrisă pînă acum, cîinele și mistrețul apar alergînd alături [8]. Grupul celor două animale redate destul de îngrijit, formează un ansamblu unitar, prins într-o mișcare caracteristică scenelor de vînătoare.

Sus, în colțul din stînga, apare un al doilea călăreț, de dimensiuni miniaturale, în galop spre stînga, în sensul invers personajului principal, ținînd cu mîinile gîtul (frîul ?) calului. Are fața îndreaptată spre noi, figura tînără cu pieptănătura asemănătoare personajului prin-

---

[5] G. Seure, *Les images thraces de Zeus Keraunos*, în „*Revue des Etudes grecques*", nr. 117. 1913, p. 225.

[6] G. Kazarow, *op. cit.*, p. 7.

[7] G. Mihailov, *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae*, vol. I, Sofia, 1956, pl. 47, fig. 159.

[8] Analogie cu reliefurile publicate de G. Mihailov, *op. cit.*, vol. II, pl. 14, fig. 529 și vol. III, pl. 155, fig. 1808.

cipal, adică cu bucle voluminoase, după moda antoniniană. Vestimentația este mult mai simplă, neavînd decît o tunică mulată pe corp pînă la coapse și un pantalon scurt pînă la genunchi.

Este prima oară cînd pe reliefurile cunoscute în Dobrogea, lîngă imaginea tipică a Cavalerului Trac, apare un al doilea călăreț la scară foarte mică, galopînd în direcție opusă. Din numărul mare de reliefuri

cunoscute în întreaga arie de răspîndire a acestei divinități, se cunosc numai cîteva exemple similare [9].

Atît G. Kazarow [10] cît și E. Will [11], remarcă originalitatea apariției celui de al doilea călăreț. În timp ce primul autor se limitează numai la nuanțarea și descrierea celui de al doilea călăreț, E. Will, făcînd analogie cu un relief elenistic cu subiect identic, ajunge la concluzia că ar putea fi vorba de un element împrumutat dintr-un mare tablou de vînătoare sau chiar o imitație după scenele de vînătoare care ornau unele sarcofage, desigur cunoscute în Thracia [12]. La însuși motivul Cavalerului Trac, după autorul amintit, s-a ajuns prin simplificarea unei scene de vînătoare, călărețul transformîndu-se în elementul și personajul principal al scenei, celelalte elemente secundare (cum ar fi cîinele, mistrețul, etc.) devenind accesorii și ocupînd spațiul gol rămas sub cal.

E. Will considera seria Cavalerului Trac un reflex relativ întîrziat al unei serii mai vaste, aceea a Herosului grec, teorie în general acceptată [13]. Dar imensul număr de scene dedicate acestui zeu, a determinat pe unii cercetători să postuleze existența unei divinități autohtone străvechi, din lumea tracică, care și-a găsit o exprimare artistică în reprezentarea Herosului grec.

Totuși, relieful nostru se detașează oarecum din seria canonică prin două imagini de călăreți, la scară foarte diferită și direcție net opusă. Primul călăreț, principalul personaj al scenei, este adevăratul Heros Trac. Cine se ascunde sub al doilea călăreț ? Explicațiile lui E. Will sînt oarecum nesatisfăcătoare. Sub o formă ipotetică ne gîndim că poate fi vorba de dedicantul care, ca adorator al Zeului Cavaler, dorește să apară reprezentat ca zeul însuși.

Din punct de vedere artistic relieful nostru, deși tributar manierei provinciale, se poate înscrie în seria reprezentărilor lucrate cu o anumită grijă, desigur fără multe pretenții artistice. Se pot semnala anumite detalii neglijate și unele disproporții : capul călărețului prea mare cît și mîna care ține lancea ; însă lipsa cea mai pregnantă este folosirea nerațională a spațiului. Din cauza aceasta copita calului apare pe altar, ceea ce este totuși un lucru frecvent, adoranta, care ocupă spațiul rămas între copitele calului, a fost sacrificată.

În comparație cu epoca elenistică bună în care fondul reliefului e drept, aici fondul a fost adaptat cerințelor reliefului, căpătînd o formă alveolată.

Tratarea părului și portul bărbii după moda epocii antoniniene datează cu probabilitate relieful votiv în a doua jumătate a sec. II e.n.

---

[9] Vezi G. Kazarow, *op. cit.*, pl. VII, fig. 36, p. 25 ; pl. XIX, fig. 113, p. 35 ; pl. XXVII, fig. 158, p. 42—43, pl. LXXV, fig. 444 ; pl. LXXXV, fig. 502 a și G. Mihailov, *op. cit.*, vol. I, pl. 97, fig. 359 și vol. II, pl. 1220, fig. 552.

[10] G. Kazarow, *op. cit.*, p. 9.

[11] E. Will, *op. cit.*, p. 68.

[12] E. Will, *op. cit.*, p. 68—70.

[13] D. M. Pippidi, *Dédicaces au Cavalier Thrace découvertes à Histria*, în *Acta Antiqua*, Budapesta, 1962, p. 223.

NOUVEAU RELIEF VOTIF CONCERNANT LA CULTE DU CHEVALIER THRACE

Résumé

On présente un relief votif du Chevalier Thrace, trouvé en 1970 à Mangalia.

Le relief est représenté sur une plaque en marbre (38 cm × 31 cm × 8 cm).

Le Chevalier Thrace apparaît à cheval, galopant vers la droite, la lance à la main droite. A droite, l'arbre avec le serpent, l'autel, le porc-épic et une adoratrice, éléments bien connus dans bien des découvertes.

À gauche, on remarque un deuxième chevalier, de petites dimensions, galopant vers la gauche. C'est là l'élément nouveau et inédit du relief, rencontré pour la première fois en Dobroudja, mais bien connu ailleurs.

L'auteur rappelle l'opinion de E. Will, selon laquelle il serait question de la simplification d'une scène de chasse, le Héros Thrace étant lui-même une variante de ces sortes de scènes grecques ; de même, selon une certaine opinion, il aurait existé une vieille divinité tharce, représentée à un moment donné de manière plastique.

Il serait possible que le second chevalier fût celui à qui était consacré le monument, et qui désirait être considére comme héros.

EIN NEUES WEIHERELIEF IN VERBINDUNG MIT DEM KULT DES THRAKISCHEN REITERGOTTES

Zusammenfassung

Es wird ein Weiherelief des thrakischen Reitergottes dargestellt, das im Jahre 1970 in Mangalia gefunden wurde. Das Relief ist auf einer Marmorplatte und hat die Ausmaße 38 × 31 × 8 cm.

Der thrakische Reitergott reitet auf einem nach rechts galoppierenden Pferd und hat die Lanze in der rechten Hand. Rechts befindet sich der Baum mit der Schlange, der Altar, das Wildschwein und eine Verehrerin, Elemente, die aus zahlreichen anderen Entdeckungen allzu bekannt sind.

Links oben befindet sich ein anderer Reitergott, kleinen Ausmaßes, auf einem nach links galoppierenden Pferd. Dies ist das neue, originale Element dieses Reliefs, das zum ersten Mal in der Dobrudscha erscheint, aber anderwärts bekannt ist. Der Verfasser erwähnt die Meinung von E. Will, wonach es sich um eine vereinfachte Jagdszene handelt und der thrakische Heros selbst eine Variante derartiger griechischen Szenen darstellt, sowie die Meinung, daß es eine alte thrakische Gottheit gäbe, die zu einem gewissen Augenblick bildhauerisch dargestellt worden wäre.

Man könnte annehmen, daß der zweite Reiter den Stifter darstellt, der wünschte verehrt zu werden.

RADU OCHEȘEANU

O GEMĂ GNOSTICĂ DESCOPERITĂ LA CONSTANȚA

Necropolele tomitane, intens cercetate în ultimul deceniu, au dat la iveală un prețios material arheologic [1]. Pe baza inventarelor funerare s-au putut surprinde, nu rareori, unele aspecte inedite din viața Tomisului, ori aspecte despre care nu posedam, pînă atunci, decît o sumară informație.

Printre obiectele depuse în mormintele din Tomis se aflau și un număr de pietre gravate [2]. Acestea împreună cu alte cîteva geme, descoperite la Mangalia [3], Mangalia Nord [4] și Adamclisi [5], au alăctuit o mică dar interesantă colecție, acum păstrată în Cabinetul Numismatic al Muzeului de arheologie Constanța. În această colecție este de remarcat un inel împodobit cu o gemă gnostică. Dată fiind raritatea unor astfel de exemplare în partea nordică a provinciei Moesia Inferior [6], credem că este necesar a face cît mai grabnic cunoscut acest abraxas.

---

[1] Rezultatele cercetărilor din necropolele Tomisului au fost publicate parțial de M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, Constanța 1967 ; V. Barbu, *Considération chronologiques basées sur les données fournies par les inventaires funeraires des necropoles tomitanes*, în *Studii Clasice III*, 1961, pp. 175 și urm. ; M. Bucovală, *Noi morminte de epocă romană timpurie la Tomis*, în *Pontice* I, 1968, pp. 269 și urm. ; V. Barbu, *L'incinération et l'inhumation a l'époque romaine a Tomis*, în *Studien zur Geschichte und Philosophie des Altertums*, Akademiai Kiadó, Budapesta, 1968, pp. 372—376.

[2] Parte publicate de M. Bucovală, *Noi morminte...* pp. 278 și 293.

[3] În jurul anului 1960 s-au descoperit la Mangalia, în condiții astăzi necunoscute, trei geme, din care se mai află în muzeu doar una.

[4] A. Rădulescu, C. Stavru, *Un sarcofag de sec. II e.n. descoperit la Mangalia Nord*, în *mss.*

[5] Gemă descoperită de asist. univ. M. Munteanu în sectorul de sud al cetății Tropaeum Trajani.

[6] O gemă gnostică, datată la sfîrșitul sec. III — începutul sec. IV e.n., s-a descoperit mai de mult la Dinogetia. Cf. Gh. Ștefan, *Dinogetia*, I, în Dacia VII—VIII, 1937—1940, pp. 419—421, fig. 28.

Inel de plumb cu gemă. Inv. 993

Acest inel a fost descoperit în 1961 pe locul gării vechi, în groapa de fundație a blocului B 2, într-un mormînt de înhumație. Alte detalii necesare, asupra sexului sau poziției în care a fost inhumat defunctul, lipsesc astăzi [7]. Mormîntul este datat pe baza materialului ceramic în sec. II—III e.n. [8].

Inelul de plumb (fig. 1) se află într-o stare de conservare precară. Lipsesc partea inferioară a inelului ca și o parte din chaton.

Inelul, lucrat dintr-o fișie de plumb, ce se lățește spre partea superioară, este decorat cu patru benzi reliefate ce se opresc în dreptul lăcașului pentru piatră. Chatonul are o formă octogonală, cu marginile înălțate pentru a prinde piatra.

Gema din calcedon verde-gălbui este tăiată în trunchi de piramidă octogonală. Dimensiunea feței superioare : 12 mm × 9,5 mm.

Pe suprafața bazei mici este gravat un șarpe ce privește spre stînga, cu partea inferioară a trunchiului încolăcită, avînd un cap de leu ce poartă o cunună formată din nouă raze [9]. Din cîte am putut observa prin partea ruptă a lăcașului, și reversul, prins în inel, este decorat probabil tot cu motive gnostice.

Pe gemă se află încrustat chipul zeității egiptene Chnoubis [10]. Însă nu este în intenția noastră a stărui în acest articol asupra tuturor aspectelor legate de cultul acestei divinități originare din Egiptul de Sus [11]. La acest moment, ne interesează numai două din aspectele, ce ar putea să clarifice prezența acestei amulete la Tomis.

Primul aspect se referă la căile de pătrundere a influențelor, iar mai apoi a prezenței cultelor sincretice de origine egipteană, precum și a obiectelor legate de aceste credințe în ținutul de la Dunărea de Jos. Această latură privește și prezența cultului șarpelui Chnoubis în cadrul larg al cultelor egiptene ce se răspîndesc începînd din epoca elenistică în aria civilizației greco-romane. Pentru cultul zeului Chnoubis începuturile răspîndirii se explică prin preferința acordată amuletelor, pe care era gravat chipul său [12], legată tocmai de acele aspecte de caracter magic al cultelor orientale, ce pătrund în credințele vremii, privind puterile divinatorii, apotropaice, a unor asemenea simboluri.

---

[7] Nu am găsit vreo altă indicație în rapoartele de săpături, în Catalogul inventar și în fișa obiectului întocmită de V. Barbu, care răspundea la acea dată de cercetarea necropolelor tomitane : vezi și C. Scorpan *Prezența și continuitatea getică în Tomis și Callatis*, în *SCIV* 21, 1, 1970, pp. 83—84, nr. 22.

[8] Materialul ceramic din mormînt este datat în sec. II—III e.n. Cf. C. Scorpan, *op. cit.* p. 83.

[9] Această reprezentare a zeului Chnoubis a fost interpretată de descoperitorul ei și trecută în fișe și catalog drept un animal marin (sic !) cu corp de șarpe și cap de leu.

[10] Daremberg-Saglio, *Abraxas* în *Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines*, p. 10.

[11] O scurtă introducere în istoria acestui cult, precum si bibliografia adecvată la Alexandra Dimitrova, Геми — амулети с гностически изображения în Археология 3, 1968, Sofia, pp. 24 și urm.

[12] Alexandra Dimitrova, *op. cit.*, pp. 24—25.

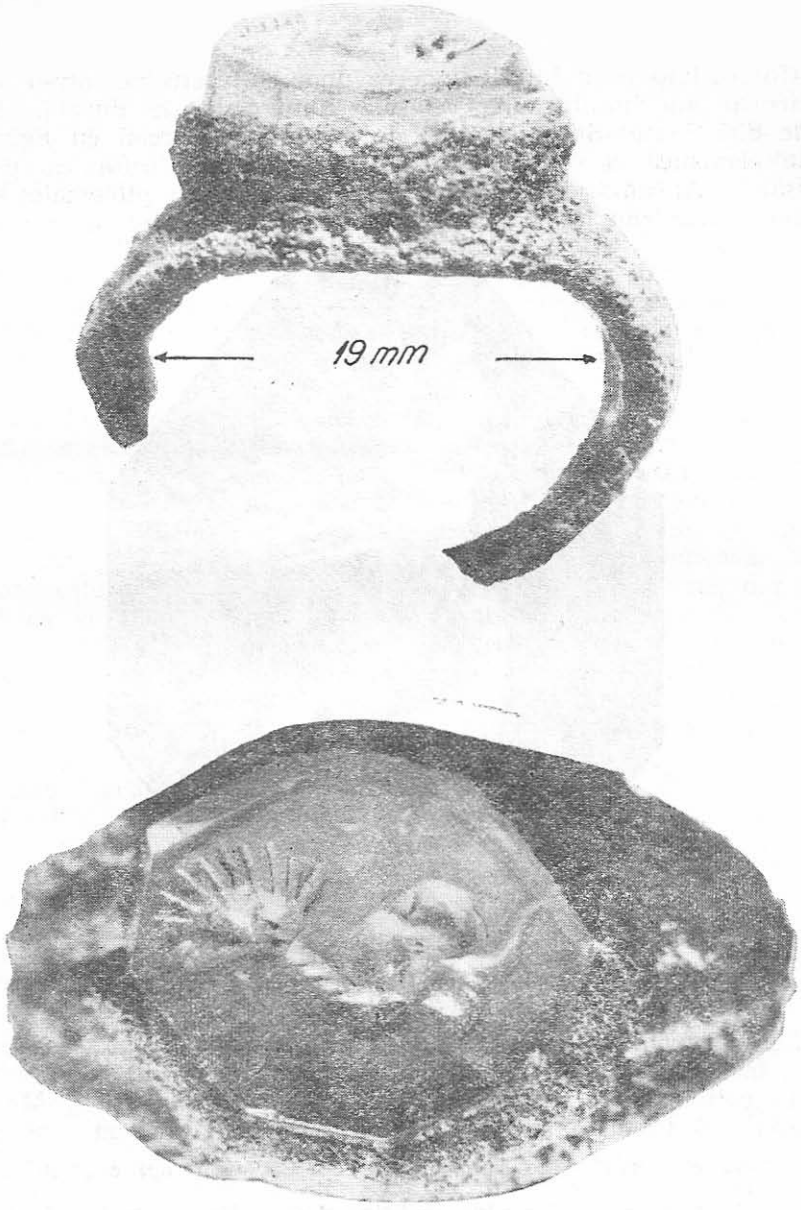

Fig. 1. Inel de plumb cu gemă gnostică

Un rol important în pătrunderea unor culte străine într-o regiune oarecare îl au dintotdeauna relațiile comerciale de durată. Pentru cetățile din Pontul Stîng legături de caracter comercial cu Egiptul în epocile elenistică și romană sînt dovedite și prin ceramica de lux produsă la Alexandria [13], precum și prin monede ptolemaice [14], iar mai apoi alexandrine [15] descoperite la Tomis.

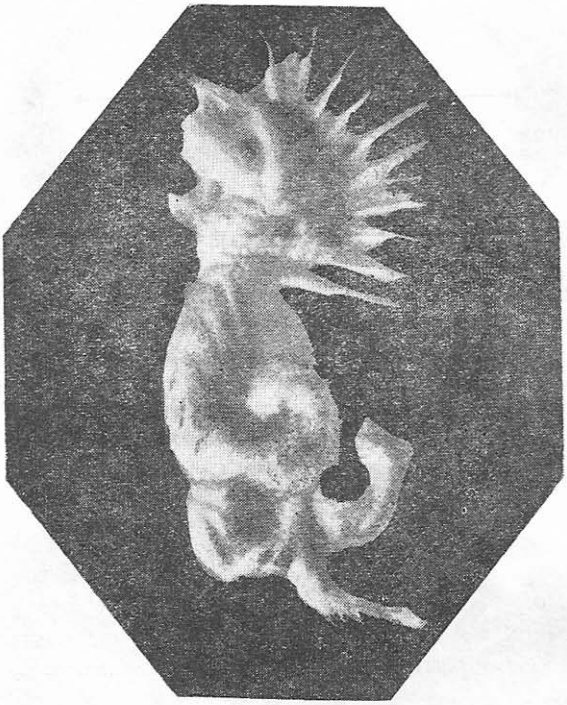

Fig. 2. Gemă gnostică ophită cu imaginea zeului Chnoubis.

Pentru prima oară aflăm de existența unui cult egiptean la Histria încă din sec. III î.e.n. [16], iar, în epoca romană, la Tomis sînt atestate cultele divinităților egiptene Isis și Harpocrate [17]. Mai ales, nu trebuie să uităm a aminti aici, în strînsă legătură cu subiectul ce

[13] Cupa ptolemaică este publicată de M. Bucovală, *op. cit.*, pp. 285—289 și fig. 14—15.

[14] Radu Ocheșeanu, *Monede elenistice descoperite pe teritoriul Dobrogei, partea I, Monede ptolemaice*, în *mss.*

[15] Amintim aici e.g. numai tezaurul de monede alexandrine descoperit la Constanța în 1936 ; C. Secășanu, *Noi descoperiri monetare,* 2) *Depozit de monede alexandrine găsit la* Constanța, în CNA XIII, 109, 1938, pp. 14—17.

[16] O inscripție datată la mijlocul sec. III e.n. se referă la proiectata introducere a cultului zeului Sarapis în cetatea Histria ; cf. D. M. Pippidi în *DID* I, p. 262.

[17] Pentru atestarea cultului zeiței Isis vezi G. Bordenache, *Contributi per una storia dei culti e dell'arte nella Tomi d'eta romana* în *Studii Clasice* VI, 1964, p. 175 și fig. 20—21. iar pentru perechea Isis, Harpocrate vezi D. M. Theodorescu, *Monumente inedite din Tomis*, în *BCMI* 8, 1915, pp. 76—77.

ne preocupă, gema gnostică descoperită mai de mult la Dinogeţia, datată de descoperitor la sfîrşitul sec. III e.n. — începutul sec. IV e.n. şi despre care s-a emis ipoteza că ar aparţine „unui soldat roman, poate un gnostic, venit din mediul creştin al Siriei sau Egiptului" [18].

Alături de pătrunderea cultelor orientale prin intermediul legiunilor Romei, nu trebuie să uităm că adoptarea cultelor şi obiectelor de cult orientale — egiptene pe teritoriul dintre Dunăre şi Mare, venite pe calea mării, se va face încă din perioada anterioare cuceririi romane, aşa cum indică mărturiile de mai sus, prezentate aici foarte sumar. Şi această a doua cale, ruta maritimă, ni se pare a fi principala cale de pătrundere a cultelor orientale în provincia de la Dunărea de Jos [19].

Cel de al doilea aspect, de majoră importanţă pentru destinele cultului acestei divinităţi, se referă la faptul că Chnoubis este asimilat de mediile paleocreştine. Astfel cultul său se leagă acum de răspîndirea creştinismului în secolele II—III e.n., iar imaginea sa devine una din principalele simboluri mistice ale gnosticilor — ophiti [20].

Inelul găsit la Tomis este o bijuterie puţin preţioasă. Metalul din care este lucrat, plumbul [21], nu are o valoare în sine, dar a fost folosit ca şi piatra semipreţioasă [22] pentru calităţile magice, cu care le înzestrară credinţele vremii, sub influenţa cultelor mistice orientale.

Considerăm că inelul nu a fost folosit de proprietarul său ca o banală podoabă [23], mai ieftină, dacă acesta ar fi fost puţin avut. Mai degrabă, inelul a fost purtat de o persoană, care cunoştea valoarea simbolică deosebită a talismanului.

Este foarte probabil ca purtătorul amuletei să fi fost unul din primii paleocreştini atestaţi la Tomis. Interesant de semnalat, ni se pare, că restul inventarului funerar indică cu siguranţă faptul că defunctul nu era un greco-roman, ci mai curînd un element băştinaş, un get [24].

---

[18] Vezi mai sus nota 6 ; I. Barnea în DID II, p. 381.

[19] Într-un sens apropiat se pronunţă şi I. Barnea în *DID* II, p. 379.

[20] Daremberg-Saglio, *op. cit.*, p. 10 ; E. Babelon, *Le faux prophète Alexandre d'Abonotichos* în *Revue Numismatique*, 1900, pp. 28—30.

[21] Pentru calităţile magice acordate plumbului sub influenţa credinţelor mistice ale vremii ; D. Tudor, *Intorno al culto dei Cavalieri danubiani* în *Dacia* NS, V, 1961, p. 318.

[22] L. Ţeposu-David, *Geme antice în Muzeul raional Zalău* în *Probleme de muzeografie*, Cluj, 1960, pp. 226—227.

[23] Pietre gravate, montate în inele de aur, sînt folosite în mod obişnuit la Tomis, sau în necropolele din Mangalia Nord ; e.g. M. Bucovală, *op. cit.*, pp. 278 şi 293 ; A. Rădulescu, C. Stavru, *op. cit.* în *mss.*

[24] Mormîntul conţine ca ofrandă funerară un opaiţ, vas-afumătoare naviform, lucrat cu mîna. Un exemplar asemănător s-a găsit la Dinogetia, aflat la Muzeul de arheologie Constanţa — inv. 4.776. Cele mai apropiate analogii cunoaştem, pînă în prezent, la Mirmekion şi Ilurat. De asemenea şi cuţitul curb aflat în inventarul funerar este caracteristic populaţiei geto-dace ; cf. C. Scorpan, *op. cit.*, pp. 83—84, nr. 22, cu discuţia respectivă ; C. Scorpan, *Imitaţii getice după opaiţe greco-romane*, Pontice, II, 1970, p. 258, nr. 5, 6 şi fig. 12—14. Totuşi înclinăm să credem că tipul de opaiţ naviform este legat şi în zona pontică de cultul zeiţei egiptene Isis ; pentru Pompei vezi Robert Étienne, *Viaţa cotidiană la Pompei*, Bucureşti, 1970, p. 223 şi nota 57.

Dacă ne gîndim că și în celelalte părți ale Moesiei Inferior, pe teritoriul Bulgariei, s-au găsit alte două geme înfățișîndu-l pe Chnoubis [25], fără a mai insista aici asupra descoperirilor de același gen din Dacia [26], putem presupune o destul de mare răspîndire, la epoca respectivă, a unor creștini în această provincie [27]. Este probabil ca în sec. III e.n. posesorii acestor amulete de caracter gnostic- ophit să nu fie numai creștini izolați, ci să fi făcut parte din mici comunități paleocreștine. Nu este exclusă posibilitatea ca un creștin izolat, sau chiar și o comunitate creștină, să fi existat la Tomis [28], poate chiar înaintea mijlocului secolului III e.n. [29].

GEMME GNOSTIQUE TROUVÉE À CONSTANTZA

Résumé

On présente une gemma abraxea, trouvée dans une tombe appartenant probablement à un gnostique-ophite.

L'inventaire de la tombe est daté, en partant d'une lampe tournée à la main, du IIe—IIIe s. de notre ère.

La gemme, montée dans un anneau de plomb, est probablement l'une des plus anciennes pièces paléochrétiennes de Dobroudja et de Tomi.

Table des figures

Fig. 1. Anneau de plomb, à gemme gnostique.
Fig. 2. Gemme gnostique ophite, portant l'image du dieu Chnoubis.

---

[25] Alexandra Dimitrova, *op. cit.*, pp. 24 și urm., fig. 1, 2.

[26] Amintim aici gemma abraxea publicată de D. Tudor, *Șapte pietre gravate romane de la Celei și Orlea* în *SCN* III, 1960, p. 378, fig 2 ; precum și piesa de la Porolissum publicată de L. Teposu-David, *Un nou abraxas de la Porolissum* în *SCIV* X, 2, 1959, pp. 463—467.

[27] Asupra creștinismului în Dobrogea secolelor III—IX e.n. vezi I. Barnea, *Persecuția împotriva creștinilor în Dobrogea* II, pp. 378—381, în care sînt prezentate mărturii certe începînd cu mijlocul sec. III e.n. ; C. Iconomu, *Noi morminte paleocreștine la Mangalia,* în *Pontice* II, 1969, pp. 81 și urm. ; iar mai nou I. Barnea, *Apropos des origines du christianisme en Scythie Mineure,* în *Dacia NS,* XII, 1968, pp. 417 și urm., unde, reluînd problema, autorul presupune existența unor creștini izolați în primele secole ale erei noastre.

[28] V. Barbu amintește vag de existența unor mărturii paleocrestine, pe care le-a aflat în necropolele Tomisului ; V. Barbu, *op. cit.*, p. 375.

[29] Tipul de opaiț — vas-afumătoare este datat foarte larg la Mirmekion pentru sec. I—III e.n. ; cf. V. F. Gaidukevici în *MIA* 25, 1952, p. 176, fig. 78 ; și Ilurat pentru sec. II—III e.n. ; cf. V. F. Gaidukevici în *MIA* 85, p. 45, fig. 32/3 ; E. G. Kastanaian în *MIA* 85, p. 278, fig. 4/1. La Tomis, mormîntul a fost datat pe baza acestui vas, singurul obiect ceramic, în sec. II—III e.n. și nu avem nici un alt element pentru o datare mai strînsă. Astfel, nu putem exclude și posibilitatea ca posesorul acestui talisman să fi viețuit la Tomis înaintea mijlocului sec. III e.n., cînd avem primele mărturii sigure asupra existenței unor creștini în Scythia Minor.

EINE GNOSTIKER-GEMME AUS KONSTANZA

Zusammenfassung

Es wird eine Gemma abraxea dargestellt, die in einem Grab in Tomis gefunden wurde und wahrscheinlich einem Ophiten gehört hatte.

Das Grabinventar wird anhand eines handgearbeiteten Öllämpchens in das 2.—3. Jh. datiert. Die Gemme ist in einen Bleiring gefaßt und ist wahrscheinlich einer der frühzeitigsten frühchristlichen Funde in der Dobrudscha und in Tomis.

Verzeichnis der Abbildungen

Abb. 1. — Bleiring mit Gnostiker-Gemme
Abb. 2. — Ophiten-Gemme mit dem Bildnis des Gottes Chnoubis

PETRE DIACONU

ÎN CĂUTAREA DAFNEI

Din Bellum Gothicum al lui Ammianus Marcellinus [1] și din De aedificiis ale lui Procopius [2] rezultă că în secolele al IV-lea — al VI-lea exista la Dunărea de jos o cetate cu numele de Dafne.

Această cetate este cunoscută în istoriografia modernă și sub numele de Constantiniana Dafne [3]. Denumirea de Constantiniana Dafne nu este înregistrată însă de nici un izvor literar. Ea s-a impus din convingerea că legenda CONSTANTINIANA DAFNE [4] de pe unele monede constantiniene [4] — din aur, argint sau bronz — ar reprezenta numele, în formulare completă, al localității Dafne.

Monedele despre care este vorba se prezintă astfel : pe avers, chipul împăratului cu diadema pe cap și cu privirea îndreptată în sus ; de jur împrejur se citește CONSTANTINUS MAX. AVG. ; pe revers se distinge Victoria ținînd în mînă un ram ; în fața zeiței se află un trofeu, iar la picioarele ei un sclav ; de jur împrejurul Victoriei se citește CONSTANTINIANA DAFNE [5].

Istoricii și, în special, numismații cred că aceste monede au fost emise cu prilejul întemeierii cetății Dafne, de la Dunărea de jos [6] ; și

[1] XXVII, V, 2.

[2] IV, 7.

[3] Spre exemplu, R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 304 ; D. Tudor, *Oltenia Romană*, ed. III, București, 1968, p. 452 ; B. Gherov, în *Fontes Historiae Bulgaricae*, II (I), p. 153, nota 2 ; I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, vol. II, București, 1968, p. 388—389 ; N. Bănescu, *Din Istoria Imperiului bizantin*, I, în *Mitropolia Olteniei*, XXI, 1969, nr. 5—6, p. 384. Dintre istoricii care au numit această cetate Dafne și *nu* Constantiniana Dafne vom aminti pe Bogdan Petriceicu-Hasdeu, *Dina-Filma. Goții și gepizii în Dacia*, București, 1877, p. 7, nota 10 și C. Litzica, *Contributiuni la topografia balcanică în Evul Mediu, I, Procop din Cezarea*, în revista *Ioan Neculce (Buletinul Muzeului Municipal)*, Iași, 1926—1927, p. 60.

[4] Pentru aceste monede vezi RIC, VII (Patrick M. Bruun, PH. D), Londra, 1966, pp. 563—564, 566, 567 ; Tot acolo și restul bibliografiei.

[5] Vezi nota precedentă.

[6] Dintre istoricii români care au văzut în CONSTANTINIANA DAFNE de pe monedele constantiniene numele cetății Dafne ne mulțumim a cita pe G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele Istoriei RomÂnilor*, XV, *Procopius din Cesarea — De Aedificiis*, București, 1939, p. 29 ; D. Tudor. *op. cit., loc. cit.* ; I. Barnea, *op. cit.*, p. 389.

întrucît se presupune că ele datează din 328—329 s-a ajuns la concluzia că așa numita Constantiniana Dafne a fost zidită între acești ani.

În ce ne privește, vom atrage atenția că baterea unor monede în aur, argint și bronz în cinstea unui oraș — altul decît Constantinopol sau Roma — apare ca un fenomen neobișnuit pentru vremea împăratului Constantin cel Mare. Această împrejurare cît și faptul că numele cetății Dafne nu este menționat sub forma Constantiniana Dafne de nici un izvor literar ne îndeamnă să punem sub semnul îndoielii existența unui raport între cetatea Dafne și amintitele monede. De aceea noi vom încerca să dăm o altă explicație legendei CONSTANTINIANA DAFNE de pe monedele constantiniene.

Cuvîntul dafne (daphne) înseamnă în limba latină (ca și în limba greacă din care a fost împrumutat) dafin, lauri. În același timp, el mai înseamnă izbîndă, triumf, victorie [7].

În consecință, este de presupus că Dafne din legenda monedelor constantiniene are cel de-al doilea înțeles adică pe cel de izbîndă, victorie, trofeu. În acest caz CONSTANTINIANA DAFNE cu sensul de izbînda sau triumful constantinian nu constituie altceva decît o nouă variantă a sumedeniei de legende cu o semnificație asemănătoare de pe monedele lui Constantin cel Mare [8].

Astfel prezentîndu-se lucrurile este de presupus că monedele cu legenda CONSTANTINIANA DAFNE au fost bătute nu în cinstea unui oraș, ci în cinstea unei victorii a trupelor romane ; iar dacă aceste monede datează, într-adevăr, din anii 328—329, așa cum ne asigură numismații, atunci se poate admite că ele au fost emise pentru a se comemora victoria obținută de Constantin cel Mare asupra marcomanilor. Se știe doar că tocmai în acea vreme s-a desfășurat la Rin un crunt război între romani și marcomani. În măsura însă în care se va dovedi că data emisiei acestor monede este alta decît cea acceptată astăzi (anii 328—329), atunci conedele cu legenda CONSTANTINIANA DAFNE trebuie legate de un alt război al oștilor lui Constantin cel Mare.

Oricum ar fi, nimic nu ne îndreptățește să stabilim un raport între CONSTANTINIANA DAFNE de pe monedele din secolul al IV-lea și Dafne din izvoarele literare, fapt pentru care — în cele ce urmează — ori de cîte ori ne vom referi la cetatea Dafne, o vom numi ca atare și nu Constantiniana Dafne.

Din spusele lui Ammianus Marcellinus reiese că Dafne era situată pe malul de sud al Dunării. Din păcate, în arătările istoricului roman nu mai există alte puncte de reper.

Procopius, în schimb, afirmă categoric și „explicit" că Dafne se afla în fața Trasmariscăi (Turtucaia, Tutrakan), deci, pe malul stîng al Dunării.

---

[7] *Thesaurus Graecae Linguae* ab Henrico Stephano, II, 3, Paris, 1834, (ed. C. B. Hase și G. și L. Dindorf), col. 920, s.v.

[8] Asupra multitudinii și variației legendelor de pe monedele constantiniene vezi RIC, VII, (Patrick M. Bruun, Ph. D.), Londra, 1966, p. 721—764.

Bogdan Petriceicu-Hasdeu încercînd să înlăture contradicţia dintre spusele lui Ammianus Marcellinus şi cele ale lui Procopius, postula existenţa a două localităţi — Dafne : una, situată la sud de Dunăre, iar cealaltă „pe ţărmul nordic" al fluviului. Savantului român îi era „peste putinţă a vedea în ambele [Dafne] una şi aceeaşi localitate" [9].

Toţi ceilalţi istorici, însă, au admis că referinţele lui Ammianus Marcellinus şi cele ale lui Procopius — despre Dafne — privesc una şi aceeaşi localitate.

Punînd cel mai mare preţ pe precizările lui Procopius, aceşti învăţaţi au susţinut că Dafne ar fi fost situată în zona Olteniţei din faţa Turtucaiei. Drept urmare, unii au căutat-o chiar la Olteniţa [10] ori ceva mai la răsărit, la Spanţov [11] sau la Ulmeni [12], iar alţii la gura Argeşului [13] sau chiar la gura Mostiştei [14]. De curînd s-a emis ipoteza localizării Dafnei la Curcani, pe Argeş [15], localitate situată la circa 15 km. nord de Olteniţa.

---

[9] B. Petriceicu-Hasdeu, *op. cit., loc. cit.*

[10] N. Bănescu, *op cit. loc. cit.*

[11] Gr. Tocilescu, *Monumente epigrafice şi sculpturale*, Bucureşti, 1908 ; G. Popa-Lisseanu, *Cetăţi şi oraşe greco-romane în noul teritoriu al Dobrogei.*

[12] V. Pârvan, *Municipium Aurelium Durostorum*, în *Rivista di Filologia e d'instruzione classica*, N.S., anul II, fasc. III, Torino, 1924, p. 28 (extras) ; K. Patsch, *Beiträge zur Volkerkunde von Sudosteuropa*, III ; *Die Völkerbewegung an der unteren Donau in der Zeit von Diokletian bis Heraclius, 1 Teil bis zur Abwanderung der Goten und Taifalen aus Transdanuvien* (Akad. der Wiss. in Wien philos. — hist. Classe, Bd. 2) Wien und Leipzig 1928, p. 20.

[13] Referinţe complete la D. Tudor, *op. cit.*, p. 452. La acestea mai adăugăm pe Zeuss, *Die Deutschen und die Nachbartstämme*, München, 1837, in 8, p. 437.

[14] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 304.

[15] A. Deculescu, *Unde a fost „Constantiniana Dafne"* ?, în Magazinul istoric, III, (32) noiembrie, 1969, p. 45—47. Ipoteza localizării Dafnei la Curcani se întemeiază pe descoperirea în acel loc a două monede de aur — una din timpul lui Iovian (363—364), iar alta din vremea lui Valens (367), cum şi pe cîteva fragmente ceramice (cioburi de vase şi bucăţi de cărămidă, acestea din urmă cu resturi de mortar) de factură romană. Lăsînd la o parte monedele care au o largă circulaţie, elementele arheologice invocate de A. Deculescu sînt cu totul insuficiente pentru localizarea propusă, iar, pe deasupra, ele sînt şi nesemnificative. Fiind descoperite într-o aşezare de tip Sîntana de Mureş-Cerneahov, aceste vestigii se înscriu în seria obişnuitelor elemente romane aduse „prin import" din dreapta Dunării. Dealtfel, la Curcani, acolo unde au fost reperate cele cîteva „dovezi materiale" de factură romană, avem de-a face cu o aşezare cerneahoviană şi nicidecum cu una romană. Identificării propuse de A. Deculescu i se opune şi împrejurarea că această comună — adică Curcanii — se află la o bună depărtare de Dunăre (circa 16 km) ceea ce contravine chiar spuselor lui Procopius despre Dafne. A. Deculescu, dîndu-şi seama de acest inconvenient, încearcă să-l înlăture prin afirmaţia că Dafne nu putea fi zidită decît la Curcani, pe terasa înaltă a vechiului curs al Argeşului, întrucît zona Olteniţei era inundabilă în antichitate. O atare afirmaţie, însă, nu numai că nu se bazează pe vreo dovadă, dar ea este în totală contradicţie cu stricta realitate hidrologică. În antichitate, nivelul fundului albiei Dunării, fiind mai scăzut, iar regimul apelor Dunării mai echilibrat, zona Olteniţei nu avea cum să fie periclitată de inundaţii. Că în vechime zona Olteniţei era neinundabilă o dovedeşte cu prisosinţă mulţimea aşezărilor de acolo — databile începînd din neolitic şi pînă în secolul al IV-lea.

Identificările propuse nu-şi găsesc însă o confirmare în cercetările de teren. De altfel, nici un arheolog din trecut ori din zilele noastre, român sau străin, nu a surprins vreun indiciu despre existenţa unei aşezări fortificate romane la Olteniţa sau în împrejurimile acesteia ; în plus, nici un călător străin ori român din epoca medievală nu menţionează prezenţa în această regiune a unor ruine care ar putea fi atribuite unei cetăţi romane, ori care ar fi ea ; în sfîrşit, nicăieri, la Olteniţa şi în împrejurimi, nu se păstrează tradiţia unei atari cetăţi.

O eventuală localizare a Dafnei în *amonte* sau în *aval* de Olteniţa, în zona cuprinsă între Turnu Măgurele şi Piua Pietrii, de asemenea, nu poate fi susţinută, din punct de vedere arheologic.

După cum se vede, ştirea lui Procopius, privind existenţa Dafnei pe malul stîng al Dunării — nu-şi găseşte confirmarea în rezultatele cercetărilor arheologice.

În consecinţă, sîntem obligaţi să ne întoarcem la referinţele lui Ammianus Marcellinus, potrivit cărora cetatea Dafne s-ar fi aflat la sud de Dunăre. Dealtfel, spusele lui Ammianus Marcellinus sînt mai demne de crezare decît cele ale lui Procopius ; în primul rînd, pentru că Ammianus a fost contemporan evenimentelor pe care le relatează, iar în al doilea rînd, pentrucă — fiind militar de profesie — el trebuie să fi avut o imagine suficient de exactă asupra topografiei cetăţilor de pe malul Dunării. În sfîrşit, nu este exclus ca Ammianus Marcellinus să-şi fi completat cunoştinţele despre realităţile geografice de la Dunărea de jos şi prin intermediul prietenului său Gaudentius (tatăl lui Aetius) originar tocmai din aceste părţi. Dar, iată ce ne spune Ammianus Marcellinus în legătură cu Dafne : *„et pubescente vere, quaesito in unum exercitu, prope Dafnen nomine munimentum, est castra metatus, ponteque contabulato supra navium foros, flumen transgressus est Histrum resistentibus nullis“* [16].

Va să zică, împăratul Valent — căci despre el este vorba — în expediţia sa din anul 367 împotriva goţilor *întîi* a ajuns la Dafne şi *apoi* a traversat Dunărea.

Ammiaus mai ţine să precizeze că romanilor, în timp ce se construia podul de vase, nu li s-a opus nimeni.

De la sine înţeles că dacă Dafne ar fi fost situată pe malul stîng al fluviului, Ammianus Marcellinus n-ar mai fi postulat eventualitatea unei acţiuni barbare menite să tulbure construirea podului de vase ; căci este greu de conceput ca niscaiva barbari să fi putut tulbura trecerea Dunării de către armata lui Valens — dacă ambele capete ale podului erau plantate în teritorii stăpînite de romani.

Prin urmare, din interpretarea datelor oferite de fraza lui Ammianus Marcellinus rezultă că Dafne se afla la sud de Dunăre.

Afirmaţia noastră se mai sprijină pe un element. În *Notitia Dignitatum*, printre oştile comitatense sînt menţionate şi următoarele două unităţi : *constantini dafnenses* şi *balistarii dafnenses* [17]. Este vorba, aşa-

[16] *Bellum Gothicum*, XXVII, V, 2.
[17] **Notitia Dignitatum**, Or, VIII, 13—14, 45—46.

dar, de două unități militare care rezidau la Dafne. Avînd în vedere faptul că unitățile militare comitatense nu puteau — sub nici o formă — să-și aibă sediul într-o cetate de la nord de Dunăre [18], se înțelege de la sine că Dafne se găsea la sud de fluviu.

Dar unde anume ?

Este de presupus că Dafne nu se afla la o distanță prea mare de Silistra, de vreme ce Valens, a găsit răgazul necesar ca în timpul expediției împotriva goților, să treacă și prin acest oraș [19].

Să reținem, deci ! Vadul de la Dafne se afla în apropiere de Durostorum ; iar singurele vaduri din zona Durostorumului pe unde se putea opera o traversare a Dunării, cu alte cuvinte, singurele locuri care ar putea fi identificate cu Dafne erau : la apus — Turtucaia și la răsărit — Dervent și Pîrjoaia [20].

Turtucaia, însă, nu poate fi luată în seamă din următoarele două motive : în primul rînd, așezarea romană din acel loc se numea în secolul al IV-lea Transmarisca ; prin urmare, ea n-avea cum să se mai numească și Dafne ; iar, în al doilea rînd, vadul de la Turtucaia se află la o distanță prea mare (60 km.) de Durostorum.

Dafne nu putea fi nici la Dervent. Din aprecierea puținelor date pe care ni le oferă Ammianus Marcellinus, Notitia Dignitatum și Procopius din Cezarea, rezultă că Dafne era o așezare fortificată, pe cît de întinsă pe atît de intens locuită. Or, cercetările arheologice documentează existența la Dervent cel mult a unui fort și în nici un caz a unei mari cetăți.

În consecință, nu ne mai rămîne decît să admitem că Dafne se afla la Pîrjoaia (azi Izvoarele) [21] localitate situată la o depărtare de 26—27 km. în *aval* de Durostorum.

Ce anume elemente pledează pentru localizarea propusă de noi ? Aici, la Pîrjoaia, sîntem în dreptul celui mai bun vad de traversare a fluviului din întreaga zonă dunăreană ce se întinde de la Transmarisca (Turtucaia) la Carsium (Hîrșova). Între Pîrjoaia — de pe malul sudic al Dunării — și Coslogeni — de pe malul nordic al brațului Borcea — drumul prin Balta Ialomiței urmărește culmile unei suite întregi de grinduri și popine, locuite — aproape fără întrerupere — din neolitic și pînă în plină epocă feudală. Că la Pîrjoaia acelor vremuri

---

[18] Trupele comitatense erau cantonate, în general, în interiorul provinciilor. Cf. Robert Grosse, *Römische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginnder byzantinischen Themen Verfassung*, Berlin, 1920, p. 85.

[19] Împăratul Valens semnează la Durostorum în ziua de 25 sep. 367 două *constitutiones* (Cod. Theod. X, 1, 11, și XII, 6, 14). Cf. V. Pârvan, *op. cit.*, p. 28.

[20] Aici se poate aduce obiecția că trupele comitatense nu puteau staționa într-o cetate de pe malul Dunării ; ne grăbim să adăugăm însă că în anumite condiții geografice, unitățile comitatense ocupau locuri din imediata apropiere a frontierei (vezi în această privință Denis van Berschen, *L'armée de Dioclétien et la reforme constantinienne*, Paris, 1952, p. 111). Prin aceasta nu trebuie să înțelegem însă, că trupele comitatense puteau rezida și în cetățile-capete de pod.

[21] Pentru așezarea de la Pîrjoaia vezi bibliografia la Petre Diaconu și Niță Anghelescu, *Urme vechi de locuire în colțul de sud-vest al Dobrogei*, în Revista Muzeelor, V, 4, 1968, p. 351 nota 11 ; La aceasta vom mai adăuga : V. Culică, *O unealtă scitică de orfăurărie la Dunărea de jos*, în SCIV, 18, 1967, 4, p. 677 și bibliografia de-acolo.

exista un important vad de trecere o dovedește — între altele — și mulțimea „plumburilor" comerciale descoperite acolo [22]. Sigiliile, datînd din secolele IV—V, provin de la baloturi de marfă aduse pe apă sau pe uscat. După verificarea în stația vamală de la Pîrjoaia, baloturile de marfă erau transbordate pe malul nordic al Dunării, în *Barbaricum*.

Tocmai existența acestor plumburi ne îndreptățea acum cîțiva ani să susținem că așezarea romană de la Pîrjoaia a fost unul dintre cele „două orașe de la Dunăre" prin care li se permitea goților, la capătul războaielor cu Valens, să facă negoț cu lumea romană [23].

De la sine înțeles că așezările cu astfel de rosturi trebuie să fi fost, înainte de orice, prielnice vaduri de trecere a Dunării.

Localizînd cetatea Dafne la Pîrjoaia noi mai ținem seama și de următoarele considerente : 1) vadul pe unde trupele lui Valens au trecut fluviul în anul 367 trebuia să se găsească în apropiere de o bază navală, pentru că numai în chipul acesta putea fi asigurată, pe de o parte, „închegarea" rapidă a unui pod de vase, iar pe de altă parte, paza acestuia în tot cursul operațiilor militare. Or, cetatea de la Pîrjoaia se afla în apropiere de *Altinum* (Oltina ?) unde este atestată o unitate de *milites nauclarii Altinenses și de Flaviana* (Beilic, probabil) [24] unde se afla o altă unitate de *milites nauclarii ;* 2) vadul pe unde oștile lui Valens au traversat Dunărea — adică Dafne — nu trebuia să se găsească la o distanță prea mare de drumul strategic care lega Marcianopolis (capitala Moesiei Secunda) de Dunăre [25]. Or, Pîrjoaia se afla aproximativ la capătul nordic al acestui drum. În treacăt vom reaminti că drumul la care ne-am referit marca oarecum și limita dintre provinciile Moesia Secunda și Scythia Minor [26].

Identificînd cetatea de la Pîrjoaia cu Dafne avem de întîmpinat însă următoarea dificultate : Din Itinerariul Antonin rezultă că la Pîrjoaia era Sucidava [27] (firește, aici este vorba de Sucidava din Moesia Secunda).

Într-o atare situație, localizarea propusă de noi nu poate fi susținută decît dacă se admite că numele de *Sucidava* a fost înlocuit la

---

[22] Petre Diaconu, *Urme vechi creștine descoperite în colțul de sud-vest al Dobrogei*, în BOR, LXXXI, 5—6, Mai—Iunie, 1963, p. 548—550.

[23] *Ibidem.*

[24] Această cetate se găsește pe malul sud-estic al lacului Mîrleanu și nu pe Dunăre. De altfel, după opinia noastră porturile militare de pe linia Dunării de jos din epoca romană, trebuie căutate cu deosebire pe malurile lacurilor dunărene, deci la o oarecare distanță de fluviu. O bază navală amenajată pe malul unui lac oferea următoarele avantaje : a) ea nu era expusă loviturilor sloiurilor de ghiață în timpul iernii și primăverii ; b) era ferită de atacurile dușmanilor de pe malul stîng al Dunării, mai ales iarna, cînd aceștia puteau traversa fluviul pe ghiață, fără prea mare dificultate.

[25] Și aceasta cu atît mai mult cu cît Marcianopolis a îndeplinit în vremea războiului cu goții (pe timpul lui Valens) rolul de *cartier general.*

[26] Cf. R. Vulpe, în SCIV, VI, 1955, 3—4, p. 439.

[27] C. Litzica, *op. cit.*, p. 61. Primul care a plasat Sucidava la Pîrjoaia (azi Izvoarele) jud. Constanța a fost căpit. M. D. Ionescu, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, București, 1904, p. 529, nota 3, „Sucidava trebuie căutată undeva între lacurile Gîrlița și Oltina (poate la Satu-Nou sau Pîrjoaia".

un moment dat cu cel de *Dafne*. Şi faptul n-ar fi de mirare. Sîntem doar în vremea în care începuse să fie schimbate numele unora dintre localităţile din Peninsula Balcanică.

Poate că tocmai o asemenea operaţie să explice confuzia din descrierea lui Procopius. Este posibil ca istoricul bizantin, care ştia că Dafne se numise odinioară Sucidava — atunci cînd a ajuns cu descrierea la prezentarea ei — să-i fi atribuit acesteia datele celeilalte Sucidave, (din Dacia Ripensis) aflate, într-adevăr, în stînga Dunării, la Celei, vizavi de Oescus (Ghighen), R. P. Bulgaria.

Oricum ar fi, este tulburătoare perfecta corespondenţă dintre datele atribuite Dafnei de către Procopius şi cele care sînt proprii Sucidavei din Dacia Ripensis. Spre exemplu, Procopius afirmă că Dafne a fost zidită de Constantin (οὗπερ καταντικρὺ ἐν τῇ ἀντιπέρας ἠπείρῳ Κωνσταντῖνός ποτε Ῥωμαίων βασιλεὺς φρούριον οὐκ ἀπημελημένως ᾠκοδομήσατο, Δάφνην ὄνομα), iar cercetătorii care lucrează la Celei ne asigură că vieţuirea de-acolo „începe în plină epocă constantiniană" cînd s-a construit fortăreaţa [28]. Procopius subliniază că cetatea Dafne a fost distrusă de barbari, (ὃ δὴ προϊόντος τοῦ χρόνου βάρβαροι μὲν ἀφανίζουσι τὸ παράπαν) iar arheologii constată că cetatea de la Celei a fost distrusă „printr-un violent incendiu, în cursul domniei lui Teodosie al II-lea" de către barbari [29]. Procopius susţine că Dafne a fost rezidită din temelii de către Justinian (Ἰουστινιανὸς δὲ ἀνῳκοδομήσατο βασιλεὺς ἐκ θεμελίων ἀρξάμενος), iar arheologii ajung la concluzia că cetatea de la Celei, în forma sa actuală, a cunoscut o nouă prosperitate în vremea acestui împărat [30].

Iată, aşadar, motivele care ne-au determinat să credem că Dafne s-ar fi aflat la Pîrjoaia, pe locul cetăţii cunoscute în vechime sub numele de Sucidava, iar astăzi sub numele de Kale Gherghe.

Desigur, localizarea Dafnei la Pîrjoaia, întemeindu-se şi pe elemente mai mult sau mai puţin conjecturale, nu depăşeşte limitele unei ipoteze de lucru. De aceea la capătul succintei noastre contribuţii ne vom opri numai asupra următoarelor două concluzii : 1) cetatea dunăreană prin dreptul căreia armatele lui Valens au traversat fluviul în 367 se numea Dafne şi nu Constantiniana Dafne ; 2) cetatea Dafne se afla pe malul sudic al Dunării, aşa cum reiese din precizările lui Ammianus Marcellinus şi nu pe cel nordic cum ne asigură Procopius.

Cea de-a doua concluzie este de natură să certifice, odată în plus, seriozitatea informaţiilor lui Ammianus Marcellinus şi în acelaşi timp să evidenţieze încă una dintre erorile din opera lui Procopius [31].

---

[28] D. Tudor, *op. cit.*, p. 439.

[29] *Ibidem.*

[30] *Ibidem.*

[31] Asupra felului cum trebuie apreciată „precizia" datelor lui Procopius în De Aedificiis vezi *Prokopius*, în R.E., XXIII, 1, 1957, (sub voce) col. 575—587. Berthold Rubin, idem, *Das Zeitalter Justinians*, Berlin, 1960, 1, p. 175—177. Gl. Downey, *Prokopius on Antioch. A study of Method in the „De aedificiis" ;* Byzantinion, XIV, 1939, p. 365—378 ; G. Soyter, *Die Glaubwürdigkeit des Geschichtsschreibers Prokopius von Kaisareia*, B.Z., 44, 1951, p. 541—545.

À LA RECHERCHE DE DAFNÉ

Résumé

Dans cet article l'auteur essaie de prouver que la cité de Dafné du Bas-Danube n'a jamais porté le nom de *Constantiana Dafné*. Si ce nom a été accepté dans l'historiographie moderne, c'est parce qu'on se fondait sur l'existence de quelques monnaies de Constantin, qui ont sur leur revers la légende CONSTANTIA DAFNÉ. L'auteur est d'avis que la légende susmentionnée doit être lue : la victoire ou le triomphe de Constantin. Dans ce cas, les monnaies doivent être rapportées à une victoire de l'armée romaine à l'époque de Constantin le Grand.

Dans la seconde partie de l'article, l'auteur compare les narrations d'Ammianus Marcellinus et de Procopius, les deux écrivains antiques qui font mention de la cité Dafné et il arrive à la conclusion que les témoignages d'Ammianus se rapprochent davantage de la vérité historique. L'affirmation de Procopius, selon laquelle Dafné se serait trouvée sur le rive gauche du Danube, vis-à-vis de Transmarisca (de nos jours Turtucaïa) n'est pas confirmée par les fouilles archéologiques. Par conséquence, il ne faut prendre en considération que les données d'Ammianus, conformément auxquelles Dafné se trouvait au sud du Danube.

L'auteur propose de fixer la place de Dafné à Pîrjoaia (Izvoarele) à 27—28 km en aval de Durostorum. Là, à Pîrjoaia, il y avait dans l'antiquité un gué favorable au passage du Danube.

AUF DER SUCHE NACH DAPHNE

Zusammenfassung

Der Verfasser trachtet in diesem Aufsatz zu beweisen, daß die Festung Dahne an der Unteren Donau nie Constantiniana Dafne geheißen hat. Diese Benennung scheint von der modernen Geschichtsschreibung angenommen worden zu sein, in dem man davon ausging, daß Münzen von Constantin auf der Rückseite din Inschrift CONSTANTINIANA DAFNE tragen. Der Verfasser meint, daß diese Inschrift als : der Sieg Constantins gedeutet werden muß. In diesem Fall sind die Münzen mit einem Sieg der römischen Truppen zur Zeit Constantins des Großen in Verbindung zu bringen.

Im zweiten Teil des Aufsatzes vergleicht der Verfasser die Angaben des Ammianus Marcellinus mit denen des Procopius — der beiden Schriftsteller der Antike, die die Festung von Daphne erwähnen — und gelangt zu der Schlußfolgerung, daß die Aussagen des Ammianus der historischen Wirklichkeit näher sind. Die Behauptung des Procopius, wonach sich Daphne auf dem linken Ufer der Donau, Tamarisca gegenüber (heute Turtucaia) befunden hätte, wird archäologisch nicht bestätigt. Folglich sind die Angaben des Ammianus in Betracht zu ziehen, denen entsprechend Daphne südlich der Donau gelegen ist.

Der Verfasser schlägt als Lokalisation von Daphne die Ortschaft Pîrjoaia (Izvoarele) vor, die 27—28 km flußabwärts von Durostorum gelegen ist. Hier in Pîrjoaia gibt es aus der Antike eine günstige Furtdrüch die Donau.

GH. POENARU BORDEA

MONEDE RECENT DESCOPERITE LA HISTRIA ȘI UNELE PROBLEME DE CIRCULAȚIE MONETARĂ ÎN DOBROGEA ANTICĂ

Monedele pe care le publicăm au fost descoperite la Histria în săpăturile din sectorul central în 1969 și 1970. Dacă înserarea lor aici are în principal rostul de a da articolului lui C. Scorpan și Al. Suceveanu [1] completarea de care osatura cronologică a interpretării săpăturii avea nevoie, cuprinzînd însă nu numai monedele folosite în comentariul autorilor, ci totalitatea materialului monetar descoperit, credem că nu ne înșelăm afirmînd că acest catalog poate fi de o utilitate mai generală. Ne gîndim în primul rînd la împrejurarea că monedele descoperite la Histria, cu excepția celor publicate în primul volum al monografiei arheologice [2], își așteaptă încă rîndul și că oricum, dacă sîntem bine informați, nu vor fi înserate în prima publicare de mai mari proporții decît cele descoperite pînă în 1959 și parțial 1960 [3]. Adăugăm imediat că dacă un articol de sinteză suplinește cumva această lacună pentru epoca romană [4], pentru epoca greacă sîntem departe de a avea încă informații cît de cît circumstanțiate, mai ales în ce privește monedele de bronz ce le urmează pe cele cu roata și legenda IΣT [5] și în aceeași situație sînt și monedele bizantine [6]. Deasemenea, ni se pare util să arătăm că informațiile privind descoperirile monetare

[1] În acest număr al revistei, p. 155—172.

[2] S. Dimitriu, *Descoperiri monetare*, în *Histria, monografie arheologică*, I, p. 464—471.

[3] Foarte probabil în al III-lea volum al monografiei, așa cum ne-au informat Constantin Preda, care a pregătit pentru editare monedele grecești și H. Nubar, care le-a lucrat pe cele romane și bizantine.

[4] H. Nubar. *Aspetti della circolazione monetaria di Histria nell' epoca romana*, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 241—256.

[5] C. Preda, *Monede histriene cu roata și legenda IΣT*, în *SCN, III, 1960*, p. 21—35. Pentru emisiunile de argint ale Histriei și circulația lor, mai ales, B. Mitrea, *Descoperirile monetare și legăturile de schimb ale Histriei cu populațiile locale în sec. V—IV î.e.n.*, în *Studii Clasice*, VII, 1965, p. 143—166; vezi și V. Canarache, *Sistemul ponderal și tipologia drahmelor histriene de argint*, în *Pontice*, I, 1968, p. 107—192. Date noi în legătură cu circulația monedelor orașului, destul de numeroase în ultimul timp, se află la C. Preda, Gh. Constantinescu, *Geții dintre Siretul inferior și rîul Buzău în lumina des-*

din Dobrogea fiind încă destul de sărace [7], este firesc să ne gîndim că cele de la Histria, oraș care beneficiază de săpături organizate încă din 1914, au un rol dintre cele mai importante. Asta nu înseamnă nici de cum că acest rol al lor va fi mai mic, odată cu progresul cercetărilor și mai ales a publicării de materiale, condiție *sine qua non* a acestora. Cele de mai sus credem că justifică relativa noastră grabă de a publica loturi de monede din săpăturile recente de la Histria [8]; numai în acest fel monedele putînd fi cunoscute înainte de a se publica un volum anume ce va fi consacrat descoperirilor de după 1960.

Așa cum rezultă din articolul lui C. Scorpan și Al. Suceveanu, materialul monetar a fost recoltat din nivele care se datează între sfîrșitul secolului III e.n. și sfîrșitul secolului VI, după care urmează încă două nivele pentru care însă săpăturile în curs nu au scos încă la lumină monedele care ar trebui, așa cum vom încerca să arătăm, să le fie specifice.

Cu toate acestea materialul monetar pe care l-am identificat a dat nu mai puțin de 11 monede (nr. 1—7 și 53—56) reprezentînd 15% din total, aparținînd secolelor V î.e.n. — I e.n., la care sînt de adăugat și cele cîteva monede din secolelor II-III e.n., dinainte de domnia lui Aurelian (nr. 8—11 și 57), care adiționate la primele dau 16 exemplare și în procente 22%. Prezența acestor monede necesită oarecari

---

coperirii monetare de la Dumbrăveni (jud. Vrancea), în *SCN*, IV, 1968, p. 45, nota 32; C. Preda, *Aspects de la circulation des drachmes d'Histria dans la Plaine Gétique et la datation des premières imitations de type Philippe II (trésor de Scărișoara)*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 221—235 și idem, *Încă două drahme histriene și o „imitație" tip Filip al II-lea din tezaurul de la Scărișoara*, în *SCN*, IV, 1968, p. 441—442; M. Chițescu, *Cercetări pe teren privind două descoperiri monetare (Căbești, jud. Bacău: drahme istriene și Luica, jud. Ilfov: tetradrahme thasiene)*, în *SCN*, IV, 1968, p. 446—447; B. Mitrea, *Notiță despre, un tezaur necunoscut de monede romane republicane*, în *SCN*, IV, *1968*, p. 381—384; Gh. Poenaru Bordea, *Note numismatice dobrogene*, în *SCN*, IV, 1968, p. 397—398 și 401; V. Mihăilescu — Bîrliba, în *Memoria Antiquitatis*, I, 1969, p. 430, 432, nr. 26; Gh. Poenaru Bordea, *Discuții pe marginea cîtorva monede străine în Dobrogea antică*, în *SCIV*, 21, 1970, 1, p. 135—138; vezi și B. Mitrea, *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în Republica Socialistă România*, în *SCIV*, 18, 1967, 1, p. 192, nr. 7; p. 193, nr. 13; *SCIV*, 19, 1968, 1, p. 171, nr. 4; p. 173, nr. 18; *SCIV*, 21, 1970, 2, p. 334, nr. 8, 9, 10, 11, 13, 14 și 17. Utile comentarii asupra unor descoperiri mai noi din U.R.S.S. la P. Alexandrescu, *Însemnări arheologice*, în *Studii Clasice*, XII, 1970, p. 149—156, cu bibliografie, la care trebuie adăugat foarte importantul tezaur publicat acum în urmă de A. A. Nudelman, Монеты Истрии и Тиры из с. Дороцкое (предварительное сообщение) în Труды, II, Chișinău, 1969, p. 121—128.

[6] S. Dimitriu, *op. cit.*, p. 472; H. Nubar, *Monede bizantine din sec. VII și sfîrșitul cetății Histria*, în *SCN*, III, 1960, p. 183—193; C. Preda, *Urme de viață la Histria în sec. XII—XIII*, în *SCIV*, V, 1954, 3—4, p. 531—537, precum și numeroase menționi de asemenea monede în rapoartele de săpături din *Materiale* ca de altfel și în alte articole, însă fără publicarea materialului.

[7] Deplîngeam această situație în ale noastre *Note numismatice dobrogene*. în *SCN*, IV, 1968, p. 397. De atunci însă un oarecare reviriment a început să se facă simțit.

[8] Gh. Poenaru Bordea, *Numismatica și distrugerea Histriei în secolul al III-lea e.n.*, în SCN, V, 1971, p. 91—111, anexa 1, nr. 1—53, provenind din sectorul siglat convențional ER.

explicații. Fără a pune la îndoială posibilitatea că în perioade de mare lipsă de numerar, asemenea exemplare, de mult scoase din circulație, să fi putut eventual să reintre în circuitul economic și ne-am putea gîndi la a doua jumătate a secolului V e.n., sau la perioada de după sfîrșitul domniei lui Mauriciu Tiberiu [9], e de făcut observația că rolul de numerar suplimentar reintegrat prin recuperare va fi fost îndeplinit de monede ale perioadei cronologice imediat premergătoare [10]. Așa stînd lucrurile, credem că prezența acestor monede poate să fie socotită mai degrabă accidentală și e de pus pe seama răscolirilor antice contemporane, gropi, nivelări, lucrări edilitare ș.a. sau mai recente, iar prezența lor, chiar în nivele stratigrafic certe, de considerat ca nespecifică din punct de vedere economic măcar.

După aceste deslușiri preliminare vom arăta că cea mai veche dintre ele este o monedă histriană cu roata și legenda IΣT, categorie în legătură cu care cercetările din necropola tumulară au avut darul să confirme datarea ei încă din secolul V î.e.n. [11], și să subliniem interesul numismatic deosebit al monedei nr. 6 din catalog care pentru monedele Demetra cu văl și vultur pe delfin, printr-un exemplar bine conservat (pl I/1) ne dă începutul de nume MONI, de întregit probabil Μονί(μαχος) sau Μόνι(μος) și cornul abundenței în loc de spic în stînga efigiei de pe revers, necunoscută în catalogul lui B. Pick [12] și pe care este prezentă o contramarcă bine conservată reprezentînd ni se pare capul lui Hermes. Trebuie imediat să adăugăm că în ce privește încadrarea în timp a monedelor de bronz bătute la Histria sînt de făcut precizări ca și în legătură cu contramarcarea monedelor ei în propria monetărie sau în alte monetării, mai apropiate sau mai depărtate, pentru care însă nu avem încă mijloacele necesare, și care oricum ar depăși cadrul acestei expuneri [13]. Menționăm, deasemenea, un as bine conser-

---

[9] Pentru prima aducem aici, p. 325—326 primele dovezi, pentru cealaltă vezi H. Nubar, *op. cit.*, în *SCN*, III, 1960.

[10] Așa cum se consideră dovedit, pentru a da un exemplu, în cazul antoninienilor prezenți în tezaurele din vrema tetrarhiei. Vezi P. Bastien, *La trouvaille de Francavilla Fontana (Pouilles)* în *Revue Numismatique*, seria VI, vol. VIII, 1966, p. 241—265.

[11] P. Alexandrescu, *Necropola tumulară, săpături 1955—1961*, în *Histria, monografie arheologică*, II, 1966, p. 162—168, descoperire pe care am comentat-o în *Relațiile dintre orașele pontice și lumea traco-getică în lumina descoperirilor arheologice* (referat în mss.). Dealtfel și pentru monedele de argint s-a propus datarea ante 480, Oct. Iliescu, în *Viața economică*, ianuarie 1967.

[12] *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands. I. Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, 1, Berlin, 1898, p. 168, tipuri înrudite.

[13] Vezi provizoriu discuția pentru un tip înrudit de la Callatis, avînd pe avers tot Demetra cu văl, la Gh. Poenaru Bordea, *Un tezaur de monede callatiene din perioada autonomiei, în SCN*, IV, 1968, p. 103—124; în ce privește contramărcile se va consulta încă cu folos T. Gerasimov, Антични монети с контрамарки от Долна Мизия и Тракия, în *Izvestiia Institut*, XV, 1946, p. 51 și urm., deși a venit credem și la noi momentul unor repertorii sistematice și a unor indici, înlesnind calea viitoarelor studii, care lipsesc însă și în multe alte părți, fără a fi prin asta mai puțin de dorit, L. Robert, *Monnaies antiques en Troade*, p. 57. Abia lucrarea *Corpus al monedelor vest pontice: Histria, Callatis. Tomis*, în curs de elaborare, va putea crea, nădăjduim, baza materială a unor discuții temeinice.

vat de la Agrippa (nr. 7, pl. I/2) care se înserează alături de unica monedă descoperită pînă acum la Histria din prima jumătate a secolului I e.n. [14] și amintim o monedă emisă la Pautalia în timpul lui Septimiu Sever (nr. 11) prin care se atestă un alt centru de emisiune prezent pe piața orașului și pînă acum nedocumentat [15].

Lipsesc cu totul în materialul pînă acum descoperit în sectorul central monedele din perioada ce precede distrugerea cetății, care, așa cum am încercat de curînd să arătăm [16], este de plasat cronologic ori cum între 245 și 251, dacă nu cumva în 245/6 și nu în 267 cum a propus Radu Vulpe [17], chiar dacă nu se poate exclude și eventualitatea unor lovituri succesive primite în anii ce au urmat acestei prime distrugeri catastrofale din epoca romană. Această absență este explicabilă, săpătura neatingînd încă nivelele respective, dar ea întărește, ni se pare, explicația pe care am dat-o monedelor timpurii din lotul a cărui publicare o intreprindem.

Două monede de la Aurelian fac legătura cu monedele nivelului VII, datat la sfîrșitul secolului III și în secolul următor, ultimul cercetat, nivelul VIII fiind abia atins [18]. Din răstimpul ce-i corespunde cronologic avem sigur opt monede (nr. 14—20 și 58) la care probabil se mai adaugă încă trei (nr. 59—61) a căror stare de conservare precară nu a permis mai mult decît o vagă plasare, din punct de vedere al datării, în timpul secolului IV. Punem în evidență împrejurarea că monedele databile mai precis se încadrează între 295—298 (trei exemplare) și respectiv 321—324 (trei exemplare). Data de început poate fi socotită ca normală, ea venind imediat după un moment dificil, ce se plasează probabil în 295, acum bine atestat și numismatic printr-un mic depozit monetar de la Piatra Frecăței [19] și prin tezaurul descoperit la Constanța în 1965 a cărui publicare integrală urmează să se facă în curînd [20]. Data 324 însă este departe de a fi mulțumitoare,

[14] H. Nubar, *op. cit.*, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 242 ; vezi însă C. Deculescu, *Un tezaur de denari romani din timpul împăratului Claudius descoperit în Dobrogea*, în *SCIV*, 17, 1966 3, p. 577—591. Documentarea este mai bună pentru a doua jumătate a secolului I e.n. atît la Histria, H. Nubar, *loc. cit.*, cît în restul Dobrogei, C. Deculescu, *op. cit.*, p. 585, nota 14 și Gh. Poenaru Bordea, *Note numismatice dobrogene*, în *SCN*, IV, 1968, p. 289, nr. 4 și 5, p. 399, nr. 8, vezi și p. 401.

[15] H. Nubar, p. 246 și 250.

[16] *Op. cit.*, în *SCN*, V, 1971.

[17] R. Vulpe, *Histrum ingressi-Histriae excidium*, în *Studii Clasice*, XI, 1969, p. 157—171 și același autor în *Din istoria Dobrogei*, II, București, 1968, p. 230—268.

[18] În catalogul care urmează am păstrat exact notarea de pe plicul în care au fost puse pe șantier monedele imediat după descoperire. Cum aici și în continuare folosim numirea nivelelor din lucrarea lui C. Scorpan, Al. Suceveanu, dăm în continuare lista concordanțelor, pe care Al. Suceveanu a avut bunăvoința să ne-o pună la dispoziție : VI 4 = N I ; VI 3 = N II ; VI 2 = N III ; VI_1 = N IV ; R I = N V ; R II = N VI ; R III = N VII și R IV = N VIII.

[19] A. Petre, *Săpăturile de la Piatra Frecăței*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 568.

[20] Prima informație M. Bucovală, *Repertoriu arheologic*, în revista săptămînală Tomis, 1966, 2, p. 18, după care B. Mitrea, *Descoperiri*, în *SCIV*, 18, 1967, 1, p. 198, nr. 48. Că tezaurul nu depășește anul 294 știm de la R. Ocheșanu, căruia îi mulțumim și pe această cale și al cărui studiu se află într-o fază avansată.

avînd în vedere că nivelul următor (VI) începe după 378. Se pune problema de a şti dacă avem de a face cu o lipsă accidentală a monedelor din perioada de timp următoare, sau dacă fenomenul este mai general. Monedele publicate de la Histria sau cele care urmează să vadă curînd lumina tiparului par să confirme această stare de lucruri. Examinarea materialului ce va forma substanţa primei publicări de mai mari proporţii de monede de la Histria, într-un viitor volum al monografiei arheologice, în forma sa primară de note de inventar, ne-a confirmat în convingerea că ele nu lipsesc cu totul, permiţîndu-ne, ca să dăm un exemplu, să precizăm prezenţa monedelor de tip FEL TEMP REPARATIO, databile între 348 şi 361 [21]. Este posibil ca şi continuarea cercetării în sectorul central să aducă documente numismatice pentru răstimpul 324—364, anii 364—367 sau chiar şi 367—375 fiind documentaţi prin două monede de la Valentinian I (nr. 21—22). Dacă ele se vor încăpăţîna să nu apară vor trebui căutate explicaţii ce pentru moment n-ar fi decît ipoteze gratuite. Oricum vor sta însă lucrurile din acest punct de vedere, credem că trebuie de pe acum să reflectăm în legătură cu existenţa unor tezaure descoperite în Dobrogea [22], ce par a nu se putea pune în legătură nici cu 295 nici cu 376—378 şi să ne resemnăm cu gîndul că ele vor trebui explicate, de la caz la caz, după studierea lor integrală şi plasarea cronologică precisă în răstimpul primelor trei sferturi ale secolului IV, care par să fi fost mult mai puţin calme decît s-ar părea la prima vedere [23]. Revenind la cele cîteva monede dintre anii 295—324, de la care a plecat această discuţie, arătăm că pentru toate cele la care atelierul este determinabil, din păcate numai trei (nr. 14, 15 şi 17), este vorba de Heraclea. Prezenţa acestui

---

[21] Pentru acest tip, fie numit, fie rezultînd clar din descrierea autorilor notei de inventar, al căror nume îl citäm în paranteză, se pot avea în vedere nr. 300 (B. Mitrea, C. Preda) nr. 391 (V. Canarache) nr. 402 (C. Preda) nr. 435 (C. Preda) nr. 460 (C. Preda) nr. 847 (C. Preda) nr. 854 (C. Preda) nr. 886 (H. Nubar) nr. 916 (C. Preda) nr. 917 (C. Preda) în total 10 exemplare, din cele 19 luate în consideraţie de H. Nubar, *op. cit.*, p. 245 pentru Constantius II (323—361) la care se pot adăuga încă trei de la Iulian Apostatul. În legătură cu aceste emisiuni vezi Eug. Chirilă, *FEL. TEMP. REPARATIO*, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, 1960, p. 61—66 şi mai de curînd J. P. C. Kent, *Fel. Temp. Reparatio*, în *The Numismatic Chronicle*, seria VII, vol. VII, 1967, p. 83—90.

[22] Em. Condurachi, *Tezaurul de monede argintate de la Măcin*, în *Hrisovul*, I, 1941, p. 77—99 ; Gh. Poenaru Bordea, *Note numismatice dobrogene*, în *SCN*, IV, 1968, p. 399 şi 401—402, poate din aceiaşi categorie să facă parte tezaurele descoperite la Adamclisi şi la Fîntîna Mare, aflate la Cabinetul Numismatic al Bibliotecii Academiei R. S. România, asupra cărora o primă informaţie la B. Mitrea, *Descoperiri*, în *SCIV*, IV, 1953, 1, p. 155 nr. 25 şi 26 şi cu multe rezerve, din cauza numărului mic de monede recuperate, tezaurul de circa 1000 AE descoperit la 6 Martie, jud. Tulcea şi aflat în parte la Institutul de Arheologie (inv. 393, V. Canarache) compus din monede de la Constantius II şi Constantius Chlorus.

[23] I. Barnea, în *Din istoria Dobrogei*, p. 383—399. Asupra problemelor economice ale perioadei romane tîrzii, Em. Condurachi, *Problema schimbului în natură şi a schimbului în bani în imperiul roman în sec. IV—V î.e.n.*, în *AUB*, 9, 1957, p. 15—26 ; idem, *Unele probleme ale sfîrşitului orînduirii sclavagiste în istoriografia contemporană*, în *SCIV*, XII, 1961, 1, p. 39—40.

atelier în perioada menționată era cunoscută la Histria, împreună cu cele din Cyzic și Nicomedia [24]. Trecînd în revistă notele de inventar de la Cabinetul Numismatic și înainte de studii speciale asupra materialului, pentru care n-am avut răgazul necesar și care vor putea înmulți elementele de sprijin, avem impresia că, înainte de înființarea atelierului de la Constantinopol, în Dobrogea, ca și la Histria, ordinea de frecvență a atelierelor pare să fie Heraclea, Nicomedia după care urmează Thesalonic, Siscia, Cyzic, și altele [25]. Nu trebuie să uităm însă că aceste cercetări privind atelierele din care provin monedele din secolele IV-V sînt de dată relativ recentă, existînd un imens material de studiat. Punerea la contribuție a materialului monetar aflător la Muzeul din Constanța și în alte muzee și colecții din Dobrogea va putea aduce în acest sens lumini de primă importanță [26].

Mult mai numeroase sînt monedele ce corespund, perioadei de la sfîrșitul secolului IV și din prima jumătate a secolului V e.n. (VI) ce încep cu tipuri de revers încadrabile între anii 383—395 (nr. 23—25) continuă cu monede databile între 396—408 (nr. 26—27) și respectiv 410—423 (nr. 28) și se încheie cu exemplare emise între 425—450 (nr 29—31) dintre care un număr îndestulător în situație stratigrafică precisă. Precizările de mai sus sînt primele de acest gen pentru Histria, căci pînă acum mijlocul veacului se atingea prin mențiunea ani-

---

[24] S. Dimitriu, *op. cit.*, p. 470—471 ; Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, în *SCN*, V, (sub tipar) nr. 35—36.

[25] În ordinea notelor de inventar pentru Histria : Nicomedia (nr. 300, B. Mitrea, C. Preda) Nicomedia (nr. 391, V. Canarache) Heraclea (nr. 435, C. Preda) Arles (nr. 439, C. Preda) Heraclea (nr. 787, C. Preda) și Siscia (nr. 886, H. Nubar) Heraclea, 2 exemplare (nr. 893, H. Nubar) la care se va adăuga un exemplar de la Nicomedia descoperit la Histria sau în împrejurimi (nr. 333, B. Mitrea, C. Preda) pentru celelalte locuri de descoperire din Dobrogea ; Constanța, Aquilea, la B. Mitrea, *Descoperiri*, în *SCIV*, 19, 1968, 1, p. 177, nr. 53 ; Mircea Vodă, Heraclea, la Gh. Poenaru Bordea, *Note numismatice dobrogene*, în *SCN*, IV, 1968, p. 399, nr. 7 și în ordinea alfabetică a localităților, după notele de inventar, Axiopolis : Thesalonic și Heraclea (nr. 463, B. Mitrea) Heraclea (nr. 862, B. Mitrea) ; Constanța : Nicomedia — 2 exemplare, Thesalonic — 2 exemplare, Cyzic (nr. 442, V. Canarache) Heraclea (nr. 444, V. Canarache) ; Dinogeția : Thesalonic, Siscia (nr. 739, B. Mitrea) Heraclea (nr. 895, B. Mitrea, H. Nubar) Heraclea, Cyzic (B. Mitrea) ; Enisala : Thesalonic (nr. 1369, Gh. Poenaru Bordea) ; Isaccea : Arles (nr. 1378, Gh. Poenaru Bordea) ; Mangalia : Heraclea (nr. 195, B. Mitrea) Nicomedia (nr. 339, C. Preda) ; Nalbant : Thesalonic (nr. 46, B. Mitrea) ; Niculițel : Heraclea (nr. 288, B. Mitrea) ; Piatra Frecăței : Thesalonic (nr. 990, B. Mitrea) și Tulcea și împrejurimi : Heraclea (nr. 1363, B. Mitrea). Această situație va trebui confruntată cu tezaurul de la Măcin, publicat cu toate datele necesare de Em. Condurachi, *op. cit.*, în *Hrisovul*, I, 1941. Socotim util să atragem atenția asupra marilor posibilități ce le are o cercetare exhaustivă făcută prin această prismă, cu atît mai mari cu cît numeroase monede nu sînt prelucrate decît preliminar sub formă de liste pe împărați. Sîntem perfect conștienți că nu am făcut decît să oferim cîteva date ce vin în întîmpinarea celor preocupați de problemele de istorie economică, ceea ce oricum este mai mult decît prezentări cu caracter general, vezi I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, subcapitolul *Monede și plumburi sigilare*, din capitolul *Cultura Sciției Minore în secolele IV—VII*, p. 500—502.

[26] Este meritul lui Al. Popeea de a-și fi propus să cerceteze problema circulației monetare în Dobrogea între 295 și 491.

lor de domnie a lui Theodosius II 408—450, cu observația că proclamarea sa are loc în 402, fără să se fi încercat obținerea unei încadrări mai exacte [27], de altfel dificilă înainte de apariția lucrării lui P. V. Hill, J.P.C. Kent și R.A.G. Carson, *Late Roman Bronze Coinage*, Londra, 1965, și tot primele pentru Dobrogea în general. Ca ateliere sînt prezente atelierele din Constantinopol pe care-l bănuim pe locul prim și Roma a cărui prezență în Dobrogea nu credem că poate fi decît sporadică. Evident elementele de care dispunem sunt total insuficiente și nu putem decît să așteptăm cu răbdare publicarea materialului de la Histria descoperit pînă în 1959—1960 și apoi a recoltei numismatice a anilor următori ca și înmulțirea contribuților privind această epocă. Cronologic însă o dată abia către mijlocul secolului V pentru distrugerea violentă a nivelului ne pare de pe acum asigurată, deosebind net situația de la Histria de cea de la Sucidava Celeiu, lovită mai de timpuriu de huni și de aliații lor, probabil încă din 408/9 sau cel tîrziu 424/7, așa cum am arătat într-un studiu recent [28]. Ni se pare însă că pentru a preciza momentul evenimentului ar fi fost bine ca monedele de la Marcianus (450—457) în catalog nr. 32 și 33 (pl. I/3) primele monede de bronz ce se pot plasa în răstimpul 450—491, începutul domniei lui Anastasius, să aibă o poziție stratigrafică bună, ceea ce din păcate nu se întîmplă. Așa stînd lucrurile nu putem ști dacă ele aparțin nivelului VI sau nivelului V, din care lipsesc monedele specifice descoperite în nivel și care ne-am fi așteptat să fie din a doua jumătate a secolului V e.n. Că deocamdată nu putem face altceva decît să ne manifestăm o preferință personală pentru apartenența lor la nivelul V și nimic mai mult este lesne de înțeles. E drept însă și că există nădejdea unor date noi în viitorul apropiat pe care le așteptăm de la studiul tezaurului descoperit pe perimetrul cu mozaic din marele edificiu tomitan [29], a tezaurului descoperit în 1964 la Saraiu [30] și poate, și mai cu seamă pentru Histria de la un modest și foarte rău conservat tezaur, aflat în termele de lîngă incinta tîrzie foarte de curînd [31]. Pe de altă parte asemenea date noi sînt de așteptat de la descoperirile izolate și amintim aici cîteva prime dar importante jaloane, rezultînd din examinarea notelor de inventar de la Institutul de Arheologie care au necesitat însă reatribuirea monedelor și care ne-au mai dat o monedă de la Marcianus rămasă neprecizată, găsită la Histria, încă din primele momente ale cercetării organizate [32], o alta de la Leon (457—

---

[27] H. Nubar, *op. cit.*, în *Dacia*, N. S. VII, 1963, p. 245—253 și 256.

[28] Gh. Poenaru Bordea, V. Barbu, *Contributions à l'histoire du Bas-Empire romain à la lumière des deux trésors monétaires des IV-Ve siècles, découvertes à Celeiu, în Dacia*, N. S., XIV, p. 251—295.

[29] Informații Al. Popeea.

[30] Aflat în colecția Muzeului de Arheologie din Constanța.

[31] 1968, în studiu la Gh. Poenaru Bordea.

[32] AE. →. Greut. 1,60, g, diam, 11,30 mm. Pe av. lizibil pentru un ochi prevenit DN MAR... pe revers monogramă tip nr. 9, deci emisiune de la Thesalonic, la fel cu nr. 32 din catalog. Histria 1914—1915 (inv. 338, C. Preda).

474) descoperită la Murighiol,[33], și o alta, tot de la Leon, descoperită la Adamclisi în 1947,[34] la care mai adăugăm un bronz de la Marcianus descoperit întîmplător la Constanța în Portul Tomis. E depășită ori cum faza în care nu cunoșteam din Dobrogea decît monede de aur[36] și care au, în același cadru cronologic e drept, o problematică specifică demnă și ea, fără îndoială, de toată atenția, dar asupra căreia nu avem a stărui aici. Monedele de bronz de la Zenon lipsesc pentru moment. Cînd anume a fost distrus nivelul V e greu de spus cu precizie, nivelul IV se apropie însă acum cronologic, efect de interpretare datorat prezenței monedelor de bronz de la Marcian și Leon în Dobrogea, de cel precedent. Dacă monedele ce-i aparțin încep numai cu Iustin I (518—527) nu pot fi îndoieli, credem, că începutul său se leagă de activitatea de refacere a lui Anastasius (491—518) ale cărui monede nu sînt însă prea frecvente în Dobrogea[37]. Nivelului datat în prima jumătate a secolului VI îi corespund cronologic șase monede (nr. 34—39 ultima fiind din 543/4, sau șapte dacă i-se atribuie și moneda din 561/2 (nr. 40) și care ține mai degrabă de nivelul următor[38]. Din punct de vedere numismatic, două monede, nr. 34 și 39, provin din officine pentru care W. Wroth nu cunoștea încă exemplarele, dar care au apărut între timp, cum rezultă din catalogul lui A. R. Bellinger, recent apărut. Toate monedele din această perioadă sînt emisiuni de la Constantinopol, atelier a cărui prezență era precumpănitoare, dar nu exclusivă în

---

[33] AE. ↙ Greut. 0,66 g, diam. 9 mm. Monograma nr. 1 (vezi catalogul citat de noi) specifică atelierelor din Thesalonic, Constatinopol și Cyzic. Murighiol, 1954, în săpătură, — 0,40 m (inv. 581, C. Preda : Iustinian I).

[34] AE. ↑. Greut. 1,06 g, diam. 10 mm. Exemplar foarte bine conservat, emis la Constatinopol, de tip LRBC, 2260 (inv. 1171, B. Mitrea : corect interpretat, dar semn de întrebare, justificat prin lipsa altor probe pentru aceiași vreme din Dobrogea).

[35] AE. ↑. Greut. 1,55 g, diam. 11 mm. Monograma nr. 7, în exergă probabil CON ; LRBC, 2250. Constanța, Portul Tomis, 1966, adusă la Institutul de Arheologie de fostul nostru elev Malcea Dan.

[36] B. Mitrea, *Descoperiri*, în *SCIV*, XII, 1963, 1, p. 221, nr. 33 ; *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 577, nr. 54 și *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 614, nr. 47 (Marcianus, Isaccea). Exemplarul de la Zenon (474—491) de proveniență necunoscută, B. Mitrea, *SCIV* 16, 1965, 3, p. 613, nr. 57 ne gîndim că ar putea proveni din aceiași regiune ; primul exemplar de la Marcianus, a fost publicat de O. Iliescu, *Caiet selectiv*, nr. 8, 1963, p. 333, nr. 328 și ibidem, nr. 10, 1964, p. 318, notă.

[37] Pentru Histria vezi Em. Condurachi și colaboratorii, *Șantierul arheologic Histria*, în *Materiale*, IV, p. 19 și p. 22—24 și pentru situația generală din oraș datele inserate, pe baza notelor de inventar de la Institutul de Arheologie, la P. Aurelian, *Quelques données archéologiques concernant la continuité de la population et de la culture romano-byzantines, dans la Sythie Mineure aux VIe et VIIe siecles de notre ère*, în *Dacia*, N. S., VII, 1963 p. 318—324 ; pentru Dobrogea în general Ir. Dimian, *Cîteva descoperiri monetare bizantine pe teritoriul R.P.R.* în *SCN*, I, 1957, p. 190—191, 195 și 200 ; din punct de vedere istoric I. Barnea. *On the Dobroudja History under Anastasius*, în *Dacia* N. S. IV, 1960, p. 371—373. În colecția Muzeului de Arheologie din Constanța, pînă în 1964, monedele de la Anastasius reprezentau 8, 23% (adică 20 din 243 de monede din sec. VI-VII) așa cum au stabilit Gh. Poenaru Bordea și Al. Popeea ; *Monede bizantine din colecția Muzeului de arheologie din Constanța*, comunicare la Sesiunea Muzeului din Constanța, 1964 și la Institutul de Arheologie, 1967 (în mss.).

[38] C. Scorpan, Al. Suceveanu., cit., p. 164 și nota 14 ; vezi și p. 167.

Dobrogea [39]. Dacă nivelul a fost distrus de atacul din 559 și moneda din 561/2 aparține nivelului următor, este oricum sigur că la Histria sînt prezente emisiuni din anii imediat următori distrugerii și aceiași constatare se impune pe ansamblul teritoriului dobrogean [40], situația de la Dinogeția; unde lipsesc pînă la Iustin II [41], fiind din acest punct de vedere excepțională. Arheologic, Histria confirmă Dinogeția, chiar dacă cea din urmă a fost poate mai greu lovită și pînă la refacerea ei a fost necesar un răstimp mai îndelungat.

Ultima perioadă din care săpătura din centrul Histriei a scos la iveală monede este a doua jumătate a secolului VI, corespunzătoare nivelului III. Monedele sînt în număr de 12 (nr. 41—52) și încep cu o emisiune din 565/6, ultima fiind din 592/3. Monedele nr. 41,42,47,48, 50 și 51, ce lipseau în catalogul lui W. Wroth, sînt prezentate însă la A. R. Bellinger, atît că follis-ul de la Iustin II, emis la Antiohia în officina B, în 570/1 (nr. 43) reprezintă o variantă a legendei aversului (pl. I/4) iar jumătatea de follis emisă în timpul domniei aceluiași împărat și în același atelier, din 577/8 (nr. 44) poartă sus pe revers Θ+O în loc de Φ+C, ca pe exemplarele pînă acum cunoscute. O noutate numismatică este follis-ul de la Tiberiu II Constantin emis la Cyzic, în officina A, în anul 581/2 (nr. 45) și care era total necunoscut pînă acum în literatura de specialitate (pl. I/5). Tabloul locurilor de emisiune se prezintă în lotul nostru mai variat decît pentru prima jumătate a secolului VI, fiind prezente atelierele Thesalonic (nr. 44, 47, 48 și 51) Cyzic (nr. 45, 46 și 52) Constantinopol (nr. 42, 49 și 50) Nicomedia (nr. 41) și Antiohia (nr. 43). Încheiem prezentarea materialului amintind că un număr de monede destul de mare (nr. 62—71) n-au putut fi încadrate decît vag în secolele IV-V, V sau VI, din cauza conservării slabe.

Data de sfîrșit a nivelului este posterioară obligatoriu ultimei monede (592/3) și foarte probabil și datei ultimei monede din micul

---

[39] Situația pe centre emitente a monedelor din Muzeul de Arheologie din Constanța (pînă în 1964) din sec. V-VII, așa cum a fost stabilită de Gh. Poenaru Bordea și Al. Popeea, *op. cit.*, se prezintă astfel : Constantinopol 47,73%; Nicomedia 16,46%, Thesalonic 8,64% Cyzic 5,76%, Antiohia 3,29%, Alexandria, Cartagina, Roma, fiecare cîte 0,41%. celelalte nedeterminate 14,80% sau cu monogramă de la Iustin II, 2,05%, din care cea mai mare parte sînt emise la Constantinopol.

[40] Pentru Histria moneda sus amintită, în catalog nr. 40 și nr. 41 din primul an de domnie al lui Iustin II 565/6 ; verificînd notele de inventar de la Institutul de Aheologie am mai notat o monedă din 562/3 (nr. 435, C. Preda) o alta din 563/4 (nr. 358, C. Preda) și una din 565/6 (nr. 796, C. Preda). Pentru Dobrogea în general spicuim următoarele exemplare, mărginindu-ne pentru moment la colecția Muzeului de Arheologie din Constanța : o monedă din 558/9 de la Saraiu, o alta de la Constanța din 563/4 și alte două din Dobrogea, dar fără precizări din 560/61 și din 561/2. Este bine să nu uităm că la Topalu, unde avem foarte probabil de afăcut cu un tezaur format numai din monede de la Iustinian, Ir. Dimian, *op. cit.*, p. 191—192, ultimele două monede sînt din anul XXXV adică din 561/2, ceea ce îndeamnă la multă precauție și în orice caz la interpretări nuanțate de la caz la caz.

[41] I. Barnea, *L'incendie de la cité de Dinogetia au VIe siècle*, în *Dacia*, N. S., X, 1966, p. 237—259 și idem. *Din istoria Dobrogei*, II, p. 429—431.

1

2

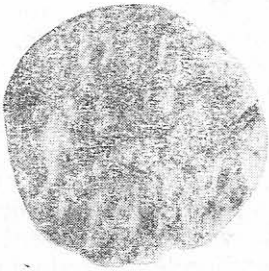

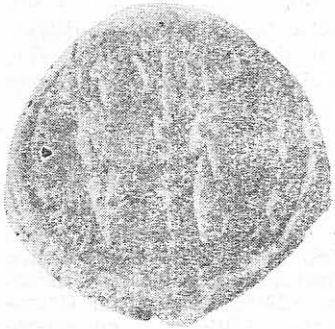

4

3

5

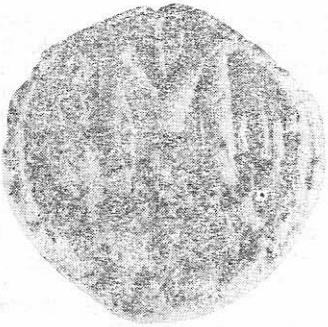

tezaur de la Histria publicat în 1954 (595/6)[42]. Pentru ultimele două nivele (II și I) săpătura nu a dat la iveală nici o monedă de după Mauriciu Tiberiu, monede care trebuie să le fie specifice. Fără a pretinde să putem rezolva datarea în detaliu a vreunuia din ele, considerăm totuși util să reamintim că monede de la Focas și Heraclius există chiar la Histria[43], că asemenea monede au apărut și la Callatis și Tomis și în alte locuri din Dobrogea[44]. Mai mult decît atît. Am avut prilejul să publicăm o monedă de bronz, a cărei proveniență dobrogeană poate fi socotită certă, emisă în timpul lui Constans II[45] și am discutat cu alt prilej despre o monedă, tot de bronz, de la Constantin IV Pogonatul, acum în Muzeul din Brăila, dar care vine dintr-o colecție din Mangalia[46]. Avînd în vedere aceste prime jaloane numismatice, care pot fi acum coroborate cu noi realități arheologice, credem că soluția nu este așa departe și că prin continuarea lucrărilor din sectorul central al Histriei, prin dezvelirile în suprafață proiectate, se vor putea face importante progrese și în această problemă de primă importanță a istoriei vechi a patriei noastre.

CATALOGUL MONEDELOR DESCOPERITE LA HISTRIA, SECTORUL CENTRAL. 1969—1970. *

1. *Histria aut.*
AE. Greut. 0,38 g. diam. 7 mm.
Roata/IΣT.
Pick, 531, tip gen.
CSA, caroul 24, —1,40 m.

2. *Filip II*
AE. ↘. Greut. 4,28 g, diam. 16 mm.
Sigla nedistinctă.
CSA, caroul 25, —0,60 m.

[42] S. Dimitriu, *op. cit.*, p. 472, cu observațiile lui A. Petre, *op. cit.*, p. 320—321 și notele 14 și 16 unde reconstituie micul tezaur din sectorul Templu și valorifică, în prima formă, un tezaur din sectorul economic. Data finală a primului 600/1, data de distrugere a nivelului 602. Redeschiderea discuției în legătură cu o altă importantă așezare la Gh. Poenaru Bordea, *Quelques monnaies trouvées à Adamclissi et la fin de Civitas Tropaensium*, în *Dacia*, N. S., XII, 1968, p. 409—411. Pentru istoria anilor 599—602, Gh. Ștefan, *Tomis et Toméa. A propos des luttes entre Byzantins et Avares à la fin du VIe siècle de notre ère*, în *Dacia*, N.S., XI, 1967, p. 253—258 și I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, p. 435—438.

[43] H. Nubar, *op. cit.*, în *SCN*, III, p. 183—195 și A. Petre, *op. cit.*, p. 323—324.

[44] A. Petre, *op. cit.*, p. 347—348 ; toată documentarea la Gh. Poenaru Bordea și Al. Popeea, *op. cit.*, (în mss.) vezi provizoriu Gh. Poenaru Bordea, *Note numismatice dobrogene*, în SCN, IV, 1968, p. 402—403.

[45] Gh. Poenaru Bordea, *Monede bizantine din Dobrogea provenite dintr-o mică colecție*, în *SCN*, IV, 1968, p. 406, nr. 7, p. 407 și nota 8 cu bibliografia anterioară.

[46] Această monedă am comunicat-o într-o intervenție la discuțiile de la Conferința Națională de Arheologie, Iași, 1967 și este încă inedită. Date asupra provenienței am obținut de la N. Harțuche, pe care-l încredințăm pe această cale de recunoștință noastră. Pentru istoria acestei perioade vezi I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, p. 440—442.

3. *Alexandru cel Mare*
AE. →. Greut. 3,50 g, diam. 18 mm.
CSA, 1970, caroul 32, —0,68 m, în dărîmătura lui VI 2.

Histria aut.
4. AE. ↓. Greut. 1,35 g, diam. 13 mm.
Pick, 458, tip gen.
CISA, caroul 11, —1,95 m.

5. AE. ↑. Greut. 2,98 g, diam. 15 mm.
Pick, 464, tip gen.
CSA, caroul 14, —1,25 m, în dărîmătura de peste R II.

6. AE. ↗. Greut. 4,80 g, diam. 19 mm.
Pick, —. Vezi p. 168.
Pe av. stînga cornul abundenței. Numele de magistrat MONI lipsă la Pick; contramarcată : cap Hermes.
CSA, 1970, caroul 42, —0,35 m.

7. *Agrippa*
AE ↓. Greut. 10,20 g, diam. 27 mm.
Cohen [2], 3.
BMC, I, p. 142, nr. 161, Roma, as.
CSA, caroul 12, —0,86 m , sub nivelul VI 1.

8. *Antoninus Pius*
AR, ↓. Greut. 3,10 g, diam. 18 mm.
BMC, IV, p. 82, nr. 576, anii 145—161.
CSA, 1970, caroul 36, —0,80 m, în dărîmătura de peste VI 2.

9. *Colonială : Faustina II ?*
AR. ↓. Greut. 5,81 g, diam. 23 mm.
CSA, caroul 1, —0,55 m.

10. *Histria : Commodus* (?)
AE. ↙. Greut. 3,75 g, diam. 19 mm.
Pick, 490.
CSA, 1970, caroul 34, —0,84 m, în dărîmătura de peste VI 2.

11. *Pautalia : Septimius Severus*
AE. ↗. Greut. 4,05 g, diam. 13 mm.
CSA, M. 1 la nivelul pieptului.

Aurelian
12. AE. →. Greut. 2,03 g, diam. 22 mm.
Cohen [2], 63.
CSA, caroul 11, —0,70 m.

13. AE. ↑. Greut. 2,31 g, diam. 20 mm.
CSA, passim

14. *Maximianus Caes.*
AE. ↖. Greut. 2,35 g, diam. 22 mm.
RIC, VI, p. 531, nr. 16, anii 295—6.
CSA, caroul 9, —0,20 m, în nivelul de dărîmături.

15. *Diocletian*
AE. ↑. Greut. 2,07 g, diam. 20 mm.
RIC, VI, p. 531, nr. 13, anii 295—296 sau p. 532, nr. 21, anii 297—8.
CSA, caroul 3, —1,45 m.

16. *Maximianus*
AE. ↑ . Greut. 0,97 g, diam. 19 mm.
Tip CONCORDIA MILITVM ? anii 295—296 ?
CSA, caroul 7, —1,75 m.

17. *Licinius fiul.*
AE. ↖ . Greut. 1,63 g, diam. 20 mm.
RIC, VII, p. 548, nr. 54, anii 321—324.
CSA, caroul 10, —2,05 m, eventual pe R 3.
Găsită la răzuit profilul, jos pe nivel.

18. *Licinius.*
AE. ↖ . Greut. 1,61 g, diam. 19,5 mm.
Anii 321—324 ?
CSA, caroul 15, —1,30 m, în dărîmătura de pe R II,

19. *Licinius fiul*
AE. ↑ . Greut. 1,57 g, diam. 18 mm.
Anii 321—324.
CSA, caroul 15 —1,30 m, în dărîmătura de pe R. II.

20. *Constantin cel Mare ?*
AE. ↗ . Greut. 2,10 g, diam. 16 m.
CSA, caroul 5, —0,35 m.

Valentinian I

21. AE. →. Greut. 1, 95 g, diam. 18 mm.
LRBC, II, 1715, anii 364—367.
CSA, caroul 9, —0,22 m.

22. AE. ↓ . Greut. 1,58 g, diam. 17 mm.
LRBC, II, 2519, anii 364—365 sau 2529, anii 367—375.
CSA, caroul 9, —0,25 m, în dărîmătura de piatră.

23. *Theodosius I*
AE. ↑ . Greut. 0,98 g, diam. 12 mm.
Tip SALVS REI-PVBLICAE, anii 383—395.
CSA, caroul 1, —0,70 m.

24. *Arcadius*
AE. ↓ . Greut. 0,73 g, diam. 11 mm.
Tip SALVS REI-PVLICAE, anii 383—395.
CSB, 1970, caroul 31, —0,16 m.

25. *Valentinian II, Theodosius I, Arcadius sau Honorius.*
AE. ↑ . Greut. 1,06 g, diam. 10 mm.
Tip SALVS REI-PVBLICAE, anii 383—395.
CSA, caroul 10, —2,00 m, peste nivelul R II

26. *Arcadius.*
AE. ↓ . Greut. 1,73 g, diam. 18 mm.
LRBC, II, 2210, anii 396—408 (402—408).
CSA, caroul 4, —0,70 m.

27. *Honorius*
AE. ↓ . Greut. 1,10 g, diam. 15 mm.
Tip VIRTVS — EXERCITI (2) anii 395—408 (402—408).
CSA, M. 1.

28. *Honorius sau Theodosius II*
AE. ? . Greut. 1,08 g, diam. 11 mm.
Tip GLORIA ROMANORUM (11) anii 410—423.
CSA, caroul 17, —0,60 m, pe zidul bazilicii.

29. *Placidia*
AE. ?. Greut. 0,77 g, diam. 11 mm.
LRBC, II, 854, anii 425—450.
CSA, caroul 17, —1,65 m, pe nivelul lui R II.

Theodosius II

30. AE. ↑. Greut. 1,05 g, diam. 10 mm.
LRBC, II, 2244, anii 425—450.
CSA, caroul 11, —0,75 m.

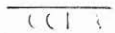

31. AE. ?. Greut. 0,20 g, diam. 6,50 mm.
Tip cruce, anii 425—450 ?
CSA, caroul 17, —1,65 m, pe nivelul lui R II.

Marcianus

32. AE. ?. Greut. 0,42 g, diam. 8 mm.
Monograma 9.
LRBC, II, 1880, anii 450—457.
CSA, caroul 10, —0,26 m.

33. AE. ↑. Greut. 0,86 g, diam. 10 mm.
Monogramă, anii 450—457.
CSA, caroul 25, —0,93 m, pe nivelul 3 (VI 3, roman).

34. *Iustin I*
AE. ↑ . Greut. 7,35 g, diam. 24 mm.
Valoarea : K= 20 nummia, atelierul : Constantinopol, officina Δ.
Wroth, I, —. Vezi p. 15, nr. 33—35, off. B şi Є.
DOW, I, p. 43, nr. 15 d 1, anii 518—527.
CSA, caroul 26, —0,78 m, pe pavaj.

Iustinian

35. AE. ↙. Greut. 14,22 g, diam. 32 mm.
Valoarea : M = 40 nummia, atelierul : Constantinopol, officina B.
Wroth, I, p. 29, nr. 29.
DOW, p. 78, nr. 28 b, anii 527—538.
CSA, caroul 12, —0,86 m, sub nivelul VI 2.

36. AE. ↓ . Greut. 17,32 g, diam. 29 mm.
Valoarea : M = 40 nummia, atelierul : Constantinopol, officina Γ.
Wroth, I, p. 29, nr. 30.
DOW, I, p. 79, nr. 28 c 1 şi 2, anii 527—538.
CSB, 1970, caroul 23, —0,25 m.

37. AE. ↓ . Greut. 2,92 g, diam. 20 mm.
Valoarea : I = 10 nummia, atelierul : Constantinopol.
Wroth, I, p. 37, nr. 120.
DOW, I, p. 81—82, nr. 34, anii 527—538.
CSA, caroul 1, —0,70 m.

38. AE. ↗ Greut. 20,85 g, diam. 42 mm.
Valoarea : M = 40 nummia, atelierul : Constantinopol, officina Є:
anul X/ II/ II = 540/1.
Wroth, I, p. 31, nr. 55.
DOW, I, p. 87, nr. 39 e.
CSB, 1970, caroul 31, —0,31 m.

39. AE. ↑. Greut. 21,93 g, diam. 37 mm.
Valoarea : M = 40 nummia, atelierul : Constantinopol, officina Ɛ, anul X/ V/ II = 543/4.
Wroth, I, —. Vezi, p. 32, nr. 68—71, alte off.
DOW, I, p. 89, nr. 42 e.
CSA, caroul 21, —1,15 m, între pavajul 1 și 2 al edificiului.

40. AE. ↑ Greut. 3,91 g, diam. 16 mm.
Valoarea : I = 10 nummia, atelierul : Constantinopol, officina A, anul X/ XX/ ϥ = 561/2.
Wroth, I, —. Vezi p. 38—39.
DOW, I, p. 101, nr. 93.
CSB, 1970, caroul 13, —1,05 m.

Iustin II și Sofia

41. AE. ↖. Greut. 12,22 g, diam. 30 mm.
Valoarea : M = 40 nummia, atelierul : Nikomedia, officina B, anul I = 565/6.
Wroth, I, —. Vezi, p. 86.
DOW, I, p. 205, nr. 22 b.
CSA, caroul 26, —0,72 m, pe dărîmătura VI 2.

42. AE. ↖. Greut. 5,77 g, diam. 22 mm.
Valoarea : K = 20 nummia, atelierul : Constantinopol, anul ϥ = 569/70.
Wroth, I, —. Vezi, p. 83.
DOW, I, p. 215, nr. 48 a, b.
CSA, caroul 22, —0,10 m, pe nivelul pavajului din zid.

43. AE. ↓. Greut. 13,03 g, diam. 31 mm.
Valoarea : M = 40 nummia, atelierul Antiohia, officina B, anul ϥI = 570/1.
Wroth, I, p. 92, nr. 194.
DOW, I, 243, variantă a legendei av.
CSA, caroul 27, —0,88 m, pe pavaj.

44. AE. →. Greut. 5,03 g, diam. 23 mm.
Valoarea : K = 20 nummia, atelierul : Thesalonic, anul XI/II = 577/8.
Wroth, I, p. 86, nr. 124.
DOW, I, p. 225, nr. 85, variantă pe exemplarul nostru Θ + C în loc de Φ + C.
CSA, caroul 2, în dărîmătura de pe nivelul VI 2.

45. *Tiberiu II Constantin.*

AE. ↑. Greut. 12,92 g, diam. 29 mm.
Valoarea : M = 40 nummia, atelierul : Cyzic, officina A, anul ϥ I/I = 581/2.
Wroth, I, —. Vezi p. 115.
DOW, I, —. Vezi p. 281.
CSA, caroul 18, —0,35 m.

Mauriciu Tiberiu.

46. AE. ↓. Greut. 11 g, diam. 29 mm.
Valoarea : M = 40 nummia, atelierul : Cyzic, officina B, anul II/I = 584/5.
Wroth, I, p. 142, nr. 145.
DOW, I, p. 330, nr. 120 b.
CSA, caroul 25, stradă, passim.

47. AE. ↙. Greut. 5,20 g, diam. 19 mm.
Valoarea : K = 20 nummia, atelierul : Thesalonic, anul III = 585/6.
Av. surfrapat.
Wroth, I, —. Vezi p. 138.
DOW, I, p. 321, nr. 76.
CSA, caroul 13, —0,26 m, pe nivel.

48. AE. ↓ . Greut. 7,07 g, diam. 22,5 mm.
Valoarea : K = 20 nummia, atelierul : Thesalonic, anul ϛ = 586/7.
Wroth, I, —. Vezi p. 138.
DOW, I, p. 321, nr. 77.
CSA, caroul 11, —0,60 m.

49. AE. ↓ . Greut. 9,83 g, diam. 28 mm.
Valoarea : M = 40 nummia, atelierul : Constantinopol, officina ilizibilă, anul ϛ = 587/8.
Wroth, I, p. 135, nr. 78—79.
DOW, I, p. 305, nr. 29 a — 29 d.
CSA, caroul 12, — 1 m.

50. AE. ↗ . Greut. 5,20 g, diam. 23 mm.
Valoarea : K = 20 nummia, atelierul : Constantinopol, officina Γ, anul ϛ II = 589/90.
Wroth, I, —. Vezi p. 135.
DOW, I, p. 313, nr. 53 d.
CSB, 1970, caroul 31, — 0,42 m, în dărîmătura de peste VI 2.

51. AE. ↓ . Greut. 5,70 g, diam. 21 mm.
Valoarea : K = 20 nummia, atelierul : Thesalonic, anul XI ? = 592/3.
Wroth, I, —. Vezi p. 139.
DOW, I, p. 322, nr. 83.
CSA, caroul 8, — 0,55 m, în lutul galben sub primul nivel.

52. AE. ↗ . Greut. 5 g, diam. 24 mm.
Valoarea : K = 20 nummia, atelierul : Cyzic, officina B, anul XI ? = 592/3.
Wroth, I, —. Vezi p. 143.
DOW, I, p. 355, nr. 143 b.
CSA, caroul 18, —1,65 m, în groapă.

? Grecească autonomă

53. AE. ? . Greut. 3,15 g, diam. 16 mm.
CSA, caroul 15, —0,73 m.

54. AE ? Greut. 3,85 g. diam. 16 mm. Passim, 1970.

55. AE. ? . Greut. 2,15 g, diam. 11 m.
CSA, caroul 16, —1,90 m.

56. AE. ? . Greut. 3,60 g, diam. 17 mm.
CSA, caroul 4, —1,25 m.

57. *Secolele I—II*

AE. ? . Greut. 4,37 g, diam. 25 mm.
Pe av. contramarcă rectangulară, jos. Rv. total șters.
CSA, caroul 24, — 0,74 m, pe podeaua lui VI 3.

58. *Tetrarhia*

AE. ? . Greut. 1,35 g, diam. 18 mm.
Anii 295—298 ?
CSA, caroul 13, —0,26 m.

Secolul IV

59. AE. ↓ Greut. 0,32 g, diam. 13 mm.
CSA, caroul 25, —1,25 m.

60. AE. ? . Greut. 2,43 g, diam. 23 mm.
CSA, caroul 2, —1,80 m. R 3.

61. AE. ↑ ? . Greut. 1,31 g, diam. 16 mm.
CSA, caroul 7, —1,45 m, în umplutura lui R I.

Secolele IV—V

62. AE. ? . Greut. 0,42 g, diam. 10 mm.
CSA, 1970, caroul 21, —0,67 m. Sub VI 2 (?)

63. AE. ? . Greut. 0,75 g, diam.
C. Passim, 1970.

64. AE ? . Greut. 1,08 g. diam. 13 mm.
CSA, caroul 2. —1,60 m. R. II.

65. AE. ? . Greut. 1,16 g, diam. 11 mm.

66. AE. ? . Greut. 2,12 g, diam. 31 mm.
CSA, caroul 13, —1,10 m.

Secolul V

67. AE. ? . Greut. 1,20 g, diam. 10 mm.
CSA, caroul 12, —0,34 m.

68. AE. ? . Greut. 0,39 g, diam. 9 mm.
CSA, caroul 26, —0,78 m. Pe pavaj.

69. AE. ? . Greut. 0,80 g, diam. 10 mm.
Passim, 1970.

Secolul VI

70. AE. ? . Greut. 2,78 g, diam. 20 mm.
CSB, caroul 1, —0,40 m.

71. AE. ? . Greut. 4,13 g, diam. 21 mm.
CSA, caroul 22, —1,50 m.

Neprecizate

72. AE. ? . Greut. 3,50 g, diam. 29 mm.
CSA, 1970, caroul 32, — 1,05 m, pe VI 2.

73. AE. ? . Greut. 0,24 g, diam. 10 mm.
CSB, caroul 4, —0,35 m.

☆ *Prescurtări folosite :*

CSA — Sectorul central, secțiunea A
CSB — Sectorul central, secțiunea B
M. = mormînt.
av. = avers.
rv. = revers.

MONNAIES RÉCEMMENT DÉCOUVERTES À HISTRIA ET QUELQUES PROBLÈMES CONCERNANT LA CIRCULATION MONÉTAIRE DANS LA DOBROUDJA ANTIQUE.

Résumé

On publie 73 monnaies provenant des fouilles effectuées à Histria, en 1969—1970, dans le secteur central du périmètre emplacé entre le dernier mur d'enceinte et le lac de Sinoe.

Quoique les niveaux archéologiques datent depuis la fin du IIIe s. et (deux niveaux) jusqu'après 602, on y a découvert des monnaies antérieures (Ve s. av. notre ère — Ier de notre ère), qu'on doit plutôt, considérer comme provenant d'autres couches, plus profondes, dérangées dès l'antiquité, par suite de quelqués travaux d'aménagement ou bien reaménagement de la dite zone. D'ailleurs, à l'exception de quelques monnaies d'Aurélien, on n'a pas d'exemplaires ultérieurs à Septime Sévère, jusqu'à la première tétrarchie.

Suivent des monnaies de l'époque entre 295—324 ; on a aussi des émissions du règne de Valentinien I. D'un intérêt tout à fait particulier est le matériel numismatique ultérieur à l'année 378, et dont une partie correspond à un niveau qui va jusque vers 450, tandis que l'autre matériel — deux monnaies de Marcien (450—457) corresponderaient logiquement au niveau V, même si elles furent trouvées dans d'autres positions stratigraphiques. C'est pour la première fois qu'on signale à Histria des monnaies de la seconde moitié du Ve siècle. Comme matériel d'appui, l'auteur, après un rapide examen au Cabinet Numismatique de l'Institut d'Archéologie de Bucarest, a réussi à déterminer encore deux monnaies en bronze de Marcien, dont l'une provient également d'Histria, et l'autre de Tomi, et puis encore deux, frappées sous le règne de Léon (457—474) et provenant de Murighiol et d'Adamclissi. De cette manière, l'époque après le règne de Theodosiu II (402—450) et jusqu'à celui d'Anastasius (491—518) — intervalle pour lequel la Dobroudja n'avait fourni jusqu'à présent que des *solidi* — commence à être représentée égalment par des *minimi*.

Les monnaies byzantines trouvées se situent entre le règne de Justin I (518—527) et celui de Maurice Tibère (582—602). On signale parmi ces monnaies un follis de Tibère II Constantin (578—582) inconnu par les catalogues de spécialité, ainsi que quelques variantes.

Dans les deux derniers niveaux, on n'a pas trouvé des monnaies plus tardives que 602, monnaies qui auraient dû être spécifiques pour ces niveaux, mais on a publié des exemplaires de Phocas (602—610) et d'Héraclius (610—641), découvertes dans les fouilles d'Histria.

On connaît aussi des monnaies de Constans II et de Constantin IV, provenant de la Dobroudja.

L'auteur suggère qu'il est nécessaire d'établir une corrélation étroite entre ces éléments de nature archéologique et numismatique, sans pouvoir pour autant, à son grand regret, faire des précisions supplémentaires.

KÜRZLICH IN HISTRIA ENTDECKTE MÜNZEN UND EINIGE FRAGEN DES MÜNZUMLAUFS IN DER DOBRUDSCHA IM ALTERTUM

Zusammenfassung

Es werden 73 Münzen veröffentlicht, die durch die Ausgrabungen in Histria im mittleren Sektor des zwischen der letzten Innenmaueur und dem Sinoe-See im Jahre 1969—1970 ans Licht gekommen sind.

Obwohl die archäologischen Niveaus vom Ausgang des 3.Jh. und bis nach 602 (zwei Niveaus) datieren, fand man auch Münzen aus einer vorhergehenden Zeit

(5.Jh.v.u.Z. — 1.Jh.u.Z.), die eher als Fundgut zu betrachten sind, das aus anderen, tieferen Schichten stammt, die bereits in der Antike infolge von Bau- oder Umbauarbeiten in der betreffenden Zone gestört waren. Außerdem gibt es mit Ausnahme einiger Münzen von Aurelianus keine Münzen, die aus der Zeit nach Septimius Severus bis zur ersten Tetrarchie stammen.

Es folgen Münzen aus der Zeit zwischen 295 und 324, worauf Prägungen aus der Herrschaftsperiode des Kaisers Valentinian I. folgen. Von besonderem Interesse sind die Münzfunde aus der Zeit nach 378, davon ein Teil einer Schicht entspricht, die bis gegen 450 reicht, während der andere Teil, zwei Münzen von Marcianus (450—457) logischer Folgerung gemäß dem fünften Niveau zu entsprechen scheint, auch wenn die Münzen in aderen stratigraphischen Verhältnissen gefunden wurden. Es ist das erste Mal, daß in Histria Münzen aus der zweiten Hälfte des 5.Jh. gemeldet werden. Als Beweismaterial konnte der Verfasser, nach einer kurzen Untersuchung im Münzkabinett des Archäologischen Instituts, zwei Bronzemünzen des Marcianus bestimmen, eine davon ebenfalls aus Histria und die zweite aus Tomis und zwei weitere Münzen aus der Zeit der Herrschaft Kaiser Leons (457—474), die in Murghiol und in Adamclisi gefunden wurden. Derart wird die Zeit nach der Herrschaft des Theodosius II (402—450) bis zu der des Anastasius (491—518) und für die es in der Dobrudscha nur *solidi* bekannt waren, allmählich auch durch *minimi* vertreten.

Die byzantinischen Münzen, die entdeckt wurden, liegen zwischen der Herrschaft Justins I. (518—527) und der Herrschaft des Mauricius Tiberius (582—602). Zu diesen gehört ein *follis* von Tiberius II. Constantin (578—582), der in den Fachkatalogen nicht erwähnt wird sowie einige Varianten.

Für die letzten beiden Niveaus wurden keine Münzen aus der Zeit nach 602 gefunden, die für sie spezifisch sein müßten, aber es wurden Exemplare von Phokas (602—610) un von Heraklios (610—641) veröffentlicht, die in den zu archäologischen Forschungszwecken angelegten Graben in Histria zutage gefördert wurden. Desgleichen gibt es Münzen von Constans II. und von Constantin IV., die in der Dobrudscha gefunden wurden. Der Verfasser weist auf die Notwendigkeit hin, die archäologischen und die numismatischen Anhaltspunkte in Zusammenhang zu bringen, kann aber auf diese Weise selbst zu seinem größten Leidwesen keine zusätzlichen Einzelheiten bringen.

C. CÎRJAN

CERAMICA BĂȘTINAȘĂ DIN SEC. VI—VII e.n. DESCOPERITĂ LA TOMIS

Cu ocazia săpăturilor efectuate în anul 1961 pe terenul fostei gări a orașului Constanța, au fost descoperite, pe lîngă alte monumente, și două basilici creștine [1]. Printre materialele arheologice descoperite cu ocazia săpăturilor arheologice efectuate, se află mai multe fragmente ceramice care neîncadrîndu-se în categoria ceramicei romane tîrzii, ridica problema atribuirii lor etnice. Din fragmentele descoperite au putut fi reconstituite o oală-borcan și o jumătate de strachină ; un alt fragment făcînd parte din aceeași categorie reprezintă o parte din buza unei alte oale-borcan.

Conform informațiilor primite de la A. Rădulescu, autorul săpăturilor, fragmentele ceramice amintite au fost descoperite pe podeaua basilicii mari cu criptă, considerate a fi cea mai mare basilică creștină din Dobrogea [2]. Vom da întîi o descriere a materialului în discuție, pentru ca ulterior să încercăm să rezolvăm probleme legate de datarea și atribuirea etnică a sa.

Oala-borcan are formă bitronconică cu umerii rotunjiți și fundul plat. Gura relativ largă, prezintă buza teșită și răsfrîntă în afară. Pe teșitura buzei se află un decor format dintr-o succesiune de crestături, care nu au nici aceeași orientare și nici aceeași frecvență. Într-o parte se află o apucătoare, formată dintr-un mic brîu lipit pe buză, brîu decorat cu alveole executate cu degetul. Este foarte probabil că pe partea opusă se afla o altă asemenea apucătoare, dar din păcate lipsește tocmai fragmentul respectiv. Exceptînd crestăturile de pe buză și acest brîu cu dublu rol — decorativ și funcțional — vasul nu mai prezintă alt decor. Vasul a fost lucrat la mînă, dintr-o pastă aspră la pipăit, prost frămîntată, conținînd ca degresant nisip dar și o mică cantitate de cioburi pisate. Arderea a fost incompletă, oala avînd la

[1] A. Rădulescu, *Monumente romano-bizantine din sectorul de vest al cetății Tomis*, Constanța, 1965, p. 23—84.

[2] R. Vulpe, I. Barnea, *D.I.D.*, II, București, 1968, p. 466.

a

Fig. 1. Oală borcan, lucrată la mînă ; fotografie şi desen cu profil.

suprafaţă culoarea cafenie închisă,, aproape neagră, cu pete cărămizii, iar în spărtură, neagră. Dimensiuni : înălţime, 27 cm ; diametrul gurii, 15,8 cm ; diametrul fundului, 11 cm (fig. 1a şi b).

Strachina (fig. 2) are pereţii oblici şi fundul plat. Înălţimea peretelui este de 4,5 cm. Buza este evazată în afară, aproape în unghi drept. Partea superioară a buzei este nedecorată, în timp ce marginea exterioară prezintă un decor format din alveole executate cu un beţişor cilindric. Sub buză, de jur împrejur, se află lipit un brîu de lut, decorat cu alveole asemănătoare celor de pe buză, dar mai mari şi orientate în sens invers. Strachina este lucrată la roată, dintr-o pastă mai bine pregătită decît a oalei-borcan. Arderea relativ bună a făcut ca vasul să aibă o culoare cărămizie-cafenie. Vasul prezintă urme de ardere secundară.

Cel de al treilea fragment aparţine unei oale-borcan, cu umerii puţin proeminenţi, cu buza scurtă şi trasă spre exterior. Pe buză se

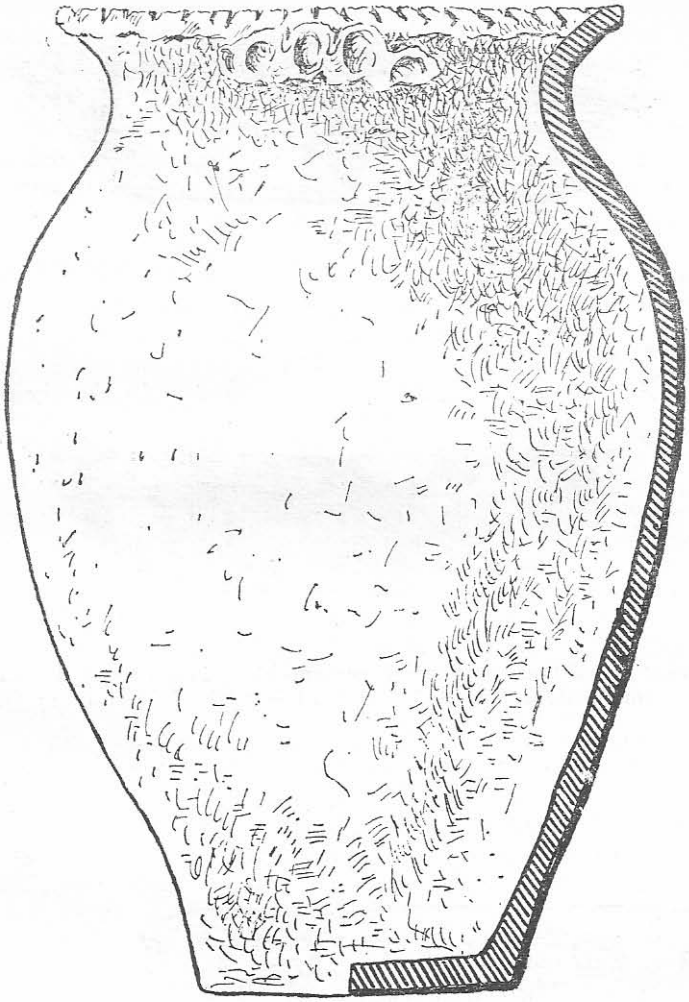

Fig. 1 b

află lipit un brîu decorat cu alveole. Pasta din care este lucrat fragmentul este aspră la pipăit, conţinînd nisip cu bobul destul de mare. Culoarea este cenuşie-închis la exterior şi cenuşie-deschis pe faţa interioară (fig. 3).

Prezenţa acestor vase la Tomis ridică pe de o parte problema datarii lor, iar pe de altă parte problema apartenenţei etnice.

Pentru datarea ceramicii în discuţie, trebuesc folosite datele pe care le avem despre basilica cu criptă în care au fost descoperite, de altfel singurele date de care dispunem.

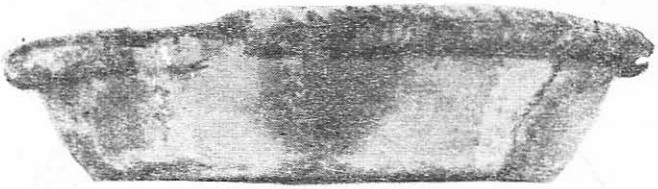

a

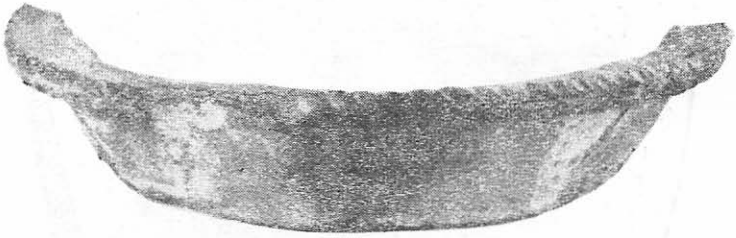

b

Fig. 2. Strachină de factură romano-bizantină, lucrată la roată, decorată de buză cu crestături ; fotografie și desen cu profil.

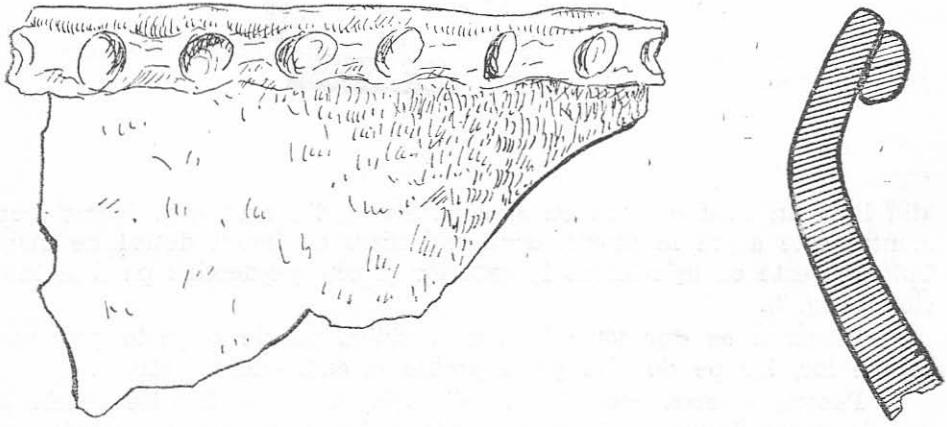

Fig. 3. Fragment ceramic lucrat la mînă, decorat cu brîu alveolar ; fotografie și desen.

Basilica mare cu criptă din Tomis a fost datată de către autorul săpăturile în sec. V-VI e.n., pe baza unei monede care, deşi corodată, ar putea aparţine după *modul*, fie lui Theodosius II (408—450 fie cel mai tîrziu lui Anastasius (491—518) [3]. Pe baza corelării cu materialul ceramic descoperit, autorul stabileşte data construirii şi începutul funcţionării edificiului către a doua jumătate a sec. V e.n. [4]. Din păcate autorul nu face nici un fel de referire la data probabilă a încetării funcţionării basilicii şi nici la condiţiile în care aceasta a încetat să mai funcţioneze, lucru care ar fi putut servi la datarea ceramicei în discuţie.

Pe lîngă datarea basilicii, importantă este pentru noi şi poziţia topografică pe care aceasta o avea în cadrul cetăţii Tomis. La prima vedere un asemenea edificiu important pare a ocupa o poziţie centrală în topografia unei cetăţi. În cazul nostru însă, basilica se găseşte aşezată periferic, fiind situată în unghiul de NV al zidului de incintă, unghi format de latura de NE şi latura de V a incintei [5]. În imediata vecinătate a basilicii au fost descoperite şi cîteva cuptoare de ars cărămidă [6]. Cu prilejul săpăturilor efectuate, s-a făcut constatarea că avem de-a face cu un cartier sărac al cetăţii, cu construcţii modeste de factură romano-bizantină tîrzie, un cartier meşteşugăresc [7]. Motivele pentru care cele două basilici au fost construite în această zonă, au fost clar expuse de autorul săpăturilor în studiul dedicat acestor monumente [8].

Odată stabilită datarea basilicei şi poziţia pe care aceasta o ocupa în planul cetăţii Tomis să încercăm să datăm ceramica noastră. Ca prim punct de plecare avem tocmai faptul că ceramica a fost descoperită în basilică. Deşi nu cunoaştem condiţiile stratigrafice sigure, în care a fost descoperit materialul este puţin probabil ca vasele să fi ajuns în basilică în condiţii normale, cînd aceasta era încă în funcţie. Prezenţa lor a fost determinată fie de o locuire tîrzie, după ce basilica încetase să mai funcţioneze, fie au fost aduse de posesorii lor într-un moment cînd cetatea fiind în pericol, aceştia au găsit un loc de refugiu în basilică. Este deci de căutat în sec. VI-VII e.n. evenimentul care i-a obligat pe cetăţenii săraci ai cartierului înconjurător să se refugieze în basilică şi să locuiască un timp aici, sau care să fi însemnat sfîrşitul funcţionării basilicii.

Secolele VI-VII, reprezintă pentru istoria imperiului bizantin o perioadă extrem de agitată şi de tulbure. În această situaţie generală se încadrează şi Dobrogea, ca provincie de graniţă a imperiului, coridor prin care se infiltrau spre Constantinopol migratorii de origini diferite. Repetatele încălcări ale graniţelor au obligat imperiul să întreprindă o serie de acţiuni diplomatice şi militare, menite a opri aceste

---

[3] A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 61.
[4] *Idem*, p. 61.
[5] *Idem*, p. 82.
[6] *Idem*, p. 6—23.
[7] *Idem*, p. 83.
[8] *Idem*, p. 83—84.

invazii. Cu toate eforturile depuse provincia Scythia Minor nu a mai putut fi păstrată multă vreme.

În ansamblul său imperiul cunoaşte o ultimă perioadă de prosperitate pe vremea lui Justinian (527—565). Cu privire la Tomis se ştie că în prima jumătate a sec. VI, a avut loc refacerea zidului de incintă [9] şi că aici exista o unitate de arcaşi (sagittarii iuniores) [10]. Invaziile care au avut loc în această perioadă nu au afectat prea tare viaţa cetăţii Tomis. Marea invazie a cutrigurilor din martie 559 pare-se că a avut urmări mai grave asupra Dinogetiei, cetate mai mică şi la această vreme mai slab apărată [11].

La moartea sa Justinian a lăsat o situaţie deosebit de dificilă, urmaşii săi avînd a face faţă atacurilor longobarde şi vizigote în apus, perşilor în răsărit, avarilor şi slavilor la Dunăre.

La Dunăre situaţia este deosebit de grea şi după cum reiese din izvoare, pentru prima oară pe la 580 slavii s-au aşezat în număr mare pe teritoriul imperiului şi pentru un termen mai lung [12]. Este foarte probabil că acum s-au aşezat şi în Dobrogea, deşi după cum s-a remarcat aşezarea lor nu a avut un caracter permanent, fiind făcută pentru jaf şi pradă [13].

Scythia Minor şi Moesia Secunda au fost din nou prădate de avari împreună cu slavii în 586—87, cu care prilej au fost distruse oraşele Dorostolon, Zaldapa, Tropaeum, Marcianopolis. Armata imperială, împărţită în trei grupe sub conducerea comandanţilor Comentiolus, Martinus şi Castus, a dus lupte grele contra invadatorilor, cu care prilej Martinus a zdrobit armăta condusă de kaganul avar în apropiere de Tomis [14]. Deşi se pare că oraşele de pe ţărmul mării, cît şi cele din jumătatea de nord a Dobrogei nu au căzut pradă atacului slavo-avar din 586—587 [15], totuşi faptul că lupta s-a dat lîngă Tomis poate fi o indicaţie a unei stări de ameninţare pentru cetate.

Situaţia se înrăutăţeşte în timpul domniei lui Focas (602—610) cînd se situează epoca maximei concentrări a atacurilor slavo-avare. Nu se poate stabili cu precizie care dintre cele două neamuri migra-

---

[9] *AEM, VIII*, 1884, p. 13, nr. 33 ; V. Pîrvan, *Tomi*, p. 416—422 ; I. Barnea, în *Dacia, NS*, I, 1957, p. 270.

[10] V. Pârvan, *Contribuţii epigrafice*, p. 63 ; D. M. Teodorescu, *Monumente inedite din Tomi*, BCMI, VIII, 1915, p. 190—192 ; R. Vulpe, *HAD*, p. 338—339; I. Barnea, *Creştinismul în Scythia Minor după inscripţii*, în *Studii Teologice*, 1—2, 1954, p. 101—103 ; R. Vulpe şi I. Barnea. *D.I.D.* II, p. 424.

[11] I. Barnea, *L'incendie de la cité de Dinogetia au Ve siècle*, în Dacia NS, X. 1966, p. 237—259 ; *Idem, în D.I.D. II*, p. 429—430.

[12] Ioan din Efes, Hist. ecl, VI, 25.

[13] R. Vulpe şi I. Barnea, *D.I.D.* II, p. 433.

[14] Theophylactus Simocatta, Historiae, Bonn,, 1834, II, 10 ; Theophanes, Cronografia, Bonn, 1839, p. 396—397 ; Gh. Ştefan, *Tomis et Tomèa* — à propos des luttes entre byzantins et avares à la fin du VIe siècle de notre, éra, în *Dacia* N.S. XI, 1967, p. 253—258 ; R. Vulpe *H.A.D.*, p. 377 ; R. Vulpe şi I. Barnea, *D.I.D.* II, p. 434.

[15] R. Vulpe şi I. Barnea, *D.I.D.* II, p. 433.

toare a jucat rolul predominant, dar se pare că avem de-a face cu un raid combinat [16].

Violența distrugerilor provocate de migratori, cu această ocazie, a fost așa de mare, încît a făcut să se creadă că acum a luat sfîrșit viața romano-bizantină în Dobrogea [17]. În realitate viața continuă, e drept în alte condiții față de cele anterioare anilor 600—602, dar în forme romano-bizantine. În cazul nostru, se poate dovedi cu ajutorul numismaticii că la Tomis viața continuă și după 602 [18]. Ca și la Histria [19] este de presupus că și la Tomis, viața romano-bizantină continuă pînă în jurul anului 680. Se știe că dominația bizantină a continuat să se exercite în NE Bulgariei și sudul Dobrogei pînă în primele decenii ale sec. VII, în timp ce în nordul Dobrogei și regiunea gurilor Dunării această dominație a continuat să se exercite și în sec. VIII [20]. Această dominație se va fi exercitat în secolul VIII sub alte forme decît cele clasice [21], dar esențial pentru noi rămîne faptul că a existat.

De asemeni merită a fi menționat că, deși o dată cu anul 602, începe și penetrația în masa a slavilor în Dobrogea, pînă acum nici o descoperire arheologică nu atestă prezența masivă a slavilor și nici un alt document nu-i menționează ca putere politică organizată în Dobrogea, după 602 [22].

Următorul mare eveniment al sec. VII se plasează în anul 679 și se referă la venirea protobulgarilor. Deși izvoarele literare lipsesc sau fac puține referiri la Dobrogea între moartea lui Mauriciu Tiberiu și constituirea primei formații statale a bulgarilor la sud de Dunăre — 681 — săpăturile arheologice ca și descoperirile monetare au demonstrat că în această perioadă și chiar în sec. VIII, stăpînirea bizantină se menține încă în cetățile de pe litoral sau în regiunile din nordul Dunării, sau se mențin cel puțin strînse legături cu Bizanțul [23].

În urma acestei succinte prezentări a principalelor evenimente petrecute între sfîrșitul sec. VI și sfîrșitul sec. VII, este de presupus că evenimentul care a dus la transformarea basilicei în locuință (fie ea și temporară) sau chiar la încetarea funcționării ei se poate plasa

---

[16] A. Petre, *Quelques domnnées archéologiques concernant la continuité de la population et de la culture romano-byzantine dans la Scythie Mineure au VI-et VII siècle de notre ère*, în *Dacia* N.S., VII, 1963 p. 323.

[17] V. Pârvan, *Tropaeum Trajani*, în *B.C.M.I.*, IV, 1911, p. 191 R. Vulpe, *H.A.D.*, p. 379 și p. 385 ; *Istoria României*, I, p. 605.

[18] Irimia Dimian, *Cîteva descoperiri monetare bizantine în R.P.R.*, în *SCIV* I, 1957, p. 197 ; G. Poenaru-Bordea și Al. Popeea, *Monede bizantine din colecțiile muzeului regional Dobrogea*, comunicare ținută la sesiunea din 1964 a Muzeului din Constanța.

[19] H. Nubar, *Monede bizantine de la începutul sec. VII și sfîrșitul cetății Histria*, în *S.C.N.*, II, 1960, p. 190 ; Idem, *Monede bizantine descoperite în satul Istria (reg. Dobrogea)* în *SCIV*, XIV, 3, 1963, p. 605.

[20] P. Diaconu, *Realités archéologiques et considérations historiques* în *Revue roumaine d'histoire*, 3, 1966, p. 488.

[21] *Ibidem.*

[22] A. Petre, *op. cit.*, p. 349 ; R. Vulpe și I. Barnea, *D.I.D.*, II, p. 494.

[23] P. Diaconu, *op. cit.*, p. 488—89 și nota 6.

în aceeași perioadă. Credem că tot acum, se poate data și ceramica în discuție, înclinînd mai mult către sfîrșitul sec. VI și începutul sec. VII.

În privința atribuirii etnice și a încadrării culturale un prim punct de plecare ar fi cel amintit anterior și anume poziția pe care o ocupa basilica în cadrul cetății. Remarcăm faptul că ea se afla așezată în mijlocul uni cartier sărac, meșteșugăresc, al cetății Tomis. Or tocmai în aceste cartiere sărace exista posibilitatea păstrării unor forme culturale mai vechi, ca și posibilitatea confecționării a unor vase, care imitîndu-le pe cele romano-bizantine erau lucrate într-o tehnică și cu un decor mai vechi. Să nu uităm faptul că în aceste cartiere populația era foarte eterogenă și că aici se stabileau în general cei mai mulți dintre cei veniți din afara cetății. Aceștia reușiseră să păstreze pînă la pătrunderea în cetate unele forme și tradiții mai vechi. Din acest punct de vedere semnificativ pentru păstrarea tradițiilor pînă tîrziu în epoca romană, este și faptul că într-o serie de morminte de la Tomis și Callatis, au fost descoperite alături de inventar ceramic tipic roman și fragmente ceramice aparținînd autohtonilor [24]. Vedem deci că existau toate premizele existenței și menținerii unor tradiții locale, tradiții ce nu puteau fi păstrate decît de populația autohtonă.

În condițiile secolelor VI-VIII, caracterizate prin atît de desele invazii ale migratorilor, populația care locuia în afara cetății a căutat desigur un adăpost între zidurile Tomisului, aducînd odată cu venirea ei forme ceramice tradiționale, care fuseseră mai ușor păstrate în afara orașului, în mediul rural.

În cazul ceramicei prezentate decorul este alcătuit din două elemente : brîul alveolar, imediat sub buză și crestăturile făcute pe buză. Aceste două elemente de decor sînt de veche tradiție locală fiind întîlnite și în sec. IV, în cadrul culturii Sintana de Mureș-Cerneahav [25].

În aceste condiții înclinăm să atribuim ceramica prezentată, populației băștinașe, păstrătoarea unor tradiții culturale mai vechi, dar care este vizibil influențată, ca în cazul strachinei, de cultura romano-bizantină. Pe teritoriul Dobrogei ceramică asemănătoare s-a mai descoperit la Mangalia, și a fost datată în aceeași perioadă [26]. Pentru restul țării, cele mai apropiate analogii le întîlnim în cadrul culturii Ipotești-Ciurelu-Cîndești, cultură caracteristică populației băștinașe în sec. VI-VII [27]. Oale-borcan de tipul prezentat se întîlnesc în Muntenia la

---

[24] C. Scorpan, *Prezența și continuitatea geților în Tomis și Callatis*, în *SCIV*, XXI, 1, 1970, p. 65—95.

[25] Gh. Diaconu, *Tîrgșor, necropola din sec. III-IV e.n.*, București, 1965, p. 74 și pl. LXIX, 1 ; B. Mitrea și C. Preda, *Necropolele din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, București, 1966, p. 131 și fig. 253, 5,8,9.

[26] Informație P. Diaconu.

[27] V. Teodorescu, *Despre cultura Ipotești-Cîndești în lumina cercetărilor arheologice din nord-estul Munteniei*, în *SCIV*, XV, 4, 1964, p. 485—503 ; M. Comșa, *Sur l'origine et l'évolution de la civilisation de la population romaine, et ensuite protoroumaine, aux VI—Xe siècles sur le téritoire de la Roumanie*, în *Dacia*, N.S., XII, 1968, p. 355—380, unde se află și bibliografia problemei. În articolul amintit, M. Comșa consideră însă decorul alcătuit din incizii și alveole pe buză, de origină slavă (p. 358).

Bucureşti în punctele Ciurelu [28], Militari [29], Cățelu Nou [30], Bucureşti Noi [31], la Vadul Săpat, Budurească, Tîrgşor şi Bogieni [32], în Moldova la Vădeni-Prut, Vădeni-Murgeni, Pogorăni, Epureni, Fălciu, Murgeni [33]. Analogiile se referă în special la forma vasului şi la acea parte din decor constînd din crestături sau alveole pe buză. Elementul caracteristic pentru ceramica prezentată îl constituie brîul lipit pe buză, formînd o apucătoare într-un caz şi simplu decor în altul, brîu ce este şi el ornamentat cu alveole sau crestături. Acest element nu se întîlneşte nicăeri în cadrul culturii Ipoteşti-Ciurelu-Cîndeşti, de dincolo de Dunăre. Avem de-a face cu un vechi element de tradiţie locală păstrat şi combinat cu forme de certă inspiraţie romano-bizantină. Strachina prezentată, este o imitaţie locală a unui tip de strachină romano-bizantină [34], la care meşterul olar băştinaş a adăugat elemente moştenite de secole — brîul, alveolele şi crestăturile. Ceramică asemănătoare se întîlneşte însă nu numai pe teritoriul României ci şi în U.R.S.S., în aria de formare a culturii Saltovo-Maiaţk [35]. Lipseşte însă şi acolo acel element caracteristic ceramicii de la Tomis — brîul lipit pe buză şi decorat. Este foarte probabil că avem de-a face nu cu un import al formelor şi decorului din acele regiuni spre regiunile de la Dunărea de Jos, ci cu o dezvoltare paralelă, în două zone geografice diferite, a două culturi asemănătoare, dezvoltare ce va continua ulterior în sec. IX-XI în cadrul culturilor Saltovo-Maiaţk în U.R.S.S. şi Balcano-dunăreană în Dobrogea. Pe lîngă o serie de elemente asemănătoare, care le apropie, ele prezintă încă din perioada de formare a lor, elemente

[28] Sebastian Morintz şi D. Rosetti, *Bucureştii de odinioară în lumina cercetărilor arheologice*, Bucureşti, 1959, p. 34 ; S Morintz, *Şantierul arheologic Bucureşti, Săpăturile de pe Dealul Ciurelu*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 770—771 ; *Idem* în *Materiale* VII, 1961, p. 658—663 ; S. Morintz şi P. Roman, *Şantierul arheologic Bucureşti, Săpăturile de pe dealul Ciurelu*, în *Materiale* VIII, 1962, p. 761—767.

[29] Vl. Zirra şi Gh. Cazimir, *Unele rezultate ale săpăturilor arheologice de pe Cîmpul lui Boja din cartierul Militari*, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, I, 1963, p. 56—63 şi fig. 15/1,9,8,10.

[30] V. Leahu, *Raport asupra săpăturilor arheologice efectuate în 1960 la Cățelu Nou*, în *Cercetări arheologice* în *Bucureşti*, I, 1963, p. 31—43 şi fig. 29 ; Idem, *Săpăturile arheologice de la Cățelu Nou*, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, II, 1965, p. 67—69.

[31] M. Constantiniu, *Săpăturile de la Bucureştii Noi, sectorul Străuleşti-Lunca, în Cercetări arheologice în Bucureşti*, I, 1963. p. 79—104 ; Idem, *Aşezarea autohtonă prefeudală de la Băneasa (La Stejar)* în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, II, 1965, p. 77—78 ; Idem, *Săpăturile de la Străuleşti-Măicăneşti. Aşezarea prefeudală, II, în Cercetări arheologice în Bucureşti, II, 1965*, p. 174—189.

[32] V. Teodorescu, *op. cit.*

[33] Ghenuţă Coman, *Cercetări arheologice în sudul Moldovei cu privire la sec. V-XI*, în SCIV, XX, 2, 1969, p. 294, fig. 3/5,6,7,8,10, p. 297, fig. 6/1,2 ; Idem, *Cercetări arheologice cu privire la sec. V-XI în sudul Moldovei (stepa colinară Horincea-Elan-Prut), în Arheologia Moldovei*, VI, 1969, p. 283, fig. 3/5,6,7,8,10, p. 284 fig. 4/2, p. 291, fig. 8/1,2.

[34] Henry S. Robinson, *The Athenian Agora*, V, Pothery of the roman period, Princeton, New Jersey 1959, p. 67, k. 89, şi pl. 72.

[35] B.

caracteristice uneia sau alteia din ele, determinate de tradițiile culturale locale. Nu este exclus ca o serie de elemente asemănătoare să se datorească vehiculării lor de la o arie la alta, dar în esență ele rămîn diferențiate tocmai prin moștenirile culturale locale.

În cazul ceramicii descoperite la Tomis, avem de-a face cu o mai mare influență a formelor romano-bizantine, față de aria culturii Ipotești-Ciurelu-Cîndești. Păstrarea formelor de viață romano-bizantine pînă tîrziu la sfîrșitul sec. VII sau începutul sec. VIII a făcut ca în Dobrogea, spre deosebire de restul țării, cultura materială a autohtonilor să aibe o altă evoluție, să se dezvolte în cu totul alte condiții.

Avînd în vedere condițiile diferite de regiunile unde se dezvoltă cultura Ipotești-Ciurelu-Cîndești, mult mai puternica influență romano-bizantină, ca și prezența brîului decorat cu crestături și alveole care lipsește în restul țării, credem că avem de-a face cu un aspect cultural special, caracteristic deocamdată pentru Tomis și Mangalia, dar mai ales pentru regiunile rurale înconjurătoare Este foarte probabil, și aceasta este de altfel convingerea noastră, că prezența acestor vase în interiorul cetății Tomis se datorește unor proaspeți veniți în cetate în perioada premergătoare marilor atacuri slavo-avare, și că principalele aspecte ale acestui aspect cultural vor fi dezvăluite de viitoarele cercetări arheologice ce vor fi efectuate în așezări rurale de sec. VI-VII. Problemele culturii băștinașilor în sec. VI-VII în Dobrogea nu se pot surprinde decît accidental, precum în cazul de față, în marile orașe și centre urbane ; avem de-a face cu o cultură a unei populații rurale, romanizată în cea mai mare parte, dar capabilă să păstreze încă tradiții mai vechi pe care să le combină cu formele culturale romano-bizantine. Adăugînd descoperirii de la Tomis prezentate aici, pe cea de la Mangalia doar semnalată ca și pe cea de la Capidava [36], toate datînd din perioada sec. VI-VII, avem deja cîteva dovezi ale continuității băștinașe în Dobrogea secolelor VI-VII.

Intensificarea și sistematizarea cercetărilor arheologice vor îmbogăți în mod sigur acest tablou, acum abia schițat, al vieții populației băștinașe în sec. VI-VII în Dobrogea.

LA BÉRAMIQUE AUTOCHTONE DU VI IVII s. DE NOTRE ÈRE, TROUVÉE A TOMI.

Résumé

L'auteur présente quelques fragments en céramique, trouvés au cours des fouilles archéologiques effectuées à la grande basilique à crypte de Constantza. Pour la datation de ces fragments, on utilise les similitudes avec les vases en céramique de la culture Ipotești-Ciurelu-Cîndești, dont cette poterie diffère cependant, par l'existence, dans tous les fragments, d'une bande, collée immédia-

[36] C. Scorpan, *Contribuții arheologice la problemele etnice ale Dobrogei antige* în *Pontice*, I, Constanța, 1968, p. 364—366.

tement sous les lèvres, et décorée par des alvéoles (fig. 1,3) ou bien par des incisions (fig. 2).

La présence de la poterie en céramique dans la basilique ne peut s'expliquer que par une habitation ultérieure à la destruction de la basilique, ou bien par une habitation temporaire, à l'occasion d'une des attaques slavo-avare. Après avoir passé en revue les événements historiques liés aux attaques slavo-avares, entre le milieu du VI^{e}s. et la fin du VII^{e}s., l'auteur arrive à la conclusion que l'éveniment qui a déterminé la présence de la poterie en céramique dans la basilique peut être placé dans cet intervalle, donc la poterie peut être datée pour la fin du VIe s. ou les premières décennies du VIIe s. de notre ère.

La présence de la bande décorée d'alvéoles et d'incisions — élément de vieille tradition locale — détermine l'auteur à attribuer cette poterie à l'élément autochtone, en considérant que nous avons là un aspect culturel qui diffère de la culture Ipoteşti-Ciurelu-Cîndeşti. La situation politique de la Dobroudja, la longue persistance de la domination romano-byzantine, l'influence plus forte de la culture matérielle romaine, ont déterminé des différences entre ces catégories de poterie et la culture matérielle des autochtones du nord du Danube.

L'existence d'une poterie semblable dans la zone de la culture Saltova-Maiaţk détermine l'auteur à conclure que, loin de nous trouver en présence d'une importation de culture, nous avons là un développement parallèle en deux zones géographiques diverses, de deux cultures semblables, individualisée chacune par des traits caractéristiques traditionnels.

Table des figures

Fig. 1. Pot-jarre, tournée à la main : photo et dessin à profil.

Fig. 2. Ecuelle de facture romano-byzantine, tournée à la roue, décorée d'incisions sur les lèvres ; photo et dessin à profil.

Fig. 3. Fragment en céramique, tourné à la main, décoré d'une bande alvéolée ; phoot et dessin.

KERAMIK ÖRTLICHER PRODUKTION AUS DEM 6.—7. JH. IN TOMIS

Zusammenfassung

Der Verfasser stellt einige keramische Bruchstücke dar, die anläßlich der archäologischen Grabungsarbeiten in dergroßen Basilika mit Gruzt gehoben wurden. Zur Datierung der hier erörterten Keramik werden Analogien herangezogen, die sich auf die Keramik aus dem Verbreitungsgebiet der Kultur Ipoteşti-Ciurelu-Cîndeşti, erstrecken, von der sie sich aber unterscheidet und zwar durch die Anwesenheit bei allen vorgelegten Bruchstücken einer Leiste, die unmittelbar unter den Mundsaum angebracht wurde und mit Tupfen (Abb.1,3) oder mit Einritzungen (Abb. 2) verziert ist.

Die Anwesenheit der Keramik in der Basilika kann nur durch eine Besiedlung erklärt werden, die nach der Zerstörung der Basilika statt gefunden haben kann oder durch eine vorübergehende Besiedlung, die anläßlich eines der slawo-avarischen Angriffe stattgefunden haben kann. Der Verfasser macht eine kurze Übersicht über die slawisch-avarischen Einfälle zwischen der Mitte der 6. Jh und dem Ausgang des 7.Jh, und gelangt zu der Schlußfolgerung, daß der Vorfall, der die Keramik i in die Basilika brachte in diese Zeitspanne angesetzt werden kann, und daß die Keramik folglich zwischen den Ausgang des 6.Jh. und die ersten Jahrzehnte des 7.Jh. datiert werden kann.

In Anbetracht der mit Tupfen und Ritzen verzierten Leisten, die Elemente alter örtlicher Überlieferung sind, weist der Verfasser die Keramik den Ortsstän-

digen zu, und meint, daß es sich um einen Kulturaspekt handelt, der verschieden ist von der Kultur aus Ipoteşti-Ciurelu-Cîndeşti. Sowohl die politische Lage der Dobrudscha als auch die längere Dauer der römisch-byzantinischen Herrschaft und der größere Einfluß der keramischen Sachkultur bewirken, dass diese keramische Kategorie sich von der Sachkultur der Einheimischen im Norden der Donau unterscheidet.

Die Existenz einer ähnlichen Keramik in dem Entwicklungsgebiet der Kultur von Saltova-Maiatzk, läßt den Verfasser den Schluß ziehen, dass man weit von einer Kultureinfuhr entfernt ist, sondern es sich um eine gleichlaufende Entwicklung in verschiedenen geographischen Zonen von zwei ähnlichen Kulturen handelt, davon jede ihre eigenen überlieferten Kennzeichen aufweist.

Erklärung der Abbildungen

Abb. 1. — Handgearbeiteter Topf; Foto und Profilzeichnung.

Abb. 2. — Schüssel römisch-byzantinischer Machart, scheibengedreht, am Mundsaum mit Ritzlinien verziert; Foto und Profilzeichnung.

Abb. 3. — Bruchstück eines handgearbeiteten Keramikgefäßes, mit Tupfenleiste verziert., Foto und Profilzeichnung.

ANDREI ARICESCU

NOI DATE DESPRE CETATEA DE LA HÎRȘOVA

Cetatea de la Hîrșova, prin poziția dominantă asupra locului în care Dunărea își adună apele și prin așezarea sa în apropiere de cel mai important vad de trecere a fluviului dinspre Bărăgan spre centrul Dobrogei, a atras în repetate rînduri atenția cercetătorilor, fără însă să se fi întreprins o acțiune sistematică de cunoaștere a ei, lucru rămas, de altfel, neîmplinit pînă astăzi [1]. Spre sfîrșitul anului 1963, Muzeul de arheologie din Constanța a inițiat o săpătură [2], care promitea să aducă dezlegarea numeroaselor probleme pe care le ridică cetatea de la Hîrșova, dar, din păcate, lucrările au fost părăsite într-o fază abia incipientă. În astfel de condiții, istoria acestei așezări, atît de importante din punct de vedere economic și strategic, rămîne mai departe cu numeroase obscurități și cu rezolvări de natură analogică.

Cu toate acestea, cercetările efectuate în 1963, măcar că nu au putut duce la concluzii generale și depline, au scos la iveală o serie de date noi, care, puse alături de cunoștințele pe care le aveam pînă atunci cu privire la cetatea de la Hîrșova, aduc în discuție cîteva aspecte de interes deosebit pentru completarea imaginii noastre asupra istoriei acestei așezări.

Ținutul Hîrșovei este unul dintre cele mai bogate centre arheologice din Dobrogea. Ultimii zece ani au dus la o serie de descoperiri însemnate, privind în special orînduirea comunei primitive. Trebuie amintită aici așezarea neolitică de pe malul Dunării, din cartierul Dismahale, unde a putut fi urmărită pe succesiunea a aproape 20 de nivele de locuire, evoluția culturilor neolitice din Dobrogea [3]. În mod special

[1] Victor Brătulescu, *Cetatea Hîrșova în legătură cu Dobrogea și cu ținuturile înconjurătoare, în Buletinul Comisiunii monumentelor istorice*, XXXIII 105, București, 1940, p. 3—24, discută despre istoria și însemnătatea Hîrșovei, fără să prezinte rezultatele săpăturilor pe care le-a condus în 1938.

[2] Din partea Muzeului de arheologie din Constanța, în afară de autorul acestor rînduri, a mai participat la săpăturile din 1963 și Mihai Bucovală.

[3] Doina Galbenu, *Așezarea neolitică de la Hîrșova*, în *SCIV*, XIII, 2, 1962, p. 285—306.

atrage atenția și așezarea din prima epocă a fierului, descoperită la cca. 3,5 km nord de oraș, unde au fost găsite materiale specifice hallstattului dobrogean [4]. Mai menționăm și descoperirea unei urne funerare conținînd oase calcinate, care datează de la începutul celei de a doua epoci a fierului [5] și care a făcut parte, se pare, dintr-un cimitir cu urne al populației locale getice, aflat la cca. 1 km nord-vest de Hîrșova. Cu această descoperire ne apropiem în timp de începuturile locuirii dealului pe care a fost construită mai apoi cetatea de la Hîrșova.

Printre descoperirile întîmplătoare făcute mai de mult, se află cîteva fragmente de amfore elenistice, datîndu-se din sec. IV-II î.e.n. Sînt semnalate cîteva toarte cu ștampilă, publicate de Gr. Tocilescu [6], și un gît cu inscripție, publicat de V. Pârvan [7]. Aceste fragmente dovedesc că la Hîrșova, în vremea respectivă, exista o populație care se afla în relații comerciale cu grecii din coloniile vest-pontice, așa cum de altfel se întîmpla și cu locuitorii din alte centre de pe Dunăre, unde s-au făcut descoperiri similare [8]. Descoperirea în cursul săpăturilor din 1963 a unor alte fragmente de amofre elenistice, precum și a unui opaiț lucrat la roată (nr. inv. 5526 fig. 2 a) [9], databil cel mai tîrziu în sec. I î.e.n., consolidează ipoteza făcută de V. Pârvan, că pe dealul de la Hîrșova a existat o așezare getică înaintea construirii castrului de către romani [10]. Am putea adăuga că așezarea getică trebuie să fi existat încă din sec. al V-lea î.e.n. și că localnicii se aflau încă de atunci în relații cu grecii. Ne bazăm pe faptul că urna de incinerație mai sus pomenită (nr. inv. 2303, fig. 1), care datează, după toate aparențele din acea vreme, are o formă inedită, realizată pe baza tradițiilor locale, sub influența ceramicii grecești. Vasul este bitronconic, cu partea superioară mai înaltă, și este prevăzut cu apucători pe diametrul maxim, toate acestea fiind caracteristice ceramicii locale. El este prevăzut însă și cu o toartă, plasată sub buză, neobișnuită la astfel de vase, fiind și prea mică în raport cu dimensiunile urnei. Apariția toartei nu poate fi decît un rezultat al existenței ceramicii de import, care a putut influența producția locală. Nu este sigur că cei ce foloseau cimitirul cu urne locuiau pe dealul cetății, dar pare probabil să fie așa, avînd în vedere că în cursul cercetărilor de suprafață efectuate nu au fost găsite în împrejurimi urmele vreunei alte așezări getice, singurul punct în care

[4] Sebastian Morintz, *Quelques problèmes concernant la période ancienne du Hallstatt au Bas-Danube à la lumière des fouilles de Babadag*, în *Dacia*, N.S., VIII, 1964, p. 101—118, prezintă materiale de la Babadag, similare cu cele descoperite la Hîrșova.

[5] A. Aricescu, *Noi date cu privire la cimitirele getice din zona Dunării în Dobrogea*, Comunicare susținută la *Sesiunea muzeelor științifice*, București, 1964.

[6] Gr. Tocilescu, în *AEM*, XI, 1887, p. 64, nr. 130—133.

[7] V. Pârvan, *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, în *Analele Academiei Române*, seria II, Tom. XXXV, *Memoriile Secțiunii istorice*, nr. 17, București, 1913, p. 480.

[8] De ex. la Satu Nou, Viile, Bugeac, Murighiol etc.

[9] C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, 1967, p. 154, nr. 802, menționează acest opaiț, fără a-l data și fără a arăta că este lucrat la roată.

[10] V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923, p. 55.

avem pînă în prezent dovezi de locuire în sec. IV-II î.e.n. fiind dealul cetății. Oricum, trebuie reținut că populația getică din ținutul Hîrșovei intrase încă din sec. al V-lea î.e.n. în legături cu grecii din colonii, așa cum este dovedit că s-a întîmplat și la Cernavoda [11], lucru firesc,

Fig. 1. Urnă getică de incinerație (sec al V-lea î.e.n.).

avînd în vedere că Dunărea constituia unul dintre cele mai însemnate drumuri comerciale, pe care mărfurile grecești au pătruns adînc în continent.

Dintre descoperirile făcute în trecut, cea mai însemnată este, fără îndoială, cea a inscripției fragmentare publicate de V. Pârvan [12], prin

[11] D. Berciu, *Descoperirile getice de la Cernavoda (1954) și unele aspecte ale începutului formării culturii Latène geto-dace la Dunărea de Jos*, în *Materiale și cercetări arheologice*, IV, București, 1957, p. 281 și urm.

[12] V. Pârvan, *Descoperiri nouă...*, p. 480—489.

care este stabilită data întemeierii castrului Carsium de către romani : anul 103, în timp ce guvernator al proviciei era *Q. Fabius Postuminus*. Fără să insistăm asupra perioadei anterioare construirii castrului (sec. I î.e.n. — sec. I e.n.), de cînd datează o serie de fragmente ceramice, descoperite în săpătura din 1963, materiale care nu pot duce la o concluzie sigură, dacă este vorba de continuitatea așezării băștinașe sau de o locuire romană mai timpurie, apariția unui unguentarium fragmentar (nr. inv. 2364. fig. 2 b), a două fragmente de *terra sigillata*

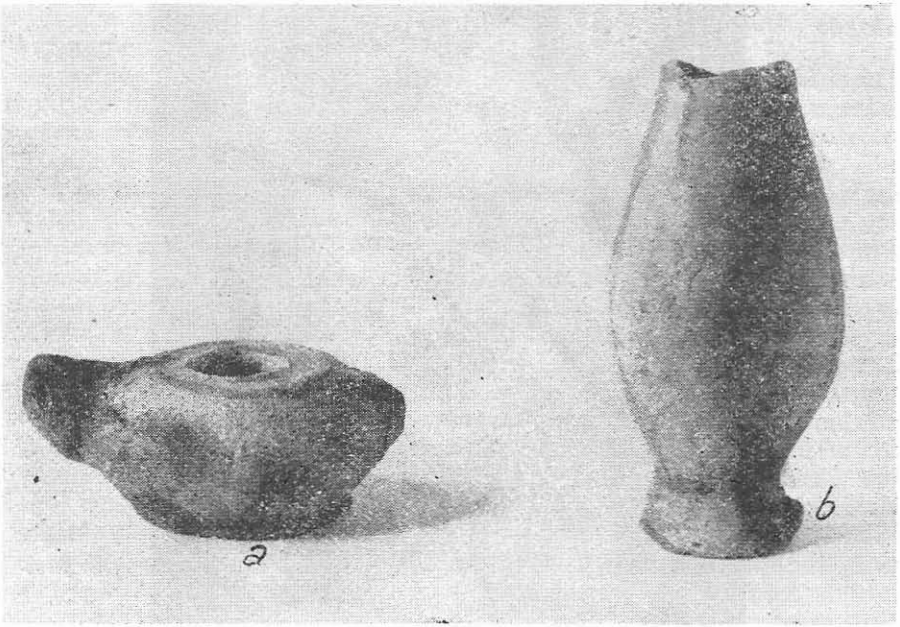

Fig. 2. a — Opaiț de epocă elenistică tîrzie, lucrat la roată. b — Unguentarium **din epoca romană.**

(nr. inv. 5928, 5929, fig. 3 a, b) și a altora provenite de la amfore de tradiție elenistică ca formă, cu gîtul înalt și subțire, documentează arheologic, pe lîngă mărturia inscripției editate de V. Pârvan, viața romană la Carsium în vremea lui Traian și în sec. al II-lea în general. Bogatul material ceramic datînd din sec. al II-lea și pînă la sfîrșitul celui de al VI-lea, descoperit în cursul săpăturilor din 1963, nu face altceva decît să confirme știrile epigrafice și literare pe care le aveam pînă acum cu privire la Carsium în timpul stăpînirii romane. Pentru exemplificare amintim, dintre materialele romane tîrzii, un fragment de farfurie ornamentat cu peștișori incizați (nr. inv. 2376, fig. 4 a), analog cu fragmente descoperite la Edificiul cu mozaic din Tomis [13], și

[13] Materialul respectiv, inedit, se află în depozitul Muzeului de arheologie din Constanța, în studiu la A. Rădulescu.

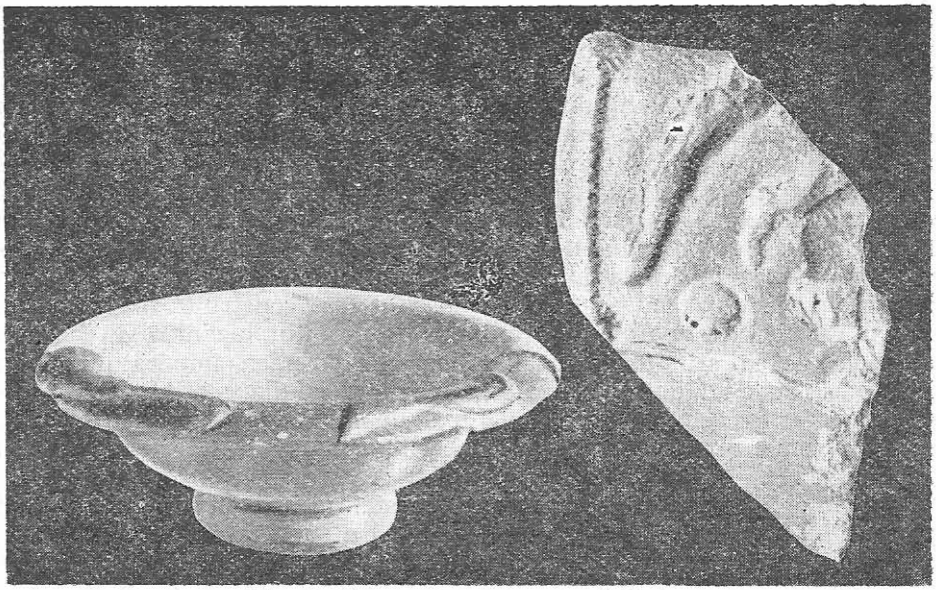

Fig. 3. Fragmente de terra sigillata.

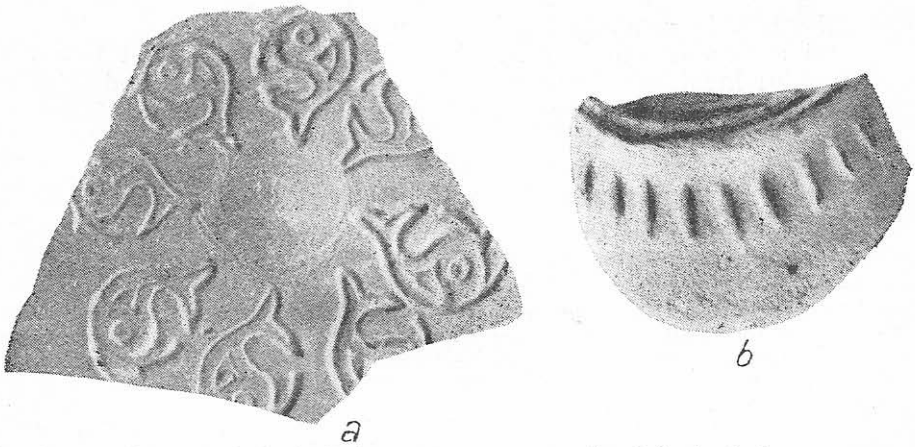

Fig. 4. a — Fragment de farfurie ornament cu peştişori incizaţi. b — Fragment dintr-un opaiţ de epocă creştină.

un fragment de opaiţ de epocă creştină (nr. inv. 6015, fig. 4 b) [14], ambele datîndu-se în sec. V-VI.

Materialul arheologic cel mai interesant şi, totodată, cel mai bogat, descoperit în 1963, este cel feudal-timpuriu (sec. X-XII). Asupra lui vom insista mai mult, prezentînd cele mai importante obiecte găsite în săpătură şi folosindu-ne de prilejul oferit de unele situaţii strati-

[14] C. Iconomu, *op. cit.*, p. 149, nr. 777.

grafice, care ne ajută la cunoașterea mai îndeaproape a acestei perioade, pentru a formula unele ipoteze referitoare la suprafața ocupată de cetate în timpul îndelungatei sale existențe.

Din săpătură, ca și din simpla cercetare de suprafață, se poate observa, pînă în prezent, existența a trei ziduri de incintă, dintre care cel mai înalt păstrat și care cuprinde cea mai restrînsă suprafață are fundația într-un nivel cu material de sec. al X-lea [15]. Această incintă, cel puțin pe latura ei paralelă cu fluviul a fost apoi consolidată și refăcută în decursul orînduirii feudale, funcționînd pînă tîrziu [16]. Observația privitoare la fundația acestui zid ne permite să afirmăm că la Hîrșova, pe locul vechiului castru roman, a fost construită o fortăreață, pentru nevoile de apărare a granițelor Imperiului bizantin, în aceeași perioadă, de la sfîrșitul sec. al X-lea, din vremea împăratului Ioan Tzimiskes, de cînd datează și alte construcții similare aflate de-a lungul Dunării, ca cele de la Rasova [17] și de la Păcuiul lui Soare [18], din aceeași vreme de cînd datează refacerile constatate la Capidava [19] și la Dinogetia [20].

Ținînd cont de data construirii acestei ultime incinte, ne putem referi și la cea anterioară ei, care cuprindea o suprafață mult mai mare, marcînd extinderea maximă pe care a cunoscut-o orașul în trecut. Este vorba de un zid care închidea nu numai dealul cetății, ci, pătrunzînd către interiorul Hîrșovei de azi, pe ale cărei străzi poate fi urmărit în unele puncte pe latura paralelă cu fluviul, ajungea să închidă și dealul bisericii, în aval, unde de asemenea se constată urmele unor construcții antice, dar unde nu mai întîlnim material feudal timpuriu. Așa dar zidul închidea și partea de jos a orașului actual, unde se afla și în antichitate portul. Dacă putem conchide că acest zid funcționa pe vremea lui Iustinian, despre care știm că a refăcut și cetatea Carsium [21], nu putem afirma încă nimic precis despre data construirii lui, pe care însă nu o putem bănui ca fiind anterioară începutului sec. al IV-lea, data construirii, refacerii și extinderii atîtor cetăți din Dobrogea [22].

---

[15] Radu Ciobanu, *Un monument istoric puțin cunoscut: cetatea feudală de la Hîrșova*, în *Buletinul monumentelor istorice*, XXXIX, 1, 1970, p. 25, presupune construirea cetății bizantine în sec. al X-lea sau al XI-lea, făcînd și o descriere a ruinelor. Aici și toată bibliografia anterioară despre Hîrșova.

[16] Victor Brătulescu, *op. cit.*, p. 23.

[17] A. Aricescu, *Descoperiri arheologice la Rasova și Hîrșova*, Comunicare susținută la *Sesiunea muzeelor științifice*, București, 1965.

[18] I. Nestor, P. Diaconu, *Săpăturile arheologice de la Păcuiul lui Soare*, în *Materiale și cercetări arheologice*, V, 1959, p. 588 ; P. Diaconu, *Săpăturile de la Păcuiul lui Soare*, în *Materiale și cercetări arheologice*, VI, 1959, p. 653 ; D. Vîlceanu, *Cu privire la data de început a cetății de la Păcuiul lui Soare*, în *SCIV*, XIV, 2, 1963, p. 207—210.

[19] Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava, Monografie arheologică*, București, 1958, p. 135—138.

[20] Gh. Ștefan, I. Barnea, Maria Comșa, Eugen Comșa, *Dinogetia*, I, București, 1967, p. 14.

[21] Procopius, *De aedificiis*, IV, 11.

[22] Așa cum s-a întîmplat la Tomis, la Tropaeum Traiani, la Capidava, la Dinogetia etc.

Revenind la perioada feudală timpurie, vom prezenta o mică parte a materialului descoperit în 1963, care considerăm că este bine să fie pus în circulație chiar înainte de reluarea cercetărilor. Ceramica descoperită la Hîrșova are, după cum era de așteptat, aceleași caracteristici ca și cea de la Capidava [23] și Dinogetia [24]. Tehnica, formele și ornamentația se repetă întocmai. Cele mai numeroase sînt fragmentele de boccane (nr. inv. 2765, 6200, fig. 5 și 6) apoi de străchini, castroane (nr. inv. 2645, fig. 7), căldări și opaițe (nr. inv. 6028, fig. 8). Ca ornamentație a ceramicii întîlnim liniile orizontale incizate, liniile în val, liniile punctate făcute cu rotița dințată, adînciturile etc. În scurtul răstimp al săpăturii din 1963 au ieșit la iveală 35 de mărci de olar diferite (fig. 9-10 și tabelul de la fig. 11), care de asemenea prezintă analogii cu cele aflate pe ceramica descoperită la Capidava [25] și Dinogetia [26]. Există și cîteva mărci pe care nu le-am întîlnit printre cele publicate din așezările cercetate în Dobrogea, cum sînt : cercul cu diametrul întrerupt la centru de un dreptunghi și liniile frînte pornite din mijlocul fundului de vas, amintind de picioarele unui păianjen (fig. 10 c).

Un loc aparte printre descoperirile feudale timpurii de la Hîrșova îl ocupă cele cîteva obiecte de os și corn : două fusaiole în formă de calotă sferică, trei arșice, o pereche de plăsele de la un pumnal și două mînere pentru biciul de luptă.

Fusaiolele [27]. Una dintre ele (nr. inv. 2331, fig. 12 a), de dimensiuni mai mari (diametrul = 4,8 cm), este mai grosolan executată și nu are ornament. Cea de a doua (nr. inv. 5581, fig. 12 b) este mai mică (diametrul = 3 cm) și se remarcă printr-o finisare atentă, fiind ornamentată cu multă migală astfel : pe partea plată sînt incizate, spre margine trei cercuri concentrice, iar în jurul orificiului central, alte două cercuri ; în spațiul rămas, dispuse în cruce, se află patru trefle formate din cîte trei cerculețe cu punct la mijloc. Pe partea bombată, spre margine, sînt de asemenea incizate patru cercuri concentrice. Obiectul s-ar putea să fie importat sau să provină chiar dintr-un strat anterior celui feudal timpuriu. Analogii foarte apropiate pentru cele două fusaiole întîlnim la Dinogetia [28].

Arșicele. Două dintre ele sînt mici, provenind de la ovi-caprine. Al treilea provine probabil de la un bovideu. Toate trei sînt perforate și neornamentate. Unul dintre cele mici (nr. inv. 5496, fig. 13 a) prezintă urme de lustruire.

---

[23] Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *op. cit.*, p. 153—215.

[24] Gh. Ștefan, I. Barnea, Maria Comșa, Eugen Comșa, *op. cit.*, p. 134—229.

[25] Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *op. cit.*, p. 215—226.

[26] Gh. Ștefan, I. Barnea, Maria Comșa, Eugen Comșa, *op. cit.*, p. 205—220.

[27] În afară de fusaiolele de os, au fost găsite numeroase fusaiole de lut și de șist.

[28] Pentru fusaiola mare, neornamentată, Gh. Ștefan, I. Barnea, Maria Comșa, Eugen Comșa, op. cit., p. 105, fig. 56/4 : pentru cea mică, un exemplar asemănător la Gh. Ștefan, *Dinogetia I*, în *Dacia*, VII—VIII, București, 1937—1940, p. 416, fig. 21/4.

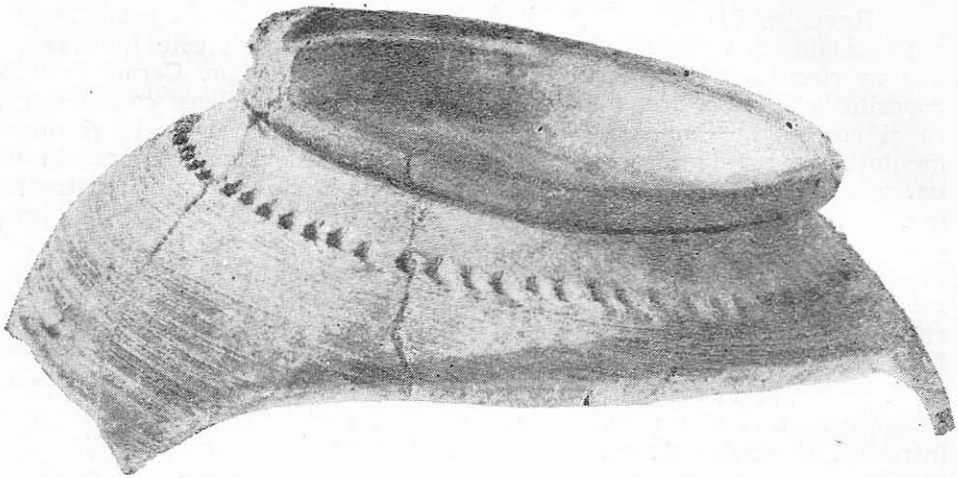

Fig. 5. Fragment de la gura unui borcan feudal timpuriu.

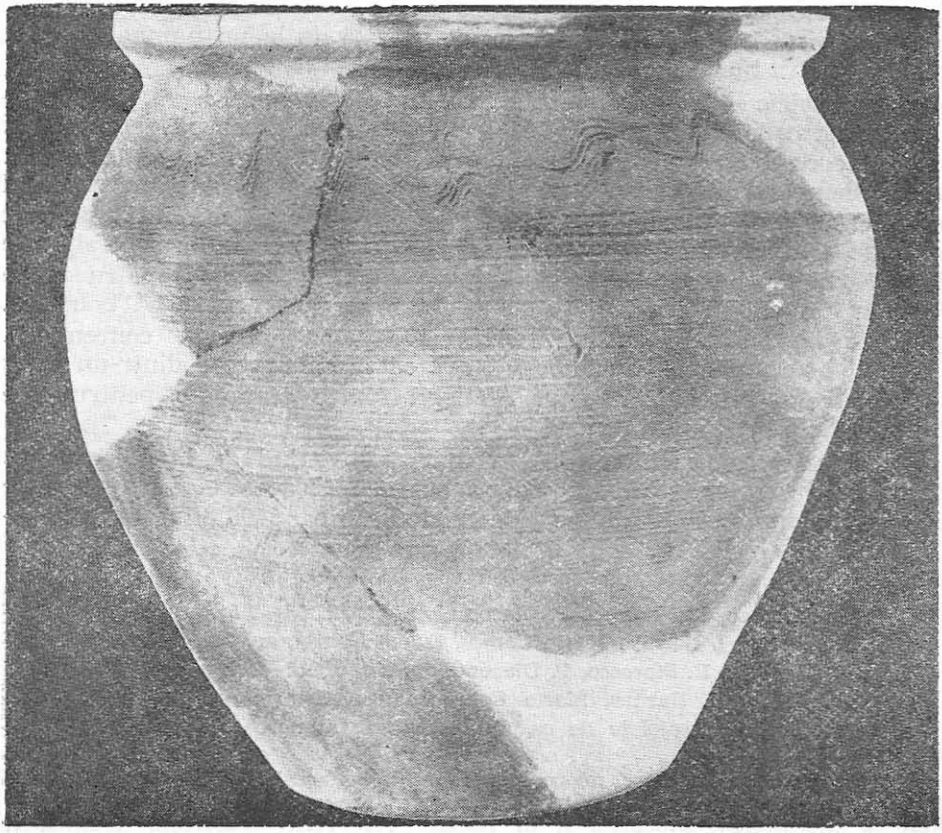

Fig. 6. Borcan feudal timpuriu.

Fig. 7. Castron din perioada feudală timpurie.

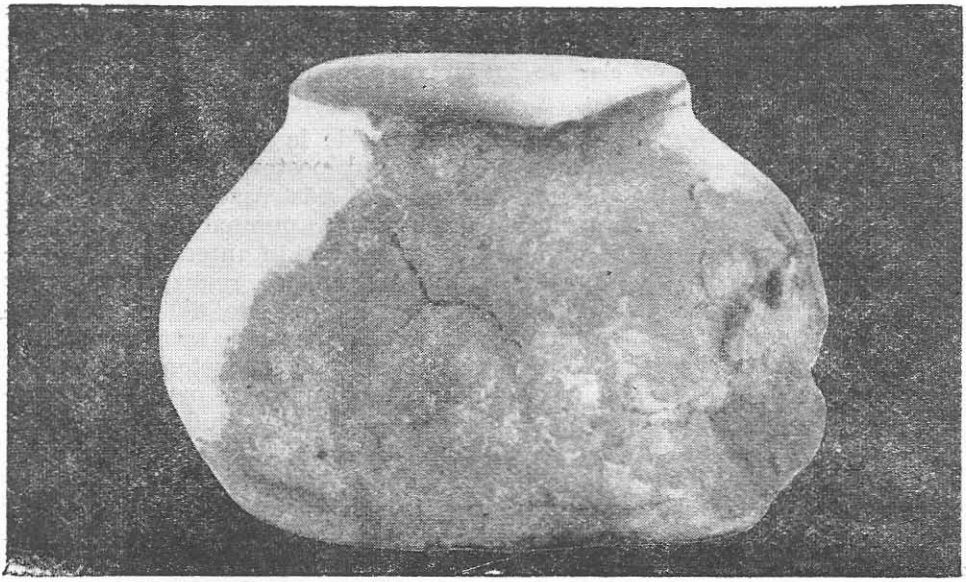

Fig. 8. Opaiț din sec. al XII-lea.

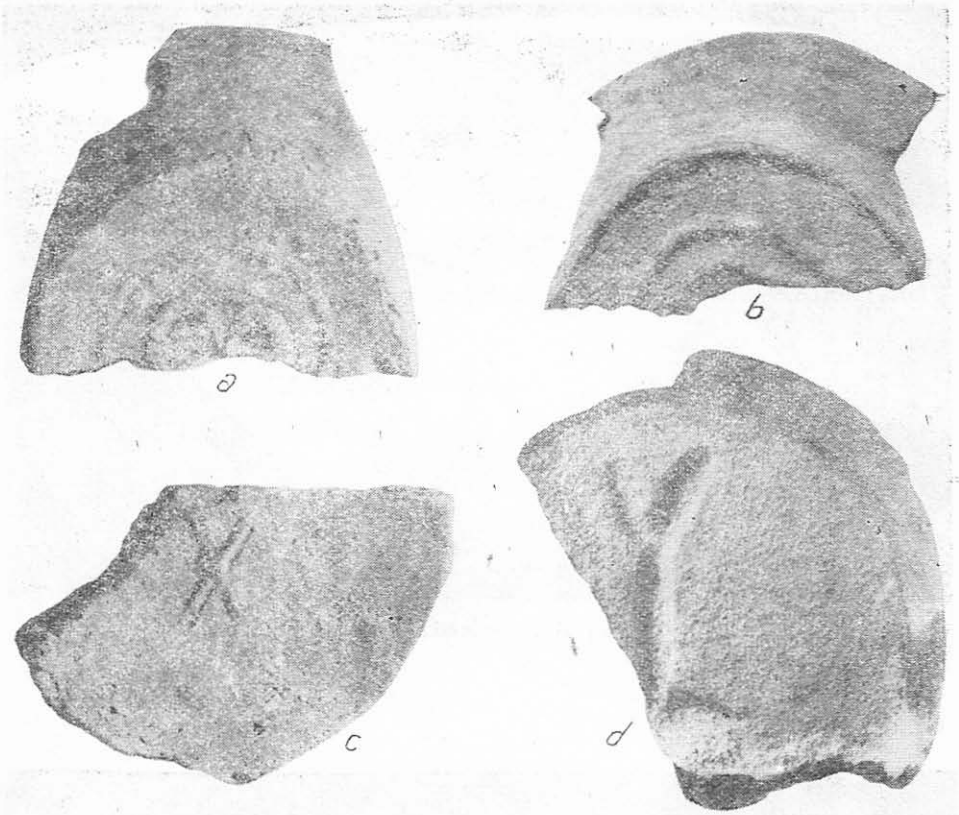

Fig. 9. Mărci de olar pe fundul vaselor feudale timpurii.

Plăselele (nr. inv. 5682, fig. 14) provin de la un pumnal de fier. Sînt aproape întregi, lipsindu-le doar capătul posterior [29]. Erau legate între ele prin trei nituri de fier care se mai păstrează în parte. Cele două nituri din partea anterioară fixau coada pumnalului, care era uşor curbată, după cum ne-o indică spaţiul lăsat în interiorul plăselelor. Ornamentul este alcătuit din motive geometrice realizate prin incizii fine. De-a lungul mînerului se află două registre delimitate prin benzi transversale formate din cîte două linii paralele între care au fost trasate mici incizii oblice. Pe cîmpul din partea posterioară a fost incizat un ornament format din treii linii longitudinale, paralele, punctate la capete, peste care, la mijloc, a fost trasată o linie transversală, de asemenea punctată la capete şi în locurile de întretăiere cu liniile longitudinale. Celălalt cîmp este ornamentat prin două benzi oblice întretăiate (diagonalele cîmpului), formate din cîte două linii paralele între care au fost incizate liniuţe ; rombul format prin întretăierea ce-

[29] Lungimea celor două plăsele este de 8,8 şi, respectiv, 8,9 cm ; lăţimea maximă = 1,7 cm.

lor două diagonale nu este umplut cu liniuțe ; liniuțele care umplu trei dintre benzile diagonale sînt trasate într-un sens, iar în cea de a patra, în sens contrar ; în trei dintre triunghiurile realizate prin întretăierea diagonalelor se află un ornament în forma literei T, avînd capetele liniilor punctate ; în triunghiul dinspre mijlocul plăselelor se află unul dintre nituri și ornamentul lipsește. Analogii pentru plăselele descrise întîlnim tot la Dinogetia [30], însă fără a se repeta ornamentația.

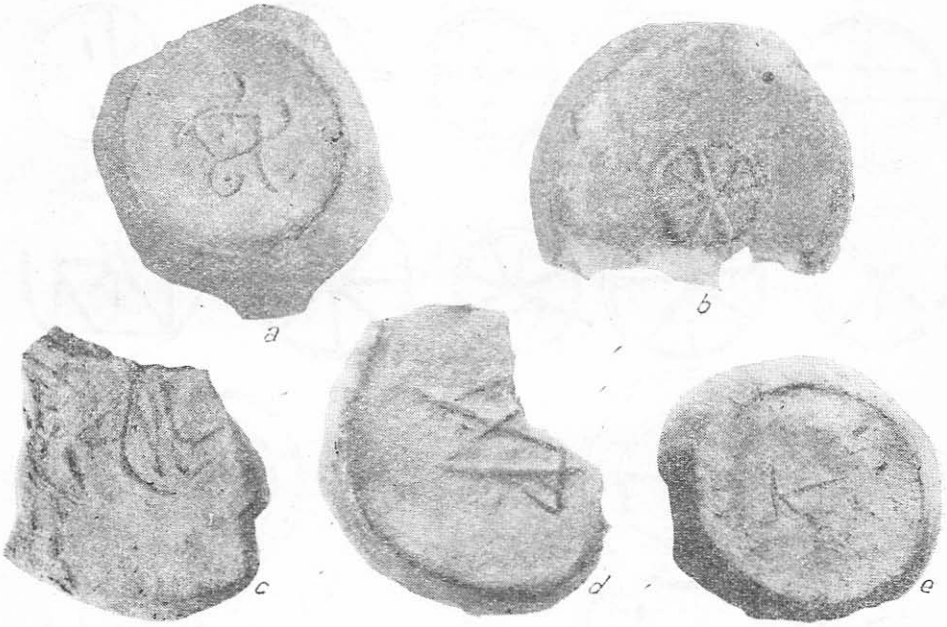

Fig. 10. Mărci de olar pe fundul vaselor feudale timpurii.

Minerele pentru biciul de luptă, lucrate din corn, au analogii tot la Dinogetia [31]. Unul dintre ele (nr. inv. 5684, fig. 15), [32] ușor curbat, are marginile șlefuite. La capătul mai subțire mînerul este perforat, marginile orificiilor fiind tocite din cauza frecării. Ornamentul geometric este alcătuit dintr-o bandă lată, care înconjoară mînerul, formată din cîmpuri aproximativ dreptunghiulare alăturate, în interiorul cărora au fost incizate linii oblice, verticale, orizontale, uneori întretăiate, trasate destul de neregulat. Lipit de această bandă, pe curbura exterioară, între cele două orificii, se mai află incizat un cîmp dreptunghiular, umplut de asemenea cu linii trasate neregulat. Cel de al doilea mîner (nr. inv. 5683, fig. 16) [33], de același tip, este mai prelung, iar la capătul unde se află orificiile, marginile sînt adîncite. Pe una din părțile la-

[30] Gh. Ștefan, I. Barnea, Maria Comșa, Eugen Comșa, *op. cit.*, p. 86—88.
[31] *Ibidem,* p. 88—91.
[32] Lungimea = 10,3 cm ; diametrul maxim = 4,6 cm.
[33] Lungimea = 12,7 cm ; diametrul maxim = 3,1 cm.

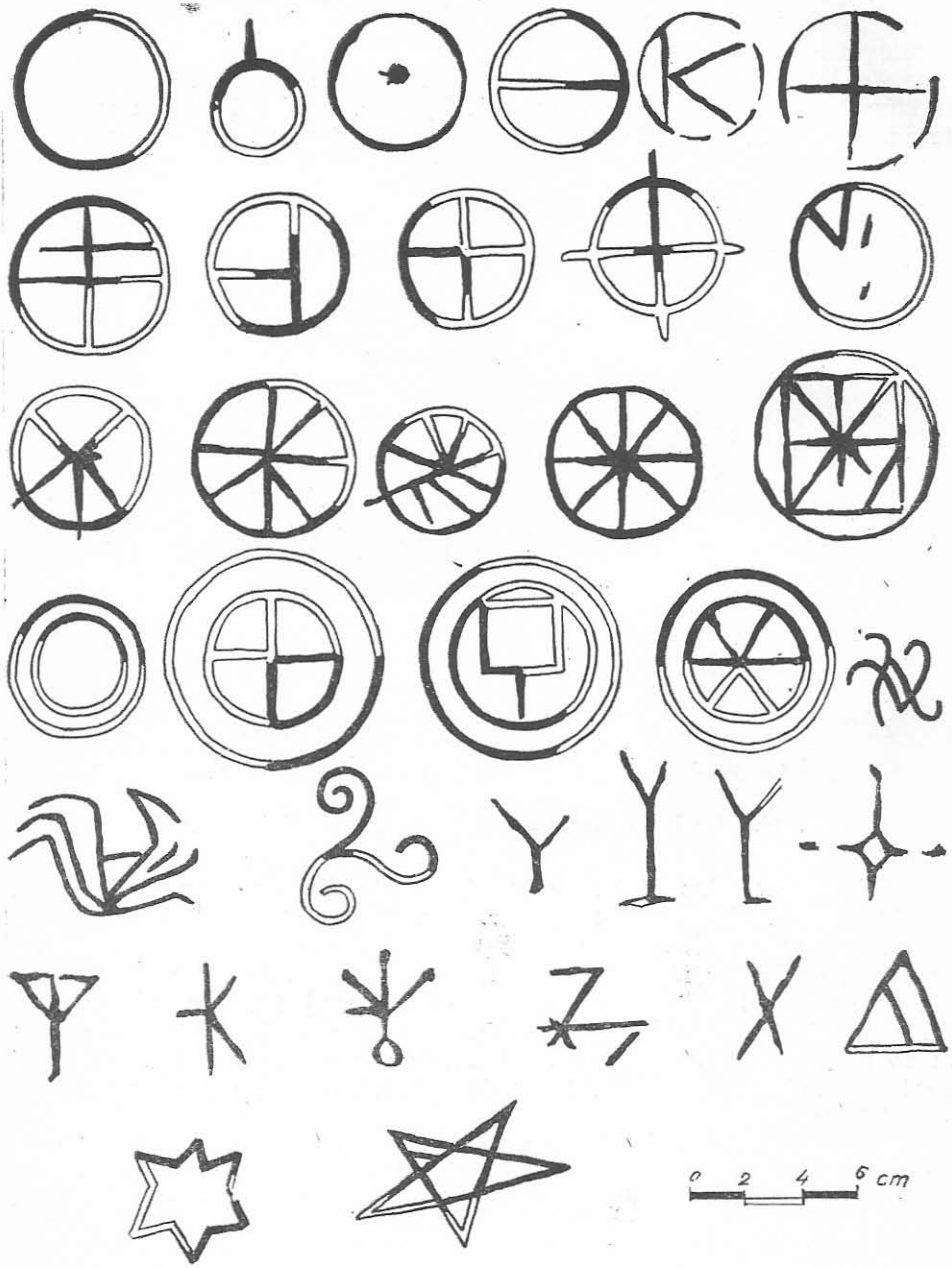

Fig. 11. Tabelul mărcilor de olar descoperite la Hîrșova în 1963.

terale, mînerul prezintă un ornament incizat, aparte : sînt redate schematic trei animale, care amintesc de desenele de la Murfatlar [34]. Unul se află în partea anterioară a mînerului, iar celelalte două, parțial

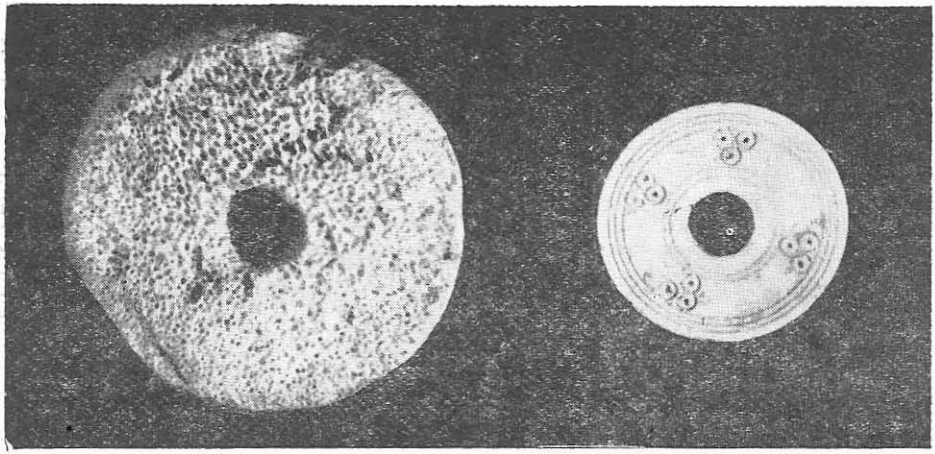

Fig. 12. Fusaiole de os.

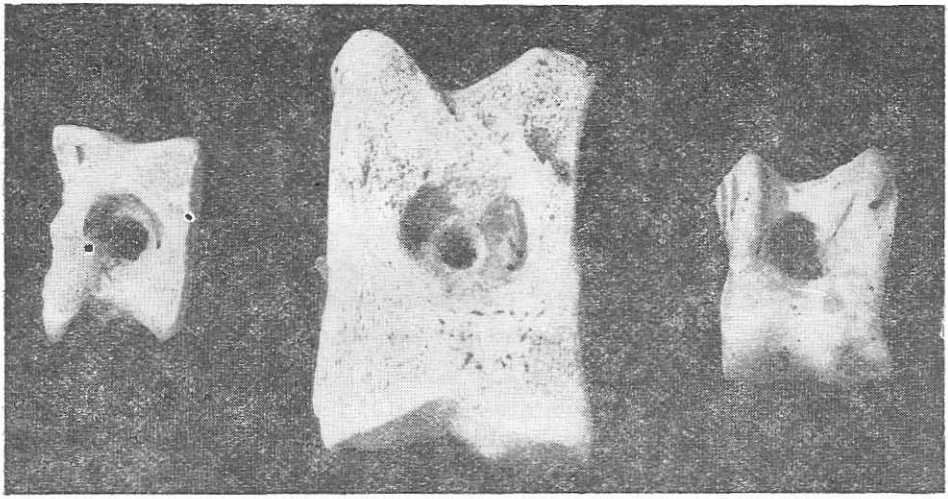

Fig. 13. Arșice

suprapunîndu-se, cel de jos fiind greu vizibil, datorită schițării incomplete și unei crăpături a obiectului, în partea posterioară. Ele reprezintă cai sau, mai degrabă, măgari. Am ajuns la această identificare

[34] I. Barnea și Virg. Bilciurescu, *Șantierul arheologic Basarabi*, în *Materiale și cercetări arheologice*, VI, 1959, p. 544, fig. 6.

datorită lungimii cozilor celor două animale, deşi inciziile pornite din creştete ar putea să ne îndemne să credem că ar fi vrut să redea coarne şi nu urechi. La animalul reprezentat în partea anterioară a mînerului se poate observa o rectificare a desenului, picioarele, care iniţial erau prea scurte, fiind prelungite ulterior.

Ne mărginim doar la prezentarea acestor cîteva obiecte din perioada feudală timpurie, pe care am considerat că este neapărat nevoie să le aducem la cunoştinţa cercetătorilor [35]. Descrierea întregului material din această vreme ar fi necesitat un spaţiu prea mare şi, totodată, ar fi putut fi insuficient de concludentă, ţinînd cont de stadiul în care au fost întrerupte cercetările.

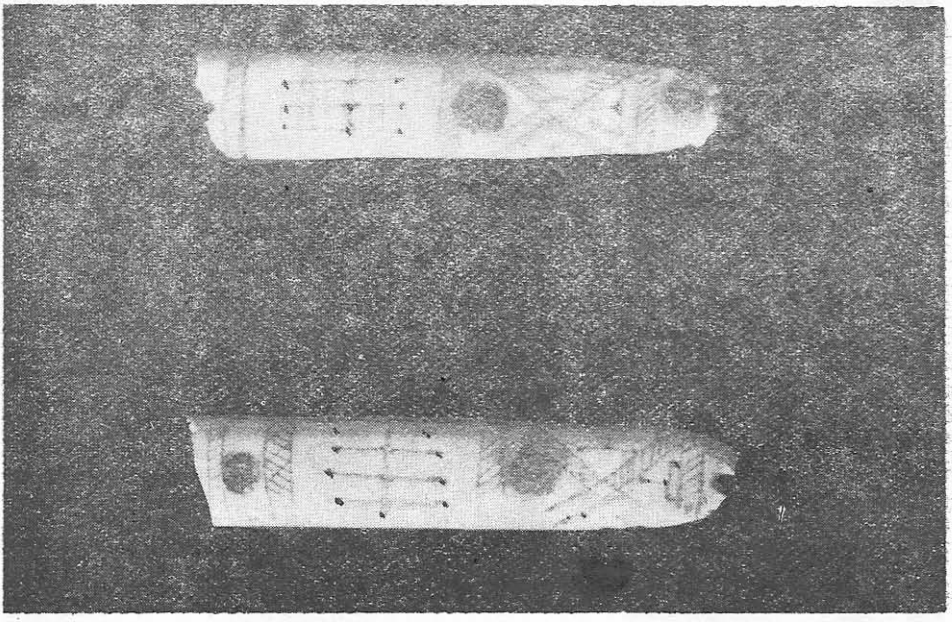

Fig. 13. Plăsele de pumnal.

Nu putem încheia prezentarea de faţă, fără a atrage atenţia asupra unor materiale din feudalismul dezvoltat, a căror importanţă, pe care o bănuim doar, pare să fie cu totul specială. Nu ne referim la numeroasele vestigii de provenienţă orientală, care îşi datoresc existenţa ocupaţiei turceşti în Dobrogea, întîlnite pretutindeni şi din abundenţă în cursul cercetătorilor, ci este vorba de bogatul material ceramic, datîndu-se, după toate aparenţele, în secolele XV-XVI, sau chiar la începutul celui de al XVII-lea, care îşi are analogii foarte apropiate

[35] În afară de ceramică şi de obiecte de os, precum şi de alte tipuri de fusaiole, menţionate la nota 27, au fost găsite şi obiecte de metal (destul de puţine), numeroase pietre pentru ascuţit şi greutăţi pentru plasele de pescuit.

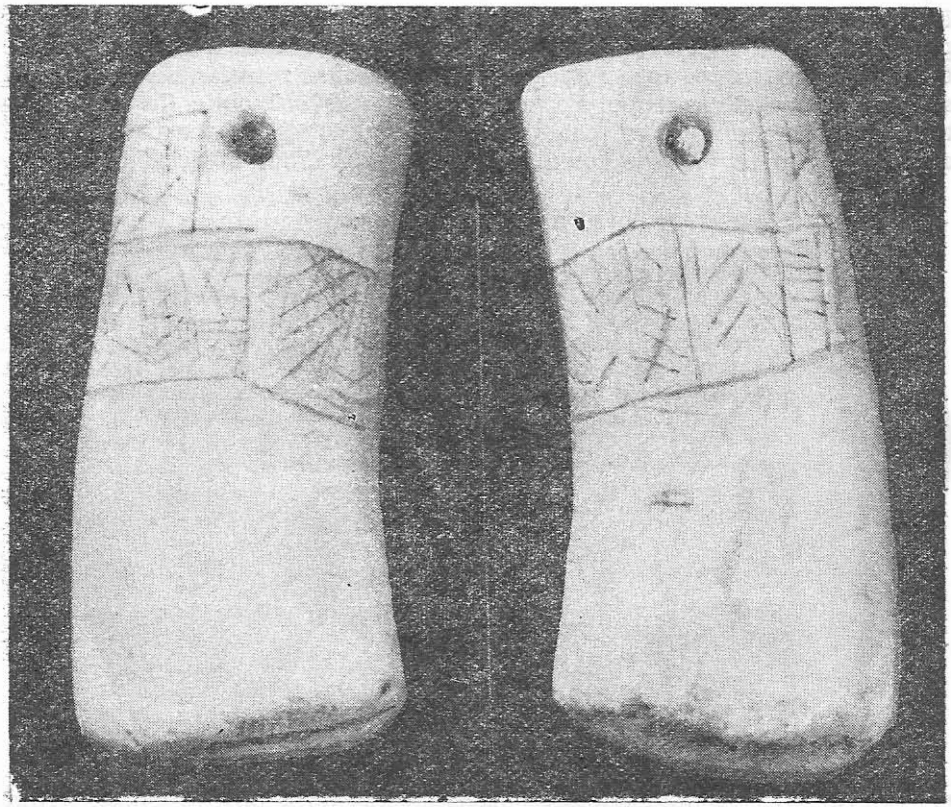

Fig. 15. Mîner pentru biciul de luptă, ornamentat geometric.

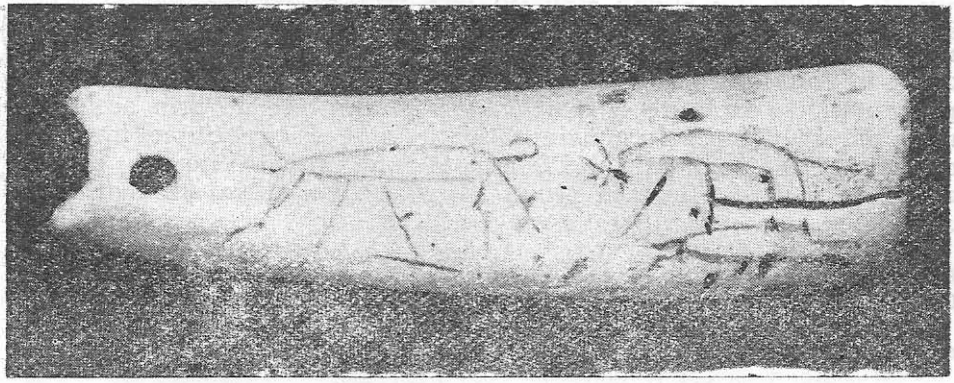

Fig. 16. Mîner pentru biciul de luptă, ornamentat prin incizarea formelor unor animale.

în ceramica românească de la București [36], Coconi [37] etc. Cea mai mare parte a acestui material se afla într-o groapă din care au fost scoase fragmente ce au permis întregirea cîtorva vase : trei oale cu pereții subțiri, cu corpul aproape sferic, cu buza răsfrîntă oblic (la unul dintre vase ornamentată cu pete de vopsea albă) și cu toarta în unghi aproape drept, avînd secțiunea plată (nr. inv. 2760, 2761, 2764 — fig.

Fig. 17. Cană feudală.

Fig. 18. Cană feudală.

17, 18, 19) ; o strachină mică, cu partea superioară larg deschisă, avînd pe margine patru alveole dispuse în cruce (nr. inv. 2762, fig. 20). Toate aceste vase, ca și cele mai multe dintre fragmentele găsite în aceeași groapă, sînt lucrate din ceramică de culoare cărămizie, aspră. Poate că această ceramică românească să fi apărut aici numai datorită influențelor venite din stînga Dunării, mai ales că dincolo de fluviu, la gura Ialomiței, se dezvoltase în acea vreme un important centru economic : Cetatea de Floci [38]. Dar faptul că aceste materiale au fost găsite chiar în interiorul fortăreței turcești ne îndeamnă să căutăm și alte posibilități de explicare a apariției lor. Evenimente de prin acele vremuri par să permită formularea altor ipoteze, asupra cărora merită să reflectăm. La 1 ianuarie 1595, armatele lui Mihai Viteazul, conduse de Preda și Radu Buzescu ocupă Hîrșova [39]. Cu cîțiva ani mai tîrziu,

---

[36] Gh. Cantacuzino, *Cercetări arheologice pe dealul Mihai Vodă și împrejurimi*, în *Bucureștii de odinioară în lumina cercetărilor arheologice*, București, 1959, pl. LVII, LXI.

[37] N. Constantinescu, *Observații asupra satului fortificat în Țara Românească în sec. XIV—XV*, în *SCIV*, XIII, 1, 1962, p. 59 și urm.

[38] *Istoria României*, II, București, 1962, p. 291, 298.

[39] N. Iorga, *Istoria armatei românești*, I, București, 1929, p. 324 și *Istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1935, p. 150—151.

Fig. 19. Cană feudală ornamentată cu pete de vopsea albă.

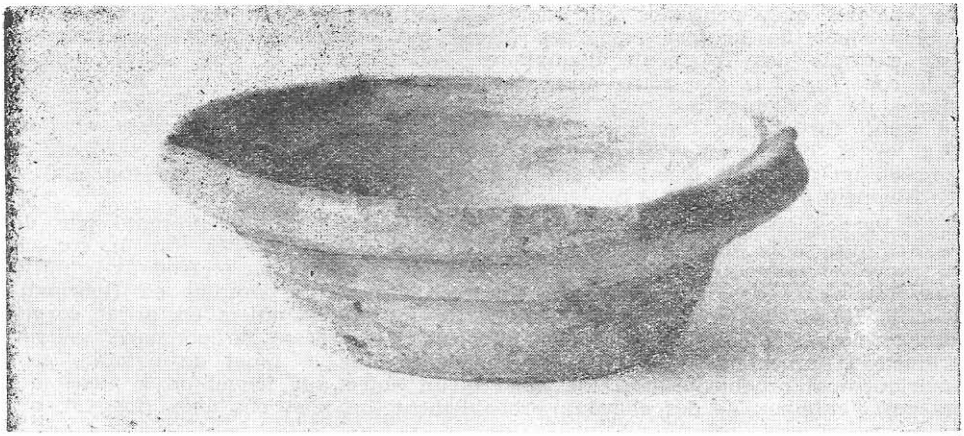

Fig. 20. Strachină mică de epocă medievală.

în 1603, sub conducerea lui Gheorghe Raț, armatele lui Radu Șerban fac o nouă incursiune în dreapta Dunării, trecînd pe la Hîrșova, prilej cu care îi gonesc pe turci din castel, provocîndu-le însemnate pierderi [40]. Nu este exclus ca, profitînd de un astfel de moment, românii ce vor fi trăit prin apropierea Hîrșovei, să se fi înstăpînit vremelnic pe fortăreața otomană, pe care apoi iar au părăsit-o, dar lăsînd unele vestigii caracteristice lor, cum sînt cele mai sus pomenite. S-ar putea să ne aflăm în fața unor prime dovezi arheologice certe care să ateste continuitatea românilor în ținuturile din dreapta Dunării.

Prezentarea făcută, departe de a avea pretenția să fi tratat și lămurit măcar o parte dintre chestiunile pe care le ridică bogatul centru arheologic de la Hîrșova, a avut ca scop, în primul rînd, valorificarea, chiar și limitată, a materialelor arheologice pe care le-am considerat mai însemnate, descoperite în timpul cercetărilor din 1963, și în al doilea rînd, anunțarea, în raport cu datele noi dobîndite, a celor mai de seamă aspecte de care va trebui să se țină seama în viitoarele săpături.

NOUVELLES DONNÉES SUR LA CITÉ DE HÎRȘOVA

Résumé

Le centre archéologique de Hîrșova est un des plus riches de la Dobroudja. Des recherches systématiques n'ayant pas été effectuées dans la cité, nous en savons peu de choses. En 1963 le Musée d'Archéologie de Constantza a commencé des fouilles, mais qui ont cessé peu après, si bien que leur résultats ne peuvent pas conduire à des conclusions définitives. Cependant, on a mis à jour de nombreuses pièces archéologiques, qui soulèvent quelques problèmes assez importants et dont il est bon d'informer les chercheurs.

Une urne gète d'incinération (fig. 1), trouvée non loin de la ville, prouve l'existence, dès la Ve siècle av. n.è., de certains rapports entre les autochtones et les colonies ouest-pontiques. Au cours des fouilles de 1963, on a trouvé aussi, à l'intérieur de la forteresse, des pièces qui confirment la vie préromaine, par exemple des fragments d'amphores hellénistiques et une lampe tournée à la roue (fig. 2 a). On trouve aussi des preuves archéologiques pour les premiers siècles de la domination romaine, après que fût construit par Trajan (en 103) le camp fortifié de Carsium. Il s'agit de deux fragments de *terra sigillata* (fig. 3) et d'un *unguentarium* (fig. 2 b). Pour l'époque romaine tardive, on possède un fragment d'assiette ornementé de petits poissons incisés (fig. 4 a) et un fragment de lampe (fig. 4 b).

Particulièrement riche est le matériel féodal-primitif représenté par diverses formes de vases : bocals (fig. 5, 6), bols (fig. 7), lampes (fig. 8), etc. On a trouvé 35 estampilles de potiers, au fond de quelques vases féodaux-primitifs (fig. 11), ayant des analogies avec d'autres découvertes pareilles en Dobroudja (fig. 9, 10). Un intérêt totut particulier présentent des objets en os et corne : des osselets (fig. 12), des fusaïoles (fig. 13), des crosses de poignard, géométriquement ornementées (fig. 14), un manche pour le fouet de bataille, géométriquement ornementé (fig. 15), ainsi qu'un autre, sur lequel on a incisé des images d'animaux — des chevaux probablement, ou bien des ânes (fig. 16), qui

[40] N. Iorga, *Istoria armatei românești*, II, București, 1929, p. 75—76.

rappellent les dessins du complexe rupestre de Murfatlar (Basarabi). Un riche matériel en céramique du Xe s., trouvé à la base du mur de la cité, qui entoure la surface la plus petite, prouve qu'à cette époque on a construit à Hîrşova, de même qu'à Rasova ou à Păcuiul lui Soare, une forteresse byzantine.

Le matériel féodal (fig. 17—20) des XVe—XVIe siécles, peut-être même du début du XVIIe, présente des traits caractéristiques pour la céramique roumaine des autres régions de la Roumanie (Bucarest, Coconi, etc.). Il pourrait constituer l'une des premières preuves archéologiques certaines, pour la continuité des Roumains au moyen âge sur la rive droite du Danube, pendant la domination ottomane. C'est ce qui oblige à reprendre le plus vite possible les fouilles à Hîşova, pour élucider les multiples problèmes de l'histoire, soulevés par cet important site, emplacé à proximité du plus favorable gué pour le passage du Danube.

Table des figures

Fig. 1. — Urne gète d'incineration (Ve siècle av. n. è.
Fig. 2. a. — Lampe d'époque hellénistique tardive, tournée à la roue.
b. — *Unguentarium* de l'époque romaine.
Fig. 3. — Fragments de *terra sigillata.*
Fig. 4 a. — Fragment dassiette ornementé de petits poissons incisés.
b. — Fragment d'une lampe de l'époque chrétienne.
Fig. 5. — Fragment des bords d'un bocal féodal-primitif.
Fig. 6. — Bocal féodal-primitif.
Fig. 7. — Bol de l'époque féodale-primitive.
Fig. 8. — Lampe du XIIe siècle.
Fig. 9. — Estampilles de potier, sur le fond des vases féodaux-primitifs.
Fig. 10. — Estampifles de potier sur le fond des vases féodaux-primitifs.
Fig. 11. — Tableau des estampilles de potier, découvertes à Hîrşova, en 1963.
Fig. 12. — Fusaïoles en os.
Fig. 13. — Osselets.
Fig. 14. — Crosses de poignar.
Fig. 15. — Manche pour le fouet utilisé dans les combats, géométriquement — ornementé.
Fig. 16. — Manche pour le fouet utilisé dans les combats, ornementé par in- — cisior avec des images d'animaux.
Fig. 17. — Cruche féodale.
Fig. 18. — Cruche féodale.
Fig. 19. — Cruche féodale ornementée de taches de teinture blanche.
Fig. 20 — Petite écuelle de l'époque médiévale.

NEUE ANGABEN ÜBER DIE FESTUNG VON HÎRŞOVA

Zusammenfassung

Die archäologische Fundstelle von Hîrşova ist eine der ergiebigsten in der Dobrudscha. In der Festung selbst wurden keine systematischen Forschungen vorgenommen, so daß darüber sehr wenig bekannt ist. Im Jahre 1963 unternahm das Archäologische Museum in Konstanza eine Ausgrabung, die aber kurze Zeit nach Beginn der Arbeiten eingestellt wurde, so daß ihre Ergebnisse keine vollständigen Schlüsse zeitigen können. Dennoch kam zahlreiches archäologisches Fundgut zutage, das wichtige Fragen aufwirft, die wert sind. den Archäologen vorgelegt zu werden.

Eine getische Brandbestattungsurne (Abb. 1), die nicht weit von der Stadt gefunden wurde, beweist, daß zwischen den Ortsansässigen und den westpontischen Kolonien bereits seit dem 5. Jh. v.u.Z. Verbindungen bestanden haben.

An der Stelle, an der 1963 Ausgrabungen vorgenommen wurden, hob man innerhalb der Festung auch einiges Fundgut, das vorrömerzeitliches Leben am betreffenden Ort belegt, wie z.B. die Bruchstücke der hellenistischen Amphoren und ein an der Töpferscheibe gearbeitetes Öllämpchen (Abb. 2 a). Die ersten Jahrhunderte der römischen Herrschaft, nachdem Trajan das Castrum von Carsium erbaut hatte (i.J.103), sind ebenfalls archäologisch belegt, und zwar, z.B. durch zwei Bruchstücke aus *terra sigillata* (Abb. 3) und ein *unguentarium* (Abb. 2 b). Für die spätrömische Zeit werden als Beispiel das Bruchstück eines Tellers angeführt, der mit eingeritzten Fischen verziert ist (Abb. 4 a) und das Bruchstück eines Öllämpchens (Abb. 4 b).

Besonders reichhaltig ist das frühmittelalterliche Fundgut, das durch verschiedene Gefäßformen vertreten ist: Töpfe (Abb. 5, 6), Schüsseln (Abb. 7), Öllämpchen (Abb. 8) usw. Es wurden 35 Töpferzeichen auf dem Boden einiger frühmittelalterlicher Gefäße gefunden (Abb. 11), die mit ähnlichen Funden aus der Dobrudscha Analogien aufweisen (Abb. 9, 10). Äußerst interessant sind die Gegenstände aus Bein und Horn: Würfelbeine (Abb. 12), Webstuhlgewichte (Abb. 13), geometrisch verzierte Dolchhefte (Abb. 14), geometrisch verzierter Griff einer Streitpeitsche (Abb. 15) und ein anderer auf dem Tiere, scheinbar Pferde oder Esel, eingeritzt waren (Abb. 16), die an die Zeichnungen des Höhlenverbandes von Murfatlar (Basarabi) erinnern. Der Fund, der an den Grundmauern der Festung gemacht wurde, die die kleinste Oberfläche umgibt, der Fund also, der reichaltige Tonware aus dem 10. Jh. enthält, beweist, daß auch in Hîrşova sowie in Rasova oder in Păcuiul lui Soare zu der Zeit eine byzantinische Festung erbaut wurde.

Das mittelalterliche Fundgut (Abb. 17—20) aus dem 15.—16. Jh. oder sogar aus de 17 m. Jh. besitzt Merkmale, die für die rumänische Keramik aus anderen Landesteilen (Bukarest, Coconi usw.) spezifisch sind. Es könnte einen der ersten geischerten archäologischen Beweise für die Kontinuität der Rumänen auf dem rechten Ufer der Donau zur Zeit der otomanischen Herrschaft im Mittelalter abgeben.

Es ist erforderlich, die Ausgrabungen in Hîrşova sobald wie möglich wieder aufzunehmen, um die zahlreichen historischen Aspekte, die diese wichtige Niederlassung aufwirft, die in der Nähe der günstigsten Furt über die Donau liegt, zu klären.

Verzeichnis der Abbildungen

Abb. 1. — Getische Brandbestattungsurne (5 Jh. v.u.Z.)
Abb. 2. a. — An der Töpferscheibe gearbeitetes Öllämpchen aus der späthellnistischen Zeit
b. — *Unguentarium* aus der römischen Zeit
Abb. 3. — Bruchstücke aus *terra sigillata*
Abb. 4 a. — Bruchstück eines mit eingerirtzten Fischchen verzierten Tellers
b. — Bruchstück eines Öllämpchens aus der Zeit des Christentums
Abb. 5. — Bruchstück vom Mundsaum eines frühmittelalterlichen Topfgefäßes
Abb. 6. — Frühmittelalterliches Topgefäß
Abb. 7. — Frühmittelalterliche Schüssel
Abb. 8. — Öllämpchen aus dem 12. Jh.
Abb. 9. — Töpferzeichen auf dem Boden frühmittelalterlicher Gefäße
Abb. 10. — Töpferzeichen auf dem Boden frühmittelalterlicher Gefäße
Abb. 11. — Aufstellung der Töpferzeichen, die 1963 in Hîrşova entdeckt, wurden
Abb. 12. — Beinerne Webstuhlgewichte
Abb. 13. — Würfelbeine
Abb. 14. — Dolchhefte
Abb. 15. — Geometrisch verzierter Griff einer Streitpeische
Abb. 16. — Der mit eingeritzten Tieren verzierte Griff einer Streipeitsche
Abb. 17. — Mittelalterliche Kanne
Abb. 18. — Mittelalterliche Kanne
Abb. 19. — Mittelarterliche Kanne mit weißen Farbflecke verziert
Abb. 20. — Mittelalterliche kleine Napfschüssel

OCTAVIAN ILIESCU

A STĂPÎNIT DOBROTICI LA GURILE DUNĂRII?

Examinînd, cu cîţiva ani în urmă, actele redactate la Chilia de către notarul genovez Antonio di Podenzolo [1], în 1360—1361, am avut surpriza să culegem o sumă de informaţii deosebit de preţioase cu privire la viaţa medievală de la Dunărea de Jos şi, implicit, la istoria ţării noastre. O parte din aceste ştiri au fost prezentate de către autorul acestor rînduri în cîteva comunicări, rămase pînă astăzi nepublicate [2]; altele au văzut între timp lumina tiparului [3]. Mai curioasă este însă soarta pe care a avut-o una din comunicările noastre care, pornind de la o precizare consemnată de notarul sus-amintit, într-un act redactat la 7 mai 1361, tindea să localizeze vechiul Licostomo la Periprava de astăzi [4], localizare confirmată şi de alte izvoare, nefolosite anterior, precum şi de o cercetare arheologică efectuată ulterior la faţa

[1] Registrul notarial al lui Antonio di Podenzolo a fost descoperit la Arhivele Statului din Genova de către cercetătorul francez Robert-Henri Bautier, *Notes sur les sources de l'histoire économique médiévale dans les archives italienne*, în *Mélanges d'archéologie et d'histoire* (Ecole française de Rome), 60 (1948), p. 187—188; cf. Octavian Iliescu, *Un însemnat izvor privitor la istoria României*, în *Studii şi cercetări de documentare şi bibliologie*, 7 (1965), nr. 1, p. 117.

[2] Octavian Iliescu, *Acte notariale genoveze redactate la Chilia în 1360—1361*, comunicare la Societatea numismatică română, în şedinţa din 27 dec. 1964; idem, *Aportul economic al ţărilor române în aprovizionarea sud-estului european, în lumina unui nou izvor documentar din sec. al XIV-lea*, comunicare la Institutul de studii sud-est europene, în şedinţa din 20 aprilie 1965; idem, *Aspecte ale vieţii urbane la Dunărea de Jos, reflectate într-un izvor documentar inedit din sec. al XIV-lea*, comunicare la Institutul de istoria artei, în şedinţa din 29 aprilie 1965.

[3] Octavian Iliescu, *Notes sur l'apport roumain au ravitaillement de Byzance d'après une source inédite du XIVe siècle*, în vol. *Nouvelles études d'histoire*, III, Buc., 1965, p. 105—116; cf. şi intervenţia aceluiaşi, publicată în vol. Comité international des sciences historiques. XIIe Congrès international des sciences historiques Vienne, 29 Août—5 Sept. 1965, V. *Actes*, p. 472.

[4] Octavian Iliescu, *Licostomo şi cele două Chilii*, comunicare la cea de-a II-a sesiune anuală a Muzeelor, în şedinţa din 28 dec. 1965.

locului [5]. Această comunicare trebuia să apară în revista *Studii* [6], ultima corectură fiind dată la 21 aug. 1968, dar a fost scoasă mai tîrziu din sumar, din motive independente de dorința redacției sau a autorului.

În cadrul acestei ultime cercetări, rămasă deocamdată în stadiul de manuscris [7], ne-am ocupat incidental [8] și de expediția din anul 1366 a Contelui Verde — Amedeu al VI-lea de Savoia —, pentru eliberarea lui Ioan al V-lea Paleologul, la întoarcerea sa din călătorie întreprinsă la Buda, în vederea obținerii unui ajutor din partea lui Ludovic I. regele Ungariei [9]. Într-un izvor privitor la această expediție [10], se menționează deținerea unui nobil din suita Contelui Verde, anume Antonio Visconti din Milano, în *„castrum Aquile"* [11]. Identificînd „castrum Aquile" cu Chilia de pe brațul omonim al Dunării, N. Iorga a admis că această mențiune a izvorului italian mai sus citat ar fi o dovadă a întinderii stăpînirii lui Dobrotici — pe seama căruia punea deținerea lui Visconti — pînă la gurile Dunării [12]. Istoriografia română a adoptat ulterior această ipoteză ca un bun cîștigat [13]. Verificînd însă cu atenție mențiunile despre „castrum Aquile", presărate în socotelile expediției lui Amedeu de Savoia, am ajuns, în lucrarea despre care s-a vorbit mai înainte, la concluzia că sub această denumire, trebuie să înțelegem nu Chilia dunăreană, ci orașul Anchialus de pe țărmul Mării Negre. Întrucît la vremea aceea, preocuparea noastră principală era de a localiza o altă așezare de la gurile Dunării, Licostomo, ne-am mulțumit cu acel prilej să arătăm că eliminînd identificarea castrum Aquile = Chilia, ipoteza expansiunii despotatului lui Dobrotici pînă

---

[5] Cercetare întreprinsă la 22 mai 1966 de către colegii Petre Diaconu, Ștefan Olteanu și Gavrilă Simion.

[6] Sub titlul *Localizarea vechiului Licostomo*, o versiune amplificată a acestei comunicări urma să apară în *Studii*, 21 (1968), nr. 4, p. 625—648.

[7] Octavian Iliescu, *Localizarea vechiului Licostomo*, ms. 1968, 24 p. (păstrat în arhiva Cabinetului numismatic al Bibliotecii Academiei R. S. România).

[8] *Ibid.*, p. 7, 9 (631, 633).

[9] Despre călătoria lui Ioan al V-lea Paleologul la Buda și peripețiile sale, la întoarcere, v. mai ales : Oskar Halecki, *Un empereur de Byzance à Rome*, Warszawa, 1930, p. 147—148 ; Georges Ostrogasski, *Histoire de l'Etat byzantin*. Traduction française de J. Gouillard, Paris, 1956, p. 560. În istoriografia română, peripețiile împăratului bizantin, la întoarcerea sa de la Buda, au făcut obiectul unor interpretări diferite, care par a fi greșite ; v. mai jos.

[10] F. Bollati di Saint-Pierre, *Illustrazioni della spedizione in Oriente di Amedeo VI (II Conte Verde)* Biblioteca storica italiana V), Torino, 1900, VII (VIII) + 372 (374) p.

[11] V. mai jos, notele 15—18.

[12] N. Iorga, *Comunicări mărunte*, în *Convorbiri literare*, 35 (1901), p. 576 ; mai tîrziu, autorul citat și-a exprimat o oarecare îndoială cu privire la această identificare, fără însă a reveni asupra ipotezei stăpînirii Chiliei de către Dobrotici. Cf. idem, *Veneția și Marea Neagră. I. Dobrotici*, în *Analele Academiei Române*. Memoriile secț. istorice, seria a II-a, 36 (1913—1914), p. 1047, nota 2.

[13] Cf. de exemplu Const. Moisil, *Despotatul lui Dobrotici*, în *Convorbiri literare*, 40 (1906), p. 686 ; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Buc., 1944, p. 207 ; mai recent, St. Ștefănescu în *Istoria României*, II, Buc., 1960, p. 360.

la Dunărea maritimă rămîne fără nici un suport real [14]. În cele ce urmează, ne propunem să dezvoltăm această idee.

Să vedem în primul rînd ce spun izvoarele şi cum s-a putut formula, pe baza lor, o asemenea ipoteză. Este vorba în realitate de un singur izvor documentar şi anume, de socotelile privitoare la cheltuielile prilejuite de expediţia Contelui Verde. De fiecare dată cînd se înregistrează o plată, se menţionează în acest cont şi împrejurările în care s-a făcut cheltuiala respectivă. Astfel, sub nr. 386 a fost înregistrată la 24 dec. 1366 plata unui florin dat dragomanului Ioan din Constantinopol, trimis de către Amedeu de Savoia cu scrisori în limba greacă la *castrum Aquile*, unde era deţinut nobilul Antonio Visconti [15].

La 19 martie 1367, sub nr. 444 este înregistrată o nouă plată, făcută de data aceasta la Mesembria, unui capelan englez, William, pentru o cantitate de săgeţi predată de acesta, în ziua în care nobilul Guilielmus de Grandissono (sic) a călărit înarmat în faţa aceluiaşi *castrum Aquile*, în care era ţinut în captivitate Antonio Visconti [16].

A treia şi ultima menţiune (nr. 797 din 1 sept. 1367) se referă, printre altele, la o plată făcută anterior la Mesembria : un florin, dat de Amedeu unor servitori *(duobus famulis)* ai împăratului Bulgariei (adică ai ţarului Alexandru), servitori care veniseră din castrul [17] unde era deţinut Antonio Visconti [18]. La atît se reduc toate ştirile cu privire la captivitatea acestui nobil italian în „castrum Aquile".

Observăm în primul rînd că de nicăieri, nu rezultă că acest „castrum" [19] ar fi fost în stăpînirea lui Dobrotici. Ba mai mult, ultima menţiune arată clar că din fortăreaţa în care era închis Antonio Visconti, au venit la Amedeu de Savoia doi servitori ai ţarului bulgar ; prin urmare, „castrum Aquile" era fără îndoială sub autoritatea acestuia şi nu a lui Dobrotici. În acest caz, este evident că nu mai poate fi vorba de Chilia dunăreană, care nu a aparţinut niciodată ţarului Alexandru de la Tîrnovo.

---

[14] Octavian Iliescu, *ms. cit.*, p. 7, 9 (631, 633).

[15] F. Bollati di Saint-Pierre, *op. cit.*, p. 99, nr. 386 ; *„Librauit, de mandato Domini, relacione domini Vrteriarum, Johanni de Constantinopoli, truchimando, misso per Dominum cum suis literis in greco descriptis apud castrum Aquile pro facto expedicionis domini Anthonii Visconte de Mediolano, qui detinebatur ibidem, die decembris, i florenum boni ponderis".*

[16] *Ibid.*, p. 119, nr. 444 ; *„Librauit ibidem* (= apud Mesembriam) *die XIX marcii, de mandato Domini, domino Guillielmo englico, capellano, quos Dominus sibi donauit pro quadam quantitate flechiarum traditarum pepsum die qua dominus Guillielmus de Grandissono equitauit cum armis ante castrum Aquille, in quo dominus Anthonius vicecomes de Mediolano captus tenebatur, iij florenos boni ponderis".*

[17] De data aceasta, nu i se mai notează numele.

[18] *Ibid.*, p. 183, nr. 797 : *„Librauit Johanni, barberio Domini, in quibus Dominus sibi tenebatur pro rebus infrascriptis : et primo, quem Dominus donauit epud Mesembriam in helemosinam, manu dicti Verneta, vnum florenum ; item quem Dominus dèdit duobus famulis domini imperatoris Burgarie qui venerant de castro vbi dominus Anthoniuss Visconte detinebatur carceratus, vnum florenum ; ....."* (restul nu mai prezintă interes pentru problema urmărită în această comunicare).

[19] *Castrum*, în sensul de *arx*, castel întărit ; cf. Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, II, Paris, 1842, *sub voce*, p. 128.

Consultînd izvoarele cartografice ale evului mediu, putem constata că la sud de Mesember (Messembria, azi Nesebar), figurează o localitate portuară cu numele redat cînd Achello, cînd Laxillo, Lassilo [20], localitate identificată cu vechiul Anchialus (azi Akeloi, în Bulgaria). Analogia Achello — castrum Aquile nu i-a scăpat de altfel nici lui Iorga [21], care însă nu a revenit asupra ipotezei emise în 1901, deoarece nu putea admite captivitatea lui Visconti la Anchialus, știind că acest oraș era stăpînit de bulgari [22]. Istoricul român avea convingerea că Antonio Visconti era ținut prizonier de Dobrotici, într-un castel aparținînd despotului dobrogean. Dar noi am văzut că nici o mențiune din socotelile expediției lui Amedeu de Savoia nu precizează de către cine, unde și în ce împrejurări a fost capturat acest Visconti.

Un răspuns plauzibil, măcar la prima din toate aceste întrebări, putem obține dacă examinăm cu mai multă atenție scopul urmărit de expediția lui Amedeu de Savoia în Marea Neagră și itinerarul parcurs de flota sa în apele acestei mări. Nu împotriva lui Dobrotici s-a aventurat Contele Verde pînă la Varna, așa cum în genere s-a admis de istoriografia română [23], căci nu Dobrotici împiedica pe Ioan al V-lea Paleologul să se întoarcă la Constantinopol, ci țarul bulgar de la Tîrnovo [24], fapt de altfel menționat și în socotelile expediției [25]. Flota lui Amedeu de Savoia nu a depășit spre nord Varna [26], în vreme ce, după același izvor, Dobrotici își avea reședința la Caliacra [27]. Acesta fiind teatrul de operații al expediției italiene, e greu de imaginat cum ar fi putut să fi fost transportat Antonio Visconti — chiar dacă ar fi căzut în mîinile lui Dobrotici — tocmai la Chilia și încă, pe vreme de iarnă (prima mențiune despre captivitatea lui Visconti datează din 24 dec. 1366). În orice caz, este imposibil de admis ca un alt nobil din suita Contelui Verde, Guilielmus de Grandisson, să fi defilat călare, înarmat, în fața acestei cetăți din delta Dunării, spre a-i impresiona pe păzitorii lui Visconti ! Și aceasta, între 24 dec. 1366 și 19 martie 1367 !

---

[20] Cf. de exemplu harta nautică a lui Pietro Visconti din 1318 la A. E. Nordenskiöld, *Periplus. An Essay of the Early History of Charts and Sailing — Directions*, transl. by Francis A. Bather, Stockholm, 1897, retip. Burt Franken, New York, (1962), pl. VI, 9 ; cea a lui Marino Sanudo sau Pietro Visconti, din 1320, *ibid.*, fig. 13, p. 33.

[21] N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră, loc. cit.*, p. 1047, nota 2.

[22] *Ibid.*, p. 1048, cu precizarea că Anchialus (Lassillo) fusese cucerit de la bulgari de către italieni.

[23] În acest sens P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 207 ; Șt. Ștefănescu, în *Istoria României, vol. cit.*, p. 359 ; idem, *Despotatul dobrogean de la Dobrotici la Mircea cel Bătrîn*, în *Magazin istoric*, 1 (1967), nr. 9, p. 47.

[24] Interpretare împărtășită de Oskar Halecki, *op. cit.*, p. 143, 146—147 ; Georges Ostrogorski, *op. cit.*, p. 560 ; Maria Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină (rolul lui Benedict Himfi în legătură cu problema Vidinului)*, în *Studii și materiale de istorie medie*, 1 (1965), p. 26 și nota 1.

[25] F. Bollati di Saint-Pierre, *op. cit.*, p. 4.

[26] Itinerarul expediției lui Amedeu poate fi urmărit foarte ușor, grație mențiunilor cu privire la locul unde s-au efectuat plățile ; *ibid.*, *passim*.

[27] *Ibid.*, p. 88, 89 și 94.

Verificarea menţiunilor cuprinse în socotelile expediţiei lui Amedeu de Savoia şi confruntarea lor cu datele oferite de hărţile nautice şi portulanele evului mediu ne duc aşadar la concluzia că identificarea acelui *castrum Aquile* cu *Chilia* de la gurile Dunării nu se mai poate susţine. Chilia era o cetate mare, căreia nu i se potriveşte denumirea de *castrum ;* în delta Dunării, izvoarele medievale acordă această denumire altei aşezări, Licostomo, care era într-adevăr un castel întărit bizantin, ridicat pe o insulă (azi înnisipată), pe braţul Chilia [28]. *Castrum Aquile* (citit probabil greşit, în loc de *Aquilo)* nu poate fi decît străvechea cetate de la Anchialus, a cărei reprezentare ne este cunoscută încă din antichitate [29]. Nu cunoaştem înfăţişarea acestei cetăţi în evul mediu ; pare însă probabil că era un „castrum", un castel întărit în care se puteau refugia orăşenii din aşezarea portuară cu acelaşi nume, în caz de nevoie. Acest castel era stăpînit de Alexandru, ţarul bulgar de la Tîrnovo, şi nu a fost cucerit niciodată de către Amedeu de Savoia. Aici, în castelul de la Anchialus, au închis bulgarii pe Antonio Visconti, episod în jurul căruia s-a brodat ipoteza cu privire la expansiunea statului lui Dobrotici pînă la Chilia. Eliminînd identificarea propusă de N. Iorga, această ipoteză cade de la sine, ne mai fiind atestată de nici un alt izvor.

Pînă unde se întindea ţara lui Dobrotici ? În momentul în care intervine expediţia lui Amedeu de Savoia, reşedinţa despotului pontic era la Caliacra, fapt atestat atît de socotelile acestei expediţii [30], cît şi de o serie de monede, atribuite recent lui Dobrotici şi care ar purta numele Caliacra, locul de batere [31]. De acolo, îşi exercita autoritatea asupra fîşiei de litoral, spre sud, pînă la Varna, stăpînită de ţarul de la Tîrnovo şi asediată de flota lui Amedeu de Savoia. La nord de linia Silistra-Mangalia nu există nici o dovadă a extinderii ţării lui Dobrotici. În nici un caz, ea nu putea depăşi spre nord localitatea denumită şi astăzi Gura Dobrogei (jud. Constanţa), topic care, dacă ţara ar fi luat numele de la Dobrotici, ar marca hotarul ei de nord [32]. Mai tîrziu numele *Dobrogea* s-a extins la întreaga provincie.

Ne oprim aici, deoarece în cadrul acestei comunicări, ne-am propus să ne limităm cercetarea la un singur izvor, conturile expediţiei lui Amedeu al VI-lea de Savoia, izvor care ar merita din partea istoricilor români un examen mult mai atent decît acela ce i-a fost dedicat pînă astăzi.

---

[28] Octavian Iliescu, *ms. cit.*, p. 9, 18—19 (633, 642—643).

[29] Cf. Adrien Blanchet, *Les villes fortifiées de la Péninsule Balkanique d'après les monnaies de l'époque romaine,* în *Buletinul Societăţii numismatice române,* 18 (1945)), p. 2—3.

[30] F. Bollati di Saint-Pierre, *op. cit.*, p. 94 (nr. 360).

[31] Todor Gherassimov, *Medni moneti na despot Dobrotiţa, vladetel na Karbunskata zemia* (Monede de aramă ale despotului Dobrotici, stăpînitorul ţării Carbunei), în *Arheologhiia,* 3 (1968), p. 10—12.

[32] Cf. Virgiliu Andronescu, *Contribuţiuni istorice,* I, Constanţa 1901 ; p. 139—144 ; G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă,* Buc., 1935, p. 81—82.

L'AUTORITÉ POLITIQUE DU DESPOTE DOBROTITCH S'EST-ELLE ÉTENDUE JUSQU'AUX BOUCHES DU DANUBE ?

Résumé

Dans un compte rendu publié en 1901 sur le livre de F. Bollati di Saint-Pierre — *Illustrazioni della spedizione in Oriente di Amedeo VI (Il Conte Verde)* —, N. Iorga avait mis en évidence l'information fournie par cette source concernant la captivité du noble italien Antonio Visconti dans un *castrum Aquile*. Etant convaincu que Visconti avait été pris par le despote pontique Dobrotitch et identifiant *castrum Aquile* à la cité de Kilia (en roumain Chilia Veche, dans le département de Tulcea), l'historien roumain proposait l'hypothèse d'une expansion politique de l'état fondé par Dobrotitch vers le nord, jusqu'aux bouches du Danube, où le despote déjà cité aurait détenu la place forte de Kilia. Cette hypothèse a été par la suite acceptée, comme un fait acquis, par d'autres historiens roumains.

Reprenant l'étude de la même source, l'auteur apporte ici quelques précisions qui avaient échappé à Iorga. En premier lieu, on relève que celui qui détenait en captivité le noble Visconti n'était pas Dobrotitch, mais le tzar bulgare Alexandre de Tirnovo. En second lieu, l'auteur prouve que la dénomination *castrum Aquile* indique un château fort près de la ville d'Anchialus (aujourd'hui Akelloi, en Bulgarie), qui appartenait au tzar bulgare. Par conséquent, la mention du *castrum Aquile* n'a aucun rapport à la localité Kilia dannubienne.

Compte tenant de ces rectifications apportées par un examen plus attentif des documents, l'auteur établit que l'autorité politique du despote Dobrotitch n'a jamais dépassé, vers le nord, la ligne Silistrie-Mangalia ou, en tout cas, la ligne Cernavoda—Medgidia-Constantza.

HAT SICH DIE POLITISCHE MACHT DES FÜRSTEN DOBROTISCH BIS ZUR DONAUMÜNDUNG ERSTREKT ?

Zusammenfassung

In einer 1901 veröffentlichten Besprechung des Buches von F. Bollati di Saint Pierre — *Illustrazioni della spedizione in Oriente di Amedeo VI (Il Conte Verde)* — wies N. Iorga auf die Nachricht hin, die diese Quelle über die Gefangenschaft des adligen Italieneres Antonio Visconti in einem *castrum Aquile* bringt. Da der rumänische Historiker überzeugt war, daß Visconti vom Herrscher an der Schwarzmeerküste Dobrotitsch gefangen genommen war und da er unter *castrum Aquile* die Stadt Kilia (d.h. rum. Chilia Veche, Kr. Tulcea), betrachtete brachte er die Hypothese hervor, daß die politische Ausdehnung des von Dobrotitsch gegründeten Staates gegen den Norden zu bis zu den Nündungen der Donau reichte, wo der bereits erwähnte Fürst die Festung von Kilia besessen habe. Diese Hypothese wurde später von anderen rumänischen Historikern als festgesetzte Tatsache angenommen.

Bei der Prüfung derselben historischen Quelle stößt der Verfasser auf einige Einzelheiten, die Iorga entgangen waren. In erster Reihe wird gezeigt, daß derjenige, der den Adligen Visconti gefangen hielt, nicht Dobrotitsch, sondern der bulgarische Zar Alexander von Tirnovo gewesen war. Zweitens beweist der Verfasser, daß die Benennung *castrum Aquile* eine Festung in der Nähe der Stadt von Anchialus (heute Akelloi in Bulgarien) bezeichnet, die dem bulgarischen Zaren gehörte. Folglich steht die Erwähnung des *castrum Aquile* in keinerlei Beziehung zu Kilia an der Donau.

In Anbetracht der nach eingehenderer Untersuchung der Unterlagen gemachten Korrekturen, setzt der Verfasser fest, daß die politische Macht des Fürsten Dobrotitsch nie die Linie Silistra—Mangalia, keinesfalls aber die Linie Cernavoda—Medigidia—Konstantza gegen Norden zu überschritten hat.

PANAIT I. PANAIT

VECHIMEA AȘEZĂRILOR SĂTEȘTI DE PE BRAȚUL BORCEA *

Desprinzîndu-se din matca veche a Dunării în apropierea localității Ostrov, Borcea își sapă albia pe o lungime de cca. 100 km scăldînd pe partea stîngă ultimele terase ale Cîmpiei Bărăganului, iar pe cea dreaptă lunca brăzdată de privaluri ale Bălții Ialomiței. Un șirag de 25 de state și orașe urmează firul apei înscriind una din cele mai dense aglomerări de așezări omenești pe care Dunărea a favorizat-o pe pămîntul românesc. Istoria acestor localități rămîne tributară modestelor informații ale pictorului Constantin Predeleanu, tipărite în anul 1884 [1] sau studiul datorat dr. Pompei Samarian consacrat orașului Călărași și împrejurimilor lui [2]. Nu putem aminti nici o lucrare mai amplă care să reflecte evoluția acestor așezări, Ialomița fiind unul din județele extrem de puțin studiate din punct de vedere istoric. Faptul este nejustificat deoarece și aici, ca și în numeroase alte zone ale țării viața omenească a pulsat cu o intensitate incontestabilă din cele mai vechi timpuri și pînă în zilele noastre. Cercetările de suprafață ale Muzeului din Călărași [3], urmate de săpături sistematice executate în colaborare cu Institutul de arheologie din București și completate cu descoperirea unor tezaure monetare, au dovedit prezența pe malurile Borcei a unor valoroase stațiuni arheologice. Se impune în primul rînd Grădiștea Coșlogeni cu vestigiile ei ce datează din ultima etapă a epocii bronzului, și care se înscriu într-o cultură cu puternice ramificații în Dobrogea și sud-estul Munteniei [4]; monumentele arheologice de la

* Comunicare prezentată la Sesiunea științifică a Muzeului de arheologie Constanța din 16—18 octombrie 1970.

[1] Constantin Predeleanu, *Noțiuni istorice asupra județului Ialomița*, București, 1884.

[2] Dr. Samarian Gh. Pompei, *Istoria orașului Călărași*, București, 1931, p. 42.

[3] Niță Anghelescu, *Cercetări și descoperiri arheologice în raioanele Călărași și Slobozia* în SCIV tom. VI, 1966, nr. 1—2, p. 314. Din nefericire notele întocmite de P. Polonic în 1899 cu ocazia unei prospecțiuni arheologice pe Borcea au rămas în manuscris.

[4] Sebastian Morintz, Niță Anghelescu, *Cultura de tip Coslogeni*, SCIV tom. 21, 1970, 3, p. 405.

Mircea Vodă din sec. IV—III î.e.n. [5] ca și cele de la Dichișeni din sec. I—III e. n. Gîldău, Pietroiu, Cocargeaua (azi Borcea), Bordușani, Făcăeni [6] etc. aparținînd diferitelor etape ale istoriei [7]. O importanță deosebită prezintă bogatul lot de sigilii din sec. VII—X găsite în zona Călărași [8]. Localitatea Jegălia constituită pe un martor de terasă înconjurat din trei părți de apele Iezerului ce deschide Valea Jegăliei, se dovedește a fi o interesantă stațiune arheologică. Însuși C. Predeleanu consemnează faptul că atunci cînd apele Iezerului scădeau în albia lui se găseau monede de argint și aramă cu inscripția „Sarmis o Vasilevs" [9]. În 1968 un important tezaur de monede romane republicane s-au descoperit aici, într-o zonă intens locuită [10]. Pe o lungime de aproape 1000 m șanțurile digurilor ce străbat lunca dintre satul Beilic și Borcea au scos la iveală urme de locuințe și numeroase fragmente de vase ceramice. Pe malul de nord-est al Iezerului au fost identificate cuptoarele unor bordeie din sec. VI—VII iar pe terenul fermei avicole a C.A.P. un bogat material datînd din sec. X—XI [11]. Vestigii din vremea feudalismului timpuriu sînt atestate la Măgureni [12] și în alte părți.

Pe acest culuar, limitat pe de o parte de apele fluviului iar pe de alta de vechiul drum al Brăilei, tăiat de cca. 400 de stînjeni spre Bărăgan [13] s-au constituit și așezările medievale de pe Borcea. Izvoarele cartografice le atestă tîrziu și parțial. Abia în hărțile executate în cea de a doua jumătate a sec al XVIII-lea încep să apară localități înscrise pe malul stîng al brațului Borcea. Astfel harta „Cursului Dunării de la Viena pînă la vărsarea în Marea Neagră" tipărită la Paris post 1773 consemnează satele Karabot, Brînzeni, Beilipie, Piatra, Buldur, Lateny și Caycesty [14]. În harta geografului Robert de Vaugondy, tipărită în 1778, sînt trecute doar localitățile Lichirești și Oraz Flazi Piua Pietri [15]. Importante informații cartografice sînt înscrise pe harta austriacului F. Jos. Ruhendorf, din 1788, în care Borcea este populată cu 11 așe-

---

[5] A. Atanasiu, *Descoperirea unor amfore grecești în județul Ialomița în anii 1960—1961* în Revista Muzeelor VI (1969) 2 p. 162—163.

[6] Ion Barnea, *O cercetare arheologică pe Borcea,* în Revista Muzeelor III (1966) 2 p. 155—161.

[7] Materialele păstrate la Muzeul județean din Călărași ne-au fost prezentate de Directorul muzeului, Niță Anghelescu.

[8] Ion Barnea, *Noi sigilii bizantine de la Dunărea de Jos* în S.C.I.V. tom. 17 1966, nr. 2 p. 277—278. Vezi și SCIV tom. 17 1966, nr. 1 p. 43—50.

[9] Așezarea își trage numele de la un Jega sau Jiga întrucît hotărniciile vechi amintesc constant de „stîlpul Jegai". „Stîlpii Jigăi" Arh. Inst. Centr. București. Ref. Arg. 1864 dosar 1095 f. 7—7 v ; 5—6.

[10] Sebastian Morintz, Niță Anghelescu, *op. cit.*, în S.C.I.V. tom. 21/1970/ 3, p. 396.

[11] Descoperiri făcute în august 1970 cu ocazia unor cercetări de suprafață.

[12] Niță Anghelescu, *op. cit.*, în S.C.I.V. tom. VI (1955) nr. 1—2, p. 327.

[13] În planul Dichisenilor ridicat la 14 august 1864 se indică „Drumul cel mare numit allu Balți (vechi drum postal)" care nu urmează actuala șosea județeană. Arh. Ist. Cent. București. Ref. agr. 1864 dos. 1063/pl. 495.

[14] Muzeul de istorie a municipiului București inv. 11093.

[15] Ibidem inv. 11064. Rizzi Zanoni menționează în harta sa scoasă la Veneția în 1782, numai Belipie (Beilic), Piua Pietrii și la vărsarea Ialomiței Caycesty — M.I.B. inv. 25664.

zări [16]. În general localitățile consemnate pe hărțile sec al XVIII-lea sînt în număr de 23, cea mai completă situație găsindu-se în harta austriacă din 1789—1791 [17]. Acest izvor cartografic redă aproape fidel totalitatea așezărilor deoarece la numai trei-patru decenii mai tîrziu harta rusească cuprinde și ea peste 25 de sate, mai mari sau mai mici [18]. Imperceptibile diferențe se datoresc cîtorva cătune, ca de exemplu Gura Văii înfiripate la începutul sec. XIX [19]. Ca atare în sec. XVIII numărul așezărilor era aproape identic cu cel din zilele noastre. În însemnările sale istorice și geografice Bawer amintea ca existînd în deceniul al optulea al sec. al XVIII-lea un număr de 22 state dintre care Maltezi, Măgureni și Mestiteni, sînt apreciate ca așezări mici [20].

Deși izvoarele sînt puține și lacunare se poate stabili faptul că nu toate aceste așezări au aceeași vechime. Astfel în sec. al XVIII-lea orășenii retrași din Piua Pietrii au format, în apropiere de Ialomița, satul Berlești [21]. După războiul încheiat în 1774 modestele așezări de pe ostroavele Strîmbului, Cardina, Trinșani, Stîrciu, Moșditu, s-au spart locuitorii retrăgîndu-se din zona bălții pe țărmul stîng al Borcii. Nu are nici un temei informația lui C. Predeleanu privitoare la înființarea satului Maltezi după 1775 [22], căci o hotărnicie a moșiei Stelnica făcută de G. N. Cordea în 1889 amintește despre moșnenii de la Maltezi atestați într-un hrisov din 1715 [23]. Ca atare așezarea este mult mai veche. Un secol mai înainte însă, documentele semnalase înființarea unor sate pe Borcea.

La 15 februarie 1614 un hrisov al lui Radu Mihnea consemnează închegarea pe ocina Brîncenilor /localitate lîngă Jegălia/ a Satului Nou care poate fi Beilicul de azi [24]. Actul domnesc arată că locuitorii sînt

---

[16] Likorest, Dalfani, Csoreni, Bieilik, Zigolia, Timbireșt, Dudest, Stelnika, Bordubani, Lateni, Orasch-Flost. M.I.B. inv. 11058. I. F. Schmid în *„Karte von der Walachei, Moldau und Bessarabien"* din 1788 tipărită la Viena, menționează opt așezări : Karobat, Brintschaeny, Beilip, Pitra, Tegani, Bolduresch, Lataeny, Fakoeni, M.I.B. inv. 11063.

[17] Harta austriacă a lui Specht Obrist înscrie următoarele localități : Mogurean, Tona, Hottar, Koszliesen, Dikisen, Schokarich, Xegalio, Gildo, Piatra mare, Piatra mică, Futești, Dudești, Stelnikd, Maltecz, Fakoen vel Tschogain. Borduschan mik, Borduschan mare, Lateny, Fakojen. Petraj, Vladeny, Kadabajin, Flosk. Acad. Rom. D. XXVII/6.Pl.100 : 108, 107, 106.

[18] Constantin C. Giurescu, *Principatele române la începutul secolului XIX*, E. S, București, 1957, p. 237—239.

[19] Constantin Predeleanu, *op. cit.*, p. 13.

[20] M. de Bawer, *Memoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Leipsic, 1778, p. 141—142.

[21] Constantin Predeleanu, *op. cit.*, p. 45.

[22] *Ibidem.* Vezi și Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București 1963, p. 277 care arată că maltezi sînt „oamenii originari din Malta", subliniind totuși că numele așezării derivă de la acela al unui stăpîn de loc și nu de la o comunitate.

[23] Arh. Ist. Cent. București, Ref. agr. 1864, dosar 1067.

[24] În cartea lui Grigore Ghica din 17 martie 1752 sînt menționate satele *Brînceni, Jăgăila* și *Beilicul* ceea ce însemna că la acea dată satul își luase denumirea ce o are și în prezent. Arh. Ist. Cent. București. Mst. Dealul 22/35 și Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea. Țara Românească p. 510. Cu zece ani înainte, la 25 aprilie 1742 se vorbește de „odaia numită Beilic". Doc. priv. relat. agr. veac. XVIII I Țara Românească, p. 402.

„pribegi din altă țară“ [25], adică de peste Dunăre cum menționează și un alt hrisov emis la 10 iulie 1614 [26]. La 25 noiembrie 1616 Alexandru Vodă Iliași preciza că Satul Nou s-a constituit „încă de pe vremea lui Șerban Vodă“ [27], stabilindu-i astfel vechimea între anii 1602—1611. Era un sat cu 154 capi de familie, aproape toți români, proveniți din Dobrogea. Transferul de locuitori între așezările de pe malurile Dunării a fost de fapt permanent.

La 158 este cunoscut Pătru Arbănoșiiu de la Cernavoda care poseda ocină în vatra satului Babele, de lîngă actualul oraș Fetești [28]. Un document din 3 martie 1719 se referă la locuitorii „din Țara turcească“ / Dobrogea n.n. / stabiliți cu ani în urmă la Vlădeni [29], Stelnică, proprietatea marelui spătar Mihai Cantacuzino, a găzduit de asemenea oameni veniți de peste Dunăre [30].

Procentul de bază al așezărilor de pe Borcea este dat însă de sate vechi ale căror începuturi le putem stabili astăzi cu suficientă siguranță. Beneficiem pînă în prezent de izvoare scrise directe și indirecte și numai de cîteva descoperiri arheologice medievale.

Sondaje arheologice nu s-au făcut decît la Piua Pietrii de către cercetătorul Nicolae Constantinescu [31], care a surprins prin săpăturile făcute, urme de locuire din sec. al XIV-lea. Un vas de la sfîrșitul aceluiași veac s-a descoperit și la Călărași [32]. În apropierea localității Dichiseni este semnalat tezaurul de monede feudale, datînd de la mijlocul secolului al XIV-lea [33]. Aceste cîteva descoperiri reprezintă mărturii materiale care confirmă concluziile ce se degajă din studierea izvoarelor scrise.

În documentele sec. XIV—XVI sînt amintite 20 de sate pe Borcea din care 2 din sec. al XIV-lea, 9 din sec. al XV-lea și 9 din sec. al XVI-lea [34]. Marea lor majoritate apare în legătură cu daniile voievodale făcute mănăstirilor Cozia, Dealul, Argeș, Mărgineni, Snagov, Tînganul,

---

[25] *Documente privind istoria României, B. Țara Românească, veac XVII/II*, p. 240 (Se va cita D.I.R.B. Țara Românească).

[26] *Ibidem*, p. 299. În rîndurile acestora se aflau : Nedelco cojocar, Oprea și Stoian meșteri, Șărban, păslariul, Necula pușcariul, Goia stuparul ș.a. *Ibidem* veac XVII vol. III, p. 54.

[27] *Ibidem*, p. 53. Un alt hrisov dat la 1 mai 1628 care arată că locuitorii Satului Nou“ s-a adunat încă în zilele lui Șerban Vodă“ stabilește scutirile și obligațiile pe care le aveau acești locuitori. Arh. Inst. de Istorie „N. Iorga“.

[28] *D.I.R.B. Țara Românească, veac XVI*, vol. IV, p. 461.

[29] Arh. Ist. Cent. București, Ref. agr. 1864 dos. 1060/478.

[30] C. Predeleanu, *op. cit.*, p. 45.

[31] N. Constantinescu, *Raport asupra săpăturilor de la Piua Pietrii (mss)*.

[32] Piesa este expusă în Muzeul județean de la Călărași.

[33] Informații primite de la cercetătorul N. Anghelescu.

[34] Lumineani, Corneani, (1386—1418) Brinceni, Jegalia (1447—1456), Făcăeni, Floci, Șteanca /Stelnica/, Bordușani, Vlădeni, Blagodești /1467/ Păpeanii /1475/, Timburești /1501), Căscioarele, Noiani /1510/, Trănsani, Dichisești /1523/, Futeștă /1528/ Cegani /1554—1557/, Stîlpeni /1571/, Babele /1580/.

Mislea sau unor dregătorii domnești [35]. Este de amintit că grupul inițial de mănăstiri i se vor alătura în sec. XVII—XVIII și altele ca : Plumbuita, Sf. Ioan din București, Radu Vodă, Sinaia, Episcopia Buzăului [36]. Prima din aceste danii făcută de Mircea cel Bătrîn este amintită în hrisovul din 12 decembrie 1424, dat la Tîrgoviște de Dan II, care întărește Coziei „de la Săpatul [37] toate bălțile cîte se află pînă la gura Ialomiței, pe Dunăre și Lumineni și Corneni și moară la Cătălui, cu satul, precum a ridicat și a zidit această mănăstire Sfîntrăposatul Mircea voievod și a dăruit și a adaugat aceste mai sus scrise acelei sfinte mănăstiri..." [38]. Dar stăpînirea Coziei era mult mai întinsă în sec. al XV-lea. Hrisovul din 15 ianuarie 1467 dat de Radu cel Frumos, amintește de satele în care se încărcau carele cu pește : „Steanca sau Burdușani, sau la Făcăeni, sau la Vlădeni și la Blagodești sau la Corneani". Actul scris de Stan „în cetatea București" mai menționează și pîrcălabii de la Floci [39]. O copie după un act dat de Constantin Vodă Brîncoveanu mănăstirii Dealul privind Brîncenii și Jegălia spune că „aceste sate fostu-i-o cumpărat răposatul Vladislav Voevod bătrînul" (1447—1456) care a hotărît ca părinții călugări să beneficieze de „zeciuala de pește, și din stupi și din rîmători" [40]. Rezultă așadar că în sec. al XV-lea toate aceste nouă sate atestate documentar erau pe deplin consolidate, avînd un număr important de locuitori [41]. Din punctul de vedere al vechimii, lor li se pot alătura așezările Timburești (Pietroiu), Căscioarele (azi dispărut). Moiani (Satnoieni), Dichiseni, Fetești, Trănșani (clispărut). toate atestate în documentele primelor decenii ale sec. al XVI-lea.

Dar, așa cum s-a constatat și în alte părți [42], și aici mențiunea documentară nu corespunde, de cele mai multe ori, cu începuturile așezărilor respective. Apare sugestivă enunțarea în toate hotîrniciile vechi ale moșiei Jegălia a „Cetățuiei" sau a „Cornului Cetățelei de la miazănoapte" care indică un loc fortificat din trecut [43]. Unele indicii apar consemnate în hrisovul lui Moghilă Voievod din 5 aprilie 1620 care amintind de neînțelegerile dintre mănăstirea Mislea și Ioachim fiul

---

[35] Printre cei mai vechi feudali atestați în documente se află, Șerbu paharnicul posesorul Dichisenilor, sat schimbat cu Neagoe Vodă Basarab (*D.I.R.B. Țara Românească, veac XVI* vol. I, p. 294 ; Albul Rogoz vornic din Futești (*Ibidem*, vol. II, p. 42) ; Stănilă vornicul posesorul Ceganilor (*Ibidem*, vol. III p. 19). Badea vel clucer stăpîn pe Gîrla lungă de la Timburești (*Ibidem*, p. 20), Horvat mare portar stăpîn de ocină tot la Timburești (*Ibidem*, vol. IV, p. 116) ș.a.

[36] D. Fotino, *Istoria generală a Daciei*. Traducere G. Sion, București, 1859 III, p. 197.

[37] O localizare judicioasă a acestui topanimic la C.C. Giurescu, *Istoria pescuitului și pisciculturii în România*, I București, 1964, p. 68—69.

[38] *Documenta Romaniae Historica B, Țara Românească* I, p. 57.

[39] *Ibidem*, p 222.

[40] Arh. Ist. Centr. București, Ref. Arg, 1864, dosar 1095 f. 5—6.

[41] În 1568—1577 numai partea lui Stoica Gighiri din Dichiseni avea 100 de rumâni. *D.I.R.B. Țara Românească*, veac. XVI vol. 3, p. 269.

[42] Panait I. Panait, *Cultura materială a Țării Românești în sec. al XIV-lea.* Comunicare la Conferința națională de arheologie din decembrie 1969, Craiova (mss).

[43] *D.I.R.B. Țara Românească veac XVII*, vol. II, p. 85—87.

vornicului Hamza, sublinia că au adus călugării atît cartea Radului Vodă Paisie de cumpărare a Stelnicei „cît și alte cărți vechi ale altor domni peste acestea moșii“ [44]. Cînd Mihnea cel Rău dă lui Manea [45] jumătate din Blagodești, se menționează în actul din 16 iunie 1507 „că este bătrînă și dreaptă moșie moșnenească“. De fapt enclave de moșneni s-au menținut, în pofida creșterii continue a proprietăților mănăstirești, pînă tîrziu în sec. XVIII—XIX, la Cegani și Maltezi [46] ! În lumina acestor știri apare mai justificată, cererea regelui maghiar din 1358 de a se permite negustorilor transilvăneni să-și desfacă mărfurile lor între vărsarea Ialomiței și Brăila [47], zonă la fel ca și cea din sus de Piua Pietrii, locuită de vechi așezări sătești.

Borcea și brațul ce închide balta Brăilei reprezintă un teritoriu de veche locuire românească. Unele studii susțin pe bună dreptate că cetatea de Floci este anterioară formării statului feudal Țara Românească [48]. Deși cercetările arheologice sînt la început ele permit să considerăm posibilă existența în sec. XIII—XIV nu numai a acestui tîrg ci și a unui grup de așezări sătești dispuse atît pe cursul Ialomiței cît și pe cel al Borcei.

QUELQUES SITES HUMAINS SUR LE BRAS DE BORCEA

Résumé

L'auteur présente des découvertes archéologiques qui aident a préciser l'ancienneté de quelques sites humains sur le bras de Borcea.

Grădiștea Coslogeni — l'âge du bronze ; Mircea Vodă — IVe — IIIe s. av. notre ère ; Dichișeni, Gildău, Pietroiu, Cocargea, Borduşani, Făcăeni — divers objets antiques ; zone Călărași — des sceaux du VIIe — Xe s. de notre ère ; Jegălia — des trésors monétaires et de la céramique romaine.

Les sites du moyen âge sur la Borcea sont marqués sur des cartes exécutées dans la seconde moitié du XVIIIe s. Telle est la carte : „Le cours du Danube à partir de Vienne et jusqu'à son embuchure“ (datant de 1773), celle de Robert de Vaugondy (datant de 1778) et celle de F. Jos. Ruhendorf (1778).

On trouve en général environ 23 localités, c'est donc à peu près la même situation que de nos jours.

L'auteur, en partant de quelques documents, discute aussi les données se rapportant à l'ancienneté de ces sites, qui varie de l'une à l'autre.

Les vestiges archéologiques ne sont très nombreux. A Piua Pietrei (XIVe s.), à Călărași (XIVe s.), à Dichișeni (un trésor du XIIIe s.).

Ces découvertes confirment les informations documentaires qui font mention de 20 villages : deux au XIVe s., neuf au XVe s., encore neuf au XVIe s. La plupart étaient des dons faits par les princes aux monastères de Cozia, Dealul, Argeș, Mărgineni, Snagov.

---

[44] Arh. Ist. Centr. București, Ref. Agr. 1864, dosar 1067.
[45] *Ibidem*, dosar 1060.
[46] *Ibidem*, dosar 1067.
[47] Hurmuzaki-Iorga, *Documente* XV/I p. 1.
[48] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 119.

DAS ALTER DER DORFSIEDLUNGEN AM BORCEA-ARM

Zusammenfassung

Es werden archäologische Funde dargelget, die das Alter einiger menschlicher Niederlassungen am Borcea-Arm bestimmen.

Grădiştea Coslogeni — Bronzezeit ; Mircea Vodă — 4.-3. Jh. v.u.Z. ; Dichişeni, Gildău, Pietroiu, Cocargea, Borduşani, Făcăeni — verschiedene Antiquitäten ; Călăraşi-Zone — Siegel aus dem 7.-10.Jh.u.Z. ; Jegălia — Münzschätze und römische Keramik.

Die mittelalterlichen Siedlungen am Borcea-Arm erscheinen auf Landkarten die in der zweiten Hälfte des 18.Jh. angefertigt wurden sowie z.B. „Der Lauf der Donau von Wien bis zur Mündung im Schwarzen Meer (1773), der Karte von Robert von Vaugondy (1778), der von F. Jos. Ruhendorf (1778).

Insgesamt treten auf diesen Karten etwa 23 Ortschaften auf, d.h. etwa genau so viele wie es heute sind.

Anhand einiger Dokumente erörtert der Verfasser auch die Angaben, die sich auf das Alter dieser Siedlungen beziehen, das für jede einzelne verschieden ist.

Die archäologischen Funde sind nicht zu zahlreich. Bei Piua Pietrii — 14.Jh., bei Călăraşi — 14.Jh., bei Dichiseni — Schatzfund aus dem 14.Jh. Diese Funde bestätigen die urkundlichen Belege, in denen 20 Dörfer erwähnt sind : zwei im 14.Jh., neun im 15, neun im 16.Jh. Die meisten davon waren Schenkungen des Fürsten an die Klöster Cozia, Dealul, Argeş, Mărigneni, Snagov.

LISTA PRESCURTĂRILOR FOLOSITE MAI DES

AA	— *Archäologischer Anzeiger*, Berlin.
AARMSI	— *Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice*, București.
Act. Arch. Bp.	— *Acta Archaeologica*, Budapest.
Acta M.N.	— *Acta Musei Nopocensis*, Cluj.
AEM	— *Archäologish-Epigraphishe Mitteilungen aus Österreich-Ungarn*, Wien.
An. Dobr.	— *Analele Dobrogei.*
Apulum	— *Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba Iulia*, Alba Iulia.
Arch. Austr.	— *Archaeologia Austriaca, Beiträge zur Paläontologie Ur-und Frühgeschichte Österreichs*, Wien.
Arch. Ért.	— *Archaeologiai Értesitö*, Budapest.
Arch. Hung.	— *Archaeologia Hungarica ; Acta Archaeologica Musei Nationalis Hungaris*, Budapest.
Arch. Jug.	— *Archaeologia Jugoslavica*, Belgrad.
Athenaeum	— *Athenaeum. Studii periodici di Letteratura e Storia dell'Antichita*, Pavia.
Atti	— *Atti del VI Congresso Internazionale delle scienze prehistoriche e protohistoriche*, Roma, 1962.
BASPR	— *Buletin, American School of Prehistoric Research, Old. Lyme*, S.U.A.
BCM	— H. Mattingly, *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, Londra.
BCMI	— *Buletinul Comisiunii monumentelor istorice*, București.
Bericht Hamburg	— *Bericht über den V Internationalen Kongress für For-und Frühgeschite*, Hamburg, Berlin, 1961.
Bul. ASE	— *Bulletin d Archéologie sud-est européene*, București.
BSNR	— *Buletinul Societății numismatice române*, București.
CIL	— *Corpus Inscriptionum Latinarum.*
CNA	— *Cronica numismatică și arheologică*, București.

Cohen [2]	— M. Cohen, *Description des monnaies frappées sous l'Empire Romain communement appelées médailles imperales*, Ed. II, 8 vol., Paris, 1880—1892.
CVA	— *Corpus Vasorum Antiquorum*, Union Academique Internationale.
Dacia	— *Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne*, 1924—1947 ; NS — Nouvelle Série, București 1957 și urm.
DID	— D. M. Pippidi, D. Berciu, *Din istorie Dobrogei*, I, București, 1965 ; R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, București, 1968.
DOW	— A. R Berllinger Ph. Grierson *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection ;* vol. I, A. R. Berllinger, *Anastasius I to Maurice 491—602*, Washington, 1966.
ED	— *Ephemeris Daco-romana*, București-Roma, 1923—1945.
Germania	— *GERMANIA, Anzeiger der römisch-germanischen Komission des Deutschen Archäologischen Instituts*, Frankfurt.
HAD	— Radu Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja* (Académie Roumaine, Conaisance de la Terre et de la Pensée roumaines, IV) București, 1938.
Historica	— *Historica*, Craiova.
Hermes	— *Hermes, Zeitschrift für klassische Philologie.*
IGB	— *Inscriptiones Gercae in Bulgaria repertae*, ed. G. Mihailov, Serdica, 1956.
ILS	— Dessau, *Inscriptiones Latinae selectae.*
Izvestiia Institut	— *Izvestija — Bulletin de l'institut Archéologique Bulgare.*
JDAI	— *Jahrbuch des Deutschen Archäeologischen Institututs.*
JNG	— *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte Herausgegeben von der Bayerischen Numismatischen Gesellschaft*, München.
JÖAI	— *Jahreshefte des Österreichischen Archaeologischen Instituts.* Wien.
JRS	— *Journal of Roman Studies*, Londra.
KS	— Краткйе сообшения Института историй материальной культуры, Академии Наук СССР.
LRBC	— P. V. Hill, J. P. C. Kent, R.A.G. Carson, *Late Roman Bronze Coinage ;* Part. I, P. V. Hill, J. P. C. Kent, *The Bronze Coinage of the Hause of Constantine, A. D. 324—346 ;* Part. II R.A.G. Carson, J.P.C. Kent, *The Bronze Roman Imperial Coinage of the Empire*, A. D. 346—498, Londra, 1965.
Materiale	— *Materiale și cercetări arheologice*, București.
MIA	— Материалы ш исследования по археологий СССР.
NCB	— *Neolit Centralnog Balcana*, Beegrad, 1968.
Om. D.	— *Omagiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, Ed. Acad. R.P.R., 1960.
Pick	— *B. Pick, Die antiken Münzen Nord-Griechenlands*, I, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, 1, Berlin, 1898.
PIR	— *Prosopographia Imperii Romani. saec. I, II, III*, edd. H. Dessau, E. Krebs, P. von Rohden, Berolini.

Rad. Vojv. Muz.	— *Rad Vojvodanskih Muzeia*, Novi Sad.
RE	— Pauly-Wissova, *Real-Encyclopädie der Klassischen Altertumswissenschaft.*
REG	— *Revue des Études grecques*, Paris.
Rev. Muz.	— *Revista Muzeelor*, București.
RIC	— *Roman Imperial Coinage*, Londra.
RRSI	— *Revista Română de Studii Internaționale*, București.
SA	— Советская Археология.
SCIV	— *Studii și cercetări de istorie veche*, București.
SCN	— *Studii și cercetări de numismatică*, București.
Starinar	— *Starinar, Organ srpekog arheologskog druztva*, Belgrad.
Sydenham	— Ed. A. Sydenham, *The Coinage of the Roman Republic*, Londra, 1952.
VDI	— Вестник древней историй.
VII. CISPP	— *VII-éme Congres International des sciences prehistoire et protohistoire*, Praga, 1966.
WPZ	— *Wiener Prähistorische Zeitschrift*, Wien.
Wroth	— W. Wroth, *Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum*, Londra, 1908.

c. 10 — Intreprinderea Poligrafică ,,Tiparul"